

MONUMENTUL XIV

Lucrările celei de-a XIV-a ediții
a Simpozionului Național
Monumentul - Tradiție și Viitor
Iași 2012

MONUMENTUL XIV

Cercetare – Proiectare – Conservare – Restaurare

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

Răzvan Theodorescu, Ioan Opriș, Tereza Sinigalia,
Ionel Gosav, Daniel Vișan

Lucrare apărută cu sprijinul
Mitropoliei Moldovei și Bucovinei
și al
Direcției Județene pentru Cultură Iași

Coperta: Gigi Pătrăuceanu

Tehnoredactare: Ovidiu Bișog

Întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor publicate aparține autorilor.

ISSN 1844-9042

MONUMENTUL XIV

**Lucrările Simpozionului Național
Monumentul – Tradiție și viitor
Ediția a XIV-a, Iași, 2012**

Volum coordonat de
Mircea Ciubotaru,
Aurica Ichim și Lucian-Valeriu Lefter

Editura „Doxologia”
Iași – 2013

Cuvânt înainte

Avem în față încă un volum de valoroase contribuții la dezvoltarea și aprofundarea problematicei ce vizează patrimoniul cultural. El este editat prin străduința participanților și a organizatorilor ediției a XIV-a a Simpozionului „Monumentul – Tradiție și Viitor”, desfășurat la Iași în perioada 3-7 octombrie 2012. Încă de când am aflat primele informații despre această manifestare științifică și culturală, ce reunește, anual, specialiști din țară și din străinătate, am remarcat titlul generic, extrem de inspirat ales. Când vorbești de *monument*, în genere, este obligatoriu să te raportezi la o întreagă *tradiție* ce a făcut posibilă apariția acestuia. Dar raportarea la trecut nu are nuanțe de nostalgie dezarmantă, ci se face cu scopul de a mobiliza acele elemente care pot asigura un *viitor* pentru orice edificiu sau obiect de patrimoniu.

Există o legătură organică între tradiție și viitor, care se face doar prin intermediul unui *prezent* deopotrivă preocupat de ambele fețe ale problemei. Cel care ignoră sau nu se preocupă îndeajuns spre a cunoaște istoria unui monument nu-i poate asigura viața pe care o merită. Poți mutila un astfel de edificiu dacă utilizezi tehnici și materiale de ultimă oră, dar fără a le subordona unei restaurări care să-i conserve dimensiunea istorică și nota de specificitate a timpului la care a fost zidit. O astfel de intervenție poate echivala cu suprimarea a sute de ani de viață, care nu se mai regăsesc în noua înfățișare. Este, în fapt, o degradare, o sărăcire de ceea ce este mai valoros la acel monument.

Același lucru se întâmplă și în alte zone de interes ale societății noastre. Atunci când, spre exemplu, în loc de a consolida și restaura chipul și rostul familiei tradiționale, ne grăbim să importăm legi care consfințesc promiscuitatea sexuală și „căsătorii” între persoane de același sex, nu facem decât să ucidem ceea ce este mai valoros în societate. E ca și cum ar veni mâine un arhitect și ar aduce ca noutate faptul că o casă trebuie construită cu acoperișul în jos și cu fundația deasupra. Sau că e normal să se monteze, nediscriminatoriu, ferestre și la subsol, chiar dacă acolo ele se deschid pământului, iar nu către aer și lumină. Normalitatea, firescul trebuie, iată, cultivate în toate sferele vieții noastre, relativizarea valorilor și respingerea oricăror repere tradiționale echivalând cu smulgerea din rădăcină a unui pom, care nu mai are, astfel, decât implacabila „șansă” de a se usca.

Trecutul ne învață încă foarte multe și nu cred că am epuizat aceste lecții pe care, cu discreție, ni le oferă. Spre exemplu, avem de învățat de la înaintași

modul și râvna cu care construiau, nu doar pentru o generație și nu făcând rabat de la calitate. Încă din cele mai vechi timpuri, mai ales pentru construcția de biserici s-a apelat la cei mai buni meșteri și s-au utilizat cele mai bune materiale. Așa încât nu e de mirare că cele mai vechi și mai frumoase monumente istorice de astăzi sunt tocmai lăcașurile de cult. În astfel de zidiri s-au concentrat întotdeauna energiile creatoare ale celor pe care îi numim de obicei cu această titulatură generică de „meșteri” și care poartă astăzi nume extrem de precise, cum ar fi cele de arhitect, inginer structurist, pictor, sculptor etc.

Nu puține sunt mărturiile unor specialiști de astăzi care se declară impresionati nu doar de tehnica utilizată de predecesorii lor, cât mai ales de rafinamentul și de simțul artistic deosebit. De aceea unii încearcă să adapteze la realitățile de astăzi stiluri precum cel numit „ștefanian”, alții vin cu soluții originale în edificarea unor lăcașuri, care trebuie totuși să respecte simbolistica și funcționalitatea consfințite de tradiția și canoanele Bisericii. Poate că nu întotdeauna ne este însă la îndemână *a îmbogăți* tezaurul de arhitectură și artă al zidirii de lăcașuri sfinte. Dar *a restaura* și *conserva* pe cel existent este o datorie de la care nu putem abdica.

Binecuvântăm pe toți cei care se ostenesc pentru ca vechile zidiri să-și recapete și să-și sporească demnitatea de odinioară, îndreptând un gând de recunoștință și de prețuire către toți cei care susțin restaurarea monumentelor istorice. Celor care au contribuit la apariția acestui nou volum le dorim spor și inspirație în toată lucrarea cea bună!

+ TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

I.

***In memoriam* Ion Mincu**

In memoriam Ion Mincu, „inițiatorul arhitecturii naționale”

Ruxandra Nemțeanu

Contribuția operei profesorului și arhitectului Ion Mincu în cadrul istoriografiei arhitecturii românești este susținută de puține relatări, documente și monografii.

Personalitatea sa este evocată de amintirilor unui prieten al său, este reprezentată prin clădirile proiectate, evaluată din recitirea unor puține documente de arhivă rămase, din compararea unor fotografii de epocă, lucru care denotă până la acest moment o cercetare frivolă și sumară. Ion Mincu, declarat „părintele arhitecturii naționale”, a devenit o axiomă pentru domeniul în cauză, așa cum Nicolae Grigorescu, Mihai Eminescu au devenit „reprezentanți” naționali în arta lor. Nu mi-am propus să demonstrez prin documente irefutabile implicarea sa în inițierea arhitecturii naționale, cercetarea ar dura un timp îndelungat, dar voi încerca să punctez anumite elemente evidente, care relevă această căutare a lui Ion Mincu în a iniția curentul artistic autohton.

După declararea României ca regat independent și suveran, arhitectura Bucureștiului încerca să contureze o metropolă europeană, influențată de maniera școlii franceze prin atragerea de arhitecți absolvenți ai École des Beaux Arts din Paris. Încurajarea de a trimite cât mai mulți bursieri guvernamentali către această școală a creat premisele formării unei elite de arhitecți români care să proiecteze pentru stat noile instituții administrative, dar care să constituie și un *corpus* profesoral academic autohton.

Ion Mincu s-a aflat printre acești studenți ai acestei înalte școli unde formele neoclasicismului și eclecticismului învățământului academic parizian erau fundamentele teoretice studiate de către orice absolvent de arhitectură.

Totuși, profesorul său, deși un fervent adept al formelor clasice, Julien Guadet, celebrul șef de atelier la l'École des Beaux Arts, autorul manualului obligatoriu, în 5 volume, *Éléments et Théories d'Architecture*, a fost considerat ca inițiatorul regionalismului francez, prin orientarea studenților către o adaptare a formelor arhitecturale după locul geografic, funcțiune și program. Julien Guadet a influențat puternic orientările arhitecților români, care au frecventat atelierul și cursul său de teorie a arhitecturii.

Arhitectul Ion Mincu (1852-1913), devenit el însuși unul dintre fondatorii Școlii de Arhitectură din București, a fost elevul lui Julien Guadet, chiar în momentul schimbării orientării didactice în predarea teoriei arhitecturii. Poate de aceea Ion Mincu este cel care a făcut primii pași în cercetarea tendințelor *regionaliste* ale arhitecturii locale românești.

Ion Mincu, odată reîntors în țară, a inițiat premisele unui stil național, fiind convins de importanța acestui demers conceptual. Pe deoparte se simțea voința de reînnoire a formelor arhitecturale europene, ca o contrapondere la arhitectura neoclasicizantă și eclectică a tot stăpânitoare la nivelul întregii Europe, iar pe de altă parte elitele regionale conducătoare ale vremii erau dispuse în a promova o artă națională. Teoria creării identităților naționale în Europa secolelor XVIII-XX¹ este astăzi acceptată ca un demers conștient și artificial la nivel înalt, ca mijloc de formare a identităților naționale a popoarelor eliberate de sub diversele imperii, drept o formulă internațională de propagare și impunere a unor formule moderne, universal valabile, dar exprimate nuanțat.

Drept consecință, întregul proces de formare a identității a constat în expunerea patrimoniului fiecărei națiuni și difuzarea cultului său. Desemnarea barzilor istoriilor naționale ale țărilor europene cuprinde mai multe elemente europene decât admit în general școlile istoriografice „patriotice”.

Prima formă de adaptare a fost construirea limbilor naționale ca mijloc fundamental de definire a identității unei nații. Difuzarea tipăriturilor, apariția ziarelor au jucat un rol important în conștientizarea unei identități lingvistice și naționale. Cosmopolitismul național este o consecință a cosmopolitismului intelectual pentru sprijinirea națiunilor în formare, ale căror medii intelectuale nu erau încă destul de pregătite pentru construirea istoriei și limbii lor².

Noile națiuni adoptă o listă a elementelor simbolice spirituale și materiale pe care este necesar ca o națiune să le difuzeze pentru a fi recunoscută: *o serie de eroi pilduitori pentru virtuțile naționale, o limbă, monumente culturale, un folclor, locuri memorabile și un peisaj tipic, o mentalitate specifică, însemne oficiale, imn și drapel, precum și identificări de ordin pitoresc: costum, specialități culinare, animal, plantă emblematică, stil național în arhitectură și în domeniul artelor minore.*

În acest context european, nu întâmplător, tânărul arhitect care a terminat École des Beaux Arts în 1883, printre primii absolvenți și cu o recunoaștere din partea profesorilor francezi, ca fiind un student emerit, primește o bursă din partea guvernului român pentru o călătorie de studii³.

¹ Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa, Secolele XVIII-XX*, Ed. Polirom, 2000.

² *Ibidem.*

³ N. Petrașcu, *Ioan Mincu 1852-1912, Arhitect român întemeietor al Școlii Naționale de Arhitectură*, 1928 p. 2.

I se oferă șansa să rămână în Franța cu „strălucite perspective”, proiectul de diploma i-a fost cumpărat de un beneficiar înstărit, iar directorul școlii, profesorul Dubois, îl laudă ministrului Afacerilor Externe, Ion Câmpineanu, venit la Paris. Consecință acestui eveniment, Ion Mincu este chemat de ministrul de externe delegat la Paris, Al. Odobescu, pentru a-l felicita și a-i oferi o bursă pentru călătorie de studii în Europa, de trei mii de franci, acordată de ministrul lucrărilor publice, generalul Nicolae Dabija.

Tânărul absolvent își va începe periplul european cu cercetarea bibliografiei în bibliotecile franceze, pentru a cunoaște dinainte traseul și obiectivele⁴. În martie 1884, Ion Mincu pornește spre Spania, vizitând Toledo, Sevilla, Valladolid, Saragoza și Madridul. Îl va atrage mai ales arta maură, cu efectele ei cromatice și cu fastul oriental. „... în sensibilitatea lui pentru decorația de arabescuri și ceramici policrome, dominate de tonuri albastre, verzi, galbene, albe și negre, recunoaștem manifestarea acelei afinități pentru arta orientală și exotismul care va da operei sale de mai târziu un colorit oarecum ciudat”⁵.

Din Spania pleacă spre Neapole și apoi spre Roma. Italia, proaspăt unificată (1859-1870), ca și România, trăia o perioadă de transformări industriale și de găsire a unor echilibre administrative, economice și financiare între diversele regiuni unificate. Aceeași preocupare ca și a românilor, de a se constitui într-o națiune, preocupa și pe italieni.

În vara anului 1884, Ion Mincu ajunge la Pompei, apoi la Genova, Padova, Vicența și Veneția. În octombrie același an ajunge să viziteze Siena, Pistoia, Lucca, Pisa și Florența. La Florența descoperă Renașterea italiană și formele ei artistice, repertoriu istoric și iconografic care îl vor influența în proiectarea clădirii Școlii Centrale de Fete.

„Mincu văzu Spania, Italia, Grecia și se întoarse prin Constantinopol în țară, după o călătorie de aproape un an”⁶. (...) „Italia de asemenea l-a impresionat mult. Dar Spania era mai orientală”. (...) „Arhitectura arabă din Sudul Spaniei, ca și bisericile în stil bizantin din Italia, l-au atras în chip deosebit, în timp ce de arhitectura greacă nu l-am auzit niciodată vorbind. De arhitectura franceză, iar vorbea puțin”.

„Simțul său artistic îl ducea spre operele orientale, în care intră, înainte de toate, o imaginație puternică”⁷.

Revenit în România începe cu pași măsurați să-și urmărească scopul. „Gândul lui de stil românesc îl urmăria din ce în ce mai mult și mai cu putere”⁸.

⁴ Mihail, Caffé, *Arhitectul Ion Mincu*, Ed. Științifică, București, 1960, p. 65.

⁵ *Ibidem*.

⁶ N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 22.

O primă lucrare realizată, Casa Vitzu, azi demolată, îi conferă siguranța lucrului în domeniu, dar abia în 1885 urmează o comandă pe măsura aspirațiilor tânărului arhitect: transformarea casei General Iacob Lahovari⁹ din strada Lustrului, astăzi Ion Movilă, într-o clădire în „stil românesc”. Doleanța expresă a proprietarului, demnitar din cadrul Partidului Conservator, era stimulată și de pretențiile sale de mecenat al tinerelor talente românești.

Pe o clădire veche, relativ simetrică cu un banal parter, arhitectul trebuia să lipească ceva nou și reprezentativ¹⁰. Era evident că intenția comanditarul era și de a încerca cu această ocazie măsura talentului tânărului Mincu. Timp de un an arhitectul a tergiversat lucrarea, pentru studierea mănăstirilor și caselor vechiului București, în vederea descoperirii unui repertoriu iconografic specific locului.

În 1886 termină locuința generalului, considerată de breasla arhitecților prima clădire bucureșteană în stil românesc. După îndelungi studii, Ion Mincu a avut inspirația genială de a adosa fațadei principale a casei inițiale un foișor de intrare, ca un pridvor, și de a decora fațada cu ornamente de majolică. Probabil noua Fabrică de Bazalt Artificial și Ceramică realizată de inginerul Zane la Cotroceni¹¹ l-a ajutat la prefabricarea acestor profile și butonilor de ceramică smălțuită. Friza de majolică de sub streșină „un brâu de faianță” este constituită din tronsoane prefabricate, repetitive, cu deco-

---

⁹ Erou de front, generalul își câștigase simpatia țării încă din vremea Războiului de Independență. În 1877 fusese numit șef de operațiuni al Marelui Cartier General, iar de el și de alți ofițeri depindea soarta unei națiuni. Deciziile pe care le-a luat în primele bătălii ale războiului îi uimiseră pe mai bătrânii săi superiori. După luptele de la Grivița, ministrul de Război de atunci i-a întocmit un raport în care solicita avansarea imediată a lui Lahovary la rangul de locotenent-colonel, menționând că înaintarea i se oferă „pentru serviciu excepțional în campanie”. Încurajat de frații săi, intră în politică și ajunge, în anul 1891, să conducă Ministerul de Război. Nu mai puțin de patru mandate a stat aici. A fost cel care a făcut cea mai importantă reformă a armatei până în preajma Primului Război Mondial.

¹⁰ Generalul Iacob N. Lahovary l-a întâlnit pe arhitectul Ion Mincu la Paris și i-a comandat refacerea casei sale în 1885 și construcția cavoului în 1904, sub formă de bisericuță.

¹¹ <http://oamenisilocuridintrecut.wordpress.com/2012/04/20/soseaua-dragomires-tilor-pandurilor/>, Câte ceva despre Șoseaua Dragomireștilor (Pandurilor), Posted on 20 aprilie 2012, Reclamă a „Societății de Basalt Artificial și de Ceramică de la Cotroceni” din 1886. „Pe la 1880 inginerul Nicu Zane a întemeiat pe Șoseaua Pandurilor o fabrică de bazalt artificial și cărămizi, având 15 km². Era, la acea dată, singura din România și cea mai mare din Europa. Proprietarul fabricii era la sfârșitul secolului al XIX-lea, Jean Marie, firma având capital belgian. Bazaltul fabricat aici era folosit pentru pavarea trotuarelor din întreaga Capitală și din alte orașe din țară. Până la deschiderea fabricii, pavajele erau aduse de la Viena”.

rații ce dezvăluie o alegorie a războiului, cai, scuturi, coifuri și vrejuri vegetale. Subiectul este legat de profesia proprietarului, aceea de militar de carieră.

Pe lângă aceste ornamente inedite și cumva în contrast cu arhitectura occidentală neoclasicizantă, Ion Mincu mai adăugă clădirii o streășină pe console, un cerdac cu stâlpi de lemn sculptați, ferestre și uși cu ornamente înflorite din fier, iar sub peron era așezată o nișă semicirculară asemănătoare gârliciului de beci, din care izvora un șipot de apă într-un bazin. Prin înălțarea puțin în pantă a terenului de la poarta și până la scara principală, arhitectul a realizat o intrare de trăsură sub cerdac.

„Era tot ce putea face, adică mai nimic; și cu toate acestea, era mult acum 40 de ani, când el introduse în arhitectură aceste elemente întâlnite pe la casele vechi și prin mânăstir”. (...) „Ar crede cineva astăzi că la casa lui Lahovari, când fu gata, era un fel de pelerinaj al tinerilor cari vedeau, pentru întâia oară, inovații din ea?”¹².

Proprietarul, mulțumit de noua înfățișare a casei sale, îi va comanda lui Ion Mincu și cavoul familiei Lahovary, în 1904. Ediculul, conceput sub idiomul unei biserițe muntenești, în cel mai pur spirit al expresiei curentului occidental *Revival*, va deveni un reper în ansamblul Cimitirului Bellu, dar și o operă de artă funerară de prestigiu. Inaugurarea unui stil „național” într-o formulă încă empirică și cu incertitudini stilistice în arhitectura nouă, în penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în avans sau paralel cu amplele lucrări de restaurare susținute de guvern și regalitate prin arhitectul francez André Lecomte du Noüy¹³, aduc o notă de originalitate și disidență artistică maestrului.

Ion Mincu, prin Casa generalului Lahovary (1886), prin Bufetul de la Șosea (1892), Școala Centrală de fete (1894-96), toate din București și Casa G. C. Robescu din Galați (1896-97), va fi declarat de urmașii arhitecți „*inițiatorul arhitecturii naționale*” și „*părintele arhitecturii naționale*”. I se va atribui acest renume cu valoare simbolică, națională, fiind considerat adevăratul deschizător de drumuri în configurările stilistice din cadrul arhitecturii în stil neoromânesc.

¹² N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 11.

¹³ Ministerul cultelor și al Instrucțiunii Publice, Restaurarea Monumentelor Istorice, 1865-1890, București, Tipografia Carol Göble, 1890, Adresă nr. 128, 1890, mai 1. Raportul archit. A. Lecomte cu no. 14 către Ministerul Cultelor despre restaurarea bisericii s-tu Nicolae din Iași (Dos. 388-1889). André Lecomte du Noüy va comanda în 1889, pentru refacerea Bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iași, la București, la fabrica de bazalt, cărămidă special fabricată, un număr de 28.000 de bucăți, utilizată la pereții exteriori, discurile de ceramică smălțuită și butonii sferici smălțuiți, amplasați la partea superioară a pereților bisericii, în număr de 5712. Fiecare dintre aceste elemente decorative – „les rosaces et les

„De multe ori, plecând de la un motiv de arhitectură, pe care îl întrebuințăm în lucrarea ce făcea atunci: un stâlp, o balustardă, o friză, o rozetă, Mincu îmi spunea gândul lui de a începe o artă națională, cu lucruri și motive similare celor din clădirile noastre bătrânești. Apoi, vorbea de greutățile ce întâmpina în aplicarea acestui gând în cadrul timpului și a necesităților de astăzi”¹⁴.

Deși concepute mai curând într-un amestec eclectic, de elemente tradiționale locale cu elemente de ceramica smălțuită, cu simboluri ale academismului francez, clădirile menționate mai sus au avut acceptul unanim al generațiilor ulterioare de arhitecți, în a le declara „actul de naștere” al arhitecturii naționale și au avut menirea de a atrage privirea societății civile asupra operei autohtone.

Noua arhitectură națională în care se folosesc toate mijlocele de expresie, inclusiv scrisul ca decorație exterioară - spre exemplu, la Școala Centrală de Fete, deși scrise în italiană: Donna Chiajna, Clara Donna, pentru a „vorbi” de noua estetică a conceptului arhitectural, în special pentru inițierea profanilor, va manipula abil gustul societății și va susține înflorirea curentului național alături de tendințe similare realizate în muzică, literatură, arte plastice. „Aceste evocațiuni aveau scopul de a fi și ca ornamente decorative pe fațadele clădirilor și, pentru a răspunde la ideea aceasta, Mincu a creat un alfabet propriu. Alfabetul latin, prin claritatea lui izbitoare, nu lasă loc de joc imaginației; el a luat ceva din forma literelor noastre cirilice, forțând liniile, lungind pe unele și scurtând pe altele, și a ajuns la acel alfabet estetic, intrat astăzi în domeniul public și pe care îl întrebuințează mai toți artiștii”¹⁵.

La fel, va proceda și la Bufetul de la Șosea, unde numele renumitelor podgorii românești formează o friză decorativă sub streșină.

Arhitectura lui Ion Mincu se încadrează în etapa în faza proto-stilistului național, premergătoare clasicului neo-românesc. Ea are meritul incontestabil de a fi indus empatia pentru arhitectura veche medievală autohtonă, în care s-au cristalizat premisele culturii naționale moderne. Legată mai strâns de nevoile, de țelurile și de posibilitățile materiale ale beneficiarilor și ale administrației statului modern, arhitectura în expresia autohtonă, deși a dorit, n-a putut merge de la început în același pas cu celelalte arte, de aceea a avut o configurare mai lentă. O cercetare minuțioasă a biografiei scrise de Nicolae Petrașcu despre prietenul Ion Mincu releva indirect greutatea actului creator.

---

bouton émaillés”, cum le numea arhitectul, reproduceau unul din vechile modele „reproduits d’après les anciens modèles”.

¹⁴ N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*, p. 20.

Preocupat continuu de găsirea unor elemente autohtone reconvertibile într-un concept original al arhitecturii naționale, Mincu conștientizează dificultățile demersului teoretic:

„Zidul gros de un metru și jumătate de la casele vechi sau de la biserici ar ocupa astăzi prea mult loc și ar fi prea costisitor; tot așa, numărul restrâns al ferestrelor și deschizăturilor de altădată, astăzi nu mai merge, trebuie mai multă lumină. Cu toate acestea, un zid gros e potrivit climei noastre, ținând cald iarna și răcoare vara cuvânt pentru care a și fost adoptat el la noi, unde temperatura e excesivă atât iarna cât și vara, în afara ideii de siguranță, pe care o impunea vremurile acelea de năvăliri și războaie. Pe lângă asta, clădirile vechi aveau dimensiuni mici, n’aveau nimic monumental, cum ar fi o construcție mare modernă, un palat, o universitate, o primărie, întocmite după nevoile actuale ... Toate acestea trebuie schimbate, crescute, luate în spiritul lor și, numai după aceea, adoptate în cărămidă, var și lemn...”¹⁶.

„Prin anul 1887, în urma recomandării lui Grigore Manu, un colecționar de stampe vechi românești, care îl aprecia pe Mincu, fu chemat la Ministerul Domeniilor și însărcinat cu facerea unui plan de cârciumă românească, în care urma să fie instalat, la expoziția de la Paris din 1889, restaurantul Iordache. Era a doua lucrare a sa, unde el accentuă nota unei arhitecturi românești”¹⁷.

Ion Mincu a întocmit proiectul pavilionului, însă guvernul, socotind că execuția lui ar costa prea mult, a renunțat a-l construi, scrie Nicolae Petrașcu. Abia după cinci ani, la venirea la guvern a lui P. P. Carp, ca ministru al Domeniilor, încântat de proiect, a hotărât să fie executată clădirea la Șoseaua Kiseleff, pe un loc al ministerului, fiind numit Bufetul de la Șosea.

Clădirea de mici dimensiuni era o transfigurare a vechilor „hanuri de drumul mare”, obiect de studiu și în picturile lui Sava Henția. Încăperile Bufetului, deși cu un singur cat, decalat ca nivel, pe două planuri diferite, sunt legate între ele cu o scară exterioară acoperită printr-o largă streășină, susținută de console de lemn. Deasupra gârliciului a amplasat un cerdac în formă de foișor, cu stâlpi de stejar sculptați, terminați sub streășină cu zvelte arcade trilobate cu timpane ornamentate în faianță colorată și cu o friză deasupra, din același material, având pe ea inscripții de podgorii cunoscute: Cotnari, Berheci, Panciu, Faraone, Odobești. *„Așa a obișnuit el și mai târziu, și la clădirile publice, scriindu-le cu un alfabet creat de el, și care formează prin ele înșile un element decorativ. El este o transpunere evoluată scânteind de lumină și culoare, a foișoarelor domnești sau boierești. În vremea aceea cunoștea mai bine*

¹⁶ *Ibidem*, p. 14-20.

¹⁷ *Ibidem*.

*țara și izbutise să găsească însușiri esențiale de amănunt, care ajutau fără să denatureze fondul de simțire românească*¹⁸.

Arhitectul Mincu este cel ce aruncă sămânța creatoare a specificului românesc, prin adaptarea unor *idiomuri medievale* autohtone, în combinație cu decorații policrome la programele de arhitectură de mică anvergură. Cu siguranță, vizita la Istanbul i-a influențat creația în mod hotărâtor, ca și Italia și Spania. Folosirea unor coifuri, polate la foișoarele susținute de console mari, din lemn aparent, ca subansamblu, atât la Bufetul de la Șosea cât și la Casa Robescu din Galați sunt inspirații din sursele de mai sus.

La programele care necesitau o scară monumentală, în special la clădirile administrative revine la maniera academică franceză. G. C. Robescu, doctor în drept la Universitatea din Bruxelles, primar conservator în Galați, îi încredințează construcția vilei sale din Galați și a Primăriei, din același oraș. Aceste două clădiri vor fi proiectate în maniere diferite: prima, va urma schema funcțională de vilă modernă, occidentală, iar stilul fațadelor va contopi elemente orientale, apropierea de Dobrogea - cu decorații din majolică, deja reprezentative pentru stilul național al autorului: arce trilobate cu ornamente florale policrome, stâlpi de cerdac de lemn, console strunjite de lemn, iar a doua va fi tributară academismului și eclectismului școlii de arhitectură franceze.

Ion Mincu se pare că se înrudea cu familia Robescu, așa încât au mai urmat și alte vile pentru aceștia, la București și Sinaia, dar în maniere diferite de cele realizate cu ornamente în majolică. Aș spune că se detașează net în opera sa perioada în stil național cu policromie în majolică, de restul edificiilor proiectate.

Școala Centrală de Fete din București este o replică a unui cloastru de mănăstire catolică, idiom folosit atât pentru revoluționarea programului auster de școală, cât și pentru sugerarea latinității limbii poporului român. Modelul ales este mai mult decât evident: Ospedale degli Innocenti din Florența. Și aici autorul va folosi sub influența impresiilor vizitelor în Italia și Spania ceramica de tip majolică, mai ales că la Ospedale degli Innocenti, Luca della Robia folosește aici decorații din terracotta în relief.

*„Clădirea aceea masivă, fără să fie greoaie, ornamentată, fără să fie încărcată, stilizată, fără să fie forțată, răspunzând atât viziunii lui Mincu cât și scopului ei de școală, ... fermecă ochii lui Romanelli, care nu mai înceta s-o laude și s-o compare cu case istorice din Italia*¹⁹.

¹⁸ Spiridon Cegăneanu, *Arhitectură. Pentru o arhitectură românească modernă, în Gândirea estetică în arhitectura românească, a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX*, Ed. Meridiane, București, 1983.

¹⁹ Nicolae Petrașcu, *op. cit.*, p. 26.

Din păcate, printre urmașii arhitecți foarte puțini îl vor urma și din motivele financiare ale beneficiarilor de clădiri, în folosirea majolicăi: Spiridon Cegăneanu, G. Magni, ultimul fiind Roger Bolomey.

„Ca un fel de consolare pentru că nu i se dăduse să facă primăria Capitalei, Mincu fu însărcinat cu restaurarea bisericii Stavropoleos, având ca ajutor pe tânărul arhitect și elev al său Spiridon Cegăneanu. După exemplul văzut la Milan, la biserica San Ambroggio, Mincu făcu restaurarea acestei biserici în spiritul strict al restaurărilor, completând cu reparații de detaliu fosta biserică, adică înlocuindu-i cu delicatețe stricăciunile. Meșterii zidăriei și zugravii nu înțelegeau să refacă fragmente din părțile bisericii, așa că Mincu trebuia să-i supravegheze de aproape. De aceea, pentru cine ar examina astăzi Stavropoleos, ar vedea că ea este restaurată în înțelesul riguros al cuvântului, nici schimbându-i ceva, nici înfrumusețând-o”²⁰.

„El a îngrădit-o cu un grilaj original, iar, în curticica ei pătrată, a adăugat un rând de chilii de mănăstire, în scop de a se așeza în ele un muzeu bisericesc”²¹.

Lucrarea de restaurare a bisericii Stavropoleos pare în mod deliberat destinată lui Ion Mincu. Pictura arcaturilor trilobate, a paramentului exterior al bisericii, poate fi gândit ca suportul istoric, documentar și științific al folosirii ornamentelor din majolică la arcaturile trilobate a casele sale în stil național. Nu cred ca a fost străin de această alegere a sa pentru restaurarea acestei biserici.

Restaurarea acestei bijuterii arhitectonice în ultimii săi ani de viață (1912), neterminată de el, dar finalizată conform doctrinelor sale, va încununa activitatea sa într-un mod specific personalității sale: simplu, pitoresc, la scară umană și demnitate. Completarea ansamblului bisericesc vechi cu construcții noi: cu turnul clopotniță și curtea cu porticul ce adăpostește lapidariul, încununează cariera sa de arhitect într-un mod exemplar.

La opera sa arhitecturală trebuie să adăugăm inițiativele sale culturale pentru crearea unui cerc literar în propria sa casă, din strada Pictor Verona.

„Pe masa din salon, se vedea, desenată pe pânză de Mincu, copeta Revistei, înfățișând un parapet ornamentat, deasupra căruia sta un vas bizantin, încrustat cu pietre scumpe, în care ardeau miresme, răspândind flăcări și fum. Motivul acesta arhitectonic avea deasupra ca o fereastră, prin care se vedeau razele soarelui, iar printre raze se cetia scris, cu literele lui Mincu, cuvintele Literatură și Arta Română. Jos, pe marginea parapetului, trei inscripții idei, simțire, formă”²².

Evocarea personalității lui Ion Mincu în diversele publicații apărute post-mortem este elogiasă și fără reproșuri. A fost cel mai iubit profesor universitar,

²⁰ Extras din lucrarea „Ioan Mincu” de arh. Toma T. Socolescu, nr. 90-91.

²¹ *Ibidem*, p. 91.

²² *Ibidem*, p. 8.

care a știut să-și îndrume studenții, colegii mai tineri în carieră și a stimulat emulația între aceștia.

„Sărăcia motivelor s-ar fi observat și mai mult dacă Mincu n-ar fi lăsat prin elevii școalei de arhitectură o tradiție de atelier și o bogată moștenire de detalii, din care trăiesc arhitecții de astăzi”²³.

Târziu, abia în 1928, prietenul arhitectului, Nicolae Petrașcu v-a publica Monografia lui. Considerată insuficient de grăitoare pentru opera lui Ion Mincu, arhitectul Florea Stănculescu, autorul articolului acuzator, consideră că monografia este:

„Sub acest titlu, „Cultura Națională” tipărește un foarte elegant volum. Se aștepta de mult publicarea operei și fixarea personalității lui I. Mincu, gigantul care răscolește și frământă viața noastră arhitectonică dela înfiriparea ei de acum 50 ani până adtăzi și peste astăzi. Cultura Națională ii spune chiar monografie. Ni se dă o parte din biografia autorului în care figurează și I. Mincu și nici atât.(...) Ne face impresia mai degrabă a unor note pripite-și nu înțelegem pentru ce –dictate par’că unei steno și necontrolate, așa ca nici nu s-au putut evita nici cacofoniile.(...) Personalitatea lui I. Mincu forma trinitatea renașterii românești: Eminescu, Grigorescu, Mincu. Merită să fie cunoscută la fel cu cel dintâiu doi. Ceace dă d-l Pătrașcu e foarte puțin și departe de a fi o monografie. Este dat aci prietenul D-lui Pătrașcu și se întrevade doar caracterul lui Mincu, nu se vede însă deloc arhitectul, și mai ales nici o vorbă despre Profesorul care fu Ion Mincu.

Și pe când activitatea arhitectului e concentrată în volum mic, influența profesorului domină nu numai pe elevii lui, ci și pe ceilalți arhitecți și întreaga societate, fixând o a percepere de stil renăscut, și de arhitectură în general.

Reproducerile după lucrări, ca tehnică, fotografică, sunt de valoarea c.p., ilustrate cu vederi. Doar două detalii, nici un plan, lipsind astfel grandioasa gândire a lui Mincu înfățișată în concepția planurilor. Încă așteptăm monografia lui I. Mincu. Arh. Fl. Stănculescu²⁴.

În data de 15 noiembrie 2012, arhitectului și profesorului Ion Mincu i s-a acordat titlul de academician post-mortem, prin votul secret al Adunării Generale a membrilor Academiei Române.

Bibliografie selectivă

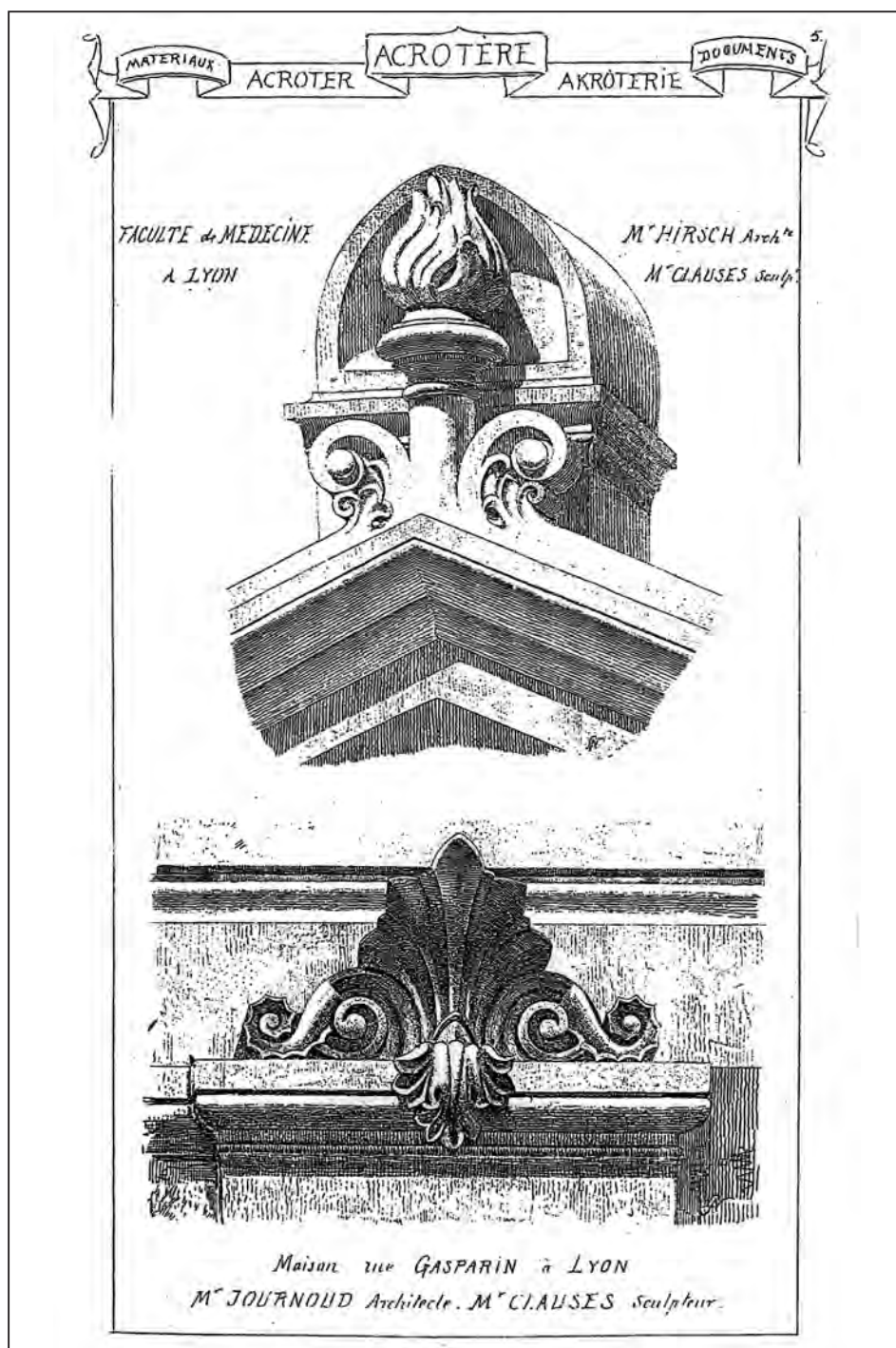
Mihail Caffé, *Arhitectul Ion Mincu*, Ed. Științifică, București, 1960, p. 65.

N. Petrașcu, *Ioan Mincu 1852-1912, Arhitect român întemeietor al Școlii Naționale de Arhitectură*, 1928.

Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa, Secolele XVIII-XX*, Ed. Polirom, 2000.

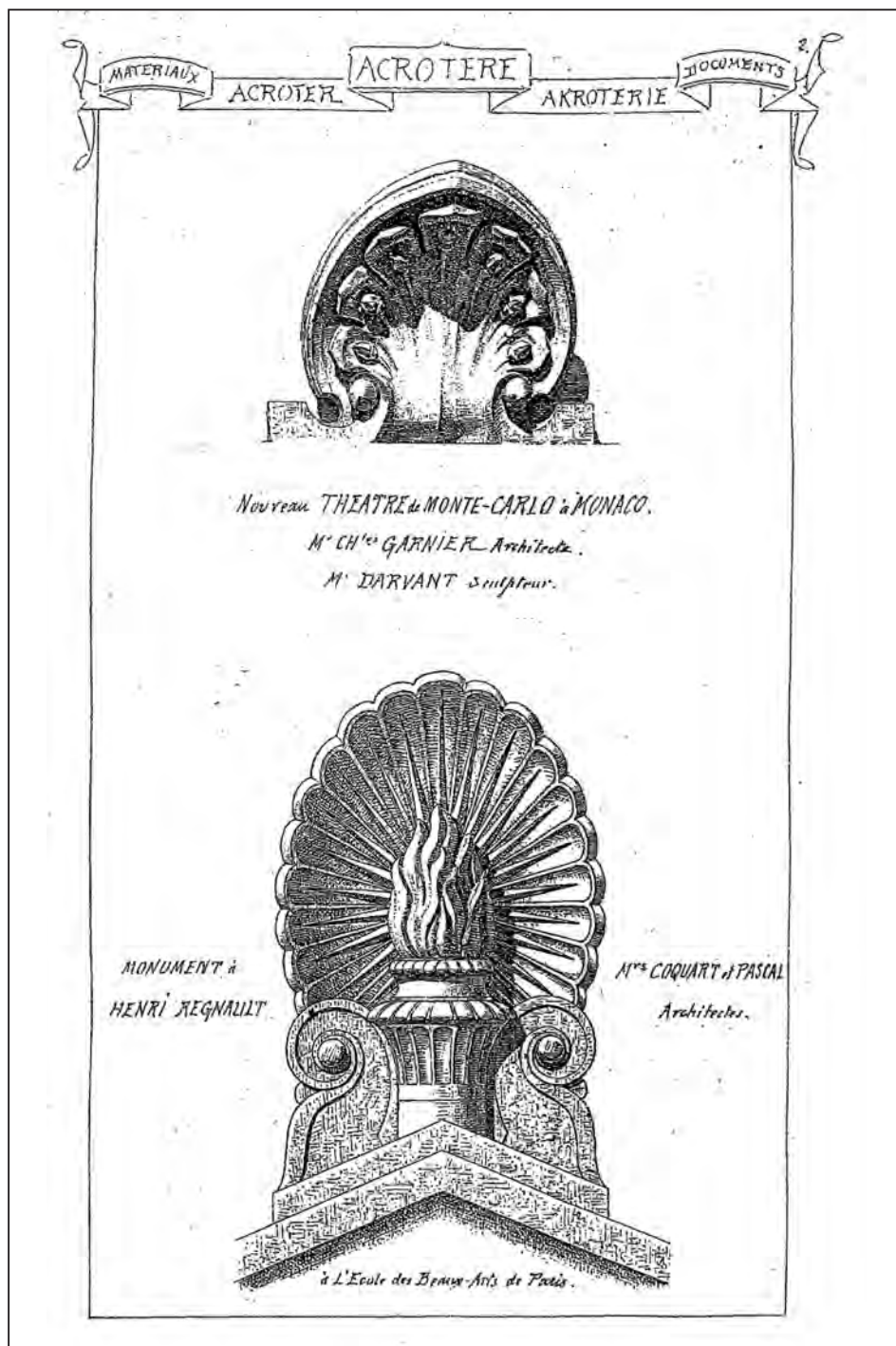
²³ *Ibidem*, p. 56.

²⁴ Arh. Fl. Stănculescu, *Căminul, Studii și planuri de case*, publicație trimestrială, p. 1-4.

1. Catalog cu Ornamente editat de École des Beaux Arts

2. Catalog cu Ornamente editat de École des Beaux Arts

3. Fotografie cu ancadramentul intrării principale la Școala Centrală de Fete, București, Ornamente preluate din Catalogul École des Beaux Arts

4a. Școala Centrală de Fete, Ornamente de Majolica

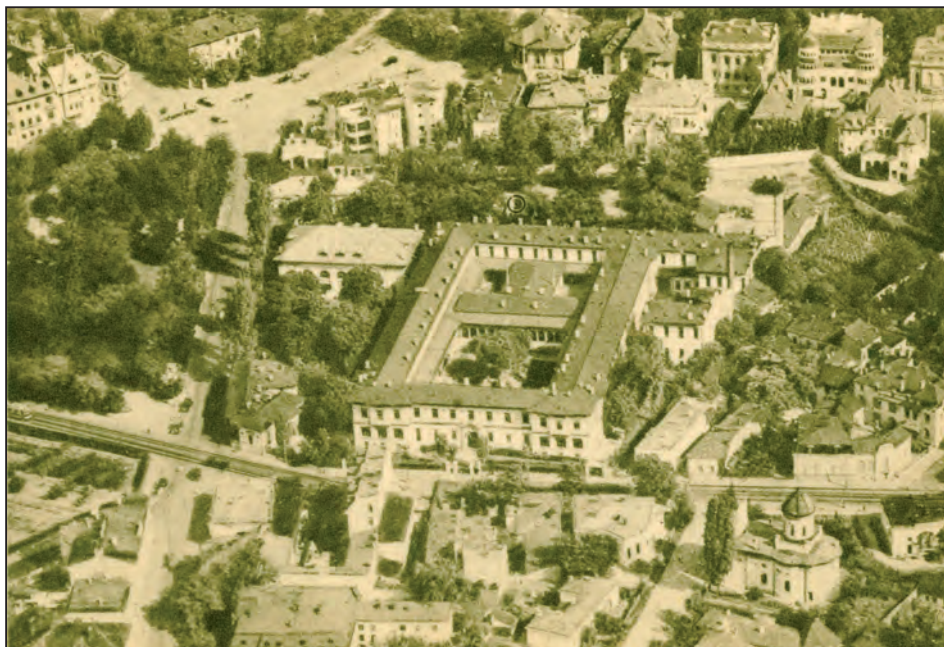

4b. Școala Centrală de Fete, Ornamente de Majolica

4. Școala Centrală de Fete, București, decorații majolică

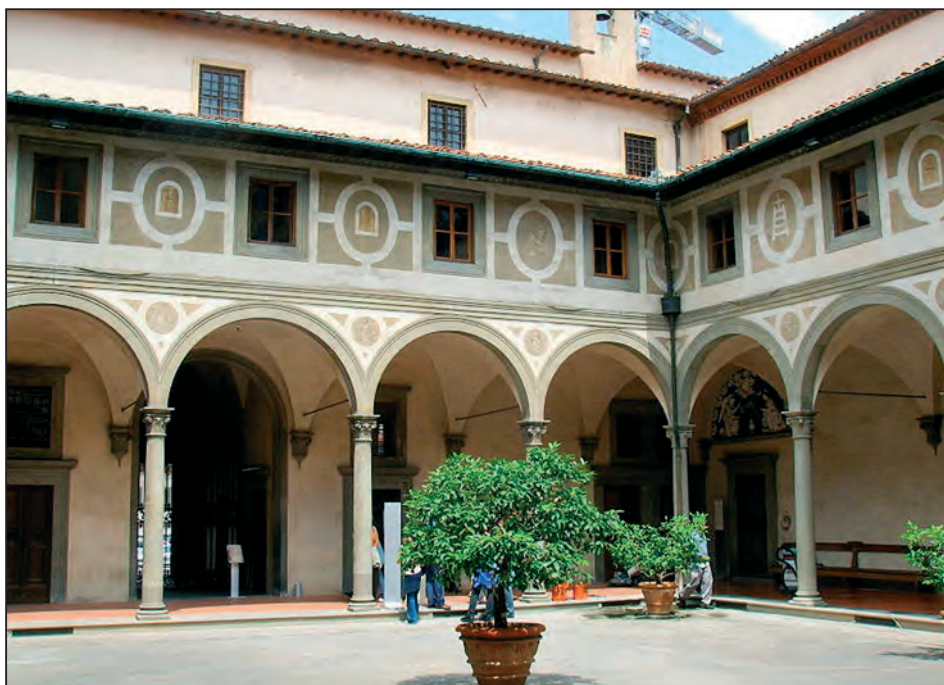
5. Vedere aeriană a Școlii Centrale de Fete, carte poștală, cca 1930

6. Vedere-Carte poștală din Curtea Școlii Centrale, cca 1930

7. Ospedale degli Innocenti, Florența, decorație din terracotta, Andrea della Robbia

8. Ospedale degli Innocenti, Florența, arhitect Filippo Brunelleschi, 1419, curtea interioară

9. Universitatea „Marmara”, Rectoratul, Istanbul, în Piața Hipodromului, Școala tehnică, construită în anul 1894, în stil neo-otoman

10. Muzeul de Artă Islamică și Turcă și Clădirea Oficiului de Cadastru, construit în anul 1914 în stil neo-otoman. Istanbul, Piața Hipodromului

11. Casa Robescu din Galați

12. Casa Robescu din Galați, detaliu ornamente de majolică

13. Casa Lahovary, București, foto epocă

14. Casa Lahovary, București, fotografie actuală (RN)

15. Casa Lahovary, București, foto epocă, detalii ornamente majolica

16. Casa Lahovary, București, foto actual, detalii ferestre

17. Casa Lahovary, București, foto actual, detalii ornamente majolica

**SOCIETATE DE BASALT ARTIFICIAL SI DE CERAMICA
DE LA COTROCENI**

Societate Anonimă cu un capital de 1,500,000 fr. întreg vărsat

CONSILIUL DE ADMINISTRATIE :
Președinte, Colonel CARP. — Vice-președinte, I. G. Poenaru-Bordes, deputat.
Secretar, Frederic Kohler, secretarul Băncii Naționale.

Membrii :

<i>Stefan Ioanide, bancher</i>	<i>Colonel Alcaz, senator</i>	<i>G. Jean Marie, Paris</i>
<i>Nic. Cerkez, inginer</i>	<i>Al. Duparchy, Paris</i>	<i>Auy. Menneion, Petersburg.</i>
<i>Apost. Măneanu, Bucuresti</i>		

DIRECTOR GENERAL : C. GURAN.

Sediul Social :
*Socacsa Pandurilor, vis-à-vis de Asilul Elena, Direcțiunea și deposit la București strada Biserica
 Ent. — Deposit în provincii la Brăila, Galați și Craiova.*

— **Adresa telegrafică : BASALT București.** —

Industria Națională ale căreia produse, a dobândit, la Exponiția Cooperatorilor de cea mai
 mare recompensă dată de juriul :

DIPLOMA DE ONOARE CLASA I-A

Principalele produse ale acestei fabrici sunt următoarele :
 Pavele mari pentru străzile foarte frecventate, pavele mici pentru străzile mai puțin frecventate.
 Leșpede cadrilate și încrustate, leșpede simple și cadrilate, olane mecanice pentru acoperișuri cără-
 mide glazurite cu 4, 5, 8 găuri, cărămide refractare; cărămizi de basalt pentru fundat; cărămizi pre-
 sate mecanic extraforte; cărămizi pentru poturi, tuburi pentru canalizare, de 28, 20, 15 și 10 cen-
 timetri diametru; bordure de grădini; plăci de basalt pentru saie.
 NB. Singurul deposit al Societății în București e cel din strada Biserica Ent; ori-ce alt deposit
 de basalt în București e străin.

18. Reclamă din 1886 la Fabrica de Bazalt artificial și Ceramică, Cotroceni

19. Cavoul Lahovary, Cimitirul Bellu, București, foto epocă

20. Bufetul de la Șosea, București, detalii foișor

21. Bufetul de la Șosea, București, detalii scară exterioră

22. Biserica Stavropoleos, București,

23. Curtea Bisericii Stavropoleos, lapidarium

Restaurarea bisericii Stavropoleos – autor arhitect Ion Mincu

Anca Filip

Scurt istoric al bisericii Stavropoleos

Povestea bisericii Stavropoleos începe în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu venirea în București a călugărului grec Ioanichie, originar din Epir, satul Ostanița, eparhie a arhiepiscopiei Pogoniana. Se stabilește la un metoh al acestei arhiepiscopii și anume la mănăstirea lui Ghiorma Banul, al cărei egumen devine în curând.

În anul 1722, cumpără, în mahalaua Hanul Grecilor, un teren pe care va construi un han cu etaj. În anul 1724, egumenul Ionanichie construiește în hanul său o biserică închinată Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril și Sfântului Atanasie cel Mare. În tabloul votiv din pronaos, biserica este reprezentată cu turlă înaltă, cu absida altarului decroșată, fără pridvor și abside laterale (Fig. 1.).

În pisania bisericii, scrisă în limba greacă și română, așezată deasupra ușii de intrare în biserică, stă scris: „Acestă sfântă și dumnezeiască biserică s-au zidit întru slava lui Dumnezeu și întru cinste și pomenire celor întru chip de foc și stăpânitori a cetelor, Mihail și Gavril. Întru a doua domnie a pre înălțatului și pre înțeleptului stăpân Domn Domnului Ioan Nicolae Alexandru Voevod a toată Ungrovlahia, vlădicind pre sfințitul mitropolit Kir Daniil, cu toată cheltuiala pre cuviosul întru ieromonahi și arhimandrit Kir Ioanichie den eparhiia Pogoniani, den satu Ostanița. În anul de la spăsenia lumii 1724, Octomvrie 30”¹.

Fig. 1. Biserica Stavropoleos.
Tabloul votiv, pe peretele de vest,
deasupra intrării în pronaos.

¹ Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, în BCMI, Anul XVIII, Fasc. 42, oct.-dec., 1924, Institutul de Arte Grafice, Craiova, 1925, p. 148.

Fig. 2. Biserica și hanul Stavropoleos în planul Purcell, 1789

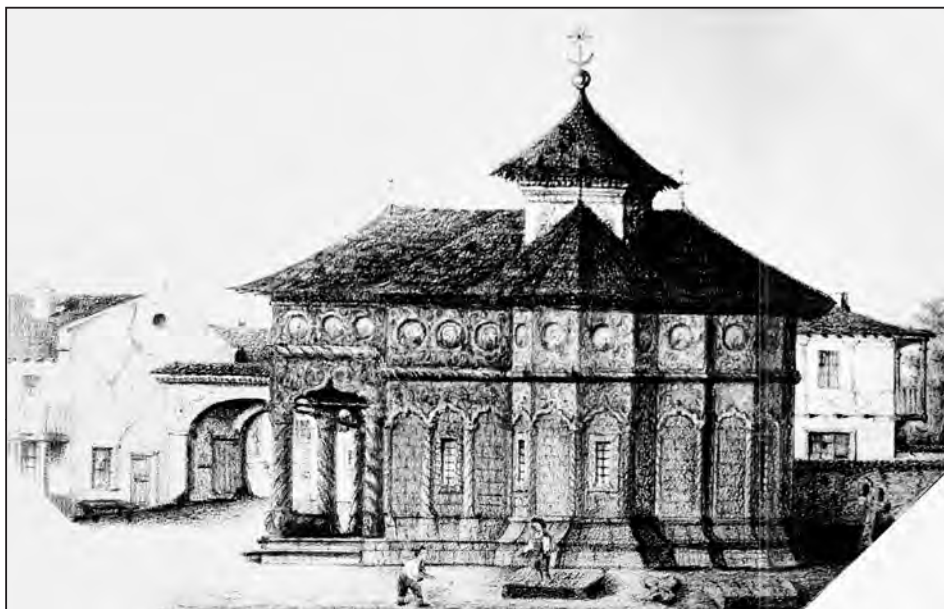

Fig. 3. Biserica Stavropoleos. Gravură de Carol Begenau, 1846.
(Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

În anul 1726, Ioanichie, devenit mitropolit al Stavropolei și exarh a toată Caria, închină ctitoria sa Mănăstirii Voievozilor de la Gura, fapt consemnat în pisană în limba greacă din 3 octombrie 1728.

Ctitorul mărește biserica, în perioada 1729-1731, adăugându-i pridvorul și absidele laterale ale naosului și mărindu-i altarul.

După moartea lui Ioanichie, în anul 1742, averea bisericii scade datorită proastei administrări, aceasta acumulând multe datorii.

Cu toate acestea, la începutul secolului al XIX-lea Stavropoleos se număra printre hanurile importante din București. O catagrafie din februarie 1828 descrie astfel hanul: casele egumenești sunt alcătuite din cinci odăi, un iatac, o sală boltită, una tăvănită și o altă cămăruță mică boltită; sub ele se află camerele dascălilor; sus mai sunt patru odăi dinspre poartă și un rând de odăi dinspre biserică; șase încăperi cu bucătării și cămări, în spate; douăsprezece încăperi spre vest și șapte în fața podului².

Cutremurele din anii 1802, 1814, 1819 și 1838 avariază grav ansamblul. În anul 1841 sunt dărâmate clopotnița și turla bisericii (Fig. 3.). În anul 1855 sunt dărâmate zidurile dinspre stradă, care erau în pericol de prăbușire. Hanul este desființat în perioada 1863-1871.

Restaurarea bisericii Stavropoleos

Încă de la jumătatea secolului al XIX-lea egumenii de la Stavropoleos, semnalând starea foarte rea în care se găsea biserica, cereau să li se îngăduie să o dărâme pentru a o putea reclădi din temelie.

Deși demolarea este cerută în repetate rânduri, autoritățile se opun. În anul 1858, Ministrul Cultelor îi solicită arhitectului Johann Schlatter să se pronunțe asupra unei noi solicitări de demolare și de reconstruire a bisericii. Schlatter conducea, în acea vreme, intervențiile asupra construcțiilor mănăstirilor medievale din Țara Românească, fiind numit „arhitect mănăstiresc”. Acesta se opune demolării și insistă asupra necesității conservării și restaurării monumentului: *„Această biserică este singurul monument din clădirile cele vechi originale din Capitală. De aceea sunt de părere că ar fi de dorit un asemenea monument de arhitectură ortodoxă și cu asemenea lucrătură să se susție și să se restaureze, păstrându-i-se formele și caracterul în interesul artei”*³.

La sfârșitul secolului al XIX-lea starea bisericii se înrăutățise. Într-un raport din luna iulie 1888, înaintat Ministerului Culturii și Instrucțiunii Publice de arhimandritul N. Apostoliu, biserica este descrisă ca fiind într-o ruină aproape

² Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Editura Academiei, București, 1961.

³ Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, p. 159.

Fig. 5. Biserica și hanul Stavropoleos în planul Hiottu, 1871.

Pe ruinele rămase de la ei, stau înscrise pagini frumoase, strâns legate de amintiri scumpe pentru noi.

S-a zis îndestul asupra datoriei unei națiuni de a-și păstra cu religiozitate mărturiile de muncă și de glorie a trecutului său.

Tradițiunea vizibilă a unui mare trecut, neîncetat reînviat prin spectacolul vechilor monumente de glorie și de libertate, a fost pentru Grecia și Italia o puternică și eficace suscitare către o viață nouă și a contribuit mult la renașterea și ridicarea acestor două țări în timpuri moderne.

Să conservăm și noi pentru a ține deșteaptă conștiința poporului, bisericile, templurile ridicate de Domnii noștri, spre amintirea unei glorioase apărări a patriei contra invaziunii străine și în a căror incintă zac adesea rămășițele acelor care au trăit și murit pentru această țară.

Să conservăm, Domnule Prim Ministru, unicele manifestațiuni ale culturii noastre artistice din trecut și cari ne dovedesc că nu suntem născuți de ieri și că suntem datori a continua tradițiunea și a augmenta patrimoniul ce ne-au lăsat strămoșii noștri.

De datorita D-voastră, Domnule Prim Ministru și a întregului Guvern este de a da satisfacțiune unei dorințe și unei trebuințe naționale ce este simțită foarte de mult.

Încă din anul 1864, pe timpul când era Ministru al Instrucțiunii Publice Dl. N. Krețulescu, în regulamentul Școlilor de Bellearte se prevăzuse un comitet academic de bellearte compus din 7 persoane speciale, cu sarcina de a-și da opinia asupra tuturor lucrărilor de artă ce se fac pe comptul statului și chiar al particularilor.

Mai târziu, tot Ministrul Instrucțiunii Publice și al Cultelor, prin regulamentul promulgat în 7 aprilie 1874, privitor la monumentele publice, hotărăște instituirea unei comisii arhitecto-arheologice, cu scop de a clasa și conserva neschimbate monumentele noastre istorice.

Această comisiune, compusă din persoane cu cunoștințe probate de arhitectură și arheologie, urma să ia ființă imediat și să procedă la studierea și clasarea tuturor monumentelor istorice, pentru care urma să se ia măsuri de conservare.

Din nenorocire, acest folositor regulament n-a fost pus în aplicație până astăzi, deși restaurările au început, odată cu promulgarea lui.

De atunci și până astăzi, fără nici un control, o mare parte din monumente au suferit transformări regretabile din punct de vedere al istoriei artelor, astfel: Biserica lui Ștefan cel Mare, Sf. Nicolae din Iași și vechea Biserică Sf. Dumitru din Craiova, au fost rase din temelii.

Din frumoasa Mitropolie din Târgoviște, datorată bunului Domn Matei Basarab, n-a mai rămas decât o mică parte de ziduri.

Cât pentru biserica lui Neagoe și a lui Vasile Lupu, ele au fost transformate în așa chip că nu mai reprezintă vechile monumente.

Picturile Bisericii Curtea de Argeș, atât de importante pentru istoria artelor la noi și care puteau rezista vreme încă la locul lor, au fost ridicate și în locul lor s-au pus zugrăveli ce sunt departe de a avea valoarea celor vechi.

Nici urme de pictură n-au mai rămas pe pereți la Trei Ierarhi din Iași.

Cât pentru sculpturile de la ambele monumente, ele au fost răzăluite în totul, iar bucățile roase de vremuri au fost cârpite cu ciment.

În străinătate guvernul ecersează un control serios asupra restaurării de monumente istorice, de aceea cu greu se pot comite abateri ca cele ce semnalăm, căci ele ar produce o adevărată revoluțiune în lumea artistică.

La noi s-au adus modificări întregi formelor generale, s-au schimbat detaliurile, s-au adăugat chiar părți noi și nimeni n-a luat cuvântul pentru apărarea artei și istoriei noastre monumentale.

Suntem convinși Domnule Prim Ministru că dumneavoastră veți binevoi a face să înceteze acest fel de restaurațiuni și să condamnați orice intervenție ce ar căuta să se introducă în ele, monumentele noastre restaurate trebuind să reprezinte în tot și întocmai gustul strămoșilor, iar nu pe al restauratorului, oricât ar fi el de talentat.

Primiți vă rugăm Domnule Mini-
stru încredințarea distinsei noastre stime..

I. Mincu
arhitect

I. Socolescu
arhitect

D. Maimarolu
arhitect

A. Săvulescu
arhitect

T. Socolescu
arhitect

N. Gabrilescu
arhitect

A. Orăscu
arhitect

G. D. Mirea
pictor

Theodor Aman
pictor

I. Georgescu
sculptor

Ștefan Ionescu-Valbudea
sculptor

Carol Storck
arhitect

Fig. 6. Scrisoare-protest adresată primului ministru de un grup de artiști români, București, 20 aprilie 1890. (A.N.R., Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dos. 709/1890)

În acest scop vă rugăm cu insistență, ca până la promulgarea unei legi speciale pentru conservarea monumentelor istorice, să se pună în aplicare regulamentul din 1874, numind o comisiune arhitecto-arheologică compusă din persoane speciale în arhitectură și arheologie, care să examineze ce s-a făcut până astăzi și să studieze cum trebuie să se urmeze pe viitor cu conservarea și restaurarea fidelă a acestor mândre rămășițe ale trecutului nostru.

Primiți vă rugăm Domnule Ministru încredințarea distinsei noastre stime”⁵.

Alături de Ion Mincu, protestul este semnat, printre alții, de arhitecții: Ion Socolescu, Dimitrie Maimarolu, Alexandru Săvulescu, Toma Socolescu, Nicolae Gabrilescu, Alexandru Orăscu, Gheorghe Sterian, de pictorii: G. D. Mirea și Theodor Aman și de sculptorii: Ion Georgescu, Ștefan Ionescu-Valbudea și Carol Storck (Fig. 6.).

În luna aprilie 1897, Mincu se angajează să execute releveul bisericii Stavropoleos „cu toate cotele, detaliile, mulajele exacte ale părților sculptate și

⁵ Arhivele Național Istorice Centrale, Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dos. 709/1890.

Fig. 7. Biserica Stavropoleos. Releveu fotografic decorație fațade realizat de arh. Ion Mincu, 1897. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 8. Biserica Stavropoleos. Releveu fotografic decorație fațade realizat de arh. Ion Mincu, 1897. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 9. Biserica Stavropoleos. Releveu fotografic decorație fațade realizat de arh. Ion Mincu, 1897. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 10. Biserica Stavropoleos. Relevu întocmit de arh. Ion Mincu, 1899. Secțiune transversală prin pridvor. (Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

copiile picturilor conservate, cât și proiectele complete de restaurare, lucrări pe care le socotește absolut trebuincioase în vederea unei adevărate și raționale restaurări”⁶.

În perioada 1897-1899 Mincu realizează relevul fotografic al picturii exterioare (Fig. 7, 8, 9), precum și relevul bisericii, cu însemnări detaliate privind starea de conservare, finisajele, componentele artistice și piesele de mobilier⁷ (Fig. 10, 11, 12). Relevul întocmit de Mincu pune în evidență etapele de construire ale bisericii: forma inițială dreptunghiulară, cu altar decroșat de

⁶ Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, p. 163, nota 2.

⁷ Relevul bisericii Stavropoleos întocmit de Ion Mincu în anul 1899, aflat în arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fondul CMI, cuprinde: plan, fațadă principală, fațadă posterioară, secțiune longitudinală și șase secțiuni transversale.

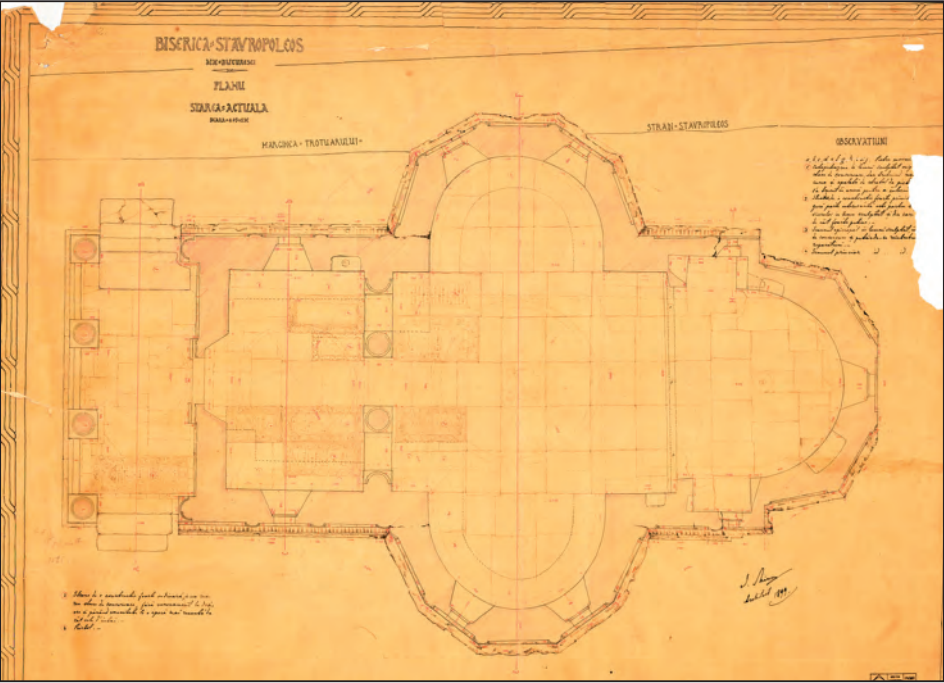

Fig. 11. Biserica Stavropoleos. Relevu întocmit de arh. Ion Mincu, 1899. Plan. (Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

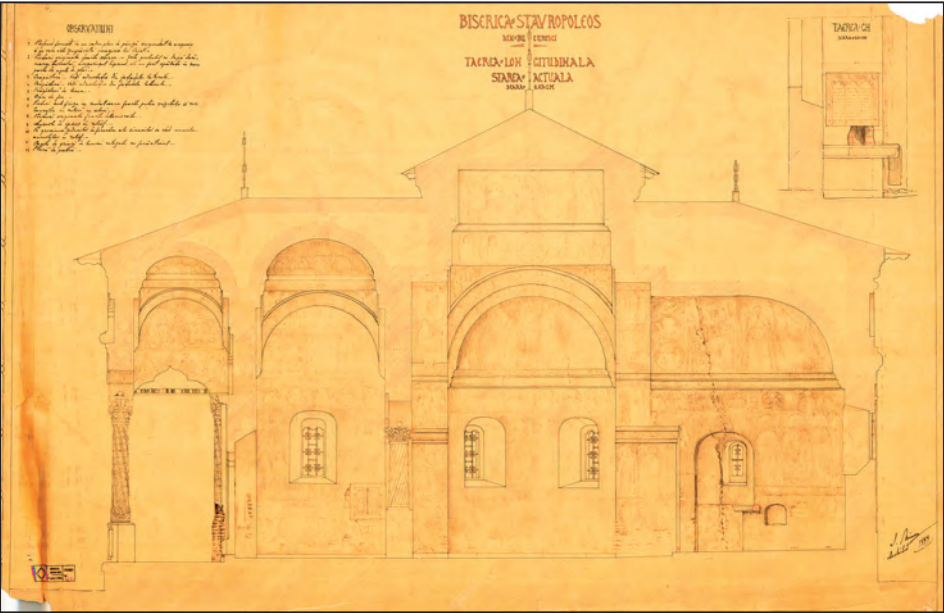

Fig. 12. Biserica Stavropoleos. Relevu întocmit de arh. Ion Mincu, 1899. Secțiune longitudinală. (Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

mici dimensiuni și intervențiile ulterioare constând în adăugarea pridvorului și absidelor laterale ale naosului și extinderea altarului. Releveul de pictură este încredințat pictori lor Ludovic Basarab și N. Grimant. Se realizează și mulaje după elementele sculptate.

La finalizarea studiilor și cercetărilor premergătoare întocmirii proiectului de restaurare, la începutul anului 1900, Ion Mincu concluzionează următoarele: biserica are fundații insuficiente, care au cedat în mai multe locuri, provocând fracturarea zidurilor și ieșirea acestora din planul vertical, extinderile s-au executat prin alăturare și nu prin legarea zidurilor noi de cele vechi, cărămizile sunt de calitate inferioară și sunt în stare foarte rea, desprinzându-se din ziduri, așadar o restaurare *in situ* pare imposibilă, recomandând recuperarea materialului constructiv original și reconstruirea identică a monumentului, pe un amplasament care să-l pună corect în valoare.⁸ Mincu aprecia în mod just că transformările urbanistice ale zonei din vecinătatea bisericii, care pierduse aproape integral fondul construit istoric, defavoriza delicatul monument, înconjurându-l cu calcanele noilor clădiri și scoțându-l din scară, prin monumentalitatea construcțiilor noi.

Comisiunea Monumentelor Istorice, alcătuită din V. A. Urechia, Gr. Tocilescu și N. Gabrielescu, în ședința din 23 februarie 1900, respinge această soluție de intervenție asupra bisericii, pronunțându-se împotriva reconstruirii, ca fiind contrară principiilor de conservare a monumentelor istorice, care nu trebuie distruse, oricare ar fi starea în care se află.

Se ajunsese într-un impas.

În anul 1903, Administrația Casei Bisericilor reia insistențele pentru restaurarea bisericii, astfel că, în ședința din 6 februarie 1904, Comisiunea Monumentelor Istorice, îl solicită pe Ion Mincu pentru reluarea lucrărilor.

Într-un articol publicat în martie 1904, ca răspuns la un articol scris de Alexandru Tzigara-Samurcaș în noiembrie 1903⁹, Ion Mincu își exprimă marea apreciere față de biserica Stavropoleos, pe care o consideră „prototip” al noului stil românesc:

„A combina deosebitele forme și elemente care compun întregul monument arhitectural, a le distribui într-o măsură justă, păstrând fiecareia rolul și importanța ce i se cuvine și a alcătui din împreunarea lor un tot armonic, a le face să concureze toate, fără precădere, spre același țel, să vorbească sufletului aceeași limbă, să producă aceeași impresiune voită mai dinainte, este, desigur, o însușire de artist, este a realiza o adevărată operă de artă, chiar dacă imperfecțiunile și naivitatea execuțiunii ar trăda inexperiența și lipsa de abilitate. Caracterul deosebit, impresiunea

⁸ Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, p. 163, notele 6, 7.

⁹ Al. Tzigara-Samurcaș, *Stavropoleos – muzeu național*, în „Epoca”, 27. nov. 1903, în vol. *Scrieri despre arta românească*, Editura Meridiane, București, 1987, p. 258-264.

Fig. 13. Biserica Stavropoleos în timpul restaurării. Documentar fotografic realizat de arh. Ion Mincu, 1905. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 14. Biserica Stavropoleos în timpul restaurării. Documentar fotografic realizat de arh. Ion Mincu, 1905. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

de veselie, eleganță și cochetărie ce resimțim cu toții în fața bisericii Stavropoleos nu se poate datora în mod exclusiv nici coloanelor, nici balustradelor, nici picturilor; ea se datorește tuturor împreună, pentru că ele se completează unele pe altele, pentru că balustradele à jour stau în bună înțelegere cu formele răsucite ale coloanelor, cu fantezia elegantă a arcadelor, și acestea cu ușoarele arabescuri din timpiane, pentru că, în fine, suprimarea unuia din aceste elemente, fie el chiar cel mai puțin artistic, luat în parte, ar scădea, fără îndoială, valoarea întregului.(....)

Fără a fi concepută în „stilul bizantin pur”, și poate tocmai din această pricină, ea ne reprezintă un foarte prețios „model tip”, care înseamnă capătul drumului artelor parcurs de bunii și străbunii noștri, capătul unui drum care, începând de la stilul „bizantin pur”, a ajuns la „stilul eterogen” al d-lui Tzigara, pe care noi îl numim „stilul românesc”. Biserica Stavropoleos este, prin urmare, pentru noi, ultima manifestare a evoluțiunii artei pământene și capătul la care va trebui reînnotat firul tradițiunii, conducător și sursă de inspirațiune a viitoarelor noastre generații de artiști”¹⁰.

Soluția de restaurare a monumentului istoric propusă de Ion Mincu, în iunie 1904, cu care Comisiunea Monumentelor Istorice este de acord, constă în executarea următoarelor lucrări: întărirea zidurilor crăpate și a

¹⁰ Ion Mincu, *Cronica artistică – Stavropoleos*, în „Epoca”, 25 martie 1904, apud Mihail Caffé, *Arhitectul Ion Mincu*, Editura Științifică, 1960, p. 283-284.

Fig. 15. Biserica Stavropoleos în timpul restaurării. Documentar fotografic realizat de arh. Ion Mincu, 1905. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

bolților, cu legături de fier; întărirea fundațiilor prin subzidiri, care să ajungă până la terenul solid, și care să fie făcute în porțiuni mici; decopertarea aproape totală a pereților exteriori; repararea zidăriei exterioare, prin înlocuirea cărămizilor putrezite și repararea crăpăturilor; consolidarea stâlpilor de la altar; refacerea tencuielilor exterioare; construirea unei turle de zidărie; înlocuirea brâului vechi din ipsos, din care nu mai existau decât urme, cu un brâu ornamental din piatră; înlocuirea a 24 de capiteli vechi din ipsos, parte deteriorate, parte căzute, cu capiteli din piatră; înlocuirea bazelor celor două coloane angajate de la peristil, care sunt din tencuială, fiind foarte deteriorate, cu elemente din piatră; realizarea unei învelitori din olane semi-cilindrice, cu jgheaburi și burlane; refacerea picturii exterioare; curățarea tencuielilor, a căror stare permite conservarea, refacerea aceloră căzute și repararea crăpăturilor; curățarea, repararea și readucerea la starea inițială a ușii, a tâmplii și a mobilierului care se află în stare bună, repararea celui stricat și completarea celui lipsă (strane etc.); refacerea pardoselilor de piatră; pictarea turlei și a zonelor cu tencuială nouă, fără a se atinge restul picturilor¹¹.

Lucrările încep în luna august 1904 și durează până în anul 1908, când restaurarea bisericii este încheiată, mai puțin pictura interioară. (Fig. 13, 14, 15, 16).

¹¹ Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, p. 165, nota 7.

Fig. 16. Biserica Stavropoleos în timpul restaurării. Documentar fotografic realizat de arh. Ion Mincu, 1905. (Foto Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 17. Restaurarea bisericii Stavropoleos. Factură execuție modele ipsos pentru decorațiile din piatră, 1907. (A.N.R., Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dos. 2990/1908)

Fig. 18. Restaurarea bisericii Stavropoleos. Factură cărămizi, 1908. (A.N., Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dos. 2990/1908)

Edificarea incintei bisericii Stavropoleos

Încă din anul 1900, după finalizarea studiilor și cercetărilor premergătoare întocmirii proiectului de restaurare, în raportul în care propunea Comisiunii Monumentelor Istorice ca soluție de intervenție reconstruirea bisericii pe un alt amplasament, Ion Mincu aprecia că: „Poziția dosnică și micșorimea terenului actual, precum și înconjurul său detestabil, format din calcanurile clădirilor vecine, ar distruge fără îndoială efectul monumentului, iar vecinătatea imediată a unei mase imense de clădire ca acela al Poștelor ar reduce și mai mult proporțiile sale. (...) Monumentul reconstruit să se înconjure, pe trei din laturile sale, cu galerii sau portice deschise, construite în același stil cu dânsul și care să formeze, pe de o parte un cadru interesant și demn, iar pe de altă parte să servească drept muzeu deschis, în care și-ar găsi bun loc atâtea fragmente de arhitectură pământească”¹².

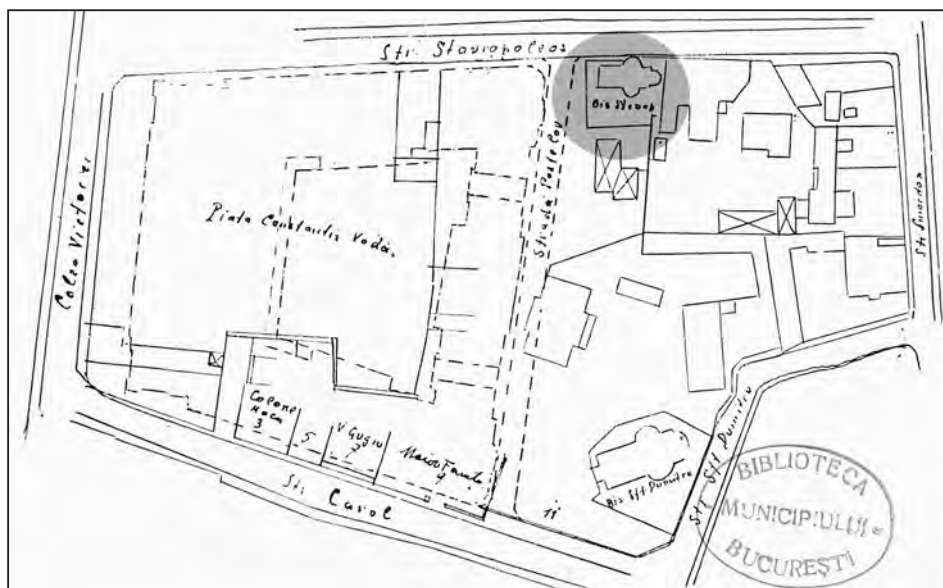
Hanul, clopotnița și zidurile de incintă ale bisericii dispăruseră cu mult timp în urmă. Biserica se afla acum în mijlocul unei zone aflate într-un profund proces de restructurare urbană (Fig. 20). La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, pe Calea Victoriei apăreau clădiri monumentale, cum ar fi Casa de Depuneri și Consemnațiuni, construită în perioada 1896-1900, pe locul mănăstirii și bisericii Sf. Ioan, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu și Palatul Poștelor, ridicat în perioada 1894-1900 pe locul vestitului han Constantin-Vodă, ars în marele foc din anul 1847, pe locul căruia se ridicase apoi cirul Suhr, unde jucaseră până de curând Matei Millo și Grigore Manolescu.

În paralel cu finalizarea restaurării bisericii, Ion Mincu revine la propunerea sa pentru realizarea unei incinte care să pună în valoare monumentul istoric, de această dată subordonată restaurării bisericii *in situ*. În anul 1908, arhitectul prezintă Comisiunii Monumentelor Istorice proiectul pentru construirea incintei: clopotnița, locuința intendentului și încăperile unui muzeu,

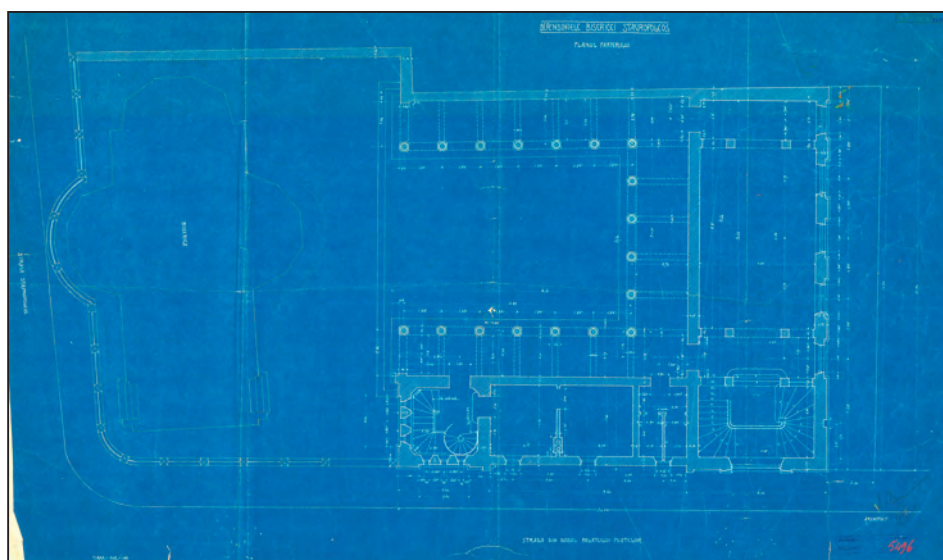
Fig. 19. Restaurarea bisericii Stavropoleos. Chitanță execuție tencuieli și decorații pictură exterioară, 1908. (A.N.R., Fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Dos. 2990/1908)

¹² Gh. Nedioglu, *Stavropoleos*, p. 163, nota 8.

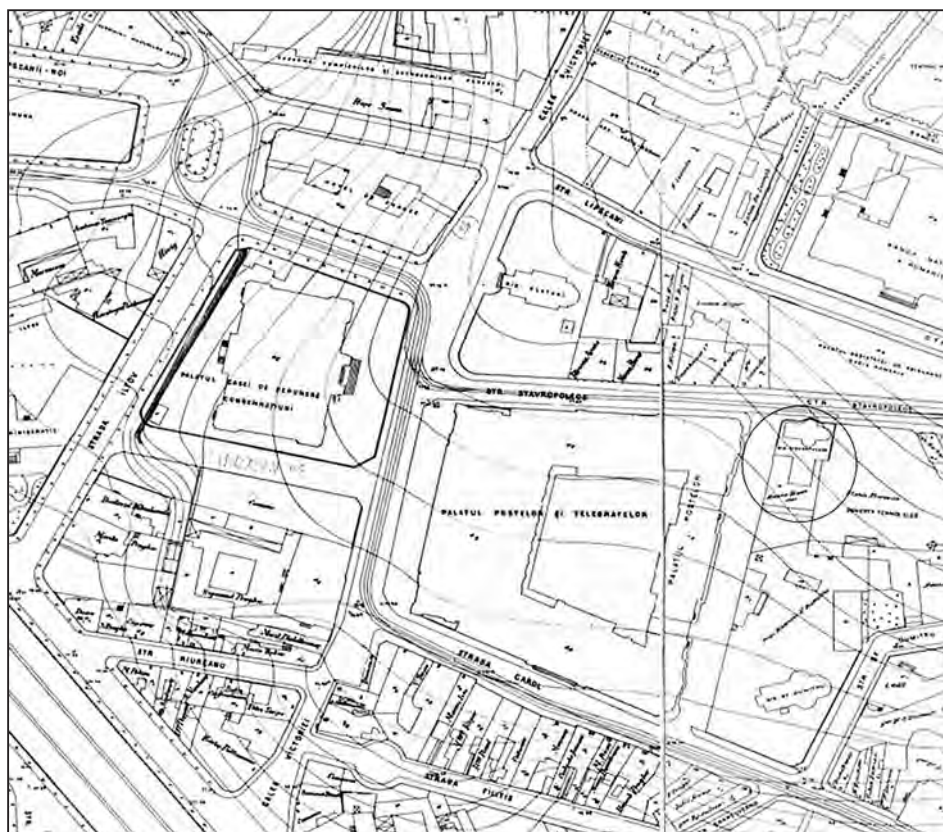

Fig. 20. Biserica Stavropoleos în planul ridicat de Institutul geografic al armatei, 1895-1899. (în P.V. Năsturel, Biserica Stavropoleos, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1906)

care urma să servească păstrării obiectelor artistice și religioase ale bisericii, dar și a elementelor artistice originare (arhitectură, pictură, sculptură), care fuseseră înlocuite la restaurare, datorită stării foarte avansate de degradare (Fig. 21.). Incinta astfel conformată, urma să reamintească vechile clădiri de

Fig. 21. Biserica Stavropoleos. Proiect incintă întocmit de arh. Ion Mincu, 1908. Plan parter. (Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

Fig. 22. Ansamblul bisericii Stavropoleos în planul orașului București, 1911.

altă dată ale hanului și să creeze un cadru armonios și favorabil bisericii. Comisiunea Monumentelor Istorice recomandă aprobarea proiectului, pentru ca, în măsura în care se vor obține fonduri, anul următor să se ridice clădirile proiectate, în paralel cu restaurarea bisericii în interior¹³.

Clădirile au fost construite în perioada 1909-1911 (Fig. 22). În anul 1909 au fost ridicate zidurile clopotniței, locuinței intendentului și muzeului. Comisiunea Monumentelor Istorice inspectează lucrările și se declară „pe deplin satisfăcută de destoinicia și îngrijirea cu care ele se conduc și se execută”¹⁴.

Raportul general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în anul 1910 menționează: „La biserica Stavropoleos s-au terminat clădirile noi din preajma bisericii (...) întocmindu-se în interior o mică curte mărginită de trei

¹³ Raport general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1908, în BCMI, 1908, oct.-dec., Inst. de Arte Grafice Carol Gobl, București, 1908, p. 170-171.

¹⁴ Raport general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1909, BCMI, 1909, oct.-dec., Inst. de Arte Grafice Carol Gobl, București, 1909, p. 181-182.

Fig. 23. Ansamblul bisericii Stavropoleos. Foto 1924. (Arhiva I.N.P., Fond C.M.I.)

părți de un frumos și artistic portic pe coloane și arcade. Cu restaurarea picturii din interiorul bisericii și cu micile lucrări ce mai rămân de făcut la noile clădiri, anul acesta, credem, restaurarea bisericii Stavropoleos, începută în 1904, va fi un fapt împlinit”¹⁵.

La 6 decembrie 1912 Ion Mincu se stinge din viață. În ședința din 19 ianuarie 1913, Comisiunea Monumentelor Istorice hotărăște să încredințeze continuarea lucrărilor la biserica Stavropoleos arhitectului Alexandru Zagoritz, colaboratorul apropiat al lui Mincu, „*ca unul care cunoaște atât spiritul cât și modul cum s-au făcut aceste lucrări sub conducerea lui Ion Mincu*”. Arhitectul Seewald va fi menținut la conducerea șantierului¹⁶.

În aceeași ședință, Ion Kalinderu, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, rostește necrologul lui Ion Mincu, care este omagiat ca promotor al arhitecturii noastre naționale, rememorându-se meritele sale de restaurator al bisericii Stavropoleos:

„Mincu a fost însărcinat în 1897 să studieze chestiunea restaurării acestei biserici și a procedat așa cum trebuia: punând să se copieze picturile, să se ia mulaje depe sculpturi și să se fotografieze monumentul în detaliu. În urmă a făcut releveurile și apoi planurile de restaurare, însoțite de un amănunțit memoriu.

¹⁵ Raport general cu privire la lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice în 1910, în BCMI, Anul IV, 1911, Tipografia „Gutenberg” Carol Gobl, București, 1911, p. 35.

¹⁶ Ședințele Comisiunii în ianuarie-martie 1913. 1. Ședința dela 19 ianuarie, în BCMI, Anul VI, 1913, Tipografia „Gutenberg” Carol Gobl, București, 1913, p. 51.

Din diferite împrejurări lucrarea nu s-a putut începe decât în 1904, adică odată cu începerea unei activități mai temeinice a Comisiunii Monumentelor Istorice și după ce Comisiunea a studiat deaproape chestiunea. De atunci Mincu a lucrat neîntrerupt la această restaurare, conștiincios, priceput și sigur, așa după cum era felul său. Pentru a se da bisericii un cadru potrivit, Mincu a întocmit și proiecte pentru construirea clădirilor dimprejur, destinate a servi ca local de muzeu”¹⁷.

Gheorghe Curinschi Vorona apreciază intervențiile lui Ion Mincu de la Stavropoleos ca fiind deschizătoare de drumuri în restaurarea din România. Reconstituirea turlei bisericii Stavropoleos este considerată a fi, din punct de vedere cronologic, prima intervenție de acest fel din România, turla reconstituită apărând ca o componentă organică a structurii volumetrice a monumentului. De asemenea, intervenția lui Mincu pentru edificarea incintei bisericii cu scopul de a o pune în valoare, este considerată ca fiind prima intervenție din restaurarea românească care vizează cadrul, ambianța unui monument istoric¹⁸.

---

¹⁷ Cuvântările D-lui I. Kalinderu, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, rostite în ședința dela 19 ianuarie, în BCMI, Anul VI, 1913, Tipografia „Gutenberg” Carol Gobl, București, 1913, p. 56.

¹⁸ Gheorghe Curinschi Vorona, *Arhitectură Urbanism Restaurare*, Editura Tehnică, București, 1996, p. 96, 274.

II.

Monumentele și istoria lor

Ce este un monument istoric

Conferință ținută din însărcinarea Comisiunii Monumentelor Istorice Valenii de Munte, 1915

Nicolae Iorga

Comisia Monumentelor Istorice a luat hotărârea de a ține un număr de conferințe privitoare la domeniul atât de scump al artei noastre naționale și artei noastre istorice, în același timp, care este încredințată grijei sale deosebite.

Am socotit că aceste conferințe pot să aibă un îndoit folos: întâi să răspândească anumite cunoștințe pe care e bine să le aibă fiecare. Sânt atâtea excursii care se fac în zadar, numai pentru mâncare și băutură și conversații frivole și care s-ar putea preface în lucruri din cele mai folositoare, dacă ar avea cineva unele cunoștințe prealabile care se capătă foarte ușor, se uită foarte greu și se pot pune în practică cu cea mai mare lesniciune. Cred, prin urmare, că o conferință ca aceea de astăzi poate să fie foarte folositoare și din acest punct de vedere al excursiunilor, care ar fi de dorit să fie la noi cât se poate mai numeroase. S-a întemeiat de curând și instituția Cercetașilor, foarte bună în principiu și care merită sprijinul Prințepelui Moștenitor, dar recomand Cercetașilor să aibă oarecare cunoștințe în ceea ce privește adunarea de datini, de poezii populare, de povești, adunarea de elemente din viața populară a poporului nostru și, în sfârșit – *last, not least* – monumentele istorice care se găsesc aici în preajma noastră, și pe care nu le cunoaște. Eu singur nu cunosc monumentele de pe linia București-Oltenița și totuși se află pe acolo mănăstirea Negoiești, din veacul al XVII-lea, pe care n-a descris-o nimeni, iar mâine cine știe ce poate să-i treacă prin cap vre-unui preot zelos și să te ferească Dumnezeu de preoții prea zeloși; ceilalți lasă biserica așa cum e, dar, când e preotul zelos, strică biserica ca s-o „repare”, cu sau fără anumite autorizații, bine intenționate, dar incompetente. Astfel de conferințe, lămurind asupra monumentelor istorice, au, deci, și o valoare practică, pentru că pot servi excursioniștilor de toate vârstele, și nu numai Cercetașilor.

Și conferințele acestea pot să mai aibă un folos: acela de a descrie înaintea unui auditoriu mai întins anumite din monumentele noastre istorice, și aceasta este de mare ajutor pentru interpretarea lor atunci când se află cineva, ocazional, înaintea zidurilor, a picturilor, a tuturor elementelor de artă pe care le

cuprinde un monument. Pe lângă aceasta se mai adaugă o mulțime de avantaje secundare asupra cărora nu sânt chemat să insist.

La asemenea conferințe este un fel de prefață ceea ce astăzi, pentru că ea definește întâi monumentul istoric, încearcă, adică să dea o definiție a acestui lucru pe toată lumea crede că-l cunoaște și atât de puțină lume îl cunoaște cu adevărat, care este un monument istoric.

Se va zice: ce e mai ușor de definit: lucrul pe care-l știe toată lumea sau acela pe care toată lumea nu-l știe? Cel mai greu lucru de definit este cel pe care-l cunoaște toată lumea, fiindcă, dacă l-ar cunoaște bine, atunci n-ar fi nevoie de definiție. Dar lucru pe care toată lumea îl cunoaște, de obicei se cunoaște rău, fiindcă nimeni nu cugetă el însuși asupra lui, ci fiecare primește părerea de la altul și, trecând de unul la altul această părere, se deformează neconștient ca o monedă care se tot roade. Moneda cea mai clară nu e aceea care a cumpărat multe lucruri ci din potrivă. Așa e și cu definiția lucrurilor pe care toată lumea crede că le cunoaște.

Dacă ai întreba pe cineva ce este un monument istoric, îți va spune că este o clădire mare, în cuprinsul sau împrejurimile căruia s-au petrecut lucruri istorice. Făcându-se un fel de plesbicit în ceea ce privește rostul unui monument istoric, definiția care ar întruni mai mulți sorți ar fi aceasta. Prin urmare, un monument trebuie să fie mare întâi, impozant, de dimensiuni extraordinare, așa cum se zice de o persoană: persoană monumentală, ceea ce evident poate fi măgulitor pentru un bărbat, dar e mult mai puțin plăcut pentru o femeie. Dar monument istoric înseamnă și unul în împrejurimile căruia s-au petrecut lucruri foarte importante într-un lung curs de ani.

«Monument istoric» pentru noi nu este aceasta ci mult mai mult decât atât și, tot odată, mult mai puțin și mai ales e ceva mult mai variat, mai multiplu, mai multilateral decât ceea ce am spus.

Să încercăm o împărțire a monumentelor istorice dând diversiunea mai întâi și ajungând la definiție prin însăși prezentarea deosebitelor categorii ale lucrului. S-ar putea împărți monumentele istorice, numite de obicei așa și recunoscute de oamenii competenți ca atari, în două categorii.

Sânt întâi monumente istorice, mai obișnuite, mai rare, meritând mai puțină îngrijire, și mai multe dintr-însele se uită chiar: acelea care se prețuiesc, nu pentru valoarea lor intrinsecă, ci pentru lucrurile care s-au săvârșit în apropierea lor sau în cuprinsul lor. Să dăm exemple.

Să zicem că am avea neatinse palatele din Potlogi și de la Târgoviște ale lui Constantin Brâncoveanu, și să presupunem că aceste case n-ar avea nici o valoare artistică – de fapt au avut, și se recunoaște și astăzi. Totuși, locuința în cuprinsul căreia s-au sălășuit ultimele bucurii ale martirului ori aceea în

care se găsește odaia unde a fost mazilit Brâncoveanu, de unde a fost ridicat de turci, pentru a fi trimis pe urmă la Constantinopol spre ucidere, ar fi un monument istoric chiar când elementul estetic ar lipsi cu desăvârșire, din cauza faptelor istorice care s-au petrecut acolo.

Un al doilea caz: desigur că aici, pe dealul Arhivelor de azi, de-asupra Dâmboviței, palatul de odinioară al lui Alexandru Vodă Ipsilanti n-a fost niciodată o minune de artă. Aceasta este incontestabil. Știm chiar împrejurările când Curtea lui Mihai Viteazul și-a căpătat ultima formă în veacul al XVIII-lea, printr-un arhitect grec care făcuse ceva practică italiană. Prin urmare, se poate întâmpla ca această clădire, ce pare a fi fost în datinele țării, făcută pentru Domnul din București, așa cum s-ar fi făcut pentru un Pașă oarecare din cutare provincie asiatică, să nu fi avut în ea însăși nicio valoare. Dar, dacă am avea în ea camara unde a fost prins pentru a fi tăiat acolo, la fața locului, aruncându-i-se trupul jos în curte, Vodă Hangerli, partea acestei clădiri amintitoare de asemenea fapte ar fi ea un monument istoric? Evident că da.

La Țigănești, moșia Academiei Române, este casa de locuință a poetului Conachi, o căsuță mică, lângă clădirile mari pe care le-a făcut caimacamul Nicolae Vogoridi, ginerele lui Conachi, și care căuta să fie Domn al Moldovei, prin falsificațiile electorale cunoscute, desființate de Europa. Ca stil, ca mobilă și mobila lui Vogoridi, din 1850, s-a vândut în bloc evreilor – biata căsuță, odată acoperită cu stuf și unsă cu lut pe jos, n-are niciun interes. Și totuși, acolo a trăit un om care a încercat să ridice, în vremi puțin potrivite pentru aceasta, poesia noastră la nivelul celei din Europa. Nu e căsuța de la Țigănești un monument istoric din întâia categorie?

Să venim la timpuri și mai apropiate de noi. Noi nu mai avem casa în care s-a născut Kogălniceanu aceea în care a murit a fost un hotel din Paris. N-avem casa lui Ilie Kogălniceanu, așa cum era când cel mai mare om al nostru din veacul al XIX-lea s-a născut într-însa. Dar, presupunând că am avea-o, și chiar dacă i-ar lipsi valoarea relativă a caselor, cu elemente vieneze, italiene, pe care le înalță în Iași de după 1821 Gheorghe Asachi, întors din străinătate, cu alte idei de frumuseță monumentală, ar merita ea să fie păstrată? Ar fi ea un monument istoric? Evident că da.

Un ultim exemplu, în sfârșit. În cutare oraș din Moldova este casa în care stătea Vodă Cuza înainte de alegerea lui, ca funcționar, ori în Iași, se poate vedea casa în care ca Domn el și-a avut reședința, Creditul Funciar de astăzi, o clădire văpsită când în galben, când în gris, dar care e, oricum, mai frumoasă decât multe din casele care se fac astăzi. Dar să admitem că acea casă a lui Vodă Cuza n-ar fi avut nici măcar elementul de frumuseță estetică relativă pe care prin atâtea reparații îl constatăm; numai pentru că a fost Cuza-Vodă pe

acolo, că și-a purtat acolo gândurile bune, prielnice țării merită ea să fie socotită ca monument istoric? Da, sigur că da.

Am ajuns astfel până în zilele noastre și acum am înțeles ce poate fi un monument istoric din întâia categorie, mai puțin însemnată.

Acum ce se face aiurea și ce am putea face și noi cu astfel de monumente? Aiurea, ele se păstrează cu o deosebită dragoste. În Germania o să găsiți îngrijită cu pietate casa lui Goethe, casa în care a locuit Schiller: se conservă până și aspectul lucrurilor celor mai neînsemnate din vremea când un om mare și-a petrecut zilele acolo.

Evident că e exagerat a face colecție de plapome, de lavabouri, scufii, cizme, papuci ai notorietăților acestei lumi, dar a face să dăinuiască pentru urmași, fără vreo schimbare locul în care a gândit un erou, al faptei sau gândului, a-l preface într-un fel de mic templu al aceluia care și-a sălășuit trecătorul trup acolo, e și o datorie morală, și un excelent mijloc de învățătură istorică pentru tineret.

E un contact direct, o impresie imediată și totală care biruie cea mai complectă și „pedagogică” din descrierile analitice. Oricât i s-ar spune școlarului că Goethe n-avea bibelouri nenumărate în salon, că putea să trăiască fără să învârtă un buton ca să aprindă lumina electrică, că dânsul n-avea o colecție întreagă de flaconașe de toaletă așezate pe un lavabou de marmoră, oricât i-ai spune că nu simțea nevoia de covoare de Persia pe jos, că nu făcea un muzeu din odaia lui de spălat sau de culcare, el o să creadă că totuși trebuie să fi fost ceva din lucrurile acelea, de vreme ce oamenii de astăzi nu pot trăi decât așa. Du-l însă de-a dreptul în simplitatea aceea: se va convinge și va fi și o lecție de mare morală.

Aici, lângă noi, în Serbia, s-ar putea arăta casa lui Miloș, la Belgrad, în apropierea Catedralei neatinsă, ori casa lui de la țară și a fiului său Mihail, așezată în parcul de la Topcider. Toate se păstrează cu pietate și comparați locuința lui Cuza-Vodă din Ruginoasa, lângă biserica mormântului său, prădată, golită, dărăpănată și părăsită în sama haidăilor de curte.

În Italia, este obiceiul ca, oriunde s-a petrecut ceva istoric, să se așeze o placă de marmoră comemorativă și nu se lasă inscripția la inspirația cine știe cărui necunoscător de gramatică și ortografie și mai ales necunoscător de sensul vieții celui pomenit. Nu, ci se face un concurs între cei dintăiu scriitori ai țării și sânt unii care au o specialitate în aceste epigrafe, căci nu e ușor lucru ca în trei sau patru rânduri să rezumi ca într-o formulă rosturile unui om.

Se poate face și un muzeu care să-l privească pe acel care odată a trăit acolo. Este o foarte mare deosebire între un muzeu alcătuit din bucăți așezate într-o odaie oarecare și între muzeul care, prin faptul că e adunat în

odăile în care a fost cineva în zilele lui, amintește viața-i toată. Este o întreagă atmosferă de realitate, care se adaugă la lucrurile ce se expun înăuntru.

Astăzi, casa lui Alecsandri din Mircești a trecut, printr-o nobilă donație, din partea nepoatelor de fiică ale poetului, în stăpânirea Academiei și s-a luat hotărârea de a se așeza acolo, în odăile unde a locuit el, un mic muzeu al lui, pentru ca oaspeții să trăiască o zi de vară frumoasă sau o zi de iarnă cu strălucite geruri, primind în sufletul lor ceva din marile influențe ale naturii care au produs poezia lui Alecsandri și, în același timp, să afle prin odăile în care fiecă amănunt amintește pe cel care le-a adunat în jurul său, ceva din viața materială a celui care a fost influențat în viața-i morală de acest mediu.

Acum vin la monumentele istorice în înțelesul obișnuit al cuvântului, de care în rândul întâi se ocupă Comisiunea. În Apus, s-au succedat mai multe dezvoltări artistice, plecate fiecare dintr-un izvor deosebit. De la cutare până la cutare dată urmează cutare influență, de acolo înainte urmează o alta, unele fericite, altele nenorocite, foarte multe și banale. Să mai adăugim încă un lucru: în Apus, de la o vreme mult mai depărtată decât aceea care se poate fixa pentru țările noastre în privința aceasta, au început a se face clădiri numai cu un rost practic, case pentru profit, pentru câștig și numai pentru câștig. La noi s-a construit patriarhal, sentimental, poetic, într-o arhitectură după datina străveche, până mai dăunăzi.

Am trăit în atmosfera trecutului până în pragul zilelor actuale și de aceea simțul de frumuseță a fost nedespărțit de ființa noastră, un instinct strămoșesc de care nimeni nu s-a putut lepăda. Din veacul al XIV-lea și până la 1850, timp de aproape o jumătate de o mie de ani, este același curent, plecat din același izvor și curgând din aceeași albie neschimbată a dezvoltării noastre. De aceea rămâi uimit când vezi clădirile bisericesti de la 1850, care trezesc în amintire lucruri vechi de două secole, fiindcă de la o generație la alta nu era o subită revoluție ci o înceată evoluție, ba, în cele mai multe cazuri, o simplă continuare. Se știe că la noi blănurile aveau un mare rost în trecut; erau cum sânt astăzi acțiunile: banii se plasau în blăni și blana pe care o purta tatăl se trecea fiului și nepotul de fiu încă se găsea bine în blana strămoșească. Cum treceau generațiile unele după altele în aceeași șubă, așa o generație după alta trăia în aceeași atmosferă morală. De aceea, la noi, orice zidire anterioară anului 1850 este din punct de vedere intrinsec, artistic, un monument. Și de multe ori se poate ca un monument relativ recent să dea forme de artă pe care nu le întâlnești înainte. Și iată de ce: pentru că era la noi și o imitare continuă și se putea ca forme mai vechi să dispară, iar acele forme de la 1600 să fie reprezentate printr-o casă particulară sau o biserică

de la 1850, ce are, astfel, valoare de prototip, pentru că a dispărut prototipul sau cele dintâi imitații ale lui.

Acum, după ce s-au arătat marginile între care se întinde monumentul istoric cu valoare intrinsecă, artistică, să trecem la altă parte a acestei expuneri.

Monument istoric este, va să zică, orice clădire anterioară anului 1850 și, în special, clădirile bisericesti. Dar aici monumentul istoric se înțelege în chip greșit, prea simplu, prea redus. Iată ce vreau să zic cu aceasta. Într-un moment, Lecomte du Noüy, nimic rău despre morți, se hotărăște să repare mănăstirea de la Argeș sau Trei Ierarhii din Iași și Sf. Nicolae din același loc. El vine cu învățătura pe care a căpătat-o în Franța de la Viollet le Duc, care, de sigur, nu mai are în momentul de față niciun singur aderent. Procedul lui consta în a da monumentul jos și a face altul la loc, nou-nouț, care în unele privinți să nu samene atât cu monumentul original, cât cu concepția proprie a restauratorului, lucru cu totul de condamnat. De o parte fotografiile monumentului, de altă parte descrițiunea lui cine știe când, ori prejudecăți artistice: se potrivește, se chibzuiește și iată o clădire nouă.

Vine deci un arhitect arheolog și estetic, ca Lecomte du Noüy, și se găsește înaintea celor trei biserici. El zice: monumentul istoric e clădirea, biserica din mijloc. Și atunci se ocupă de dânsa, și el „face” mănăstirea Curții de Argeș așa cum o avem acum, „face” Trei Ierarhii, Sf. Nicolae cel Domnesc, așa cum le avem în momentul de față. Înlătur deocamdată partea privitoare la reconstituire și mă opresc asupra altui neajuns al acestei concepții, care, când e îmbrățișată de unii arhitecți influenți, poate avea un efect catastrofal asupra monumentului. Mă opresc deci asupra noțiunii complete a monumentului istoric, pe care astfel de restaurații o uită cu totul.

Monument istoric nu e numai biserica din mijloc, păreții ei singuri: bisericile de odinioară erau pline, și bisericile de odinioară erau înconjurate.

Înainte de a vorbi de felul cum erau pline bisericile de odinioară, să atingem felul cum erau ele înconjurate, ca să putem avea o concepție deplină a monumentului istoric.

Biserica de pe vremuri era împrejmuită de chilii și de jur împrejur se trăsesse un zid mare. Monumentul istoric este alcătuit din toate aceste părți. Acum, se știe, la noi s-a dărâmat sistematic zidul de apărare și de ocrotire; la Trei Ierarhi s-a dat jos clopotnița cea mare și în alte părți, ca la Păpăuți, ea a rămas afară de „reparați, neprefăcută, ceea ce e un avantaj, dar și nesprrijinită, nesuștinută, ceea ce e o primejdie. Nu observați?: bisericile restaurate, cât de plâpânde, cât de meschine, ca niște jucării, apar ele, desfăcute de toată vecinătatea lor? Nu mai au de loc caracterul pe care ziditorii au voit să li-l dea și care rezulta nu numai din zidul bisericii, ci din tot complexul de clădiri care

formau fundațiunea sfântă. Iată: s-a tipărit în Buletinul Comisiunii noastre, după o stampă engleză de la începutul veacului al XIX-lea, o vedere a mănăstirii Curtții-de Argeș, așa cum era în vremurile mai vechi. Este o plăcere să vezi tot ceea ce se grămădește pitoresc în jurul bisericii și numai în acest cadru special se înfățișează însăși biserica, așa cum trebuie. Aici, în București, credeți oare că bisericile erau așa izolate, răsărite în mijlocul drumului, anume parcă pentru a fi stropite cu noroi și atinse de pietrele copiilor? Cele mai multe biserici își aveau zidul de cetate și multe cuprindeau locuințe, unde erau călugări sau slujitori ai sfântului lăcaș, ba, pe alocurea, școli de cântăreți, școli elementare de parohie, odăi pentru bolnavi și infirmi, bolnițe și adăposturi, iar, pentru întreținere, hanul, cu prăvăliile și odăile de găzduire.

Ce se putea face din ele în epoca nouă? Mai întâiu e neadmisibil ceea ce s-a făcut la București, de a se lăsa ca biserica să-și înalțe prăvăliile de către stradă atât de mult, încât zidirea din înăuntru nici să nu se mai poată vedea. Gândiți-vă la biserica Crețulescu, de pildă: casele formidabile de speclă care înconjoară biserica împodobesc orașul? Îndrăznește cineva să spuie aceasta? Fără îndoială că nu. Dar ele umilesc, ascund, fac inutilă și invizibilă biserica. Ori, Biserica Doamnei, din care se văd abia două coloane din pridvor, între case usurpate în cursul timpului de unul și altul. Ori biserica Radu-Vodă, stricăta printr-o restaurație modernă idioată și având ca fond marile fațade goale ale Internatului Teologic. Ori Stavropoleos, zugrumată de clădirile Poștelor, care tind să arunce în stradă și biserica, reparată rău, dar cu grijă, pe vremuri, a Sf. Dumitru. Ori colțișorul lăsat armonioasei bisericuțe a Colței, lângă namilele juxtapuse și suprapuse ale spitalului. Și am putea înmulți exemplele până la egipteanul mormânt pe pietre disarmonice al Camerei deputaților lângă liniile fine ale bisericii metropolitane, lângă paraclisul lui Nicolae Mavrocordat, cu coloanele trivialisate de o galerie cu geamuri.

Dar veți zice: nevoia. Care nevoie? O biserică are nevoi foarte simple, iar ctitorii care au dăruit odată credincioșilor o clădire de închinare se vor fi gândit și la ajutoare pentru urmașii lor ajunși în mizerie, dar niciodată să dea astfel de ajutoare unor milionari ori să asigure plata de lefuri grase unor urmași specialiști în aceasta. Prin urmare, dacă e vorba de biserica însăși, o biserică ridicată în mijlocul Bucureștilor, se poate ținea foarte bine, fără prăvălii imense, din serviciile divine, din frecventarea lumii pe care o găsește mai aproape. Căci, adaug, în biserică nu e nevoie de covoare orientale, nici de lumină electrică și de alte lucruri de lux. Eu nu știu să fie spus undeva că Raiul ar fi împodobit cu covoare de Persia și că s-a introdus de curând acolo electricitatea și caloriferul.

Se putea face însă ceva cu aceste clădiri împrejmuitoare: de o parte personalul bisericesc să locuiască acolo; să nu fie nevoit omul să alerge în celălalt capăt al orașului, ca să găsească pe preotul bisericii. Și știu eu, care am cercetat deseori atâtea biserici, cât de greu mi-a fost uneori să-l găsească pe preot, din vina și fără vina lui. Pe lângă acestea, când încăperile sânt mai multe, se poate face ceva ca în Italia: *Fabrica della chiesa*, adică un mic muzeu al ei, în care elementele ce cad la reparație și nu se mai pot pune la loc, se păstrează cu pietate. Apoi locul liber din jurul bisericii se poate preface într-un minunat *squars*, deschis pentru toți vecinii, cum e la Londra, unde toți cei ce înconjură grădinița își au cheia lor – un mijloc de însănătoșire, de înzdrăvănire și de înfrumusețare a vieții. Cât de mult n-ar câștiga însăși sănătatea Bucureștilor dacă în jurul fiecărei biserici am avea un asemenea square, dacă în locul maidanelor stropite și năpădite de toate murdăriile ar răsări astfel de grădini înflorite ori brazi bătrâni, ca cei din grădina Academiei Române, o frumuseță pentru Calea Victoriei! Dacă am avea măcar în aceeași măsură locurile acestea de poezie și reculegere, cum le au turcii din Constantinopol, în jurul atâtor din moscheile lor, cu izvoare cu apă vie, cu chiparoși întunecați, cu verdeăță și flori. Altfel s-ar înfățișa Capitala noastră, decât cum se înfățișează acum, fără îndoială¹.

Spunem că monumentul istoric se alcătuieste și din împrejurimile lui, și în cuprins. În privința aceasta la noi s-a făcut cel mai scandalos abuz în ceea ce privește risipirea zestrei bisericești. O să ziceți: au prădat turcii. Desigur, dar neasemănat mai mult au prădat creștinii. Pînă astăzi este obiceiul prin orașele mai mici sau pe la țară de a se crede preotul stăpîn al odăjdiilor și odoarelor și face ce vrea cu ele; le dăruiește din amabilitate. Să vă citez un caz: în biserica din B., de pe vremea lui Ștefan cel Mare, sânt foarte frumoase discuri colorate de smalt, care împodobesc linia de supt streășină și alte profiluri ale clădirii. Văzuiu că lipseau o mulțime din acele discuri și, întrebînd din ce pricină, mi-a răspuns preotul: domni de la București m-au rugat să le desfac câteva; dacă voiți, trimet să vă scoată și d-voastră altele. Mai trebuie să vă spun că am refuzat cu indigare?

Și e păcat că nu se poate împiedica aceasta decât prin ce nu se creează nicio lege: adevărata cultură, la cine nu trebuie să dea, ca și la cine nu trebuie

---

¹ Mitropolia are o vastă grădină, mai mult sau mai puțin întreținută. O înconjoară mizerabile uluce putrede; în mijloc se ridică pe pârghii de fier ruginite clopotul cel mare, fără un chioșc, o capelă care să-l înconjoare. Și, de curînd, i s-a stricat forma, rupându-se un colț, pentru statuia lui Barbu Catargiu. Locul de la stînga aleii, cu odioase obeliscuri de boi și vulturi jupuiți, are câteva cruci interesante și un admirabil belvedere: e lăsat viran, fără o bancă de unde să se poată sorbi priveliștea!

să primească. În urma smomelilor unor anumiți fabricanți, odoare vechi au fost cumpărate pe un preț de nimic de cutare agenți, cari le-au expediat în Rusia, pentru a le „topi din nou”, dându-se în schimb cine știe ce surogate moderne, fără valoare. Cum nu trebuie dărâmat zidul pentru a fi refăcut ori mai bine: *contrafăcut*, așa nu trebuie să circule și nici să fie schimbate odoarele. Clădirile noastre restaurate au acest desavantajiu înainte de toate: pe lângă faptul că sânt cu totul goale, în mijlocul câmpului, înăuntru totul e făcut din nou. Ce pustiu e la Dealu, cu toate mormintele venerabile și sfinte, de la sicriul de piatră făcut de Craiovești pentru Vadislav-Vodă, înaintașul și jertfa lui Țepeș, până la capul lui Mihai Viteazul, până la adăpostul oaselor tânărului Mihăilaș Movilă, ce pustiu e, cu toată îngrămădeala banalelor lucrări de lemn aurit din veacul al XIX-lea! Căci toate acestea sânt așa de strâns legate între ele, încât odoarele, odăjdiile, împrejurimile la un loc fac monumentul istoric. Dacă ne-am închipui că el se poate împărți pe bucăți, dintre care unele să le muți aiurea, altele să le lași, unele să le strici, altele să le păstrezi, ne-am face o idee caricaturală despre sensul lui. O astfel de procedare înseamnă sfărâmarea unității organice a monumentului. Conceptul organic însă, el trebuie păstrat tot organic.

Pe lângă toate aceste elemente *materiale*, oricât de spiritualizate pentru a da frumuseța, mai este și altceva neprețuit și *care, hotărît, nu se poate restaura: urma vremurilor, cu tot ceea ce au dus pe aripile lor acolo*. Arheologii clasici sânt mult mai cuminiți decât acei cari se ocupă cu lucrurile din timpurile moderne sau din evul mediu: nu i-a trecut nimănui prin minte să cheme un număr de meseriași cioplitori de piatră înaintea columnei lui Traian și să zică: e păcat de Dumnezeu că a căpătat biata columnă culoarea fildeşului; să-i facem o toaletă nouă, să începem a o roade cu ciocanele ca să o vedem iarăși albă, cum o vedea Traian, când au isprăvit-o meșterii tocmiți de dânsul. Românii de azi ar fi în stare să lapideze pe cel ce ar propune așa ceva. De ce? Fiindcă este o mare deosebire între suprafața banală pe care ar umbla degetele meseriașilor din 1914 și suprafața sacră pe care au umblat degetele lui Traian și ale atâtor împărați și regi barbari cari s-au strecurat pe acolo. Ori poate s-a preocupat vreodată municipalitatea ateniană de a pune la loc părțile distruse de marinarii venețieni ori răpite de amatori englesi din acel τρισάγιον al Partenonului? Să dăm un caz particular de la noi: Când am văzut întâiu, după „restaurare” biserica Popăuților de lângă Botoșani pe din afară, m-am scârbit de lucia piatră nouă, dar, când am intrat în biserică, parcă mi s-a lărgit sufletul: din fericire n-au fost bani ca să se isprăvescă. Și vezi înlăuntru tot sfinții din veacul al XV-lea: Ștefan cel Mare li s-a închinat lor așa cum sânt; ochii lui s-au oprit asupra lor, cum se opresc astăzi ai noștri. Este o sectă în

Statele Unite, sau era pe la 1860, care avea o curioasă superstiție: credea că tot aceea ce s-a petrecut într-un anume loc lasă urme nevăzute pe pereți. Ei bine, este ceva din aceasta și în înrâurirea istorică ce străbate piatra, o transformă, o spiritualizează, o sfințește și îi dă o valoare însutită, înmiită în ochii noștri. Când știi că în cutare jilț a stat Ștefan însuși, că s-a răzimat trupul lui de acel perete, cu ce suflet vii și începi a corecta vechea zugrăveală, a mângâia pereții sfințiți, a răzalui lemnul cu nobila patină de veacuri? Monumentul istoric trebuie să rămâie vechiu la înfățișare; de îndată ce apare ca nou, nu mai este același; poți să lași chiar aceeași piatră, dar dacă ai distrus suprafața, s-a împrăștiat și sfințenia monumentului însuși.

Venind la partea de la sfârșit a conferinței, ce are și mai mult scop practic, la înșirarea categoriilor de monumente istorice din a doua clasă, vom aminti că în rândul întâiu sânt bisericile și mănăstirile, nesfârșit de multe. Trebuie ca această comisie a noastră să se puie pe un lucru îndărătnic, după ce se va face liniște, în condițiile pe care le dorim cu toții, ca să se facă o statistică totală a acestor biserici până la ultima bisericuță din sat, și, astfel, o să putem prețui și *salva*. Numai atunci o să vedem ce avem. Generații crescute în sentimentul pietății, cu înțelegere pentru artă, se vor uimi apoi de bogăția pe care ni-au lăsat-o strămoșii. Străinii se uimesc doar de câteva biserici văzute din fugă; ce ar fi dacă ar avea noțiunea întreagă a acestui tezaur!

În al doilea rând sânt așa-numitele clădiri profane, care, dacă ar fi mai bine cunoscute la noi, n-ar avea așa-numita „arhitectură românească” din București, care înseamnă: a pune oameni vii în biserici și a-i sili să trăiască și să zburde într-însele. Înțeleg, după ce s-o sfârși zilele fiecăruia, dacă să se puie un om viu în pseudo-bisericile acestea din București, în care sala de mâncare e o strană, cea de culcare o catacombă, biroul un altar al bisericii, e o imitație fără rost și fără gust, un simplu și grosolan plagiat, care nu se poate admite. Își închipuie arhitectul că a făcut un lucru mare când e mai multă piatră decât spațiu!

Și în această a doua parte a monumentelor istorice avem întâi clădirile domnești de odinioară sau clădirile în care au locuit marii boieri; de exemplu, casa lui Alexandru-Vodă Lăpușneanu la Slatina Moldovei, locuințele Brâncoveanului, ale Cantacuzinilor de la Filipeștii de Târg.

Sânt apoi modele de locuințe profane pentru oameni cu mijloace și pretenții mai puține, prin vechile centre răzlețe, pe care modernizarea încă nu le-a trivializat cu totul. Așa trebuie să facem casele noastre, cum sânt cele din târgurile mai părăsite, ca Bucovul, Vălenii de Munte, Argeșul, aglomerări de locuințe mai departe de drumurile cele mari și unde acum abia încep a se strica din nenorocire casele cele vechi. Casa de la 1820 – 30, aceasta trebuie

să fie un îndreptar sigur pentru arhitecții din timpurile noastre: casă bine împărțită, caldă iarna, răcoroasă vara, plină de lumină și de veselie senină totdeauna. Străini, cum e Bouquet, Doussault, au zugrăvit cu iubire în albumurile lor aceste hanuri, aceste case.

Trebuie să le cercetăm în toate colțurile: cât mai multe caiete ar trebui să ni facem din ele, fiindcă felul cum se așează fereștile, ușile, cum se introduce scara, cum se deschide pivnița, cum se adaugă pridvorul, cum se mlădie acoperișul sânt atât de originale, atât de spontane, încât nu afli două case care să semene cu desăvârșire.

Pentru complectare s-ar putea recurge la o nouă categorie de monumente istorice, așa de modeste și așa de intresante și ele; casele țărănești făcute prin anii 1850 sau 1860, care nu sânt de altfel decât reducțiunea, în ce privește planul și podoaba, a locuințelor boierești, lemnul înlocuind cărămida și piatra. Tot monumente istorice care, cum se vede, nu se cuprind în definiția obișnuită.

Pe lângă acestea, nu e bine să neglijăm *pivnițele* boltite și acoperite, câte s-au păstrat. Căci prăvăliile de băuturi odinioară erau în rândul întâi pivniți; cârcimele erau subterane. Erau unele de toată frumusețea care, din nenorocire se distrug și ele; în Iași s-a distrus astfel acum de curând una așa de frumoasă, lângă biserica Sfântului Sava, cu o *loggia* ca acelea din Italia pe stâlpi de zid².

Chiar aici, în Muntenia, s-au găsit pe neașteptate unele pivnițe cu bolți de proporțiuni enorme.

Afară de aceasta, alor noștri, ca și tuturor Orientalilor, li plăceau *fântânile*. Din nenorocire, mai toate s-au distrus sau se distrug sub ochii noștri, indiferenți. Iată un caz: lângă Vieroș, la marginea drumului ce vine de la Pitești, era o fântână admirabilă, cu niște grifoni unici, cu pui grămădiți în puful lor, lucru remarcabil, foarte delicat și în ceea ce privește concepția și în ceea ce privește execuția. Azi, mi se spune că nu mai e nimic acolo: până și pietrele s-au luat.

O bucată de vreme a fost la noi o mare dragoste pentru așa-numitele *troițe*. Într-un sens, și acele cruci de drum mare sânt monumente istorice. Unele de piatră, altele de lemn, ele au, pe lângă interesul inscripțiilor de pe dânsese, și unul pur artistic. Dar dilentantismul nostru face ca ele să se strice;

---

² Biserica însăși este într-un hal care strigă împotriva barbariei noastre: toți dascălii și paracisierii și-au făcut cuște de găini și de porci, din tablă și lemn, înconjurând astfel biserica veche de peste patru sute de ani, care crapă și se dărîmă din toate părțile. Iar imbecilitatea oficială a pus și o diformă școală de fete acolo, ca să se vadă cât de mult am pierdut și noțiunea aerului, a spațiului.

fiecare proprietar „de gust” le strânge de pe moșie și le mută la dânsul în curte: forma cea mai nouă și mai deșănțată a egoismului. Evident că ele trebuiesc lăsate așa cum sânt, înconjurându-le doar cu un grilaj, spre a le feri de atingeri ce murdăresc și strică³.

Și să nu uităm vechile *poduri* care trăiesc astăzi doar în amintirea noastră, poduri de lemn, acoperite, ca acela care ducea la Suceava în copilăria mea încă.

Acestea sânt monumentele noastre istorice, atât de multe, de la început și până la 1850, atât de pline de valoare materială și de sens istoric, cu înconjurimile lor devastate, cu cuprinsul lor pustiit, cu patina veacurilor așternută pe fiecare, atât de variate și originale în ceea ce privește tipurile lor. Unde le veți vedea, să le recunoașteți, să le respectați și să le ridicați, dacă aveți puterea, din ruina și părăsirea lor!

---

³ Oare când vom vedea înconjurată crucea de piatră din dosul dealului Mitropoliei, în fața hălei noi, care arată unde a pierit tatăl lui Constantin-Vodă Brîncoveanu? Cui nu m-am rugat pentru aceasta și cine nu mi-a făgăduit, moștenitori ai strălucitului Domn, Primărie a Bucureștilor, autorități publice! Orice bunăvoință se descurajează în asemenea condiții.

Palatul Culturii din Iași.

Cum este privit un monument?

Stela Cheptea, Bobi Apăvăloaei

La Palatul Culturii din Iași au început lucrările de consolidare și restaurare în anul 2008. Ruinele Curții Domnești, care reprezintă în bună parte temeliile Palatului actual, au fost cercetate mai amănunțit abia din anul 2010, când au demarat investigațiile arheologice în aripa de est a monumentului. Rezultatele acestor cercetări au fost prezentate în rapoartele arheologice care au fost comunicate în ședințele Comisiei Zonale Moldova, Comisiei Naționale de Arheologie ori ale Comisiei Naționale a Monumentelor. Concluziile formulate pe baza studierii ruinelor fostei Curți Domnești ieșene au constituit subiectul mai multor comunicări susținute în cadrul unor sesiuni științifice ori simpozioane. În acest fel, toate forurile decizionale, precum și specialiștii din diverse domenii care erau interesați de acest important proiect aflat în derulare au fost avertizați de situația existentă.

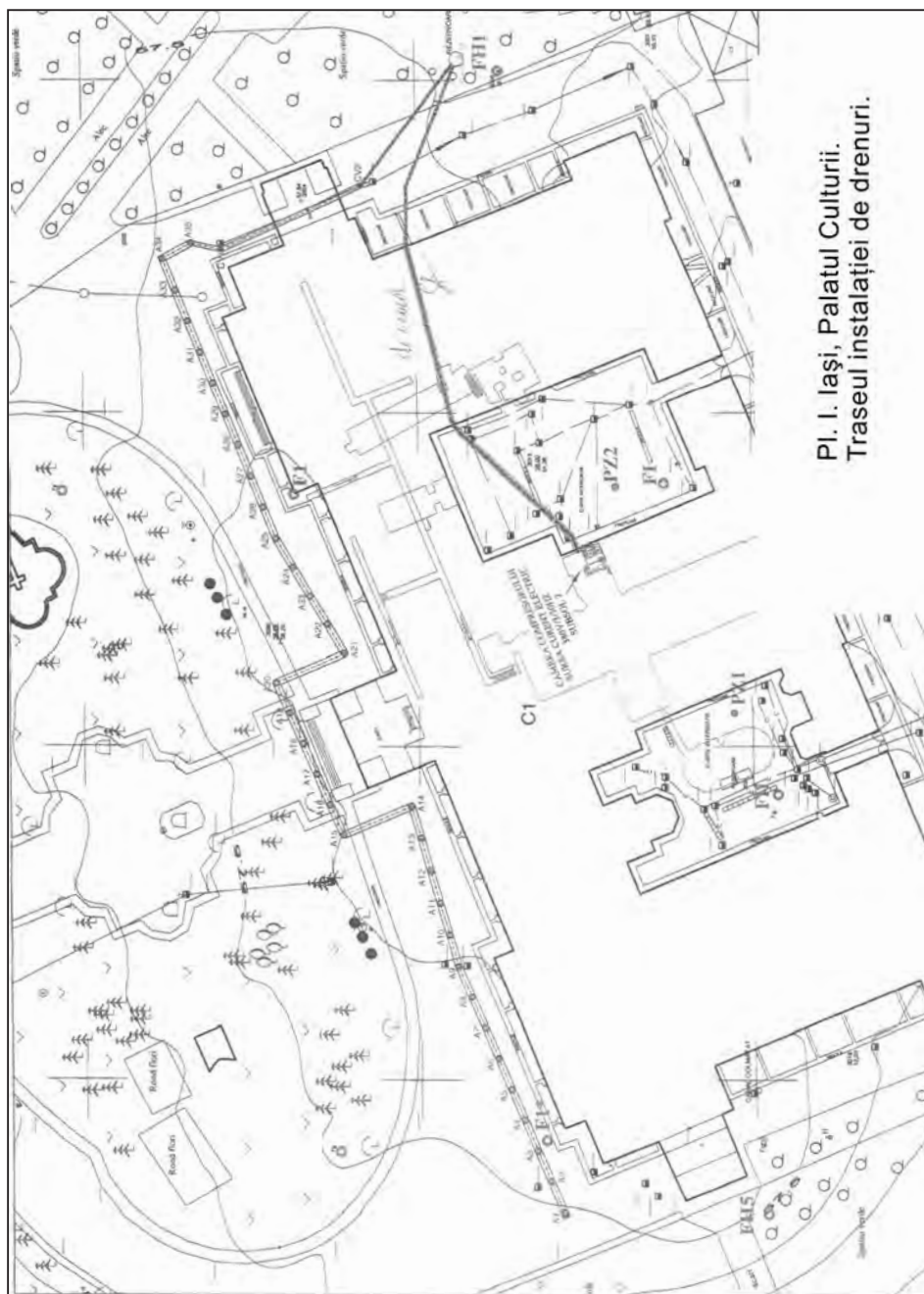
Se cunoaște faptul că părți din ruinele Curții Domnești din Iași se păstrează și în exteriorul Palatului Culturii, pe laturile de nord-est, est și sud ale edificiului (pl. II). Ca urmare, din punct de vedere istoric situl trebuie privit unitar, indiferent de situația juridică actuală în care se află terenul care conservă părți ale fostei Curți voievodale¹. Mai mult, în abordarea unui asemenea monument trebuie avută în vedere protecția ruinelor și nu afectarea lor prin lucrări care sigur pot fi adaptate situației din teren. Cu o împrejurare de acest fel ne-am confruntat în vara anului 2012, când au demarat lucrările pentru executarea *Proiectului de punere în siguranță a Palatului Culturii*, lucrările de săpătură urmând a fi doar supravegheate arheologic, chiar dacă se cunoaște importanța sitului.

În cadrul proiectului s-au prevăzut executarea a două șanțuri, pe laturile de nord și est ale monumentului, în care urma să se monteze un sistem de *drenuri electropneumatice*, instalație care s-a considerat necesară pentru captarea apei din zona amintită, înlăturându-se astfel tasările construcției. Inițial

---

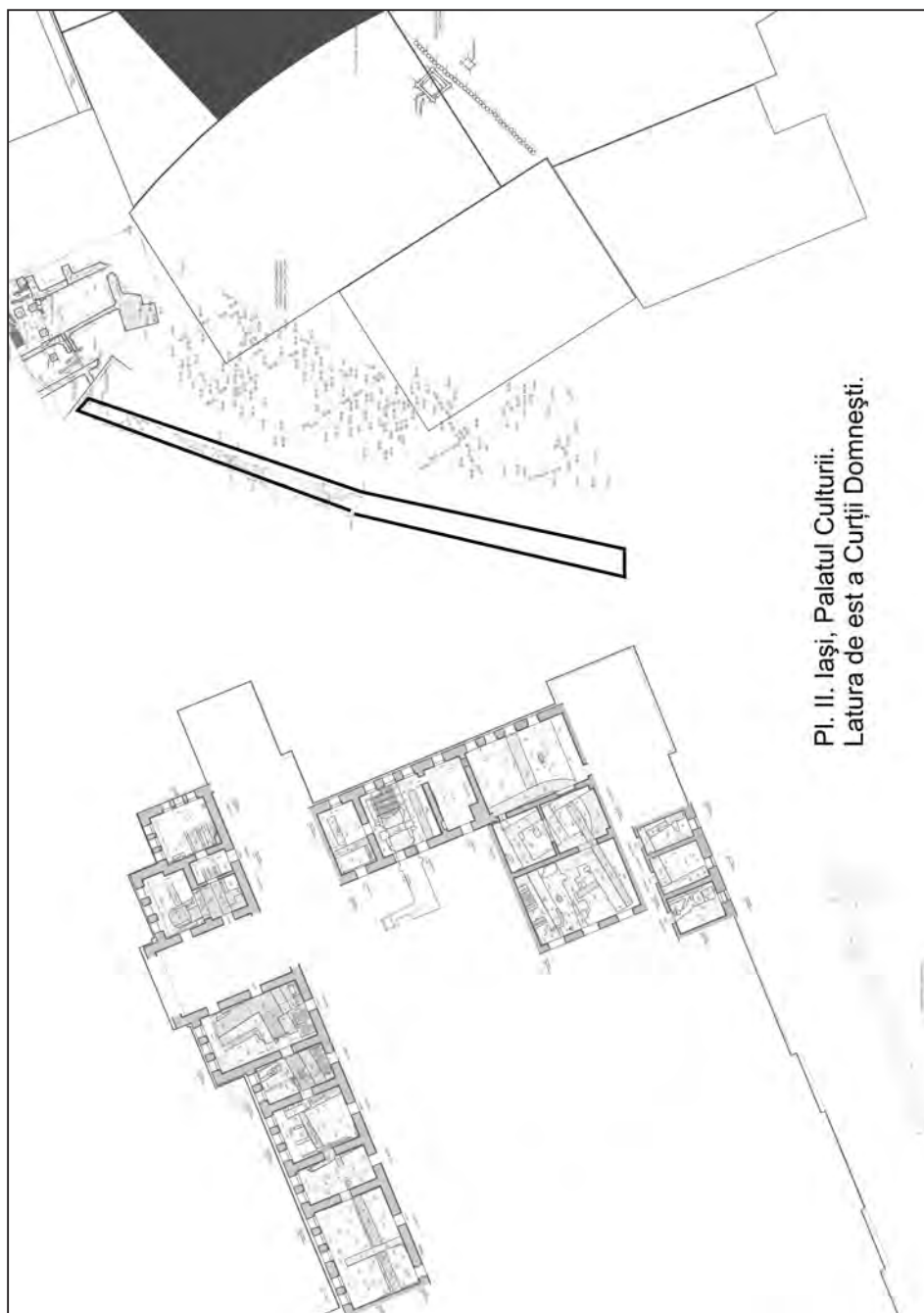
¹ Palatul Culturii ieșean beneficiază în prezent doar de câțiva metri de teren de jur împrejurul lui. Cu un timp în urmă avea doar un perimetru lat de un metru. Restul terenului aparține Primăriei Municipiului Iași, care pentru orice lucrare trebuie să-și dea acordul, procedura fiind destul de greoaie.

Pl. I. Iași, Palatul Culturii.
Traseul instalației de drenuri.

drenurile pentru Palat au fost proiectate independent de cele care deja *funcționau* în perimetrul nordic și vestic al ansamblului Palas (pl. II). Distanța dintre cele două drenuri de pe latura de est a Palatului era, în medie, de

Pl. II. Iași, Palatul Culturii.
Latura de est a Curții Domnești.

numai 12m, fapt ce a fost imediat remarcat, cerându-se lămuriri proiectanților și forurilor de decizie, având în vedere că noua secțiune trebuia să traverseze un câmp de ruine. Între timp, până la lămurirea situației, cercetarea

Fig. 1. Iași, Palatul Culturii, secțiunea pentru instalație drenuri de pe latura de nord.

Fig. 2. Iași, Palatul Culturii, secțiunea pentru instalație drenuri de pe latura de est.

Fig. 3. Iași, Palatul Culturii, secțiunea de nord. Conducte de ceramică (sus) și absida Palatului Ocârmuirii (jos).

Fig. 4. Iași, Palatul Culturii, secțiunea de nord. Morminte.

a fost concentrată asupra vestigiilor descoperite în șanțul de pe latura de nord, trasat de-a lungul întregii fațade a monumentului, la o distanță de 6-10 m de edificiu (pl. I). Secțiunea a avut lungimea de 157 m, lățimea de 1 m și a fost adâncită până la 1,50m, indicativ prevăzut în proiect. În șanț, din 5 în 5m, au fost montate instalațiile de foraj, care sunt protejate de cămine ce au diametrul puțin peste un metru, astfel că, în dreptul lor, marginile secțiunii au fost lărgite (pl. I; fig. 1). În secțiunea de nord s-au executat 32 foraje. De-a lungul secțiunii, între foraje s-au întins tuburile, iar la capete s-au construit mici rezervoare. Deoarece proiectantul nu s-a consultat cu arheologul înainte de întocmirea proiectului, secțiunea pentru dren a fost gândită să traverseze pe mijloc peronul turnului central al Palatului, ignorându-se astfel posibilitatea protecției vestigiilor ce știam că există acolo² (pl. III). În cursul săpăturii au ieșit la iveală masive de zidărie adăpostite sub peronul de sub turn (fig. 6). Ca urmare, s-a intervenit cu un raport de săpătură la Comisia Zonală și la Ministerul Culturii în vederea protejării vestigiilor. S-a obținut reproiectarea,

² Arh. I. D. Berindey a publicat în revista „Ilustrația” (anul XIV, no. 115-118, septembrie-decembrie 1925, p. 133-206) un amplu articol privind istoria Moldovei, a orașului și a Curții domnești din Iași. În cadrul ilustrației și-au găsit locul câteva planșe deosebit de importante, printre care menționăm planurile: „Fundatiile Palatului Ocârmuirii păstrate în parte după dărâmarea din 1907”, „Fundatiile găsite la diferite adâncimi din vechea cetate Iași” (planșa de la p. 182) și „Planul parterului” (planșa de la p. 181).

Fig. 5. Iași, Palatul Culturii. Obiecte din inventarul mormintelor.

Fig. 6. Iași, Palatul Culturii. Fundațiile de piatră de sub Turnul Central.

șanțul pentru drenuri fiind scos în exteriorul turnului central, înconjurându-l pe latura de nord (pl. I). Ocolirea s-a efectuat din dreptul forajului 14 până la forajul 19 din secțiune inițială. Noul șanț a fost trasat la o distanță de

Fig. 7. Iași, Palatul Culturii. Obiective descoperite în fața Turnului Central.

4,80 m față de latura nordică a turnului sau de 3,60 m de la ultima treaptă din fața lui (fig. 7 jos).

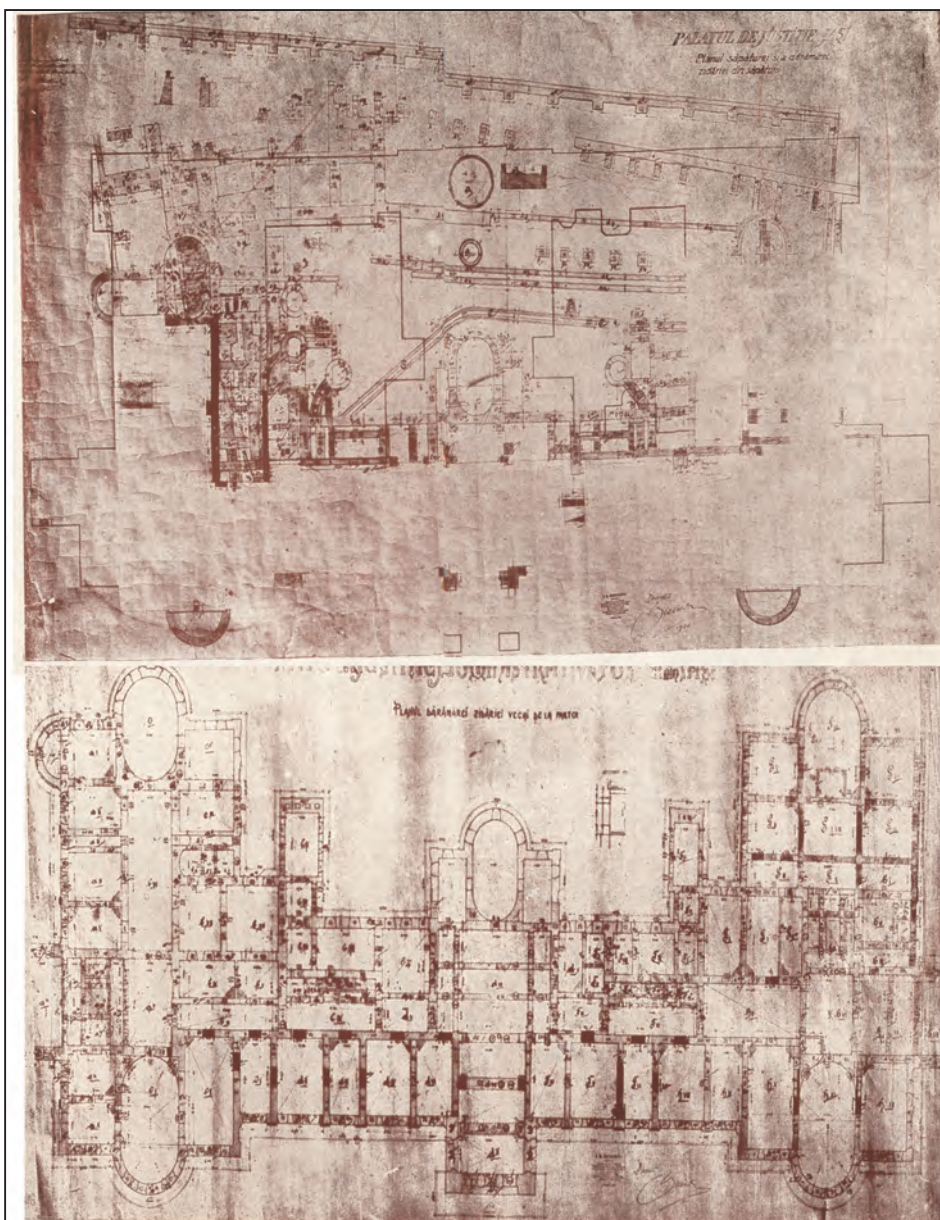
Fig. 8. Iași, Palatul Culturii, secțiunea de est. Continuarea fundațiilor de piatră descoperite în interiorul Palatului Culturii (sus), aducțiune de apă (mijloc) și pavaj sec. XVII (jos).

Pe latura de est a Palatului s-a trasat o secțiune paralelă cu fațada, lungă de 92,30 m și lată de 1 m, urmând a fi adâncită tot până la 1,50 m. Șanțul a traversat peronul turnului de est. În urma săpăturii, situația din această parte a Curții Domnești s-a dovedit a fi și mai complicată, fapt datorat tot lipsei de

Fig. 9. Iași, Palatul Culturii, secțiunea de est. Ziduri și încăperea de pe colțul de sud-est (sus) și canivou construit de arh. I. D. Berindey (jos).

Pl. III. Iași, Palatul Culturii. Fundații găsite la diferite adâncimi cu ocazia săpăturilor întreprinse de arh. I. D. Berindey (sus) și fundațiile Palatului Ocârmuirii păstrate în parte după dărâmarea din 1907 (apud *Ilustrația*, XIV, 1925).

comunicare cu proiectantul, deoarece se știa că terenul de pe latura de est a Palatului adăpostește ruinele unor construcții aparținând reședinței domnești, ziduri care sunt în continuarea celor aflate în subsolul Palatului și care fac legătura cu ruinele de pe versantul estic (pl. II). Astfel, în cursul săpăturilor în secțiune au fost descoperite ziduri masive, mai multe fundații de piatră obișnuite și chiar încăperi. De asemenea, au fost dezvelite conducte de apă din ceramică, canale zidite din piatră pentru evacuarea apei reziduale, pavaje din dale de piatră (fig. 2, 8-9 sus), toate aparținând Curții voievodale (sec. XV-XVIII). Și în această împrejurare s-a căutat o soluție de protecție a vestigiilor, urmărindu-se ca zidurile să nu fie secționate în vederea montării forajelor și a tuburilor. S-a observat că în zona turnului temeliile au fost în parte deranjate de o conductă mare pentru evacuarea apei, instalată în a doua jumătate a secolului trecut, când s-a făcut consolidarea fundației turnului și s-au executat rigole perimetrice Palatului. O altă conductă, tot din ciment, a fost identificată în partea de sud a secțiunii. Mai mult, s-a folosit un canivou construit la începutul secolului XX de arh. I. D. Berindey, care adăpostea tot felul de conducte și în care se putea instala și tubul colector al noului dren (fig. 9 jos). Reamintim faptul că la circa 12 m est de secțiunea în execuție funcționa deja drenul pentru ansamblul Palas. În consecință, s-a propus renunțarea la noile instalații, montându-se doar conducta de evacuare în partea nordică a secțiunii de est, iar prin intermediul unui șanț scurt s-a făcut legătura cu canivoul amintit (pl. I). Propunerea a fost acceptată și printr-o adresă au fost informați factorii de decizie din cadrul Ministerului Culturii. Ca urmare, șantierul a fost vizitat de specialiști din Minister și de membri ai Comisia Monumentelor Istorice, care au apreciat soluția, aprobând în final reproiectarea instalației. Drenul a fost pusă în funcțiune în noiembrie 2012.

Săpăturile pentru drenuri au fost executate concomitent cu cercetarea arheologică, știut fiind faptul că intervențiile în sol însemnă totdeauna un pas spre cunoașterea istorică, cu atât mai mult într-un sit de însemnătatea celui în discuție. Firesc, s-au descoperit vestigii importante, cu toate că săpătura s-a oprit, conform proiectului, la adâncimea de numai 1,50m. Printre cele mai importante rezultate menționăm identificarea stratului de cultură neolitică – Cucuteni B, prezent, de altfel, pe toată suprafața ocupată ulterior de Curtea Domnească. În secțiunea de nord, între forajele 11-15, la adâncimea de 1,20-1,50m, a fost identificată o porțiune dintr-o necropolă, din care au fost dezvelite 4 morminte deranjate parțial, scheletele fiind orientate nord-sud (fig. 4). Din trei morminte, mai puțin răvășite, au fost scoase la iveală obiecte de inventar. Astfel, în mormântul 1 (fig. 4 jos) s-au găsit în zona picioarelor un vas din ceramică roșie, având umărul decorat cu o linie

vălurită, o oglindă metalică sfărâmată și o sârmuliță din cupru (fig. 5). În dreptul capului s-au descoperit un cercel din sârmă de cupru răsucită și o mărgică (fig. 5). În mormântul 2 a fost găsit în zona bazinului un pumnal din fier (fig. 4 sus). Mormântul 3 a fost cu totul deranjat de o țeavă de fier, iar în mormântul 4 scheletul păstra mâinile pe lângă corp, iar în jurul brațelor avea mai multe mărgele (fig. 5). Toate scheletele zăceau pe un pământ negru în care s-au găsit fragmente ceramice neolitice ori aparținând culturii Sântana de Mureș. Din aceeași necropolă făcea parte și un alt schelet descoperit în interiorul Palatului, în camera din dreptul mormintelor prezentate. Necropola datează, foarte probabil, de la mijlocul mileniului I e. n.

Importanță pentru istoria sitului medieval este descoperirea câteva lentile nederanjate ce făceau parte dintr-un strat de pământ negru care conținea urme ale unor construcții din lemn aparținând așezării medievale anterioare edificării primelor construcții ale Curții Domnești, orizont identificat și pe latura vestică a Palatului, unde au fost găsite și urme de locuințe.

Spre Curtea Domnească au fost îndreptate, de-a lungul secolelor, conducte din ceramică pentru aprovizionarea cu apă potabilă care era captată în rezervoare din afara orașului. Au fost găsite conducte din olane de diferite mărimi, care au fost așezate în șanț, ori protejate de cărămizi prinse în triunghi sau întinse pe un pat de cărămizi etc., datând din secolele XVII-XIX (fig. 3 sus). De la începutul secolului al XIX-lea, treptat conductele de olane au fost schimbate cu cele de fontă sau fier. De asemenea, a fost dezvelit în colțul nord-vestic al turnului central, într-o lărgire a secțiunii, un canal cu boltă, care era zidit din piatră și care era folosit pentru scurgere a apei reziduale (fig. 7 sus stânga). De-a lungul secțiunilor au fost surprinse mai multe fragmente de fundații, dar care nu au putut fi urmărite, având în vedere scopul cercetărilor arheologice (fig. 1 dreapta). Un asemenea fragment de fundație a fost găsit în partea vestică a secțiunii de nord care reprezintă exteriorul temeliei absidei Palatului Ocârmuirii, zidărie pe care constructorii, fără a primi vreo îngăduință, au binevoit să o cioplească pentru a instala un cămin (fig. 3 jos), care, desigur, putea fi mutat câțiva centimetri și astfel se ocolea stricăciunea.

Cea mai importantă descoperire s-a făcut însă sub turnul central, pe o lungime de 14,50 m, unde s-au dezvelit, la adâncimea de 0,40 m, sub asfaltul peronului, ziduri masive, datând din diferite etape, aparținând Curții Domnești sau/și a Palatelor anterioare edificiului existent. Zidul reprezintă fundația sau/și porțiune din elevația laturii nordice a unei încăperi, probabil cu funcția de intrare (pl. III). Sigur, pe o lățime de 1 m nu s-au putut face prea multe observații și nu s-a ajuns nici la baza temeliilor, cu toate acestea,

în stadiul actual al cercetărilor, au fost identificate trei faze constructive (fig. 6). Astfel, în faza inițială, fundația în formă de „U” avea lungimea de 14,15m și lățimea de 1,90m, latura lungă fiind spre exterior, iar capetele îndreptate spre edificiu. În mijlocul acestei temelii s-a adosat, în faza următoare, o zidărie masivă, având lungimea de 5,30m. În ultima etapă, pe cele două laturi ale masivului amintit, s-au montat două fundații de formă aproximativ pătrată, cu colțurile rotunjite, având laturile de 1m, sugerând a fi baze de coloane. În șanțul deviat al drenului, deci în fața turnului central, la 3,60m de ultima treaptă, imediat sub asfalt (0,30m) a fost descoperit un zid slab, de numai 0,35m lățime, cu lungimea de 4,20m și înălțimea păstrată de 1,20m. În stadiul actual al investigațiilor nu suntem în măsură a răspunde ce rolul a avut zidul amintit, presupunem doar că a fost o intervenție din timpul lucrărilor conduse de arh. Berindei. De fapt, arhitectul a cruțat temelile vechi descrise mai sus pentru a le folosi ca fundații la edificarea turnului central, în scopul echilibrării și menținerii stabilității edificiului. Această metodă de construcție a fost aplicată și cu un secol înainte de arhitectul domnitorului Alexandru Moruzi, care a folosit porțiuni din zidurile încăperilor și a demisolurilor palatelor domnilor Moldovei ca temelii pentru noul palat inaugurat în 1806.

În cursul lucrării din 2012 se propunea ca *zidurile* dezvelite sub peron să fie secționare pentru a monta drenul. Cum s-ar fi putut executa lucrarea, nu se știe, dar la vremea respectivă proiectantul general insista foarte tare pentru această acțiune, *chiar dacă se punea în pericol existența turnului central*.

În continuare, se vor prezenta separat descoperirile arheologice din cele două secțiuni, deoarece complexele dezvelite sunt diferite, chiar dacă fac parte din același ansamblu – Curtea Domnească. Astfel, în secțiunea de est săpătura s-a practicat tot până la adâncimea de 1,50m. După montarea câteva cămine, devenise evident faptul că proiectul inițial nu putea fi pus în operă, deoarece urmau să fie afectate ziduri și complexe importante, în consecință, demolarea vestigiilor fiind stopată. S-a ajuns la soluția amintită mai sus, asigurându-se protecția complexelor și, în același timp, s-a făcut și oarecare economie în execuție (pl. I).

O situație generală constatată pe toată lungimea șanțului este prezența stratului de molozuri moderne aflat sub pătura de asfalt, având grosimea de 0,40-0,60m, care acoperă atât complexele vechi, cât și gropile moderne, zona fiind înțesată de conducte de apă potabilă sau de evacuarea apei reziduale, de cabluri electrice, telefonie etc. (fig. 2; 8), care sunt în funcțiune sau au fost scoase din uz. Ca urmare, ce a mai rămas din construcțiile Curții Domnești au fost tratate cu cea mai mare atenție, fiind trecute în planul topo, în

vederea reconstituirii obiectivelor aparținând fostei reședințe. Pornind din nordul secțiunii spre sud, ne vom opri asupra celei mai importante fundații, care reprezintă latura estică a unei pivnițe descoperită în interiorul actualului Palat, în camerele P10-11 și P12. În exterior, zidul a fost surprins la 14,30m sud de ultimul foraj (32) aflat în capătul secțiunii de nord. Zidului pivniței i s-a adosat spre nord o altă fundație cu lungimea exterioară de 5m. Ambele temelii au apărut la adâncimea de 0,90-1,0m, de la nivelul actual de călcare. Spre sud, zidul pivniței a fost deranjat de centura din beton ce consolidează temelia turnului de pe intrarea estică. Prin cercetarea noastră s-a conturat un important segment din vechea Curte, construcții datate, la nivelul cercetării actuale, în secolele XVI-XVII (fig. 8 sus). Pe latura sudică a turnului a fost dezvelit un canal boltit folosit pentru evacuare apei, având lățimea interioară de 0,60m și înălțimea în mijlocul bolții de 1m (fig. 2 stânga), care datează de la sfârșitul veacului al XVII-lea sau începutul secolului următor. De altfel, asemenea instalații au fost semnalate în mai multe locuri din cadrul Curții Domnești. La circa patru metri spre sud a fost descoperit un suport din zidărie, lat de 1,15m și înalt de 0,70m, în care era montată o conductă de olane, încadrată de cărămizi puse pe lung, legate cu mortar tare. Se pare că olanele erau acoperite de cărămizi legate cu mortar. Sigur, asemenea instalație, care datează din secolul al XVII-lea, ducea apa, probabil încălzită, la o încăpere sau la o altă instalație din Curte (fig. 8 dreapta). La 10m sud de obiectivul amintit a fost dezvelit un pavaj din piatră de carieră, legată cu mortar tare, găsit la adâncimea de 0,55m de la nivelul actual de călcare, având lățimea păstrată de 4,50m (fig. 8 jos), pavaj pe care îl putem pune în legătură cu temelia casei cu ceardac descoperită în interiorul Palatului, în camera P16. Sub ceardac a fost amenajată intrarea într-o pivniță cu gârliciul în trepte, care probabil se leagă undeva în adânc cu demisolul construit inițial în veacul al XV-lea. Dacă cercetările viitoare vor confirma ipoteza, putem afirma că pavajul a fost amenajat în secolul al XVII-lea, când a fost construită și casa. În capătul sudic al secțiunii a fost descoperită partea estică a unei încăperi, a cărei fundații se întregesc probabil în camera situată pe colțul sud-estic al Palatului (fig. 2 dreapta; 9 sus dreapta). Zidul nordic al încăperii avea lățime de 0,50-0,75m și a fost dezvelit numai până la adâncimea de 1,50m. Peretele estic a fost curățat pe o lungime de 3,50m, partea sudică fiind deranjată de ceea ce pare a fi o groapă umplută cu pietre de carieră și mortar așezate în straturi alternative, reprezentând probabil infrastructura unei platforme (fig. 2 dreapta). Accentuăm faptul că toată secțiunea este plină de gropi, intervenții noi, conducte, cabluri etc. (fig. 9 sus), deci numai erau necesare noi stricăciuni.

Observațiile stratigrafice făcute în ambele secțiuni, pe segmentele de profil nederanjate, ne atestă o situație asemănătoare cu cea întâlnită în cursul cercetărilor arheologice, atât din interiorul Palatului, cât și pe latura de vest a monumentului. În șanțurile adâncite până la 1,50m, nivelurile se prezintă de jos în sus astfel: strat de pământ negru amestecat cu galben ce conține materiale ceramice, resturi de locuire și necropola care datează din prima jumătate a mileniului I e.n. Urmează stratul de pământ negru marcat de un incendiu, prezent pe tot promontoriul unde se va ridica Curtea Domnească, care este suprapus de un strat de mortar identificat pe mari suprafețe, datând din secolul al XV-lea. În continuare este prezent un nivel de pământ gri granulos ce conține multe resturi de construcții, urme de incendii, pietre, oase etc. În segmentele de profil nederanjate s-au observat că anumite niveluri de locuire au fost răzuite, fapt firesc într-o Curte înconjurată de ziduri de incintă și care, de-a lungul veacurilor, a fost mistuită de numeroase incendii, unele devastatoare. În sfârșit, strat de molozuri modern este foarte consistent și se află sub învelitoarea de asfalt.

Cercetarea arheologică efectuată în șanțurile pentru montarea drenului electropneumatic a demonstrat faptul că Palatul Culturii nu numai că a fost construit peste ruinele Curții Domnești, dar s-au preluat în momentul edificării lui părți importante din Palatul Ocârmuirii, fiind înconjurat de ruinele care se întregesc cu fundațiile și amenajările din interior. În acest fel, se conturează imaginea Palatului care a fost ridicat pe un imens radier format din vechile construcții. Această situație, deși a fost cunoscută de proiectantul general, a fost cu bună știință ignorată. Mai mult, Comisiile de specialitate din cadrul Ministerului Culturii au avizat cu prea multă ușurință propunerea de proiect. Asemenea împrejurări puțin benefice pentru monumente au mai fost sesizate și în timpul derulării *Proiectul de consolidare-restaurare* executat parțial în interiorul Palatului.

Săpătura pentru dren a fost executată, pompele electropneumatice au fost instalate și au funcționat cu anumite întreruperi. Lipsa de comunicare între cercetători și proiectanți, precum și acordarea unor avize sub presiune sau cu prea mare îngăduință, ignorându-se de cele mai multe ori chiar protecția monumentului pentru care se lucrează, au condus la disfuncționalități financiare, care pot să ducă la întrerupere funcționării instalației și astfel lucrarea va deveni inutilă.

Situația discutată mai sus a fost prezentată în cadrul Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și Viitor, Iași, 2012. În acea ședință, mulți cercetători au împărtășit aceleași păreri privind protecția monumentelor, dar sigur sesizările noastre nu au găsit deschiderea necesară la anumiți factori de decizie. Nu avem ambiții personale, nu urmărim vreun profit material, dorim doar să salvăm prin munca noastră puținele monumente care ne-au rămas.

Ținutul Pădurilor – ținut al stemelor

Szekeres Attila István

Studiul de față constituie o inventariere a stemelor aflate în și pe monumente de pe teritoriul Ținutului Pădurilor (*magh.* Erdővidék). Aceste steme se pot clasifica în mai multe feluri, după mai multe criterii: steme sculptate, steme pictate sau steme confecționate prin alte metode, de exemplu sgraffito. Cele sculptate pot fi sculptate în piatră sau în lemn. Cele pictate pot avea suport de lemn sau plăci derivate din lemn, și material textil. Cele executate în tehnica sgraffito sunt confecționate din tencuieli de diverse culori, în cazul nostru negru și alb. Stemele s-ar putea categoriza și după perioada când au fost confecționate, începând cu prima jumătate a secolului al XVII-lea și până în zilele noastre. Stemele se pot clasifica și după natura lor: nobiliare, eclesiastice, administrative, de stat și domnești.

În lucrarea noastră vom distinge două capitole: unul în care prezentăm stemele legate de construcțiile nobiliare, în al doilea cele legate de lăcașele de cult. În cadrul acestor capitole luăm la rând localitățile în care se găsesc steme.

Ținutul Pădurilor

Ținutul Pădurilor și-a primit denumirea de la pădurile existente pe acest teritoriu. În mijlocul microregiunii se situează depresiunea Baraolt, înconjurat de munți acoperiți de păduri: la est munții Baraolt, la nord partea sudică a munților Harghita, la vest munții Perșani¹.

Ținutul Pădurilor ocupă partea de nord-vest a județului Covasna. Această microregiune înglobează fostul scaun al Micloșoarei din componența scaunului Trei Scaune și fostul scaun filial Brăduț din componența scaunului - mamă, Odorhei, în plus, satul Racoșul de Sus, care aparținea comitatului Alba Superioară.

Cu toate că acest ținut era divizat de structura administrativ-teritorială, pe plan eclesiastic era unitară, purtând denumirea de Erdővidék². Eparhia de Erdővidék devine de sine stătătoare, după ce s-a desprins din eparhia (senioratul) Sepsi în anul 1654³. A fost denumită Erdővidéki Seniorság⁴.

¹ Kisgyörgy Zoltán, *Erdővidék, Útikalauz*, Sf. Gheorghe, 1973, p. 7.

² József Benkő, *Filius Posthumus*, Erdélyi Református Egyházkerületi Füzetek 14, Cluj-Napoca, 2004, p. 7.

³ F. Tsernátóni Bod Péter, *Smirnai szent Polikárpus, avagy, sok keserves háborúságok között magok Hivataljokat Keresztyéni Szorgalmatossággal Kegyesen viselő erdélyi réformátus püspökökenk historiájok*, Nady Enyed, 1766, p. 93.

⁴ *Ibidem*.

În această microregiune se află orașul Baraolt (Barót), unitate administrativ-teritorială în a cărei componență se află printre altele satele Căpeni (Köpec) și Micloșoara (Miklósvár), pe care le vom aminti în această lucrare, comuna Vârghiș (Vargyas), prezentă în studiu, comuna Brăduț (Bardoc), care prin satele Tălișoara (Olasztelek) și Doboșeni (Székelyszáldobos) este prezentă, comuna Aita Mare (Nagyajta), la fel amintită. În comunele Belin (Bölön) și Bățanii Mari (Nagybacon) nu se găsesc steme. Comuna Malnaș (Málnás) are în componență trei sate, dintre care unul, Valea Zălanului (Zalánpatak), aparține acestui ținut.

Steme aflate în și pe construcții nobiliare

Astfel de steme apar sculptate în piatră, în basorelief, împodobind plăci comemorative, ori confecționate din teracotă, pentru decorațiuni exterioare sau pentru a ornamenta o sobă de teracotă, pictate, decorând de exemplu un tabernacol, sau, mai nou, executate prin tehnica sgraffito. Cele mai multe blazoane sunt legate de familia Daniel de Vargyas (Vârghiș), dar există și steme legate de familia Kálnoky de Köröspatak (Valea Crișului). Stemele legate de familia Daniel, cele de la **Vârghiș** și de la **Tălișoara** le-am prezentat cu ocazia celei de-a XIII-a ediții a Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și Viitor, desfășurat la Iași, în perioada 12–16 octombrie 2011⁵. Treceam la blazoanele legate de familia Kálnoky de la Micloșoara și la cele mai recente de la Valea Zălanului.

Micloșoara

Localitatea este atestată documentar în 1211, în diploma regelui Andrei al II-lea al Ungariei, prin care delimitează terenul donat cavalerilor Teutoni, sub denumirea de Nicola⁶. În centrul localității, în mijlocul unui parc dendrologic, se găsește castelul Kálnoky (**Fig. 1**). Construcția lui a fost începută în 1648 de către István Kálnoky⁷. Conacul inițial a fost extins de mai multe ori. În frontonul pridvorului castelului se vede o stemă sculptată în piatră, de dimensiuni mari (**Fig. 2**). Stema inițială a fost distrusă în anii 1950. Conte Tibor Kálnoky, care s-a repatriat la începutul anilor 1990, a comandat o nouă stemă, respectând în totalitate modelul vechi. Stema cea nouă a fost montată în locul celei vechi în 2011. Este vorba de stema de conte, obținută de Sámuel Kálnoky în 1697.

⁵ Szekeres Attila István, *Istoria castelului Daniel de la Vârghiș prin genealogie și heraldică*, în „Monumentul”, anul XIII, vol. 1, Iași, 2012, p. 267–280.

⁶ *Prima vero meta huius terre incipit de indagibus Castri Almage et procedit usque ad indagines Castri Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolaei (...).*

⁷ Bicsok Zoltán și Orbán Zsolt, „Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” – Történelmi családok kastélyai Erdélyben, Miercurea Ciuc, 2011, p. 317–319.

1. Castelul Kálnoky de la Micloșoara

Stema sculptată prezintă un scut francez modern sfertuit, cu un scut în inimă. În I-ul cartier se vede un grifon, întors spre senestra, ținând în gheare o sabie. În al II-lea cartier un șarpe, de cinci ori îndoit, întors spre dextra, mușcând un glob crucifer. În al III-lea cartier un pelican întors spre senestra, hrănindu-și puii, iar în al IV-lea cartier un picior puțin îndoit, încoronat, purtând o cizmă, străpuns prin coapsă de o săgeată. Peste tot, într-un scut dreptunghiular, o acvilă bicefală, purtând un ecuson încărcat cu litera „L”. Scutul cel mare este timbrat de două coifuri, cărora li s-a alipit câte o coroană deschisă. În creștet, ieșind din cele două coroane, două elemente afrontate. La dextra, un urs, prin al cărui cap trece o săgeată, intrând prin gura-i deschisă. La senestra, un cerb, străpuns de o săgeată, din spate. De sub coifuri ies lambrechini, care împodobesc laturile scutului.

2. Stema de conte a familiei Kálnoky

Stemele conților ardeleni, augmentate de împărății Habsburgi, se prezentau ca niște compoziții de steme ale familiilor aristocratice din Transilvania. Astfel, grifonul provine din stema familiei Bánffy de Losonc, șarpele din stema familiei Bethlen de Bethlen (Beclean), pelicanul din stema familiei Petky de Derzs (Dârju), piciorul străpuns de o săgeată din stema familiei Béldi de Uzon (Ozun). Peste tot, în scutul timbrat de o coroană deschisă, este acvila bicefală a

3. Casa de oaspeți de la Valea Zălanului a prințului Charles

Imperiului Habsburgic, iar în ecuson inițiala împăratului Leopod I, suveranul care l-a ridicat la rang de conte pe Sámuel Kálnoky. În creștet, ursul săgetat prin gură provine din stema de neam a familiei Kálnoky, iar cerbul săgetat din stema familiei Lázár de Szárhegy (Lăzarea).

Stema este prelucrată în manieră rustică. Față de stema concedată, lipsește insiștiunea, care prezintă chiar stema de neam a familiei Kálnoky: un urs, ieșind dintr-o coroană deschisă, întors spre dextra, străpuns de o săgeată, care intră prin gura deschisă a animalului. Este greșită și poziția săgeții în cazul cerbului din creștet: ar trebui să intre din față, prin pieptul animalului.

Valea Zălanului

Localitate este relativ recentă, în comparație cu celelalte sate din împrejurimi. Moșia Egyedmezeje din apropierea hotarului comunei Zălan a aparținut familiei Kálnoky de Kőröspatak. În mijlocul imenselor păduri de fag, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea familia a construit o glăjărie, în jurul căreia s-a dezvoltat o localitate⁸. Astăzi, Valea Zălanului, cu un număr de locuitori inferior cifrei de 150, este un sat aparținător comunei Malnaș, dar are drumul de acces principal – nemodernizat – dinspre comuna Bățanii Mari. Greu accesibil, cu un peisaj montan excelent, a stârnit interesul Prințului de Wales, prințul Charles, care, prin mijlocirea contelui Tibor Kálnoky a achiziționat un imobil în sat. Prințul Charles a cumpărat imobilul care servea drept locuință de serviciu a administratorului glăjăriei de odinioară. Cele două clădiri au peste două secole de existență. Au fost restaurate sub îndrumarea contelui Tibor Kálnoky. Fosta

⁸ Zoltán Kisgyörgy, *op. cit.*, p. 285.

4. Fațada decorată a fostului grânar

casă a devenit casă de oaspeți, pensiune, fostul grânar a devenit cameră de zi și sufragerie, iar în galerie este aranjat un birou și un mic observator (Fig. 3).

Fațada laterală, dinspre intrarea în curte, a fostului grânar este decorată cu tehnica sgraffito (Fig. 4). În mijloc, un element popular secuiesc, flancat de două steme simple, în scuturi franceze moderne, surmontat de o emblemă (un badge). Emblema este compusă din trei pene de struț, strânse la mijloc de o coroană cu cruci alternând cu flori de crin, împodobită cu pietre prețioase. La baza penelor se află o panglică, trecând prin fața celor laterale și în spatele celei din mijloc, cu înscrisul „ICH DIEN”, în traducere: *Eu slujesc*. Este însemnul Prințului de Wales încă din secolul al XIV-lea, începând cu Edward, Prințul Negru⁹. Penele provin din stema familiei mamei lui Edward, Philippa de Hainault. Deviza a fost preluată din stema regelui Boemiei, Ioan de Luxemburg (a domnit în perioada 1310–1346)¹⁰.

În dreapta heraldică se află un scut, în al cărui câmp se află o lebădă, întoarsă spre dextra. Este stema de neam a familiei Rhédey de Kisréde. Stema a fost așezată din respect pentru strămoși. Prințul Charles este descendent direct al contesei Claudia Rhédey.

⁹ Eugene Zieber, *Heraldry in America*, Mineola–New York, 2006, 27.

¹⁰ *Ibidem*.

5. Biserica unitariană din Aita Mare

În partea opusă se află o altă stemă. În scut, ieșind dintr-o coroană deschisă, un urs întors spre dextra, cu capul săgetat din față, prin gură și labele ridicate. Este stema de neam a familiei Kálnoky. Arată că acel imobil aparținea acestei familii.

Steme aflate în lăcașe de cult

Un alt loc, unde s-au păstrat steme, și încă se mai adună blazoane, reprezintă bisericile. Avem steme sculptate în piatră, în lemn, dar mai ales steme pictate. O categorie aparte reprezintă stemele realizate de József Sebestyén Keöpeczi în biserica reformată de la Căpeni, apoi stemele pictate de către Bálint Kósa, în biserica reformată de la Tălișoara. Acestea au suport solid. Dar există și steme funerare pictate pe mătase.

Aita Mare

Localitatea apare în registrele papale din 1332. În baza unei interpretări a actului de donație al regelui Andrei II, amintit în cazul localității Micloșoara, ar apărea și Aita Mare printre localitățile enumerate ca puncte de hotar a teritoriului donat cavalerilor teutoni. Este vorba de castrul „Noilgiant”, care, conform altor interpretări, reprezintă localitatea Ungra.

Biserica unitariană din localitate găzduiește o stemă¹¹. Biserica veche a fost demolată complet, în secolul al XV-lea. S-a construit una nouă, care de-a lungul

¹¹ A se vedea și la: Szekeres Attila István, *Steme în bisericile fortificate din județul Covasna*, în „Monumentul” (Lucrările Simpozionului Național Monumentul – Tradiție și viitor, Ediția a XII-a, Iași – Chișinău, 2010), vol. XII, partea a 2-a, Iași, p. 80-82.

**6. Stema familiei Donáth
sculptată în amvon**

timpului a suferit multe transformări, dar și-a păstrat stilul gotic. Zidul de fortificație a fost ridicat tot în secolul al XV-lea, iar bastioanele la începutul secolului al XVII-lea¹² (**Fig. 5**). Pe una din laturile amvonului sculptat în piatră este un simbol sculptat: în interiorul unei cununi de lauri, într-un cuib, se află un pelican hrănindu-și puii, întors spre senestra (**Fig. 6**). În iconografia creștină și în heraldică, pelicanul a devenit simbolul dragostei paterne, al sacrificiului pentru alții, simbol al Mântuitorului¹³. La prima vedere am putea crede că este vorba de un simbol al creștinismului. Nu și de această dată. Înscrisul ne lămurește: „DONAT GORG KÖLTSÉGE KINEK EZ TZIMERE 1710be EZ OLTART EMELTE”. Traducerea textului scris în maghiară: *Acest altar (a fost) ridicat în 1710 pe cheltuiala (lui) György Donáth, a cărui stemă (este) aceasta*. Deci, este vorba de stema familiei Donáth.

În bastionul-poartă al zidului de cetate se afla stema Bisericii Unitariene Maghiare, pictată cu tempera, pe carton, de József Sebestyén Keöpeczi în 1958, înrămată (**Fig. 7**). Din cauza condițiilor meteorologice, stema a suferit deteriorări, iar pentru a stopa fenomenul stema a fost așezată în parohia unitariană din Aita Mare. Stema: în scut albastru pe un munte format din nouă bolovani, de culoare naturală, stă un porumbel alb, cu ciocul și picioarele roșii, întors spre dextra, fiind înconjurat în formă de cerc de un șarpe înghițindu-și coada (urobor)

**7. Stema Bisericii Unitariene Maghiare
pictată de József Sebestyén Keöpeczi**

¹² Tüdös S. Kinga, *Háromszéki templomvárak (Biserici-cetate din Trei Scaune)*, Târgu Mureș, 2002, p. 143–148, Kirizsán Imola, Kovács András, Szabó Bálint, Takács Enikő (red.), *Száz erdélyi műemlék (O sută de monumente transilvănene)*, Cluj-Napoca, 2007, p. 345–348.

¹³ I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 2001, p. 145.

în partea superioară a scutului. Stema a fost inspirată de un verset din Biblie, anume „Eu vă trimit pe voi ca pe niște oi în mijlocul lupilor, *fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii*” (s. n.)¹⁴.

Doboșeni

Localitatea Doboșeni (*magh.* Székelyszáldobos) este atestată documentar în 1332, apărând în registrele papale sub denumirea de *Zaldubus*.

La parohia reformată de la Doboșeni s-au păstrat cinci steme funerare, asemănătoare celor aflate în biserica reformată din strada Farkas (azi Kogălniceanu) din Cluj.

Toate cele cinci steme au fost pictate pe câte o pânză de mătase, dreptunghiulară. În partea superioară, ocupând cca $\frac{3}{4}$ din suport, este prezentată stema, iar dedesubt, într-o consolă, apare inscripția conținând numele, funcțiile decedatului și, bineînțeles, data decesului și vârsta decedatului.

Aceste steme se leagă direct sau indirect de familia Daniel.

Familia Daniel avea confesiunea unitariană, dar unii membri s-au convertit la biserica reformată. Astfel, István Daniel II (fiul lui István Daniel I, convertit la religia reformată), s-a născut reformat și s-a căsătorit cu Polixena Pekry de Petrovina, de aceeași confesiune. Fiul lor, István Daniel IV, a devenit din naștere reformat. Vărul lui primar, István Daniel III, s-a căsătorit, a doua oară, cu Éva Bethlen de Bethlen, sora lui Pál Bethlen senior. István al IV-lea are stema funerară la Doboșeni. Totodată, și cumnatul vărului său, Pál Bethlen I, și soția acestuia, Sára Teleki de Szék, precum și fiul lor Pál Bethlen II. O stemă aparține unui Daniel, trei aparțin rudelor familiei, iar al cincilea, cea a lui Ádám Szekely, putea să ajungă la Doboșeni prin intermediul vreunui membru al familiei Daniel, care a participat la înmormântarea sa. La înmormântările aristocraților se împărțeau participanților astfel de steme funerare¹⁵. Aceste steme au ajuns la Doboșeni, deoarece la Vârghiș n-a existat biserică reformată, locuitorii având credința moșierilor, cea unitariană.

Se poate observa că în ordinea cronologică a apariției lor, primele două epitafuri s-au scris în limba latină, iar ultimele trei în limba maghiară. Stemele provin exact din perioada trecerii de la scrisul latin la cel în limba maternă. Această trecere se poate observa și în cazul stemelor funerare aflate la biserica din Cluj. În acel caz, trecerea s-a făcut în anul 1789, odată cu apariția stemei funerare a lui Zsuzsanna Tholdalagi¹⁶.

¹⁴ Matei, 10.16.

¹⁵ Entz Géza, Kovács András: *A kolozsvári Farkas utcai templom címerei (Stemele bisericii reformate din strada Farkas de la Cluj)*, Budapesta–Cluj-Napoca, 1996, 40–41.

¹⁶ *Ibidem*, p. 46.

István Daniel (1723–1788)

Este al cincilea copil al baronului István Daniel de Vargyas și al contesei Polixena Pekry de Petrovina.

Stema funerară (**Fig. 8**): Scut francez modern, în al cărui câmp albastru, pe o terasă verde stă o lebădă de argint, întoarsă spre dextra, având gâtul strâpuns de o săgeată de argint. Scutul este timbrat de un coif de turnir cu gratii, timbrat de o Diadema Regium, din care iese un zbor de acvilă, de aur. De pe coif cad lambrechini roșu-argint la dextra, albastru-aur la senestra. Este stema baronilor Daniel de Vargyas, obținută prin augmentarea stemei de neam în 1737 de către tatăl defunctului, István Daniel.

Sub stemă se află un postament, pe ale cărui colțuri de sus stau doi îngerași naturali, îmbrăcați în haine de argint, având aripi de argint. În postament de află înscrisul în limba latină:

„INSIGNIA GENTILITIA EXCELLENTISSIMI AC ILLUSTRISSIMI DOMINI DOMINI L. BARONIS **STEPHANI DANIEL DE VARGYAS** S. C. R. APOST. MAJEST. DUM VIVERET CAMERARII INCL. SEDIS SICULICALIS UDVARHELY ANN. XXIII. SUPR. JUD. REGII ANN. II. EXCELSI REG. GUBERNII M. PRINC. TRANS. UT ET STATUS ACT. INT. CONSILIARII OBIIT ANNO ÆTATIS LXV. CHRISTI DOM. MDCCCLXXXVIII. DIE VII. JAN.”

În traducere:

Însemnul de neam al Prea Strălucitului și Ilustrului Domn Domnul Liber Baronul István Daniel de Vargyas, șambelan pe viață al Majestății sale Sfântă, Împărătească, Regească Apostolică, (care a îndeplinit) cu onoare, timp de 23 ani, (funcția) de jude suprem regal al Scaunului Secuiesc Odorhei, (precum) și, timp de doi ani, (funcția) de consilier actual, intim și de stat al Guberniului Suprem Regal al Marelui Principat al Transilvaniei, decedând la vârsta de 65 de ani, în (anul) Domnului Hristos 1788, ziua 7, ianuarie.

Ádám Székely (1721–1789)

Fiul lui Ádám Székely senior și al lui Katalin Rhédey, fost șambelan regal, a patronat Biserica Reformată din Ardeal. Cu el s-a stins familia Székely de Borosjenő.

8. Stema funerară a baronului István Daniel de Vargyas

Stema funerară (**Fig. 9**): Scut francez modern, în al cărui câmp albastru, pe o terasă verde, se află un leu de aur, întors spre dextra, ținând în laba dreaptă ridicată o sabie de argint, ieșind dintr-o coroană deschisă, împodobită cu perle și pietre prețioase. Scutul este timbrat de un coif deschis, cu gratii. În creștet se repetă figura din scut. Lambrechini albastru-aur la dextra și roșu-argint la senestra.

Sub stemă se află o consolă cu înscrisul în latină:

„INSIGNIA GENTIL. ILLUSTR. DOMINI COMITIS ADAMI SZÉKELY DE B. JENŐ ET SAMOLYKESZI. S. C. R. A. M. CAMERARII AULICI. QUI VTAE ET ILLUSTR PRO SAPIÆ SUÆ, TERRIS EREPTUS, FINEM IMPOSUIT. ANNO SALUTIS MDCCLXXXIX. DIE XXXI MAY. AETATIS LXVIII.”

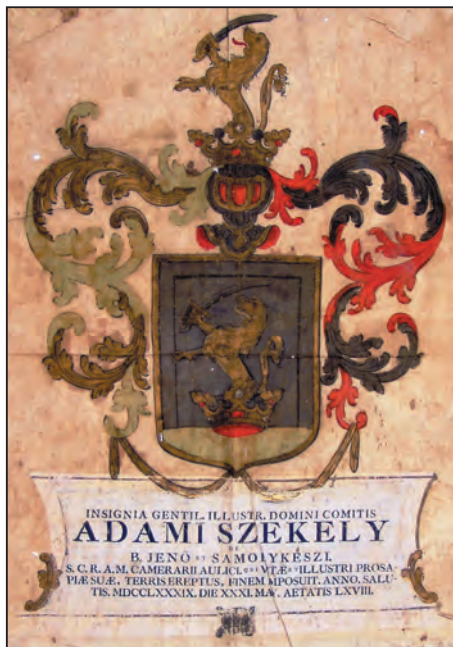
În traducere:

Însemnul de neam al Iluștrului Domn Comitele Ádám Székely de Borosjenő și Samolykeszi, șambelan al curții Majestății sale Sfântă, Împărătească, Regească Apostolică, care, la capătul vieții sale pe acest pământ, cu folos și strălucire a rămas spre amintire familiei sale. În anul Salvării 1789, ziua 31 mai. Vârsta 68.

Pál Bethlen sen. (1715–1797)

Pál Bethlen senior a fost comitele comitatului Turda, jude regal al scaunului Arieș, președinte al Curții Regale de Judecată al Transilvaniei.

Stema funerară (**Fig. 10**): Scut oval, având câmpul albastru, în care se află un șarpe de culoare albă, având marginea

9. Stema funerară a contelui Ádám Székely de Borosjenő

10. Stema funerară a contelui Pál Bethlen de Bethlen senior

solzurilor negre, de cinci ori îndoit, întors spre dextra, având capul încoronat cu o coroană deschisă, de aur, ținând în gură un glob crucifer de aur. De scut este atârnat un șervet verde, încărcat de o cheie de aur. Scutul nu este timbrat de vreun coif, însă este împodobit cu lambrechini albastru-aur la dextra și roșu-argint la senestra, fiind legați între ei în partea superioară. Deasupra se află o coroană de rang de conte, cu nouă perle.

Sub stemă se află o consolă cu înscrisul în maghiară:

„ŐSI CZÍMERE: NÉHAI MÉLTÓSÁGOS IDŐSB. BETHLENI GRÓF BETHLEN PÁL ÚR Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK; FELSÉGES URUNK VALÓSÁGOS BELSŐ TITOK-TANÁTSOSSÁNAK AZ ERDÉLYI KIRÁLYI TÖRVÉNYES TÁBLA XXVIII. ESZT. VOLT ELÖLLÜLŐJÉNEK, st. SZÜLETETT MDCCXV ESZTENDŐBEN, MEG-HOLT BONYHÁN MDCCXCVII. JANUÁRIUSNAK XV. NAPJÁN.”

În traducere:

Stema de neam al excelenței sale, regretatului ilustrului conte Pál Bethlen de Bethlen, senior, șambelan al Majestății Sale, președinte al Curții Regale de Judecată al Transilvaniei (timp de) 28 de ani etc., s-a născut în anul 1715, a decedat la Bahnea în 1797, ziua a 15-a, ianuarie.

Sára Teleki (1722–1795)

Contesa Sára Teleki de Szék (Sic) era soția contelui Pál Bethlen senior.

În stema funerară apare stema conților Teleki de Szék (**Fig. 11**). Scutul mare este despicat, de două ori tăiat. În I-ul cartier, pe albastru, un leu cu două cozi, rampant, întors spre senestra, ținând cu laba stângă o coroană de aur, deschisă. În al II-lea cartier, în câmp de aur, o jumătate de acvilă bicefală, neagră, crescând. Al III-lea și al IV-lea cartier sunt identice: în câmp de argint un pal roșu. Al V-lea cartier este opusul celui de al II-lea, prezentând jumătatea cealaltă a acvilei bicefale. Al VI-lea cartier este opusul I-ului, leul fiind întors spre dextra, ținând în laba dreaptă o coroană de aur, deschisă. Peste tot, apare stema de neam a familiei Teleki: în câmp roșu, un șap rampant de argint

11. Stema funerară a contesei Sára Teleki de Szék

ținând cu ambele labe un arbore dezrădăcinat, de argint. Scutul mare este timbrat de două coifuri afrontate, din a căror coroană deschisă ies două elemente afrontate. La dreapta, un inorog de argint, la stânga, un leu de aur, cu două cozi, ținând în laba dreaptă o sabie, care străpunge un cap de turc, natural, și o coroană deschisă, de aur. Lambrechinii ce cad de sub primul coif au smălțuri albastru-aur, respectiv roșu, iar cei de pe celălalt coif albastru, respectiv roșu-argint.

Sub stemă, în postament apare următorul înscris:

„ÖSI CZÍMERE MÉLT. BET. GROFF BETHLEN PÁL ÚR Ő EXCELLENTZIÁJA HITES TÁRSÁNAK; R. SZ. BIRODALOMBÉLI GROFF SZÉKI TELEKI SÁRA ASSZONY Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK. VÉGEZTE ÉLETÉT HETVEN-HARMADIK ESZTENDEJÉBEN, BONYHÁN MDCCXCIV-BEN MIND-SZENT HAVÁNAK 28-dik NAPJÁN.”

În traducere:

Stema de neam a soției excelenței sale, ilustrului conte Pál Bethlen de Bethlen, excelenței sale contesei Sára Teleki de Szék, contesă a Sacrului Imperiu Roman. Și-a sfârșit viața la vârsta de 73 de ani, la Bahnea, în 1795, ziua a 28-a a lunii octombrie.

Pál Bethlen jr. (1739–1795)

Pál Bethlen junior este primul fiu al soților Pál Bethlen senior și Sára Teleki. S-a născut la Reteag, a decedat la Șieu.

Stema funerară (**Fig. 12**): Scut oval, având câmpul albastru, în care se află un șarpe de argint, de șapte ori îndoit, întors spre dextra, având capul încoronat cu o coroană deschisă, de aur, mușcând un glob crucifer de aur. Scutul nu este timbrat de vreun coif, însă este împodobit cu lambrechini albastru-aur la dextra și roșu-argint la senestra, ele fiind legate în partea superioară cu o panglică de aur. Totul este surmontat de o coroană de rang de conte, cu nouă perle.

Sub scut, ca elemente decorative exterioare s-au pictat două tobe, două tunuri cu țeștile către exterior, ghiulele de tun, două săbii și două trompete.

Sub stemă se află o consolă cu înscrisul în maghiară:

ÖSI CZÍMERE MÉLT BETHLENI
GRÓFF BETHLEN PÁL ÚRNAK A
CSÁSZ. KIR. FELSÉG ARANY KOLCSOS

12. Stema funerară a contelui Pál Bethlen de Bethlen junior

KOMORNYIKÁNAK ÉS MAGYAR LOVAS GENERÁLIS FŐ STRÁSA-MESTERÉNEK. VÉGEZTE ÉLTÉT MDCXCVdik ESZTENDŐ MIND.SZENT HAVÁNAK 14dikén LVII. ESZTENDEJÉBEN.

În traducere:

Stema de neam a ilustrului conte Pál Bethlen de Beclean, șambelan cu cheie de aur a Majestății Sale Imperiale și Regale, general al regimentului de cavalerie ungar. Și-a sfârșit viața în 1795, ziua a 14-a a lunii octombrie, la (vârsta de) 57 de ani.

Căpeni

Atestată documentar în 1459, dar având o vechime mult mai mare, localitatea Căpeni este, din 1968, un sat aparținător orașului Baraolt. Biserica reformată din Căpeni este un edificiu din zid de tip sală, ridicat la începutul secolului al XIV-lea, cu diferite transformări din secolele XVIII–XX, între care trebuie menționat adaosul de formă pătrată de pe mijlocul laturii de sud, ridicat în 1926. Cele două capete ale navei sunt ocupate de câte o tribună cu scară, cea de pe latura de est adăpostind și orga bisericii. Biserica are nava acoperită cu un tavan casetat, datând din 1767, executat de József Asztalos, decorat cu motive florale. De aceea, și adaosul din 1926 a primit de asemeni tavan casetat, decorat cu steme de József Sebestyén Keöpeczi (**Fig. 13**). Aceste steme, precum și cele

13. Tavanul extinderii bisericii reformate din Căpeni, decorat cu steme de József Sebestyén Keöpeczi

ale principilor Transilvaniei, de pe parapetul tribunei vestice, le-am prezentat împreună cu heraldistul Tudor-Radu Tiron în publicația „Monumentul”, anul X¹⁷.

Tălișoara

Biserica din Tălișoara, ridicată la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, a fost reconstruită în anii 1857–58, clădirea primind, în afară de intrarea principală, și o intrare în partea sudică, printr-un portic alipit navei bisericii. Acest portic a fost decorat în anul 2000 de către artistul gravor din localitate, Bálint Kósa, cu douăzeci de steme. Dintre acestea, 18 sunt ale familiilor nobile din localitate, una este a Eparhiei Reformate din Ardeal, de care aparține Biserica Reformată din Tălișoara, și una apare ca stemă a localității, concepută de artist. Stemele au fost pictate cu tempera pe plăci fibrolemnoase.

Bálint Kósa, născut la Tălișoara în 1934, în prezent locuiește în satul natal. De mic copil s-a mutat cu familia la Căpeni, unde a stat și în timpul maturității. A fost impresionat de stemele din biserica reformată de acolo. În anii studenției, la Cluj, a făcut cunoștință cu autorul stemelor, József Sebestyén Keöpeczi. Sub influența acestor impacturi, a decorat cu steme biserica din satul său natal, unde s-a retras pentru anii bătrâneții.

Stemele de pe latura estică a porticului (Fig. 14):

Schiță de amplasare

A B C

D E F

A. Stema familiei Sóllyom: scut sfertuit; în I-ul și al IV-lea cartier, pe argint, o bandă în tablă de șah, negru și roșu; în al II-lea, pe albastru, o barză de argint, cu ciocul roșu; în al III-lea, pe albastru, un leu de aur. Coif cu gratii, de aur, în semiprofil, încoronat nobiliar, având în cimier o barză de argint, cu ciocul roșu, între două aripi de acvilă neagră. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv, roșu și argint la senestra.

B. Stema familiei Benczedi: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi, un grifon rampant de aur, cu limbă și gheare roșii, cu coada între picioare și aripile coborâte, ținând în dextra o sabie cu lama curbă de argint și mâner de aur. Coif cu gratii, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar, având în cimier grifonul din scut, ieșind. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv roșu și argint la senestra.

C. Stema familiei Gáspár: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi, un bărbat de carnație, în uniformă militară roșie, cu cizme și cușmă naturale,

¹⁷ Szekeres Attila István și Tudor-Radu Tiron, *Stemele din biserica reformată de la Căpeni – un ansamblu unic de heraldică publică și privată*, în „Monumentul”, anul X, partea a 2-a, Iași, 2009, p. 329-358.

14. Stemele de pe latura estică a porticului bisericii reformate de la Tălișoara

aceasta din urmă răsfântă spre senestra cu roșu, ținând în dextra o sabie scoasă din teacă, cu lama de argint și mâner de aur, iar în senestra o sulită de argint. Coif cu gratii, de argint, în semiprofil, încoronat nobiliar, având în cimier bărbatul din scut, ieșind, ținând în dextra o balanță dezechilibrată, neagră, iar senestra în șold. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv, roșu și argint la senestra.

D. Stema familiei Kolumbán: În scut cu câmpul albastru, plutind peste o mare agitată de argint, o corabie în culori naturale, navigând spre senestra, având velele strânse, catargul ornamentat cu un steag roșu spre dextra, iar la provă un alt steag, împărțit orizontal roșu și albastru marin; deasupra pupei corabiei se află un cocor alb, cu cioc și picioare roșii, ținând în cioc o ramură de măsline verde. Coif de argint, cu gratii de aur, în semiprofil, încoronat nobiliar, având în cimier un bărbat de carneție ieșind, în armură completă de argint, purtând coif ascuțit și scut oval, ținând în dextra o ramură de palmier, verde. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv, roșu și aur la senestra.

E. Stema familiei Bartha: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi care se întretaie cu o brazdă de pământ, un trunchi de arbore în culori naturale, adextrat de un bărbat de carneție, în tunică roșie, cu pantaloni verzi, cu

cizme negre și cușmă roșie, răsfrântă cu verde, ținând în dextra o sabie cu lama curbă de argint și mâner de aur, care străpunge un cap de necredincios, de carnație, iar în senestra trei flori de crin naturale. Coif de argint, cu gratii de aur, în semiprofil, încoronat nobiliar. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv roșu și argint la senestra.

F. Stema familiei Daniel: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi, o lebedă de argint cu aripile desfăcute, cu cioc și picioare roșii, cu gâtul străpuns din față de o săgeată în culori naturale. Coif închis, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar, având în cimier o pereche de aripi de acvilă neagră. Lambrechini albastru și argint la dextra, respectiv roșu și argint la senestra.

Steme din dreapta intrării (Fig 15):

Schiță de amplasare

G H

I J

G. Stema familiei Zathureczky: Scut tăiat; în I-a parte, pe albastru, un urs rampant negru, ieșind, ținând între labe o coroană nobiliară de aur, însoțit în șef de o umbră de soare de aur și o semilună întoarsă, de argint; în a II-a parte, pe argint, ieșind din trei coline verzi, câte o roză cu tulpină și frunze verzi, una cu petalele roșii între alte două cu petale albe. Coif închis, de argint, în profil, încoronat nobiliar, având în cimier ursul de scut, ținând între labe cele trei roze. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv roșu și argint la senestra.

H. Stema localității Tălișoara: Scut cu câmpul albastru, în care două brațe de carnație, în armură de argint, strânse în credință, din fiecare ridicându-se câte o ramură de măsline, în culori naturale, între care se află un cocor alb, cu cioc și picioare roșii, cu gâtul străpuns în bară, de la dextra la senestra, de o săgeată de aur, iar vigilența având culoarea pietrei. Coif de argint, cu gratii de aur, în semiprofil, încoronat nobiliar, având în cimier un catarg de corabie cu vela umflată de vânt, purtând în vârf un fanion în culorile statului maghiar. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv albastru și aur la senestra.

15. Stemele din dreapta intrării

Menționăm că Tălișoara nu a avut stemă, nici sigiliu heraldic. În prezent este localitate componentă a comunei Brăduț. Comuna, ca unitate administrativ-teritorială, are stemă recentă. Tălișoara nu poate avea stemă legală.

I. Stema familiei Rauber: scut sfertuit; în I-ul și al IV-lea cartier, pe argint, câte un taur ieșind, în culori naturale și cu coarne recurbate de aur (cel din I-ul cartier conturnat); în al II-lea și al III-lea, pe roșu, o bară în tablă de șah, argint și negru. Trei coifuri de argint, cu gratii de aur, încoronate nobiliar. Cel dintâi (central) are în cimier un personaj de carnație, în togă și cu aripi albe, suflând într-o trâmbiță de aur (probabil, o reprezentare alegorică a Faimei); lambrechini negru și aur la dextra, roșu și argint la senestra. Cel de-al II-lea coif (dextra), întors, are în cimier un cap de taur precum în scut; lambrechini negru și aur. Cel de-al III-lea coif (senestra) are în cimier o aripă de acvilă neagră; lambrechini roșu și argint.

J. Stema familiei Nagy: Scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi, un bărbat de carnație, dezgolit, dar având mijlocul înfășurat în pânză roșie, cu partea dextră a pieptului purtând trei picături de sânge, ținând în dextra o spadă de argint cu mâner de aur iar în senestra o coroană nobiliară de aur. Coif de argint, cu gratii de aur, în semiprofil, încoronat nobiliar. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv, albastru și aur la senestra.

Stemele din stânga intrării (Fig. 16):

Schiță de amplasare

K	L
M	N

K. Stema Bisericii Reformate din Ardeal apare în colțul din dreapta jos a unei case inscripționate în maghiară: „MEGVÁLTÁSUNK 2000. ÉVFOR-DULÓJA, AZ 1000 ÉVES SZENT ISTVÁNI KERESZTÉNYSÉGÜNK ÉS ÁLLAMISÁGUNK JUBILEUMA ÉVÉBEN A MAGYAR MILLENNIUM EMLÉKÉRE AZ OLASZTELEKI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉGNEK ADOMÁNYOZTA KÓSA BÁLINT GRAFIKUS. HA ISTEN VELÜNK, KICSODA ELLENÜNK.” În traducere: *La aniversarea a 2000 de ani de la mântuirea noastră, în*

16. Stemele din stânga intrării

anul jubiliar al creștinătății și statalității noastre datorate Sf. Ștefan, în amintirea mileniului maghiar, donația graficianului Bálint Kósa pentru Biserica Reformată din Tălișoara. Dacă Dumnezeu este pentru noi, cine va fi împotriva noastră. Stema: Scut despicat, albastru și roșu, cu o terasă dreaptă verde ieșind deasupra unei ape ondulate în culori naturale, terasă pe care se află un pelican hrănindu-și cei trei pui, în culori naturale, însoțiți în șef de un soare de aur și o lună figurată și conturnată, de argint. Coroană nobiliară.

L. Stema familiei Reznék Kósa: În scut cu câmpul albastru, ieșind dintr-o coroană nobiliară de aur, un braț dextru de carnație, în armură de argint, ținând în bară un buzdugan de argint. Coif închis, de argint, în semiprofil, încoronat nobiliar, având în cimier brațul din scut. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv, albastru și aur la senestra.

M. Stema familiei Márkó: În scut cu câmpul albastru, o cunună din ramuri de măslin, în culori naturale, având la întretăierea lor, în șef, o coroană nobiliară de aur din care se ridică o barză în culori naturale. Coif de argint, cu gratii de aur, în semiprofil spre senestra, încoronat nobiliar, având în cimier barza din scut, conturnată. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv, albastru și aur la senestra.

N. Stema familiei Balási: În scut cu câmpul roșu, deasupra unei terase verzi, un leu de aur cu coadă dublă, ținând în laba dextră o sabie cu lama curbă de argint și mâner de aur. Coif cu gratii, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar, din care iese în cimier leul din scut. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv, albastru și aur la senestra.

Stemele de pe latura vestică a porticului (Fig. 17):

Schiță de amplasare

O	P	Q
R	S	T

O. Stema familiei Baló: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei coline verzi, o coroană nobiliară de aur din care iese un urs în culori naturale, ținând în laba dextră un fier de plug, iar în laba senestră, peste umăr, o sabie de argint având mâner de aur. Coif cu gratii, de aur, așezat frontal, încoronat nobiliar, având în cimier trei spice de grâu de aur, peste care se încrucișează sabia din scut, respectiv fierul de plug. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv, roșu și argint la senestra.

P. Stema familiei Máthé: În scut cu câmpul albastru, un urs negru văzut frontal, cu capul în profil spre dextra, cu limbă și gheare roșii, ținând în laba dextră o spadă de argint, cu mâner de aur, iar în laba senestră o coroană nobiliară de aur. Coif cu gratii, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar. Lambrechini albastru, roșu și aur la dextra, respectiv, roșu, albastru și aur la senestra.

17. Stemele de pe latura vestică a porticului

Q. Stema familiei Szász: În scut cu câmpul albastru, un braț dextru de carnație, în mânecă de argint, ținând în bară un pumnal cu lamă de argint și mâner de aur. Coif cu gratii, de argint, în semiprofil, încoronat nobiliar. Lambrechini albastru și argint la dextra, respectiv roșu și aur la senestra.

R. Stema familiei Sándor: În scut cu câmpul albastru, o coroană nobiliară de aur, surmontată de un braț dextru de carnație, în armură de argint, ținând în bară o sabie, cu lama curbă de argint și mâner de aur. Coif cu gratii, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar, având în cimier un brațul din scut. Lambrechini albastru și argint.

S. Stema familiei Jakab: În scut cu câmpul albastru, deasupra unei terase verzi, un leopard în culori naturale, rampant. Coif de argint, cu gratii de aur, așezat frontal, încoronat nobiliar. Lambrechini albastru și aur la dextra, respectiv, roșu și argint la senestra.

T. Stema familiei Szombati: În scut cu câmpul albastru, o carte deschisă, în culori naturale, încărcată cu inscripția, în litere negre: „IUS DIVI-NUM ET HUMA-NUM”, surmontat de un braț de carnație, în armură de argint, ieșind dintr-un nor aflat în șeful scutului și ținând, deasupra cărții, o cunună verde. Coif cu gratii, de argint, așezat frontal, încoronat nobiliar, având în cimier brațul din scut. Lambrechini roșu și argint la dextra, respectiv, albastru și aur la senestra.

În afară de stemele pictate de Bálint Kósa, în biserică mai există o stemă Daniel, dar de această dată sculptată în lemn: este montată pe strana familiei din biserica reformată de la Tălișoara. Stema nu este corectă, nu are scut. Simbolul este confecționat pe o placă circulară. Pe a terasă mică stă a lebedă săgetată prin gât. Elementul este flancat de două ramuri de măsline, iar totul este surmontat de o coroană cu cinci perle (**Fig. 18**).

18. Stema Daniel de pe strana familiei din biserica reformată de la Tălișoara

Câteva considerații finale

Tradiția amplasării de steme în biserici și castele a fost împrumutată din Occidentul medieval. Adăpostirea blazoanelor sub acoperișul lăcașurilor de cult a dus nu numai la cunoașterea lor, ci și la conservarea acestora de-a lungul timpului. Castele pot conține stemele ctitorilor, ale celor care au contribuit la extinderea ori înfrumusețarea acestor construcții, ori a celor care pur și simplu au stăpânit aceste edificii. În perioada de după cel de-al doilea război mondial s-au devastat castelele, conacele, dispărând mobilierul, decorațiunile interioare din reședințele nobiliare. În perioada regimului comunist, cu mici excepții, au fost distruse și stemele de pe exteriorul clădirilor.

Ajuns în Transilvania pe filieră maghiară, obiceiul amplasării de steme în biserici s-a concretizat fie prin decorarea permanentă a edificiului, fie prin amplasarea la interior a unor tablouri heraldice cu rol comemorativ.

În perioada de după revoluția din decembrie 1989, lumea se împrietenește cu însemnele heraldice, putem observa și câteva încercări de popularizare. Pe teritoriul Ținutului Pădurilor, după cum am prezentat, în biserica reformată de la Tălișoara s-au amplasat recent blazoanele familiilor nobiliare din localitate.

Pe de altă parte, steme apar și reapar pe construcțiile nobiliare, cum este cazul contelui Tibor Kálnoky, care a „readus în drepturi” stema familiei pe frontonul castelului de la Micloșoara.

Studiul de față a urmărit prezentarea restului de steme aflate pe teritoriul Ținutului Pădurilor, afară de cele prezentate deja în revista „Monumentul”, cele de la Căpeni (în anul al X-lea al revistei) și cele de pe reședințele nobiliare de la Vârghiș și Tălișoara (în anul al XII-lea). Ținutului Pădurilor ocupă cca 18 la sută din teritoriul județului Covasna, dar aici se află peste jumătate din patrimoniul heraldic la județului. Însușind toate stemele aflate în și pe reședințe nobiliare și în lăcașe de cult, putem afirma că Ținutul Pădurilor este cu adevărat un „ținut al stemelor”.

Mănăstirea-cetate Bradu – istoria, legenda și suferința unui monument remarcabil din județul Buzău

Mircea Tănase

Viața creștină pe meleagurile buzoiene, cu rădăcinile sale adânci, a constituit un argument serios pentru atenția pe care au acordat-o domnitorii români acestui ținut și întăririi pe care au dat-o organizării bisericești. La 1500, a fost înființată Episcopia Buzăului, ca episcopie de răsărit a Țării Românești, în timpul domnului Radu cel Mare (1495-1508), cel care l-a adus în țară pe fostul patriarh Nifon al Constantinopolului, în vederea organizării administrative a bisericii ortodoxe. O serie de alți domni ai Țării Românești și-au legat numele de ținutul Buzăului și de viața bisericească de aici: Vintilă Vodă (1532-1535), Radu Paisie (1535-1545), Mihnea al II-lea Turcitul (1577-1583, 1585-1591) și soția sa, Doamna Neaga, fiica lui Vlaicu clucerul din Cislău, Mihai Viteazul (1593-1601), care a dăruit episcopiei mai multe sate pe apa Buzăului, Matei Basarab (1632-1645) și soția sa, Elena Doamna, ctitorul bisericii-catedrale a Episcopiei Buzăului, Gheorghe Duca (1673-1678), Șerban Cantacuzino (1678-1688), Constantin Brâncoveanu (1688-1714), cel care a înființat tipografia domnească din cadrul episcopiei și a ajutat la reconstrucția palatului episcopal, Grigore al II-lea Ghica (1733-1735 și 1748-1752).

În același timp, o atenție deosebită a fost acordată constituirii unui sistem defensiv pe principalele căi de acces dinspre Ardeal sau dinspre Dunăre, bisericile fortificate, dispuse în locuri unde terenul oferea reale avantaje celor care se puneau la adăpost din calea năvălirilor străine, dovedindu-se a fi o opțiune eficientă, cu dublu rol: de cult și de apărare împotriva dușmanilor. Și nu numai agresorii străini constituiau motiv de retragere sub zidurile mănăstirii, ci și luptele interne, între претенdenții la tron sau la favorurile familiilor domnitoare. Iar boierii buzoieni, care nu au fost nici ei străini de aceste dispute pentru putere, se vor distinge nu numai ca buni dregători ai ținutului și ai țării, dar vor fi și remarcabili ctitori de lăcașuri de cult.

„Bradu, monastire faimoasă prin trecutul său în comuna Tisău, pe malul stâng al râului Nișcov și aproape de vărsătura văii Haleșului, situată pe un

răsfățat și strategic platou, cu o poziție tare și vederi admirabile, mai cu seamă în partea de nord-vest”¹. Așa începe Basil Iorgulescu, marele cărturar al Buzăului, prezentarea acestei mănăstiri în al său *Dicționar geografic*, apărut în 1892 la Editura Socec din București.

Și dacă, la vremea sa, din informațiile deținute, Basil Iorgulescu nu s-a putut exprima cu exactitate asupra datei ridicării și ctitorilor acestui lăcaș, nici cercetările ulterioare nu au putut stabili precis aceste elemente, deși la mijlocul anilor ’70 ai secolului trecut, arheologul Ion Chicideanu a făcut eforturi deosebite și s-a apropiat, cu argumentele cercetării științifice, de originile și evoluția ulterioară ale acestei zidiri ortodoxe.

Un lucru este însă cert: Mănăstirea Bradu, una dintre cele mai vechi amenajări eclesiastice – cu un pronunțat rol defensiv căpătat ulterior – care s-au păstrat în Țara Românească, este considerată și unul dintre cele mai frumoase exemplare ale genului. Ea s-a bucurat de o frumoasă apreciere în epocă, domnul Constantin Brâncoveanu alegând-o pentru a-și adăposti aici familia în timpul războiului turco-austriac (1689)². Istoria devenirii ei nu este însă liniară, ridicările și căderile sale purtând pecetea vremurilor deloc

¹ Basil Iorgulescu, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*, ediția a II-a, anastatică, Biblioteca Județeană Vasile Voiculescu, Editura ALPHA MDN, Buzău, 2005, p. 56.

² Prof. dr. Vasile Drăguț, *Tradițiile ctitoricești la Curbura Carpaților*, în volumul *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. II, editat de Episcopia Buzăului, 1983, p. 156.

prielnice pe care le-a traversat și care au lăsat urme adânci pe trupul său. Desele transformări și lipsa unor înscrisuri clare au făcut destul de dificilă deslușirea devenirii acestui monument, cercetarea arheologică oferind, în ultimă instanță, acele informații necesare închegării unui discurs pertinent în acest sens. Cu atât mai mult deci, trebuie apreciat efortul acestor cercetători.

Pe pisania de la intrare, în mare parte deteriorată, printre alte frânturi de cuvinte se poate desluși leatul 7150 (1642). Pictura interioară, refăcută în 1844, păstra, la vremea consemnării lui Basil Iorgulescu, numele vechilor ctitori: Radu vel comis și soția sa, jupâneasa Sofiica. Alte nume consemnate sunt: Mihalcea vel comis, jupâneasa Neaga, jupân Moise vel Spătaru și soția sa, Stanca. Pe un diptic erau înscrise numele lui Mihalcea, Petru, Radu, Sofiica, Moise, Neaga, Grăjdana, Despa, Moise, Despina, Bălașa, Christea, Matei, Bratu, Stancu, Fătu, Alexe, Dedu, Grigore și Arhiereul Agapie³.

În prezent, la Bradu mai dăinuie doar o incintă patrulateră, cu ziduri de piatră, în mare parte ruinate. În colțurile de nord-est și sud-est se mai păstrează turnurile circulare, iar la mijlocul laturii de răsărit, la intrarea în incintă, se află un turn de poartă pătrat. Tot pe latura de est, în interiorul incintei, se găsesc șase încăperi boltite, care au servit, probabil, ca magazii pentru trebuințele locului.

³ Basil Iorgulescu, *op. cit.*, p. 56.

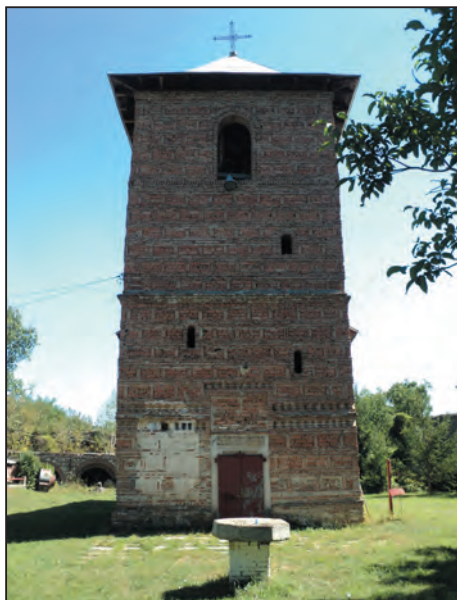

În mijlocul incintei se înalță biserica mănăstirii. În 1975, arheologul Ion Chicideanu descifra pe pisană de la intrare în aceasta doar ultima parte a textului: „Hramul și fala sfântului Marelui Mucenic Dimitrie Mirotocivago pentru sufletu moșilor săi, ale părinților și ale noastre ca să fie pomeniți v dni Io Mateiu Voevod leat 7150. I bist ugumen pop Nictarie ispravnic Bale log. ot Chiojd”⁴. De asemenea, același cercetător consemna personajele care sunt zugrăvite în interior: pe peretele de sud al naosului, Radu Mihalcea vel comis și jupâneasa Sofica, soția sa, cu biserica în mâini, pe peretele de vest, vornicul Mihalcea din Pătârlage, iar pe cel de nord jupâneasa Neaga (o vară a vel comisului Radu Mihalcea), jupân Moisi spătarul (fratele vel comisului) cu soția sa, jupâneasa Ilinca. Atribuirea, prin tradiție, a ctitoririi acestei mănăstiri Doamnei Neaga, soția domnitorului Mihnea Turcitul (1577-1583; 1585-1581), este făcută, se pare, în virtutea atribuirii aceleiași soții de domn a altor asemenea lăcașuri de cult de pe Valea Nișcovului: Cheia Tisău, Ciolanu, Cetățuia, Grăjdana⁵.

Radu Mihalcea Cândescu, unul dintre marii dregători în vremea lui Matei Basarab (agă între anii 1629-1633), a fost, succesiv, mare comis, mare

⁴ Ion Chicideanu, Constanța Modoran, *Mănăstirea Bradu. Scurt istoric și cercetări arheologice*, în volumul *Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților*, vol. II, editat de Episcopia Buzăului, 1983, p. 188-205.

⁵ *Ibidem*.

clucer și apoi mare vornic. Un unchi de-al său, Pătru, a fost postelnic⁶. Radu Mihalcea Cândescu a fost căsătorit întâi cu jupâneasa Sofiica, fiica postelnicului Neagoe din Negoiești și nepoata lui Antonie Vodă din Popești. Sofiica a murit de tânără, în 1653, fiind îngropată în biserica Mănăstirii Bradu, ctitorie a familiei. Astăzi, lespeda de pe mormântul său este expusă la Muzeul Județean Buzău⁷. Cu cea de-a doua sa soție, Arghira, Radu Mihalcea Cândescu a avut mai mulți copii, iar în 1659, pe când era mare vornic, a fost ucis, împreună cu frații săi, Moise și Negoită (Neagoe), de către domnitorul Mihnea al III-lea, deoarece se împotriva războiului dus de acesta împotriva turcilor. Pe la 1800, familia sa, din lipsă de urmași pe linie bărbătească, și-a pierdut filiațiunea⁸.

Un alt descendent al acestei mari familii, stolnicul Mihalcea Cândescu, fiul lui Moise Cândescu, va ctitori, împreună cu soția sa, Alexandrina Cantacuzino, la 1694, biserica Mănăstirii Berca, metoc al Episcopiei Buzăului.

Despre reconstruirea mănăstirii Bradu de către Radu Mihalcea Cândescu aflăm dintr-un hrisov al domnului Matei Basarab (1632-1654), în care acesta afirmă, la 15 mai 1641, că „*această sfântă mănăstire mai sus-zisă au făcut-o cinstitul credinciosul boier al domniei mele, jupan Radu Mihalcea vel comis, și de iznoavă, din temelia ei de mila și cu ajutorul ce l-a avut de la domnia*

⁶ *Ibidem*, p. 202.

⁷ Valeriu Niculescu, Gheorghe Petcu, *Buzău – Râmnicu Sărat, Oameni de ieri, oameni de azi*, vol. 1, Editura Alpha MDN, Buzău, 1999, p. 4.

⁸ *Ibidem*, p. 5.

mea pentru drept credincioasa slujbă cu care a slujit domniei mele. Și cu voia lui Dumnezeu s-a trudit și a făcut-o tot din piatră cu chilii împrejur și cu trapezărie și cu pimniță și încă a împodobit-o cu toate sfintele odăjdii ce trebuie și cu moșii neclintite”⁹. Mănăstirea Bradu este, așadar, o ilustrare elocventă a abilității lui Matei Basarab de a eluda dispoziția Porții otomane de a nu mai construi cetăți de apărare în Țările Române, prin conferirea acestui rol defensiv bisericilor fortificate.

Mănăstirea Bradu este atestată documentar pentru prima dată într-un act de vânzare a unei moșii din 15 ianuarie 1600, în care este menționat, printre martori/aldămășari, și un anume „Dragomir de la mănăstire de la Brad”¹⁰.

Biserica a fost cercetată încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, Constantin St. Bilciurescu și N.A. Constantinescu considerând-o anterioară epocii lui Matei Basarab, folosită ca loc de refugiu de boierii buzoieni și familia domnitoare. De altfel, și Nicolae Iorga, călătorind prin aceste părți pe la jumătatea deceniului patru al secolului trecut, aprecia că grosimea considerabilă a zidurilor nu s-ar justifica doar pentru a apăra o bisericuță, ci ar fi vorba de o cetate, asemănătoare cu cea de la Vintilă Vodă,

⁹ Preot Gabriel Cocora, *Mănăstiri din Eparhia Buzăului. Vetre de cultură și trăire românească*, Editura Episcopiei Buzăului, 1987, p. 21.

¹⁰ Ion Chicideanu, Constanța Modoran, *op. cit.*, p. 189.

de pe Valea Slănicului, ca părți ale aceluiași sistem de fortificații destinate apărării căilor de acces dinspre Țara Bârsei spre Câmpia Buzăului¹¹.

În 1937, Ion Vasilescu a întocmit o monografie a Mănăstirii Bradu, în care fixa rezidirea acesteia în jurul anului 1632, arătând că ansamblul datează din secolului al XVI-lea, fiind ridicată de înaintașii vel-comisului Radu Mihalcea, după cum reiese din actul de închinare a mănăstirii, din 2 mai 1638, către Mănăstirea Molidvoschepastos, din eparhia Pogoniana, în Rumelia.

Alte izvoare scrise menționează faptul că mănăstirea fusese reînchinată, la 1686, de către Constantin căpitan Florescu, ginerele lui Radu Mihalcea, și că, în perioada Crăciunului 1689, Doamna Marica, soția lui Constantin Brâncoveanu, s-a adăpostit aici, împreună cu copiii și doamnele din suită, din fața năvălirii austrieilor generalului Heissler în Țara Românească. După uciderea domnitorului Șerban Cantacuzino (1678-1688), într-un complot al boierilor munteni, împăratul Leopold al Austriei îl trimisese pe generalul Donat Heissler să-l sprijine pe aga Constantin Bălăceanu, ginerele fostului domnitor, în disputa cu Constantin Brâncoveanu, nepotul aceluiași domnitor,

¹¹ Nicolae Iorga, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, 27, 79, 1934, p. 26, apud Ion Chicideanu, C. Modoran, *op. cit.*, p. 189.

desemnat de acesta la tronul Țării Românești¹². După ce austriecii au ocupat Bucureștii, Brâncoveanu a cerut ajutor turcilor și tătarilor și, în bătălia de la Zărnești, lângă Brașov (11/21 august 1690), s-au confruntat cei 4.000 de oameni recrutați din Transilvania, sub comanda lui Heissler, cu corpul de oaste munteano-turco-tătar al lui Brâncoveanu. În urma bătăliei, câștigată de Brâncoveanu, acesta a poruncit să fie adus capul lui Bălăceanu la București și înfipt în poarta caselor familiei sale. Drept mulțumire pentru găzduirea sa la Bradu, doamna a făcut mai multe danii mănăstirii, printre care și o Biblie, datată 1693, care se păstrează la Muzeul Episcopiei Buzăului.

Arheologul Gh.I. Cantacuzino a explorat locul în 1974 și a concluzionat că primul nivel de locuire datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, dovadă fiind găsirea unei monede de pe vremea lui Ștefan cel Mare. În ceea ce privește biserica, a arătat că ea a fost ridicată în secolul al XVI-lea, iar turnul clopotniță în jurul anilor 1641-1642 (cum este consemnat și în pisanie) și tot în această perioadă a presupus că a fost ridicată și incinta patruleteră din jurul bisericii. Găsirea, în stratul de dărâmătură, a unei monede din 1789, de la sultanul Selim II, îl face pe cercetător să concluzioneze că biserica a fost distrusă la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

¹² Ion Chicideanu, C. Modoran, *op. cit.*, p. 191.

În 1975, arheologul Ion Chicideanu și arhitecta Constanța Modoran au aprofundat și extins cercetarea și au completat cu noi elemente informațiile referitoare la istoria acestei mănăstiri-cetate. Pe baza unor observații stratigrafice și a datării unor monede descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice, cercetătorii au concluzionat că cea mai veche etapă la Bradu a fost cea a conviețuirii civile, datate încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, pe vremea lui Mircea cel Bătrân. Urmele de incendiu lipsind la acest prim nivel, arheologul exclude ipoteza că satul ar fi avut un final violent, ci, mai degrabă, s-a mutat, ca urmare a deposederii locuitorilor de către familia spătarului Vlad, vlastelin (boier bogat, apropiat al domnului, n.n.) din casa voievodului Vlad Călugăru. Biserica din lemn poate fi, astfel, o primă ctitorie a familiei lui Vlad Spătarul, care însă a fost distrusă, împreună cu construcțiile din jurul său, în urma unui incendiu puternic, în preajma anului 1520. Acesta poate fi pus pe seama incursiunii din anul 1521 a beilui de Nicopole împotriva buzoienilor care l-au sprijinit pe Vlad-Dragomir Călugăru la tronul Țării Românești¹³.

Urmează cea de-a treia fază la Bradu, ridicarea bisericii de zid. Lungă de 16 m, biserica are un plan rectangular, cu o absidă pentagonală la răsărit. În linii mari, planul se suprapune pe cel al bisericii anterioare de lemn. Inițial,

¹³ *Ibidem*, p. 196.

biserica de zid a avut o boltă cilindrică, înlocuită mai târziu cu un tavan de lemn. Fațadele sunt lucrate elaborat, cu mult simț artistic. Un brâu foarte lat încinge toată biserica și împarte fațadele în două registre de firide înguste. În cel superior, acestea sunt arcuite cu câte un semicerc, iar în cel inferior au forma unor panouri dreptunghiulare retrase. Soclul este profilat cu cărămizi concave așezate pe muchie, iar paramentul este realizat din asize de cărămidă orizontale, întrerupte prin câte două cărămizi aparente așezate vertical, în maniera artistică specifică secolului al XVI-lea. Ancadramentele ferestrelor sunt din secolul al XVII-lea, din piatră simplă, cu profil adâncit pe mijloc.

Pardoseala interioară este din lespezi de piatră, înălțate la fiecare reclădire a bisericii. În altar, pe partea de nord, se află nișa proscomidiei, în care se găsesc pomelnicul și lista egumenilor și preoților care au slujit în biserică de-a lungul timpului. Masa altarului este, de asemenea, din piatră masivă, așezată, la rândul ei, tot pe un picior din piatră.

În secolul al XVII-lea, pe fațada de vest a fost andosat turnul clopotniță, cu peretele său estic în locul peretelui vestic al bisericii, care a fost dărâmat, incinta inferioară a turnului devenind, astfel, pronaosul bisericii. La fundația acestuia, din bolovani aruncați în mortar, ca și la cea a celorlalte construcții adăugate ulterior incintei, s-au găsit urme de țărugi de lemn, aceștia având rolul de consolidare a solului, dar și ca element de legătură între fundație și zid. Înălțimea bisericii a fost modificată de-a lungul timpului, datorită numeroaselor refaceri cornișă și învelitoarea fiind modificate.

Dovezile arheologice l-au condus pe I. Chicideanu la concluzia că biserica de zid a fost ridicată imediat după incendierea, la 1521, a celei vechi, de lemn, în vremea domniei lui Radu de la Afumați (1522-1529), când proprietar la Bădeni (Bradu) era logofătul Balaure cu soția sa, Anca, fiica spătarului Vlad, aceștia putând fi, astfel, considerați ctitorii primei biserici de zid. După moartea lui Balaure, la 1536, stăpân al locului a devenit cumnatul său, postelnicul Mihnea.

Construcția incintei fortificate a fost datată arheologic în jurul anului 1570, în vremea domniei lui Mihnea Turcitul, soțul doamnei Neaga, de unde și legenda ctitoririi mănăstirii de către aceasta. Cert este că fortificarea acestei incinte s-a făcut datorită nevoii proprietarilor locului de a se pune la adăpost de tot mai dese năvăliri străine, dar și de disputele dintre diferitele partide boierești ale vremii. Incinta are forma unui patrulater neregulat (aproape un trapez), cu turnuri circulare în cele patru colțuri. Zidurile sunt groase de 1,10 m și au fost prevăzute cu un drum de strajă, iar din loc în loc cu guri de tragere, în formă de gaură de cheie răsturnată. Zidul de vest este foarte aproape de albia râului Nișcov, ceea ce-i întărește potențialul defensiv.

Se pare că denumirea de *Bradu*, fiindcă deși existența coniferelor aici era insignifiantă, a primit-o datorită faptului că se afla la o strâmtoare – în slăvonă *brod* – a acestui râu¹⁴.

În urma săpăturilor arheologice au mai fost descoperite și urmele unei clădiri, cu lungimea de 17,5 m și lățimea de 7 m, probabil o locuință, care avea dedesubt un beci compartimentat. De aici, cercetătorul trage concluzia că, după fortificarea bisericii, incinta a căpătat rol de locuință boierească, probabil construită de ginerele postelnicului Mihnea, stolnicul Neagoe, cel care este trecut și în pomelnicul din proscomidie, confirmat documentar de un act din 3 ianuarie 1704 emis la curtea lui Constantin Vodă Brâncoveanu. Stolnicul Neagoe a locuit cu familia aici până aproape de începutul secolului al XVII-lea, căci, la 15 ianuarie 1600, apare prima atestare documentară a mănăstirii. Explicația transformării acestei curți boierești de la Bradu în așezământ monahal este, după părerea lui I. Chicideanu, mutarea urmașilor logofătului Balaure la noile moșii cumpărate la Pătârlagele, Cârlomanești și Căndești. Familia Căndeștilor avea să-și îndrepte atenția și asupra altor lăcașuri de cult, Căndeștii de Sus și Berca fiind și ele ctitoriile lor.

După transformarea în mănăstire, zidului de incintă de la Bradu i-au fost adosată un șir de chilii, de dimensiuni modeste (3,5 x 4 sau 5m), pardosite cu cărămidă. În colțul de nord-vest, construcția avea dimensiuni mai mari, fiind, probabil, trapeza mănăstirii.

Prima atestare a picturii bisericii este, conform unui sgrafit de la intrarea în turn, datată la leatul 7245 (anul 1733).

În interiorul bisericii au fost amenajate trei cavouri, ceea ce a necesitat eliminarea unui perete despărțitor între naos și pronaos, ambele devenind noul naos, iar ca pronaos al bisericii urma să servească parterul turnului clopotniță.

Puternicul cutremur din 1802 a afectat serios mănăstirea, turnurile și zidul de pe latura de vest prăbușindu-se, la fel ca și casa boierească și majoritatea chiliilor. Tot atunci se pare că s-a prăbușit și bolta bisericii, a cărei structură de rezistență fusese slăbită prin eliminarea peretelui despărțitor dintre naos și pronaos.

Perioada care a urmat nu a marcat transformări însemnate, viețuitorii mănăstirii reușind doar să refacă zidurile și să le întărească cu câteva contraforturi. Cele două turnuri de pe latura de vest, prăbușite în 1802, nu au mai fost refăcute, rolul defensiv al incintei nemaifiind considerat prioritar la vremea respectivă, chiar dacă incinta a mai fost supusă ulterior asaltului

¹⁴ Preot Gabriel Cocora, *Episcopia Buzăului. O vatră de spiritualitate și simțire românească*, Editura Episcopiei Buzăului, 1986, p. 346.

armat. Porțile mari de intrare, din lemn masiv, îmbrăcate în plăci groase de fier, au rezistat gloanțelor turcești la 1821, când în interiorul mănăstirii s-a adăpostit un detașament de eteriști. Urmele de gloanțe se mai văd și astăzi pe aceste porți, care se păstrează la Muzeul Județean de Istorie Buzău.

În 1844 a fost refăcută complet pictura bisericii, încercându-se reprodu-cerea celei vechi.

În 1864, după secularizarea din timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, mănăstirea și-a încetat misiunea monahală, biserica acesteia urmând a funcționa ca biserică de mir pentru localitățile din jur, iar celelalte construcții servind ca școală și primărie ale comunei Tisău, până în primii ani ai secolului al XX-lea.

Între 1935-1939, monumentul a fost restaurat complet, pictura bisericii a fost, de asemenea, refăcută în întregime, portretele ctitorilor fiind rezugră-vite în ulei. În plus, pictorul a rescris un pomelnic al mănăstirii, apărând astfel, ca și ctitori ai acesteia, Vladul vornicul, Neagoe stolnicul, Mihalcea vel vornicul, fratele său Pătru postelnicul, toți aceștia înaintea lui Radu Mihalcea, vel comis și a soției sale, Sofiica. Documentul acesta lasă loc însă unor semne de întrebare, existând, așa cum arată I. Chicideanu, anumite inadvertențe, în special în consemnarea demnităților acestor însemnați dregători ai Țării Românești, boieri importanți din ținuturile Buzăului.

După cum consemnează preotul paroh Pompiliu Lambru în documentarul aflat la intrarea în biserică, după ce aceasta a fost închisă în 1975, pentru cercetări arheologice, s-au demarat și lucrările de consolidare a zidurilor împrejmuitoare, a laturii de nord și a beciurilor de pe această parte a incintei. Cutremurul din 1977 a afectat foarte mult biserica, dărâmându-i-se cornișa și catapeteasma, aceasta fiind, la vremea respectivă, construită din cărămidă.

În 1983, I. Chicideanu își încheia materialul publicat despre Mănăstirea Bradu, arătând necesitatea unei cât mai grabnice și fidele repuneri în valoare a acestui monument aflat într-o zonă cu o veche și puternică tradiție istorică. În acest sens, el sublinia ideea evidențierii fiecăreia dintre etapele evolutive stabilite pe baza cercetărilor arheologice și istorice, putându-se, astfel, realiza o dinamică a vieții monumentului în decursul celor peste șase veacuri de istorie. Elementul central, biserica, cel care jalonează desfășurarea întregului ansamblu, ar fi trebuit abordată prioritar, cu refacerea vechiului parament, revenirea la vechiul sistem de boltire și acoperire, refacerea turnului clopotniță la dimensiunile sale din secolul al XVII-lea. În interior ar trebui marcat planul vechii biserici de lemn, precum și vechea compartimentare, eventual cu refacerea vechiului zid despărțitor. Pasul următor ar fi restaurarea cât mai fidelă a vechii picturi. Întrucât nu mai există planuri sau desene ale zidurilor despărțitoare, autorul propune consolidarea acestora sub formă de ruină,

soluția aceasta dând posibilitatea ca, atunci când vor fi stabilite dimensiunile și configurația reale ale acestora, să poată fi refăcute. Ansamblul ar putea recăpăta un aspect cât mai apropiat de cel inițial prin reconstrucția celor două turnuri de colț de pe latura de vest, prăbușite la cutremurul din 1802, precum și refacerea vechiului drum de strajă. Prin refacerea și consolidarea construcțiilor din interiorul incintei principale (chiliile, trapeza și casa boierească) s-ar putea obține un spațiu muzeistic care ar putea fi valorificat prin expunerea celor mai semnificative piese din materialul arheologic rezultat în cursul cercetărilor, putându-se astfel crea o imagine cât mai cuprinzătoare a istoricului mănăstirii Bradu¹⁵.

Nu știm în ce măsură s-a ținut cont de aceste recomandări ale arheologului I. Chicideanu în 1987, când s-au reluat, după cum aflăm din același documentar al preotului Lambru, lucrările de consolidare. Conform documentației întocmite de arhitecta Carmen Magazin, biserica a fost încinsă într-o centură de beton cu 6 stâlpi placați cu cărămidă, legați între ei la partea superioară și la cea inferioară cu grinzi. A fost consolidat, de asemenea, altarul prin turnarea unui miez de beton pe toată porțiunea zidului, placat apoi cu cărămidă. S-a refăcut în întregime turnul clopotniță pe vechea fundație. Bolțile interioare și plafonul au fost întărite cu elemente metalice (țevă dreptunghiulară, plasă sudată și rabiț). Pardoseala a fost refăcută cu plăcile vechi, iar cele deteriorate au fost înlocuite cu piatră de Năieni. Acoperișul bisericii a fost refăcut și învelit cu tablă de aluminiu¹⁶.

¹⁵ Ion Chicideanu, C. Modoran, *op. cit.*, p. 203-205.

¹⁶ Preot paroh Pompiliu D. Lambru, *Istoricul Mănăstirii Bradu*, text aflat la intrarea în biserică, f.a.

Așa cum am văzut, asupra acestui ansamblu s-a intervenit de foarte multe ori de-a lungul vremii, cu bune intenții, desigur, dar fără continuitate în ceea ce privește preservarea elementelor sale definitorii, de mare valoare artistică, reprezentative pentru epoca în care a fost ctitorită. Restaurarea acestui ansamblu de monumente istorice, incluse pe lista Monumentelor Istorice din România la pozițiile Bz-II-m-A-0247 (01-04), nu a fost finalizată. Pictura nu a fost refăcută, urmele acesteia contrastând cu obiectele de cult cu care este „împodobită” biserica, unele dintre ele de îndoielnică valoare artistică sau istorică. Din când în când, la sărbători mai însemnate, se mai oficiază aici câte o slujbă religioasă (biserica poartă hramul „Sfântul Gheorghe”). Ridicarea unui nou locaș de cult, mai aproape de vatra satului, care, cu certitudine, nu va avea strălucirea de altădată a bisericii de la Mănăstirea Bradu, nu este în asentimentul tuturor localnicilor, existând și opinia că mutarea centrului de interes de pe vechea biserică va duce la degradarea, în continuare, a acesteia și, într-un final, la pierderea ei fizică.

Turiștii care trec prin zonă și opresc la vederea indicatorului de monument istoric, dacă au șansa ca poarta să nu fie încuiată, vor afla în interior o imagine dezolantă, cu o biserică ce încearcă să se țină încă mândră, însă cu ruinele zidurilor de incintă, ale turnurilor, ale fostei case domnești și ale chiliilor în grea suferință, năpădite de o vegetația care crește nestingherită și acoperă secolele de istorie.

Din perspectiva diminuării semnificative a numărului celor dispuși să-și asume viața monahală, este de înțeles dificultatea de revenire la statutul de

mănăstire a acestui lăcaș. Credem însă că renovarea și transformarea sa într-un ansamblu muzeistic ar fi o soluție mult mai viabilă, iar inscripția de pe indicatorul de monument istoric „Fosta Mănăstire Bradu – Biserica Sfântu Dumitru” nu ne-ar confirma, indirect, neputința și, de ce nu, ignoranța celor care sunt îndreptățiți și obligați să vegheze la păstrarea și punerea în valoare a mărturiilor trecutului nostru istoric.

Savin Zmucilă – ctitorul bisericii „Banu” din Iași

Mihai-Bogdan Atanasiu

Trăitor la cumpăna veacurilor XVII-XVIII, Savin banul a rămas în memoria locală în special pentru una dintre realizările sale culturale – ctitorirea bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului din Iași. Dacă despre acest loc de închinăciune s-a scris destul de mult și în special de către cel care a slujit aici mai bine de trei decenii – preotul Paul Mihail¹, viața și activitatea primului ctitor, marele ban Savin Zmucilă, sunt mai puțin cunoscute și constituie subiectul rândurilor ce urmează.

În relatările cronicarilor epocii², Savin apare menționat doar cu supranumele de „Zmucilă” care, în mod evident, era doar o poreclă³. Pentru că, din motive neștiute, el nu s-a iscălit niciodată și cu patronimul, apartenența sa la unul dintre neamurile trăitoare în Moldova acelor vremuri a necesitat o cercetare amănunțită. Afirmția lui Nicolae Stoicescu, conform căreia Savin ar fi fost fiul spătarului Stroe, nu este deloc lămuritoare, cu atât mai mult cu cât el nu a menționat nici sursa acestei informații⁴. Din aceeași ambiguitate a istoricului amintit se desprinde totuși că acest Stroe ar fi fost fiul marelui paharnic D. Nacu, bunic, deci, al personajului nostru⁵. Cercetarea unora dintre documentele ajunse până la noi arată că, deși personajele amintite mai sus erau rude lui Savin, așezarea lor genealogică este greșită și, din

---

¹ Cf. Paul Mihail, *Contribuții documentare la istoria orașului Iași*, extras din AIIAX, XXIV, 1-2, 1987, p. 415-534; idem, *Manuscrisul slav de la Schitul Mare din Galiția aflat la Iași*, în MMS, XXXVIII, 7-8, 1962, p. 587-603; idem, *O pictură murală inedită a lui Eustatie Altini*, în MMS, XLIV, 11-12, 1968, p. 709-713; idem, *Costache Conache și biserica Banu din Iași*, în MMS, LV, 9-12, 1979, p. 750-755.

² Cf. Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, *passim*; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriana Camariano-Cioran, București, 1965, p. 117.

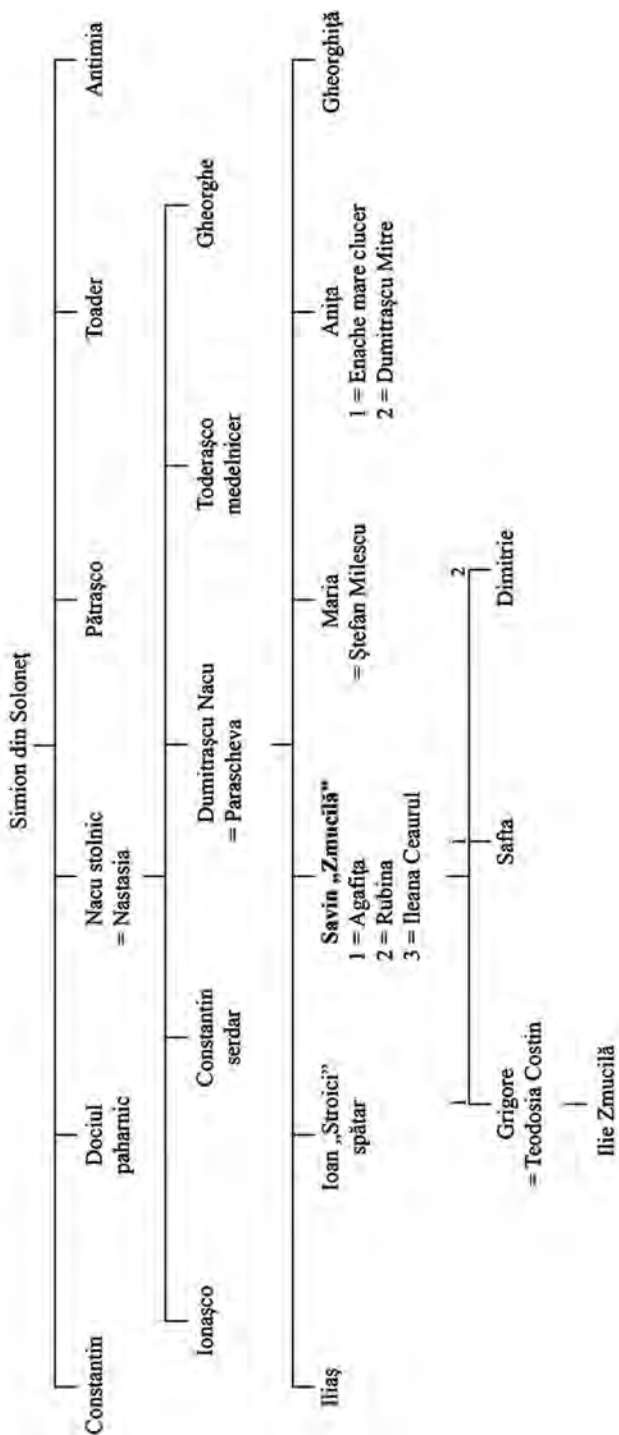
³ Datorită acestui cognomen, Nicolae Stoicescu, în cunoscutul său dicționar de dregători, a așezat personajul la litera „Z” adăugând într-o paranteză și o altă poreclă a lui Savin – Zmucicâne – fără a indica sursa preluării acestei informații (*Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 455-456).

⁴ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 455.

⁵ *Ibidem*.

Arborele genealoigic al marelui ban Savin Zmucilă

păcate, preluată în alte câteva lucrări științifice⁶. Conform documentelor vremii, marele paharnic Dumitrașcu Nacu, născut în jurul anului 1638⁷, era fiul lui Nacu stolnic⁸ și al Nastasiei⁹ și frate cu Ionașco armaș, Constantin serdar și Toderășco medelnicer¹⁰. Câteva izvoare amintesc și pe cinci dintre copiii săi: Iliaș, fin de botez al Mariei Iurașcovici, văduva lui Eremia Cârku de la care primește, la 29 octombrie 1668, a patra parte din satul Iurcăuți, ținutul Cernăuți¹¹, Ioan „Stroici spătar” care, la 1 mai 1716, stăpânea, de la tatăl său, partea din Iurcăuți¹² primită anterior de Iliaș, decedat, cel mai probabil, la o vârstă fragedă, Gheorghită, pomenit de Ion Neculce în cronica sa¹³, Maria, soția lui Ștefan Milescu fost serdar¹⁴ și Anița, a doua soție a marelui vornic Dumitrașco Mitre¹⁵. Dintre aceștia cinci, Nicolae Stoicescu menționează doar pe „Stroe” spătarul și pe Anița, la care mai adaugă pe un anume Toderășco stolnic, de negăsit în actele vremii¹⁶.

Parcurgând documentele ce fac referire la marele paharnic Dumitrașcu Nacu și la urmașii acestuia, am găsit și câteva informații prețioase privitoare

⁶ Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 416, nota 2; Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea (studiu istorico-genealogic)*, Chișinău, 2012, p. 249.

⁷ Prima sa funcție, cea de postelnic mic, a deținut-o în toamna anului 1655 (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 421). Pentru viața și activitatea sa vezi și Sergiu Bacalov, *op. cit.*, p. 259-261.

⁸ Nacu stolnic a fost fiul lui Simion (Simionel) din Soloneț, frate cu Constantin, Docul paharnic, Pătrașco, Toader și Antimia (DRH, A, XXIII, volum întocmit de L. Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agachi, București, 1996, p. 61-62, nr. 59; p. 526-527, nr. 465; p. 567-568, nr. 513).

⁹ Nastasia, soția stolnicului Nacu, era fiica lui Constantin uricar și al Tofanei Mălai (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VII, București, 1904, p. 102, nr. 2 – în continuare: N. Iorga, *Studii și doc.*).

¹⁰ *Ibidem*, p. CCXLII, act din 10 mai 7185 <1677> (un alt rezumat al acestui act a fost publicat și în CDM, III, p. 507, nr. 2443, cu o altă dată de an – 7183 <1675>). Printre semnatarii unui document emis la Baia, în data de 17 iulie 1667, se număra și un nume „Gheorghită, fiul lui Nacul stolnic”, probabil și el unul dintre frații paharnicului Dumitrașcu (CDM, III, p. 325-326, nr. 1511).

¹¹ T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, p. 39-40, nr. 29.

¹² *Ibidem*, p. 181-182, nr. 146.

¹³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 266, 287. La 8 aprilie 1678, Savin sulgerul, împreună cu „frăține-său George postelnicul”, cumpăra cu 1400 de lei de la moșul lor Nacul stolnicul satul Pleșești, pe Miletin, în ținutul Hârlăului (Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare*, București, 1925, p. 206).

¹⁴ CDM, V, p. 269, nr. 1003.

¹⁵ *Ibidem*, p. 313, nr. 1160.

¹⁶ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 421.

la genealogia personajului nostru. Astfel, într-un act din 22 februarie 1698, se menționează că, anterior, Ion, fiul lui Văsiian, și Alexandru, fiul lui Babeș, dăruiseră o parte din satul Dănești, ținutul Putna, lui „Dumitrașco paharnicul, tatăl lui Savin ce-au fost spătar mare ș-a lui Stroici spătarul al doilea (subl. n.)”¹⁷. Apoi, dintr-un act datat 25 august 1709, aflăm că „Savin banul, fiul lui Dumitrașco paharnic (subl. n.)”, dăruia mănăstirii Bârnova, pentru pomenirea tatălui său, trei fâlcii de vie la Vlădiceni¹⁸. În cele din urmă, într-un ispisoc emis la 4 iulie 1712, găsim că Nicolae vodă Mavrocordat întărea călugărilor de la Schitul Mare din Polonia stăpânirea asupra satului Pleșești, ținutul Hârlău, dăruită de către Savin, fost mare ban, sat ce fusese „cumpărat de moșul său Nacul stolnicul (subl. n.)”¹⁹. Știind din alte surse documentare că la 1698 Savin fusese mare spătar la finele domniei lui Constantin Cantemir²⁰, că la 1709 fusese vreme de aproape un deceniu mare ban al Moldovei²¹, iar fâlcile de vie de la Vlădiceni erau în stăpânirea sa de la 26 septembrie 1692²² și, în cele din urmă, faptul că părți din satul Pleșești fuseseră ale stolnicului Nacu încă din anul 1662²³, putem afirma cu certitudine că **Savin Zmucilă banul a fost unul dintre copii marelui paharnic Dumitrașcu Nacu, nepot de fiu stolnicul lui Nacu și frate spătarului Stroe**. Despre mama sa știm doar că s-a numit Paraschiva²⁴ și că, cel mai probabil, la 10 iunie 1691, asemenea soțului său, trecuse la Domnul. La această dată Savin, fost medelnicer pe atunci, împreună cu ceilalți frați ai săi, „feciorii lui Dumitrașcu paharnic și ai Paraschivei”, dăruia mănăstirii Râșca jumătate din satul Uidești, din care câteva părți erau cumpărate de părinți²⁵, iar altele de bunicul lor, stolnicul Nacu²⁶. Aceleași două prenume ale părinților lui Savin – „Dumitrașcu, Paraschiva și părinții și copii lor” – le regăsim și în

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IX, p. 184-189, nr. LXXXV.

¹⁸ CDM, V, p. 237-238, nr. 888.

¹⁹ T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 169-170, nr. 133.

²⁰ Vezi, de pildă, actul emis la 2 decembrie 1692 (MEF, VI, volum întocmit de A. N. Nichitici, D. M. Dragnev, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov, Chișinău, 1992, p. 159-160, nr. 56).

²¹ Vezi mai jos, în capitolul dedicat activității sale politice.

²² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. III, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 33, nr. 38 (în continuare: Ioan Caproșu, *Documente Iași*).

²³ CDM, III, p. 192, nr. 843.

²⁴ Pe Dumitrașcu Nacu, logofăt de Vistierie, îl aflăm din câteva documente datate 1677 și 1681, cumpărând, împreună cu soția sa Paraschiva, mai multe părți din satele Șepteceni, ținutul Cârligăturii (*ibidem*, IV, p. 53, nr. 134; p. 55, nr. 143) și Dăiceni, ținutul Roman (*ibidem*, p. 155, nr. 637).

²⁵ *Ibidem*, IV, p. 309, nr. 1378.

²⁶ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. IV, Iași, 1908, p. 118, nr. CXXVIII și urm.

pomelnicul Schitului Mare din Polonia unde, alături de alți moldoveni, domni și boieri, „pan Savin banul din Țara Moldovei” a făcut mai multe danii²⁷.

Savin a fost căsătorit de trei ori, iar despre primele două soții informații prețioase găsim pe paginile pomelnicelor unora dintre lăcașurile de cult din Polonia unde, în anul 1683, și apoi, din martie 1684, a fost pribeag alături de domnul său Ștefan Petriceicu. Astfel, prima sa soție²⁸ trebuie să fi fost Agafița, semnalată sub data de 1 septembrie 1684 în pomelnicul bisericii din orașul Stanislawow. Conform acestui izvor, printre binefăcătorii lăcașului se numărau și „Savin vel medelnicer al Moldovei, soția lui Agafița, copiii lor Gheorghe, Safta”²⁹. Cea de-a doua soție a fost Rubina, probabil fiică hatmanului Iane³⁰, alături de care Savin apare în pomelnicul mănăstirii Ugorniki (Pocuția): „Savin medelnicerul din Moldova și soția lui Rubina și copilul lor Dimitrie”³¹. Din câte se pare, Rubina a fost înmormântată în Moldova, în anul 1705, la biserica din Rădeni³². După trecerea anului de doliu, Savin s-a recăsătorit cu Ileana, copila marelui logofăt Vasile Ceauru și a Irinei, fiica lui Dumitru Buhuș³³, alături de care apare pentru prima dată la 1 octombrie 1706³⁴. Împreună cu aceasta, Savin este menționat în pomelnicul Schitului Mare despre care am amintit deja³⁵. Din acest ultim mariaj nu s-a născut nici un copil, fapt pentru care mai târziu, la 10 iulie 1727, Ileana, bătrână „și la mare neputință și la slăbiciune și neavând lângă cine a se lipi să o sprejenească”,

²⁷ Petronel Zahariuc, *Informații genealogice în pomelnicul Schitului Mare din Galiția*, în vol. *De la Iași la Multele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, 2008, p. 206. Vezi și Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 442-443, unde a publicat, printre alte documente, și *Pomelnicul lui Savin Banul*, copiat pe paginile unui manuscris slav din 1641 și donat la 1 martie 1707 de marele ban ctitoriei sale din Iași.

²⁸ Nicolae Stoicescu afirmase, fără a indica sursa informării sale, că prima soție a lui Savin a fost Safta, fiica logofătului Gheorghe Șeptelici (*Dicționar...*, p. 455). Considerăm eronată această aserțiune, având în vedere faptul că Safta a fost soția medelnicerului Ștefan Silion care, la 6 iulie 1721, dăruia fiului ei, Constantin Silion, o țigancă cu copii ei (ASI, Documente, DCCCI/231). Doi ani mai târziu, Safta, călugărită Serafima, mărturisea că are niște țigani de la tatăl său Gheorghe Șeptelici (ibidem, DCCCI/239).

²⁹ P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în BCMI, XXII, 1929, p. 17.

³⁰ La 7 noiembrie 1702, fostul comis Gheorghită vindea banului Savin o casă în Iași, pe Ulița Chervăsăriei, „lângă casa dumisali lui Ene ce-au fost hatman, socrul dumisale lui vel ban (subl. n.)” (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 183-184, nr. 213).

³¹ P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase...*, p. 17.

³² Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 456, nota 2.

³³ CDM, V, p. 198, nr. 751. În urma acestei căsătorii, Savin devenea cumnat cu marele logofăt Dumitrașco Ceauru și cu marele spătar Vasile Cantacuzino.

³⁴ ASI, Documente, CDXII/86.

³⁵ Vezi *infra*, nota 27.

lăsa rămășița ei de avere nepoatei Anița, soția lui Iordache Aslan, cea mai mică dintre fiicele fratelui ei vitreg, Dumitrașcu³⁶.

Primele informații despre Savin datează din vremea domniei lui Antonie Ruset, mai exact din anul 1678, când trei documente, din 30 ianuarie³⁷, 8³⁸ și 20 aprilie³⁹, îl menționează ca mare sulger. În vremea ultimei domnii a lui Gheorghe Duca, după numirea sa ca hatman al Ucrainei și revenirea din vizita de la Nemirov, fostul mare sulger⁴⁰, împreună cu fratele său, Gheorghită, și alți boieri nemulțumiți de atitudinea voievodului, fug în Polonia. Pe drum „i-au agiunsu gonașii, lepcanii, în Costul Herței, și s-au bătut cu dânsăi și nu le-au putut strâca nemică”⁴¹. Pribegia sa a fost de scurtă durată, căci, la 17 decembrie 1682, îl reîntâlnim pe Savin în Moldova, ridicat chiar la rangul de mare medelnicer⁴². În primăvara anului următor, domnul a plecat cu oastea țării la Viena, iar la Iași au rămas caimacami Nicolae Racoviță, Toader Paladi și Toderașcu Cantacuzino, care au hotărât cu câțiva boieri din oaste, ca „de s-ar mai întoarce Duca vodă ei să nu vie cu dânsul, că nice ei nu-l vor aștepta în Eși, ce să vor duce să-ș prinză capeteli printr-alte țări”⁴³. La aflarea veștii că Duca se întoarce, caimacamii și-au ținutul cuvântul și au plecat în Ardeal⁴⁴. Acesta trebuie să fi fost momentul în care și Savin a plecat din nou în Polonia de unde, l-a scurtă vreme, a revenit în Moldova cu oștile poloneze care intenționau să pună domn pe Ștefan Petriceicu, rudă foarte apropiată a sa⁴⁵. Împreună cu Ilie Moțoc, Savin a format un corp de oaste care a prădat atât

---

³⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, Iași, 2001, p. 25-27, nr. 33. Nicolae Stoicescu spunea că Savin a mai avut un fiu, pe Grigore spătar, căsătorit cu Teodosia, una dintre copilele lui Miron Costin, împreună cu care a avut pe Anița, soția lui Iordache Aslan (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 456). Așa cum am văzut, documentul citat infirmă categoric această afirmație. „Grigore spătar”, căsătorit cu fiica cronicarului, nu poate fi decât „Gheorghie”, copilul lui Savin din căsătoria cu Agafița. Acesta nu mai era în viață la 20 iulie 1713, dată la care jupâneasa sa se judeca cu Toader Arbure pentru încălcarea unui hotăr (CDM, V, p. 321, nr. 1179). Grigore a avut pe Ilie, numit, după porecla bunicului său, „Zmucilă” (BAR, Documente istorice, DXLIX/27), care, la 30 mai 1745, se judeca cu Maria, fiica lui Ilschi, pentru o parte din satul Rădăuți (ibidem, DXLIX/25).

³⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. V, Iași, 2008, p. 71-72, nr. LXIII.

³⁸ Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița...*, p. 206.

³⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. VIII, Iași, 1913, p. 319-320, nr. CCXV.

⁴⁰ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 456 (act din 9 ianuarie 1680).

⁴¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 266.

⁴² MEF, VI, p. 136-138, nr. 43.

⁴³ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 263.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 272.

⁴⁵ Se pare că Ștefan vodă Petriceicu era văr primar cu tatăl lui Savin (Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 421).

zonele locuite de tătari, cât și dincoace de Prut, „îndemnând pe mulți care li s-au potrivit lor, și pe mulți și cu sila i-au făcu de s-au rădicat să meargă să bată Bugeacul, care ce bătaie și izbândă au făcut să va pomeni până va rămânea un om pre acest pământ. Deci scăpând ei dintr-acea oaste a lor au lovit la Floreni și au aprins casăle dumisale”⁴⁶ Vasile Costache, după care au venit la Iași. Domnia impusă de coroana polonă a fost efemeră, fapt pentru care, în martie 1684, Petriceicu, împreună cu câțiva dintre apropiații săi, printre care și Savin, au pornit din nou spre Polonia⁴⁷. De data aceasta, pribegia a fost de mai lungă durată, pentru că el reapare în izvoarele interne abia la cumpăna anilor 1691-1692⁴⁸. Atunci, în urma evenimentelor în care frații Costin și-au pierdut capetele, Savin a fost numit mare spătar, dregătorie pe care a deținut-o până la moartea lui Cantemir⁴⁹. Mazil sub Constantin Duca⁵⁰, Antioh Cantemir l-a trimis pentru o vreme staroste la Putna⁵¹.

Venit cu a doua sa domnie în Moldova, Duculeț l-a numit, încă de la început, mare ban⁵², funcție pe care a deținut-o fără întrerupere până la începutul anului 1710, când domn la Iași a venit Nicolae Mavrocordat⁵³. Important de precizat este faptul că, deși această dregătorie fusese introdusă pentru prima dată în Moldova de Duculeț, la 1695, primul care a ocupat-o

⁴⁶ Constantin Erbiceanu, *Un document asupra familiei Costachi*, în BOR, XIII, 1890, p. 622-624 (act din 17 aprilie 1689). Vezi și Ioan Tanoviceanu, *O scrisoare a boierilor Ilie Moțoc și Savin Smucilă, zis și Smucicâne, către clucerul Cantemir din 1683*, în „Arhiva”, VIII, 1897, p. 714-716.

⁴⁷ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 287.

⁴⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 18-21, nr. 24.

⁴⁹ Vezi actele datate 2 decembrie 1692 (MEF, VI, p. 159-160), sau 25 februarie 1693 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV/2, Iași, 1915, p. 9-10, nr. 5).

⁵⁰ N. Iorga, *Documente tecucene și bârlădene din colecția d-lui Jurgea-Negrilești*, în BCIR, IV, 1925, p. 173-174, nr. 25 (mare stolnic în această vreme era Vasile Cantacuzino).

⁵¹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 456 (acte din august-septembrie 1696).

⁵² Ion Neculce, *op. cit.*, p. 416.

⁵³ Vezi documentele emise la 9 august 1702 (CDM, V, p. 38-39, nr. 149), 7 noiembrie 1702 (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 183-184, nr. 213), 4 iunie 1703 (*ibidem*, p. 196-197, nr. 227), 14 ianuarie 1704 (CDM, V, p. 69-70, nr. 279), 25 septembrie 1704 (*ibidem*, p. 93-94, nr. 365), 16 octombrie 1704 (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 245-248, nr. 279) – Ion Neculce, *op. cit.*, p. 459 – 1 iulie 1705 (*Documente istorice tecucene*, vol. II, secolul al XVIII-lea. Identificare, selecție, transcriere, cuvânt înainte și indice de Ștefan Andronache, Tecuci, 2001, p. 22-23, nr. 14), 27 octombrie 1705 (CDM, V, p. 128, nr. 493), 1 martie 1706 (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 271-276, nr. 300), 26 iulie 1706 (CDM, V, p. 149, nr. 574), 15 mai 1707 (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, editate de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, București, 1966, p. 117-118, nr. 34), 10 ianuarie 1708 (CDM, V, p. 181, nr. 701), 31 mai 1708 (*ibidem*, p. 198, nr. 751), 25 august 1709 (*ibidem*, p. 237-238, nr. 888).

atunci fiind Teodosie Dubău⁵⁴, ea a fost „așezată cu temei”, după marele spătar, la 1705, în vremea băniei lui Savin, când Antioh vodă a fixat și venitul slujbei – „câte un ban de drobul de sari de la ocnă”⁵⁵.

Pe la finele anului 1710, Nicolae Mavrocordat, înconjurat de grecii cu care venise de la Constantinopol, „neștiind rândul țării”, a pedepsit cu închisoarea pe Ion Sturza și pe Ilie Catargiu, pentru niște „voroave proaste” la adresa sa, pârâți fiind ori de Savin Zmucilă, ori de Iordache Ruset⁵⁶. Văzând aceste fapte ale domnului, mulți din boierii pământeni au luat din nou drumul pribegiei⁵⁷. Tot atunci și Savin, „fiind orânduind la Suceava pentru strângerea ruptei, și-au luat soția și banii domnești pe care a putut să-i strângă și a fugit în Țara Leșească”⁵⁸. În prima parte a domniei lui Dimitrie Cantemir, Savin, din Polonia, trimitea scrisori țarului Petru să trimită oaste în Moldova, să prindă pe domn și să bată pe turci. La el au ajuns chiar și 50 de feciori de boieri „cu cai cerchezești și turcești, cu rafturi, cu saidace ferecate, înzăuați și îmbrăcați cu haine de cînste”⁵⁹. De acolo a plecat în oastea țarului alături de care, la 24 iunie 1711, a ajuns la Prut și s-a întâlnit cu Cantemir⁶⁰. La Iași s-a aflat în tabăra celor care se opuneau câtorva dintre punctele tratatului cu țarul, printre acestea cel mai disputat fiind domnia ereditară⁶¹. În fruntea opozanților se afla vornicul Iordache Ruset, cu „o samă de rude ale sale”, iar Savin, care deși fusese învoit cu vornicul, „s-au dus la Dumitrașco vodă și la împăratul și au spus toată taina lui Iordache. Deci împăratul s-au mâniat și au făcut surgun pe Iordache la Soroca, iar pe Savin Zmucilă l-au făcut Dumitrașco vodă postelnic mare”⁶². În această calitate se afla și când a părăsit Moldova, pornind cu familia și cu domnul său, după eșecul luptei de la Stănilești, în pribegia rusească. În lista oficială a pribegilor dată de Dimitrie Cantemir țarului la 26 iulie 1711, al doilea, după hatmanul Ion Neculce, a fost trecut postelnicul Savin Zmucilă⁶³. După o ședere scurtă

⁵⁴ Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova*. (sec. XIV-XVII), București, 1968, p. 170.

⁵⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 459.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 497.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 499-500.

⁵⁸ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 63.

⁵⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 509-514, nr. 585.

⁶⁰ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 99.

⁶¹ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 555.

⁶² *Ibidem*, p. 555-557. Pe Savin l-a onorat această numire și nu a vrut să o dea uitării căci, într-un act din 13 decembrie 1717, el semna „Savin banul, biv vel postelnic” (BAR, Documente istorice, DXLIX/21).

⁶³ C. G. Bedreag, *Pohod na Charkov*, în SCI, XVIII, 1943, p. 422. Ion Neculce îl trece pe Savin tot al doilea în lista pribegilor din cronica sa, însă cu funcția care îl consacrase și cu care era cunoscut de toți, cea de mare ban (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 601).

la Kiev, pribegii au mers la Harkov unde, asemenea lui Neculce, și Savin și-a declarat intenția de a reveni în Moldova⁶⁴. De la Harkov a plecat în anul 1713, însă a mai rămas o vreme în Polonia, în așteptarea actului de iertare din partea Porții și a permisiunii de a intra în țara sa⁶⁵. La 23 aprilie 1715 se afla la Cusăuți, undeva la granița cu Moldova⁶⁶. La Iași s-a întors înainte de 13 decembrie 1717, dată la care, împreună cu soția sa Ileana, fostul mare postelnic dăruia nepoatei Maria, fiica lui Ilschi, și soțului acesteia Gavrilaş, o parte din satul Rădăuți⁶⁷. Va fi murit la scurtă vreme după această danie, iar soția sa Ileana „la bătrânețele sale și la mare neputință și la slăbiciune”, după ce i s-a întâmplat „în viață a trage multă străinătate pentr-alte țări”, înainte de 30 iulie 1727, a lăsat toată averea ei nepoților de frate, copiii logofătului Dumitrașco Ceauru. Pe cea mai mică dintre aceștia, Anița, soția lui Iordache Aslan, „cunoscând că are multă milă despre dânsa și o priimește cu dragoste”, a ales-o să o aibă în grijă până la moarte⁶⁸.

Viața zbuciumată trăită de Savin cu multe perioade în care a fost pribeag nu i-a permis să adune multă avuție. De la părinți, zestrea soțiilor și din cele câteva cumpărături, găsim că Savin a stăpânit satele Pleșești⁶⁹, ținutul Hârlău, Rădeana⁷⁰, ținutul Bacău, Hălăucești⁷¹ și părți din Rotompănești⁷², ținutul Suceava, jumătate din Mitcău⁷³, ținutul Cernăuți și părți din Buzurași⁷⁴ și

⁶⁴ C. G. Bedreag, *Pohod...*, p. 425. Vezi acțiunile lui Savin din perioada petrecută la Harkov povestite de Ion Neculce (*op. cit.*, p. 610, 615).

⁶⁵ Deși nu există o dovadă în acest sens, putem asemăna situația sa cu cea a lui Ion Neculce despre care s-au păstrat mai multe informații (cf. Gabriel Ștrempel, în *Introducere la Ion Neculce, op. cit.*, p. 35).

⁶⁶ CDM, V, p. 356-357, nr. 1306. Aici, alături de șleahiticul I. Maliszewski, de Ian Mjhalawicz, preot de la Koskow, dar și de moldoveanul Andronic Isar, Savin era martorul lui Mihăilă Ganul, fiul lui Vasile Mârzescul, ce mărturisea că s-a căsătorit în Polonia și a primit zestre de la socrul său, Lupașcu Murguleț, 2000 de zloți și că, „după obiceiul din Țara Leșească”, nu se va amesteca la moșii, însă, după ce va reveni „în țară la pământul nostru”, să fie părtaș la moșiile socrului împreună cu cumnații săi.

⁶⁷ BAR, Documente istorice, DXLIX/21. Se pare că nu era întors de multă vreme în Moldova, căci încă nu reușise să-și stabilească situația moșiilor confiscate de domnie la plecarea în Rusia. Acest fapt este atestat de un act ulterior, din 30 mai 1745, prin care Divanul domnesc hotără în pricina dintre Ilie Zmucilă, nepotul banului, și Maria, fata lui Ilschi, privind partea din satul Rădăuți, găsind cu dreptate ca Maria să dea pace lui Ilie, „căci dania ce vine de la Savin banul este rea, acesta fiind atunci hain și ieșit din țară” (*ibidem*, DXLIX/25).

⁶⁸ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, p. 25-27, nr. 33.

⁶⁹ CDM, V, p. 294-295, nr. 1102.

⁷⁰ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, p. 25-27, nr. 33.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² CDM, V, p. 157, nr. 608; *Documente agrare*, II, p. 117-118, nr. 34.

⁷³ T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 156-157, nr. 123.

⁷⁴ CDM, V, p. 120, nr. 453.

Rădăuți⁷⁵. A avut vii în Valea Vlădicenilor⁷⁶, la Miroslava⁷⁷ și case în Iași, pe Ulița Cărvăsăriei⁷⁸. Vecinii, țiganii și o parte din odoarele familiei au fost dăruite de Ileana nepoților săi, copii fratelui vitreg Dumitrașcu⁷⁹.

Așa cum reiese din izvoarele vremii, Savin s-a îngrijit mereu de mântuirea sufletului său și a familiei sale. Astfel, îl aflăm interesat de bunăstarea unor lăcașuri de închinăciune atât din Moldova, cât și Polonia, locul unde multă vreme a fost pribeag. La 31 mai 1708, Savin, împreună cu soția sa Ileana, dăruia mănăstirii Neamț, pentru pomenire, o moară făcută de el în satul Ionășeni, ținutul Suceava⁸⁰. Un an mai târziu, la 25 august 1709, Savin dăruia mănăstirii Bârnova, pentru pomenirea tatălui său, Dumitrașcu paharnic, trei fâlcii de vie la Vlădiceni⁸¹. La 8 iulie 1710, soția sa Ileana, fiica răposatului mare logofăt Vasile Ceauru, dăruia Marelui Schit (Maniava) din Polonia jumătate din satul Mitcău, ținutul Cernăuți, cerând expres călugărilor să-i treacă rudele în pomelnici și „să facă an de an sărindare pentru noi și părinții noștri cu colive și ceremonii de înmormântare”⁸². În aceeași zi, Savin a dăruit și el așezământului galițian satul Pleșești, din ținutul Hârlău⁸³, miluire întărită ulterior de domnii Moldovei⁸⁴. Conform pomelnicului, călugării de aici au pomenit pe binefăcători și pe rudele acestora atât în ziua Nașterii Maicii Domnului (pe cei vii), cât și în Sâmbăta lui Lazăr (pe cei morți): „Savin și cneaghina lui Elena cu copii lor”; „Gligorie și cneaghina lui Tudosca și copii lor” (fiul din prima căsătorie a lui Savin cu soția sa, fiica marelui logofăt Miron Cotin); „Dumitrașcu, Paraschiva părinții și copii lor” (părinții lui Savin); „Vasile, Irina părinții și copii lor” (părinții Ilenei – Vasile Ceaurul și Irina, fiica lui Dumitru Buhuș); „Gheorghe, Irina părinții și copii lor” (Șeptelici, Șoldan) și alte câteva rudeni neidentificate încă: „Safta și copii ei, Maria, Ilie, Safta”; „Maria și copii ei, Agafia, părinții lor”⁸⁵. În ultimii ani de pribegie, marele ban a dăruit aceluiași lăcaș galițian și o icoană a Mântuitorului pe ferecătura căreia s-a scris: „Savin și Ileana”, „7223 <1714/1715>, ianuar 2”⁸⁶. Icoana, ce astăzi se află la mănăstirea Coșula, a

⁷⁵ BAR, Documente istorice, DXLIX/27.

⁷⁶ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. III, p. 33, nr. 38.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 309-310, nr. 345.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 183-184, nr. 213.

⁷⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, p. 25-27, nr. 33.

⁸⁰ CDM, V, p. 198, nr. 751.

⁸¹ *Ibidem*, p. 237-238, nr. 888.

⁸² T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, p. 156-157, nr. 123.

⁸³ Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița...*, p. 206.

⁸⁴ CDM, V, p. 294-295, nr. 1102 (act de la Nicolae Mavrocordat din 4 iulie 1712).

⁸⁵ Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 442-443; Petronel Zahariuc, *Informații...*, p. 206-207.

⁸⁶ N. Iorga, *Studii și doc.*, XVI, București, 1909, p. 279.

fost adusă în Moldova după desființarea lăcașului din anul 1785, moment în care călugării, cu o mare parte a inventarului, s-au stabilit în mănăstirile moldave Sucevița, Dragomirna, Putna, Vorona și Coșula⁸⁷. Alte danii ale banului din anii 1683-1684 au fost făcute tot departe de țară unor lăcașuri de cult din Polonia, în ale căror pomelnice a fost trecut: mănăstirea Ugorniki (Pocuția) sau biserica orașului Stanislawow⁸⁸.

Pe lângă toate acestea, de departe, cel mai de seamă act de pioșenie al lui Savin a fost ridicarea în Iași, pe locul uneia mai vechi⁸⁹, a unei biserici de lemn cu hramul Uspenia Precistii „Adormirea Maicii Domnului”. Sfințită de către mitropolitul Misail la 15 iunie 1705, biserica în care, conform dorinței sale exprese, s-a slujit de la început doar în limba română⁹⁰, a fost înzestrată de către ctitor cu numeroase bunuri dintre care se pot aminti niște „dugheni cu pivnițe [în Iași, n.n.] să fie pentru treaba bisericii, și nu numai dughenele ce și șase boi și șase vaci și duazeci de stupi”⁹¹, precum și cu numeroase obiecte liturgice precum un discos de argint cu inscripția „Savin banul; beserica dumisale în Iași unde iaste hramu Uspeniia Precisti 7217 <1708/1709>”, două potire cu tacâmurile lor în cositor, veșminte, un ibric suflat cu argint, un clopot și mai multe cărți de cult⁹². Pe locul acesteia, la începutul veacului al XIX-lea, mitropolitul Iacob Stamate a ridicat o altă biserică din piatră cu hramul Duminica Tuturor Sfinților⁹³, însă din tradiția locală nu s-a pierdut niciodată amintirea primului ctitor cunoscut, lăcașul fiind denumit până astăzi „Biserica Banu”.

---

⁸⁷ Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 592.

⁸⁸ P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase...*, p. 16-18.

⁸⁹ Publicarea rezultatelor cercetărilor arheologice actuale vor oferi mai multe detalii privitoare la locul ctitoriei banului Savin Zmucilă.

⁹⁰ Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 417.

⁹¹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, vol. IV, p. 103, nr. 143.

⁹² Paul Mihail, *Contribuții...*, p. 417.

⁹³ *Ibidem*, p. 417-418.

O ctitorie a familiei Costache: biserica din Chițcani, jud. Vaslui

Maria Popa, Doina Rotaru

Satul Chițcani, situat pe pârâul cu același nume, afluent al râului Bârlad, este menționat documentar în secolul al XV-lea cu numele de Piscani, iar cu denumirea actuală în secolul al XVIII-lea¹. Localizarea așezării a creat confuzii, deoarece pe apa Bârladului au existat două sate cu nume asemănătoare: *Piscani* și *Pițigani* (*Picigani*, *Pecigani*, *Pițcani*, *Pițicani*). Gh. Ghibănescu le tratează ca sate diferite: Pițigani, fost sat pe malul stâng al Bârladului, la gura Idriciului, integrat moșiei Roșiești (azi. com. Banca)² și Piscani/Chițcani, situat în aceeași zonă, pe malul drept al Bârladului³. N. Bălănescu, într-un articol publicat în anul 1936, are o opinie diferită, tratându-le ca un singur sat. El considera că satul Chițcani se numea în vechime *Picigani*, invocând suretul din 28 martie 1528, prin care domnul Petru Rareș îl primea la schimb de la Giurgiu, nepotul vornicului Dragoș Boul, cumpărat de la urmașii lui Dragoș Cândescu, trăitor în vremea lui Alexandru cel Bun⁴. Însă documentul din 23 martie 1529, prin care Petru Rareș întărea lui Toader Jora, staroste de Tecuci, stăpânirea în satele: Brumărești, Puntîșeni, precum și în *Piscani*, sat aflat pe pârâul Nogiea, cu „ocinile lui drepte din uric de miluire ce a avut bunicul lor, Radul Pisc, stolnic, de la Ștefan voevod cel Bătrân...”⁵, infirmă acest lucru. Deși documentul este considerat fals, Gh. Ghibănescu, Ștefan S. Gorovei și George-Felix Tașcă susțin că întemeierea satului este legată de numele stolnicului Radu Pisc, care, odată cu ridicarea la rangul de postelnic,

¹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. V, partea I, Iași, 1921, p. 220: 1766; I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. IV, Bârlad, 1924, p. 199: *Chițcanii, țin. Tutova, ce au fost poștă, 1775*.

² Idem, *Roșieștii și apa Idriciului*, Huși, 1924, p. XXIII, XXXIII; Idem, *Surete și Izvoade*, vol. XVIII, Iași, 1927, p. 132; vezi și: DIR, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, București, 1953, p. 286; DRH, A, Moldova, vol. XXI, București, 1971, p. 336; v. și - *Tezaurul toponimic al României*, A. Moldova, vol. I, partea 2, București, 1992, p. 875.

³ Idem, *Ispisoace și zapise...*, p. 204-205.

⁴ N. Bălănescu, *Un sat: Chițcanii (comuna Puntîșeni, jud. Tutova)*, în RI, XXII, Vălenii de Munte, fasc. 1-4, 1936, p. 128-133; v. și N. Stoicesu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 187.

⁵ DIR, veacul XVI, p. 601-602; CDM, vol. I, București, 1957, p. 104.

1. Biserica Adormirea Maicii Domnului – vedere NE

ar fi primit uric de întărire pentru moșia Piscani de pe apa Bârladului, lângă Docolina, în ținutul Tutovei, în timpul lui Ștefan al II-lea. Evoluția proprietății familiei Jora până în secolul al XVII-lea demonstrând acest fapt. Radu Pisc, cunoscut în istoria Moldovei ca mare boier, membru în Sfatul domnesc, între anii 1438-1465, sub opt voievozi, începând din timpul dublei domnii a lui Iliăș și Ștefan al II-lea, fiii lui Alexandru cel Bun, și până în vremea lui Ștefan cel Mare, este consemnat în 44 documente de cancelarie⁶. El era înrudit cu Șerbea de la Vaslui (boier în Sfatul domnesc la 1423), fiind căsătorit cu fiica acestuia, Anușca, potrivit uricului din 17 august 1483⁷. Prin căsătoria fiicei lui Radu Pisc cu Ionașcu Jora, părinții lui Toader Jora, staroste de Tecuci, moșia Piscani a trecut în stăpânirea acestei familii, semnalată în documentele vremii încă din secolul al XV-lea⁸. Ionașco Jora (1445-1510)⁹

⁶ George-Felix Tașcă, *Stolnicul Radul Pisc (1410–1470). Înruirile și ocina*, în AMM, XV-XX, vol. II, Vaslui, 1993–1998, p. 7-17; v. și Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise ...*, p. 204-212; Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în ALIL, XXIV, Iași, 1973, p. 116.

⁷ George-Felix Tașcă, *Șerbea de la Vaslui și descendența sa*, în AMM, vol. IX-XI, Vaslui, 1987-1989, p. 287-293; Idem, *Stolnicul Radul Pisc...*, p. 12.

⁸ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise ...*, p. 205.

⁹ George-Felix Tașcă, *Prestigioasa ascendență paternă a compozitorului Mihail Jora (1891-1971)*, în AMM, XII-XIV, Vaslui, 1990-1992, p. 460.

era fiul unui Jora (+ 1475), nepotul lui Giurgea Răscop (după mamă), proprietar al satului Părtănoși, azi Moara Grecilor, Vaslui¹⁰. Familia Jora, inclusă de Dimitrie Cantemir între cele 76 de „neamuri mari și nobile” din Moldova în secolul al XVIII-lea¹¹, înrudită cu cele mai prestigioase familii boierești, s-a impus în istoria românilor atât pe plan economic, social și politic, cât și cultural. Printre cele mai însemnate personalități din rândul acestei familii se înscrie hatmanul Antioh Jora, care a contribuit la refacerea Mănăstirii Florești (1694)¹², situată astăzi în județul Vaslui, și renumitul compozitor Mihail Jora (1871-1971)¹³.

Pe la 1575, moșia Piscani era a lui Ionașcu Jora păhărnice, moștenită apoi de copii săi¹⁴: Mitrofana (mama cronicarului Grigore Ureche), Anghelina Berheci, Salomeia Mogâldea, Miera pârcălab, fost vâtaf al ținutului Fălciu, Simion vornic de gloată (1599, 1606) și Toader Jora (1606)¹⁵. Prin zapisul de învoială din 2 februarie 1646 cu privire la împărțirea moșiilor rămase de la pârcălabul Miera și a altor părți de moșii, jumătate din Chițcani a revenit lui Isac Misihănescu, fiul Maricăi (fata lui Toader Jora), iar cealaltă jumătate nepoților Salomeiei Mogâldea: Gheorghe Ștefan, fost mare sulger, viitorul domn al Moldovei (1653–1658), Grigore Maței Roșca, vistiernic (strămoșul lui Gh. Roșca-Codreanu, filantrop din Bârlad), Vasile Caraiman pitar, Pavel vornic de gloată, Ionașcu Rusu pârcălab (strămoșul poetului pașoptist Alecu Ruso) și Matei Sturdza jitnicer¹⁶. Se pare că învoiala nu a fost respectată sau s-a ajuns la o înțelegere între cele două părți moștenitoare, deoarece la 12 aprilie 1662 moșia Piscani, împreună cu moșia învecinată, Ștefeni, a fost vândută domnului Eustratie Dabija de către căpitanul Isac Misihănescu și nepoții săi de soră, fiii Grozavei, după cum se arată în actul de vânzare: „sat întreg cu casă gata” și „vad de moară” pe Bârlad, în ținutul Tutova, lângă Docolina¹⁷. Stăpânită, apoi, de către Gheorghe Duca vodă, căsătorit cu

¹⁰ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115-116.

¹¹ Sergiu Bacalov, *Activitatea neamului Joreștilor în Tara Moldovei în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea*, în *Românii din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: legături istorice*, Iași, 2008; v. <http://www.glasul-nostru.ro>.

¹² I. Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Simila, Județul Tutova*, București, 1916, p. IX.

¹³ George-Felix Tașcă, *Prestigioasa ascendență...*, p. 452-472.

¹⁴ *Ibidem*, p. 458.

¹⁵ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115-116, 118.

¹⁶ CDM, vol. II, București, 1959, p. 364; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 113-114; v. și Gheorghe Clapa, *Zapis de învoială cu privire la partajul moșiilor rămase după moartea Mireia Jora pârcălabul*, 2 februarie 1848, în AMM, XXXII, vol. I, Vaslui, 2011, p. 57; George-Felix Tașcă, *Prestigioasa ascendență...*, p. 456-458; I. Antonovici, *Frații Gheorghe și Neculai Roșca-Codreanu*, Bârlad, 1908, p. VII.

¹⁷ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 206; George-Felix Tașcă, *Șerbea de la Vaslui...*, p. 291; idem, *Stolnicul Radul Pisc...*, p. 14-15.

Anastasia Dabija (fiica dintr-o căsătorie anterioară a Doamnei Dafina/Ecaterina – fata vornicului Ionașcu Jora, fiul lui Simion), moșia a fost dăruită postelnicului Iane Hadâmbul, omul lor de casă. Prin cărțile domnești din 1666 și 1669, Gheorghe Duca poruncea locuitorilor și dregătorilor locali să dea ascultare noului stăpân, atrăgându-le atenția că sunt așezați în sat domnesc și că beneficiau de unele privilegii¹⁸. În 1665, printre administratori, este menționat vornicul Tudosie din Piscani, ca martor pentru vânzarea moșiei Băhnărești din ținutul Tutova¹⁹. Iane Hadâmbul a donat moșia mănăstirii sale de la Dealul Mare, ținutul Iași (ctitorită în

2. Detaliu fereastră

1659, închinată mănăstirii Galata din Iași în 1668, metoh al Sf. Mormânt de la Ierusalim)²⁰. Dania, întărită prin cartea domnească din 15 noiembrie 1672 de către domnul Ștefan Petriceicu prin care locuitorii erau îndemnați să asculte de călugări, a fost întărită din nou de Antonie Ruset la 22 martie 1676. Datorită creșterii obligațiilor fiscale în timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino, o mare parte dintre săteni au părăsit localitatea. Pentru repopularea satului, la 27 octombrie 1681, Gheorghe Duca, în cea de-a treia domnie, a dat o carte de așezare a tuturor locuitorilor fugiți, poruncindu-le să se întoarcă și să se „apuce de pământ și de agonisită”, asigurându-le slobozenie pe timp de un an, având obligații numai față de mănăstire²¹. După moartea lui Gheorghe Duca (1684) și a lui Iane Hadâmbu (cca 1690), situația de pe moșie s-a înrăutățit, fiind „necăutată de mai multă vreme de către călugări” și „împresurată de către unii și alții”²². La 15 iunie 1697, evlavioasa Doamnă Anastasia a dăruit cele două sate, Piscani și Ștefeni, pentru zidirea Mitropoliei din Iași²³. Se pare că acest act caritabil a stârnit dispute

¹⁸ *Ibidem*, p. 203, 207; v. și, George-Felix Tașcă, *Stolnicul Radul Pisc...*, p. 15.

¹⁹ Grigore Găneț, C. I. Gârneață, *Din tezaurul arhivistic vasluian. Catalog de documente, 1399–1877*, București, 1986, p. 46.

²⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 213-214; George-Felix Tașcă, *Stolnicul Radul Pisc...*, p. 15.

²¹ *Ibidem*, p. 211.

²² *Ibidem*, p. 214.

²³ Sergiu Bacalov, *op. cit.*, nota 18.

între moștenitori. Astfel, la 17 februarie 1698, domnul Antioh Cantemir întărea comisului Ilie Catargiu satele Piscani și Ștefeni, invocate ca zestre primită de soția sa Safta, nepoata lui Eustratie Dabija (fiica Mariei Dabija și a vistiernicului Iordache Ruset)²⁴. Ispisocul obținut de comisul Ilie Catargiu, contestat probabil de călugări, nu a avut valabilitate. Așa că, din dispoziția Patriarhului Meletie al Ierusalimului, la 30 iulie 1736 arhimandritul Nectarie, egumenul Mănăstirii Galata, pentru terminarea zidului de incintă a mănăstirii, a vândut moșia Piscani și o parte din Coroteni din ținutul Fălciu, cu vad de moară în apa Bârladului, postelnicului Vasile Costache, „fiind răzăș mai aproape boierul nostru Vasile Costache vtori post(elnic)”, după cum se arată în zapis: „...am scos aceste moșii la vânzare, din moșiile lui Eni Hadâmbul, care este metoh al Mănăstirii Gălății, anume *sat întreg Piskanii* în ținutul Tutovii, ...care moșii au fost danie și miluiri lui Eni Hadâmbul de la răposatul Duca vodă bătrânul, fiind această moșie zestre din zestre doamnei măriei sale Anastasii, precum arată ispisocul măriei sale Duca vodă și întăritură de la doamna măriei sale”²⁵. În cartea domnească a lui Grigore Ghica vodă, din 28 decembrie 1737, cu privire la stabilirea hotarelor, se motiva din nou că moșia împresurată a fost vândută postelnicului Vasile Costache, care stăpânea și alte sate în zonă, în ținuturile Tutova și Fălciu²⁶. Începând cu această dată și până la mijlocul secolului al XIX-lea evoluția proprietății în satul Chițcani se leagă de numele respectivei familii.

Familia Costache, cunoscută și sub denumirea de *Boldur-Costache*, una dintre cele mai prospere și mai influente familii boierești din Moldova, s-a remarcat în viața economică, politico-administrativă și cultural-spirituală a țării, mai ales în secolele XVII-XVIII și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Părerile cu privire la originea acestei familii sunt împărțite. După tradiție, cel mai îndepărtat strămoș al familiei ar fi vornicul Boldur, membru în Sfatul domnesc din timpul lui Ștefan cel Mare. De la unul dintre descendenții săi, anume Costache, fiul preotului Ioan din Epureni, ținutul Fălciu, s-ar fi preluat numele familiei²⁷. Deși această origine este incertă, documentar, istoria familiei începe cu acest Costache, mare sulger (1626)²⁸, din rândul căreia s-au remarcat în mod deosebit: Gavrilă Costache, unul dintre cei mai puternici

²⁴ Gh. Ghibănescu, *op. cit.* p. 203- 204; v. și: George-Felix Tașcă, *Stolnicul Radu Pisc...*, p. 15.

²⁵ *Ibidem*, p. 212-213.

²⁶ *Ibidem*, p. 214.

²⁷ Octav-George Lecca, *Familii boierești române, istorie și genealogie (după izvoare autentice)*, București, 1999, p. 356-357; v. și: Filip Lucian Iorga, *Familia Boldur-Costache (Kostaki). Schiță de profil genealogic și istorie*, în revista „Erasmus”, nr. 13/2002 – <http://erasmusisha.wordpress.com>

3. Detaliu cornișă

boieri din istoria Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, vornic al Țării de Jos, proprietar și om politic, cel care a refăcut Mănăstirea Florești în 1686, ctitorită de înaintașul său, marele vornic Cârstea Ghenovici în 1590, Vasile Costache, mare vornic, și Lupu Costache, vistiernic, mare vornic al Țării de Jos, cei care au finalizat refacerea Mănăstirii Florești în 1694²⁹, precum și Veniamin Costache, episcop al Hușilor (1782-1796), mitropolit al Moldovei (1803-1808, 1812-1842), om de cultură, întemeietor de școli și al Seminarului de la Socola – Iași, al Tipografiei de la Neamț și susținător al mișcării eteriste împotriva turcilor din 1821³⁰.

Noul proprietar al Chițcanilor, postelnicul Vasile Costache, aparținea ramurii Costache-Negel, nume luat de la o poreclă a tatălui său, Constantin Costache, fost mare logofăt (+ 1636), fiul vornicului Vasile Costache³¹, nepotul lui Gavrilă Costache³². Moșiile lor „se țineau lanț de la Piscanii Tutovei”, din fața gării Crasna de azi, „până la Fălciu, peste Prut și până la ținutul Corodului”³³.

²⁸ Elena Monu, *Familia Costache, Istorie și genealogie*, Bârlad, 2011, p. 29.

²⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 262, 380-383; I. Antonovici, *Mănăstirea Florești...*, p. V, IX.

³⁰ Pr. Scarlat Porcescu, *Episcopia Hușilor. Pagini de istorie*, Roman, 1990, p. 80.

³¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria României*, vol. XXI, București, 1911, p. 141.

³² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 381.

³³ Gh. Ghibănescu, *Spița familiei Costachi (După acte și documente)*, în Ioan Neculce, Iași, fasc IV, 1924, p 207-227.

Moșia Piscani, împresurată de Mitropolie odată cu hotărnicirea moșiei Ștefeni, a fost întărită postelnicului Vasile Costache și mamei sale, Catrina logofăteasa, prin cărțile domnești din 18 iulie 1740, de către Grigore al II-lea Ghica, și, din 15 decembrie 1744, de către Ioan Mavrocordat³⁴. Proprietățile lor se întindeau de-a lungul pârâului Piscani, din râul Bârlad în partea de sud-est, până la „locul de pădure” la vest, hotarul Pârveștilor și Puntîșenilor la nord³⁵. În 1763, banul Vasile a dat o fâșie de moșie din partea de vest, numită *Nedeienii*, răzeșilor Roiu, în schimbul părți lor din Coroteni, întregindu-și stăpânirea aici. În 1766, o jumătate din³⁶ erică. Prin căsătoria fiicei lor, Casandra, cu slugerul Matei Costache³⁷, proprietatea în Chițcani, al cărei hotar a fost disputat de familia Roiu, s-a întregit din nou. Împresurarea moșiei de către răzeșii Roiu a fost soluționată prin cartea domnească din 25 august 1786 dată de Alexandru Mavrocordat, în urma plângerii lui Matei Costache, din 1776. Dacă prin hotarnica din 1787 se stabilea că partea disputată aparținea stolnicului Ianache Roiu³⁸, prin hotărârea judecătorească din 1793 i se dădea dreptate slugerului Matei Costache³⁹. Din jal⁴⁰ba răzeșilor Roiu, din 13 august 1793, împotriva spătarului Giurgea Enache, cel de-al doilea soț al Saftei Bogdan, văduva medelnicerului Costantin Costache⁴⁰, reiese că acesta era noul proprietar al acestei părți din Piscani. În 1803, pe lângă Chițcani, unde își avea reședința, în care locuiau 50 liudi (cap de familie), Enache Giurgea și soția sa mai dețineau unele locuri în târgul Bârlad, părți din satele: Orgoești și Vlădești, ținutul Tutova, Sârbi și Ionișești, ținutul Tecuci⁴¹. Matei Costache, în rang de spătar, stăpânea satele: Roșiești, Stoișești, Albești, ținutul Fălciu, Cărpineni, ținutul Orhei, părți din Țifu, Lățești și Vutcani, ținutul Fălciu, Brănești și Puțichioaie, ținutul Covurlui (azi, jud. Galați), Nicorești, ținutul Tecuci⁴².

După moartea postelnicului Matei Costache (sfârșiat de căini în 1808, pe moșia Scobâlțeni de lângă Podul Iloaiei)⁴³, și a fiului său, Vasilică în vârstă de

³⁴ Idem, *Ispisoace ...*, vol. V, partea 1, p. 220.

³⁵ *Ibidem*, p. 214-215, 219.

³⁶ *Ibidem*, p. 219-220, 232-235.

³⁷ AN Iași, Fond *Tribunalul Iași*, Secția I, Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 14, 51 - Anexele nr. 1 și 4.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 221-223.

³⁹ *Ibidem*, p. 233-235.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 231-234.

⁴¹ C. Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1803*, Iași, 2010, p. 120, 124, 158, 160.

⁴² *Ibidem*, p. 122, 137, 183, 185, 187, 188, 200.

⁴³ Gh. Baci, *Trecerea moșiei Chițcani în stăpânirea Mănăstirii „Sfântul Spiridon” din Iași*, în AMM, XXXII, vol. I, Vaslui, 2011, p. 183; în 1816, moșia Scobințani, țin. Cârlișău, aparținea fratelui său, vornicul Șerban Negel: vezi C. Istrati, *Catagrafia visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979, p. 106.

4. Sistem de boltire

15 ani (a. 1812), Casandra Negel, recăsătorită cu polcovnicul rus Gleb Ghe-deonov, mort pe la 1812 în războiul ruso-turc, a devenit, în 1813, „clironomă și dreaptă stăpânitoare”, prin testamentul mamei sale, spătăreasa Safta (care purta titlatura celui de-al doilea soț, răposatul Giurgea Enache)⁴⁴. Cele două, mamă și fiică, rămase fără moștenitori și cu multe datorii, au fost nevoite să înstrăineze averea celor două familii Costache prin donații și vânzări. Firi evlavioase, cea mai mare parte au dăruit-o unor lăcașe de cult, în primul rând celor ctitorite de ele. Schitului Orgoiești din ținutul Tutova, fondat de spătăreasa Safta Bogdan în 1792 (închinat Mănăstirii Neamțului), i-au afierosit în 1816 moșia Ciorăni (azi loc în com. Banca, jud. Vaslui), niște dughene din Iași, de pe Podul Vechi, 2 sălașe de țigani și 500 de lei; în 1828, un loc de dughene, lung de 9 stânjani (1 stângen = 2,23 m), pe lângă Mănăstirea Dancu din Iași, iar în 1831, un loc pe ulița Nemțească (Strâmbă) și patru dughene de pe același pod⁴⁵ (pe lângă biserica Trei Ierarhi)⁴⁶.

⁴⁴ Gh. Baci, *op. cit.*, p. 182-183; v. și Anexa nr.1.

⁴⁵ I. Antonovici, *Documente ale foastelor schituri: Orgoiești, Bogdănița, Pârvești, Cârțibași și Mânzații din județul Tutova*, Huși, 1929, p. 14-16, 25-26.

⁴⁶ Sorin Iftimi, *Planuri privitoare la proprietățile dintre Ulița Mare și Ulița Strâmbă din Iași (sfârșitul secolului al XVIII-lea)*, în „Monumentul”, vol. X, partea a 2-a, Iași, 2009, p. 73.

Potrivit catagrafiei din 1816, postelniceasa Casandra Negel stăpâna satele: Chițcani, cu 90 de liudi, Stoișești, „a casei răposatului postelnic Matei Costachi”, Roșiești, ținutul Fălciu și Brănești, ținutul Covurlui⁴⁷. Pentru a-și plăti datoriile rămase de la primul soț și cheltuielile făcute cu creșterea și învățătura fiului lor, Vasile, la 5 iunie 1817, „Casandra Costache Negeloaia postelniceasa, zisă Ghedeeonova polcovniceasa sau Chițcănița” (stabilită la Chițcani, împreună cu mama sa), a vândut Elenei Miclescu, soția lui Panaite Panu, moșia Roșiești: „veche și valoroasă proprietate a Costăcheștiilor din ținutul Fălciu”⁴⁸, cu “case de așezare, cu biserică” și cu toate siliștile și părțile de moșie din jur, care se întindeau de la est spre vest, între apele Elan și Bârlad: Dumești și Coroteni, *Pițigani (seliște)* și Hârciogari, Puțenii Seci și Puțenii cu Apă, Munteni-Puțeni (Valea lui Darie), Fauri, Bancovici, Crăciunești, Papucești, Țuvlicești, Bribesti și părțile din Vutcani, Căprioara, Folești, Hăceni, Dolhești, Aldeni, Nărești (Idrici), Bogheni, Bârgăoani, Șerbăcani și Chirice, cu toate construcțiile de pe ele, „ratoșul” de pe „drumul cel mare” (Bârlad – Vaslui) și patru iazuri pe Bârlad. În zapisul de vânzare se mai prevedea ca noul proprietar să se îngrijească de schitul Vladnic, dăruit de răposatul ieromonah Chesarie lui Matei Costache, fratele său⁴⁹. În 1820, Casandra Costache mai deținea doar părți din moșiile: Căpotești, Davidești, Tămășeni și Stoișești, ținutul Fălciu⁵⁰, iar în 1831, Chițcanii, părți din Rădești și Fundătura, ținutul Tutova⁵¹. După moartea mamei sale (cca 1828), aceasta a locuit o perioadă la Chițcani, pentru terminarea bisericii începută de ele, așa cum era prevăzut în testament, apoi s-a stabilit la Iași, fără a se mai preocupa îndeaproape de întreținerea gospodăriei, impresurarea moșiilor și recuperarea țăganilor robi⁵². Moșia și curtea părintească, lăsate pe mâna arendașului, s-au părăduit. Rămasă singură, fără urmași, trecută de vârsta tinereții, a început să se pregătească pentru cele veșnice. Astfel, prin Diata din 1 aprilie 1844, semnată de martorii: Meletie Stavropoleos, Meletie Sardeon, Veniamin, mitropolitul Moldovei, Costache Conache logofăt, Constantin D. Samurcaș, Nicolae Rosăt, Grigorie Crupenschi vornic și Dimitrie Done, completată la 16 iulie 1845, lăsa după moarte moșia Chițcani, singura moșie pe care o mai deținea, mănăstirii Sf. Spiridon din Iași,

⁴⁷ C. Istrati, *Catagrafia...* 1816, p. 54, 66, 83, 85.

⁴⁸ Gh. Baci, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁹ Gh. Ghibănescu, *Roșieștii ...*, p. 2-3, 216-218.

⁵⁰ C. Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1820*, Iași, 2011, p. 319, 321, 322.

⁵¹ Idem, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Iași, 2009, p. 130.

⁵² Gheorghe Baci, *Răzvrătirea de la Schitul Orgoești*, în „Cercetări Istorice”, XXIV–XXVI, Iași, 2010, p. 300, 307.

cu următoarele condiții: dotarea spităului cu 10 paturi pentru bolnavi, trecerea numelui său în condica ctitorilor, înmormântarea și pomenirea ei și a tot neamul de către sfânta mănăstire, după toată rânduiala creștin ortodoxă. În codicilul, întocmit la aceeași dată, pentru evitarea unor neînțelegeri, specificând că toată averea era moștenită de la primul soț și de la părinții săi, rudele celui de al doilea soț nu puteau avea nicio pretenție, potrivit testamentului acestuia din 29 septembrie 1812⁵³.

Pentru îndeplinirea acestor cerințe, diata și actele moșiei au fost încredințate vlădicăi Meletie Stavropoleos, preot duhovnic, care slujea la biserica Blagoveștenie (Buna Vestire) din Iași, și vlădicăi Sardeon, înlocuiți în 1853, după decesul lor, cu mitropolitul Sofronie, logofătul Răducanu Roseti și postelnicul Iordache Boian (decedat între timp). Vistiernicul Alecu Sturdza trebuia să împartă suma de 5.000 galbeni depozitată la Mitropolie, așa cum era prevăzut în *Izvodul* din 5 aprilie 1844, refăcut la 27 noiembrie 1851. În urma decesului lui Alecu Sturdza, a desemnat ca epitrop pe nepotul său, logofătul Scarlat Miculescu. La data decesului, survenit la 12 decembrie 1854, semnau pentru autenticitatea testamentului mitropolitul Sofronie, A. Catargiu și Clement Cardîș. Cele mai mari sume au fost lăsate lăcașelor de cult: *Mitropoliei* vechi „Sf. Gheorghe”, pentru pomenirea părinților, a soțului și a copilului său, înmormântați acolo⁵⁴, *schitului Orgoiești* pentru terminarea paraclisului de zid (ruinat după secularizare), *mănăstirilor*: Dancu din Iași, unde erau îngropate rudele sale din partea mamei, Bogdănești, Neamț, Văratec, Florești și Pârvești; *bisericilor*: „Blagoveștenie” și „Sfinții 40 de Mucenici” din Iași; Rădești și Fundătura, aflate pe fostele lor proprietăți din ținutul Vaslui, altor biserici și arhiereului pentru pomenirea ei timp de 40 de zile și dezgropare la șapte ani. Restul sumei urma a fi împărțită unor rude, persoane sărace, personalului

5. Ușă pronaos

⁵³ AN Iași, *fond cit.*, f. 14-15 – Anexa nr. 1.

⁵⁴ Vezi Elena Monu, *op. cit.*, p. 249.

administrativ și slugilor din casă, ca de exemplu: Sevastiței Negel, Catincăi Arghiropol, Ion Epureanu, vărul său, serdarului Păvălache, pentru slujire credincioasă, lui Vasile Brânză, administrator și posesor (o sumă reținută pentru pagubele produse pe moșie și înapoiată din milă pentru starea de sărăcie în care ajunsese), Saftei Jora, femeie săracă din copilărie, care trăia pe lângă casa sa ș.a. Dintre obiectele de preț din casă: o icoană a *Maicii Domnului*, ferecată cu argint și suflată cu aur, a fost menită bisericii Buna Vestire din Iași și una, ferecată cu argint, unei fete de suflet, măritată de ea, iar icoana *Sfântului Haralambie* și *Troițele*, serdarului Păvălache, finul său de botez. Casa din Iași, avută cu chirie, o lăsa „pe veci” serdarului Păvălache, cu condiția să plătească bezmenul bisericii „Sfinții 40 de Mucenici”. Cele 100 de oi de pe moșie trebuiau să fie împărțite: schitului Orgoiești, copiilor serdarului Pavalache și ai Saftei Jora; vitele aflate prin contract la posesor - văduvelor și săracilor, stupii - bisericii din Chițcani. Țigani robii urmau a fi împărțiți rudelor și oamenilor săi de casă: logofătului Scarlat Miclescu, serdarului Pavalache, șetrarului Ion Epureanu, Enache Arghiropol, Lăscărache Bogdan, Marghioliței Balș ș.a., iar restul să fie eliberați⁵⁵.

În catagrafia casei din Iași, întocmită la 15 decembrie 1854, după decesul Casandrei Costache, sunt nominalizați 12 robi ȝigani, din care opt slujeau în ogradă și patru în casă. Numele lor indică specialitatea muncii, cum ar fi: Grigore Bucătaru, Grigore Băietu, Ion Pitaru, Rusu Croitoru ș.a.⁵⁶. Potrivit catagrafiei robilor ȝigani, din 15 februarie 1855, pe moșie trăiau 113 suflete în 40 de sălașe⁵⁷.

Inventarul casei, aflată pe un loc al bisericii Sfinții 40 de Mucenici, luat cu bezmen, după cum s-a arătat mai sus, pe lângă obiectele de uz casnic strict necesare, mai cuprinde: un „sipețel” cu argintărie și 1.106 galbeni, șapte icoane pe lemn, din care trei ferecate cu argint, menționate în izvod, și una placată cu sidef, 10 cărți bisericești tipărite în limba română cu litere chirilice, mobilier obișnuit și destul de uzat, printre care și două mese pentru jucat cărți, veșminte – haine de blană, țesături și împletituri din lână, bumbac, borangic și mătase, toate podoabele necesarii pentru înmormântare în ritul creștin ortodox, o trăsură veche, stricată, doi cai cu hamuri cu tot, un car cu doi boi, cei 12 robi ș.a.⁵⁸.

La 15 februarie 1855, când s-a întocmit catagrafia de preluare de către mănăstirea Sf. Spiridon, moșia, compusă din teren de arătură și fâneață, era

⁵⁵ AN Iași, *fond cit.*, f. 16, 20-22 - Anexele nr. 1 și 2; v. și Gh. Baci, *op. cit.*, p. 185-186.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 27-27 v - Anexa nr. 3.

⁵⁷ Gh. Baci, *op. cit.*, p. 187.

⁵⁸ AN Iași, *fond cit.*, f. 24-27 - Anexa nr. 3.

în cea mai mare parte împresurată. Pădurea din partea de apus satului, în suprafață de 400 fâlci (1 falce = 1,44 ha), era jefuită și mai rămăseseră doar „tufe de stejar-gârneață râioasă, înalte până la 2 coți”, și folosită ca imaș pentru vitele localnicilor. Pe moșie, pe lângă ȣiganii cuprinși în catagrafia menționată, mai locuiau șapte săteni și preotul bisericii. Curtea boierească, aflată în paragină, compusă din toate utilitățile gospodărești specifice zonei, cuprindea: *casa*, construită din cărămidă pe temelie de piatră, cu șase încăperi și un antreu, acoperișul de șindrilă, tâmplăria, plafoanele și pardoselile de lemn; *pivnița* de cărămidă, cu o capacitate de 20 de vase, și *hambarul* de deasupra, acoperit cu stuf; *bucătăria* din bârne, învelită cu stuf; *cișmeaua* de zid; *casa administratorului*, construită din nuiiele cu lipitură, cu două odăi, învelită cu stuf; *zămnicul* de lemn; *grajdul* de nuiiele, acoperit cu stuf; *cuhnea* și patru *coșăre* de nuiiele, acoperite cu stuf, toate deteriorate cu excepția casei administratorului.

Pe moșie mai erau două *iazuri* pe pârâul Chițcani: unul numit „Gura Văii”, iar celălalt *Iazul Nou*; și două *crâșme*: una la podul Docolinei, cu pivniță și bordei, construite din nuiiele și lut, învelite cu stuf, iar alta, numită *Armănoaea*; toate stricate, și biserica de zid, acoperită cu șindrilă, în stare foarte bună, dar fără ogradă⁵⁹.

Ca o ironie a sorții, dorința Casandrei Costache de asigura veșnica pomenire a sa și a neamului său printr-un „clironom nemuritor” a fost de scurtă durată, ca urmare a secularizării averilor mănăstirești din anul 1863. Pe moșia expropriată, fostă proprietate a Epitropiei Sf. Spiridon, au fost împrăprietăriți locuitorii din satele Chițcani, Puntîșeni și Costești, în urma reformelor agrare din 1864⁶⁰ și 1921⁶¹.

6. Icoana de hram

⁵⁹ *Ibidem*, f. 51-52 - Anexa nr. 4.

⁶⁰ Gh. Baci, *op. cit.*, p. 188.

⁶¹ AN Vaslui, fond *Consilieratul Agricol al județului Tutova*, dos. 6/1919-1920, 9/1924-1933, 43/1925-1934, 61/1926-1935.

Existența unei biserici în satul Chițcani este confirmată documentar în secolul al XVIII-lea, prin menționarea unor slujitori religioși, și anume: dascălul Gheorghe Ciomaga (1786) și diaconul Vasile Roiu (1793)⁶². În 1809, în rândul preoților și diaconilor ce slujeau la biserica de lemn din Chițcani cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, erau menționați: Gheorghe Ciomaga, preot, Constantin, Mihail (nevolnic), Vasile, Ioan și Alexandru⁶³. Cu toate acestea, considerăm că pe trupul moșiei Chițcani a existat un lăcaș de cult mai vechi, cel puțin din secolul al XVII-lea, probabil a Jorăștilor. Această afirmație se bazează pe documentele de vânzare – cumpărare, amintite mai sus, în care este menționată casa boierească (1662, 1698). Odată stabiliți în Chițcani, era puțin probabil ca aceștia să nu fi construit o biserică, având în vedere sentimentul religios medieval și mai ales evlavia lor, desprinsă din cele relatate mai sus.

Biserica actuală, cu hramurile „Adormirea Maicii Domnului” și a „Preacuratei Fecioare Maria” a fost zidită pe locul bisericii de lemn la începutul secolului al XIX-lea (cca 1813–1817), de către Safta Bogdan-Costache și fiica sa, Casandra Costache-Negel. Potrivit testamentului Saftei Bogdan, în 1813 lăcașul era deja ridicat, împuternicind-o pe fiica sa cu terminarea acestuia, dotarea, sfințirea, deschiderea pentru obște, întreținerea și ținerea praznicelor în fiecare an⁶⁴. Mențiunea făcută în anul 1938, în „Anuarul Eparhiei Hușilor” că biserica a fost zidită în anul 1817, se referă probabil la anul sfințirii, când biserica de lemn a fost strămutată în satul Rădești, proprietatea lor. Incertitudinea informației se leagă și de desemnarea ctitorilor, nominalizându-se doar pe Casandra Costache, considerată în mod greșit sora mitropolitului Veniamin Costache⁶⁵, de fapt cumnata sa, soția fratelui său Matei. Potrivit cercetătorului Corneliu Istrati, sora lui Veniamin Costache se numea *Elisabeta Jora*. Ea s-a călugărit⁶⁶ și nu este menționată de către Gh. Ghibănescu în *Spița neamului Costache*.

Biserica, înconjurată de cimitir, situată în partea de est a satului, la sud de fosta curte boierească, prezintă un plan triconc, cu turn-clopotniță pe pronaos, cu scară de piatră, pridvor și intrare pe latura de vest (**Fig. 1**). Este zidită din cărămidă (grosime: 95 - 150 cm), cu fundație și soclu de piatră,

⁶² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace ...*, p. 221, 232.

⁶³ C. N. Tomescu, *Știri catagrafice din biserica Moldovei în 1809 (Scrierea cuprindere pentru preoți și diaconi și bisericile cu hramurile lor, în AB, nr. 3, Chișinău, 1931, p. 199.*

⁶⁴ Gh. Baciu, *op. cit.*, p. 183.

⁶⁵ AEH, 1938, p. 124.

⁶⁶ C. Istrati, *Pagini din istoria unui sat de răzeși, Vutcani, județul Vaslui*, în AMM, vol. IX-XI, Vaslui, 1987-1989, p. 143.

planșee din zidărie și lemn, tâmplărie și pardoseli tot de lemn, învelitoare de tablă, inițial de șindrilă, tencuită la interior și exterior. Fațadele sunt decorate cu pilaștri la colțuri și panouri rectangulare înguste, pe toată suprafața, adâncite în zidărie, ce marchează structura edificiului, iar absidele laterale cu trei laturi, în rezalit, sporesc echilibrul arhitectural. Ferestrele rectangulare, cu o deschidere în arc teșit, sunt marcate de un decor în relief, realizat din zidărie (**Fig. 2**). Fiecare corp al lăcașului are câte o fereastră amplasată în centrul unui panou rectangular atât pe fațada de sud cât și pe cea de

7. Detaliu iconostas

nord. Pe fronton are o fereastră de tip *oculus*. Soclul din piatră de carieră, cu bază înaltă, prezintă un profil simplu, care se echilibrează armonios cu relieful cornișei și cu pilaștrii. Silueta ansamblului este subliniată de o cornișă de piatră, puternic profilată, realizată din muluri în retragere ce impresionează prin acuratețea execuției, fiind una dintre cele mai frumoase cornișe din eparhia Hușilor, comparativ cu a altor monumente din aceeași perioadă (**Fig. 3**). Acoperișul de lemn, în patru ape, învelit cu tablă (inițial șindrilă), are coama scurtă. Pridvorul, probabil, adăugat tot în secolul al XIX-lea, are intrarea marcată de doi pilaștri și o casetă adâncită în zidărie în partea superioară. Deși respectă decorul inițial al bisericii, cu excepția cornișei și a ferestrei de pe fațada sudică, acesta diminuează valoarea arhitecturală a edificiului. Turnul-clopotniță fără tambur, marcat de câte o fereastră pe fiecare din cele patru fațade, are același decor ca și biserica (casete, profiluri, arcuri, pilaștri etc.).

Intrarea în pronaos se realizează printr-o deschidere în arc teșit. Pronaosul este acoperit cu o calotă teșită, ce se sprijină pe două arcuri dublou. Trecerea dintre pronaos și naos este marcată de două arcuri dublou în retragere. Naosul are o boltă, de asemenea, teșită, sprijinită pe patru arcuri de același gen, iar altarul și absidele laterale, câte o semicalotă, sprijinită tot pe arcuri dublou, unul la absidele laterale și două la altar. Meșterii acestui edificiu, poate chiar „un arhitecton”, au reușit să creeze o succesiune de arcuri care organizează spațiul interior, dându-i elansarea necesară (**Fig. 4**). Ferestrele sunt prevăzute cu glafuri adâncite, aproape cât grosimea zidului. Ușa de

lemn de stejar de la intrarea în pronaos, capitonată cu tablă la exterior, asigurată la interior printr-un drug de lemn, imprimă atmosfera de epocă (**Fig. 5**).

Edificiul impresionează prin armonia ansamblului, repartiția decorului simplu, acuratețea execuției, ceea ce presupune aducerea unor meșteri zidari din ambianța orășenească.

Catagrafia bisericii, întocmită la 15 februarie 1855 de către noul proprietar, demonstrează că lăcașul era dotat cu toate cele necesare desfășurării serviciului religios de către ctitori și alți credincioși. Spătăreasa Safta Bogdan a contribuit la realizarea tâmplei, mărturie fiind și astăzi registrul icoanelor împărătești și cel inferior. Icoana de hram, *Adormirea Maicii Domnului* păstrează o inscripție lămuritoare în partea inferioară, scrisă în limba română cu majuscule, caractere chirilice, parțial lizibilă, care dovedește acest fapt: „*Cu toată cheltuiala dum<isale> spătăresei Safta Bogdan, ... octomvrie, <7>*” (**Fig. 6**). Icoanele sunt realizate în tehnica ulei pe lemn de către un meșter anonim în secolul al XIX-lea, școală românească, atelier moldovenesc. Cele din registrul inferior, având dimensiuni de 51 x 42 cm, nu respectă strict ordinea iconografiei creștine, sub icoanele împărătești fiind redată scenele: *Adormirea Maicii Domnului* (95 x 60 cm)/ Moise și rugul arzând; *Iisus Mare Arhiereu* (95 x 69 cm)/Iisus, Mielul lui Dumnezeu; *Maica Domnului cu Pruncul* (94 x 69 cm)/ Maria Orantă; *Sf. Nicolae* (94 x 60 cm)/ Scenă din viața sfântului.

Datarea de mai sus, incompletă (ștearsă), ne face să credem că pictura tâmplei a fost realizată în primul sfert al secolului al XIX-lea, în anii 1817-1818, deoarece, potrivit tradiției, în anul 1821, lăcașul în care se adăpostise un corp de ieniceri turci ar fi fost asediat de un grup de eteriști, știut fiind faptul că familia Costache a susținut această mișcare prin reprezentantul lor cel mai renumit în perioada respectivă, mitropolitul Veniamin. În această împrejurare, biserica ar fi fost avariata și patrimoniul său parțial distrus. În unele rapoarte ale Protoieriei Tutova către Episcopia Hușilor, de la începutul secolului al XX-lea, se arată că icoanele au fost „scrijelite și împușcate”, icoana *Mântuitorului* a fost împunsă cu sabia, iar *Sf. Maramă*, de deasupra ușilor împărătești, avea urme de împușcături⁶⁷. Iconostasul, bogat ornamentat cu motive florale, stâlpi și colonete, secolul al XIX-lea, este destul de monumental (**Fig. 7**).

De la Casandra Costache s-a păstrat ca mărturie un clopot mic de bronz (36 x 30 cm), realizat în anul 1844, cu inscripția scrisă în limba română, caractere chirilice: „*<Acest clopot s-au făcut> la biserica cu hramul Adormiri<i> Maicii Dum<nului> de C<asandra> Cost<achi> ... și de pe moșia dumi<sale>, Chițcani. 1844*” (**Fig. 8**).

⁶⁷ AN Vaslui, fond *Episcopia Hușilor*, dos. 23/1907/1908, f. 12; 10/1908, f. 11.

8. Clopot, bronz, 1844

9. Candelă mare, argint, 1854

Unele obiecte de cult, aflate și astăzi în patrimoniul bisericii, au fost aduse în anul 1854 de către serdarul Gheorghe Palade, posesorul moșiei, după cum se arată în Catagrafia din 1855: „icoană mare, *Maica Domnului*, îmbrăcată peste tot cu argint și corona suflată cu aur i cu inscripția arătătoare că s-au făcut de spatar Răducanu Botezatu, asemenea și trei candelă de argint la acea icoană, care după inscripțiile ce poartă s-au văzut a fi făcute una de sardar C. Paladi și alte două de sardar Gheorghie Paladi, posesorul moșiei de astăzi, arătând atât dumnealui posesorul cât și preoții bisericeii, că atât icoana cât și candelăle sânt ale dumisale aduse chiar în vara aceasta”⁶⁸. Inscriptiile de pe ele desemnează numele donatorilor. Pe icoana împărătească făcătoare de minuni, *Maica Domnului cu Pruncul* (98 x 63 x 2 cm) de la iconostasul mic (nr. inv. 468/1980)⁶⁹, ulei pe lemn, autor anonim, școală românească, îmbrăcată cu argint (marcat, datat) de către spătarul Răducanu Botezatu în 1853, gravată în partea inferioară a rizei, în limba română, caractere chirilice, scrie: „Această sfântă icoană sau îmbrăcat în argint la anul 1853, luna iunie, de robul lui Dumnezeu Răducanu Botezatu spre vecinica pomenire”. În colțuri sunt reprezentări proorocii: David, Solomon, Moise și Aaron.

Cele trei candelă (nr. inv. 470-472/1980)⁷⁰, din care una mare (29 x 18,5 cm) și două mai mici (22 x 16 cm), realizate din argint (marcat, ciocănit, ajurat, aplicat, aurit), date: 1854, donate de către serdarul Gheorghe Palade, sunt

⁶⁸ AN Iași, *fond cit.*, f. 54 - Anexa nr. 5.

⁶⁹ DC Vaslui, *fond OPCN*, dos. 6/1980, f. 25.

⁷⁰ *Ibidem*.

opera unor meșteri argintari anonimi, atelier românesc, cu vădite influențe europene (decor cu îngerași), putând fi considerate printre ultimele mărturii păstrate în eparhia Hușilor de prelucrare a argintului în secolul al XIX-lea. Sunt inscripționate în limba română, caracter chirilic, cu minuscule: 1. „*Această candelă este făcută de sardar Paladi avg<ust> 1854*” (fig. 9); 2. „*Acești 2 candile sânt făcute de sardar Ghiorghe Paladi avg<ust> 1854*” (fig. 10).

10. Candelă mică, argint, 1854

Lazăr Hristea, arendașul moșiei, a donat bisericii în anul 1910, în amintirea soției sale Chiriachița, un clopot mijlociu (55 x 45 cm), bronz, atelier românesc, fabricant Nicolae Spireanu - București, potrivit inscripției scrisă cu majuscule: „*Donat de Lazăr Hristea, arendașul moșiei Chițcani, în memoria răposatei sale soții, Chiriachița. 1910. Fabricant, Nicolae Spireanu, strada Aurora, București, nr. 3*”.

Dintre cărțile de ritual, în patrimoniul bisericii se află doar o *Evanghelie*, tipărită la Buda, 1812 (inv. 425/1980)⁷¹, cu 142 file, 11 file nenumerotate și 2 coli albe, tipar negru și roșu, pe două coloane, 40 rânduri, tranșă aurită, forțat marmorat, gravor: Wenzel Engelmann (1704). Pe foaia de gardă, verso, se află semnătura autografă a P.S. Grigore Leu, episcopul Hușilor, din anul 1948: „*Astăzi 5/VII am vizitat această biserică. Grigore al Hușilor*” (fig. 11). Ferecătura metalică este realizată prin tehnica ciocănire, decorată cu două scene: una pe avers reprezentând *Învierea Domnului Iisus* și cei patru evangheliști în colțuri, realizați în medalioane ornamentate spiralat, în formă de frunze și flori de lotus (gen rocaille), și alta pe revers *Răstignirea*, cu cei patru proroci, în colțuri. În inventarul din anul 1977, preotul paroh, Ștefan Dumitru⁷², menționa următoarele cărți religioase: *Apostol*, București, 1774; *Evanghelie*, Buda, 1812, menționată mai sus; *Liturghier*, Iași, 1818; *Triod*, sec. XVIII; *Penticostar*, București, 1820; *Evanghelie*, Neamț, 1845; *Panahidă*, Iași, 1837; *Slujba Învierii*, Iași, 1846; *Irmologhion*, Iași, 1848; *Catavasier*, 1848 (?), aflate la Muzeul eparhial Huși, în lista parohiei Puntîșeni, administratorul bisericii.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, fond cit., dos. 2 /1977, inv. 217, f. 2 - Anexă.

11. Evanghelie, Buda, 1812 – însemnare Grigore Leu, episcopul Hușilor, 1948

De la vechea biserică de lemn au fost recuperate de către Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, în anii ‘80 ai secolului al XX-lea, două icoane împărătești, secolul al. XVIII-lea, tempera pe lemn, autor anonim, atelier moldovenesc, influență rusă: *Maica Domnului cu Pruncul*, tip *Nikopoia / Aducătoare de victorie*, 2 blaturi, 2 traverse semi-îngropate, cu strat de preparare și compoziție incizată, dimensiuni: 85,2 x 58, 3 x 2,3 cm (**Fig. 12**), și *Iisus Mare Stăpân al Lumii*, 1 blat, 2 traverse semi-îngropate, dimensiuni: 80 x 51 x 3,2 cm (**Fig. 13**). În afară de acestea, a mai existat o icoană împărătească, *Adormirea Maicii Domnului* pictată de același zugrav, probabil icoana de hram, astăzi distrusă în urma folosirii într-un ritual de aducere a ploii (aruncată în fântână prin anii 1980). Aceste icoane sunt opera unui zugrav care a activat în această zonă și se pot compara cu opera unui alt zugrav, și anume cel care a pictat tâmpla de la biserica Sf. Nicolae a fostului schit Golgofta - Ivănești, precum și cu o icoană aflată în colecția-muzeală a bisericii „Sf. Ioan” din Vaslui.

Dacă la data preluării moșiei de către Mănăstirea Sf. Spiridon, biserica era în stare bună, cu excepția împrejuririi, condiția impusă de Casandra Costache prin actul de donație nu a putut fi îndeplinită. După secularizare și

12. Icoana Maica Domnului cu Pruncul, tempera pe lemn, sec. XVIII – detaliu

chiar înainte de aceasta, mănăstirea nu a sprijinit așezământul⁷³. În aceste împrejurări, în 1860 biserica nu avea nici preot, după cum reiese dintr-o adresă a episcopului Hușilor, Calinic Miclescu, din 23 februarie către Ministerul Instrucțiunii Publice⁷⁴. Abia la 1876 a fost numit ca paroh, tânărul preot, în vârstă de 20 de ani, Gheorghe Teodorescu, absolvent al seminarului. Prin reforma agrară din 1864, biserica a fost împrăștiată cu 646 stânjeni de pământ⁷⁵. În urma aplicării Legii clerului mirean din 1893, ea a devenit filială a parohiei Punișeni. Dacă în catagrafia din 1894, întocmită de preotul paroh Ștefan Corciovă, se consemna că biserica era învelită cu șindrilă mărunță⁷⁶, în inventarul întocmit de același preot la 12 decembrie 1900, se menționa că era învelită cu tablă. Catapeteasma era „spălată” și „poleită” din nou, la fel și strana icoanei Maicii Domnului, îmbrăcată cu argint, suflat cu aur⁷⁷. Din documentele vremii se constată că parohia nu reușea să asigure întreținerea lăcașului. Cu prilejul

13. Icoana Iisus Hristos, tempera pe lemn, sec. XVIII

⁷³ AN Vaslui, *fond cit.*, dos. 23/1907-1908, f. 12-13.

⁷⁴ Costin Clit, *Documente hușene*, vol. I, Iași, 2011, p. 261.

⁷⁵ AN Vaslui, *fond cit.*, dos 10/1876, f 39 – 40; vezi și Costin Clit, *Un tablou ecleziastic inedit privind județul Tutova la 1878*, în *Bârladul*, 1/2001, p. 11.

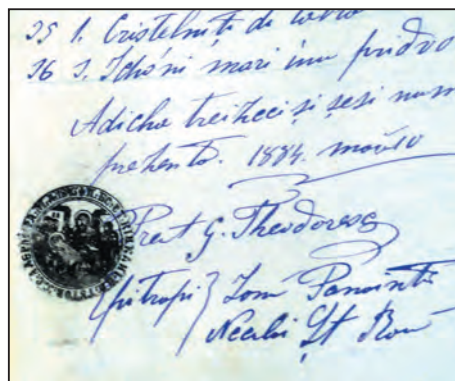
⁷⁶ AN Vaslui, *fond cit.* dos. 11/1894, f. 373.

⁷⁷ *Ibidem*, dos. 6/1900, f. 371-372, 376.

inspecției din anul 1902, Ioan Antonovici, în calitate de protoieru al județului Tutova, arăta că dușumeaua bisericii era degradată, având nevoie de reparație, ograda era neîngrijită, iar moralitatea sătenilor „lăsa de dorit”⁷⁸, ceea ce dovedește că localnicii erau obișnuiți ca proprietarul să întrețină biserica, inclusiv cimitirul, iar parohia Puntîșeni nu putea din punct de vedere economic să întrețină în mod corespunzător lăcașul aflat în administrare

sau nu dădea prea multă atenție filialelor sale. Din adresele parohiei și ale protoieriei din 1908, se constată că lăcașul, deși solid, era „aproape în ruină”, fiind foarte deteriorat la exterior, „încât cărămizile erau măcinate de ploaie”, având „nevoie absolută de reparație”, mai ales că acesta era declarat „monument istoric”. La solicitarea celor două instituții, arendașul moșiei, Lazăr Hristea a promis ajutor⁷⁹, pe care l-a și îndeplinit, dacă luăm în considerare inscripția de pe clopotul donat în 1910. În 1934, a fost reparat acoperișul de către enoriași⁸⁰. În 1938, devenind din nou parohie, împreună cu filiala Rădești, biserica a fost reparată cu banii donați de enoriași (180.000 lei), Prefectura Tutova (150.000) și alți miluitori (70.000 lei). Acum, parohia deținea 15 ha pământ, din care 12 ha din 1864 și 3 din 1921⁸¹.

După cutremurul din 1940, biserica a fost reparată radical de către enoriași, tencuită la interior și exterior, învelită din nou cu tablă și sfințită la 24 noiembrie 1943, de ziua celui de-al doilea hram, *Intrarea Maicii Domnului în Biserică*. În 1947, parohia avea 12 ha teren cultivabil și 10 prăjini în jur⁸², expropriate în anul 1949, astăzi deținând doar terenul din jur, pe care se află cimitirul. Cele 10 ha de pământ primite după 1989 aparțin întregii parohii. Intervențiile din anul 1952 au afectat pictura tâmplii, cu excepția icoanelor menționate mai sus, a ușilor diaconești și a ușilor împărătești⁸³. În anul 1958 a fost din nou reparată la interior din inițiativa preotului Dumitru Popa, cu

14. Ștampila parohiei Chițcani, 1843

⁷⁸ I. Oprea, *Ioan Antonovici, depozitarul. Opera*, vol. II, Iași, 2011, p. 467.

⁷⁹ AN Vaslui, *fond cit.*, dos. 23/1907 - 1908, f. 12 - 13, 70; dos. 10/1908, f. 11.

⁸⁰ DC Vaslui, *fond cit.*, dos. 3/1962, f. 106.

⁸¹ AEH, 1938, p. 124.

⁸² AN Vaslui, *fond. cit.*, dos. 1/1947, f. 458-459; DC Vaslui, *fond cit.*, dos. 3/1962, f. 106; vezi și CH nr. 9/1943, p. 50.

⁸³ DC Vaslui, *fond cit.*, dos. 2/1977, inv. nr. 217, f. 9.

ajutorul enoriașilor, conform unui raport din anul 1961, întocmit de preotul Ștefan Damian, delegat al Episcopiei⁸⁴. Zdruncinat de cutremurele din 1977, 1986 și 1990, lăcașul se află în aceeași stare și astăzi, necesitând lucrări de consolidare-restaurare și punere în valoare.

Biserica din Chițcani, lăcaș unic în eparhia Hușilor prin simplitatea și armonia decorului, prin maniera de a îmbina tradiția medievală (plan, grosimea zidului, deschideri mici) și repertoriul neoclasic (pilaștri, casetoane, deschiderea dintre naos și pronaos), potrivit gustului comanditarului, comparabilă cu biserica *Nașterea Maicii Domnului* din satul Pribești – Vaslui (1840-1843), a marelui vornic Lupul Balș și a soției sale, Eufrosina, a fost înscrisă în Lista monumentelor istorice în anul 1990⁸⁵.

Lăcașul a funcționat ca parohie între anii 1843-1893, când a fost adoptată legea clerului mirean, apoi ca filială a parohiei Puntîșeni, 1894-1938⁸⁶; parohia Chițcani-Rădești (Protoieria Bârlad), 1938-1947 și din nou filială a parohiei Puntîșeni, 1947⁸⁷-2013 (Protoieria Vaslui). Ștampila parohiei din 1843 avea reprezentată în câmp scena primului hram: *Adormirea Maicii Domnului*, iar pe margini, legenda scrisă cu litere chirilice: P<AROHIA> B<I>S<ERICII>, S<A>T<ULUI> CHIȚCANI, Ț<INUTUL> TUTOVA, H<RAMUL> S<FINTEI> ADORMIREA M<AICII> D<DOMNULUI>, 1843⁸⁸ (Fig. 14).

* * *

Personalul deservent și numărul de enoriași, menționați documentar: Gh. Ciomaga, dascăl (1786); Vasile Roiu, diacon (1793); 50 liudi (1803); Gh. Ciomaga, Constantin, Mihail nevolnic, Vasile, Ioan, Alexandru, preoți și diaconi (1809); 90 liudi (1816); 1 preot, 40 sălașe de țigani, cu 113 suflete, 7 locuitori români și un preot (1855); Ioniță Codilă și Ilie Blănaru, dascăli, 76 de „poporeni” (1864)⁸⁹, Gh. Theodorescu, preot, 50 de familii / 200 de suflete (1876)⁹⁰; Gh. Theodorescu, preot, Al. Cucu, cântăreț / 50 familii (1878)⁹¹;

⁸⁴ *Ibidem*, dos. 3/1962, f. 106.

⁸⁵ Vezi *Ordinul ministrului culturii și patrimoniului național*, nr. 2.361/2010, în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, Nr. 670 bis./2010, cod VS-II-m-B-06780; <http://www.monumenteistorice.ro>.

⁸⁶ AEH, 1938, p. 124.

⁸⁷ AN Vaslui, *fond cit*, 1/1947, f. 458.

⁸⁸ *Ibidem*, dos. 1/1679, f. 225 v., 20/1884, f. 245 v..

⁸⁹ Costin Clit, *Un tablou ecleziastic inedit din județul Tutova la 1864*, în „Prutul”, nr. 8/2003, p. 4.

⁹⁰ AN Vaslui, *fond cit*, dos 10/1876, f. 39-40.

⁹¹ Costin Clit, *Un tablou ecleziastic inedit privind județul Tutova la 1878*, în „Bârladul”, 1/2001, p. 11.

362 locuitori, 88 case (1878)⁹²; Gh. Theodorescu, preot, I. Duluță, N. Ștefanachi, epitropi (1879)⁹³; Gh. Theodorescu, preot, I. Panainti, N. Șt. Roiu, epitropi (1884)⁹⁴; Gh. Theodorescu, preot, Șt. Corciovă, pr. paroh (1894)⁹⁵; Gh. Theodorescu, preot supranumerar (1899)⁹⁶; Panainte Corciovă, pr. paroh, Gh. Theodorescu, preot supranumerar - cătunul Chițcani, Dimitrie Cucu și Ion Chirica, cântăreți (1900)⁹⁷; Panainte Corciovă, pr. paroh, Gh. Theodorescu, preot supranumerar - cătunul Chițcani, Dimitrie Cucu și Ion Chirica, cântăreți (1901)⁹⁸; Gh. Theodorescu, preot (1908)⁹⁹; 362 de suflete (1921)¹⁰⁰; 565 locuitori, 138 clădiri, 137 gospodării (1930)¹⁰¹, Panainte Corciovă, pr. paroh, seminarist, numit în 1896, Gh. Theodorescu, preot supranumerar, numit 1874, I. G. Moroșanu, 1923 și A. Lupașcu, 1931, cântăreți (1934)¹⁰²; Petre Mărcușanu, pr. paroh, 1935, absolvent al Academiei Teologice, hirotonisit, 1924, I. G. Moroșanu, 1923, cântăreț, 120 familii, 240 suflete, sat. Puntîșeni - 100 f., 212 s. (1935)¹⁰³; Gh. Cotoroiu, pr. paroh, student, numit în 1938, 200 familii, 1.140 suflete (inclusiv Rădești), cămin cultural „Milică Hristea”, intelectuali: pr. Mihai Hogaș, C. Șerbănescu, colonel, I. Șt. Ciulei, inginer, V. Chirvase, locotenent, 10 învățători, din care unul licențiat în filozofie și 5 funcționari (1938)¹⁰⁴; Gh. Cotoroiu, preot (1943)¹⁰⁵; Theodor Pitac, sachelar, pr. paroh, 1944, Horia Cotoroi, cântăreț, 1939, 140 familii, 597 suflete, biblioteca din 1938, cu 52 volume, intelectuali: C. Șerbănescu, colonel, Gh. Chirvase, căpitan, I. Postolache, Emilia Roiu, Maria Ciulei, învățători, I. Șt. Ciulei, inginer (1947)¹⁰⁶; Dumitru Popa, pr. paroh (1961)¹⁰⁷; Ștefan Dumitru, pr. paroh (1977-1980)¹⁰⁸,

⁹² George Felix-Tașcă, *Stolnicul Radul Pisc...* p. 15.

⁹³ AN Vaslui, *fond cit*, dos. 1/1879, f. 225 v.

⁹⁴ *Ibidem*, dos. 20/1884, f. 244.

⁹⁵ *Ibidem*, dos. 11/1894, f. 373.

⁹⁶ *Ibidem*, dos. 7/1899, f. 170.

⁹⁷ *Ibidem*, dos. 6/1900, f. 19-20.

⁹⁸ *Ibidem*, dos. 3/1901, f. 44-45.

⁹⁹ *Ibidem*, dos. 23/1907/1908, f. 12.

¹⁰⁰ Gh. Ghibănescu, *Zapise ... V*, partea 1, p. 205.

¹⁰¹ George Felix-Tașcă, *op. cit.*

¹⁰² AEH, 1934, p. 67.

¹⁰³ *Ibidem*, 1935, p. 88.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 1938, p. 124.

¹⁰⁵ CH, nr. 2/1943, p. 22.

¹⁰⁶ AN Vaslui, *fond cit*, 1/1947, f. 458-459.

¹⁰⁷ DC Vaslui - *fond cit.*, dos. 7/1961, f. 106; dos. 6/1980, p. 25.

¹⁰⁸ *Ibidem*, dos. 2/1977, inv. nr. 217; dos. 6/1960, f. 25.

Ștefanache Ioan, pr. paroh (1990–2005); Valeriu Escu, pr. paroh, Const. Guzumaș, paraclisier; familii: 100/2009, 200/2013 (2005-2013)¹⁰⁹.

Din cele prezentate mai sus se constată că biserica a fost mai bine îngrijită în timpul administrării de către proprietarul inițial și a parohiei proprii, deși creșterea progresivă a numărului de locuitori, mai mare decât a satului Punișeni, nu a favorizat permanentizarea parohiei Chițcani, probabil din cauza puterii economice și a așezării în teritoriu. Merită a fi cinstită cum se cuvine memoria celor două fondatoare – *Safta* și *Cassandra Costache*, care au lăsat drept pomenire după stingerea neamului lor, mărturii durabil, de asemenea, și a unor clerici care au contribuit în mod deosebit la dănuirea acestora, în cazul de față preoții *Gh. Ciomaga*, *Gh. Teodorescu*, *Șt. Corciovă* și alți slujitori din *familia Roiu*, răzeși și intelectuali de frunte ai satului.

Anexa nr. 1

Copie

În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Amin.

DIATĂ

Cassandra Costachi auzind glasul Evangheliei Mântuitorului Nostru Iisus Hristos Dumnezeu zicând: privegheț și vă rugaț că nu știți zioa nici ceasul întru care le va fi sfârșitul și socotind că ori de ce stare va fi omul și ori cât ar trăi în lumea aceasta vremelnică deși ar dobândi toate fericirile cele spre desfătari nimic folosești pentru că mutarea din viața aceasta le face strein despre toate, nimic luând cu sine, căci gol s-au născut, gol și merge la viața ce nesfârșită. Oareșcare mângâere ca aceasta s-ar părea a fi când având cineva ș(i) moștenitori cu durere vor petrece rămășița acestei veți că ceva îndămânări mai lesnicioase și vor purta de grijă după datorie și pentru sufletul său cu cele rânduite hristonicești datorii. Însă fiindcă eu și de cliro-nomi născuți cu săvârșatul întru pomenire soțul meu, marele postelnic Matei Costache, n-am avut parte, rătăcind din viață și pre cel de pre urmă iubit fiul meu Vasile în vârstă de 15 ani, după săvârșirea pomenitului boer, părintele său, dar fiind pentru că ceasul sfârșitului omului nu numai de noi dar nici îngerelilor nu este știut.

¹⁰⁹ www.protoieriasului.ro; <http://ro.wikipedia.org/wiki/Chițcani,Vaslui>.

Am socotit că una ce mă văd mergând spre vârsta bătrâneților până când mă aflu într-o toată întregime să-mi las un clironom nemuritoriu, adică pe Monastirea Sfântului Ierarh Spiridon din capitala Eșului unde se află și spital obștesc, pentru care după săvârșirea vieții mele îndatoresc pe duhovnicul meu părinte și arhieresc Chir Meletie Stavropolios, într-o care îi las în mână diata și scrisorile moșiei mele Chițcanii spre a le încredința la mână Epitropiei numitei de mai sus monăstire, pe care îndatoresc pe Sfântul Ierarh Spiridon și pe ai săi epitropi de a face zăce crivaturi pentru bolnavi și a face și pomenirea mea și a tot neamului meu, întâi de trei zile, de două zile, de 40 zile, de 3 luni, de 6 luni, de 9 luni și de un an osăbit și peste an totdeauna în Sâmbăta Vameșului și al Fariseului, la cari panahidi să se cheltuiască cicizăci galbini și să se treacă și numele meu în condica ctitoricească. Aceste de mai sus arătate să fie toate în privirea și îndatorirea înaintea duhovnicescului meu părinte și atunci va da diata și scrisorile moșiei și va primi adiverință de primire, pentru aceasta las lor pe Sf. Ierarh Spiridon ca să clironomisească moșia mea Chițcanii ce se află în ținutul Tutovei, la care pomenită monăstire după mutarea mea din viață să mi se facă și cuviincioasa îngropare. Dar mai întâi rog pe milostivul Dumnezeu și pre toți preosfințiți arhieriei și toată tagma bisericească, pe rudenii, prieteni și cunoscuți și tuturor celor ce ca un om voi fi greșit, precum și pre casnicii mei ca să erte și milostivul Dumnezeu pre toți să-i erte; după aceste din averea mea mișcătoare și nemișcătoare părințească și din clironomie de pe fiul meu hotărâsc a se urma după săvârșirea mea într-o acest chip după cum mai jos se va înscrie.

Moșia Chițcanii de la ținutul Tutovii ce o am de clironomie de <la> săvârșită maica spătăreasa Safta, născută Bogdan, cu toate hotarele ei în cuprinderea scrisorilor vechi și nouă, afierosesc de veci numitei monăstiri a Sfântului Spiridon pentru pomenire părinților mei, a me, a soțului meu și a tot neamul nostru, fiindcă pe tot anul nestrămutat cât va sta Sfânta Monăstire pomenită de mai sus însemnate pentru mine și pentru tot neamul meu cu slujirea de arhieriei, iar pentru documenturile moșiei vor fi tot sub stăpânirea mea până la săvârșirea mea din viață. Iar după a me săvârșire va rămâne în cea de veci stăpânire a Sfintei Monastiri precum afierosăsc în chipul hotărât mai sus într-o acest chip este cea de bunăvoie a me hotărâre a se urma.

După săvârșirea mea din viață fără cât de puțină strămutare și prifacere, iar carii ori din cei bisericești ori din cei politicești sau din neamurile mele sau a săvârșitului din viață soțului meu s-ar ispiti a strămuta aceste de mine hotărâte și rânduite prin acest Diată să aibă pârâși în ziua cea a strașicului și dreptului judecător Domnul Iisus Hristos și Sfântului Ierarh și Făcătorului

de Minuni Spiridon căruia îi afiorăsăsc averea de mai sus arătată. Iar pentru casă și pentru averea din casă cu osăbit izvod ce să va arăta voi împărți eu fieșticăreia după voința me, care acela va fi iscălit de mine, de cât atâta rog pe Epitropia Sfântului Spiridon ca să fie și în privirea sa. Anul 1844, aprilie I-iu.

Iscălită, Casandra Costachi postelniceasa, Meletie Stavropoli martur, Meletie Sardion martur, Veniamin Mitropolitul Moldavei martur, Costachi Conachi logofăt, <...> martur, Cost. D. Samurcaș arhimedic [?], martur; N. Rosăt vornic, martur; Grigori Crupenschi vornic, martur; spătar Dimitrie Danu, martur.

CODICELE

Fiindcă prin această de sus a me diată s-au scăpat din videri de a să pomeni di a mea al doilea legiuită însoțire cu dumnealui răposatul polcovnic Gleb Andrievici Ghidionov, apoi spre ocolirea a tot felul de nedumerire ce ar putea prilegi în viitoarime cu niscavele pretenții fără temei, eu iscălesc spre știință, că la orice despre asămenea slujăști însuși testamentul ce păstrez de la răposatul meu soț, polcovnicul Gleb Andrievici Ghidionov din let 1812, Săpt. 29. Iscălită Casandra Costachi postelniceasa la anul 1844, aprilie 1.

Văzând dișărtăciunea lumii aceștia trecătoare despre rânduiala creștinească mi-am făcut această Diată de mai sus arătată cu cele ce să cuprind întrânsa, hotărâte cu bună voința me acum că vrând de o să mai priface am poftit pe dumnealui vistiernicul Alecu Sturza ca să binevoiască de a primi osteneala ca după săvârșirea vieții mele după înțelepciunea ce dată de la Dumnezeu a puni această diată la lucrări după cum glăsuiești. Pentru aceasta l-am ales desăvârșit epitrop cu bună voire me ca să fie dumnealui împuter-nicit împreună cu duhovnicul meu părintele preosfinția sa părintele vlădica Meletie Stavropoleos și a săvârși deplin glăsuire dieții. Iar din dănuire ce fac la monastirea Sfântului Spiridon din acest venit să aibă epitropii Sfântului Spiridon a da părintelui meu duhovnic, părintelui vlădica Meletie Stavropoleos câte două sute lei pe lună pentru care și dau și osăbită scrisoare la mână supt a me iscălitură la aceiași vreme se va înfățișa epitropii acei monastiri de unde se vor slobozi hotărâții bani pe fișticari lună. 1845, Iuli 16.

Iscălit, Casandra Costachi postelniceasa.

Iar câți bani din capitalul meu îi am cu dobândă la Sfânta Mitropolie și câte lucruri casnice vor prisosiști pista aceasta de sus a me dispoziție le lasu în singure punere la cale a epitropului meu fără a pute nimene din niamurile mele sau din urmașii mei a cere vreo socoteală. 1845, Iuli 16.

Iscălită, Casandra Costachi postelniceasa.

Acesta este testamentul răpos(atei) cucoanei Casandra Costachi, găsit în plicul dispecetluit di asesorii Giudecătoriei ținutului Eșii, Secția I-a, ce au fost chemați în casa răposatii pentru cari se adiverește. Iscăliți, Sofronie mitropolit, A. Catargiu, Climent Cardîș.

Pentru întocmai cu originalul <m. p., indescifrabil>

Arhivele Naționale Iași

Fond Tribunalul Iași, Secția I,

Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 14-16.

Anexa nr. 2

Copie

Izvod

Pentru cele ce las să să de de epitropi, adică părintele vlădica Meletie Stavropolios cari este la Blagovișteni duhovnicul meu și părintele Sardeon vlădica și cuconu Alecu Sturza epitropi, aceștii de sus arătați epitropi mei, adică cum să să deie după sfârșitul meu, după cum se arată în gios anume, 1844, apr<ilie> 5.

Banii ce am la Mitropolie 5000 galbini după sânet:

- 2 sute galbini, adică doă sute galbini las la Sfânta Mitropolie unde sunt părinții mei îngropați și soțul meu cu copilul meu pentru ertare păcatelor mele și a lor, însă acești doă suti galbeni ce să dau să să facă pominiri pentru ani, câte 50 # pe an.

- Adică patru sute galbini las ca să să deie la schitul Orgoiștii făcut de maică me, Sfântul Neculai, fiindcă am făgăduit să fac biserica las acești bani să să deie.

- Cinci mii lei, adică cinci mii lei las să să deie la mâna Domnului la Blagoviștiri ca să facă cele trebuincioasă la biserică .

- O sută galbini să să deie la un arhiereu să slujească patruzăci zile pentru mine. Patruzăci zile neconținut.

- 1 mie lei, adică una mie lei la Monăstirea Neamțului să se deie.

- 1 mie la Văratu.

- 3 sute, adică trei sute la Monăstirea Floreștii.

- 2 sute lei, adică doi sute lei la Dancu, unde sunt Bogdăneștii îngropați: o sută lei să să deie părintelui Ghiorghi Diaconu, 50 lei să să deie părintelui Hurmuzachi, 50 lei să să <deie> părintelui Vasile - preoților de la biserică.

- 5 sute galbini să să deie, adică cinci sute galbeni Sevastiții lui Negel, fiind zestre ei care am să-i dau.

- 2 mii lei, adică două mii lei Catincăi Arghiropolului să să deie.

- 5 sute lei fetii Zamfiri, ci o am crescută de mini, fată săracă.

- 4 mii lei, adică patru mii lei vărului Ioan Iepureanu să să deie.

- 4 mii cinci sute lei, adică patru mii cinci sute lei să să deie serdarului Păvălachi, fiind din copilăria lui m-au slujit și m-au odihnit la bătrânețe, fiind și om sărac cu fată mare.

- 4 sute, adică patru sute lei să să deie Saftei Joroei care o am în casă de sedi cu mine, femeii săracă din copilărie șade în casa noastră, văduvă.

- Și slugilor din casă să le deie câte o sută lei, osăbite de hacul lor.

- 1 sută și cincizăci lei să să deie Catrinii femeii, fiind vechi a casei.

- 100 galbini să să deie Frăsini, că o am fata me.

- Icoana cea ferecată cu aur să să deie la Maica Domnului la Blagoviștenii.

- Icoana cea ferecată cu argint să să deie Frăsâniți fiindcă nu i-am dat-o când s-a măritat.

- Icoana Sfântului Haralambie și Troițele să să deie copilei lui Pavalache sârdarului, fiind botezată de mine, care pun să să deie ceva sfințit.

- 6 sute lei, adică șase sute lei să să deie sâringari pe la biserici.

- 2 mii lei, adică două mii lei să să deie lui Vasăli Brânză fiindcă au fost posesori la moșie și mi-au făcut multe stricăciuni. I-am oprit banii aceștia, dar fiindcă au rămas la sărăcie, să i să deie banii înapoi.

- Patru ȣigani să să deie Olimbiadei, fetii lui Arghiropol.

- O fată ȣigan să să deie copiilor serdarului Pavalache.

- Un sălaș ȣigan să să deie șătrarului Ioan Epureanu.

- Un băet și o fată ȣigan să să deie lui Enachi Arghiropol, fiind botezat de mine.

- O fată ȣigan să să deie Frăsâniții care o am de suflet, am și măritat-o.

- Un sălaș ȣigan să să deie nepotului (...).

- Un sălaș lui Lascarache Bogdan.

- Un sălaș ȣigan Marghiolițăi Balș să să deie.

- Patru sălașe ȣigani să să deie vărului Scarlat Miclescu.

- Oile ce am să să deie: 50 oi la schitul Orgoești, 25 oi să să deie copiilor lui Pavalache, 25 oi să să deie copiilor Joroei. Iar boii și vacile câte sunt prin contract la posesor să vor da la săraci și văduve. Iar stupii câți să vor afla vor rămâne la biserica moșiei. Dar ȣiganii câți vor rămâne nedați, cât și ȣiganii din ogradă și ȣigăncile din casă să fie ertați.

- 2 sute, adică două sute galbini să să oprească pentru dezgropare la 7 ani.

Dar de nu vor urma aceste câte lor să să deie va ave palmă de la Dumnezeu și vor da samă înaintea strașnicului judecate Domnului.

- O mie cinci sute las bisăricii 40 Mucenici.

- Iar casele în care şăd le las sârdarului Păvălachi fiindcă m-au slujit din copilăria lui şi până acum, fiind om sărac şi copilă fată mare are şi le-am dat de veci de nimene supărat, însă bezmenul bisericii să-i plătească, așa le-am avut şi eu şi să nu aibă de nimeni supărare. 1845, iuli(e) 1.

Iscălit, Casandra Costachi postelniceasa.

- Să să deie patruzăci lei la Pârveşti monăstirii.

- Să să deie patruzăci lei la Rădeşti, să să deie la Fundătura patruzăci lei.

Aceste biserici sunt aproape de mine, lângă moşia mea.

Iscălit, Casandra Costachi postelniceasa.

Iar cele ce să lasă în izvod se vor da toate, iar cât pentru bani, de cum se arată în izvod, fiindcă acum am cheltuit dintrânşi, câţi se vor găsi să să deie locurile unde să însemnează în izvodul acesta. Iar epitropul care au fost rânduit mai înainte s-au săvârşit din viaţă, am făptuit pe nepotul meu, dumealui log(o)f(ă)t(ul) Scarlat Miclescu, s-au primit epitrop după săvârşărea vieţii mele. 1851, noemvre 27.

Iscălit, Casandra Costachi postelniceasa.

Pentru întocmai cu originalul <m.p., indescifrabil>

Arhivele Naţionale Iaşi

Fond Tribunalul Iaşi, Secţia I,

Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 21-22

Anexa nr. 3

CATAGRAFIE

De toată averea mişcătoare şi nemişcătoare rămasă de pe urma răposatei Cucoane Casandra Costachi (Negeloaia) - 1854, decemvrie 15.

Nr. crt. Nr. obiectelor Numirea şi calitatea obiectelor

Fila 24

1.	1.	Una icoană Sfântul Haralambie ferecată şi împrejur cu argint
2.	1.	Una candelă de argint prost şi mică
3.	1.	Una icoană de sidef rotundă Botezul Domnului
4.	1.	Un ceainic de argint cu coadă de lemn
5.	1.	Una lingură mari de argint
6.	2.	Doâ farfurioare de argint
7.	3.	Trei linguri pentru masă de argint

8. 6. Șase, adică 3 cuțite cu furculițele lor piste tot de argint
  9. 5. Cinci lingurițe de argint pentru dulceață
  10. 5. Cinci păhăruțe de argint pentru vutcă
  11. 1106. Una mie una sută șase galbeni în naht, acei arătați și prin jurnalul din 12 a curgătoarei, încheiat de asesorul judecătorei. Toate obiectele și banii prescriși mai sus s-au găsit în sipețelul prevăzut prin jurnalul încheiat de asesorul judecătoresc la 12 a curgătoarei luni dece(m)vr(ie), pi care a fost pusă pecetea și încredințat epitropiei casei Sfântului Spiridon
  12. 1. Una păreche casă pe loc supus bezmănului către biserica Sfinților 40 Mucenici
- Fila 24 v.**
13. 1. Una icoană Maica Domnului ferecată cu argint, suflată cu aur
  14. 1. Una icoană Maica Domnului ferecată cu argint
  15. 3. Trei icoane zugrăvite pe lemn, una Maica Domnului cernită, una Sântul Gheorghe și una Sânta Varvara
  16. 1. Un scrin vechi cu trei săltari și cu un dulap deasupra lui, obloanele cu geamuri de sticlă
  17. 1. Un crivat lustruit cu doă sălari, vechi
  18. 2. Doâ mindiri umplute cu lână, fețele de cit și macatul de cit vechi
  19. 2. Doâ perdeli de adămaskă de lână vechi cu drugii lor de lemn pentru doâ ferești
  20. 2. Doâ mese pentru cărți, amândouă vechi, una mai mult veche
  21. 1. Un covor de lână vechi
  22. 1. Un covor mari di așternut pe gios
  23. 1. Un tierf [?] mai mic și vechi
  24. 4. Patru mese mici lustruite vechi, însă trei în patru colțuri, iar una rotundă
  25. 1. Un sfeșnicaru de lemn
  26. 1. Una canape lustruită și îmbrăcată cu adămaskă de lână
  27. 1. Una sofa îmbrăcată cu adămaskă de lână și cu trei perini umplute cu lână
  28. 5. Adică un mindir umplut cu lână, trei perine de perete și doi salteli a crivatului, toate umplute cu lână, fețele de cit
- Fila 25**
29. 7. Șapte cultuce umplute cu lână, fețli de adămaskă
  30. 7. Șapte perini mari și mici umplute cu puf pentru cap
  31. 1. Un ogheal umplut cu lână, fața de bohur, vechi
  32. 10. Zeci scaune de tei lustruite, îmbrăcate cu adămaskă, vechi

33. 6. Șase scaune proaste, vechi și îmbrăcate cu adămaskă
 34. 3. Trei perdeli de tulpan albe pentru trei ferești, cu grinzi și peruzele di bronz
 35. 1. Una oglindă mare de perete, veche
 36. 1. Una scutulcă mică cu trei șâpuri de sticlă, toati dișarti
 37. 1. Un sipișel mic dișart
 38. 1. Una tabure mic pentru picioare, vechi
 39. 1. Doâ cultuce umplute cu lână, fețele de adămaskă de bumbac
 40. 1. Una canape lustruită și îmbrăcată cu adămaskă de lână, vechi
 41. 1. Una sofa îmbrăcată cu adămaskă de lână și cu trei perini, umplute cu lână
 42. 12. Doisprezece scaune lustruite și îmbrăcate cu adămaskă, vechi
 43. 2. Doâ mese, una de cărți și una rotundă, vechi
 44. 10. Zeci cultuce umplute cu lână, fețili cusuti la camva, vechi
 45. 2. Doâ cultuce asămini cu fețili de cit
 46. 1. Bisăcteluță mică, deșartă
Fila 25 v.
 47. 1. Un ogheal cu fața de muselină și umplut cu lână cu prostire bună
 48. 1. Un sfeșnic di lemn stricat
 49. 3. Trei perdeli de cit vechi pentru trei ferești cu drugii lor
 50. 1. Un ogheal de lână
 51. 1. Un sânduc pentru trăsură vechi în (...)
 52. 1. Un gardirop de lemn prost, boit negru
 53. 1. Covor vechi mic
 54. 2. Doâ covoare vechi și rupte de așternut pe gios
 55. 2.. Doâ cergi de lână albastre, vechi
 56. 7. Șapte cărți bisericești moldovinești, Testamentul Nou și Testamentul Vechi și (...) pentru închinăiune
 57. 3. Trei asăminea cărți bisericești
 58. 1. Una apărătoare de tul, veche
 59. 2. Doâ taureli de lână de pus sub picioare
 60. 1. Un cașmir de perete cu sticla stricată
 61. 1. Una păreche călămări de lemn cu sticlele lui
 62. 1. Un lighean de alamă cu flori și ibricuri vechi
 63. 4. Patru sfeșnice, doâ de alamă și doâ de plache
 64. 1. Una păreche mucări cu tăblițele lor
 65. 1. Un mintean¹¹⁰ de stofă vechi

---

¹¹⁰ Haină.

66. 1. Una cațaveică făcută de lână, blănită cu blană de dihor
 67. 2. Doâ surtuțe lungi de postav lăsate din vreme veche
 68. 1. Una pălărie bună pentru levre
 69. 1. Doâsprezece prostiri de hasa, vechi
Fila 26
 70. 9. Noâ cămeș de hasa vechi
 71. 22. Doâzeci și doâ feți de hasa vechi pentru (...)
 72. 14. Patrusprezece feți de hasa pentru perini
 73. 4. Patru feți pentru mesă, doâ pânză de casă și doâ de târg
 74. 24. Doâzeci și patru șervete pentru masă de târg
 75. 9. Noâ prosoape, șapte de pânză de casă și doâ de hasa
 76. 1. Una rochie din șal, veche
 77. 1. Una rochie de lână,veche
 78. 1. Una tij de adămască de mătasă
 79. 2. Doâ tij de tulpan, vechi
 80. 1. Una ... de bohur cu cepraguri
 81. 1. Una bocce pentru strae, veche
 82. 4. Fusti, trei de hasa și una de lână
 83. 1. Un salup, fața de atlas, blănit cu blană de săngiap, vechi
 84. 1. Una ladă de lemn legată cu fher, veche
 85. 2. Doâ bucele de lână, pentru pus în spate
 86. 5. Cinci părechi mânicuțe femeiești cusute cu horbotă
 87. 3. Trei gulerașe
 88. 3. Trei (...)
 89. 3. Trei părechi mătânii proaste de os
 90. 7. Șapte părechi de colțuni de lână și bumbac de casă
 91. 3. Trei basmale, 2 de mătasă și una albă, vechi
 92. 1. Tij albă, vechi
 93. 1. Una bocce vechi de pus în spate
 94. 2. Doâ tulpane de noapte
Fila 26 v.
 95. 3. Trei bonete de tiul cu horbote și cu cordele
 96. 4. Patru căpeli, toate vechi
 97. 2. Doâ garafe de cristal
 98. 12. Doâsprezece șâpuri de sticlă proaste
 99. 1. Un tacâm oțitariu [?] cu trei șâpuri și doi (...)
 100. 1. Una chisăliță de porțelan cu capac și flori poleite
 101. 1. Una asămine cu torțile stricate și mai mică
 102. 9. Noă cești de cafe cu farfurie, cu farfurioarele lor mari și mici

103. 4. Patru ceșcuțe mici de lut pentru cafe, trei farfurioare de lut negru
104. 1. Una oală pentru flori din porțolan cu farfurioara ei
105. 2. Doâ solniți albastre, jumătăți
106. 1. Una cutiuță de hârtie cusută la camva
107. 2. Doâ farfurioare de cristal, una mai mare și una mai mică
108. 1. Una tabla de Liptca, veche
109. 2. Doâ păhăruță pentru ținut oă la masă, de bacfon, vechi
110. 1. Una fumătoare mică de bacfon
111. 1. Un ciorbalăc[?] de farfurie cu capacul lor
112. 24. Doâzeci și patru taleri de farfurie, vechi
113. 2. Doâ solnițe de cristal
114. 2. Doâ scăunașe de masă pentru masă
115. 6. Șase furculițe cu mânerile de lemn pentru masă
116. 3. Trei cuțițe
117. 3. Trei linguri de bacfon pentru masă
118. 2. Doâ castroane cu farfurie, vechi
119. 3. Trei farfurii lungărețe pentru bucate

Fila 27

120. 12. Doâsprezece tingirii cu unsprezece capace de aramă, mari și mici
121. 2. Doâ site de aramă
122. 2. Doâ căldări mari de aramă
123. 1. Una tingiri de aramă pentru dulceți
124. 2. Doâ părechi chirostii de fier a căldărilor
125. 8. Opt stânjani de lemn pentru foc
126. 1. Una caretă mari cu tot tacâmul ei, bună
127. 1. Una drușcă vechi și stricată
128. 1. Un Țol pentru acoperit careta
129. 2. Doi cai negri de ham
130. 2. Doâ părechi hamuri, una vechi și una mai bună, cu toate ale lor
131. 2. Doâ cergi pentru cai, proaste
132. 2. Doi boi boi de jug
133. 1. Car de doi boi, vechi
134. 7. Șapte putini mari și mici, vechi de lemn
135. 4. Patru (...) împletite pentru cămăși
136. 8. Opt robi ci s-au aflat în ogradă de a răposatei, însă:
Nr.

1. Grigori bucătariu cu soția sa Smaranda
2. Grigori Băbăetu
3. Ioan chitariul a cărie fimei este șazătoare la țară

4. Andrei Palade cu soția sa Ileana
5. Constandin Codic cu soția sa Maria
6. Ioniță Chirica
7. Ilie băetu ficior lui Grigori
8. Fata Safta, fata Marii, soția lui Constandin Codică

Fila 27 v.

137. 4. Patru robi ce lăcuiesc în capitalie, însă:
1. Dumitru Mogan și soția sa Pilaghia
  2. Coste bucătari
  3. Neculai a croitorului Rusu și soția lui Ioana
  4. Pârful, ficior lui Alicsandru, și fimeia lui Maranda

Una sută treizeci și șapte numere curgătoare cuprinzându-se catagrafi-sâria totalăi averii mișcătoare și nemișcătoare rămasă de pe urma răposatei cucoane Casandra Costache (Negeloaia) a căror câtime să arată în rostul al doilea și în poslovița (?) di obiecte și a lor calitate, în care catagrafie sânt intrați și robii aflați în ogradă și în capitalie. Să adiverează. <m. p., indescifrabil>, Costevici comis <m. p.>

În fața supt iscălitului unul dintre epitropi ai casei spitalicești din măn. Sv. Spiridon, s-a făcut această catagrafie și averea au rămas în dispoziția Epitropiei <m. p., indescifrabil> Arhivele Naționale Iași

Fond Tribunalul Iași, Secția I,

Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 24^r- 27^v.

Anexa nr. 4

CATAGRAFIE

Despre starea moșiei Chițcanii din ținutul Tutovei a răposatei Cucoane Casandra Costache, dăruită Mănăstirii Sf. Spiridon, cu moșia acareturilor aflate pe ea, precum s-au găsit astăzi, în 15 februarie 1855.

Moșia Chițcanii, cea mai mare parte cu câmpie de arătură și fânațe, are în partea despre apus și ca la 400 fălci tufe de stejar – gârneață râioasă, multe până la 2 coți, care tufe slujescu de imășu vitelor lăcuitorilor de pe moșie.

Pe moșia Chițcanii, afară de țigani robi cuprinși în osăbită catagrafie, se mai află încă șapte lăcuiori și săteni și un preot, și biserică de zidu acoperită cu șindrilă și în stare foarte bună, fiind de cărămidă, însă fără ogradă.

Pe moșie se mai află:

Una casă boerească veche și pustie, cu păreți de cărămidă, pe temelie de piatră cuprinzându 6 odăi și cu antretul, având la ferești și ușă ușori de stejar și la 8 ușori ușe cu balamale. Antretul și una odaie cu dușumele de stejar, în a două odăi cu scândură de bradu, iar în celelalte fără dușumele. Plafonul cu scânduri pe grinzi și coperișul de șindrilă putred și spart. În fața casei cu târnațu de stejaru putred și stricatu. La temelia casei se află un dulap de scânduri din stejaru fără fund și fără uși numai marginile cu trei polițe.

Lângă această casă se află:

O pivniță de cărămidă încăpătoare ca de 20 vase și în care astăzi se află stricat lemnul de la o crămă căzută, numită arătoasă, ușa pivniței de afară de lemn îngrăditu, iar deasupra pivniței este și hambariu cu pereții de cărămidă, în paianțuri, pe temelie de piatră, însă cea mai mare parte ruinați, având la două ferești gratii de feru, iar acoperișul cu stufu, însă putred și spart și în acestu hambariu se află destul lemnul, însă în cea mai mare parte putred.

O bucătărie de bârne în parte căzută și cu acoperișul cu stuf putred.

O cișme zidită și cu acoperământul ei stricatu, fiind nelucrătoare.

O temelie de stejaru pe buturugi, însă veche și putredă.

Pe moșie se mai află:

Una casă pentru lăcuința posesorului cu păreți de nuele, cuprinzând 2 odăi și un antretu, o odaie cu dușumele de bradu, iar celelalte cu pământ. Plafonul cu podele pe grinzi, numai într-o odaie cu bagdadie, și acoperământul cu stufu, toate însă buni.

În ograda acestei case ce este de tufi prinsă se mai află:

Un zămnicu de lemnul.

Un grajd de nuele și acoperitu cu stuf, putred și stricat.

O căsuță proastă pentru cuhne.

4. Patru coșare, însă:

Doă sub un acoperământ de stufu în lungime cam de zece stânjeni, însă unul mai bunișor, iar celălalt stricat.

1. Unu în lungime de 15 stânjeni, bunișor, acoperit iarăși cu stuf.

1. Unu cu lungime de 6 stânjeni însă putred și de tot stricat.

4.

Pe moșie se mai află:

2. Doue iazuri pe pârâul Chițcanii, unul numit la Gura Văii și celălalt mai mic numit Iazul Nou, însă amândouă stricate.

1. O crâșmă la capra podului Docolinei, bună, încăperea este în paianță de nuele, acoperită cu stufu, având în fundu o pivniță de lemnul și alături un bordeiu în paianță.

1. Una pivniță la crâșma numită Armănoaea care anumi esti stricăță.

Această catagrafie s-au făcut de către (...) candidatul Giudecătoriei ținut. Tutovei în urmarea ... ce au avut loc la a sa seanță prin adresa nr. 425 cu adăugire ca odoarele și obiectele bisericii de pe moșie s-au înscris în catagrafie alăturată la aceasta <m. p., indscifrabil>.

În ființă și a subscrisului s-au făcut (...) delegat din partea (...) Gheneralei Epitropiei a Ospitalului Sfântului Spiridon <m. p., indscifrabil>.

Arhivele Naționale Iași
Fond Tribunalul Iași, Secția I,
Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 51-52.

Anexa nr. 5

CATAGRAFIE

De odoarele și obiectele aflate la biserica cu hramul Adormirei de pe moșia Chițcanii a răposatei cucoanei Casandra Costachi și dănuită mănăstirii St. Spiridon, în 15 februarie 1855.

Nr.

bucăților

Anume

2	Doue Sf. Potire	1 de argint suflat cu aur 1 de cositor
2	Doue lingurițe	1 de argint 1 de cositor
2	Doue copii	1 de argint 1 de cositori
2	Doue svezde	1 de argint cu discușoru de argint 1 de cositori cu dimușorul ei tot de cositor
1	Una cruce de argint stricăță	
3	Trei cădelnițe	1 de argint mare și bună 1 de madem bună 1 alamă stricăță

- 10 Zece candelă de argint la icoane
1 Una cruce de lemn ordinară, înbrăcată pe o parte cu sîdef
3 Trei sfeșnice de pristol 2 de madem
1 de alamă
1 Un antimis
1 Un aer bun de matasă atlas
20 Douăzeci iconițe de lemn simple pentru iconostasul și anume:
1 Botezul Domnului
2 Nașterea Maicii Domnului
3 Întîmpinarea Domnului
4 Arhanghelul Mihail
5 Nașterea Domnului
6 Înălțarea Domnului
7 Pogorîrea St. Spirit
8 Intrarea Dom(nului) în Ierusalim
9 Bunavestire
10 St. Gheorghe
11 Maicii Dom(nului) cernită
12 St. Grigore
13 St. Vasile
14 St. Spiridon
15 Sf. Neculai
16 Adormirea Maicii Domnului
17 Întrarea în Biserică
18 St. Dimitrie
19 Schimbarea la Față
20 Învierea Domnului
4 Patru sfeșnice de madem la icoanele împărătești
2 Doue sfeșnice de alamă la iconostas
2 Doue sfeșnice de lemn de purtat în biserică
2 Doue sfeșnice de lemn mai mari la icoanele din pridvor
1 Un prapor nou
1 Una cristelniță de tablă de fer
1 Una pereche cununii de tiniche
1 Un mucari de feri cu coada de lemn pentru stîns luminările
1 Un cârlig asemenea de luat candelă
1 Un analog de lemn ordinar
1 Una măsuță de lemn asemenea pentru colivi

Veșminte

- 5 Cinci feloane:
2 de stofă noue
3 de cit rupte
- 7 Șapte stihare:
1 de stofă bun
1 de adamască bumbac bun
2 de maltin vechi
3 de cit rupte
- 6 Șase stihare:
3 de stofă bune
1 idem vechi
2 de cit vechi și cam rupte
- 5 Cinci părechi rucavițe:
4 de stofă bune
1 de mătăasă idem
- 7 Șapte procovețe:
3 de mătăasă bune
4 de cit rupte
- 4 Patru văzduhuri:
3 de stofă bune
1 de cit vechi
- 3 Trei poiaciri (?)
1 cu pafale de argint
2 proaste cu pafale de alamă
- 1 Una perde de dveră, mătăasă bună
- 1 Una față de pristol, adamască bumbac nouă
- 2 Doue fețe de cit căptușite cu pânză pentru analog și pentru masa de colivi
- 1 Una prostire pânză de casă cu margini pentru aer
- 1 Un lăviceri nou de așternut dinaintea pristolului
- 14 Patrusprezece cărți și anume:
2. Doă Evanghelii din care una îmbrăcată cu argint, având (...) stricată, de față, și una simplă
2. Două Liturghii, una veche și una nouă
1. Un Triod
1. Un Minei
1. Un Octoih
1. Un Ceaslov

- 1. Un Apostol
- 1. Una Psaltire
- 1. Un Pendicostari
- 1. Tălmăcirea Evangheliei, manuscrisă
- 1. Una Panahidă
- 1. Un Pendicostar pentru Slujba Învierii
- 1 Una valiză de coadă de trăsură, îmbrăcată cu piele și legată cu fier, pentru ținut vestminte, având și lacatu
- 2 Doue sipete de lemn ordinare tot pentru vestminte
- 2 Doue clopote în clopotniță, unul mic și altul mai mare

Această catagrafie s-au făcut de cătră subscrisul candidat giud(ecătoriei) de Tutova în urmarea însărcinării ce au avut de la seanță prin adresa no. 425, cu adăogire că în biserică se mai află o icoană mare, Maica Domnului, înbrăcată peste tot cu argint și corona suflată cu aur i cu inscripția arătătoare că s-au făcut de spatar Răducanu Botezatul, asemine și trei candelă de argint la acea icoană, care dupre inscripțiile ce poartă s-au văzut a fi făcute una de sardar C. Paladi și alte doue de sardar Gheorghie Paladi, posesorul moșiei de astăzi, arătând atât dumnealui posesorul cât și preoții bisericei că atât icoana cât și candelăle sânt ale dumisale aduse chiar în vara aceasta și așazate spre păstrare în biserică, fiind icoana și făcătoare de minuni <m. p., indescifrabil>.

În ființa și a subscrisului s-au făcut aceasta, delegat din partea Gener(alei) Epitropii a Sânt(ului) Spiridon, Toma Giușcă.

Arhivele Naționale Iași¹¹¹
Fond Tribunalul Iași, Secția I,
Tr. 1788, op. 2039, dos. 2045, f. 53^r-54^v.

---

¹¹¹ Mulțumim d-lui Lucian-Valeriu Lefter pentru fotocopiile puse la dispoziție.

Ctitoriile de pe Valea Șacovățului ale neamului Carp

Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter*

Timp de aproape trei veacuri, pe valea pârâului Șacovăț, afluent stâng al râului Bârlad în bazinul său superior, în mai multe sate care au aparținut ținutului istoric al Vasluiului, unele aflate astăzi în județul Iași, a stăpânit neamul Carp, cel mai însemnat din acea zonă, cu un ilustru reprezentant, cunoscutul om politic și fondator al Junimii, P. P. Carp, cel care, de altfel, a stimulat și interesul istoricilor și genealogiștilor pentru ascendenții săi. Selectăm aici o sumă de informații ce pun în evidență una dintre dimensiunile caracteristice ale nobilimii românești, anume actul de ctitorie, de la care boierii Carp nu puteau face excepție.

Vechimea acestui neam se deslușește în zona incertă unde își dispută credibilitatea legenda și documentul. Pe la începutul secolului al XIX-lea, vel aga Ioan Carp de la Țibănești și frații săi au pus în circulație o legendă genealogică rezumată într-un text de pe dosul crucii de deasupra catapetesmei bisericii din Țibănești, reluat și pe spatele unei icoane care se găsea cândva în casa egumenului de la biserica Sf. Spiridon din Iași¹. Un presupus strămoș Carp ar fi ajuns în anul 1565 în „gubernia Volenia” (Volânia), ipoteză puțin probabilă, care motivează însă herbul familiei, de factură lituaniană (trei stele de argint – în poziție 2 și 1, D.E.C. – pe câmp azur, în scut timbrat de un coif cu gratii văzut din față și în cimier cu trei pene de struț²), creație a acestor oameni vechi, care conștientizau o anume poziție a lor în societatea moldovenească ce dădea semne de înnoire în amurgul perioadei fanariote. Pe altă icoană, Duminica Tuturor Sfinților, aflată în biserica Sf. Spiridon din Iași, găsim stema familiei și numele donatorului: „vel post(elnic) Grigori

---

* Textul este rezumatul studiului nostru (M.C.) *Neamul boierilor vasluieni Carp (până la generația lui P. P. Carp)*, care va apărea în volumul IV al seriei *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și heraldică*, coordonată de d-l Mihai Dim. Sturdza. Fotografiiile și corijarea lecțiunilor anterioare ale inscripțiilor publicate au fost realizate de Lucian-Valeriu Lefter.

¹ „Buletinul Episcopiei Hușilor”, I, 1925, nr. 12, p. 90, și „Prutul” (Huși), IV, 2004, nr. 1, p. 12.

² Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor țărilor române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Muzeul Brăilei–Editura Istros, 2005, p. 302 și planșa LII, fig. 1.

Carp” (**Fig. 1**), personaj asupra cărui vom reveni mai jos. La sfârșitul secolului al XIX-lea, P. P. Carp a așezat pe frontonul conacului de la Țibănești, deasupra logiei de la etajul II, o stemă, în scut francez, simplificată prin renunțarea la coiful cu pene (**Fig. 2-3**).

Documentar și cu certitudine, strămoșii pe linie masculină ai lui P. P. Carp se pot găsi începând cu Gavril Lungul, personaj puțin știut, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din primele decenii ale veacului următor. Bine cunoscut este fiul acestuia, armașul Carp Lungul, martor sau cercetător al unor pricini de hotare și cumpărător timp de patru decenii (1625-1666) al unor părți de sate și

Fig. 1 – Stema familiei Carp, aflată pe icoana Duminica Tuturor Sfinților, donată bisericii Sf. Spiridon din Iași de Grigore Carp, vel postelnic; detaliu. Foto: Tudor-Radu Tiron.

moșii de pe Bârlad (Armășeni, Găureni, Negrești) și Șacovăț. Baștina sa era fostul sat Olășei, de la sud de Țibăneștii de pe Șacovăț, unde cumpăraseră părți încă din timpul lui Moise Movilă, întărite la 25 martie 1646³ de Vasile-voievod. La Țibănești, satul care timp de trei veacuri (cu o întrerupere) a fost locul de temelie al boierilor Carp, a făcut armașul curți și o „casă gata”, vândute la 6 octombrie 1658 lui Mecula, al treilea vistier. În timpul jafurilor cazacilor în Moldova, în iarna anului 1660, curtea de aici a fost devastată, iar documentele vechi ale moșiei au fost furate (mențione la 20 martie 1661)⁴. După ce a trecut prin alte câteva stăpâniri, Țibăneștii vor fi răscumparați, în 1771, de un urmaș al armașului și îl vom găsi iarăși în proprietatea boierilor Carp.

Urmărind descendența lui Carp Lungul, constatăm, de la o generație la alta, sporirea patrimoniului funciar al neamului Carp prin cumpărături de moșii de pe valea Șacovățului, ridicări de curți și ctitorii de biserici boieresti. Reținem în această comunicare doar momentele de întemeieri și pe făptuitorii lor.

Gheorghită, feciorul Lungului armașul, diac de cămară, menționat începând cu 10 decembrie 1681⁵, este cel care va adopta ca nume de familie prenumele

³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1915, p. 79–80, nr. 27; CDM, II, nr. 1857.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 82–83, nr. 41; *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, ediție de Ioan Caproșu, II, Iași, 2000, p. 3–4, nr. 3.

⁵ Paul Păltănea, *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșiilor prin descendenți (I)*, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), 1997, nr. 3–4, p. 152, nota 48.

Fig. 2 – Logia conacului de la Țibănești, jud. Iași, adăugată de Petre P. Carp, cu stema familiei.

Carp și care va aduce în neamul său o îndeletnicire și o tradiție cărturărească de lungă durată. Numeroase documente precum și două spițe de neam⁶ atestă cu detalii sugestive prolifica sa descendență prin doi fii, pitarul Vasile și vel jîtnicerul Toader. Soția sa a fost Anița, o fiică a lui Postolachi zis Mucul din Spineni, sat dispărut, fost pe teritoriul satului actual Griești, din comuna Țibănești. Acel Postolachi a făcut pe pârâul Recea, în veacul al XVII-lea, un iaz numit *Iazul Mucului*, lângă care s-a format satul omonim, devenit apoi satul Griești.

Acolo, îl vom găsi pe nepotul său Vasile Carp, fiul cel mai mic al vel jîtnicerului Toader Carp, ca vtori sau treti paharnic în 1763⁷, ajuns vel vameș,

Fig. 3 – Stema familiei Carp, aflată pe frontonul logiei conacului de la Țibănești.

⁶ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 375/ 43, 99 (spițe nedatate, de la începutul sec. XIX, cu descendenții lui Postolachi Mucu și ai lui Gheorghită Carp, spițe întocmite probabil pentru împărțirea unor pământuri din moșiile Spineni, Căscoești și Poiana Mănăstirii).

⁷ „Ioan Neculce”, fasc. 5, 1925, p. 73.

Fig. 4 – Inscripție cu numele constructorului, aflată pe ancadramentul ușii bisericii din Griești.

în 1768⁸, sulger⁹, mare sluger¹⁰ (era biv vel sluger în 1776¹¹). A moștenit de la bunica maternă și de la tatăl său o parte a moșiei Spineni¹² și a cumpărat, la 15 mai 1785¹³, o ocină din moșia Gârbești. Lângă iazul străbunicului său Postolachi Mucul a construit din nou, o biserică (azi, în satul Griești), cu o pisanie din 15 august 1784¹⁴. Un tablou votiv îl înfățișează ca mare medelnicer, împreună cu soția sa Ilinca, fiica clucerului Toader Buhăescu¹⁵, în costume boierești ale epocii fanariote. Constructorul bisericii este un Ioniță calfă, care și-a lăsat numele în inscripția aflată pe ancadramentul de deasupra ușii: „Ioniți calfa am zidi(t) aceas(t)ă bis(ă)r(i)că” (**Fig. 4**). Mai sus, a fost așezată pisania ctitorilor: „Această sfântă și d(um)nezăiască besărică întru care să cinstesc și să prăznuesc sv(in)ți(i) și în totul cu apostoli(i) înpărați Costantin și maica sa Eleana s-a zidit din temelie cu toată cheltuiala și osteneala robilor lui D(um)nez(ă)u Vasilie Carp ce-a fost sluger mare și a jupânesii

⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, ed. Ioan Caproșu, VI, Iași, 2004, nr. 836, 850. Atunci era martor, împreună cu fratele său Ghiorghe Carp, la vânzarea unor case din Iași.

⁹ *Ibidem*, VII, Iași, 2005, nr. 76 (12 iunie 1773), 238 (1 ianuarie 1777); *ibidem*, VIII, Iași, 2006, nr. 2 (1 ianuarie 1781), 194 (1 ianuarie 1784), 407 (1 ianuarie 1787).

¹⁰ L. T. Boga, *Documente din Arhivele Basarabiei (1607–1806)*, Chișinău, 1931, p. 47 (anul 1775).

¹¹ I. Caproșu, *Sama Vistieriei Moldovei în 1776*, p. 513, 527.

¹² Vasile Carp scria (cca. 1790) fratelui său, banul Gheorghe Carp, să-i trimită scrisorile Spinenilor: Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 422/50.

¹³ Arhivele Naționale București, *Documente istorice*, CLIII/202.

¹⁴ „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928, p. 192. Gh. Ghibănescu a citit numele *Maria* al soției lui Vasile Carp.

¹⁵ L. T. Boga, *op. cit.*, p. 46.

Fig. 5 – Pisania bisericii din Griesti, 1 august 1784.

dum(i)sale Ili(n)ca spre pomenire sufletelor lor și ertare păcatelor, fiind și stăpân Ț(ă)rii Mo(l)davie măriia sa Alexandru Costantin Mavrocordat vo(e)vod, în ani(i) de la Hs. 1784 av(gust) 1” (**Fig. 5**). Biserica păstrează elemente arhitecturale originale, catapeteasma din vremea ctitorilor, precum și portretul votiv al acestora aflat deasupra intrării în naos, spre vest, în care cei doi susțin de o parte și de alta o biserică cu două turle (astăzi biserica păstrează doar turla clopotniță de pe pronaos), cu inscripția pictată: „Dumnalui med(e)lnice(r) Vasile Carp și soție sa, Ilinca Carp (**Fig. 6-12**).

Medelnicerul Vasile Carp a murit fără copii (singurul său fiu, Costin, a decedat la 24 februarie 1779, „în vârstă copilăriească”¹⁶) și fără să-și termine diata, înainte de 20 noiembrie 1791¹⁷, dată la care fratele mai mare, biv vel banul Gheorghe Carp, atunci bătrân și fără vedere, dădea o vechilime fiului său [Toader], pentru a se ocupa de împărțirea averii între văduva și nepoții răposatului¹⁸.

¹⁶ A fost înmormântat în cimitirul bisericii Tălpăari din Iași: N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 185, nr. 8

¹⁷ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 370/53.

¹⁸ Averea lui Vasile Carp a fost importantă, judecând după mărimea bisericii, căreia îi lăsa 3000 de lei pentru întreținere (*Ibidem*, 370/55 – „așezare” între moștenitori, la 10 decembrie 1792), și a casei sale de la Griesti, cu etaj și încăperi spațioase. Un zapis din 17 septembrie 1784, găsit după moartea medelnicerului, înregistra mari sume de bani datorate acestuia de mulți boieri și răzeși din satele apropiate: *Ibidem*, 370/52. Vasile Carp plătitese și catapeteasma bisericii de la Hadâmbu, din codrii Iașilor, pe care o înzestrase cu veșminte și cărți. Avea case în Iași, în care urma să locuiască până la moarte văduva Ilinca, după

Fig. 6 – Biserica din Griști, com. Țibănești, jud. Iași.

La 6 decembrie 1792¹⁹ se făcea partajul între nepoții de frate (Gheorghe). Vasile Carp a avut un loc în Munte-nimea de Mijloc din Iași, pe lângă țin-tirimul bisericii Sf. Nicolae (cel Sărac)²⁰, loc desigur moștenit de nepoții săi, unde a fost casa de mai târziu a lui P. P. Carp, de pe strada Carp.

Nepotul medelnicerului, Costandin (Costache, Costin) Carp, vameș și apoi agă, a primit casele din Iași și o dugheană, moșia Griști, cu casele și biserica. A mai săpănit părțile din Spineni, Poienile lui Patrichi de pe Șacovăț, cumpărate de Gheorghe Carp, părți din moșia Gârbești, o vie pe Dealul Coroiiului (Iași), țigani și bani. A locuit la Iazul Mucului (Griști) și la Iași. A fost căsătorit cu Maria, fiica sulgerului Dimitrie Bantăș, decedată în anul 1828²¹. A fost înmormântat la 8 martie 1831 la biserica Tălpărlari din Iași²²,

Fig. 7 – Chenar al unei ferestre de la biserica din Griști.

care casele vor trece în proprietatea nepotului Costandin Carp, ca și acelea „de la țară” (de la Griști): *Ibidem*, 370/56, 57 (scrisori de învoială între moștenitori și mătușa lor Ilinca, la 10 și 12 decembrie 1792).

¹⁹ *Ibidem*, 370/55. Cf. și Theodor Codrescu, *op. cit.*, XIX, Iași, 1891, p. 38–43.

²⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, nr. 400 (15 noiembrie 1786).

²¹ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 370/126. „Soțul său Marioara”, menționat(ă) într-un pașaport din 16 mai 1825, îl însoțea în Bucovina și în Basarabia timp de trei luni: *Ibidem*, 375/30.

²² *Ibidem*, *Spiridonie*, LXVII/50, și *Documente*, 2/25.

Fig. 8 – Tabloul votiv al ctitorilor, Toader Carp și soția sa, Ilinca, aflat în biserica din Griesti.

Fig. 9 – Tabloul votiv din biserica din Griesti; detaliu cu chipul lui Toader Carp.

Fig. 10 – Icoana hramului Sf. Constantin și Elena; catapeteasma bisericii din Griesti.

Fig. 11– Catapeteasma bisericii din Griești; detaliu.

căreia îi dăduse în anul 1823²³ un loc în fața uliții pentru „o cișme obștească”. Inventarul averii rămase (moșii, case, lucruri, bani, cărți) indică o stare materială foarte bună și un nivel de instrucție înalt²⁴.

Comisul Vasile Carp, cel mai mic dintre fiii lui Costin Carp, a moștenit cea mai mare parte a proprietăților tatălui său: moșia și curtea de la Griești, cu casa cu „două etajuri”, biserica, iazul (Mucului), o livadă la Răcea, părți din Gârbești, vii, cărțile și alte bunuri. În 1831²⁵ stăpânea Grieștii și Găurenii. Vasile Carp a murit probabil

Fig. 12 – Catapeteasma bisericii din Griești; detaliu cu unul dintre dragonii de sub cruce.

²³ *Ibidem*, XCI/1.

²⁴ *Ibidem*, LXVII/37, 38, 41, 48. Catalogul cărților lui Costin Carp cuprinde lucrări franțuzești și grecești, dicționare, gramatici, romane, poeme, piese de teatru, scrieri istorice, geografice, filozofice etc. *Ibidem*, LXVII/47. Între lucrurile sale, aduse la Griești de la Iași, este menționat un balon verde, care costa 2275 lei, aproape prețul a șapte briști (trăsuri): *Ibidem*, LXVII/39. Este, probabil, un balon aerostatic, fiindcă la Iași, în acei ani, se făceau demonstrații de zbor cu balonul. Astfel, la 1 mai 1837 era programat la Copou un spectacol cu înălțarea unui uriaș balon aerostatic: „Albina românească”, VIII, 1837, p. 148.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, Iași, 1926, p. 266.

Fig. 13 – Conacul de la Griești; vedere dinspre sud-vest.

imediat după anul 1842, într-o călătorie la Constantinopol, de unde nu s-a mai întors²⁶. La 13 septembrie 1842²⁷, începeau procedurile de vânzare a moșiei Griești, cu curte, și a părților din Spineni, Poiana Mănăstirii și Poienile lui Patriche din hotarul Olășeilor. Moșia Griești și celelalte au fost înstrăinate la 25 mai 1843²⁸ hatmanului Anastasache Bașotă, iar acesta le-a trecut mai departe serdarului Ioan Bandac, în anul 1844²⁹. Peste mormântul familiei Bandac, aflat în pridvorul bisericii, a fost așezată o piatră cu următoarea inscripție: „Slăvită fie Sfânta Treime, a Tatălui ș(i) a Fiului și a Sfântului Duh. Amin. Supt această să odihnește robi(i) lui Dumnezău Maria, soția a dum(isale) sardarului Ioan Bandac și cu fiicele sale Zoița și Zoi și cu maica sa Il(e)ana, cari s-au săvârșit la anul 1846 noemvre în 19 zăle”.

Peste un secol, moștenită și vândută, moșia Griești, câtă a rămas neexpropriată, a devenit proprietate de stat, la curte fiind instalat sediul unui IAS. După 1989, procesul confuz de revendicări și vânzări a condus la situația actuală, cu frumoasa casă de veac al XVIII-lea rămasă în conservare, după un început de reparații capitale (**Fig. 13-14**), iar biserica, cu semne evidente ale degradării, necesită consolidări și reparații urgente.

Dintre urmașii pitarului Vasile Carp, de la începutul veacului al XVII-lea, se distinge strănepotul său, fiul căpitanului Dumitru Carp din Tungujei,

²⁶ Arhivele Naționale Iași, *Starea civilă. Dosare căsătorii, orașul Iași*, 211/1866, f. 6' (declarație a unor martori, în anul 1866).

²⁷ „Foaia sătească”, 1842, nr. 63-64 adaos, p. 274–275.

²⁸ Arhivele Naționale București, *Documente istorice*, CCCXV/15.

²⁹ Arhivele Naționale Iași, *Divanul de Apel al Țării de Jos*, dos. 44/1842, f. 17'; *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 1322/1845. Cf. și Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 39, despre [Ioan] Bădăcu (sic!).

Fig. 14 – Conacul de la Griești; vedere dinspre nord.

Grigore (Grigoraș) Carp, născut în 1795. Era diac (de Vistierie) în 1820³⁰ și a fost boierit ca serdar la 18 februarie 1823³¹. Stăpâna unele părți de moșie în Spineni și Griești, dar baza proprietății sale erau Tungujenii, Tungujii și Căscoeștii (unde locuia). A fost ispravnic al ținutului Vaslui³² și ban în 1835, spătar în 1838³³ și postelnic în 1853³⁴. În 1846, a fost implicat în complotul lui Teodor Râșcanu și Neculai Istrati împotriva lui Mihail Sturza³⁵. El este ctitor al noii biserici din Tungujei (Căscoești), din 1844–1848³⁶, căreia i-a făcut pridvorul, cu o pisanie datată 2 iulie 1845. În anul 1846 era întărit contractul dintre spătarul Grigori Carp și Ilie Horodincă pentru facerea catapetesmei și

³⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 249.

³¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, Iași, 1915, p. 268.

³² Despre comportamentul abuziv al lui Grigori Carp ca ispravnic, vezi Mircea Ciubotaru, *O străveche așezare de pe valea Bârladului: Negrești (jud. Vaslui) (II)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXI, Iași, 1984, p. 422.

³³ Arhivele Naționale Iași, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 344, f. 103. Cf. și *Marea arhondologie...*, p. 56. În catagrafiile din anii 1838 și 1845, moșia (și satul) Tungujeii, care înglobau deja Căscoeștii, erau împărțiți între spătarul Grigore Carp și paharnicul (apoi spătarul ?) Toader Carp: *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Volumul I. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772–1988*, partea a 2-a, Iași, 1992, p. 1222 (sub voce **Tungujeii**).

³⁴ *Marea arhondologie...*, p. 56. Cei doi Grigore Carp, de pe poziția a doua și a treia, sunt aceeași persoană.

³⁵ Arhivele Naționale Iași, *Secretariatul de Stat al Moldovei*, dos. 1494.

³⁶ C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Vaslui*, București, 1889, p. 187. Cf. și Biblioteca Academiei Române, *Cabinetul de hărți. Creditul funciar rural*, nr. 329, 2538 (biserica în planuri din 1844).

Fig. 15 – Biserica din Tungujei, com. Țibănești, jud. Iași.

altor lucruri trebuitoare bisericii zidite din nou la Tungujei³⁷. Biserica „s-au săvârșat” de zidit la 19 decembrie 1848 – **Fig. 15** (mențiune pe portretul său).

Grigore Carp a murit la Vaslui, la 17 octombrie 1856, fără urmași³⁸ și a fost înmormântat la Tungujei (20 octombrie 1856, pe piatra de mormânt – **Fig. 16**: „1856 octo(m)vrii 20. Lângă

Fig. 16 – Piatra de pe mormântul lui Grigore Carp, lângă biserica din Tungujei.

această peatră odihnești robu lui Dumnezeu postelnicu Grigori Carpu, cari rog pi toți privitori(i) acești(i) tristi petri și falnici slovi să zică Dumnezeu să-l erti și să odihnească [în] împărăția ceriului”). Alături, se află mormântul vărului său drept, Ilie Carp, mort la 1843, dar căruia i s-a ridicat mai târziu un monument funerar, cu inscripție în litere latine: „Ilie Carp, în etate de 51 ani, † la 25 Dec. 1843. Dzeu se’lu erte”. (**Fig. 17**). Portretul lui Grigore Carp, în ulei, datat 1836, se păstrează în biserica din Tungujei, cu o inscripție care datează sfințirea bisericii: „Grigori Carp, născut la 1796 ghenari 25 și la 1836 rădicat portretu acista, iar la 1848 dechemvri 19 s-au sfințit bisărica zădită” (**Fig. 18**). În biserică se mai păstrează vechiul Aer, cu inscripție brodată pe margine: „Donat de George Carp bisericii din Tungujei la 1885” (**Fig. 19**).

³⁷ „Buletin. Foea oficială”, 1846, p. 497.

³⁸ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: vidomostiile deceselor boierești (1834–1856) (III)*, în „Arhiva Genealogică”, II (VII), 1995, nr. 1-2, p. 190.

Fig. 17 – Biserica din Tungujei; mormintele lui Ilie Carp (în prim plan) și Grigore Carp.

Fig. 18 – Portretul de ctitor al lui Grigore Carp, aflat în biserica din Tungujei

Fig. 19 – Sf. Aer, dăruit de George Carp bisericii din Tungujei la 1885; detaliu.

Acesta era stolnicul Gheorghe Carp (1828-1886), fiul lui Ilie Carp (1792-1843), vărul drept al lui Grigore Carp.

Cel mai destoinic și cel mai bogat din istoria neamului său a fost nepotul omonim al diacului de cămară Gheorghîță (Gheorghe) Carp³⁹, care și-a început cariera ca diac de Vistierie și a sfârșit ca ban (în anul 1802). În anul 1761⁴⁰, a cumpărat venitul moșiei Țibănești de la Neculai Gherghel,

³⁹ Nu trebuie confundat cu omonimul său, (vel) căpitan la Soroca și polcovnic, fiul stolnicului și medelnicerului Toader Carp: *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, V, nr. 379 (31 ianuarie 1743), 674 (25 decembrie 1751), 701 (2 iunie 1752); Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, VI, p. 81 (28 octombrie 1755); „Ioan Neculce”, fasc. 5, 1925, p. 73 (1763).

⁴⁰ N. Iorga, *op. cit.*, p. 101, nr. 143.

pentru ca în iulie 1771⁴¹ să cumpere satul întreg, o parte din Olășei (satul de baștină a străbunicului Carp Lungul armașul) și locul de prisacă Brașovenița, de pe moșia Găureni. În august 1778⁴², dând o dugheană (fostă „cafină”) din Iași, ia în schimb o parte a moșiei Ivănești (vecină cu Țibăneștii) de la biv vel medelnicerul Ștefan Feștilă. Cu această jumătate din moșia Ivănești, alipită la Țibănești, s-a format marea moșie din secolul al XIX-lea, ajunsă în proprietatea lui P.P. Carp.

Gheorghe Carp a locuit la Iași și la Țibănești, unde a făcut casă „cu toată pojăjăe” și o biserică, pentru care cumpăra în 1777 și 1780 câteva cărți de cult⁴³. Era bătrân și orb⁴⁴ când și-a făcut, la 31 martie 1802⁴⁵, diata, document important pentru deslușirea unor relații genealogice și mentalitățile vremii. A avut șase băieți și trei fete. Cea mai mare parte a averii sale a fost împărțită între fiii Costandin și Ioan Carp, fiicele fiind bogat înzestrate la căsătoriile lor⁴⁶.

Ioan Carp, fiul cel mai mic al banului Gheorghe Carp, cunoscut ca sulger în anul 1801⁴⁷ și ajuns postelnic în 1841⁴⁸, a fost și ispravnic al ținutului Vaslui în anii 1809–1810⁴⁹ și 1812⁵⁰. În 1802, primea de la tatăl său moșia Țibănești⁵¹,

⁴¹ *Ibidem*, p. 105–106, nr. 155.

⁴² Arhivele Naționale Iași, *Documente, Spiridonie*, XCVI/89 (orig.); N. Iorga, *op. cit.*, p. 107, nr. 163 (rez.).

⁴³ „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1929, p. 194, 195. Pentru biserica Tălpălari din Iași dăruia o *Evangelhie* și un *Minei*: N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 187, nr. 32, 35.

⁴⁴ El este desigur acel boier Karp din Iași, care a fost operat de cataractă, în anul 1791, de chirurgul brașovean Mathias Lassel: Nicolae Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, București, Editura Științifică, 1966, p. 113.

⁴⁵ Arhivele Naționale Iași, *Tribunalul Iași, sect. I*, Tr. 1394, op. 1501, nr. 537, f. 37^r–38^v și 45^r–46^v; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, p. 111–112 (rezumat, datat 1 aprilie 1802).

⁴⁶ O listă cu straiele și lucrurile Catincăi, la 29 aprilie 1786: N. Iorga, *op. cit.*, p. 109, nr. 173. Pe Ecaterina (Catinca) băneasa, care nu știa să scrie (de altfel ca și Ilinca, soția medelnicerului Vasile Carp de la Griești), presupusă a fi o Bălșească, Gh. Ghibănescu mărturisește că nu a putut-o identifica: *Banul Toma Cozma*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău”, XX, 1930, p. 193. Mai târziu însă istoricul are cunoștința de două soții ale lui Toma Cozma: Catrina, fiica stolnicului Constantin Kogălniceanu, și Catrina, fiica banului Gheorghe Carp: *Surete și izvoade*, XXV, p. CLXXVIII–CLXXIX.

⁴⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 111, nr. 187. Nu trebuie confundat cu stolnicul și apoi sulgerul Ioan Carp din neamul Cârpeștilor de la Soroca, mai vârstnic cu o generație, cf. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, nr. 144 (31 martie 1783), 232 (4 august 1784).

⁴⁸ *Marea arhondologie...*, p. 56.

⁴⁹ „Arhivele Basarabiei”, VI, 1934, p. 109. Avea dregătoria de sulger.

⁵⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XV, p. 223, 224.

⁵¹ O săpânea în 1803: Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 218.

jumătate din Ivănești, părți din Gârbești, moșia Zvinice din Bucovina, o vie pe Dealul Coroiului, o dugheană în Iași și două locuri de case lângă biserica Prapadoamna (Prepodobna) din Păcurari (pe strada Carp de mai târziu – azi, strada G. Ibrăileanu –, unde va fi construită casa locuită de P. P. Carp). La aceste proprietăți mai adaugă alte cumpărături la Glodenii [Gândului, de la sud de Jigoreni], Ivănești și Jigoreni. Soția sa a fost Safta Pătrașcu⁵², fiica pitarului Costache Pătrașcu și a Mariei Boteanu, aceasta din urmă descendentă din Miron Costin⁵³.

Ioan Carp a fost un creștin evlavios. În 1812⁵⁴, cădea la o înțelegere cu Mănăstirea Sf. Spiridon, proprietară a unei părți din moșia Glodeni, obligându-se să facă o biserică pe la marginea acesteia, lângă satul Jigoreni. Biserica, de lemn, cu hramul Uspenia, a fost deja sfințită în anul 1813⁵⁵, ctitorul asociindu-l și pe fiul său Petre, potrivit pisaniei: „Acest lăcaș d(u)m-(ne)zeesc întru care să prăznuește hramu Presfintei Născătoare de D(u)m-nezeu Adormirea, iaste făcută cu toată cheltuiala du(mi)sale boierului Ioanu Carp biv vel cămănar [de] fiu răposatului boierului, Gheorghe Carp și Petre Carp la anul de la Hristos 1813 pe moșie Glodeni”⁵⁶ (**Fig. 20**).

La curtea sa din Țibănești a construit conacul actual și a zidit, începând din 1835⁵⁷, o biserică nouă, sfințită la 4 septembrie 1849 cu cheltuiala fiilor săi (**Fig. 21**), după informația cuprinsă într-o însemnare de pe o *Evangelhie* (Neamț, 1821): „Cu ajutorul Sfântului Dumnezeu, biserica cu hramul

Fig. 20 – Biserica din Jigoreni, com. Țibănești, jud. Iași.

⁵² C. Gane, *op. cit.*, p. 65.

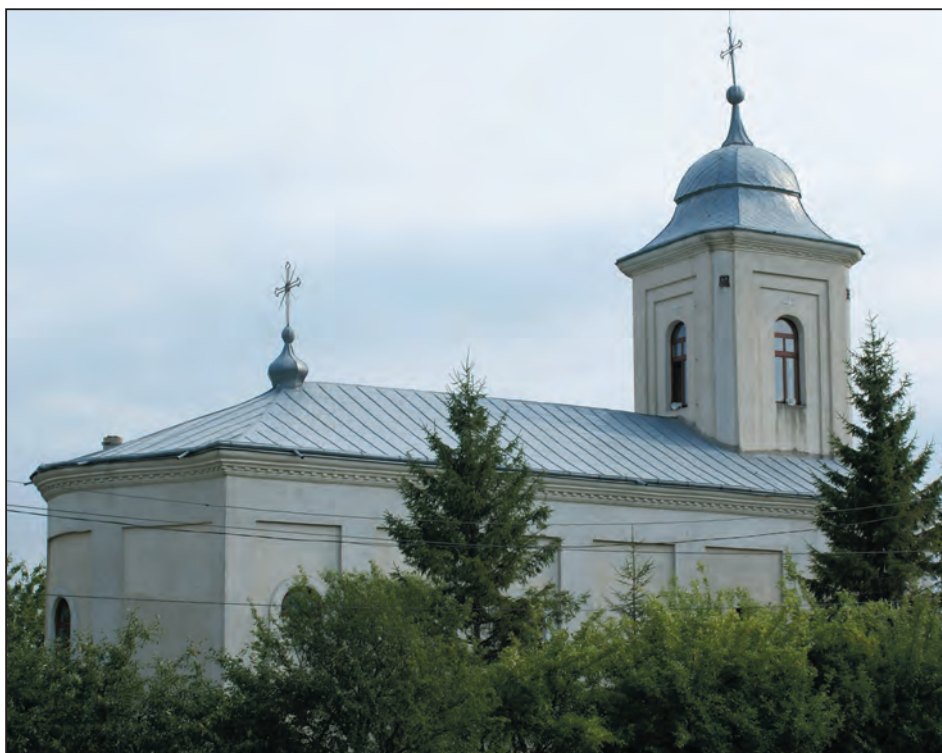
⁵³ Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, București, 1999, p. 78. Din eroare, Safta Pătrașcu este considerată soția lui Petre Carp și mama lui P. P. Carp. Pentru rude ale Saftei (nepoți de frați), vezi *Marea arhondologie...*, p. 218.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 115, nr. 202.

⁵⁵ „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928, p. 192. Cf. și Pr. Iustin Gaspar, *Biserica de lemn cu hramul „Nașterea Domnului” din Jigoreni, comuna Țibănești, județul Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, LX, 1984, nr. 7–9, p. 653–655, cu multe inexactități documentare.

⁵⁶ Publicată de Gh. Ghibănescu, în „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928, p. 192; o redăm aici cu mici îndreptări.

⁵⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 120–121.

Fig. 21 – Biserica din Țibănești, jud. Iași; vedere dinspre nord.

Duminica Tuturor Sfinților, zidită în satul Țibănești de fericitul întru pomenire boeriu mare postelnic Ioan Carpu întru lauda și mărirea celui prea înalt și spre vecinica pomenire și ertarea păcatelor lui s-au sfințit duminica în a patra zi a lunii septembri anului una mie opt sute 49 de cătră arhiereul Iustin episcopul Edesei și prin osteneala și cheltuiala dumilor sale spatarului Neculai și spatarului Petrachi frați Carp, fii și clironomi ziditoriului”⁵⁸; ctitorul improviza versuri moralizatoare, care trebuiau să motiveze ridicarea acestui „pristol”. Ioan Carp a murit la 7 februarie 1842, la Iași⁵⁹, lăsând trei urmași, Nicolae, Petre și Dumitru, cărora le dăduse o bună educație în străinătate.

Dintre fiii săi se distinge Petre (Petrachi) Carp, comis de la 20 ianuarie 1826⁶⁰, judecător la Judecătoria din Vaslui în 1834⁶¹, iar în 1839⁶² spătar și locțiitor al

⁵⁸ Publicată de Gh. Ghibănescu, în „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928, p. 193.

⁵⁹ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: vidomostiile deceselor boierești (1834–1856) (I)*, în „Arhiva Genealogică”, I (VI), 1994, nr. 1–2, p. 311.

⁶⁰ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, X, p. 279. Cf. și Alexandru V. Periețianu-Buzău, *Vidomostie... (II)*, p. 299, și *Ibidem (III)*, p. 175.

⁶¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 120, nr. 228.

⁶² *Marea arhondologie...*, p. 56.

Fig. 22 – Conacul de la Țibănești, vedere din 1937.

prezidentului aceleiași judecătoria. El a moștenit moșia Țibănești, unde a înfrumusețat conacul și a trasat parcul bine cunoscut până astăzi⁶³. S-a căsătorit cu Smaranda, fiica agăi (apoi postelnicului) Manolache Radu⁶⁴ [= Radovici]⁶⁵. A avut trei fii. Gheorghe și Grigore ne sunt aproape necunoscuți, unul dintre ei fiind mort la o vârstă mică⁶⁶. Al doilea născut este celebrul om politic conservator, fost prim-ministru al României, P. P. Carp (1837–1919), moștenitorul curții de la Țibănești, pe care a reparat-o și modernizat-o, adăugându-i încă un etaj (Fig. 22-24). În apropierea casei boierești, a construit o capelă, unde a așezat osemintele înaintașilor săi, iar în două sarcofage se află rămășițele pământești ale sale și ale soției, Sevastia, născută Cantacuzino (1853-1947) – Fig. 25. După 1944, capela și conacul au fost devastate de localnici, mobilierul și biblioteca având mult de suferit, iar după naționalizare, din anul 1949 clădirea a devenit sediu al GAC și apoi local al școlii generale din Țibănești. În prezent, fostul conac este în curs de renovare cu proiectul d-lui Șerban Sturdza.

Fig. 23 – Conacul de la Țibănești, astăzi; vedere dinpre sud-est.

Fig. 24 – Conacul de la Țibănești, astăzi; vedere dinspre vest.

⁶³ C. Gane, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁴ „Ioan Neculce”, fasc. 7, 1928, p. 193. Tatăl Smarandei era Manolache Radu (Radovici) și nu Iorgu Radu, cum credea C. Gane, *op. cit.*, p. 66.

⁶⁵ *Marea arhondologie...*, p. 237.

⁶⁶ C. Gane, *op. cit.*, p. 67, nota 1.

Fig. 25 – Sarcofag din capela mortuară a familiei Carp de la Țibănești.

Fig. 26 – Clopotul dăruit de sulgerul Vasile Carp, la 1786, bisericii din Drăgești, com. Todirești, jud. Vaslui.

Toader Carp, fiul cel mai mare al banului Gheorghiță Carp, a fost, ca și tatăl său, diac de Divan⁶⁷ și logofăt ot Vistierie⁶⁸, apoi jitnicer⁶⁹, medelnicer în 1792⁷⁰, biv vel medelnicer și ispravnic al ținutului Vaslui în 1793⁷¹. Îl găsim apoi ca (biv vel) paharnic, vel ban, spătar și agă. Avea scutelnici la Căpotești și Vinășești (Putna), Borăști (Vaslui) și stăpânea Drăgeștii de pe Șacovăț, Cămănărești (Căminărești, azi Țigănești) și Bălteni (ținutul Iașilor) și luase o parte din moșia Ghirești din ținutul Orheiului în schimbul unor părți din moșiile Boțăști, Gugești și Blăgești de la Fălciu. În 1802 a primit ca moștenire doar părți din Alexești, Drăgănești și Borăști, precum și două dughene în Iași, fiindcă avea atunci numai o fiică (Zoița), măritată cu vel comisul Costandin Hurmuzachi. Mama acesteia fusese Nastasia Codrescu⁷², care

⁶⁷ *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, editat de Florin Marinescu, Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, Iași, 2005, nr. 386 (3 iunie 1764), 394 (23 martie 1765).

⁶⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VII, nr. 383, p. 490 și nr. 385, p. 519 (1 ianuarie 1779), nr. 442, p. 571 (1780); *ibidem*, VIII, nr. 98, p. 131 (21 mai 1782), nr. 165, p. 215 (30 iulie 1783). Cf. și L. T. Boga, *op. cit.*, p. 51 (la 18 mai 1777, cumpăra la mezat o dugheană cu pivniță în Iași).

⁶⁹ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, nr. 541, p. 670 (11 iunie 1790), nr. 546, p. 673 (3 iulie 1790), nr. 547, p. 674 (4 iulie 1790), nr. 549, p. 675 (12 iulie 1790).

⁷⁰ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 370/55.

⁷¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XV, p. 161, 163, 164–165, 167, 169; Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 375/28 (medelnicer, 30 martie 1794). La 13 noiembrie 1795 era numit arh[i] med[elnicer]: *Ibidem*, 404/411.

⁷² *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, nr. 324, p. 412 (18 noiembrie 1785). Aici este menționat medelnicerul Codrescu, socrul logofătului Toader Carp.

este, împreună cu soțul ei Toader Carp, ctitoră a bisericii din satul Drăgești de pe Șacovăț, după cum rezultă din pisană aflată pe ancadrament, deasupra ușii: „Acistă sfă(n)tă bisărică s-au făcut de robul lui Dumn(e)zău Toader Carpu și soție sa Nastasia, 1783 mai. Și s-au ficut di robi(i) lu(i) Dumneziu Gligoraș calfa teslar și Ioniți Popovici <...>”; acoperirea parțială cu vopsea a slovelor chirilice, scrijelite în lemn, îngreunează descifrarea ultimelor cuvinte. Pe clopotul bisericii citim inscripția: „† Făcut de dum(nealui) sluger Carpu, 1786” (**Fig. 26**). Acesta este, desigur, Vasile Carp de la Griști, atestat cu rangul de sluger, unchiul ctitorului Toader Carp.

În anul 1820⁷³, banul Toader Carp era proprietarul satului Drăgești (pe care îl va lăsa ca moștenire Zoiței⁷⁴). De la aceasta proprietatea va ajunge la fiica sa Ecaterina (Catinca), măritată cu polcovnicul rus Otimberg (Ortenberg)⁷⁵. Cu a doua sa soție, Ilinca, Toader Carp a avut un fiu Constantin (Costache).

Oameni de arme în veacul al XVII-lea și, poate, și în secolul anterior, cei mai mulți bărbați din neamul Carp devin funcționari ai statului începând cu diacul de cămară Gheorghiță Carp. Știutori de carte, unii au fost la începutul carierei lor dieci și logofeți de vistierie, dar au știut să câștige bani cu care au cumpărat sate și moșii. Au fost evlavioși și ctitori de biserici pe moșiile lor, iar biserica Tălpălari a fost necropola lor ieșeană.

⁷³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XV, p. 242, 249, 250.

⁷⁴ În cataografia din 1831 Drăgeștii erau înregistrați ca proprietate a comisoaiei Zoe Carp, ceea ce înseamnă că tatăl ei murise după anul 1829: *Ibidem*, p. 265.

⁷⁵ Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele, I, Studiu istoric. Toponimie*, Iași, Editura Apollonia, 2000, p. 24, 29; Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 34.

La răspântie de veacuri: un promotor al neoclasicismului la noi – pictorul Eustație Altini (1772-1815)

Gheorghe Macarie

Între artiștii care au decorat efectiv locașurile religioase ale Iașului, de-a lungul celor peste șase secole de când acestea există – artiști ale căror nume rareori istoria le-a păstrat, condamându-i la un inexplicabil și nedrept anonim, există unul de o autentică valoare și particulară configurație, care se ridică cu mult deasupra confrăților săi din primele decenii ale secolului XIX, confrăți pe care opinia curentă i-ar fi etichetat sub titlul ambiguu dar îngăduitor de „primitivi” ai artei românești. Apariția lui Eustație Altini, căci despre el este vorba, primul nostru pictor care se formează și-și desăvârșește studiile la Academia de artă din Viena în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, este în mare măsură un miracol, ca și scurta-i dar pasionată și rodnică sa viață, sfârșită în vara anului 1815, la numai aproximativ 43 de ani.

Privindu-i azi cele două mari icoane *Maica Domnului* și *Domnul Isus Hristos*, pictate în 1802 în pronaosul bisericii „Banu” din Iași, ți se impune un artist care nu mai aparține nici tradiției zugravilor noștri medievali, dar nici sfârșitului de secol al XVIII-lea al epocii fanariote, care își trăia agonia ultimelor ei domnii.

Între autohtonii noștri, este primul artist modern în adevărata accepție a cuvântului dar, spre deosebire de un Chiranghaleu, un Schoefft sau un Balomir, care au activat în capitala Moldovei în primele decenii ale secolului al XIX-a, E. Altini (1772-1815) este de un real talent, un artist de o remarcabilă originalitate, care-l ridică nu numai asupra confrăților săi din pictura românească a vremii, ci îi acordă aceeași preeminență în pictura perioadei de tranziție din primele 5-7 decenii ale secolului trecut, din toate țările balcanice. Cu atât mai curioasă este situația sa în cadrul istoriei scrise a artei românești, în care Eustație Altini, în ciuda consistentului, penetrantului studiu¹ al prof. dr. Remus Nicolescu (1965), rămâne un ilustru necunoscut; activitatea sa de pictor abia este semnalată, deși practic, judecând după moștenirea sa,

---

¹ Remus Nicolescu, *Eustație Altini*, în „Studii și cercetări de istorie a artei”, seria Artă plastică, tom 12, 1965, nr. 1.

remarcabilă și fără rival în Moldova frontierei dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Iașul a avut în posteritate șansa de a păstra cea mai mare parte din această neprețuită zestre artistică. Bisericile „Banu” și „Sf. Spiridon” conservă icoane sau catapetesme integral pictate și semnate de artist. Bisericile „Sf. Gheorghe”, a vechii Mitropolii a Moldovei și Sucevei și „Sfinții 40 de Mucenici” includ în structura lor doar icoanele împărătești. Dincolo de frontierele Iașului, biserica „Sf. Nicolae” din Bălți (azi, Republica Moldova) și-a pierdut sau rătatit splendidele icoane ale lui Altini, care mai existau prin 1945-1947, în schimb Catedrala episcopală de la Roman, ca și bisericile „Banu” și „Sf. Spiridon” din Iași păstrează până azi iconostasele pictate integral de artist între 1802 și 1813. Puține dar remarcabile au rămas portretele laice realizate de artist între 1800–1804 într-o perioadă în care pictura pe șevalet era la noi încă în față.

Dincolo de acest noroc, Iașul a reprezentat el însuși la răspântia acelor veacuri o adevărată șansă pentru tânărul, viitorul artist. El a fost orașul unde părinții săi (reprezentând, se pare, o familie mixtă, unul grec, celălalt macedo-român) și-au găsit adăpost după dramaticul exod de la 1780 al populației din Zagora Greciei, cumplit încercată de opresiunile turcești. Și tot, aici pe la 16-17 ani, Eustație Altân se va ridica deasupra condiției modeste a fraților săi Gheorghe și Enache, fiind trimis la studii, la Viena, cu sprijinul financiar al domnitorului Moldovei sau, după unii, cel al extravagantului Mecena care a fost cneazul Potemkin, prezent în Iași între 1790-1791. Acela care avea să devină

cel mai de seamă reprezentant al neoclasicismului în pictura românească a avut parte de profesori renumiți din întreaga Europă. Era vestita școală în care predă Heinrich Fuger, discipolul lui Mengs, unde peisajul era predat de J. Brand și portretul de celebrul G.B. Lampi. Tânărul E. Altini acum *Altini* în matricolele Academiei de artă, modificare italianizantă a numelui la care tânărul moldovean, din motive lesne de înțeles, va consimți cu plăcere; se va forma ca artist la Viena, capitală a întinsului și multinaționalului imperiu habsburgic, dar și una din magistrarele capitale ale artei europene în care neoclasicismul ajunsese la apogeu. Se consolidase aici însă o variantă vieneză a curentului, alături de care barocul, încă în prestigiu și împreună vor coexista eclectic, îi va tempera sobrietatea rece, austeritatea și retorismul. Era Viena în care colonia greacă, grupată în jurul a două biserici ortodoxe, era insuflată de sacrul duh al răzvrătirii seculare împotriva jugului otoman, duh hrănit de ideile revoluționare franceze izbucnite în 1789, dar și de poeziile și proclamațiile poetului Rigas. Acesta a fost elev al școlii din Zagora natală a pictorului, la Viena fiind prezent activ după 1796, în cadrul conaționalilor săi de aici. Formația artistului era probabil sincronă cu cea a cetățeanului. Ipostaza de viitor înnoitor în pictura românească se plămădește într-o ambianță de fervent militantism social și național.

Iașul avea să-i asigure tânărului Altini încă o șansă – protecția mitropolitului Veniamin Costachi. Om al noilor vremuri, deopotrivă slujitor al altarului dar și al culturii, luptător neobosit pentru cauza limbii și civilizației românești, spirit iluminist ca și prietenul său Gherasim, episcopul Romanului, ambii succesori în spirit ai antecesorului lor, de înălțătoare amintire, mitropolitul Iacov Stamate, mitropolitul Veniamin Costachi i-a asigurat în mod constant comenzi. În noile biserici construite sau refăcute în stil neoclasic în Iașul de după 1800, de către arhitecții germani sau ruși, nu se mai efectuau fresce interioare sau exterioare – eforturile pictorului se concentraseră asupra registrelor de icoane ale catapetesmei.

Se cunoaște o singură încercare de frescă în cazul lui E. Altini; este imaginea Mariei Vlahernitissa din semicalota altarului bisericii „Banu”, încercare la care, în mod firesc, artistul n-a mai revenit. Născut prea devreme în Iașul ultimilor fanarioți, în care gustul pentru pictura de șevalet aparținea doar unei elite prea restrânse pentru a-i asigura comenzi constante, E. Altini și-a refutat înclinațiile incontestabile de portretist și simțul său învederat pentru compoziție în chipurile dumnezeirii icoanelor împărătești, în siluetele apostolilor și proorocilor din registrele de sus ale iconostasului, ca și în ciclul compozițiilor inspirate din „Noul Testament” al icoanelor prăz-

nicare. Așa a procedat artistul în cadrul primei mari comenzi în 1802 la biserica „Banu” dar și în cadrul celorlalte: icoanele împărătești de la „Sf. Nicolae” Bălți (1803), „Sf. Gheorghe” Iași (1805) sau catapetesmele complete de la Catedrala episcopală a Romanului (1805) sau în lucrarea care îi încununază întreaga-i operă, catapeteasma pictată în 1813 pentru biserica restaurată radical în stil neoclasic în 1807 din incinta spitalului „Sf. Spiridon” din Iași.

În toate lucrările sale E. Altini se manifestă ca un înnoitor al picturii religioase. El anticipează cu cinci șase decenii eforturile lui Gh. Tattarescu și Nicolae Grigorescu, iar mai târziu cele ale lui N. Tonitza, în acest domeniu. Schimbările, adevărate mutații, introduse de absolventul Academiei de artă din Viena nu vizează firește chestiuni de dogmă și esență interpretativă a sursele religioase. Credincios fiu al bisericii ortodoxe răsăritene (se vede aceasta și din inscripțiile de pe icoanele sale, nu odată implorări ale divinității), E. Altini respectă erminia ortodoxă a zugravilor tradiționali, antecesorii lui, dar va renunța la recuzita de forme, convenții și rețete ale limbajului plastic post-bizantin.

Nu știm în ce măsură E. Altini cunoștea valorile artei bizantine, respectiv, la noi, frescele interioare și exterioare ale secolelor al XV-lea și al XVI-lea din bisericile Bucovinei; judecând după vârsta la care pleacă la studii, se pare că nu. În acest domeniu Iașul nu-i oferea prea mult; exceptând frescele de la „Golia”, restaurate de mâini nedibace, și cele de la „Trei Ierarhi”, de valoare,

dar încă de pe atunci pe jumătate distruse, celelalte biserici îi ofereau agonia unui stil anchilozat și anchilozant, care se voia cu orice preț succesor al gloriilor de altădată ale Bizanțului. Opțiunea pentru noul stil, neoclasic, era firească.

Respectând dispunerea icoanelor pe registrele catapetesmei și celelalte exigențe legate de cultul ortodox, Altini a utilizat ca modele în ilustrarea temelor și motivelor imaginile din evanghelia ilustrată a lui Christoph Weigel, *Scriptura loquens in imaginibus*, apărută la Augsburg în 1695 sau poate vreo altă lucrare similară a aceluiași apărută ulterior. O comparație între compozițiile religioase ale lui Altini și gravurile realizate la răscrucea dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea este semnificativă pentru ceea ce a luat, dar a și creat artistul. Este cazul, între altele, a compoziției Cina cea de taină de la „Sf. Spiridon” în care similitudinile, în dispunerea personajelor, liniile faldurilor, organizarea planurilor trimit la modelul occidental. Exemplele de acest gen sunt frecvente. Alteori artistul urmează și alte modele, evident, și acestea sunt occidentale.

Impresionează chipurile, adevărate portrete, în icoanele *Isus, Maria, Sf. Petru și Pavel, Proorocul Daniel, David și Solomon*; ele devin prin penelul artistului individualități puternice, îndărătul cărora se întrevăd posibile modele vii. În conceperea personajelor divine, E. Altini părăsește schemele tradiționale și rigiditățile postbizantine ale personajului divin.

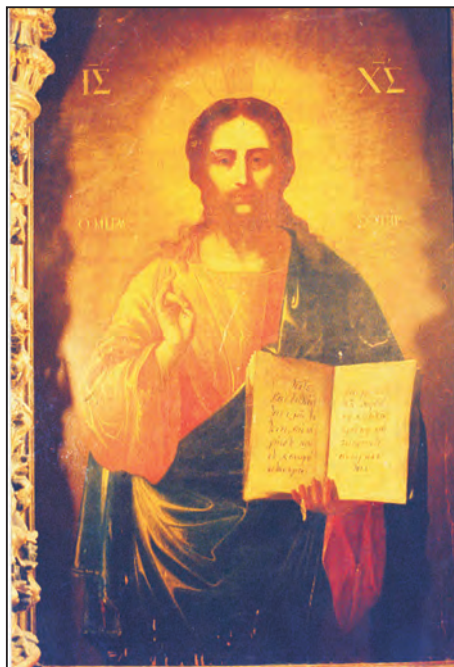
Imaginile Domnului nostru Isus Hristos, ale Maicii Domnului – din icoanele pronaosului bisericii „Banu” au devenit, după pictarea lor în vara anului 1802, adevărate prototipuri preluate ulterior, atunci când artistul primea vreo comandă. Practic, artistul depășește limitele curentului neoclasic căruia

îi aparține, accentuând intens individualitatea personajului. Diferențiat de severitatea Pantocratului, de aerul maiestuos, imperial din celelalte ipostaze ale vastei sale tipologii din iconografia ortodoxă, Altini impune un personaj de o măreție reală, directă, imanentă personajului. Pe aceeași lini, nimbul este sugerat printr-o lumină difuză, radiind energiile supranaturale, nerecurgându-se la stereotipia nimburilor perfect, rigid desenate.

Privești imaginea lui Iisus Hristos, pictată de artist în cele două exemplare, de la biserica „Banu” (1802), dar și celelalte care i-au urmat la alte biserici, până la ultimul de la „Sfinții 40 de Mucenici” (pictat între 1814-1815) cu revelația certă a mutației radicale în conceperea în raport cu tradiția creștin-ortodoxă a arte postbizantine a supremului personaj al ortodoxiei. Indiferent de ipostazele abordate (Mântuitorul, Supremul judecător, Marele arhiereu, Învățătorul, Pantocratorul)², Iisus impresionează cu calma și adâncă lui umanitate.

Nu întâlnim nimic din admirația înfricoșată, copleșitoare, pe care ți-o procura secole de-a rândul imaginea Atotputericului, de sus, de pe intradosul cupolei naosului. Evident aici, ca și în celelate, cazuri întâlnim un nou mod de a concepe dumnezeirea. Fără a-i eluda sau diminua esența, personajul divin coboară și se manifestă în chipul omului prin ceea ce are el mai omenesc; este firesc, am spune, dacă ne gândim că Ziditorul l-a creat pe om după chipul și asemănarea Sa. Chipul Mântuitorului de la biserica „Sf. Gheorghe” (Mitropolia veche din Iași), pictat alături de celelalte trei prezențe sfinte din șirul icoanelor împărătești (astăzi desperechiate), aprofundează noua orientare; Iisus Hristos descinde în chipul unei măreții ce nu exclude simplitatea și discreția, mai mult, desăvârșita sa cucernicie. Mesajul se întruchipează pe linia de înțelegere a unui creștinism al celor mulți. Dincolo de faldurile elegant-mătăsoase ale veșmintelor, nici o podoabă distinctă nu scoate personajele din anonimatul supremei sale smerenii. Nimbul dumnezeirii,

² Cf. Constantine Cavaros, *Ghid de iconografie bizantină*, Ed. Sofia, București, 2005, p. 164-183.

departe de a fi adăugat-desenat, radiază el însuși, firesc și cu atât mai convingător. Nimic retoric. Faptul devine semnificativ în cadrul curentului neoclasic, în care retorismul deseori emfatic devenise de la bun început specific și definitoriu.

Fapt remarcabil, Altini ajunge la această superioară înțelegere într-o vreme în care la Paris, metropolă politică dar și artistică a întregii Europe, stilul neoclasic evoluează nefast după 1804, sub semnul megalomaniei napoleoniene în stilul empire. În epoca și țara sa, artistul era unic, într-o vreme când un contemporan, profesorul Dimitrios Gobdelas de la Academia domnească de limbă greacă din Iași, își ridică domnitorul, în prefața unei cărți, la rangul de zeu (sperând, evident, într-un potențial protector).

Eliminând sau moderând excesele agonic-postbizantine manifestate în pictura religioasă, încăpută la răscrucea dintre cele două veacuri pe mâna unor zugravi, mediocri în cel mai bun caz, noua orientare în pictura religioasă avea sprijinul nelimitat al unei personalități de talia mitropolitului Veniamin Costachi, orientare căreia artistul i se integrează cu talent, competență și luciditate în abordarea personajelor, punerea lor în pagină, firescul gesticii și particularul sondaj psihologic.

O privire mai atentă întrevește îndărătul celor mai bune icoane, adevărate portrete laice, pictorul dezvăluindu-și vocația unui portretist refutat.

Într-o epocă de răscruce, între agonia ultimelor domnii fanariote și introducerea celor pământene, epocă dominată de o largă deschidere spre

ideile iluminismului francez, a marilor săi cărturari cunoscuți la noi în original sau mai degrabă prin intermediul limbii grecești, gustul pentru portretul de șevalet abia se înfiripă, comenzile sporadice limitându-se la clientela unei restrânse elite sociale și intelectuale, artistul se va orienta spre comenzile bisericii. Va picta, în consecință, icoane, multe icoane, în cadrul cărora își va transfera disponibilitățile portretistului de vocație.

Un prim argument l-ar constitui utilizarea nedeclarată de artist, dar indiscutabilă ca realitate și consimțită tacit de ierarhul bisericii Moldovei, a folosirii modelelor vii. Dacă E. Altini

părăsește rigiditatea postbizantină a chipurilor, el nu va prelua mecanic nici siluetele bibliilor ilustrate ale lui Christoph Weigel și ale altora, editate în spațiul germanic al culturii, de altfel în proces de pătrundere atunci și la noi. La Altini, ele își pierd retorismul. Comparațiile furnizate de fizionomiile, caracterologia, gestica, dar mai ales de psihologia personajelor finalizate de artist le diferențiază adesea de modelele amintite sau chiar le contrazice. Pasiunea pentru real este vizibilă în meticulozitatea artistului de a consemna fizionomia vârstei, caracterului, experiențele de viață, amănuntele individualizatoare. Sfântul Gheorghe, icoana de hram a Mitropoliei vechi pictată în 1805, relevă mai puțin chipul marțial al ofițerului roman de odinioară, cât mai curând figura unui băietan, „un grecotei”, cu părul cârlionțat și trăsături meridionale, depistabil frecvent pe ulițele sau prin dughenele comunității grecești din Iași; evident, tunica de centurion, sulita și scutul, străine personajului real, se desconsfiră ca simple elemente de recuzită, total străine personajului care a pozat.

Unul din cele mai interesante portrete este cel cu care se deschide șirul icoanelor împărătești ale catapetesmei bisericii „Sfinții 40 de Mucenici” din dealul Copoului, biserica în care peste 45 de ani va debuta drept cleric diaconul Ion Creangă, marele scriitor de mai târziu.

Pornind și aici de la modelul viu (Remus Nicolescu îl identifică în persoana tatălui lui E. Altini, numit și el *Nicolae*)³, artistul evită rigiditatea și

³ Remus Nicolescu, *op. cit.*, p. 32.

solemnitatea standardizată a ierarhului „făcător de minuni” în favoarea unui portret sintetic, în care înțelepciunea și blândețea coexistă cu fermitatea nestrămutată a apărătorului credinței. Ca și alte personaje sacre, silueta dezinvoltă în raport cu virtualul privitor se exclude total retorismului. Sub semnul unei duble semnificații, viziunea plastică în care artistul și-a conceput această operă – una din cele mai valoroase din creația sa – se sustrage nu numai tradiției postbizantine, dar și principiilor curentului cărui Altini îi aparține – neoclasicismul; lucrarea se exclude monumentalului retoric neacordând, nici generalului prioritatea în defavoarea particularului.

Raportând portretul domnitorului Scarlat Calimachi la celelalte realizate pentru reprezentanții elitei sociale de către un Balomir, Schoefft, Levaditi și alți „primitivi” a picturii românești, portrete tipice „de aparat”, superioritatea lui Altini este mai mult decât evidentă.

Portretul domnitorului Scarlat Calimachi (1812-1819), penultimul domnitor fanariot al Moldovei, personalitate complexă și remarcabil om de cultură, prilejuiește artistului, în cadrul creației sale, o capodoperă. Avem în față portretul unui personaj, dar și cel al unei epoci.

În cadrul scenelor religioase, și-a experimentat talentul și în realizarea de compoziții. Înainte de lucrările cu semnificații istorice ideale realizate de Gh. Asachi, Eustație Altini, realizează compoziții care părăsesc tipicul celor din frescele medievale postbizantine. *Nașterea lui Iisus*, *Buna Vestire*, *Vindecarea Orbului*, *Cina cea de taină*, pictate în rândul prăznicarelor sau în scenele de sub icoanele împărătești de la „Sf. Spiridon”, sunt adevărate compoziții cu tangențe vizibile cu reprezentantele genului din pictura europeană a secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea.

Urmărind corespondentele lor cu cele din amintita Biblie ilustrată a lui Ch. Weigel, avem surpriza de a urmări la Altini ingeniozitatea interpretării. Artistul este un creator.

Fundalul compozițiilor pune în valoare o altă contribuție a lui Altini la pictura românească, apariția peisajului. Considerat ca primă apariție prin

silueta Ceahlăului (1840), realizată de G. Schiavoni la sugestia lui Gh. Asachi, peisajul în arta autohtonă se conturase cu aproape trei decenii mai înainte prin schițele după natură, în împrejurimile Romei, de către Gh. Asachi, în ultimul său an de studii acolo (1812). Un an mai târziu (1813), Altini descoperă peisajul-fundal din cadrul icoanelor catapetesmei de la „Sf. Spiridon”. Este cazul peisajului din spațele icoanei *Sfântului Ioan Botezătorul* realizat prin eşalonarea discretă a câtorva planuri îndărătul siluetei de o sobră monumentalitate a martirului, echilibrat, încadrate de ambele părți

de o cruce și, în dreapta lui, de un arbore. Elev al profesorului Johann Christian Brand, peisagist, Altini avuse și șansa de studia peisajul în decursul a câtorva secole, admirând frecvent realizările genului – capodopere ale picturii ecuropene – din colecțiile de la Belvedere; nu întâmplător parte din cuceririle marilor peisagiști le vom întâlni, fie și episodic, în peisajele-fundal ale lui Altini. Își vor da mâna în ele cuceririle școlilor engleză, venețienă și franceză în constituirea în planuri a peisajului, dar mai ales în cromatica lui. Acea lumină caldă, aurie, învăluind întreg ansamblul, îi accentuează nota lirică, specifică, o datorează, consideră R. Nicolescu⁴, picturii venețiene. Sunt aspecte întâlnite episodic în peisajele-fundal din *Buna Vestire*, *Învierea*, *Vindecarea orbului* etc.

Fără zgomot, Eustație Altini devine în principatul Moldovei, în cei numai 13 ani în care se pot identifica cu certitudine lucrările sale, pictorul de performanță și omul de școală, cel care a emulat și determinat direct și indirect formarea unei generații de „zugravi”. Acești pictori au pictat, fie și parțial, în noul stil icoane mobile, detașate sau fixate în catapetesme în parte din bisericile Iașului sau ale altor orașe ale principatului. Nu avem dovezi scrise despre existența în atelierul artistului a unui grup de ucenici lucrând sub îndrumarea sa, dar prezența lor nu poate fi exclusă. Este o reînnoire care, cel puțin în pictura bisericească din Moldova, se datorează nu numai *clasului de zugrăvie* înființat la Academia Mihaileană cu peste două decenii mai târziu, în raport cu anii 1800 – 1815, cei mai activi ai lui E. Altini.

⁴ *Ibidem*, p. 34.

O cercetare a picturii din diferite biserici pictate sub înrăurirea stilului neoclasic din perimetrul Iașului sau unul nu prea îndepărtat acestuia certifică faptul că pictura bisericească a lui E. Altini devenise, pentru comanditarii mai pretențioși, un model. Astfel, spătarul Ianache Negruți (unchiul scriitorului), cu case în apropierea bisericii „Banu”, se învoia cu Dimitrie Săpătorul (sculptor în lemn) și zugravul Constantin Sămăcescu să realizeze catapeteasma conacului său de la Voinești (Iași), *întocmai cu acele de la biserica Banului*. Până la urmă, catapeteasma a fost pictată în 1837 de Ioniță Oatul, evident respectând condițiile semnalate de la început⁵.

Inegale, imitațiile erau mai mult sau mai puțin reușite; modelul era însă indiscutabil. Este cazul bisericii „Sfinții Voievozi”, edificată între 1752-1759, din Hudești, județul Botoșani, cu o catapeteasmă pictată ulterior, având model pe aceea de la „Sf. Spiridon” dar și altele pictate de același. Dacă Iisus Hristos este reluat de pe catapeteasma de la „Sf. Spiridon”, Sf. Nicolae rememorează cu stângăcie pe același personaj din iconostasul de la „Sfinții 40 de Mucenici”.

Catapeteasma bisericii „Sf. Mihail și Gavril” (vechiul hram era Sf. Alexandru) ridicată în 1846 la Pungești-Vaslui, pe una din proprietățile prințului Suțu, combină eclectic icoanele diferitelor catapetesme ale lui E. Altini. Prințul Nicolae Suțu, politician prin excelență al regimului lui M. Sturza și unul din renumiții noștri economiști, cunoscător al picturii neoclasice, își avea reședința în Iași, în apropierea bisericii „Sf. Spiridon”.

În pictura religioasă, Altini l-a anticipat pe Gh. Tattarescu, întrecându-l prin forța și expresivitatea culorii. O comparație între picturile catapetesmei de la 1813 a lui Altini și pictura parietală și cea a iconostasului Mitropoliei ieșene (1886), considerată de autorul ei, pictorul bucureștean, cea mai bună din lunga sa carieră în acest gen de artă, nu lasă loc nici unui dubiu.

Practic, prin complexitatea subiectelor, interpretarea și finalizarea lor artistică, Altini îl anticipează sau stă alături de N. Grigorescu, cu lucrările sale de la Agapia (1859). Este drumul de la copie la interpretare și creație. Este o lecție continuată de N. Tonitza la Durău, dar pe care pictura bisericească ulterioară nu s-a prea grabit s-o urmeze, prelungind aceeași agonie a stilului așa-zis postbizantin.

Innoitoare a picturii religioase, opera lui E. Altini se integrează însă și pe un plan mai larg, cel al picturii laice românești; aspirația spre modernitate a acesteia va fi marcată într-o primă fază, de evoluția sa sub semnul curentului neoclasic. După multiseculara sa apartenență la „commonwealthul” spiritual

⁵ Arhivele Naționale Iași, Colecția Documente, pachet 415/70 din 30.IX.1835. Documentul ne-a fost semnalat de prof. dr. N. A. Ursu căruia îi mulțumim și pe această cale.

bizantin, pictura românească cunoaște prima integrare, fie și de început, în spațiul occidental al artei europene.

De altfel, deconspirându-și cu discreție o latură criptică a picturii sale, E. Altini și-a extravertit prin intermediul icoanelor sale și mesajul său de pictor laic, înzestrat cu certe disponibilități. Aspectul este vizibil în cele două portrete de femei din protipendadă existente la Muzeul National de Artă din București, în renumitul portret al prințului Scarlat Calimachi din colecția Palatului mitropolitan – Iași, sau în personajele din compoziția *Intrarea lui Veniamin Costachi în monahism*, păstrată în Muzeul Mănăstirii Neamț.

Opera lui E. Altini remarcă în contextul picturii moderne românești un prim portretist de talent (în perioada 1803-1804), dar și în întreaga sa activitate, având în vedere că nu o dată sfinții icoanelor sale au avut modele vii); el este și un prim autor de compoziții și peisaje–fundal. Depășind valoric pictorii din deceniile al doilea și al cincilea ca I. Bolomir, Chirangheleu, L. Stawschi sau N. Levaditi, E. Altini nu poate fi integrat într-o eventuală fază a „primitivilor” picturii românești.

Format la școala neoclasicismului vienez, în care curentul coexistă uneori cu elemente baroce, E. Altini evită severitatea și o anumită răceală a curentului. Structural contemplativ și liric⁶, artistul sintetizează o formă particulară de asimilare și interpretare a neoclasicismului în perimetrul unui orizont artistic autohton, în care lirica neoanacreontică a Văcăreștilor sau sentimentalismul poeziei erotice a lui C. Conachi, din Țara Românească, respectiv Moldova, erau încă gustate în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Capacitatea de a izola trăsăturile caracteristic–individualizante vizibilă în icoana *Sf. Nicolae* finalizează un remarcabil sondaj psihologic. În această privință nu putem face o distincție între personajele religioase și cele ale portretelor laice, (puține), din cele care ni s-au păstrat. Este cazul portretului Saftei Costache Talpan, soția unei rude apropiate a mitropolitului. Dincolo de virtuozitatea reală de a sugera detaliile, de fastuoasa recuzită vestimentară, este impresionantă capacitatea artistului de a scoate în evidență acea notă distinctivă a ținutei și configurației morale a persoanei, notă care o integra pe acesta vieții mondene de atunci, iar opera de artă care a conceput-o unei arte aulice.

Întrezărim îndărătul zâmbetului amar al prințului fanariot Scarlat Calimachi, în portretul păstrat astăzi la Palatul mitropolitan – Iași, distincția rafinamentului unei clase și luciditatea caracteristică a sfârșitului de secol fanariot, un aer specific de *morbidezza* relevând subtil și poate autoironic configurația unei epoci conștientă se pare de propria-i agonie.

⁶ Remus Nicolescu, *op. cit.*, p. 64.

Dar Eustație Altini nu este numai un reformator al limbajului artistic, mesager la noi al mesajului biblic prin mijloace diferite de cele consacrate tradițional în patru secole de pictură bisericească românească; ca orice artist autentic, Altini este un interpret profund al scenei și parabolei religioase. Fără a-i deturna sensul inițial, cel pe care ni l-au lăsat sfintele scripturi, E. Altini subliniază, de la caz la caz, în compozițiile prăznicarelor, anumite aspecte, accentuează în mod particular stări și tensiuni; mai mult, introduce și o altă conotație, un sens ce ține de viziunea și tensiunile lăuntrice ale artistului. Distingem astfel două nivele semantice, implicit două mesaje, cel al scenei religioase, al parabolei, și celălalt, evident în relație cu primul, al omului care pictează. Faptul a fost semnalat de primul și cel mai important cercetător de până acum al lui Altini, Remus Nicolescu. „Cina cea de taină” folosește, în configurarea scenei, dispunerea simetrică, de obârșie renescentistă, a apostolilor de o parte și alta a lui Isus Hristos, ca în gravura lui Christoph Weigel din amintita sa *Biblie* ilustrată. Ca și Weigel, atenția privitorului este dirijată asupra personajului central—Isus Hristos—având în față sfântul potir cu vin, simbol al dumnezeieștei jertfe: *Luați și beți, acesta este sângele meu, care pentru voi și pentru mulți se varsă pentru iertarea păcatelor*. Dar în icoana lui E. Altini, existentă acum ca și atunci, în 1813, fixată în centrul catapetesmei bisericii „Sf. Spiridon”, apare un element nou: un vas cu vin ce se află, jos, pe o mică ladă așezată în fața mesei, de-a lungul axului care secționează simetric compoziția printr-o linie imaginară ce trece prin personajul central și sfântul potir, dar și prin celălalt vas cu vin. Acest vas, investit cu sensuri simbolice, lipsește în compoziția lui Weigel. Pentru Altini, existența acestui vas de jos, în același ax cu sfântul potir al Mântuitorului, este un mod de a spune că actul creației artistului este și el un sacrificiu, reeditând, la o mică distanță, pe acela al supremei jertfe divine. Inscripția artistului menționată lapidar: *Adu-ți aminte, Doamne, de robul tău Eustație – medelnicerul, din Zagora Greciei – 1813*.

Rod al unei căsătorii mixte, venit la noi din câmpiile Tesaliei, dar integrat adânc în spiritualitatea patriei sale adoptive, E. Altini și-a însușit temeinic – mai mult chiar, l-a trăit – mitul meșterului Manole. De altfel, cam peste un an, mistuit se pare de o boală necruțătoare, Eustație Altini însuși se va prăbuși, după ce-și terminase capodopera vieții sale – catapeteasma bisericii „Sf. Spiridon” (1813) și icoanele împărătești de la biserica „40 de Sfinți”, cea de peste drum de casa lui din Iași.

S-a dus nu înainte de a autohtoniza și impune la noi, prin portret și compoziție, pictura laică modernă românească: cel mai mare reprezentant al neoclasicismului la noi este, în mare măsură, și un precursor al sensibilității romantice.

Ctitoria paharnicului Ioan Rusu. Aspecte istorice, arhitecturale și artistice ale bisericii Adormirea Maicii Domnului din satul Rădeni, raionul Strășeni

Manole Brihuneț

În studierea complexă a arhitecturii ecleziastice din spațiul pruto-nistrean, este indispensabilă analiza și descrierea fiecărui lăcaș de cult, stabilirea eventualelor generalități și particularități, determinarea impactului legislației în domeniu și a contribuției ctitorilor. Sunt aspecte necesare pentru completarea tipologiei bisericilor și încadrarea rezultatelor cercetărilor noastre în anumite tipare, în funcție de poziția geografică, planul localității, aspectele arhitecturale și manifestările artistice etc. În istoria bisericii din Basarabia, anume în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, au fost edificate valoroase lăcașe, după proiectele arhitecților veniți din Imperiul Austro-Ungar, reprezentanți ai perioadei de trecere de la baroc la clasicism. Interesul pentru acest subiect este condiționat și de evenimentele politice, întrucât după anexarea teritoriului în 1812, administrația Imperiului Rus își impune consecvent rânduielile sale. Prin implementarea legislației imperiale în domeniul construcțiilor civile și ecleziastice se promovau obiective realizate în stilul clasicismului rus¹. Totodată, edificarea noilor biserici de zid era favorizată de autoritățile locale, ctitorii lăcașelor fiind scutiți de anumite dări, impozite și prestări, fapt care a influențat predilecția pentru construirea bisericilor de piatră.

În atenția noastră a reintrat, după aproape un deceniu, biserica de piatră cu hramul Adormirea Maicii Domnului² din satul Rădeni, raionul Strășeni³. Ctitorie a vechiului neam de boieri moldoveni Rusu-Carp, biserica din satul

---

¹ M. Brihuneț, *Bisericile de piatră din complexele funerare din spațiul pruto-nistrean (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în *Patrimoniul bisericesc. Materialele conferinței naționale științifico-practice „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperativ al timpului”* (5 aprilie 2011) și ale conferinței „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului” (3 mai 2012), Chișinău, 2013, p. 45-67.

² Biserica de lemn din satul Rădeni, apoi biserica de piatră, ctitorită în 1814 de paharnicul Ioan Rusu, a purtat hramul Adormirea Maicii Domnului până prin anii '90 ai secolului XX. La redeschidere, biserica a fost sfințită cu hramul Sf. Ioan Teologul.

Fig. 1 – Biserica din Rădeni, văzută de pe malul stâng al râului Ichel

Rădeni, construită în anii 1814–1820, poate fi considerată, pe bună dreptate, unul dintre cele mai reușite edificii eclesiastice ale arhitecturii autohtone. Analiza detaliată a dimensiunilor istorice, arhitecturale și artistice face posibilă completarea tipologiei elaborate și determinarea edificiilor de cult care prezintă similitudini la mai mulți parametri.

Istoricul bisericii

Satul Rădeni este atestat pentru prima dată la 3 mai 1675³. În *Recensământul populației din Moldova* din anul 1774⁴, găsim primele informații despre existența vieții bisericești în această moșie, la rufeturi fiind menționat popa Nicolai, iar la birnici Toader sin popa Stati din satul Borzești, contopit ulterior cu satul Rădeni. Până în prezent, o parte a moșiei Rădeni se numește *Borzești*, unde prin anii '30 ai secolului al XIX-lea a fost transferat cimitirul satului Rădeni⁶.

Fig. 1a – Fațada de vest

³ M. Brihuneț, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din com. Rădeni, jud. Chișinău*, în „Tyragetia”, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, 2003, vol. XII, p. 171-175.

⁴ A. Sava, *Documente privitoare la ținutul Lăpușna*, București, 1937, p. 129.

⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1975, vol. VII, p. 440.

⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), Fond 208, inv. 4, d. 1740.

Fig. 1b – Fațada de sud

Fig. 1c – Fațada de nord

Prima mențiune în formulare a bisericii de lemn cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Rădeni se referă la anul 1802⁷. Documentele vremii confirmă că actuala biserică de piatră a fost precedată de o biserică de lemn, care, în anul 1813, luna noiembrie, era „de lemn, veche și foarte putredă, dar are veșminte, icoane și cărți îndeajuns”, acoperișul era spart pretutindeni și pereții erau pe cale de a se risipi⁸. La biserică slujeau pr. Fiodor Tomescu și pr. Gheorghe Baltaga, pe timpul căroră a și fost ridicată biserica de zid⁹.

La 12 septembrie 1814, paharnicul Ioan Rusu, proprietarul moșiei Rădeni, „gătind toată materia”, depune o cerere pe numele Înalț Preasfințitului Gavriil, Mitropolitul Chișinăului și Hotinului, cu rugămintea de a binecuvânta începutul construcției unei biserici noi de zid în satul său Rădeni, aflat pe atunci în ținutul Orhei¹⁰. Mitropolitul, cunoscând din raportul protopopului ocolului Ichel, protoiereul Ilie Gorițan, starea deplorabilă în care se află vechea biserică de lemn, încuviințează cererea prin rezoluția din 12 septembrie 1814. Ca urmare a acestei rezoluții, Dicasteria trimite în Rădeni pe același protopop Gorițan ca să sfințească locul și piatra de temelie a viitoareii biserici. Astfel, la 19 septembrie 1814 protopopul cu preotul de pe loc oficiază rânduiala de sfințire¹¹.

Construirea bisericii a durat mai mulți ani. La 16 decembrie 1816, la Chișinău, ctitorul bisericii Ioan Rusu trece în lumea celor dreپți și este înmormântat la moșia sa Rădeni, în interiorul ctitoriei sale, în partea de nord a pronaosului¹². În curtea bisericii din Rădeni se pot vedea și astăzi fragmente

Fig. 1d – Fațada de est

⁷ Ioan Halippa, *Svedenija o sostojanii cerkvej Bessarabii v 1812-13 g.g.*, în *TBGUAK*, vol. III, 1907, p. 248.

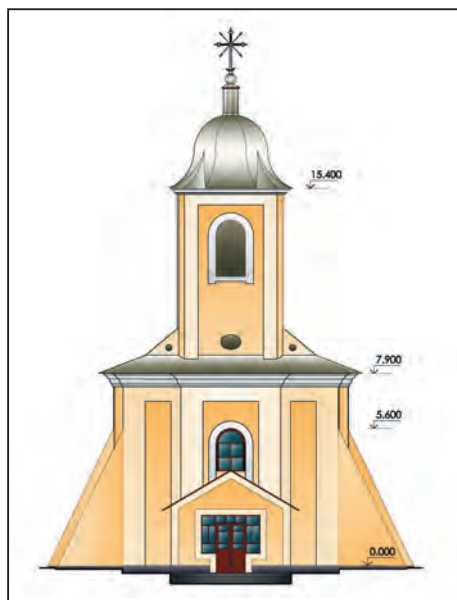
⁸ Const. N. Tomescu, *Diferite știri din arhiva consiliului eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei”, anul VI, nr. 3, iulie-septembrie, 1934, p. 241.

⁹ ANRM, Fond 211, inv. 5, d. 1.

¹⁰ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 1138. A se vedea unele documente cu privire la construcția bisericii din Rădeni publicate de noi în: M. Brihuneț, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din com. Rădeni, jud. Chișinău*, p. 171-175.

¹¹ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 1138.

¹² Gh. Bezviconi, *Boierimea dintre Prut și Nistru*, București, 1943, vol. II, p. 65; ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 2152.

Fig. 2 – Biserica Rădeni, fațada vestică

din piatra de mormânt a ctitorului, distrusă și strămutată de la locul său. Piatra are dimensiunile de 160 x 63 cm, textul dăltuit fiind păstrat fragmentar: ... ЧЕ АУ РЪПОСАТ ЛА АНУ // 1816 // ЛУНА ДЕКЕМВРИ 18 ЗИЛЕ // ВИНЕРЬ ЛА // 9 ЧАСУРЬ // ДИН ЗИ САУ СЪВЪРШИТ ЛА КИШИНЬУ ... / *ce au răposat la anu / 1816 / luna dechemvri / 18 zile / vineri la / 9 ciasuri / din zi s-au săvârșit / la Chișinău.*

Rolul de ctitor-conducător al construcției bisericii îi revine soției paharnicului, cucoanei Tarsița. În 1816 numele ei este menționat într-un raport al ctitorului bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău, protoiereul Stăvărache Costin, precum că soția răposatului paharnic, Tarsița, îl impune pe arhitectul (calfa) Ioan Zaiciuc, să finalizeze construcția bisericii din Rădeni. Acesta mai avea un contract încheiat cu comunitatea bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău, dar nu lucra aici, ci la Rădeni, pentru că grupul de zidari și zilieri de la biserica din Chișinău l-au abandonat îndată după ce au primit banii în avans. La Rădeni însă, Ioan Zaiciuc era ajutat la construcția bisericii de meșterii localnici¹³.

Fig. 2a – Buna Vestire, fațada vestică

¹³ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 2152; ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 1138; P. Constantinescu-Iași *Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău*, în „Comisiunea Monumentelor Istorice”, secția din Basarabia, Chișinău, 1931, vol. III, p. 77; Const. N. Tomescu, *Diferite știri din arhiva consiliului eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, 1935, p. 19.

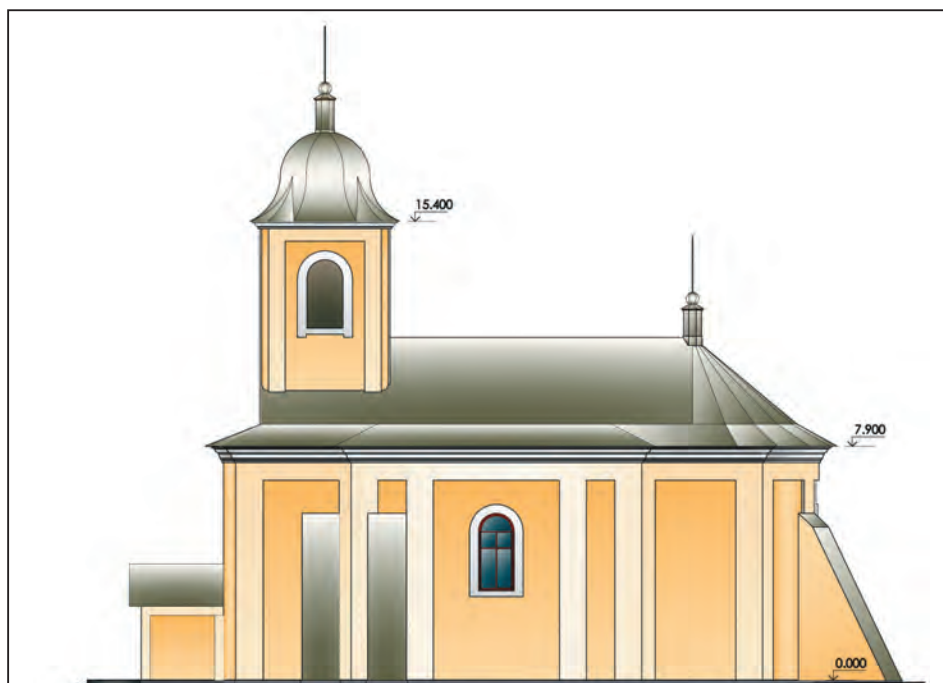

Fig. 3 – Biserica Rădeni, fațada sudică

Fig. 3a – Buna Vestire, fațada sudică

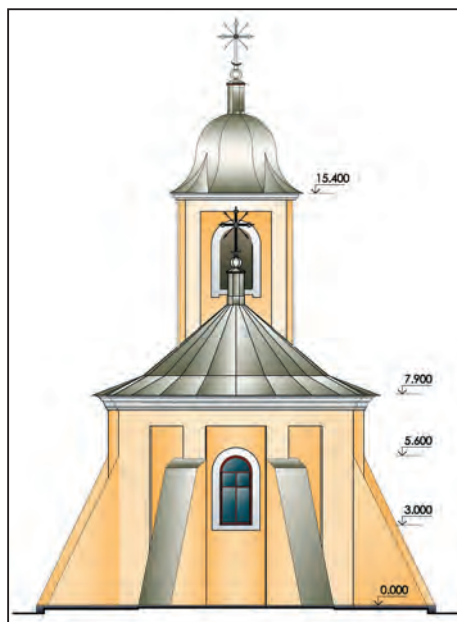

Fig. 4 – Biserica Rădeni, fațada estică

Fig. 4a – Buna Vestire, fațada estică

În dosarul pentru anii 1814–1822 cu privire la construcția bisericii Sf. Gheorghe din or. Chișinău¹⁴, îl găsim menționat pe calfa bisericii (sau cum i se mai zice în altă parte „murmeister” sau „arhitector”, *avstriscopodanâi* – adică supus al Austriei), care în aceeași perioadă se ocupa și de zidirea bisericii din Rădeni.

La 25 martie 1818, blagocinul iereu Nicolai a raportat că, la porunca protopopului Petru Cunițchi, a mers în satul Rădeni și a așezat Sfântul Antimis pe Sfântul Pristol. Totodată, găsim la biserică trei Antimise vechi, le-a ridicat și le-a trimis protopopului¹⁵.

După ce a trecut în neființă și cucoana Tarsița, feciorul boierului Ioan Rusu, medelnicerul Constantin Rusu depune, la 23 iunie 1820, o cerere în adresa Înalt Preasfințitului Gavriil, în care roagă să i se permită episcopului-vicar, Preasfințitului Dimitrie, să sfințească ctitoria părinților săi răposați, lăcașul fiind construit deja și împodobit cu toate cele necesare. Mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni) aproba rugămintea. La 3 iulie 1820, ctitoria vechiului neam boieresc Rusu-Carp a fost sfințită de către Preasfințitul Dimitrie (Sulima), episcopul de Bender și Ackerman¹⁶.

¹⁴ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 2152.

¹⁵ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 2055, f. 79 verso.

¹⁶ ANRM, Fond 2, inv. 1, d. 4228, f. 8048. „Către Înalt Preosfinția Sa al Preasfântului Îndreptătorului Sinod cler și al aceluiași Exarh Chirio Chirio Gavriil, Mitropolit Chișinăului

Fig. 5a – Buna Vestire, secțiunea longitudinală

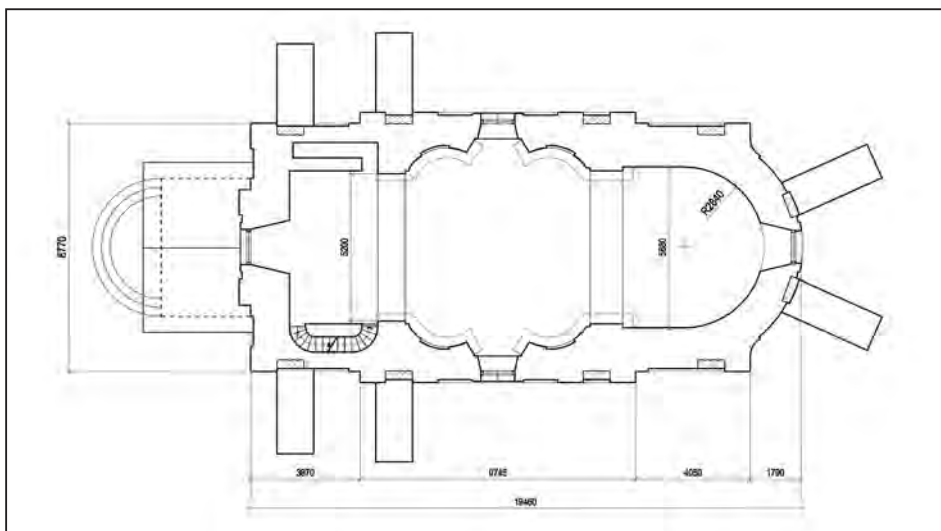
repare pe bani proprii clădirea bisericii¹⁸. Volumul lucrărilor de reparație solicitate de enoriași includea placarea podelelor noi de lemn, montarea unor ferestre noi și tencuirea bisericii în interior și exterior. Constatăm că în anul 1896 au fost operate măsuri de reparație care au dus la modificarea aspectului autentic al bisericii, fiind schimbate ferestrele, podeaua și tencuiala bisericii.

Pentru efectuarea lucrărilor de reparație, preotul Dimitrie Baltaga a solicitat, în iulie 1896, permisiunea Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău de a ridica de la secția Băncii Statului, de pe contul bisericii satului Rădeni, suma de 100 de ruble. Anume de atâția bani era nevoie pentru achitarea cotizațiilor la întreținerea școlilor și acoperirea unor cheltuieli legate de reparația clădirii bisericii din localitate, reparație permisă prin ordinul Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău cu nr. 7305 din 24 mai 1896.

Deja în octombrie 1896 același preot, în raportul său către Dicasterie, menționa că reparația clădirii bisericii din satul Rădeni s-a terminat, lucrările au fost făcute în termen, calitativ și corect.

În lista cheltuielilor pentru reparația din vara anului 1896 au fost incluse 650 de ruble colectate de preotul bisericii din sat, Leonid Neaga, care a păstorit biserica între anii 1895 și 1897. Această sumă includea 100 de ruble

¹⁸ ANRM, Fond 208, inv. 4, d. 2075.

Fig. 6 – Planul bisericii la nivelul cafasului

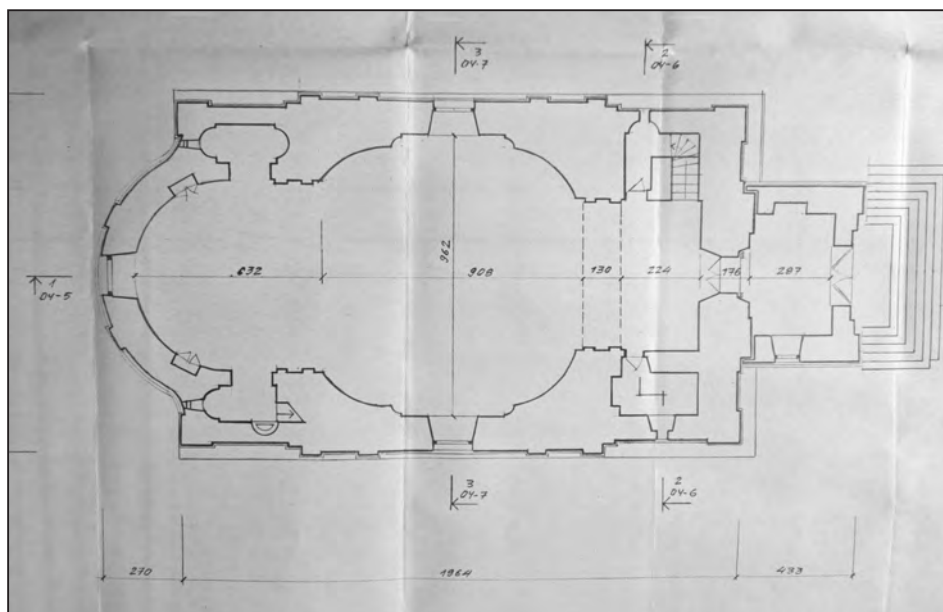
donate de însuși preotul Neaga, 100 de ruble erau donațiile enoriașilor din satele Rădeni, Zâmcioji și Beliești, 100 de ruble au fost donate de nobila Zinovia [Stepanovna] Russo, 100 de ruble de nobilul Nicolai [Alexandrovici] Russo (strănepotul ctitorului Ioan Russu), 30 de ruble de nobila Maria [Alexandrova] Cristi și încă 220 de ruble au fost donate de nobilul Vichentie [Alexandrovici] Helmițchi.

Peste câțiva ani, conducerea eparhială a mulțumit comunității satelor Micăuți, Biliești, Rădeni și Zâmcioji, județul Chișinău, pentru donarea sumelor de 198 de ruble, 102, 111 și respectiv 139 de ruble, pentru cumpărarea unei case și a unui lot de pământ la Rădeni, pentru parohul bisericii din Rădeni¹⁹.

O nouă reparație a bisericii a avut loc la începutul secolului XX, în 1906, pe timpul păstoririi pr. Mihail Baltaga, reparație posibilă prin eforturile enoriașilor. Planul de acțiuni de data aceasta includea reamenajarea pristolului bisericii. Totodată au fost tencuiți pereții interiori, iar în curtea lăcașului a fost ridicată din piatră casa paznicului.

Conform formularului bisericii pentru anul 1909, aflăm că la acea vreme biserica era de piatră, cu clopotniță de piatră alăturată, acoperită cu șindrilă, îngrădită cu gard de piatră. În state, conform regulii din 1890, se cuveneau un preot, un pălamar și prosfir. Întreținere de la stat nu este și se folosesc de recompensele oferite de enoriași la săvârșirea slujbelor. Biserica avea 22 de desetine de pământ arabil de calitate medie, planurile și cărțile de hotar păstrându-se în biserică. Parohul bisericii lucrează singur lotul său de pământ,

¹⁹ Chișiniovskie Eparhialinîe Vedomosti, Chișinău, 1903, № 15-16, p. 357.

Fig. 6a – Buna Vestire, planul

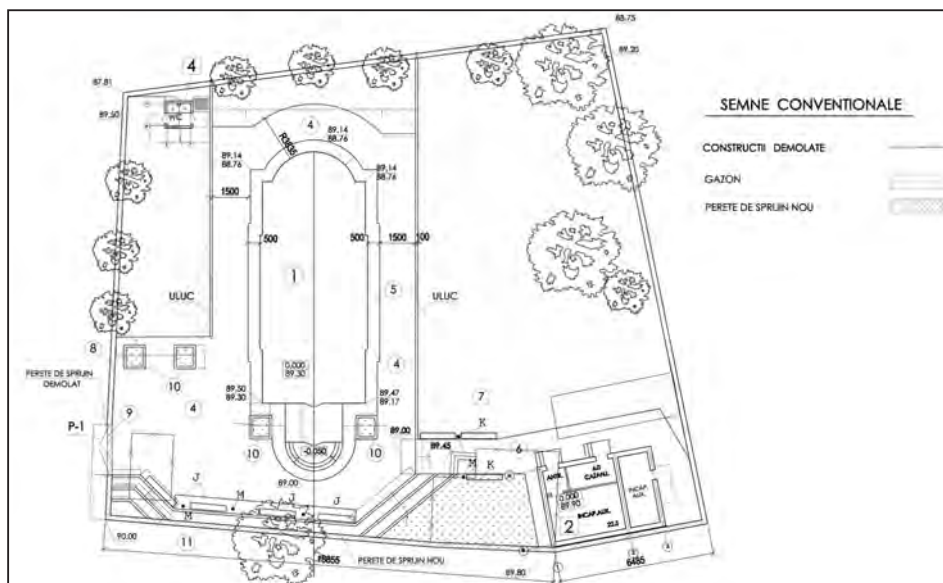
iar pălămarul îl dă în arendă pe un termen de un an. Preotul primește 15 ruble de pe desetină, iar pălămarul pentru arendă a primit 12 ruble. Casa de lemn a preotului este proprietatea bisericii și a fost procurată prin eforturile comunității în anul 1898. Alte case în proprietatea bisericii nu sunt. La această biserică este arondată și biserica din satul Micăuți. În 1890 a fost inventariată averea bisericii ce se păstrează în lăcaș. Cărțile de venit și cheltuieli au fost eliberate de Consistoriul Duhovnesc în 1908 și se îndeplinesc cu regularitate. Copiile de pe cărțile mitrice se păstrează întregi din anul 1811. Cărțile de împărțășanie se păstrează din 1814. Din 15 august 1909, starostele bisericii din Rădeni este Vasile Dănilă.

În parohie sunt trei școli parohiale, deschise în 1891, 1897 și 1907, toate fiind amplasate în clădiri separate. Pentru întreținerea școlii, comunitatea din Rădeni a eliberat 137 de ruble. În anul 1909 în toate trei școli au învățat 124 de băieți și 24 de fete.

Următoarele lucrări de reparație ale bisericii din satul Rădeni, dar și cele mai temeinice, au avut loc deja în 1912²⁰, pe timpul păstoririi prot. Gheorghe Danilov. Protoiereul Dimitrie Baltaga, protopopul cercului 2 al ținutului Chișinău, în raportul cu nr. 663 din 30 iunie 1912, a solicitat permisiunea conducerii eparhiale de a folosi suma de 300 de ruble din banii bisericii pentru reparația bisericii. De asemenea, el a menționat că enoriașii bisericii

²⁰ ANRM, fond 208, inv. 4, d. 4171.

Fig. 7 – Planul general al terenului bisericii

satului Rădeni nu posedă suficiente mijloace financiare pentru a dona încă 300 de ruble pentru reparația bisericii, deoarece deja au strâns suma de 900 de ruble necesare pentru schimbarea iconostasului.

Potrivit solicitării din 2 iunie 1912, expediate în adresa protopopului protoiereu Dimitrie Baltaga, semnată de preotul bisericii din Rădeni, părințele Gheorghe Danilov, psalmierul Mihail Negruțov, episcopul bisericii, Vasili Danilov, reprezentanții enoriașilor, Fiodor Panfil și Vasili Cristea, comunitatea satului Rădeni roagă să li se permită folosirea sumei de 300 de ruble din banii bisericești pentru reparația necesară – acoperișul nou și tencuirea pereților. Enoriașii au menționat că deja au donat pentru reparație 300 de ruble, încă 900 de ruble au fost strânse pentru un iconostas nou.

Conform rezoluției nr. 1134 a conducerii eparhiale, s-a permis folosirea din banii bisericii a sumei de 300 de ruble pentru reparația bisericii din satul Rădeni; totodată, urmau să fie prezentate documentele de confirmare pentru raportul financiar. Și în caz că documentele vor fi perfectate corect, dosarul în cauză se încheiea și se transmitea în arhiva Dicasteriei.

În timpul lucrărilor de reparație din anul 1912 au fost efectuate următoarele măsuri: a fost schimbat acoperișul de șindrilă pe unul din tablă zincată, consolidarea și fortificarea constructivă a pereților bisericii prin adăugarea unor contraforturi pe perimetrul extern al edificiului și instalarea unui brâu metalic la nivelul doi al clopotniței. Mai mult ca probabil tot atunci a fost adăugat un mic pridvor de piatră, la intrarea în partea de vest a lăcașului.

Aceste intervenții capitale în arhitectura edificiului de cult erau explicate prin pregătirile pentru manifestările duble: un centenar de la formarea Eparhiei Chișinăului și a Hotinului (1813–1913) și 100 de ani de la fondarea bisericii de piatră cu hramul Adormirea Maicii Domnului.

Ca urmare a tuturor lucrărilor de reparație din anii 1896, 1906 și 1912, a avut de suferit autenticitatea arhitecturii bisericii, fiind instalate podele noi de lemn, montate ferestre noi și tencuiți pereții interiori și exteriori ai bisericii; a fost reparat pristolul și schimbat iconostasul bisericii; a fost schimbat acoperișul de șindrilă cu unul de tablă zincată, iar pentru consolidarea construcției și fortificarea pereților au fost adăugate contraforturi și a fost construit un mic pridvor în vestul clădirii.

Cât privește perioada interbelică, menționăm că în 1922 în sat erau 650 de gospodării, case pentru preot și cântăreț și local pentru școala bisericească²¹. Pentru anul 1930 este înfățișat următorul tablou: 536 de gospodării; case pentru cler și local pentru școala bisericească; biserica posedă 18 ha de pământ arabil²².

Biserica din Rădeni a fost închisă de autoritățile sovietice în anul 1960, în pofida faptului că în anul 1951 comunitatea bisericească, formată din 15 persoane, în frunte cu preotul M. Vrabie a primit în folosință legală lăcașul de cult. Pentru mai mulți ani clădirea a fost folosită de autoritățile locale conform necesităților sale.

Biserica a fost redeschisă prin anii '90 ai secolului al XX-lea, purtând hramul Sf. Ioan Teologul. Factorul natural și cel antropic au avut însă un impact distructiv asupra clădirii bisericii, afectând aspectul autentic nu numai ca arhitectură, dar și decorul exterior și interior. Astfel a dispărut cornișa denticulată de sub acoperiș. În prezent clădirea este reparată, adăugându-i-se neinspirat un pridvor în partea de vest și un diaconicon în partea de sud. Biserica cu hramul Sf. Ioan Teologul se află acum în așteptarea demarării unui amplu proiect de restaurare artistică a edificiului de cult, fapt care va conduce spre conservarea ei ca parte a patrimoniului ecleziastic al țării.

Arhitectura bisericii: asemănări și deosebiri²³

Biserica din Rădeni este amplasată pe o colină, conform tradițiilor, pe un loc mai înalt, oferind vizibilitate din toate părțile față de lăcașul de cult.

²¹ Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, Chișinău, 1922, p. 85.

²² Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului, Chișinău, 1930, p. 61.

²³ Autorul exprimă grațitudine arhitectului Eugen Smolin, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție materialele plastice, releveele și proiectele de restaurare ale bisericii din satul Rădeni.

Fiind încadrată optim în peisajul rural și în planul satului, biserica ocupă o poziție dominantă și ca poziționare geografică, și ca soluție spațial-volumetrică. Accesul principal în biserică este amenajat pe axa centrală a clădirii, biserica fiind împrejmuită cu un gard de metal forjat, ale cărui elemente alungite amplifică aspectul elansat al bisericii. Monumentalitatea acestui ansamblu bisericesc este susținută de contraforturile ca element de consolidare/fortificare, clopotnița în patru nivele și forma originală a acoperișului, încununat cu crucile forjate.

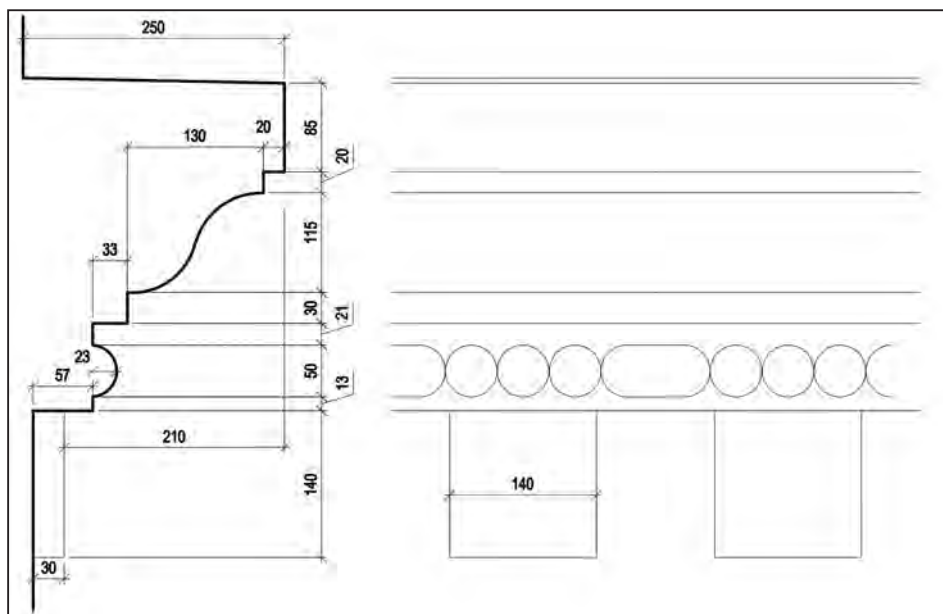
Analiza materialului plastic și a releveelor disponibile permite să constatăm că biserica din Rădeni este realizată sub influența stilurilor europene, baroc și clasic, în vogă în principatele române la cumpăna secolelor XVIII–XIX. Edificiul posedă caracteristicile bisericilor din Chișinău Buna Vestire (1810)²⁴, Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil (1806), dar și a celor din Iași, Banu (1800) și Sf. Constantin și Elena (1814). Fiind proiectate de către arhitecți de proveniență austro-ungară și construite sub îndrumarea conducătorilor de șantier de aceeași origine, aceste lăcașe sunt amenajate și cu inventar realizat de meșterii de origine din același imperiu. Perpetuându-se doar compartimentarea tradițională, formele arhitecturale, planimetria și plastica decorului, biserica disputată dezvăluie o asemănare inconfundabilă cu bisericile din Transilvania și Bucovina²⁵.

În general, subliniem aspectul aparent laconic și sobru al bisericii, clădirea bisericii din Rădeni având o formă alungită, cu planul alcătuit tradițional din trei compartimente: pronaos, naos și altar, la care, în secolul al XX-lea, a fost adăugat un pridvor. Deasupra pronaosului este amplasat turnul-clopotniță, iar o scară amenajată în grosimea peretelui sudic al pronaosului permite accesul de la primul nivel la următoarele trei nivele. La nivelul doi este amenajat cafasul (spațiul predestinat cântăreților bisericești), care este susținut de doi piloni masivi, fiind luminat printr-un geam modelat în peretele de vest. La nivelul trei al turnului-clopotniță se află o încăpere folosită ca depozit, iluminată de un geam de formă ovală, iar la nivelul patru se găsește camera clopotelor, cu câte o deschizătură în toți cei patru pereți ai clopotniței.

Accesul în biserică se face pe partea vestică, unde este amenajată intrarea de formă semiarcuită în partea superioară. Ușa în două canturi repetă silueta intrării și este executată din lemn masiv, cămășuită în exterior cu foi de metal

²⁴ Autorul exprimă recunoștință d-lui Ion Ștegăniță, director al Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție dosarul bisericii Buna Vestire din Chișinău, păstrat în arhiva Agenției.

²⁵ Biserica romano-catolică „Sf. Petru și Pavel” din Brașov, construită între anii 1776 și 1782.

Fig. 8 – Secțiunea cornișei din interior

gros, prinse prin fâșii de metal formând un decor geometric-romboidal. Pe perimetru, romburile sunt decorate cu fâșii de metal ornamentate cu solzi, a căror terminație are forma unui cap de șarpe, plasați simetric, în felul animalelor afrontate. Astfel, prin această decorație a ușilor au fost atinse două scopuri, atât cel estetic, cât și cel apotropaic.

Prin ușa centrală se pătrunde într-un spațiu flancat din partea sudică de un perete masiv în grosimea căruia sunt amenajate două deschideri. Prin cea mai aproape de intrarea centrală avem acces la casa scării, cealaltă duce într-un spațiu amenajat sub scară, iar în partea nordică se află o singură deschizătură, semiarcuită în partea de sus, prin care se pătrunde într-un spațiu îngust similar casei scării. Spațiul dat servește ca pronaos. Tavanul de deasupra pronaosului și cel dintre nivelul trei și patru al clopotniței este din lemn, pe când cel dintre nivelul doi și trei este din cărămidă și formează o boltă de tip „velă-pânză”. Anume în pronaos, la intrarea centrală sub peretele nordic, a fost înhumat ctitorul bisericii, paharnicul Ioan Rusu.

Partea centrală a bisericii, care corespunde naosului, este cea mai spațioasă și are forma unei travee cu contur plastic, boltită cu o calotă sferică de același tip „velă-pânză”, care își pierde delimitarea precisă, fiind unită cu pronaosul printr-un gol larg de trecere. Pilaștrii, care susțin construcția bolții, au în plan forma curbă și sunt alipii pereților, iar în partea superioară finalizează cu antablamente cu cornișe proeminente, care repetă aceeași formă

Fig. 9 – Pilaștri și cornișa de formă curbă în plan

curbă. Pilaștrii care susțin arcurile au forma deja plată, dar care finalizează cu aceeași matrice a antablamentului. Această construcție posedă și o semantică estetică, deoarece delimitează vizibil spațiul naosului de altar și pronaos. Cornișele proeminente și pilaștrii, care înviorează suprafața interioară a pereților, amintesc de panourile din bisericile occidentale. În pronaos lumina pătrunde prin două ferestre amenajate în pereții de sud și nord, la o distanță considerabilă de nivelul podelei. Naosul fiind acoperit de o boltă elipsoidală înaltă, este despărțit de altar și pronaos prin arce la fel înalte.

Absida circulară a altarului este boltită cu o semicalotă și este flancată de spațiile în formă de nișă a proscomidiei și a diaconiconului, amenajate consecutiv în grosimea peretelui nordic și sudic. Din nișa proscomidiei, prin grosimea peretelui duce o scară, care permitea accesul la amvonul pentru predici, situat în naos pe pilastru curb din stânga iconostasului. În timpul ultimei reparații, realizată acum două decenii, amvonul a fost desfăcut. Spațiul altarului este iluminat printr-un geam amplasat pe centrul peretelui.

Decorația plastică este și ea tributară stilurilor baroc și clasic – cornișă cu denticule, friză, ancadramente. Spre deosebire de soluția cu forme plas-

tice din interior, exteriorul are un aspect sobru, creat laconic prin folosirea detaliilor stilului clasicist – cornișe cu denticule, rotunjiri etc.

Influența stilului baroc se manifestă și în exterior, remarcându-se silueta elegantă a bisericii, precum și în detalii: profilul oprit și frânt al acoperișurilor, în rotunjirea colțurilor pereților clopotniței.

Fațada sudică, nordică și cea vestică sunt accentuate pe centru prin rezalite. Rezalitul de pe fațada vestică are un dublu rol, atât de a evidenția intrarea în biserică, cât și de a continua imaginar turnul clopotniță. Rezalitele de pe fațadele sudică și nordică au ca scop accentuarea în exterior a spațiului sacru al pronaosului din interior.

Fațadele sunt împărțite în panouri dreptunghiulare prin niște pilaștri angajați fără capiteliuri. Pilaștrii sunt amplasați în primul rând la colțuri, având funcția de a evidenția din exterior compartimentarea. Naosul care cuprinde suprafața centrală, mai mare, este accentuat cu câte doi pilaștri amplasați la extremități, formând cel mai mare panou, în centrul căruia este modelat geamul.

Suprafața fațadei absidei altarului în exterior este racordată plastic pereților laterali, fiind decorată cu patru pilaștri, care formează trei panouri dreptunghiulare cu suprafețe egale, în panoul din centru aflându-se fereastra. Cornișa înconjoară toată planimetria bisericii la același nivel.

Toate ferestrele bisericii Adormirea Maicii Domnului sunt terminate în arc de cerc.

Reparațiile suportate între timp i-au schimbat parțial aspectul inițial.

Masivitatea și înălțimea pereților, plasarea celor trei ferestre la o înălțime considerabilă, imprimă edificiului caracter de fortificație. Ușile impunătoare, ferecate în metal, completează acest aspect, fiind valoroase și ca artă a feroneriei.

Acoperișul turnului-clopotniță are forma barocă asemănătoare unui clopot, finalizat cu o tamburină octaedrică de dimensiuni nu prea mari, încununată cu o sferă metalică dominată de o cruce forjată de metal. Inițial de șindrilă, el a fost schimbat în 1912 pe un acoperiș de tablă zincată.

Biserica de la Rădeni prezintă o asemănare puternică cu biserica Buna Vestire din Chișinău, edificată în 1810 și cunoscută bine publicului larg. Biserica din Rădeni, fiind construită mai târziu, este o replică fidelă executată în proporții mai reduse a bisericii Buna Vestire. Pentru că nu se cunosc documente privind construcția bisericii din Chișinău, această asemănare dintre ea și biserica din Rădeni ne face să credem că ele au fost construite de același arhitect – Ioan Zaiiciuk. În sprijinul acestei aserțiuni vine și faptul că ambele biserici au câte un clopot provenit din aceeași turnătorie din Viena.

Astfel, pe clopotul din Rădeni (cu diam. 58 cm) găsim turnată în volum următoarea inscripție în limba germană: „FIELGRADER IN WIENN ANNO 1793 MICH GOSS IOHANN GEORG”. O informație aproape identică are și clopotul din biserica chișinăuiană Buna Vestire²⁶. Explicăm proveniența clopotelor prin faptul că arhitectul Ioan Zaiiciuk, lucrând la aceste două biserici asemănătoare, fiind totodată și supus austriac, a putut intermedia procurarea lor. La fel și ușile de intrare sunt executate în aceeași manieră.

Astfel, la o analiză mai detaliată a aspectului exterior și a interiorului bisericilor din Rădeni și Buna Vestire din Chișinău, constatăm că ambele se înscriu într-un tipar unic al bisericilor proiectate și ridicate de arhitectul Ioan Zaiiciuk. Biserica din Rădeni repetă toate detaliile arhitecturale și de decorație ale bisericii chișinăuiene, începând cu accesul principal, soluția spațial-volumetrică, decorul interior și exterior, turnul-clopotniță și acoperișul. Biserica Buna Vestire este una definitorie pentru arhitectura ecleziastică din Basarabia. Ca atare, este o etapă intermediară de la stilul construcțiilor specifice secolului al XVIII-lea la proiectele model implantate de autoritățile imperiale ruse deja începând cu deceniul trei al secolului al XIX-lea. Asemenea construcții tipologizate, realizate în stil clasicist rus, au devenit dominante în arhitectura Imperiului Rus, inclusiv în satele și orașele basarabene, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Clerul bisericii din satul Rădeni

În toate timpurile, biserica ca instituție, dar și ca lăcaș de cult a fost păstorită de oameni vrednici și cu credință. O problemă, în opinia noastră la fel de importantă precum construirea bisericii, este restabilirea numelui celor care au slujit la biserică. Sursele vremii scot din anonimat pe reprezentanții clerului atestați la biserica din satul Rădeni. Din rațiunea că obiectivul principal al demersului nostru constituie totuși dimensiunea istorico-artistică și arhitecturală

Fig. 10 – Ușa ferecată, biserica Rădeni

²⁶ S. Ciocanu, *Teodor Sabău – ctitor al mănăstirii Churchi, județul Orhei*, în *Arta-98*, Chișinău, 1999, p. 58.

a bisericii, vor fi prezentate date sumare despre activitatea preoților în parohia vizată.

Astfel, „Scara metricelor a fiștecăruia sat la câți file este și de ce ocol, precum în jos arată” consemnează pentru anul 1810, la Rădeni, la biserica Adormirea Precistii, pe pr. Fiodor și pr. Gheorghe²⁷, care astfel sunt primele fețe bisericești documentate la această parohie.

În această ordine de idei, menționăm și pe un preot Iordache (Gheorghe) Baltaga din Rădeni, ținutul Orhei, care la ziua hirotonisirii (1813) a atins vârsta de 23 de ani²⁸. La 13 octombrie 1812, este hirotonisit ipodiacon pentru biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău, iar în martie 1813, este hirotonisit diacon către același sobor, apoi, la 1813 decembrie 17, devine preot pentru biserica Sf. Haralambie. Este fiul preotului Gheorghe Baltaga din satul Rădeni.

În anul 1813, în Ocolul Ichelului, blagocin era iereul Ilie Gorițan²⁹, iar la biserica Adormirea Maicii Domnului din satul Rădeni îi găsim în continuare pe pr. Gheorghe și pr. Fiodor. Tot la acea vreme, preot Tomescu Fiodor din satul Redeni, depune o plângere asupra lui Sechiraș Ion din satul Teleșău, care i-a luat o pereche de boi³⁰.

La etapa proiectării și construirii bisericii din piatră, în satul Rădeni a slujit, la vechea biserică de lemn, Fiodor Tomescu, fiu de preot³¹. S-a născut în 1774. La seminar nu a învățat. La 2 iunie 1805 este hirotonisit pentru biserica Maicii Domnului din satul Rădeni. La 14 aprilie 1828 este transferat prin blagoslovire la biserica de la Hidighiși (Ghidighici) de către Preasfințitul Dimitrie, Arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului. La vârsta de 63 de ani, la 21 noiembrie 1837, preotul Fiodor Tomescu a decedat și este posibil să fi fost înmormântat în ograda bisericii.

La 22 mai 1821, pentru biserica din satul Rădeni a fost hirotonisit preotul Gheorghe Baltaga, născut în 1802, fără studii teologice. Inițial, a fost hirotonisit diacon la biserica din satul Micăuți (21 ianuarie 1821).

În 1830, la biserica din Rădeni este menționat un preot Luchian Harghel, în vârstă de 59 de ani, care a murit de junghi.

Conform cărților metrice (Revizscaia scazka) din 25 aprilie 1835, ale clerului bisericii Adormirii Maicii Domnului din satul Rădeni, aflăm că proprietar al moșiei era nobilul Ioan Russo³². În statele bisericii erau trecuți

²⁷ ANRM, Fond 211, inv. 5, d. 1.

²⁸ ANRM, Fond 205, inv. 1, f. 218.

²⁹ ANRM, Fond 211, inv. 5, d. 7.

³⁰ ANRM, Fond 205, inv. 1, d. 124.

³¹ ANRM, Fond 211, inv. 3, d. 6.

³² ANRM, Fond 134, inv. 1, d. 7, f. 50 verso-51.

Fig. 11 – Bolta pronaosului, vedere de sub învelitoarea acoperișului

preotul Gheorghe Vasile Tomescu, de 76 ani, cu copii săi: feciorul Dumitru, de 16 ani, fiicele Parascheva, de 18 ani, și Maria, de 14 ani; diaconul Antonie Panfil Bârdac, de 50 ani, cu feciorul său Nistor, de 12 ani, și soția sa Agafia, de 43 ani, cu fiicele sale Agripina, de 16 ani, Elena, de 14 ani și Maria, de 13 ani; diaconul Constantin Nestor Zavtur, de 28 ani, cu soția sa Elena, de 20 ani. La fel sunt menționați feciorul preotului Gheorghe Tomescu, Teodor, de 27 ani, cu feciorul său Filimon, de un an, și soția sa Ecaterina, de 23 ani, cu fiica Elena, de 4 ani. În afara statelor au rămas pălămarul Lupu Ștefan Cotruță, de 63 ani, cu soția sa Agafia, de 49 ani, și fiica Elena de 18.

Informații indirecte privind activitatea sau schimbarea preoților la biserica din Rădeni le găsim în documentele timpului, care privesc botezul, cununia sau decesul. Astfel, la 23 iulie 1839, în familia locuitorului din satul Rădeni, starostele de biserică, Petru Ion Cheptea și soția sa Agripina Anton, s-a născut un fecior Ioan, care, în aceeași lună, în data de 29, a fost botezat în biserica Adormirii Maicii Domnului din Rădeni, de către preotul Gheorghe Baltaga, dascălul Antonie Bârdan și pălămarul Gheorghe Zaltur, nași de botez fiindu-i nobilul-moșier din Rădeni, Ioan Ioanov Russo.

Iar la 10 ianuarie 1848, locuitorul satului Rădeni, județul Chișinău, Petru Ioan Cheptea, de 45 de ani, a murit de tuse și *înădușală*. A fost înmormântat

în cimitirul parohial în data de 12 a aceleiași luni de către preotul Gheorghe Baltaga, diaconul Gheorghe Zaltur și dascălul Nestor Bârdan³³.

Nu se știe din ce motive, însă, la mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea în biserica din Rădeni nu era un state niciun preot, la slujbă fiind documentat doar dascălul Nestor Bârdan.

La 20 martie 1857, pentru biserica din Rădeni a fost hirotonisit preotul Spiridon Gobjilă, născut în 1823, fiu de pălămar, fără studii teologice. Acesta a slujit la biserică până la 30 mai 1864, când a fost transferat la biserica din satul Bilișești.

În locul pr. Simion Gobjilă, la 3 mai 1864, a fost hirotonisit, de către arhiepiscopul Antonie, preotul Ștefan Ivanov Paraschiv, născut în 1831, fiu de dascăl, fără studii teologice, transferat la biserica din Rădeni de la biserica din satul Pănășești.

În 1875 și la biserica din Rădeni și la cea din satul Micăuți era același preot, mai întâi Delinschi, apoi Ioan Galin, pălămar era Trofim Maximovici Mareșchii. Conform datelor, stabilim că la Rădeni la acea vreme s-au născut în total 28 de copii: 16 băieți și 12 fete. S-au cununat 10 perechi. Au murit 35 de persoane: 20 bărbați și 15 femei³⁴.

Preotul Mihail Iavorschi a fost hirotonisit pentru biserica din satul Rădeni de către ÎPS Pavel, la 19 februarie 1881. Născut la 5 noiembrie 1859, în orașul Hotin, fiu de nobil, a absolvit Seminarul Duhovnesc din Chișinău (1880). În august 1886, pr. Mihail Iavorschi a fost transferat cu slujba la altă biserică, iar la biserica din Rădeni, la 13 august 1886, este transferat preotul Ioan Fedorean, preotul bisericii din satul Cobâlea.

La 3 octombrie 1895, la biserica din Rădeni este transferat preotul Mihail Baltaga, care până atunci a slujit la biserica din satul Caragaci, județul Ismail. S-a născut în 1862, a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău, tot în 1887 a fost hirotonisit preot pentru biserica din satul Dahnovici, județul Chișinău. Pentru merite și activitatea sa în calitate de paroh al bisericii din satul Rădeni, pr. Mihail Baltaga a fost onorat de Sf. Sinod, la 14 aprilie 1904, cu camilafcă, iar la 19 martie 1909 i s-a acordat înalta distincție, crucea de aur. La 13 martie 1912, a fost transferat la biserica din satul Bardar, județul Chișinău.

Preotul Leonid Emanuil Neaga s-a născut în anul 1863, în satul Suruceni, ca fiu de preot. În noiembrie 1895, roagă să fie transferat la biserica din satul Rădeni, iar prin decizia Consiliului Eparhial este numit conducător și învățător la școala parohială din Rădeni. În 1897 este transferat în aceeași funcție în satul Micăuți.

³³ ANRM, Fond 37, inv. 5, d. 780, f. 4-7.

³⁴ ANRM, Fond 211, inv. 11, d. 34.

Următorul preot, documentat din anul 1912 la biserica din satul Rădeni, a fost protoiereul Gheorghe Danilov, transferat aici la rugămintea sa din 21 mai 1912³⁵. Născut la 1874 martie 20; absolvent al seminarului teologic cu 10 clase; în serviciu de cântăreț la parohia Cârnațeni, jud. Tighina, de la 1895; hirotonisit în 1905 ianuarie 6 pentru parohia Forostna, jud. Hotin. În 1918 a fost onorat cu camilafcă de arhiepiscopul Anastasie. Prin anii 1930 este documentat ca paroh al bisericii din Rădeni, având rangul de protoiereu³⁶. Cântăreț era Iacob Istrati, născut la 23 octombrie 1902, absolvent al școlii de cântăreți, în slujbă la biserica din Rădeni de la 1 aprilie 1927.

Fig. 12 – Clopot (1793, Viena)

După cel de-al Doilea Război Mondial, în anii 1944–1946, paroh la biserica din Rădeni a fost pr. Alexandru Timuș, născut în anul 1891. La 21 noiembrie 1946, pentru biserica din Rădeni a fost hirotonisit pr. Visarion Cobasnean. Născut în 1889, în satul Cuizăuca, înainte de a fi transferat la Rădeni a slujit ca psalmier la biserica Sf. Gheorghe din Chișinău.

În anii 1950–1953, la biserica din Rădeni a slujit pr. Mihail Vrabie³⁷. Născut la Chișinău, în 1912, a absolvit Seminarul Teologic din Chișinău. Înainte de a fi hirotonisit pentru biserica din Rădeni, la 10 februarie 1950, a fost preot la biserica din satul Sireți, raionul Strășeni (din 24 octombrie 1948). La 11 aprilie 1953 a fost transferat ca paroh al bisericii Sf. Gheorghe din or. Chișinău. Din aprilie 1953 și până la închiderea bisericii, în 1960, paroh al bisericii din Rădeni a fost prot. Fiodor Chișcă.

Cărțile bisericești.

Din acest lăcaș s-au păstrat multe cărți bisericești vechi, datate cu secolul al XVIII-lea, descrise de către Dimitrie I. Balaure³⁸. Prezența unor cărți liturgice

³⁵ Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului, Chișinău, 1922, p. 85.

³⁶ Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului, Chișinău, 1930, p. 61.

³⁷ ANRM, Fond 3046, inv. 2, dosar 2.

³⁸ Dimitrie I. Balaure, *Biserici în Moldova de răsărit, cărți românești de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veac. XVIII–XIX)*, județul Lăpușna, București, 1934.

vine să ne demonstreze că vechea biserică avea deja tradiții deosebit de bine stabilite. Printre cărțile păstrate la biserică din Rădeni vom nominaliza câteva exemplare, provenite din vechea biserică de lemn: *Apostol* (Buzău, 7251/1743); *Evhologhion* (Iași, 1764); *Penticostar* (București, 7276/1768); *Evanghelie* (Sibiu, 1806); *Carte de rugăciuni* cu paraclis (Iași, 1809); *Mineie* lunare (Mănăstirea Neamțu, 1831); *Mineie* lunare (Mănăstirea Neamțu, 1832); *Octoih* (Mănăstirea Neamțu, 1836). *Ceasoslovul* aflat în cafasul bisericii Rădeni are următoarele inscripții marginale: „1934 an au fost la 29 martie sara la 10 ciasuri cutremur pământului”.

Formularul bisericesc din 1909 denotă că la biblioteca bisericii erau cărțile liturgice necesare serviciului. Printre ele menționăm *Biblia*, în slavonă, *Noul Testament*, în slavonă, diferite reviste bisericești, *Strașnic* pentru anul 1892, *Îndrumar* practic pentru parohii bisericești, din anul 1893, *Îndrumar* pentru preoții sătești din anul 1895, *Buletin Teologic* din anul 1898, *Buletin Bisericesc* pentru anul 1888, *Buletine Eparhiale*, revista „Kolokol” pentru anii 1907–1908, revista moldovenească „Luminătorul” pentru anii 1907–1908³⁹.

În timpul campaniei de lichidare a bisericilor și mănăstirilor din RSSM, a avut de suferit și biblioteca bisericii din Rădeni. În lista cărților inventariate în 1953 au fost incluse o *Evanghelie* în limba moldovenească, îmbrăcată în catifea (evaluată la un preț de 50 de ruble rusești), o *Evanghelie* în limba rusă (70 rub.), *Tipicon* (35 rub.), *Octoih* (30 rub.), *Apostol* (20 rub.), 12 *Mineie* (120 rub.), o *Psaltire* (15 rub.), *Penticostar* (15 rub.), *Ceaslov* (12 rub.), *Triodul* de post (35 rub.), *Catavasier* (12 rub.)⁴⁰.

Inventarul liturgic al bisericii Rădeni

Biserica din satul Rădeni era bine înzestrată cu inventar liturgic, fapt demonstrat și de sursele vremii. Se știe că în 1813, biserică avea „veșminte, icoane și cărți îndeajuns”. Și în 1909 la el „biserica era îndeustulată cu podoa-bele necesare”⁴¹.

Cu câțiva ani înainte de închiderea bisericii, ea a fost inventariată și, conform actului din 29 martie 1953, averea mobilă și imobilă a bisericii a fost trecută de la evidența parohului bisericii satului Sireț, Mihail Vrabie, în gestiunea noului paroh desemnat al bisericii din Rădeni, prot. Fiodor Chișcă, act întocmit în prezența comitetului bisericesc reprezentat de I. Botezatu, V. Caprari și I. Panfil⁴².

³⁹ Chișiniovschie Eparhialinîe Vedomosti, 1909, № 15-16, p. 357.

⁴⁰ ANRM, Fond 3046, inv. 2, dosar 2.

⁴¹ Chișiniovschie Eparhialinîe Vedomosti, 1909, № 15-16, p. 357.

⁴² ANRM, Fond 3046, inv. 2, dosar 2.

Conform listei de inventariere, s-a constatat că în biserică erau 224 de lumânări evaluate la un preț de 2 ruble bucata, 36 de lumânări a câte 5 ruble; 12 cruciulițe, 50 de coronițe pentru icoane, 12 rugăciuni, 1 kg de resturi de lumânări. Bani în numerar în casa bisericii – 38 de ruble. Lista inventarului bisericesc din anul 1953 include de asemenea un pistol de piatră, un chivot evaluat la 500 de ruble, două cruci de mână de 25 și, respectiv, 75 de ruble, 3 candelabre mici (10 rub.), 2 tave mici a câte 30 de ruble, un vas pentru mir (35 rub.), jertfelnic/altar de piatră (120 rub.), potir (30 rub.), discos (35 rub.), steluță și linguriță (câte 15 ruble fiecare), sulită (5 rub.), vas pentru teplota (12 rub.), un giulgiul (*plășceanița*) de 150 de ruble, veșminte pentru pistol (300 rub.), icoană (150 rub.), Icoana Maicii Domnului (60 rub.), Icoana Mântuitorului (15 rub.), 16 icoane mici ale sărbătorilor de peste an (30 de rub.), 2 cădelnițe (la 300 de rub. fiecare), candelabru (250 rub.), 2 dulapuri de lemn (la 30 de rub.), 2 mese la 20 de ruble, perdelele pentru iconostas, un iconostas, Icoana Mântuitorului, Icoana Maicii Domnului, Icoana Arh. Mihail, Icoana Arh. Gavril, Icoana Sf. Nicolae, Icoana Învierea Domnului, Icoana Adormirea Maicii Domnului, Icoana Ioan Botezătorul, Icoana Cina cea de taină, Icoana Înălțarea Domnului, Icoana Intrarea în biserică, patru icoane ale tuturor Sfinților (30 de rub.), 15 candelabre mari (640 rub.), 7 steaguri, 2 cruci mari (120 rub.), 2 mese (160 rub.), 2 analoage (30 rub.), hora (60 rub.), 3 perechi de veșminte preoțești (300 rub.), 4 clopote (200 de ruble fiecare), cristelniță (150 rub.).

În loc de concluzii

Biserica Adormirea Maicii Domnului (cu hramul noi Sf. Ion Teologul) din satul Rădeni a intrat în arealul preocupărilor noastre datorită aspectelor arhitecturale și artistice de valoare. Plasată pe un loc mai ridicat, ea se profilează deasupra localității, turlele sale fiind văzute de departe. Istoricul edificării ei, prezența bisericii de lemn și destinul bisericii de zid ctitorite în 1814 de paharnicul Ioan Rusu completează informațiile cu referință la arhitectura originală a lăcașului. Biserica se înscrie în tipul de biserică proiectată de arhitecți veniți din Austro-Ungaria, dar și de lucrători calificați veniți din aceste regiuni. Toate bisericile încadrate de noi în acest tip sunt asemănătoare prin soluția planimetrică, amplasarea clopotniței, decorul interior și exterior, aspectul autentic care însă a avut de suferit urmare a unor intervenții negândite. Totodată, originalitatea și asemănarea acestor edificii de cult este datorată

activității arhitectului Ioan Zaiuc, cel care a transpus modelele sale atât în mediul urban (bisericele Buna Vestire și Sf. Gheorghe), cât și în parohiile rurale (biserica satului Rădeni).

Astăzi, biserica din Rădeni este în așteptarea restaurării artistice, asupra căreia vom reveni în studiile ce urmează, iar comunitatea sătească se pregătește a sărbători 200 de ani de la construirea bisericii.

Biserica Mănăstirii Valea, județul Argeș

Alexandrina Cuțui

Situat în satul Valea Mănăstirii, pe teritoriul administrativ al comunei Țițești, județul Argeș, lăcașul a fost zidit în 1534, fiind ctitoria lui Radu Paisie cel care avea să fie domn între anii 1535-1545¹. Acesta era nepotul lui Vlad Călugărul, fiul lui Radu cel Mare. La sfințire, biserica Valea Mănăstirii a primit două hramuri: Sfânta Treime și Coborârea Sfântului Duh.

Dintre portretele fondatorilor, pictate pe pereții pronaosului, doar cel al lui Radu Paisie poartă indicația scrisă de ctitor. Pomelnicul Mănăstirii Valea, pictat se pare la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau la începutul secolului al XIX-lea, când mănăstirea avea destule fonduri pentru a-și permite o asemenea lucrare, începe tot cu domnul Radu Paisie.

Unele elemente de ordin istoric și arhitectural arată că întemeierii așezării monahale este mult mai veche. Acest lucru a dat naștere la mai multe păreri contradictorii, autorii de studii și articole pe această temă nepunându-se de acord în ceea ce privește atât data zidirii, cât și ctitorul.

Legenda despre întemeierea așezării monahale spune că așezământul a fost început în timpul domniei lui Negru Vodă. Acesta, împreună cu însoțitorii săi, pentru a scăpa de urmăritori, a intrat pe valea Țițești spre a se ascunde. Aici, Negru Vodă se roagă și făgăduiește că, dacă va scăpa cu viață, va înalța un lăcaș de închinăciune în această vale. Au ajuns la un fierar din sat, care le-a „întors” potcoavele pe copitele cailor. Astfel, Negru Vodă și însoțitorii săi s-au salvat trecând culmea dealului spre Davidești, pe Argeșel, reușind să scape cu viață².

Negru Vodă avea să își țină promisiunea și va înalța o mănăstire în valea Țițești. Mănăstirea Valea este a doua sa ctitorie, după Mănăstirea de la Curtea de Argeș.

Elementele de arhitectură și unele documente, adunate, pun sub semnul întrebării datarea așezământului la 1534. Din punct de vedere arhitectural,

---

¹ Radu Paisie a fost fiul nelegitim al domnitorului Radu cel Mare și frate cu Mircea Ciobanul. Își trage porecla din faptul că, înainte de a fi domn, *Paisie* a fost numele său de călugărie la Mănăstirea Argeș, unde a fost și egumen. Aurel Neculai, *Istории regăsite*, Focșani, Editura Andrew, 2009.

² Legenda s-a transmis pe cale orală de către preoții care slujesc la biserica Mănăstirii Valea, județul Argeș.

apar asemănări cu biserica Mănăstirii Dealu din Târgoviște, datată între 1431 și 1456, domni fiind Alexandru Aldea, respectiv Vladislav II, și rezidită de către Radu cel Mare în 1500-1501³. Este vorba de planul plecat din tipul Vodița II și transmis prin biserica din Brădeț: cornișele cu brațul de cărămizi așezate pe lat, apar întocmai la ambele biserici (Brădeț și Valea).

Izvoarele documentare sunt cele care aduc lumină în ceea ce privește datarea mănăstirii. Sunt atestate danii de moșii încă din vremea lui Vlad Vodă Călugărul (1482-1495) și de la Neagoe Vodă Basarab (1512-1521). Un alt document menționează pe ȣigani ce aparțineau Mănăstirii Valea, din vremea lui Mihnea Vodă cel Rău (1508-1509)⁴.

Problema construcției bisericii este departe de a fi limpezită. Un document o menționează la 29 decembrie 1532. Din 1536 datează un hrisov prin care se arată că mănăstirea avea ȣigani din timpul domniei lui Mihnea cel Rău (1508-1510), care fuseseră primiți de la monahia Magdalena, ctitora schitului Corbii de Piatră și a Mănăstirii Valea. Monahia Magdalena, „i-a așezat și a miluit unde s-a tuns”, ceea ce înseamnă că mănăstirea, beneficiară în cauză, era un alt așezământ monahal, de călugărițe.

Această însemnare, împreună cu altele două (mai vechi), pun problema existenței a două mănăstiri Valea, una de călugări, la începutul secolului al XVI-lea, și altă mănăstire, de călugărițe, la mijlocul secolului menționat mai sus, care este atestată de documentele mai sus amintite.

O altă problemă controversată este și faptul că la 1534, anul datării monumentului în conformitate cu pisania, Radu Paisie nu se afla încă în scaunul Ȧrii Românești, lucru care s-a întâmplat după un an, la 12 iunie 1535, când l-a înlocuit pe Vlad Vodă Vintilă, de la Slatina, care a fost ucis mișelește de boieri⁵.

³ Cele două inscripții în slavonă, ce se află de o parte și alta a ușii de intrare în biserică, inscripții sculptate în piatră și încadrate în chenare din același material: „Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșitul Sfântului Duh blagocestivul și iubitorul de Hristos, înfrumusețat cu toate învățăturile drept-credincioase și încununat cu toate cununile, Io Radul Mare-Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a Toată Ȧra Românească, fiul marelui Vlad Voevod [Călugărul], în anul 7008 [1500], crugul zodiei: 2 al soarelui și al lunii: 16, temelia: 29, indicția: 3, mâna anului: 3, a început să zidească și să înnoiască și din temelie a ridicat cu toate bunătățile și cu mari frumusețe a înfrumusețat acest mare hram întru numele sfântului părintelui nostru și arhierarh, făcătorului de minuni Nicolae din Mira Lichiei, și a sfințit-o în același an 7010, luna D[ecembre] 4 zile, fiind egumen Zaharia. Amin”.

⁴ Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Ediția a II-a, București, Editura Scripta, 1993, p. 78-79.

⁵ Vlad Vodă Vintilă a avut o domnie scurtă: după 18 septembrie 1532 până la 11 iunie 1535. I s-a mai zis și *Braga Voevod*. Vezi Nicolae Gonț, *Vlad-Vintilă de la Slatina „Braga Voevod”*, Slatina, Editura CuArt, 2000.

Valea Mănăstirii - pisanie

Însă Radu Paisie a avut o primă domnie în septembrie–noiembrie 1534, când emite un hrisov datat la 20 noiembrie⁶.

În cele din urmă se mai ivește un impediment care face imposibilă datarea la 1534. Este vorba de lespedeza funerară a jupâniței Vișa, monument epigrafic ce se păstrează și acum în naosul mănăstirii Valea, purtând atât anul datării 1525⁷, cât și numele domnitorului de atunci, Radu de la Afumați⁸.

Aceasta era situația la 1969, cu datele și cu argumentările controversate, când, între 20 octombrie și 2 noiembrie, se efectuează aici, cu aprobarea Consiliului științific al Muzeului Câmpulung și cu sprijinul Episcopiei Râmnicului și Argeșului, săpături arheologice care au urmărit de la început rezolvarea problemei datării monumentului.

Astfel, după prezentarea cercetărilor arheologice, putem spune că a existat o primă fază de construcție din lemn pe temelie din zid de bolovani, formată numai din altar și naos, datate către sfârșitul secolului al XV-lea.

Din această etapă este mormântul nr. 2, aparținând jupâniței Vișa, care a fost săpat în afara bisericii, pe latura de apus, transformată ulterior în tindă, prin extinderea lăcașului, actualul pronaos. Datorită intemperiilor, în principal, biserica cea veche s-a degradat.

⁶ Constantin Razachevici, *Viața politică în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea. Epoca lui Radu Șerban, a Movileștilor și a lui Gabriel Bethlen*, în *Istoria Românilor*, vol. V, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 60.

⁷ Între 1522 și 1525, în Țara Românească s-au purtat lupte crâncene cu turcii și cu alți pretendenți la tron, sprijiniți de turci. Radu de la Afumați îi risipește pe turci în lupta de la Glubavi, în ianuarie 1522, și se instaurează ca „domn a toată țara Ungro-Valahiei”.

⁸ Radu de la Afumați, fiul lui Radu al IV-lea cel Mare și al doamnei Cătălina, domnitor al Țării Românești în ianuarie-aprilie, iunie-august, octombrie 1521– aprilie 1529. Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 77.

O a doua etapă în construcția bisericii este cea de zid, ctitorită de Radu Paisie, la 1535. Deși Radu Paisie a avut o primă domnie în 1534, am afirmat că acest an, indicat greșit de pisanie, este imposibil de acceptat din câteva considerente:

Vlaicu Piscanul⁹, indicat de pisanie ca vel logofăt și ca ispravnic la zidirea bisericii mănăstirii lui Radu Paisie, figurează ca vel logofăt și martor în documente emise de către Vlad Vodă Vintilă, ce apărea ca domn competitor cu rivalul său la domnie. Amândoi emiteau acte de cancelarie din localități diferite. Mai mult, el nu apare în actele emise de Paisie în prima sa domnie, lucru de altfel, imposibil în practică.

Același mare dregător nu avea cum să fie, în același timp, în sfatul ambilor domnitori, competitori ai aceluiși scaun domnesc, deci Vlaicu nu putea fie în 1534 vel logofăt al lui Radu Paisie și ispravnic la zidirea lăcașului, ci abia în a doua domnie, începută la 13 iunie 1535, când Vlaicu este amintit în documente emise de sus-numitul domnitor. Rezultă de aici că pisania refăcută în 1846 a fost transcrisă cu erori față de cea inițială, anul real al construcției de zid fiind 1535 și nu 1534; o dovadă în plus este și faptul că în această pisanie Mihnea, fratele lui Vlaicu, este menționat greșit, ca Mihai.

Greșeala de datare nu o fac, însă, zugravii de la 1846, ci este mai veche, poate de la a doua pictare a naosului (1746), deoarece mitropolitul Neofit Criteonul vizitează Valea în 1746 și cu această ocazie transcrie pisania în jurnalul său de călătorie, cu anul întemeierii, 1534¹⁰.

S-a încercat datarea bisericii de zid la 1544, însă și aceasta este imposibilă, deoarece același Vlaicu Piscanul nu putea să fie în acest an ispravnic la zidire, el fiind fugăr din 1543, iar în luna iulie a anului 1544 a fost prins în lupta de la Fântâna Țiganului și luat prizonier odată cu învinșii.

Următoarea etapă în construcția bisericii este pictarea naosului și altarului în anul 1548, în vremea lui Mircea Ciobanul¹¹. Pronaosul a rămas nepictat, având funcționalitate de pridvor.

La 8 mai 1623, Mănăstirea Valea a fost închinată Mănăstirii Sfântul Mihail din Eparhia Poganiani din Rumelia, Grecia. Aceasta închinare va atrage, mai târziu, decăderea mănăstirii. În anul 1636, turcii provoacă mari stricăciuni bisericii, distrugându-i porțile mari de la intrare, ușile și acoperișul.

⁹ Marele logofăt Vlaicu Piscanul este indicat ca fiind proprietarul conacului din satul Piscani, comuna Dărmănești (Dealul ludei), județul Argeș.

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 326.

¹¹ Mircea al V-lea Ciobanul a domnit în Țara Românească (1545-1552; 1553-1554; 1558-1559) și este fiul domnitorului Radu cel Mare.

În anul 1746, egumenul Damaschin pune să se picteze tinda, „cu ajutorul Sfintei Troițe și pe osteneala și osârdia robului lui Dumnezeu, Damaschin ierarh, în zilele prea luminatului Domn Io Constandin Nicolae Voevod, fiind mitropolit chir Neofit Critean, Iulie 27 leat 7254 (1746).

Tot în acest an se zugrăvește și restul bisericii prin osteneala fostului egumen Partenie, așa cum aflăm din pisania mare din naos: „al doilea s-a zugrăvit prin osteneala și toată cheltuiala Sfinției sale părintelui egumen Partenie, protosingel de la Mitilini”. Partenie conduce o delegație la Moscova, pentru a cumpăra mobilier și icoanele împărătești (1742). Mănăstirea este renovată și de văduva Magdalena Baldovin, din neamul baldovineștilor, în anul 1788, când i s-a pus acoperiș nou din șindrilă și a fost restaurată și pictura din anul 1544.

În anul 1797 (după cum este relatat în inscripția de deasupra pridvorului), prin osteneala egumenului Partenie, bisericii i se adaugă pridvorul, exonartexul: „Cu ajutorul Sfintei Troițe ziditu-s-a și s-au înfrumusețat acest sfânt amvon după cum se vede, prin toată osteneala și osârdia robului lui Dumnezeu Partenie ieromonah, egumen sfintei mănăstirii acestei, în zilele prea înaltului domn Io Alexandru Muruz Vv, fiind mitropolit a toata Ungrovlahia chiriu chir D[o]sitei 1797”.

În timpul lui Gheorghe Dimitrie Bibescu Voievod și al Mitropolitului Neofit, este realizată turla bisericii, se reface pictura bisericii și este schimbată catapeteasma. Costurile lucrărilor au fost suportate de Egumenul Ioanichie Polidor. După ce biserica a fost renovată și au fost construite chilii, a crescut numărul călugărilor.

Cei care au pictat tinda erau doi frați din Câmpulung, fiii lui Șerban diaconul: „Zugrăvit-u-s-au acest sfânt amvon de mâna robului lui Dumnezeu Radul i Costandin brat ego, sin Șerban diacon ot Dolgpol la leat 1797”. În 1846 se intervine din nou asupra aspectului bisericii, așa cum aflăm din ultima parte a pisaniei din naos: „Iar în zilele prea înaltului nostru Domn Gheorghe Dimitrie Bibescu Vv și preasfințitul nostru Mitropolit Neofit (fost episcop de Râmnic) (n.n.) s-au făcut turn bisericii de iznoavă. Și s-au zugrăvit biserica mare și altar și tâmpla și icoanele împărătești de iznoavă cu cheltuiala Sfinției Sale părintelui egumen Ioanichie Polidor ... leat 1846”¹².

Textul pisaniei spune că s-au zugrăvit tâmpla și icoanele împărătești, însă, poate fi numai o rețușare a celor din secolul al XVIII-lea sau o copiere a acestora.

¹² N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, I-II, București, Editată de Mitropolia Olteniei, 1970.

Valea Mănăstirii înainte de a fi scos cimitirul din curtea bisericii

Viața monahală a continuat până la secularizarea averilor mănăstirești, în anul 1863¹³. După anul 1864, mănăstirea devine biserică de mir pentru creștinii din sat¹⁴.

O ultimă reparație a bisericii se face în 1967, prin purtarea de grijă a preoților Ion Popescu de la București și Pantelimon Musceanu de la Țițești, precum și prin directa implicare a învățătorului Ion A. Duțulescu; când se repară turla degradată, numai exteriorul, păstrându-se pictura originală de la 1846.

În ceea ce privește detaliile arhitecturale, mănăstirea urmează modelul tradițional al lăcașurilor de cult ortodoxe, având un plan arhitectural structurat în naos, pronaos, altar și un pridvor deschis. Cea mai importantă intervenție datează din anul 1846, când este construită turla bisericii și este schimbat iconostasul (catapeteasma sau tâmplă – perete despărțitor între naos și altar, construit din lemn, piatră sau zid)¹⁵, care se păstrează și acum¹⁶.

¹³ Dimitrie Danu, *Din statistica bisericească a României*, în „Candela. Foaie bisericească-literară”, an IV, nr. 1, Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți, 1885, p. 20.

¹⁴ <http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/manastirea-valea-manastirii-96052.html>, accesat la 10.06.2013.

¹⁴ Ene Braniște, *Liturgica teoretică-manual pentru seminariile teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, p. 99-100.

¹⁵ I. Răuțescu, *Bisericile din nordul Județului Muscel în anul 1840*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. IX, București, 1930.

¹⁶ Iconostasul în prezent se află în restaurare, aceste amănunte fiind stabilite în urma cercetărilor și analizelor de laborator.

Cel mai probabil atunci au fost schimbate doar icoanele împărătești. Pe icoana Iisus Hristos Pantocrator în colțul inferior stâng este o inscripție cu anul 1846. În plus icoanele împărătești sunt realizate în tehnica ulei/pânză care a fost aplicată prin lipire pe panoul din lemn, în timp ce icoanele din ansamblul iconostasului sunt tempera pe suport din lemn. Acestea din urmă prezintă degradări specifice „îmbătrânirii” verniului, pigmentilor și a liantului din compoziția grundului, ceea ce indică faptul că sunt mai vechi, cel mai probabil ele fac parte din iconostasul realizat la Moscova¹⁷.

Actuala biserică are tinda pictată în anul 1797, pronaosul pictat în anul 1746, iar în naos și în altar sunt trei straturi de pictură: primul de la 1548, al doilea de la 1746, iar ultimul este de la 1846.

Interiorul mănăstirii este pictat *in fresco*, pictura datând încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea și fiind restaurată în anul 1788. Podoaba interioară a bisericii este iconostasul sculptat în lemn din secolului al XVIII-lea, când la domnie în Țara Românească se afla Constantin Mavrocordat¹⁸.

În a doua parte a secolului XX, biserica a fost închisă pentru o vreme, apoi a fost folosită ca biserică de parohie.

În 1997, mănăstirea a fost reînființată, dar îi lipsea terenul necesar pentru construirea de chilii, ceea ce făcea ca viața monahală să fie dusă cu oarecare dificultate, deoarece călugării nu aveau unde să stea. După aproape zece ani, s-a făcut o alee din beton, care unește drumul comunal cu mănăstirea, facilitând accesul enoriașilor. S-au întreprins și lucrări de reparații. Din anul 2006 a fost reorganizată mănăstirea de călugări, obținându-se un teren în afara incintei mănăstirii unde, ulterior, a fost făcută o construcție ce deservește personalului monahal.

Valea Mănăstirii după ce s-a scos cimitirul din curtea bisericii

¹⁷ I.C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, în „Arhivele Olteniei”, XI, nr. 61-62, Craiova, 1932.

¹⁸ Vasile Dumitrache-Florești, *Mitropolia Munteniei și Dobrogei - Eparhii, mănăstiri și schituri*, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 86-122.

Iconostas

Construită în mai multe etape, biserica mănăstirii păstrează arhitectura specifică secolelor al XIV-lea și al XV-lea. Are o lungime de aproximativ 20 de metri, la care se adaugă un pridvor construit, câteva sute de ani mai târziu. Naosul are formă de treflă, cu turlă în centru și pronaos pătrat. Aspectul actual al bisericii – după cum am menționat – este rezultatul mai multor intervenții făcute de-a lungul timpului de către cei care au viețuit sub zidurile mănăstirii din această vale¹⁹.

După anul 2006 a fost scos cimitirul din curtea bisericii, fiind amplasat în afara zidurilor. Ulterior au început lucrările de restaurare ale acoperișului și frescii de pe pereții interiori. Din luna mai a anului 2012 au început lucrările de restaurare ale iconostasului.

Tot în anul 2012, în timpul unor lucrări de conservare a lespezilor din piatră ce formează pardoseala bisericii, au fost făcute mai multe descoperiri. Aici s-au găsit trei nivele de morminte, lespezi funerare, resturi de veșminte, podoabe datate de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, precum și un cavou-gropniță din secolele XVI-XVII.

¹⁹ Pr. Daniel Gligore, *Altare Argeșene și Muscelene. Mănăstirea „Valea Mănăstirii”*, în „Argeșul Ortodox”, Anul XI, nr. 527, 7-13 noiembrie, 2010, p. 7.

După mai multe săpături ale arheologilor, au mai fost scoase la iveală trei morminte, în care se găseau rămășițele unui copil și a două femei, care erau, probabil, rude ale ctitorului mănăstirii. Arheologii analizează veșmintele descoperite, care sunt într-o formă avansată de degradate, dar și podoabele (printre care două inele cu efigie), ce nu au fost afectate de trecerea timpului. Specialiștii urmează să stabilească vechimea mormintelor.

Mănăstirea Valea²⁰ este un complex monahal cu o arhitectură realizată în tradiția epocii medievale, fiind alcătuit din biserica propriu-zisă a mănăstirii, o veche clopotniță, ruinele fostelor chilii ale călugărilor și un zid de incintă, păstrat în proporție de 60% ce înconjoară lăcașul.

---

²⁰ <http://www.crestinortodox.ro/biserici-manastiri/manastirea-valea-manastirii-96052.html>, accesat la 12.04.2013.

Muzeul memorial „Alexandru Donici”

Radu Moțoc

Localitatea Donici se află într-o zonă care va fi protejată în cadrul unui viitor Parc Național Orhei (care va cuprinde 14.000 ha), înconjurată de dealurile împădurite (Hârtopul, Teleșeu, Voloaca), pe valea Teleșeului, la 25 km de Orhei și 37 km de Chișinău. Așezarea este mărginită de livezi și vii, dar și de trei frumoase lacuri care îi conferă o priveliște cu totul specială.

1. Denumirea localității

Cu o populație ce nu depășește 1.000 locuitori, comuna este racordată la gaze, copii învață într-un gimnaziu ce poartă numele „Alexandru Donici” și beneficiază de o grădiniță și o bibliotecă.

Satul Donici este atestat documentar sub denumirea *Bezin*, din 4 mai 1436¹. Denumirea *Bezin* vine de la râul din apropiere. Dar localitatea a mai purtat și numele *Stanca*, care provenea de la *Izvorul Stanca*, amenajat de familia Donici. Din acest motiv, partea din vale a localității purta denumirea *Bezin*, iar partea de sus, din preajma izvorului, *Stanca*.

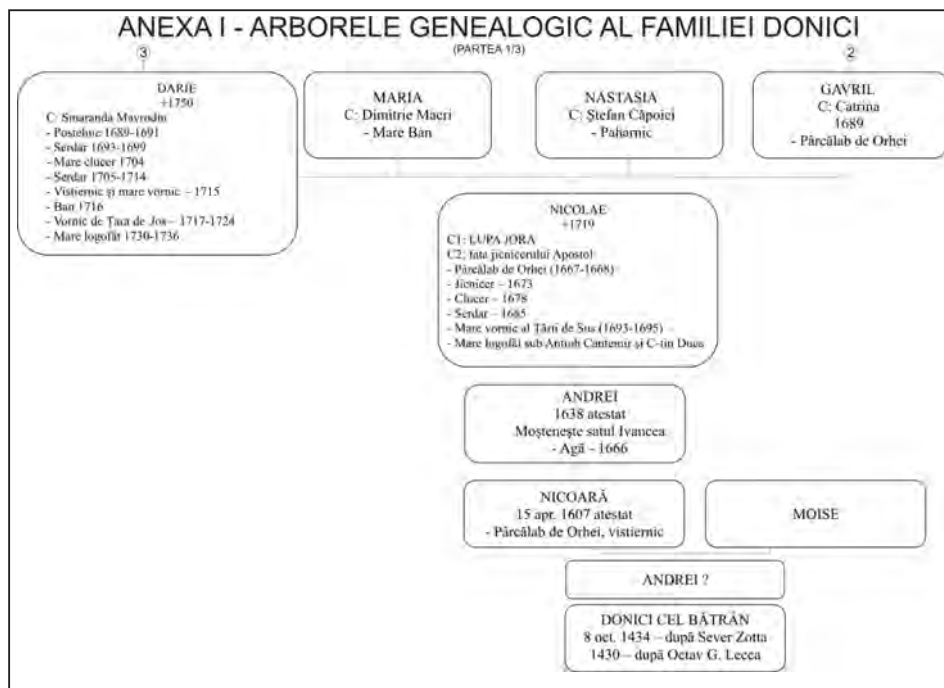
Numele actual al satului a fost acordat la 27 august 1966, cu prilejul împlinirii a 160 ani de la nașterea fabulistului Alexandru Donici². Tot atunci, în conacul familiei Donici, în care funcționa o școală, s-a deschis o sală expozițională care reprezenta un prim pas pentru deschiderea unui muzeu. După anul 1971, când s-a construit un local nou pentru școală, au început lucrările de restaurare a conacului Donici³.

---

¹ DIR, A. Moldova, XIV-XV, vol. I, p. 124.

² *Orânduirea administrativă teritorială la data de 1 aprilie 1988*, Ed. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1988, p. 143. Informație primită de la domnul Valeriu Golub, directorul Muzeului de Istorie din Orhei, Republica Moldova.

³ Informațiile au fost oferite de Ecaterina și Alexandru Ciobanu, care îndeplinesc funcția de director al Gimnaziului „Alexandru Donici”, respectiv directorul Muzeului memorial „Alexandru Donici”. Pe această cale le mulțumesc pentru informațiile oferite cu profesionalism.

2. Arborele genealogic al familiei Donici

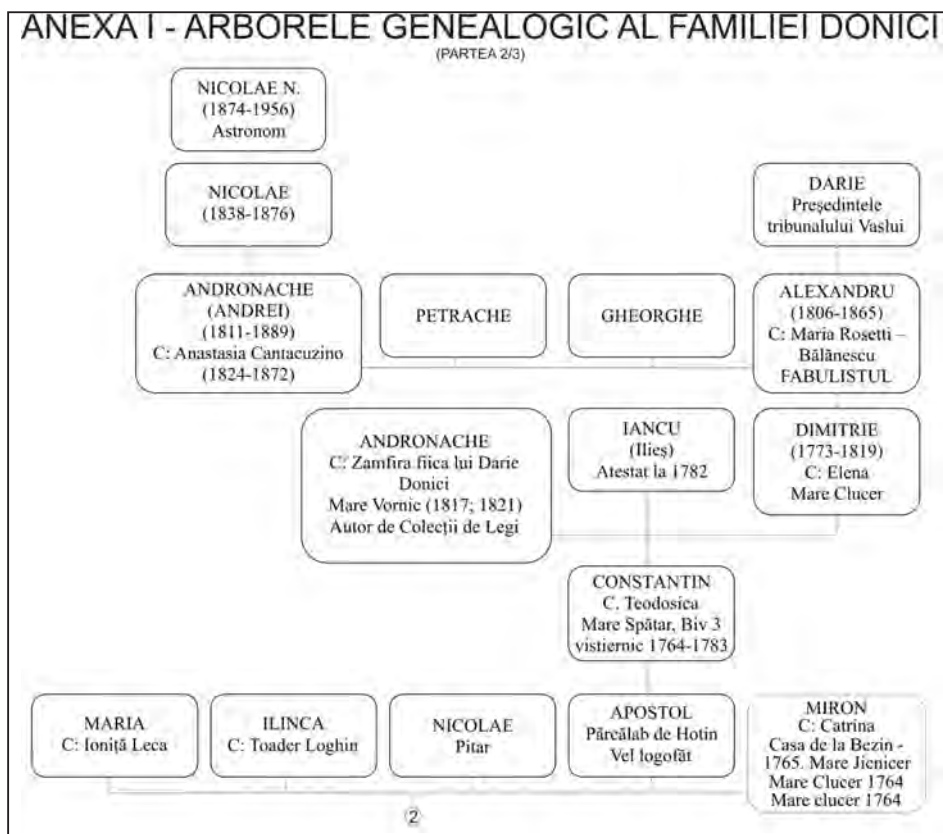
Referitor la etimologia numelui Donici, Paul Păltănea face următoarele precizări: „Numele acestui neam s-a format din onomasticul *Andonie*, din care, prin afereză, s-a ajuns la *Don*, ce-a primit sufixul *-eci* sau *-ici*”⁴.

Istoria familiei Donici a preocupat în diferite etape pe mulți istorici, dintre care semnalăm pe Sever Zotta, generalul Radu R. Rosetti, Nicolae Iorga, Paul Păltănea.

Dar cel care avea să publice *Condica de documente a familiei Donici* este reputatul istoric și paleograf, prof. univ. dr. I. Caproșu. În introducerea făcută la *Condica de documente*, I. Caproșu, referindu-se la această familie, preciza: „Familia Donici, care și-a lăsat numele în letopisește, în biserici, în literatură și în legile moldovenești, își trage obârșia din ținutul Orhei, de care a rămas legată secole de-a rândul. Satele ce aveau să-i aparțină se află într-o zonă menționată pentru prima dată la 4 mai 1436 într-un act slavon prin care Iliș și Ștefan voievozi dăruiesc fraților Duma Uranie și Petru *un loc din pustie de cealaltă parte a Itchiului, anume Cobâlca, de la obârșie până la gură, și Bezinul, de la obârșie până la gură... câte sate vor putea să-și așeze, să așeze*”⁵.

⁴ Paul Păltănea, *Note despre neamul mamei lui Costache Negri: Donici*, în „Arhiva Genealogică”, 1994, nr.1-2, p. 205.

⁵ I. Caproșu, *Condica de documente a familiei Donici (I)*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” - Istorie, 1989, Tomul XXXV, p. 65. Tot I. Caproșu ne

O primă redactare nedată a genealogiei familiei Donici este semnalată de istoricul Paul Păltănea, ca fiind concepută la sfârșitul secolului XVIII sau începutul secolului următor, care începe cu „Donici cel dentăi”⁶.

Sever Zotta l-a identificat pe acesta ca fiind „Donici grămăticul”, amintit la 8 octombrie 1434⁷.

Octav George Lecca îl consideră pe „Donici cel bătrân”, trunchiul arborelui genealogic al Doniceștilor, pe care îl datează la 1550. Filiațiunea continuă cu fiul acestuia, Andrei, și nepotul Nicoară⁸.

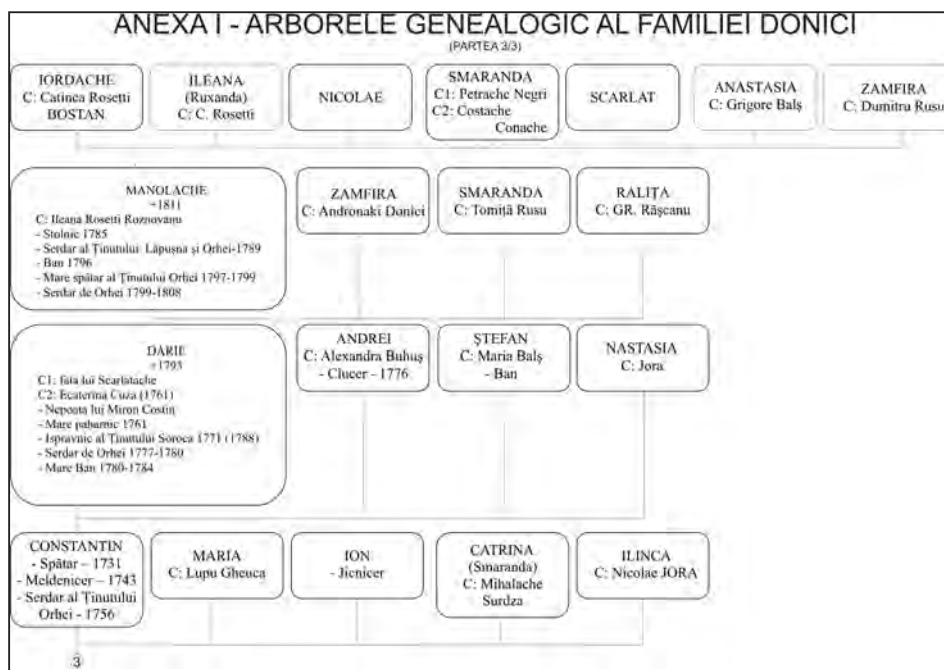
oferă și informația despre acest document: „Condica se află astăzi în posesia descendenților familiei moldovenești Bogdan din capitala Franței; existența ei ne-a fost semnalată întâmplător cu patru ani în urmă de colegul Matei Cazacu, care ne-a făcut o copie xerox pentru a o aduce la Iași spre publicare și integrarea apoi a actelor din secolul al XVII-lea în colecția națională de izvoare *Documenta Romaniae Historica*”. Autorul a avut generozitatea de a transmite o copie conducerii Muzeului memorial Al. Donici.

⁶ Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 205.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ Octav-George Lecca, *Familii boierești române*, Ed. Libra, Muzeul Literaturii Române, București, p. 263.

După I. Caproșu, „Primul dregător cunoscut din această mare și ramificată familie boierească este Nicoară Donici, pârcălab de Orhei în 15 aprilie 1607, cumpărător al satului Zăluceni de pe Răut și donator către noua zidită mănăstire Secu a familiei Ureche, cu care probabil se înrudea”⁹.

Din documentele familiei Donici, grupate în *Condică*, putem afla câteva informații care merită a fi semnalate, precum:

- Voievodul Constantin Cantemir împuternicește pe Gavril Donici, pârcălab de Orhei, să-și readucă în Bezin vecinii fugiți (24 oct. 1689)¹⁰.

- Maria, fiica lui Gavril Donici, „dă mărturie pentru niște părți de ocină din Bezin, pentru ca fratele ei Miron Donici să-și facă casă pe baștina lui, în sat, în Bezin (3 aprilie 1765)”¹¹.

- Toader, fiul lui Andrei și al Agafiei din Bezin, și soția sa, Aritoana, „dăruiesc partea lor din Bezin, ținutul Orhei, lui Constantin Donici, fost vistiernic al treilea (19 iulie 1769)”¹². Prin donații și cumpărare de teren, Constantin Donici își consolidează averea funciară moștenită de la tatăl său Miron Donici.

⁹ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 65.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

¹¹ *Ibidem*, p. 79-80.

¹² *Ibidem*, p. 81.

- Din porunca voievodului Grigore Alex. Ghica (1 sept. 1764), se poruncește o delimitare a părților deținute de răzeși și Constantin Donici în satul Bezin. Din documentul respectiv rezultă faptul că exista o biserică în Bezin, probabil din lemn. Pământul deținut în Bezin de către Constantin Donici, după măsurătorile efectuate, era de 272 stânjeni, iar partea răzeșilor era de 207 stânjeni. Documentul a fost semnat pentru întărire de 15 răzeși din Bezin¹³.

- Dintr-un document din 1743 aflăm de la Catrina, soția lui Miron Donici, că lăzile cu documente expediate la Horodincea „la vremea moscalilor când au venit Meneh feldmareșalul cu oști moschicești aici în țară la ace vreme prădându-se Horodincea di către moscali, au prădat și lăzile, și atunci au perit și acele scrisori de danii care 2 dintr-ace mărturii trăind și până acum, anume Stavilă Mercă și Toader sân Andrii, au mărturisit cu sufletele lor pe carte de blăstăm și înaintea me cum că este dreptă danii răposatului Miron Donici clucer...”¹⁴. Tot din același document rezultă faptul că „Apostol Donici, jicnicer, frate cu Miron Donici a primit de la Anghelina, fata lui Condiu din Bezin, o danie în săliștea Bezinului pentru un loc de casă, cu loc de arie și de grădină și de ocoale și de altele ce sunt trebuitoare casei”.

- O mărturie a unor răzeși este confirmată printr-un hrisov din care rezultă faptul că la data de 26 martie 1783 „Constantin Donici avea o casă și o moară în apropierea unui iaz la Bezin”¹⁵.

Fiul lui Nicoară, este tot un Andrei, care moștenește de la tatăl său satul Ivanca și căruia, la 15 oct. 1638, domnitorul Vasile Lupu îi întărește proprietatea printr-un hrisov¹⁶.

Urmează pe linie directă Nicolae, care îndeplinește mai multe funcții, ajungând, sub Antioh Cantemir și Constantin Duca, mare logofăt¹⁷.

Urmașii lui Nicolae sunt: Darie, Maria, Nastasia și Gavril. Din ramura acestui Darie¹⁸ se va dezvolta arborele până la Smaranda Donici, mama lui

¹³ *Ibidem*, p. 82.

¹⁴ *Ibidem*, p. 84.

¹⁵ Idem, *Condică de documente a familiei Donici (II)*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” - Istorie, tomul XXXVI, 1990, p. 110.

¹⁶ *Ibidem*, p. 206.

¹⁷ Nicolae Donici, decedat la 1719. A fost pârcălab de Orhei (1667-1668), jicnicer (1673), clucer (1678), serdar (1685), mare vornic al Țării de Sus (1693-1695).

¹⁸ Darie Donici, căsătorit cu Smaranda Mavrodin, a îndeplinit mai multe funcții în Moldova. A decedat în 1750. A fost postelnic (1689-1691), serdar (1693-1699), mare clucer (1704), serdar (1705-1714), vistiernic și mare vornic (1715), ban (1716), vornic de Țară de Jos (1717-1724), mare logofăt (1730-1736). Pentru detalii privitoare la viața și activitatea lui Nicolae și Darie Donici vezi Mihai-Bogdan Atanasiu, *Contribuții prosopografice: doi logofeți din familia Donici*, în „Analele Științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă), LIV-LV, 2008-2009, p. 69-80.

Costache Negri și viitoarea nevastă a lui Costache Conachi. Din ramura lui Gavril (pârcălab de Orhei), frate cu Darie, se ajunge la fabulistul Alexandru Donici.

Pentru că localitatea Peresecina este foarte aproape de satul Donici, credem interesant să facem un salt peste trei generații și să pomenim de Manolache Donici.

Manolache Donici, căsătorit cu Ileana Rosetti, fiica lui Nicolae Rosetti-Rosnovanu, tatăl Smarandei Donici-Negri, se va judeca în anul 1797 cu răzeșii din Peresecina, pentru încălcarea hotarelor moșiilor din Ivancea și Miclești.

Într-o samă a Vistieriei din anul 1777, apare „dumnealui Constantin Donici biv vel spătar”, iar fiul acestuia, Darie, îndeplinea funcția de paharnic (septembrie 1776). Iată o sursă de informare pentru reconstituirea arborelui familiei Donici, în care sunt pomeniți descendenții cu funcțiile avute la data respectivă precum: sulgerul Ștefan Donici, biv treti vistiernic Constantin Donici, pitar Ion Donici, clucer Andrei și fratele lui paharnicul Darie Donici, paharnicul Vasile Donici etc.¹⁹.

Dintre personalitățile din ramura fabulistului Alexandru Donici, merită a fi semnalat pravilistul Andronache Donici (1760-1829), cel mai de seamă jurist pe care l-au avut Țările Române în primele decenii ale secolului al XIX-lea. A urmat „Școala Domnească” din Iași, devenind un poliglot, având posibilitatea de a acumula cunoștințe în jurisprudență. A pregătit și tipărit la Iași, în 1814, lucrarea *Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor Pravile spre înlesnirea celor ce să îndeletnicesc întru învățătura lor cu trimitere către titlu, capul și paragraful împărăteștilor Pravile*. Cartea a servit ca îndrumar pentru judecători până la editarea *Codului Calimach* la 1 septembrie 1817, fiind editată de mai multe ori și tradusă chiar în rusește²⁰.

Codul Calimach, cunoscut și sub denumirea de *Condică țivilă sau politicească a Principatului Moldovei*, a fost alcătuit de Andronache Donici, Cristian Flechtenmacher și alții, constituind, fără îndoială, cea mai științifică colecție de legi în analele legiuirilor vechi românești, apreciat și de universitățile apusene.

„Manualul lui Donici”, cum era denumită lucrarea învățatului jurisconsult Andronache Donici, protejatul Mitropolitului Veniamin Costachi, a funcționat cu putere de lege până la 1 iunie 1928 în Basarabia, reglementând dispozițiunile de drept civil și penal, având și unele reguli privitoare la „dara-verile comerciale” și la „iconomicosul faliment”²¹.

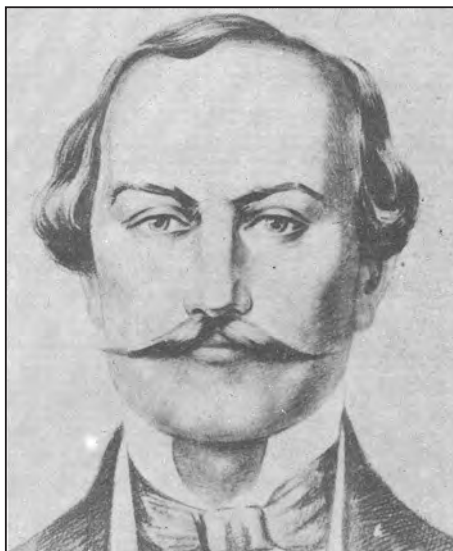
¹⁹ I. Caproșu, *Sama visteriei Țării Moldovei din 1777*, în „Arhiva Genealogică”, nr. 1-2, 1997, p. 125-157.

²⁰ Vasile Ciocanu, *Personalități de seamă din familia Donici*, în „Literatura și arta”, nr. 36, din 5 septembrie 1996.

²¹ *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 337.

Pentru istoria literaturii române, un loc aparte aparține fabulistului Alexandru Donici, care se naște la conacul familiei Donici din Bezin (Donici), în data de 19 ianuarie 1806.

După terminarea cursurilor la liceul militar din Sankt-Petersburg (1825), Alexandru ocupă un post de funcționar până în anul 1835, când se mută la Iași. Viața culturală din capitala Moldovei îi stimulează preocupările literare și în anul 1837 publică, în traducere, poemul lui Pușkin, intitulat *Țiganii*. Celebrele fabule le publică în perioada 1840-1842. *Satirele* lui Antioh

Cantemir le va traduce în colaborare cu C. Negruzzi în anul 1844. Bucurându-se de un mare prestigiu în societatea ieșeană, va fi numit alături de C. Negruzzi și Gheorghe Asachi la conducerea Teatrului Național din Iași. A decedat la Piatra-Neamț, unde a fost înmormântat la 21 ianuarie 1865, departe de casa părintească²².

În comuna Ștefan cel Mare (jud. Bacău) se află bustul sculptat de Pia Slătineanu, care îl reprezintă pe Gheorghe Donici, care s-a înrolat voluntar în armata română pentru a lupta în războiul de independență (1877-1878). Se remarcă în luptele de la Grivița, Vidin și Smârdam, drept pentru care este decorat de domnitorul Carol I cu două medalii: „Crucea Sf. Gheorghe” (de două ori) și „Virtutea Militară”. Stabilizat la Tețcani din anul 1911, se decide să participe tot ca voluntar la războiul de desăvârșire a unității naționale, unde este răpus de un foc de mitralieră alături de camarazii lui în anul 1916²³.

Un alt remarcabil descendent din familia Donici este și Nicolae N. Donici (1874-1956), strănepot al fabulistului Alexandru Donici, care a devenit un cunoscut astronom, membru al Academiei Române. Având moșia la Dubăsarii Vechi, a amenajat în localitate un observator astronomic²⁴.

Un important membru al acestei familii este și savantul Alexandru Nicolae Donici (1886-1936) care a devenit un renumit antropolog, profesor

²² Lidia Sitaru, *Alexandru Donici - O stea pe cerul Moldovei*, Biblioteca „A. Donici”, Orhei, p. 5-7.

²³ Pr. Ioan Sătulu, prof. Mihai Hrișcă, *Monumente istorice*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1976, p. 50.

²⁴ Mihai Sorin Rădulescu, *Donici: o veche familie boierească*, Genealogie, ian. 2007.

la Universitatea din Geneva, unde a condus în 1919 laboratorul de antropologie. Nepot de fiu al lui Nicolae Donici – mareșal al nobilimii din Chișinău și Orhei, Alexandru N. Donici împreună cu antropologul Eugène Pittard, au publicat în anul 1928, *Les Premiers Grattoirs paléolithiques*.

Analizând arborele familie Donici, cu cele două ramuri care duc fie la fabulistul Alexandru Donici, fie la Samaranda Donici, mama lui Costache Negri, putem constata o abundență de titluri boierești acordate în Moldova unei singure persoane în secolele al XVII-XVIII-lea și o reducere a acestora după 1812, în Basarabia.

După anul 1812, Basarabia a păstrat pentru o scurtă perioadă de timp vechile privilegii sociale. După o verificare a pretențiilor boierimii rămase în Basarabia, privind statutul ereditar de nobil dovedit cu hrisoave ale Divanului domnesc din Moldova, au fost emise titlurile cu prerogative legale. Titlurile conferite erau de două feluri: simpli curteni (dvoreni) și kneaz, lipsind gradele intermediare. Din a doua categorie erau la început numai două familii: Cantacuzino și Moruzi. Lipsa acestor gradații intermediare cu siguranță au jignit multe familii din fosta nobilime a Moldovei precum: Buhuși, Balș și Donici²⁵.

Nobilimea de origine moldovenească din Basarabia, care era înscrisă până la data de 1 ianuarie 1909, deci după aproape 100 ani de la răpirea Basarabiei, era de numai 191 familii din cele 456 familii nobile existente la acea dată în Basarabia. Diferența de 265 familii reprezentau înnobilarea unor familii de altă origine decât cea română. Lista nobilimii de origine română din Basarabia, prezentată de Sever Zotta, este redată în ordine alfabetică, unde găsim trei nobili din familia Donici:

- 43. Donici Iordachi, înscris în anul 1821 în cartea 6, originar din Moldova;
- 44. Donici Matei, înscris în anul 1821, în cartea 6, originar din Moldova;
- 51. Donici Niculai, înscris în anul 1851, în cartea 1, originar din Moldova²⁶.

În aceeași perioadă, în Moldova, „căftănirea” boierilor era atributul domnului. Sub Ioan Sandu Sturdza vodă (1822-1829), după devastarea Moldovei de către mișcarea eteristă, în numai 14 luni, numărul celor „căftăniți” au ajuns la 454 persoane. Din această listă era firesc să nu lipsească și familia Donici, care apare cu următoarele date când s-a făcut „căftănirea”:

- 21 ianuarie 1823, Andronachi Donici, comis;
- 25 februarie 1823, Iordachi Donici, agă;
- 16 decembrie 1823, Vornicul Andronachi Donici, vel logofăt²⁷.

²⁵ Sever Zotta, *Despre nobilimea Basarabiei*, în „Arhiva Genealogică”, nr. 4, 5 și 6, 1912, Ediție anastatică, Iași, p. 55.

²⁶ *Ibidem*, p. 62

²⁷ *Ibidem*, p. 102, 106, 169

O altă sursă demnă de semnalat pentru descifrarea arborelui familie Donici o constituie *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829*.

Referitor la Ținutul Botoșanilor, printre boierii de la vornic de obște la ban, îi găsim pe Gheorghe, Ștefan și Constantin Donici la poziția M16²⁸.

Dintre boieri care nu s-au prezentat pentru a fi înregistrați, din Ținutul Hârlăului, se numără și agă Iancu Donici, „ce se află în Bucovina, încă din anul trecut”, poziția N31²⁹.

Din condica Ținutului Vaslui figurează la poziția I.13, „Andrunachi Donici, comis, născut în Basarabia, 30 ani, fiul paharnicului Enăcachi Donici; locuiește în orașul Eșii; are moșia Voloavile de pe stânga Prutului”³⁰.

3. Conacul familiei Donici și izvorul „Stanca”

Era firesc ca pe moșia pe care o deținea Dimitrie Donici în ținutul Orheilor, să aleagă un loc favorabil pentru a construi un conac. La alegerea acestei locații, boierul Donici a ținut cont de cel puțin trei criterii: primul poate a fost cel de a beneficia de izvoarele din amonte de conac, al doilea criteriu posibil era cel legat de codrii care înconjurau zona, și nu în ultimul rând apropierea de cele trei iazuri, care puteau furniza pește suficient.

Construcția conacului a fost finalizată se pare, în anul 1800, de către Dimitrie (1773-1819) și Elena Donici, părinții fabulistului Alexandru Donici³¹.

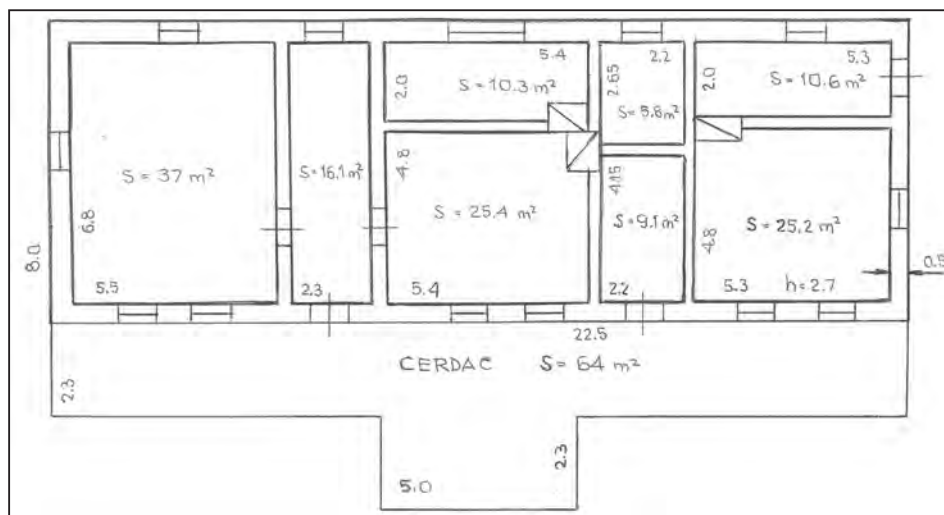

²⁸ Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829*, în „Arhiva Genealogică”, nr. 1-2, 1995, Iași, p. 161-162.

²⁹ *Ibidem*, p. 170.

³⁰ *Ibidem*, 1994, nr. 3-4, p. 297.

³¹ Vasile Malanețchi, *Astăzi la baștina lui Donici*, în „Literatura și arta”, 13 septembrie 1984, p. 7.

Planul casei, așa cum rezultă din schița elaborată la 14 mai 1973 de către un institut de proiectări, reprezenta situația reală a conacului la data respectivă și a constituit punctul de plecare pentru restaurarea conacului în vederea înființării unui „Muzeu memorial Donici”. Planul l-am reactualizat după realitatea din anul 2012, prin reevaluarea unor pereți despărțitori și adăugarea cerdacului, inexistent în vechea schiță.

Conacul Donici are o suprafață total construită de 203,5 mp, din care cerdacul ocupă o suprafață de 64 mp. Muzeul memorial Donici deține un număr de 8 camere, dintre care patru sunt destinate exponatelor.

Intrarea în muzeu se face pe sub un portal din lemn sculptat, care amintește de porțile maramureșene. Aleea care duce spre conac este delimitată de tei, care oferă vizitatorilor, atunci când teiul este înflorit, un parfum rafinat și pătrunzător.

- „Casa mare”, cum este denumită în Basarabia camera cu obiectele cele mai valoroase și cu care se mândrește basarabeanul când primește oaspeți de seamă, este amenajată cu obiecte de secol al XIX-lea, din care nu lipsesc superbe covoare basarabene, pianina, masa extensibilă cu scaune și canapea în stilul Napoleon al III-lea, placate cu inscripții metalice, bufetul, un secretar, icoane, sfeșnice din argint și un frumos candelabru amplasat pe o porțiune din tavan pictat cu motive florale.

- Cabinetul de lucru, cu o suprafață de numai 10,3 mp., redă atmosfera de intimitate a unui cabinet de lucru, fără a omite elementele specifice de confort și utilitate strict necesare unei activități elevate, intelectuale. Din dotarea acestui cabinet trebuie semnalate următoarele elemente: șemineul deasupra căruia este amplasat un ceas de epocă și două sfeșnice, biroul de

lucru cu un scaun confortabil tapițat, serviciul de birou marmorat, biblioteca în care se poate observa o colecție de cărți din secolul al XIX-lea, un covor amplasat pe un perete care conferă o ilustrare specifică epocii respective.

- Celelalte două camere expoziționale sunt destinate prezentării vieții și activității fabulistului Alexandru Donici. Sunt ilustrate și momente importante de la deschiderea muzeului din anul 1976.

- Cerdacul, tipic moldovenesc, este generos construit pe toată latura conacului, fiind foarte primitiv și datorită unor fotolii din iedera care încadrează o masă rotundă de unde nu lipsesc cămile populare cu care se poate gusta din apa rece de izvor.

- Sub cerdac, pe fațadă, se află un încăpător beci semnalat printr-o clasică boltă închisă cu un grilaj de lemn.

- Tot sub cerdac pe o porțiune laterală este amenajată o încăpăre care poate constitui un excelent loc de a degusta celebrele vinuri basarabene.

- Parcul care înconjoară conacul Donici are amenajat un iaz frumos placat cu piatră de râu, care are în apropiere un chioșc înconjurat cu vegetație, găzduind o confortabilă banchetă și o masă, pentru a savura o clipă de relaxare în natură.

- Bustul lui Alexandru Donici a fost amplasat în curtea conacului în anul 1969.

- Beciul conacului, care se afla în partea stângă a aleii de intrare, era, după spusele domnului Alexandru Ciobanu, foarte încăpător și solid construit, el fiind martorul al distrugerii acestui beci de către cei care conduceau colhozul din perioada respectivă, pentru a utiliza materialele la construirea unei ferme din localitate. Cu un regret sincer, mărturisește Alexandru Ciobanu: „A dispărut, astfel, un neprețuit obiect de istorie, cultură și arhitectură moldovenească din secolul al XIX-lea, fără de care complexul muzeistic

de aici nu poate reda integral atmosfera acelei epoci. Mare păcat și-au luat pe suflet diriguitorii de atunci ai satului...”.

- Partea de deal de la conac, care se numea *Stanca*, este obârșia unui izvor care poartă numele de *Izvorul Stanca*, unde se păstrează și astăzi în bună stare vechiul sistem de colectare și filtrare a apei de la 12 izvoare. Izvoarele erau captate cu ajutorul unui apeduct de argilă roșie arsă, protejat cu cărămidă. Se poate vedea metoda de filtrare, care constă dintr-un dig care oprește impuritățile, în timp ce apa curată trece mai departe. Periodic, se curăță digul de impurități de către lucrătorii de la muzeu, pentru că acest izvor face parte din „Complexul muzeistic Alexandru Donici”. Boierul Dimitrie Donici avea în prelungirea curții conacului o imensă grădină de zarzavaturi, care era udată din belșug cu apele provenite de la izvorul Stanca. Acest izvor a alimentat și alimentează și în prezent cu apă rece și curată conacul boieresc, iazul din curte, dar și mai multe familii din sat³². „Izvorul Stanca” constituie în sine un ansamblu de arhitectură, recent restaurat. Amplasat în imediata apropiere a unei vii sădită în pantă, a fost necesară consolidarea malurilor, care au fost placate cu cărămidă aparentă în două culori, care îi conferă o imagine bine delimitată de restul peisajului. Izvorul propriu zis, cu elementele lui de captare și filtrare, sunt protejate sub acoperișul unei construcții solide, unde accesul este interzis publicului larg, tocmai pentru a-l proteja contra unor intervenții nedorite. Accesul la apa de izvor, care este evacuată pe o conductă amplasată pe o latură a clădirii, se face coborând câteva scări, ajungând pe un platou bine pietruit, unde publicul are acces la o cană din tablă smălțuită.

³² Informațiile au fost oferite de domnul Alexandru Ciobanu, directorul Muzeului memorial Alexandru Donici.

În același spațiu bine delimitat al izvorului, pe platou, se află amplasat recent un „monument” construit din piatră șlefuită. În centrul monumentului este amplasat pe un postament Domnul Iisus Hristos răstignit pe cruce. Lateral, pe ambele laturi ale crucii, sunt două basoreliefuri care o reprezintă pe Maica Domnului la răstignire și Sf. Apostol Ioan. Tot pe cruce, sub picioarele Domnului Iisus Hristos, este redat un craniu care amintește de Adam și cele două oase sudate de sângele vărsat de Mântuitor. Aceste două elemente de la baza crucii simbolizează răscumpărarea de păcate. Postamentul are sculptate, pe cele trei laturi, mai multe imagini cu Sf. Gheorghe, Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Mihail.

Întreg acest monument este îngrădit cu un frumos gard din piatră, suficient de înalt pentru a nu acoperi vizibilitatea imaginilor sculptate pe postament. Monumentul se integrează de minune

în ansamblul arhitectonic al izvorului, făcând legătura cu biserica ctitorită de familia Donici, pe care o vom prezenta în continuare.

Clădirea conacului a suferit multe modificări de-a lungul timpului și a îndeplinit diverse utilități. În perioada 1944-1971, în incinta conacului a funcționat o școală. După 1971 s-a introdus în cadrul școlii o bibliotecă și o cameră expozițională care viza personalitatea fabulistului Alexandru Donici.

Un bun prilej de inaugurare a „Muzeului memorial Alexandru Donici” a survenit în momentul când au fost „Zilele literaturii din Moldova” (1976). Atunci s-a organizat o manifestare culturală la conac, unde au participat mai mulți scriitori din țările socialiste, printre care și Nichita Stănescu. Martorii oculari mărturisesc faptul că scriitorul român, când a ajuns în curtea conacului, a îngenunchiat și a sărutat pământul Basarabiei, atât de drag poetului. Acest episod a fost șters din documentele vremii, de către comuniști, dar este conservat de muzeograful Ecaterina și Alexandru Ciobanu, care prezintă publicului vizitator acest episod. Președintele Consiliului Județean Prahova,

ing. Mircea Cosma, a emis în data de 18 aprilie 2010 un „Brevet cu o medalie jubiliară Nicolae Iorga, Casei Memoriale Alecu Donici pentru contribuția deosebită la promovarea culturii românești”³³.

Arhitectul Robert Kurtz, cel care a realizat proiectul de restaurare a conacului, are meritul de a fi făcut efortul pentru a găsi informații despre imaginea conacului inițial³⁴.

În romanul lui Dimitrie C. Moruzi, intitulat *Pribeag în țară răpită*, autorul evocă viața la conac a familiei Donici, pe care o vizitase. Dumitru Moruzi oferă amănunte interesante despre primirea la conacul lui Andronache Donici: „De la poșta din Peresecina, kneazul trimise cele două carâte și slugile înainte la oraș, pentru ca ele să poată ajunge acolo încă cu ziuă; pe când el, domnița, copilul și guvernanta Clotilda, într-un foieton cu patru locuri, se abătu din drum, până la moșia lui Andronache Donici, care nu odată îi pof-tise, să se oprească și pe la dânsul în treacăt”³⁵.

Portretul boierului Andronache Donici, văzută de D. Moruzi, oferă o altă imagine pe care o afișa acesta la Chișinău: „La țară era alt om. Îl găseai veșnic în marele cerdac din fața casei sale, îmbrăcat după cum era și vremea afară: când în halat de vară, când în haine de șaiac, când și cu câte o cațaveică cu blană de vulpe. Acolo te cinstea cu dulceturi și cafele, iar masa lui era curat moldovenească! Așa avusese înțelegere cu cucoanele d-sale: la oraș să fie ruși ca toți rușii, iar la țară neaoși moldoveni !... Nu-i plăcea însă să-și arate dragostea pentru împărăție până și la țară! Acolo venea să se odihnească și să se întremeze în huzurul și obiceiurile în care fusese născut; așa că gospodăria și casele sale de la moșie erau mai mult de răzeș chiabur de cât de boier mare și de neam, după cum era”³⁶.

³³ V. Dragoș, *De la inimă la inimă*, în „Pentru comunism”, 21 sept 1976, p. 2. La această inaugurare a muzeului au participat din partea Moldovei și scriitorii Grigore Vieru, P. Zadnipru, I. K. Ciobanu, G. Vodă, D. Matcovschi și alții.

³⁴ Robert Kurtz a absolvit în anul 1940 Institutul de Arhitectură din București. *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. III, Chișinău, 1972, p. 547. Precizare făcută de domnul Valentin Golub, pentru care mulțumim pe această cale.

³⁵ Dumitru C. Moruzi, *Pribeag în țară răpită*, Institutul de Arte Grafice N. V. Ștefăniu, Iași, 1912, p. 150. Referitor la Andronache Donici, de cum se comporta la oraș, D. Moruzii mărturisește: „Ținea caifas rusec în casele sale din fața grădini publice și te cinstea după datinile rusești, cu obișnuitul pahar de ceai. Dis de dimineață, îl găseai ras cu îngrijire, îmbrăcat după ultima modă, cu mustăcioara lui albă, bine pieptănată, cu fruntea dezvelită până la ceafă, între două tufe de păr mai mult alb decât blond. Rar să-l întâlnești pe uliță sau pe aiurea, fără crucea Sf. Ana la gât. Așa că la Chișinău era mai rus de cât toți rușii”.

³⁶ *Ibidem*, p. 151.

Arhitectul Robert Kurt a avut surpriza plăcută să găsească o descriere amănunțită a conacului făcută de D. Moruzi, după care a reușit să definitiveze proiectul conacului, așa cum îl vedem în prezent, cu cerdac și acoperit cu șindrilă.

Referindu-se la casele de la moșia lui Andronache Donici, autorul romanului social basarabean *Pribeag în țară răpită*, face următoarea descriere: „Destul de mari și încăpătoare, cu acoperământul lor țuguat, șindrilit și streșinile mari, casele erau clădite pe o coastă; așa că prispele care o înconjurau de jur împrejur, de erau înalte abia de o palmă, două din partea de din spate, întreceau stânjenul din față. Pe cerdac te suiai pe vre-o opt trepte; iar sub dânsul se deschidea gura pivniței, rotundă cu ușa alcătuită din gratii de lemn de stejar. Ograda era potrivită: cam mare pentru un răzeș, dar mică pentru o curte boierească. Abia câteva căsuțe pentru bucătărie, slugi și argați; hambare, șoproane și grajd... Sus, de pe cerdacul lui mare, Andronache le vedea pe toate, aruncând vreo dojană sau vreo glumă argaților și slugilor care umblau prin curte după treburile lor”³⁷.

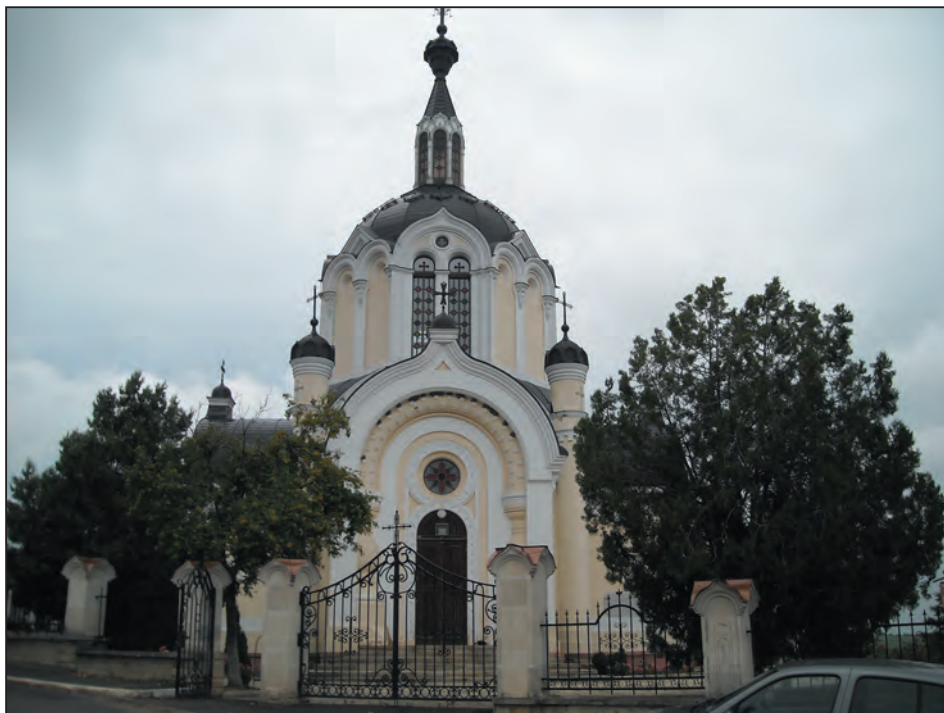
Descrierea conacului în interior are câteva detalii interesante pe care le face D. Moruzi: „De cum treci însă pragul tindei, te afli în altă lume. Casa răzășească avea tavane înalte, odăi mari și luminoase; salonul de primire avea mobilă capitonată, îmbrăcată cu un crep luminos și proaspăt, la fel cu perdelele ușilor și ale ferestrelor, dar la fel și cu pereții și tavanul.... În salon, blânda și duioasa doamnă Donici, după ce și-a văzut de rugăciuni, de gospodărie și la urmă și de toaletă, își făcea mai mult viața, citind vreo carte, pe când C. Andronache își făcea viața pe cerdacul cel mare după ce-și isprăvea de văzut gospodăria moșiei și de lucrul de pe câmp. Așa că, după cum spunea d-na Donici: unul trăia în occident și altul în orient, neîntâlnindu-se decât în vremea meselor servite totdeauna pe cerdac”³⁸.

Inaugurarea Muzeului memorial „Alexandru Donici” a fost făcută în data de 19 septembrie 1976, în prezența oficialităților locale și centrale. Primul director al acestui muzeu a fost Filip Grădinaru, care a funcționat în perioada 1976-1990. Doamna Ecaterina Ciobanu a preluat conducerea acestui muzeu începând cu data de 1 aprilie 1990. Îi mulțumim pe această cale pentru o colaborare culturală demnă de prestigiul familie Donici, pe care o reprezintă. Din anul 2005 și până în prezent, conducerea muzeului a fost preluată de Alexandru Ciobanu.

---

³⁷ *Ibidem*, p. 151-152.

³⁸ *Ibidem*, p. 152.

4. Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, amplasată în imediata apropiere a conacului, a fost ctitoria familiei Donici. În prezent face parte din Complexul muzeistic „Alexandru Donici”.

Prima biserică din lemn, atestată la 1820, a fost ridicată pe cheltuiala părinților fabulistului, Dimitrie și Elena Donici³⁹.

În perioada anilor 1872-1882, s-au ridicat în Basarabia un număr de 115 biserici din piatră. Atunci (1875-1876) a fost demolată și biserica din lemn „Adormirea Maicii Domnului” din Bezin și în locul ei a fost ridicată o biserică din piatră care a rezistat până în zilele noastre⁴⁰.

După cum se poate citi pe placa de marmură comemorativă amplasată pe zidul exterior al bisericii, construcția bisericii actuale a fost făcută cu cheltuiala lui Andrei (1811-1889), fratele fabulistului, și a fiului acestuia,

³⁹ C. N. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din Ținutul Orheiului*, Ed. Cartea Românească, Chișinău, 1931, p. 45. Istoricul bisericesc Nicolae Popovschi a constatat că la anul 1871 în Basarabia erau 874 biserici, dintre care 458 de piatră și 416 de lemn. În perioada 1872-1882 s-au ridicat din nou 115 biserici din piatră. Informație semnalată de domnul Valentin Golub, pentru care mulțumim pe această cale.

⁴⁰ Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 2000, p. 113. Informație oferită de domnul Valentin Golub, pentru care mulțumim pe această cale.

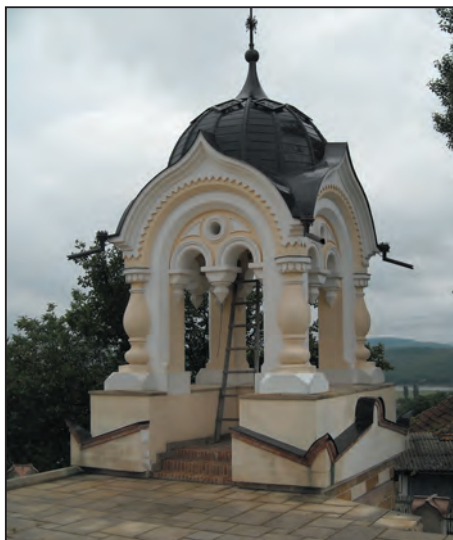
Neculai (1835-1876), în perioada 1875-1876⁴¹. Biserica actuală poate fi considerată o copie la scară mult mai mică a unei catedrale din Sankt-Petersburg, construită după planurile arhitectului Bartolomeo Rastrelli.

„Monumentul” pomenit pe placa comemorativă este o clopotniță construită deasupra cavoului familiei Donici de către arhitectul de origine bulgară Filip I. Stroi-Stoianov, în anul 1894.

Pe lângă părinții fabulistului, Dimitrie și Elena, mai sunt pomeniți pe placă, ca fiind înmormântați, în acest cavou:

- Andrei (Andronache) (1811-1889), fratele mai mic a lui Alexandru Donici;
- Anastasia (1824-1872), a doua soție a lui Andrei Donici;
- Nicolae (1838-1876); fiul lui Andrei (Andronache) Donici, mareșal al nobilimii din ținutul Orhei, tatăl astronomului Nicolae N. Donici (1874-1860)⁴².

Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, ctitoria familiei Donici, a suferit mari stricăciuni în perioada comunistă. O mărturisire autentică ne parvine de la scriitorul ucrainean Oleg Gonciar, autorul romanului *Biserica*, unul din puținii scriitori care au avut curajul să protesteze contra distrugerilor bisericilor din spațiul ex-sovietic. Ca participant la inaugurarea Muzeului memorial „Alexandru Donici” din 1976, scriitorul nota în jurnalul său, referitor la

⁴¹ Textul, scris în rusește de pe placa comemorativă, a fost transcris și tradus de directorul Muzeului de istorie din Orhei, Valentin Golub: „Aici se odihnesc osemintele robilor lui Dumnezeu: Dimitrie, Elena, Andrei, născut în 1806 (corect-1811) și decedat în 1889, Anastasia, născută în 1838 și decedată în 1876. Fii-le țărâna ușoară și veșnica pomenire. Acest sfânt locaș a fost zidit în 1875 și 1876 cu cheltuiala lui Andrei și Nicolae, iar monumentul e înălțat în 1894 de către Filip Ivanovici Stroi-Stoianov”.

⁴² Legenda care circulă în localitate din tată în fiu pomenește de acest Nicolae Donici, fiul lui Andrei (Andronache), care s-a împușcat la vârsta de numai 38 de ani în pădurea de lângă sat, în locul numit de săteni *Poiana Conașului*. Motivul acestei sinucideri se pare că a fost în primul rând pierderea unei sume importante de bani la jocul de noroc. Al doilea motiv ar fi cel cauzat de o scrisoare cu conținut politic adresată țarului, după care ar fi urmat să fie arestat. Nu a dorit să cadă în mâinile poliției, care cu siguranță îl exila în Siberia și atunci a preferat să se sinucidă. Informația a fost oferită de domnul Valetin Golub.

biserica din Donici: „Cu vreo zece ani în urmă (1966, n.a.), în timpul unui nou atac antireligios, au încercat să șteargă biserica de pe fața pământului. Au izbutit totuși să-i scoată acoperișul, cu ajutorul buldozerelor și odgoanelor. S-au zbatut să distrugă din temelie bisericuța cu tancurile (ca în romanul *Biserica*), dar zidurile fiind trainice, nici tancurile n-au putut face nimic. Sau poate, mă gândesc, tanchiștii au rămas uimiți de frumusețea acestor locuri și n-au vrut să fie distrugători”⁴³.

Biserica a fost transformată în depozit de cereale până în anul 1992, când s-a făcut prima restaurare și a recăpătat statutul de biserică ortodoxă.

În anul 2006, creștinii ortodocși din satul Donici, cu ocazia vizitei șefului statului la Muzeul memorial „Alexandru Donici”, au îndrăznit să solicite restaurarea bisericii, întrucât prin acoperiș se scurgea apa de la ploaie. În același an, au fost demarate ample acțiuni de restaurare care au vizat gardul care delimitează spațiul care aparține bisericii, exteriorul bisericii, care a inclus și schimbarea ușilor și a geamurilor, pavimentul interior și exterior al bisericii, cât și înlocuirea catapetesmei.

⁴³ V. Alexandru, *Monument de o frumusețe divină*, în „Plai Orheian”, nr. 27, din 7 iulie 2006. Ziar pus la dispoziție cu generozitate de Alexandru Ciobanu.

În perioada dinainte de 1989, picturile din interiorul bisericii au fost distruse sau acoperite cu vopsea. În anul 1992, cele patru fresce care reprezintă pe sfinții evangheliști Matei, Ioan, Luca și Marcu, au fost decoperțate de vopsea și restaurate. A doua restaurare a acestor patru fresce s-a efectuat în anul 2006, de către pictorul restaurator Ioan din Orhei, ajutat de pictorul Emanoil din Mitoc.

Noua catapeteasmă a constituit o alegere între trei variante: una în stil grecesc, alta în stil rusesc și alta în stil românesc. A câștigat varianta rusească, după cum mărturisește preotul paroh Gheorghe Iurcu, pentru că s-a adaptat cel mai bine spațiului de încadrare a catapetesmei, care era sub formă de boltă. Executată din lemn masiv, a fost proiectată și executată de Dumitru Constandache din Chișinău, cel care a prezentat și proiectele celor trei variante⁴⁴.

Hramul bisericii „Adormirea Maicii Domnului” este și hramul localității Donici, care are loc în fiecare an, la 28 august.

Printre puținele lucruri de mare preț salvate din patrimoniul religios al bisericii, prea cuviosul părinte ne semnalează două piese: o *Evanghelie* veche și un antimis brodat cu fir de argint, care tratează tema iconografică de punere în mormânt a Domnului Iisus, sau, cum mai este cunoscută, ca „Plângerea lui Iisus”. În plan central, este redată Maica Domnului, iar de o parte și alta a lespezii pe care stă Mântuitorul sunt reprezentați Sf. Nicodim și Sf. Iosif din Arimatea. Maica Domnului este înconjurată de cele trei femei mironosițe.

⁴⁴ Informații primite de la părintele paroh Gheorghe Iurcu, care slujește la biserica „Adormirea Maicii Domnului” drept pentru care îi aduc mulțumirile cuvenite.

La cele două extremități ale antimisului stau de veghe doi îngeri. În cele patru colțuri sunt reprezentați cei patru evangheliști. Scena este înconjurată de vița de vie ce simbolizează în Noul Testament pământul făgăduinței.

Interesant este faptul că aceste obiecte au fost salvate de la confiscare și poate distrugere de un bun creștin din localitatea Donici, pe nume Maxim Hodorogea, în fața căruia trebuie să ne plecăm cu smerenie, pentru gestul făcut, asumându-și riscurile de a fi condamnat în acea perioadă profund antireligioasă ⁴⁵.

Credem că trebuie menționate și alte ctitorii care au fost citate de istoricul Nicolae Stoicescu în lucrarea *Repertoriu al monumentelor medievale din Moldova*, pentru a întregi meritele acestui neam de boieri moldoveni din familia Donici:

- Biserica „Sf. Nicolae” din Clișova (Orhei), refăcută în secolul al XVIII-lea;
- Biserica din Ivancea (Orhei), ctitorită de marele vornic Darie Donici;
- Biserica de lemn „Intrarea în biserică” din Râșcova (Orhei), ctitorită tot de marele vornic Darie Donici;
- Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Mănăstirea Călărășeuca, ctitorită în 1782 de către Hagi Marcu Donici;
- Biserica „Sf. Spiridon” din secolul al XVIII-lea, refăcută în 1802;
- Biserica din Ișnovăț (Orhei), reconstruită de Matei Donici în 1810;
- Biserica din Valea Rea (jud. Vaslui), ctitorită de Donicești în 1815;
- Biserica „Sf. Gheorghe” din Camenca (Orhei), refăcută de zid în 1830, de către Andrei Donici și T. Șerban;
- Biserica „Sf. Nicolae” de la Mășcăteni (com. Albești, jud. Botoșani), datând din 1842, unde a fost înmormântată Elena Donici;
- Bolnița cu chilii și biserica „Sf. Ioan cel Nou”, de la Mănăstirea Neamț, construită în 1846 prin donația aceleiași boieroaice Elena Donici⁴⁶.

Aceste numeroase ctitorii dovedesc faptul că familia Donici era profund legată de ținutul Orhei, unde stăpâneau numeroase moșii, dar și faptul că aveau, precum mulți alți boieri moldoveni, un respect deosebit pentru locuitorii acestor meleaguri, care erau adevărații beneficiari ai acestor lăcașuri sfinte. Datoria noastră este să le semnalăm și să le scriem istoria atât de viciată de vremurile prin care au trecut.

⁴⁵ *Ibidem*, referitor la recuperarea celor două piese de patrimoniu.

⁴⁶ Prof. univ. dr. Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, pag. 11.

Curtea de la Maxut (județul Iași)

Ruxanda Beldiman

Conacul de la Maxut¹ sau Conacul Polizu cum este cunoscut în ziua de astăzi, ridicat în deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea, se înscrie în mod evident în categoria *maison de plaisance/country-house*, terminologie utilizată de profesorul Răzvan Theodorescu în prefața volumului *Castele, palate...* de Narcis Dorin Ion (2001)². Conacul de la Maxut este deopotrivă un edificiu cu valoare arhitecturală (nu este clasat în lista monumentelor), dar și cu valoare memorialistică, în calitatea lui de loc de întâlnire al boierimii moldovene și bucureștene, între finele veacului al XIX-lea și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. A fost locuit de proprietarii succesivi, familia Ghika-Deleni, cea care a ridicat clădirea, și familia Polizu-Micșunești, descendenți pe linie feminină. Rudele acestora, Stirbey, Balș, Niculescu-Dorobanțu, Stârcea ș.a. s-au numărat între musafirii găzduiți cu regularitate. Trebuie amintiți și vecinii de moșie, și ei proprietari de conace: Dimitrie Sturdza de la Flămânzi (jud. Botoșani), familia Vlădoianu de la Cârjoaia (Cotnari, Iași), René și Manole Bogdan de la Onești (Bacău). Alți boieri, de asemenea proprietari de conace, veneau la Maxut din zone apropiate: Sturdza-Miclăușeni, Sturdza de la Belcești (Iași), Micleștii de la Călinești (Botoșani), Sebastian Moruzzi de la Todirești (Iași), familiile Sturdza-Scheianu și altele. Între înalții oaspeți ai locului s-au numărat în anii Primului Război Mondial, când se aflau la Iași în refugiu, Regina Maria, principii Ileana și Nicolae, care au revenit ulterior, în 1926, lăsând mărturie scrise despre trecerea lor prin Maxut, ca oaspeți ai cuplului Adina și Niculae Polizu- Micșunești (fig. 1, 2):

„Sosirea la Hârlău, care este atât de plin de amintiri de război. [...] primire călduroasă la gară. Soții Polizu, tinerii Ghica-Deleni, generalul Zadic,

---

¹ Satul Maxut (comuna Deleni) a fost arondat din punct de vedere administrativ până în anul 1956, județului Botoșani, fiind ulterior înglobat județului Iași. Este așezat pe coasta de răsărit a dealului Pietrăria. Vezi Valeriu Ureche, *Organizarea teritorial-administrativă a României, 1918-2007*, Editura Emotanga, Timișoara, 2007, p. 47, p. 230. Vezi și Alexandru Obreja, *Dicționar geografic al județului Iași*, Editura Junimea, Iași, 1979.

² Acad. Răzvan Theodorescu, prefață la Narcis Dorin Ion, *Castele, palate și conace din România*, vol. I, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. [7].

Fig. 1. Sosirea Reginei Maria și a Domniței Ileana a României în gara Hârlău, unde sunt primite de Grigore Ghika-Deleni, 1924. Fotografie de Marie Mavrocordat. Album Marie Mavrocordat, Cabinetul de Stampe Biblioteca Academiei Române.

oficialități etc. (...). Restul zilei a fost petrecut mai mult sau mai puțin la Macsut, unde ospitalitatea lor este cu adevărat moldovenească. Un prânz extraordinar, cu vinuri excelente [...]. Înapoi la Macsut, ca să facem o plimbare

Fig. 2. Fațada dinspre parc a conacului de la Maxut. În prim plan „tinerii Ghika-Deleni”, Adina și Nicolae Polizu-Micșunești, 1924. Fotografie de Marie Mavrocordat. Album Marie Mavrocordat, Cabinetul de Stampe Biblioteca Academiei Române.

prin vie și să luăm o cină devreme [...]. Grupul a fost cât mai plăcut și mai vesel posibil și oamenii din Macsut erau deosebit de încântați”³.

Comanditari, proprietari, istoricul clădirilor

Primul proprietar al moșiei a fost vel ușierul Maxut căruia Antioh Cantemir îi dăruiește în 1700, pentru «slujbele aduse domniei și țării», un loc din hotarul târgului Hârlău⁴. Ulterior, la 1757, „casa și locul lui Maxut” intră în posesia paharnicului Sandu Sturdza⁵. Din același surse reiese faptul că Maxut a avut aici și o casă, nu știm însă dacă aceasta a fost clădită pe locul actualului conac sau în sat. Este, de altfel, prima și singura referire la existența unor case boierești, până la construcția conacului, care face obiectul acestei cercetări. Către 1772-1774 moșia continuă să fie în posesia paharnicului Alecu-Sandu Sturdza⁶, iar în 1796 se afla în posesia stolnicului Ioniță Sturdza⁷ și a ginerelui său Nicolae Balș⁸. La 1809 o găsim între moșiile lui Toader Balș⁹

³ Maria Regina României, *Însemnări zilnice* (1924), volumul VI, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu. Îngrijire ediție, Cuvânt înainte și note Vasile Arimia, București, Editura Historia, 2008, p. 425-427.

⁴ Document din 4 iulie (1700) 7208 emis la Iași de către domnitorul Antioh Cantemir. „Pentru al nostru credincios boier dmlui Macsut vel ușer, slujind și altor domni [...] cu dreptate și acum și domnii mele și țarei și cu credință slujbă și m-am milostivit dintr-a noastră milă, și l-am miluit și i-am dat danie o bucată de loc, din hotar domnescu a târgului Hârlăului”. Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise. Documente slavo-române. 1692-1694*, vol. IV, partea a II-a, tipografia Dacia, Iași, 1915, p. 214. Pentru informații noi referitoare la evoluția proprietății, vezi Mircea Ciubotaru, *Maxutul*, în vol. *Podgoria Cotnari*, coord. Valeriu D. Cotea, Editura Academiei Române, București, 2006, p. 185-191.

⁵ „[...] cum și Sandu Sturze ce stăpânește locul lui Maxut ... ce iaște acel loc al lui Maxut alături pe din sus de locul târgului Hârlăul, casa și locul lui Maxut [...]”. Document emis de domnitorul Cehan Racoviță la 27 noiembrie, 7265 (1757). Ghibănescu, *op. cit.*, p. 225; vezi și p. 218-219.

⁶ P.V. Sovietov (coord.), *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, Editura Știința, Chișinău, 1975, p. 55.

⁷ „[...] dumlui stolnic Ioniță Sturdza stăpânul moșii Maxutul”. Document din 29 mai 1796, emis de Alexandru Callimachi. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 251-252.

⁸ Nicolae Balș a fost căsătorit cu Safta Sturdza.

⁹ Direcția județeană a Arhivelor Naționale Iași (DJANI), Fond *Documente*, pachet 376, dosar 2, doc. 32, p. 5.

Este vorba de fratele lui Nicolae Balș, Teodor (1760-1830), cunoscut sub numele de Frederic. El a fost unul dintre cei mai de seamă boieri moldoveni de la începutul secolului al XIX-lea. Pentru informații privitoare la Teodor Balș, vezi și introducerea *Schițe din viața familiei logofătului Konaki*, la volumul Logofătul Costachi Konaki, *Poesii*, ed. a 2-a, Iași, 1887, apud Mihai Dimitrie Sturdza (coordonator și coautor), *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, volumul I, Editura Simetria, București, 2004, p. 276.

care o lasă drept zestre nepoatei sale de frate Zoița Lascăr Sturdza (n. Balș)¹⁰. Iar în 1831, printr-o decizie a Divanului domnesc, proprietatea trece la sora Zoiței, Pulcheria Balș (1788-1858)¹¹, măritată cu marele vornic Iorgu Ghika-Deleni (1788-1854), vecin de moșie. Maxutul a fost moștenit ulterior de către Iorgu (Gheorghe) primul născut din această uniune.

De la acesta a revenit nepotului de frate, Constantin Ghika-Deleni (1846-1910), om politic al epocii¹², cel care avea să construiască conacul și să planteze parcul între anii 1880-1887 (fig. 3)¹³. Era fiul Fenaretei Stirbey (fiica domnitorului; 1822-1894) și al lui Teodor Ghika (1820-1865). Componentele educației sale sunt circumscrise unor coordonate pariziene, el urmează ca și

**Fig. 3. Constantin Ghika-Deleni (1846-1910).
Fotografie din arhiva Irina Rîșcuția.**

¹⁰ Zoița era fiica lui Nicolae Balș. DJANI, Fond *Documente*, pachet 376, doc. 2, p. 7.

¹¹ Se cuvine a se face aici în lumina documentelor de arhivă, o rectificare în genealogia familiei Balș: Pulcheria (Profira) din generația a 9-a fiica lui Theodor și a Zoei (n. Rosetti) este de fapt o reprezentantă a generației a 11-a, fiica lui Nicolae și Saftei (n. Sturdza), deci soră cu Zoița Lascăr Sturdza și Ana Toma Luca. Vezi Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 253-255.

¹² Constantin Ghika-Deleni și-a început cariera în diplomație la legația României de la Constantinopol (1869, atașat; 1870 al doilea secretar; 1871 prim secretar; toate gradele obținute în cadrul aceleiași legații), din care demisionează în 1872. În 1874 intră în politică ca membru al partidului conservator, fiind ales deputat în colegiul I la Botoșani (1875), reales în mai multe legislaturi (1891, 1893 deputat; 1899, 1905 senator); în ultimele două legislaturi a fost ales vice-președinte al Senatului României. Din 1908 devine membru fondator al partidului conservator-democrat și președinte al Clubului democrat-conservator din Botoșani. A fost comandor al Ordinului Carol I, mare ofițer al ordinului Coroana României, comandor al ordinului Steaua României, posesor al ordinului Medjidie în grad de Mare Cruce, mare ofițer al ordinului Takovo etc. Vezi anunțul funebru din *Viitorul*, 4 februarie 1910, p. [3]; *Înmormântarea lui C. Ghika-Deleni în Ordinea*, 3 februarie 1910, nr. 633, p. [3] și *Înmormântarea lui Ghika-Deleni de C. în Viitorul*, 4 februarie 1910, p. [2].

¹³ Moșia cuprindea satele Maxut și Pârcovaci. Partea ce revenise lui Constantin Ghika-Deleni avea, la 1900, o întindere de 5367 ha (4296 ha de pădure și 20 ha vii). Vezi George Ioan Lahovary, general C.I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele Dicționar geografic al României, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*. vol. III, C-H, București, 1900, p. 98, vol. IV, București, 1901, p. 250.

fratele său, Grigore (viitorul proprietar al moșiei Deleni), cursurile faimosului liceu Louis Le Grand¹⁴ frecventat în secolul al XIX-lea de mulți copii de boieri moldo-valahi, pentru a urma apoi studii de drept la Sorbona.

În discursul funebru ce a ținut Tache Ionescu la moartea lui Ghika-Deleni l-a caracterizat astfel: „Să simți și să iubești viața în toată plenitudinea ei ca un om din veacul al 18-lea, și în același timp să jertfești totul, fără nici o grijă sentimentului datoriei către tine și ai tăi ca un creștin din veacurile dintâi, nu este dat la mulți [...].[...] Și pe lângă desăvârșita frumusețe morală, pe lângă bunătatea născută, nu făcută, o curtenie, o politeță care nu se ostenește niciodată, o delicateță care nu uită nicio dată, o rafinare de maniere al căroră C. Ghica a fost cel mai impecabil, dar și cel din urmă reprezentant [...].”¹⁵

Intrând, la întoarcerea în țară, în posesia moștenirii sale, moșia Maxut¹⁶, decide să se stabilească pe noua proprietate, motiv pentru care va iniția către 1880 construcția unei reședințe, după exemplul dat de majoritatea înaltei boierimi moldovene din epocă.

Arhitectura conacului de la Maxut

În veacul al XIX-lea, înainte și după ridicarea conacului de la Maxut, apreciem noi, se situează în Moldova construcția sau reconstrucția unei pleiade de reședințe între care se remarcă și cele ale diferitelor ramuri ale Ghikuleștilor, familii princiare bogate, proprietari de păduri și de terenuri cu zăcăminte de cărbune. Se face apel în cele mai multe dintre cazuri la arhitecți străini, francezi și austrieci, și mai târziu români. Să amintim astfel conacele Ghika-Comănești de la Comănești și Dofteana (ambele din jud. Bacău, la Comănești arhitect Albert Galleron); Ghika-Climești de la Climești (jud. Neamț); acestora li se adaugă cele ridicate în jurul primului Război Mondial, dintre care se poate aminti reședința Ghika-Comănești/Stirbey, de la Dărmănești (jud. Bacău), după planurile arhitectului Nicolae Ghika-Budești.

¹⁴ Narcis Dorin Ion, *Elitele și arhitectura rezidențială în Țările Române (sec. XIX-XX)*, Editura Oscar Print, București, 2010, p. 78.

¹⁵ Vezi *Înmormântarea lui C. Ghica-Deleni*, p. [3]. În discursul funebru Tache Ionescu a mai spus: „Ar fi putut să ducă o viață plină și plăcută lăsându-se numai să trăiască; avea atâtea avantaje de la soartă și atâtea capacitate de a se folosi de ele. Dar, fiu al unei patrii iubite, purtând numele pe care îl purta, lui Ghica i s’ar fi părut un act de impietate față de sirul de strămoși care au slujit istoria acestei țări, dacă el s-ar fi ținut de o parte de tribunale publice”.

¹⁶ La moartea unchiului său, Teodor Ghika-Deleni, pe care îl moșteneau, Constantin avea 8 ani. Proprietari ulteriori ai moșiei au fost fiecele lui Constantin, Elisa Paul Grecianu (1877-1954) și Adina Nicolae Polizu-Micșunești (1881-1878). Aceasta din urmă primise conacul drept zestre. Din anul 2005, Irina Riscuția, nepoată de fiu a Adinei Polizu-Micșunești, a recuperat domeniul și conacul, implicându-se activ în reconstrucția domeniului.

Pe de altă parte, în raport cu inițiativa constructivă de la Maxut, nu trebuie neglijat nici reperul lui Constantin Ghika-Deleni, venind dinspre vecinătatea geografică și afectivă, cu unul dintre cele mai vechi și mai bine conservate ansambluri rezidențiale din Moldova – curtea de la Deleni. Constantin și fatele său Grigore (1847-1938)¹⁷, proprietarul Delenilor la 1880, își petrecuseră aici copilăria¹⁸. Proprietatea Deleni se compunea dintr-un conac datat ante 1664 și o biserică ctitorită (1669) de vistiernicul Todirașcu Cantacuzino, amplasate într-un parc și înconjurate de un zid de incintă cu poartă¹⁹. Concomitent cu șantierul de la Maxut, între 1888-1889 Grigore inițiază și el lucrări de restaurare și amenajare la Deleni²⁰, fără a altera însă structura istorică. Incinta fortificată și arhitectura conacului sunt conservate din respect pentru vechea ctitorie și poate și din rațiuni estetice, o formulă ținând de viziunea romantică a comanditarului restaurării.

Amplasament. Pentru a ajunge la conac, vizitatorul urcă pe aleea romantică străjuită de tei ce șerpuiește pe deal, alee desprinsă din șoseaua principală²¹. Călătorul nu zărește silueta conacului ascuns de copaci decât atunci când a ajuns sus, în dreptul porții principale. Reședința de la Maxut a fost proiectată de proprietar pe vârful teșit al unui deal, izolată de sat, în ambianța unui parc.

Fig. 4. Biserica conacului ctitorită în 1842 de bunicii lui Constantin, Pulcheria și Iordache Ghika-Deleni.

¹⁷ Grigore Ghika-Deleni este inițiatorul și președintele comitetului pentru ridicarea monumentului lui Alexandru Ioan Cuza din Iași (Piața Unirii), opera sculptorului florentin Raffaello Romanelli.

¹⁸ Narcis Dorin Ion, *Elitele*, p. 78. Vezi și Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național Biblioteca Monumentelor Istorice, București, 1974, p. 248.

¹⁹ La ora actuală se mai păstrează relativ puține incinte, reminiscențe ale curțiilor boierești de tip fortificat. Amintim câteva exemple: curțile Catargi de la Tupilați, Neamț (aflate în stare avansată de degradare, după retrocedare); Miclescu de la Călinești, jud. Botoșani, Sturdza de la Cristești, jud. Iași (Ruxanda Beldiman, 2009) etc.

²⁰ Narcis, *Elitele*, p. 78.

²¹ Drumul județean 281 A.

Fig. 5. Conacul și curtea de onoare.

Situarea pe un promontoriu permitea o frumoasă vedere a împrejurimilor spre nord, sud, și est, în depărtare, spre răsărit, conturându-se silueta târgului Hârlău și mai aproape imaginea viilor de pe moșie și a zonei colinare. Spre latura de vest dealul continuă lin urcarea. Perspectiva s-a modificat în timp, înălțimea copacilor bătrâni ai parcului întrerupând parcursul privirii. Nu departe de conac, la poalele acestui promontoriu se afla biserica ctitorită în 1842 de buncii lui Constantin, Pulcheria și Iordache Ghika, inițial doar în folosul obștei, a satului. Ulterior, ea va îndeplini și funcția de capelă a conacului (fig. 4). Astfel, alegerea sitului s-a făcut în funcție de poziția geografică, pentru plăcerea de a admira peisajul, dar în egală măsură și datorită vecinătății, cu ctitoria bunicilor și poate pe ruinele casei lui Maxut.

Concepția comanditarului. Concepția spațială a acestei reședințe de țară (inclusiv plastica fațadelor, decorația arhitecturală a interioarelor), corespunde, în datele ei esențiale, schemei simplificate a unei vile occidentale, de tip palladian. Putem identifica în cazul Maxut, la scară redusă, spații specifice respectivei tipologii arhitecturale: curtea de onoare, hochparterul echivalent cu *piano nobile*, loggia și parcul înconjurător (fig. 5). Menționăm deasemenea că aspectul actual al conacului, datorat restaurării și reabilitării din anii 2006-2010, respectă în linii mari arhitectura inițială și funcțiile inițiale ale spațiilor, cu excepția unor schimbări cerute de confortul impus de statutul de hotel-pensiune.²²

²² Investiția făcută de proprietar și asociatul firmei Conac Polizu SRL a vizat întreg domeniul. S-au restaurat conacul, clădirea anexă cu bucătăriile și zidul de incintă. Conacul a fost adaptat la exigențele moderne. În exterior au fost renovate fațadele, soclul din piatră, decorațiile și tâmplăria ferestrelor. Terasa dinspre grădină, susținută pe pilaștrii din blocuri de piatră, a fost și ea refăcută. Atât tâmplăria, cât și balustrii au fost înlocuite. În interior nu s-au păstrat sobele originale, din porțelan de Meissen. Au fost amenajate băi cu finisaje

Spre deosebire de curtea de la Deleni, clădită în secolul al XVII-lea după cum am amintit, reședința a cărei alură medievală se păstrează și în zilele noastre, prin elementele de tip defensiv (zidul de incintă, poarta masivă), Maxutul va fi exponentul unei viziuni modernizate despre viața la țară. Simplitatea compoziției volumetrice și vocabularul stilistic de tip eclectic se împletesc cu urmărirea ideii de *Gemütlichkeit*, adică crearea unei ambianțe plăcute, confortabile, venind dinspre civilizația Biedermeier creată în prima jumătate a secolului al XIX-lea în aria austriaco-germană, familiară boierimii moldovene. Caracterul de intimitate al locuinței este dat de dimensiunile relativ reduse ale casei, proporțiile încăperilor, planimetria prin dispunerea spațiilor în jurul salonului cu luminator.

Meșterii constructori. Conform tradiției orale ajunse la actualii descendenți ai proprietarului (Irina Riscuția, 2012), acesta a angajat, după obiceiul epocii, meșteri italieni, provenind cu siguranță de la alte șantiere active, ale unor conace sau case boierești de la Iași. Amintin cazurile conacelor de la Popești (familia Sturdza, județul Iași), Țibănești (Carp, Iași), Cârliți (Zarifopol, Bacău). Prezența echipelor italiene de constructori fără precizarea unor nume la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special în județele Iași, Roman, Neamț, este consemnată cu precădere de tradiția orală, dar și în monografii de familii istorice, precum cea dedicată familiei Sturdza de Cristian Popișteanu (1999) sau familiei Zarifopol (1994)²³. După știința noastră, bibliografia de istorie a artei și istorie a arhitecturii nu menționează cu precizie, excepție fiind cartea lui Mihai Ispir, *Clasicismul în arta românească*, contribuția meșterilor constructori italieni²⁴. Cercetări ulterioare de arhivă ar putea să confirme și să îmbogățească tabloul prezenței italiene și la alte șantiere ale unor reședințe de țară, inclusiv la Maxut.

Materiale de construcție. Legat de acest subiect, amintim existența unor cariere de piatră la Deleni (pe Dealul Pietrăriei), semnalate la 1900 de *Marele Dicționar geografic al României* de Lahovary și Brătianu²⁵. Aceste cariere

---

moderne diferite în fiecare cameră. Parchetul este din lemn de cireș, iar dușumele din stejar, băițuit cu ulei de rapiță. Luminatorul parterului a fost de asemenea reparat. Restaurarea ipsosăriei a fost realizată de meșterul Florin Țbârnea. În fotografia din 1916 se observă că ușile nu aveau ancadrame din ipsos, iar holul avea o sobă care a fost și ea desființată.

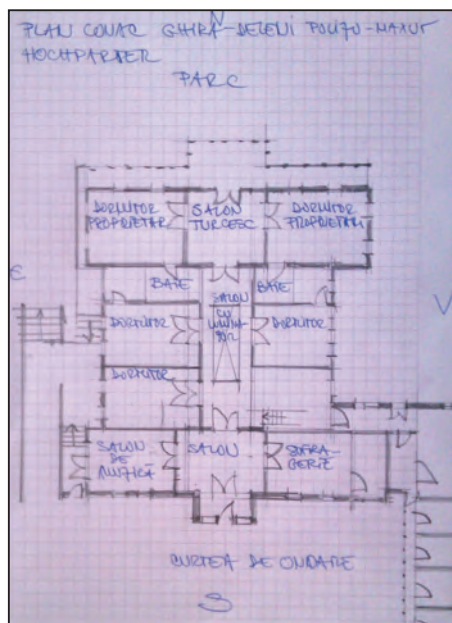
²³ Cristian Popișteanu, Dorin Matei, *Sturdzeștii: din cronică a unei familii istorice*, Fundația Culturală Magazin Istoric, [București], 1995, p. 243; vezi și cronică a familiei Zarifopol în romanul autobiografic de Dinu Zarifopol, *Naufraziul*, Casa de Presă Loreley, Iași, 1994.

²⁴ Mihai Ispir, *Clasicismul în arta românească*, Editura Meridiane, București, p. 30-31.

²⁵ Erau situate pe dealul Pietrăriei, în partea sud-vest a comunei. Renumite până la al Doilea Război Mondial, au furnizat în primul rând pietre de moară. Vezi George Ioan Lahovary, *op. cit.*, vol. III, C-H, București, 1900, p. 97; Elena Hirbu Lungu, *Deleni. Studii*

Planimetria conacului (fig. 7). Conacul și latura bucătărilor²⁸ formează un volum comun în formă de L²⁹. Corpul principal al acestui L este în mod evident conacul, construit pe trei nivele: pivniță, demisol, hochparter corespunzând unui *piano nobile* și, în final, podul. Conacul se compune din zece încăperi organizate în jurul unui salon, în fapt un culoar central cu luminator, culoar care a jucat funcția de salon de-a lungul existenței conacului, așa cum se vede într-o fotografie datând din anul 1916 (fig. 8)³⁰. În plan și în elevație detectăm două tipuri de spații: unele de reprezentare, mai mari, altele de dimensiuni mai mici, destinate vieții intime de familie sau musafirilor. Astfel, cele trei încăperi mari orientate spre curtea de onoare sunt spații de reprezentare: un salon central (fig. 9), flancat de o sufragerie și de salonul de muzică. Din rațiuni de simetrie spre sud, avem alt grup de trei spații: dormitoarelor proprietarilor³¹ și salonul turcesc. Legătura dintre cele două grupuri simetrice se face printr-un corp retras, alcătuit din încăperi mai mici (dormitoare?, astăzi camerele de oaspeți, biroul-bibliotecă), corp traversat axial de culoarul cu luminator, anterior menționat³². În biblioteca – birou erau adăpostite volume de istoria României, ce tratau cu precădere tema Unirii, exemplare din literatură franceză, tratate de drept, care reflectau anumite gusturi și preocupări.

Fig. 7. Planul conacului.
Desen de Ruxanda Beldiman.

²⁸ Aripa ce adăpostea inițial anexele a fost complet renovată și încăperile incluse în circuitul hotelier. În acest context, bucătăria a fost mutată la parterul clădirii situată la același nivel cu pivnița, dat fiind diferența de nivel, și având accesul din grădină.

²⁹ În formula actuală, prin lucrările ce au avut loc în acest an, conacul și vechea aripă a bucătărilor fac corp comun cu edificiul care înlocuiește vechile grajduri, formula generală este cea a unui U ușor neregulat.

³⁰ Fotografie păstrată în arhiva doamnei Ina Riscuția.

³¹ Ambele au beneficiat de câte o cameră de baie, încă de la inaugurarea conacului.

³² Din mobilierul original se mai păstrează o comodă *Second Empire*, o măsuță de noapte cu intarsii și o masă de mici dimensiuni, cu blat octogonal și decor floral, în stil turcesc. Scaunele din sufragerie erau acoperite cu pluș roșu și aveau spătar înalt, format din coloane torsadate. S-a păstrat tâmplăria originală de stejar profilată a ușilor și ferestrelor.

Fig. 8. Invitați în salonul cu luminator, c. 1916. Fotografie din arhiva Irina Rișcuția.

Fig. 9. Salonul de la intrare.

Fațadele. În axul clădirii principale se găsește un corp decroșat, intrarea în conac, încununată de un fronton triunghiular (fig. 10). Îi fac pandant simetricele aripi laterale, cu grupul de trei încăperi, dominate de golurile ferestrelor mărginite de che-nare în relief, cu bolțar, surmontante de sprâncene în arc de cerc. Aspectul relativ sobru este atenuat de conturul semicircular al celor trei goluri, ferestre și ușă, flancate de lesene profilate. Deasupra celor trei ferestre, elemente decorative de tip *Empire* în formă de ghirlandă conferă fațadei un aspect mai nobil (fig. 11). Accesul în conac se face prin intermediul câtorva trepte cioplite în piatră de Deleni.

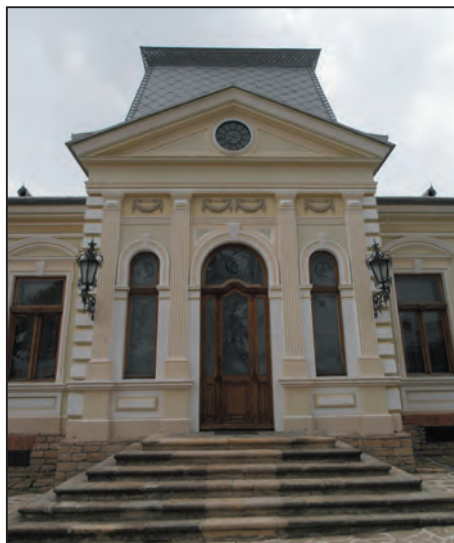

Fig. 10. Fațada principală, detaliu.

Prin contrast, fațada ce dă spre parc – în axul intrării principale – conferă edificiului o alură monumentală (fig. 12). Fapt explicat și prin prezența a două nivele: demisolul transformat în parter ca urmare a declivității terenului cu o galerie deschisă și *piano nobile* continuat cu o loggie, ambele dispuse pe toată lungimea fațadei. Remarcăm alternanța ritmică a stâlpilor din blocuri de piatră³³, cu golurile rectangulare aferente. Acest nivel este mai scund decât cel superior, un element specific multor conace moldovenești, reminiscență din secolele anterioare³⁴. La hochparter, o loggie din lemn, cu stâlpi subțiri, și parapetul cu baluștri, face pandant suplu, robusteții stâlpilor de la nivelul inferior. Inițial, zona decroșată, în ax, la acest nivel era închisă cu un geamlâc, a cărui decorație cu trei deschideri în arc de cerc relua într-o formulă epurată decorația de la intrarea în conac³⁵. Regăsim și aici un fronton triunghiular, alt element de tip neoclasic. Fațada de răsărit, nu lipsită de monumentalitate, prin prezența frontoanelor triunghiulare, echilibrată de elementele de plin și gol, se deschide spre un ansamblu de terase din piatră ce coboară spre parcul mic.

Acoperișul clădirii cu învelitoare din solzi de tablă și decorat cu micuțe lucarne ovale a fost conceput à la Mansart.

³³ Inițial, acestia erau tencuiți, ca de altfel întreaga fațadă.

³⁴ Ispir, *op. cit.*, p. 23.

³⁵ Urmare a lucrărilor de renovare din anii 2005-2010, aceasta a fost îndepărtată, loggia rămânând deschisă pe de-întregul către parc.

Fig. 11. Detaliu de decor în stil *Empire*

Fig. 12. Fațada dinspre parc. Foto c. 1900. Fotografie din arhiva Irina Rîșcuția.

Parcul

A fost amenajat la inițiativa lui Constantin Ghika, imediat după terminarea construcției conacului. Nu am putut afla dacă proprietarul a anagajat un arhitect peisagist, un grădinar sau a conceput el însuși proiectul acestei amenajări peisagere. Ea se înscrie, printr-o serie de caracteristici existând și astăzi, în concepția parcului romantic la modă în Europa occidentală pe întreg parcursul secolului al XIX-lea și până la Primul Război Mondial. Se păstrează, în mare, în forma lui originală. Între elementele specifice ale parcului romantic sau *à l'anglaise* se cuvin enumerate: aleile ondulate, oglinzile

Fig. 13. Detaliu de feronerie, mâner de fereastră cu monogramul firmei DB.

Fig. 14. Detaliu din mozaicul de la parterul situat la nivelul pivniței, unde se află bucătăriile.

Fig. 15. Detaliu de tâmplărie.

de apă, anrocamente diferite, grote artificiale cu sau fără cascade, ruine artificiale, mici poduri suspendate, *valonnements*, vegetație forestieră etc. Asemenea caracteristici sunt evidente și astăzi în parcurile unor castele franceze sau în grădinile publice pariziene (Bois de Boulogne, Monceaux, Buttes-Chaumont etc.) acestea din urmă, concepute de către arhitectul peisagist Jean-Pierre Barillet-Deschamps și inginerul peisagist Adolphe Alphand în vremea celui de-al Doilea Imperiu. Constantin Ghika-Deleni, comanditarul de la Maxut, le-a cunoscut prea bine în vremea studiilor sale pariziene.

Fig. 16. Treptele ce fac legătura între zona de promontoriu pe care se află conacul și zona inferioară a parcului.

Fig. 17. Bazinul din piatră și tufele de bucsus.

În parcul de la Maxut regăsim unele dintre aceste elemente de viziune romantică: traseul ondulat al aleii ce străbate zona de margine a parcului, reluând de fapt conturul acestuia; vegetația forestieră aducând umbră și mister și, probabil, în epocă, elementul surpriză prin perspectivele neașteptate, imaginate de grădinarul profesionist ori diletant. Nu știm dacă au existat grote și ruine artificiale, dar este posibil să fi fost amenajări cu anrocamente.

Fig. 18. Fațada dinspre parc a conacului.

Domină esențele de foioase, arbori bătrâni, spectaculoși (castani, mesteceni, stejari, carpeni, nuci plantați la limita parcului), dar întâlnim și coniferele (brazi, tuia). Diferențele de nivel, acele *valonnements* menționate de tratatele de artă a grădinilor în secolul al XIX-lea, se regăsesc la Maxut în spatele bazinului circular sub forma unui val de pământ la baza căruia s-au plantat carpeni pentru a asigura rezistența solului și a împiedica alunecările de teren. Practic, parcul este amenajat pe un teren undulat. Un grup de trepte face legătura între zona de promontoriu pe care se află conacul și zona inferioară a parcului (fig. 16). Dintre amenajări se mai păstrează bazinul din piatră deja amintit, tufele de bucsus din jur (fig. 17) și parcul mic, situat în zona estică a parcului mare, probabil o fostă plantație de trandafiri, *la roseraie* ce nu putea lipsi din ambianța exterioară a unei reședințe (fig. 17). Dintre elementele ce nu s-au păstrat semnalăm foișorul din lemn, distrus în anii 1950, situat în colțul de nord-est al parcului, oferind o pitorescă belvedere asupra Hârlăului (fig. 18).

Aduc mulțumiri doamnei Irina Riscuția (n. Polizu) și domnului Constantin Ștefănuță pentru informațiile oferite cu multă generozitate. De asemenea, Arhivelor Județene Iași și Cabinetului de Stampe de la Biblioteca Academiei Române.

Fotografii de Ruxanda Beldiman, iunie 2012, 2013.

Satele moldovenești din stânga Nistrului – realizări și manifestări artistice

Liliana Condraticova

Satele moldovenești din stânga Nistrului sunt deseori inaccesibile pentru cercetare, în literatura de specialitate făcându-și apariția sporadică lucrări, de preferință cu conotație politică, fapt care a și condiționat elaborarea prezentului demers. Din multitudinea publicațiilor privind acest spațiu abia de au atras atenția noastră câteva lucrări în care tangențial se reflectă și unele aspecte ale artei, pe care și ne-am propus să le reflectăm. Menționăm că în acest spațiu, grație impactului și interacțiunii mai multor popoare conlocuitoare, s-a creat o diversitate specifică a culturii. În cuprinsul raionului Râbnița, pe cursul superior al râului Nistru, avem atestate vechi sate moldovenești precum Stroiești, Vadul Turcului, Hârjău, Ofatinți, Zăzulenii, Popenchi, Jura, Butuceni. Mai aproape de hotarul administrativ cu Ucraina, în satele Vărăncău, Broșteni, Mocra sunt mahalale unde locuiesc compact familii de moldoveni, ucraineni, ruși, polonezi, dovadă servind și unele toponime păstrate (de exemplu, mahalaua „Șleahța” – din poloneză *Szlachta* – clasa socială a nobililor în Regatul Poloniei și în Marele Ducat al Lituaniei). Acest conglomerat de culturi, identități naționale și mentalități nu a avut cum să nu influențeze dezvoltarea artei în acest spațiu, cu implicații deosebite în muzică, arhitectură, sculptură, arte plastice și arte decorative, în afara ariei noastre de cercetare rămânând vestimentația și țeșăturile, asupra cărora vom mai reveni.

Atunci când se vorbește de orașul Râbnița și satele sale, de regulă se amintește doar de satul Colbasna și de armamentul păstrat aici (stocat încă din anii '40 ai secolului al XX-lea), de monumentul lui Lenin sau Dzerjinski, politicieni care au activat pe ambele maluri ale Nistrului sau peste hotarele țării. Însă istoria acestui spațiu înseamnă nu numai implicare militară, dar și destine umane și mai ales notorietăți care au marcat arta națională și universală.

Satele din raionul Râbnița posedă în primul rând o istorie milenară. În acest context merită a fi menționate una din cele mai renumite așezări paleolitice din satul Ofatinți¹, necropola culturii Cucuteni-Tripolie din aceeași

¹ G. P. Sergheev, *Pozdneșelskaia stoianka v grote u s. Vihvatînți (Moldavia)*, în *Sovetskaia Arheologia*, vol. 12, Moskva-Leningrad, 1950; *Istoria Moldovei*. Epoca preistorică și antică (până în sec. V), Chișinău, 1010.

localitate, cu un vast repertoriu de piese de ceramică, statuete antropomorfe etc.²; cetățile getice din satele Ofatinți și Jura³, descoperirile culturii sarmaților din satul Mocra, cu mostre splendide ale artei podoabelor, lucrate în metale nobile, cu inserții de pietre colorate și email, inele-sigilii cu șaton în formă de amforetă, cu inserții de turcoaz, datate cu sec. II d. Hr.⁴

Pe de altă parte, raionul Râbnița este legat nemijlocit de creația renumitului compozitor Eugen Doga, născut în 1937 în satul Mocra, muzica căruia i-a adus celebritatea (*Tandra și gingașa mea fiară, Luceafărul, Maria-Mirabela, Lăutarii* ș.a.). Tot de această localitate este legată activitatea unui alt muzician, regretatul maestru clarinetist Eugen Verbețchi. Dacă tot vorbim de lumea muzicii, amintim că celebrul compozitor, dirijor și pianist de talie universală Anton Rubinștein, s-a născut în 1829 în satul Ofatinți, pe atunci gubernia Podolia. Pe banii compozitorului, în 1901, a fost ridicată școala din sat care-i poartă numele și actualmente găzduiește Muzeul Satului și Școala Muzicală. În 1972, în fața școlii muzicale din localitate a fost dezvelit bustul compozitorului (autor: sculptorul P. Derbențev), realizat în bronz, cu înălțimea de 0,9 m și plasat pe un postament de beton (înălțimea generală a monumentului fiind de 2,7 m).

Cât privește arta plastică și cea decorativă din stânga Nistrului, și la acest capitol avem oameni iluștri, care au spus un cuvânt greu în arta națională. Astfel, artistul plastic, un mare maestru al gravurii, caligrafiei, picturii murale și a graficii de carte, Ilia Bogdesco, s-a născut în 1923, în satul Butuceni. Lui îi aparțin ilustrațiile romantice la poemul *Țigani* de A. Pușkin (1956), la povestea *Punguța cu doi bani* de I. Creangă (1962, 1976), baladele *Miorița* (1967) și *Codreanu* de V. Alecsandri (1969), *Cântec despre Roland* (1982), *Vânătorul* de F. Cooper (1982), pictura murală din foaierul Casei de cultură din satul Chițcani, raionul Slobozia (în colaborare cu L. Beleaev)⁵.

Un plastician și ceramist de referință din Moldova este și Serghei Crasnojon, născut în 1939 în satul Crasnenicoe, autor al lucrărilor *Floare* (șamotă) și al seriei de farfurii decorative *Vara în Moldova* (1969), *Serviciu pentru vin* (1971), *Copaci* (1972), *Floarea soarelui* (1978), *Fructe roșii* (1981),

² T. S. Passek, *Rannezemledeliceskie (tripoliskie) plemena Podnestrovia*, în *Materiali i issledovania po arheologii SSSR*, Moskva, 1961, vol. 84; V. Dergaciov, *Vihvatinski moghlinic*, Chișinău, 1978.

³ T. Arnăut, *Vestigii ale sec. VII–III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău, 2003.

⁴ E. Rikman, *Pameatniki sarmatov i plemen Cerneahovskoi culituri. Arheologhiceskaia Karta Moldavii*, Chișinău, Știința, 1975; *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)*, Chișinău, 2010, p. 577.

⁵ Gh. Vrabie, *Artă grafică de carte și de șevalet în creația lui Ilia Bogdesco*, în „Artă”, Chișinău, 2006, p. 89-92.

farfurii decorative de perete *Cocoșelul, Pasărea măiastră* (1980), *Vase decorative* (1983, ceramică, angobă) ș.a.⁶.

Spațiul nistrean prezintă astfel un deosebit interes din punctul de vedere al istoriei și artei, din care motiv și a fost inițiată această cercetare. Totodată, depistarea informațiilor privind unele monumente de artă din stânga Nistrului nu este una tocmai ușoară, Arhiva Națională din Republica Moldova (ANRM) dispunând de documente care se referă doar tangențial la unele aspecte de ordin religios sau cultural, majoritatea dosarelor păstrându-se în arhivele din Ucraina și Rusia. Dar tocmai provocarea ne face să fim mai insistenți și perseverenți în căutările anunțate.

În arealul preocupărilor noastre au intrat monumentele de artă ecleziastică – bisericile (distruse și rămase active) și inventarul liturgic păstrat. Dacă să ne coborâm pe cursul superior al râului Nistru, ne vom opri în primul sat care ne-a atras atenția nu numai prin peisajul uimitor. Satul Stroiești (rus. Stroentsy) se află la hotarul administrativ cu raionul Camenca. Prima atestare a satului este de la începutul secolului al XVIII-lea, se presupune anul 1702. Aici s-a născut comandantul rus general-mareșalul, contele P. A. Rumeanțev-Zadunaiski (1725). În secolul al XIX-lea, satul a aparținut feldmareșalului, prințului P. H. Wittgenstein (1768–1843) și urmașilor lui. În anul 1829, P. H. Wittgenstein a demisionat și s-a retras la moșia sa din Camenca, gubernia Podolia, de altfel, tot una din proprietățile cumpărate de soția acestuia Antoinette Snarscaia, moșie trecută ulterior prin testament fiicei lor Emilia (în căsătorie Trubețkaia). Familia sa a continuat experiența reușită a contelui P. Wittgenstein, în ceea ce privește dezvoltarea viticulturii și vinificației, plantând la Stroiești, în 1852, o vie. Potrivit legendei, în memoria tatălui său, comandantul P. X Wittgenstein, Emilia a ridicat un monument în sat „Turnul Vânturilor”, care se înalță și acum deasupra satului, fiind unul din obiectivele turistice ale celor dornici să-și cunoască istoria țării.

Ne îndreptăm însă spre biserica cu hramul Sf. Arhanghel Mihail, construită la începutul secolului al XVIII-lea. Inițial, era o biserică de lemn, unsă cu lut, ridicată pe stânca de la nord-vestul satului. Biserica de piatră a fost construită în 1829, prin eforturile depuse de feldmareșalul Wittgenstein și ale enoriașilor. Este o biserică de dimensiuni impunătoare, înaltă, compartimentată tradițional în naos, pronaos și absida semicirculară a altarului. Clopotnița în două nivele este ridicată deasupra pridvorului, camera clopotelor se află la nivelul doi. Acoperișul clopotniței are formă piramidală, din tablă zincată, cu o terminație în formă de sferă, încununată cu o cruce frumoasă

⁶ *Izobrazitelinoe iskusstvo Moldavskoi SSR*. Katalog, Chișinău, 1971; *Literatura și Artă*, vol. 1, Chișinău, 1985, p. 335.

Biserica din satul Stroiești

forjată de metal. Dar biserica a fost reparată și restaurată conform „ultimelor tendințe din domeniul construcției” – ferestrele originale alungite, semicirculare în partea de sus, au fost înlocuite cu termopane, au fost schimbate ușile etc., în așa fel fiind afectată autenticitatea lăcașului. Pereții sunt înalți, tencuiți, lipsiți de decor exterior, cu excepția unei cornișe simple, care conferă însă eleganță întregii structuri. La fel, cu tablă zincată este acoperită și cupola deasupra naosului, o structură impunătoare, complexă, încununată cu o tamburină de formă octaedrică, fiecare fațetă fiind decorată cu motive geometrice, deasupra căreia avem o semisferă (care repetă la scară redusă cupola), încununată cu o sferă de metal și cruce forjată artistic. Altarul este, de asemenea, acoperit cu tablă zincată, cu un acoperiș

Clopotnița bisericii satului Stroiești

de formă geometrică complicată, joasă, formând un ansamblu arhitectural extraordinar, cu clopotnița înaltă. Grație proporțiilor și amplasării reușite, la poalele unor dâmburi, și înconjurată de terase plantate cu vii, biserica ocupă un loc important în amplasarea satului, deținând poziții dominante. În 1861, parohul bisericii Ilia Stopchevici a deschis o școală bisericească, iar în anul 1892, prin grija proprietarei locale M. P. Zinovieva și a enoriașilor, pe terenul aferent bisericii a fost construită o clădire de piatră în care a fost amplasată școala parohială.

În aceeași perioadă a fost construită moara de apă, cu pereți clădiți din piatră de moloz, în adâncul încăperii morii fiind amenajată o platformă, pe care sunt instalate pietrele de moară. Roata mișcătoare se află lângă peretele stâng, pe valul din lemn, al cărui capăt trece printr-o deschizătură prin perete spre încăperea morii, unde, cu ajutorul roților și curelelor, mișcarea se transmite pietrelor de moară. Moara, restaurată grație implicării autorităților locale, ne arată procesul de prelucrare al cerealelor la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Rămânând în același spațiu, urcăm dealul înalt, vizavi de biserica din satul Stroiești, pentru a ajunge pe teritoriul gospodăriei silvice a satului Vadul Turcului, unde, recent, a fost deschisă prima mănăstire de călugări din partea stângă a Nistrului. Biserica satului datează din anul 1784 și are hramul Nașterea Maicii Domnului.

Mănăstirea, cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul, este amplasată în defileul Calagur, nu departe de satul Stroiești, în mijlocul gospodăriei silvice Vadul Turcului. Pentru denumirea mănăstirii se vehiculează două posibile explicații: 1) existența unei posibile cetăți Calaur sau Caraul, a cărei origine se pierde în negura vremii și 2) termenul „călugăr”⁷, care a fost schimonosit în *calagur*, potrivit pronunției specifice în satele moldovenești din stânga Nistrului.

Deschiderea primei mănăstiri de călugări în stânga Nistrului este legată nemijlocit de formarea, în 1995, a vicariatului de Dubăsari, transformat în 1998 în Eparhia de Tiraspol și Dubăsari. La momentul actual, slujbele sunt oficiate într-o casă care a fost reconstruită și acomodată pentru biserică. Monahii ocupă câteva căsuțe de piatră și lemn, adaptate noilor cerințe și care le servesc ca chilii, loc de rugăciune și reculegere. În prezent, la mănăstire se construiește o biserică nouă, care ar fi încăpătoare pentru toți enoriași din oraș și satele din proximitate.

Biserica mănăstirii este înzestrată cu diverse odoare de preț: inventar liturgic nou, icoane recent pictate, produs al școlii ruse de iconografie. Printre icoanele bisericii un loc aparte deține icoana *Maica Domnului cu*

⁷ *Монашество и монастыри в России. XI–XX вв. Исторические очерки*, Moskva, Nauka, 2005, p. 153.

Pruncul, păstrată în altar, lucrată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, având o stare de conservare destul de bună. Icoana este așezată într-un chivot de lemn, cu o ferecătură de metal realizată în tehnica forjării metalului, cu motive vegetale și floristice decorative. Este o donație din partea enoriașilor la deschiderea bisericii mănăstirii. Vechimea și realizarea tehnico-artistică acordă icoanei o deosebită valoare și semnificație, fiind una din cele mai vechi icoane păstrate actualmente în patrimoniul acestei mănăstiri.

Satul Vărăncău este o localitate cu populație mixtă (români/moldoveni, ucraineni, ruși și polonezi), de unde și variate toponime depistate, sugestive mai ales în denumirile de mahalale. Prima atestare a satului provine din anul 1735. Atenția noastră a fost atrasă în

Icoana Adormirea Maicii Domnului cu Pruncul. Mănăstirea de călugări Calagur

primul rând de biserică din localitate. Plasată în centrul satului, biserica de piatră cu hramul vechi Sf. Nicolae este datată cu anul 1838⁸ (în anii '90 ai secolului trecut hramul bisericii a fost schimbat în Adormirea Maicii Domnului). Unul din argumentele principale privind existența timpurie a bisericii este și cimitirul vechi, cu pietre funerare datând cu anii 1858 și mai devreme (unele inscripții sunt deja ilizibile). Între anii 1960 și 1990 biserica din Vărăncău a fost unicul lăcaș de cult care a funcționat după închiderea masivă și forțată a bisericilor în primii ani postbelici. Aici se oficiau servicii divine, veneau enoriașii din toate satele învecinate, inclusiv, și cele ucrainene. În acest context, se cunoaște și numele preotului care a activat la acea vreme – Kurski Vasili [Vasilievici] (născut în 1888), rus de naționalitate, cu studii de patru clase ale Seminarului Teologic, fiind înregistrat la 4 septembrie 1946 în parohia satului Vărăncău (documentul de referință fiind păstrat în fondurile Arhivei de Stat a Federației Ruse, Fond R-6991, inv. 1, dosar 113)⁹.

⁸ *Svod pameatnikov istorii i kulituri Moldavskoi SSR. Severnaia zona, Maket, Chișinău, 1989, p. 585-586.*

⁹ *Pravoslavie v Moldavii: vlasti, ţerkovi, veruiușcie. 1940–1953, Avtor vstupitelinoi statii, sostaviteli i koordinator V. Passat, Moskva, Rosspen, vol. 1, 2009, p. 402.*

Biserica „Adormirea Maicii Domnului”, satul Vărăncău

Biserica din Vărăncău se înscrie în categoria bisericilor cu clopotnița construită separat; este plasată pe un loc accesibil pentru enoriași. Ridicată din piatră, cu pereții tencuiți (actualmente vopsiți într-un albastru deschis asociat cu alb), biserica este acoperită cu tablă de metal. Din cauza vechimii și uzurii, edificiul a fost de nenumărate ori restaurat, deseori fiind operate modificări ale pereților sau acoperișului, repictarea și restaurarea picturii bisericești, repararea sau înlocuirea inventarului liturgic existent etc.

Biserica este compartimentată tradițional în naos, pronaos și altar, iar în anii 1940 i s-a adăugat partea de est a pronaosului. Specific pentru lăcaș este forma spațială octaedrică a naosului, la care este alăturat altarul semisferic și pronaosul în secțiune de formă dreptunghiulară. Întreaga compoziție spațial-volumetrică este acoperită de un acoperiș unic, din tablă zincată, încununat cu trei turlă, aceea centrală fiind de dimensiuni mai impozante. Fiecare turlă are ca terminație o tamburină octaedrică, încununată cu un bulb și o sferă de metal, finalizată cu câte o cruce decorativă, din metal forjat. Ferestrele (zece la număr) sunt originale, cu terminație semicirculară; intrarea în biserică se face printr-un mic pridvor, decorat actualmente cu piese decorative de metal forjat, ușa de acces fiind flancată din ambele părți de două ferestre care repetă forma ferestrelor bisericii.

Decorul fațadelor edificiului de cult este în deplin acord cu construcția spațial-volumetrică a acestuia. Plastica volumelor este subliniată prin fâșii decorative plate, pereții culminează prin cornișe decorative de un profil simplu. Naosul și pronaosul au boltă pătrată, iar altarul și cel de-al doilea pronaos sunt acoperite printr-un tavan plat.

Alături de biserică, la o distanță de aproximativ 10 m, este construită clopotnița în trei nivele, înaltă, severă, cu pereții tencuiți de culoare alb-cenușiu și cu un acoperiș complicat de forme originale, care repetă în ansamblu turla bisericii. Camera clopotelor este amplasată la nivelul trei, nivelul întâi și doi având ferestre oarbe, similare ca formă celor din camera clopotelor, doar că de dimensiuni diferite, în descreștere spre nivelul superior. Întreg ansamblul este împrejmuț cu un gard înalt de piatră și o poartă de acces lucrată din lemn forjat. Cimitirul vechi și cel nou sunt plasate la o distanță de cca 500 metri. Anterior, cimitirul se afla în imediata apropiere a bisericii, dar în primii ani postbelici, terenul care aparținea bisericii au fost redus substanțial, iar o bună parte din cimitir a fost arată și acordată sătenilor drept loc de casă. Ulterior, s-a construit aici și drumul central care actualmente desparte biserica de cimitir. Accesul în curtea bisericii se face printr-o poartă mare, curtea fiind destul de spațioasă.

Prima dată biserica a fost devastată în anii 1930, când lăcașul a fost incendiat, în curtea bisericii *activiștii de partid* au dat foc la cărțile religioase, iar podoabele prețioase au fost confiscate. Însă, pentru că biserica a rămas funcțională și în perioada sovietică, nu a suferit precum alte edificii de cult în ceea ce privește deteriorarea aspectului arhitectural.

În primăvara anului 2011, cimitirul vechi a fost curățat de arbuști, ieșind la lumină o mulțime de monumente funerare, de diferite dimensiuni și variate forme, cu inscripții atât în slavonă, cât și în limba română cu caractere chirilice. Un moment important ar fi prezența inscripțiilor în limba română cu caractere chirilice, fapt ce argumentează aserțiunea noastră că localitatea era în secolul al XIX-lea un sat populat preponderent de români/moldoveni, cu doar câteva familii de ucraineni sau polonezi, care și-au lăsat amprenta în toponimia locală.

Aceste pietre funerare au fost realizate ținând cont de posibilitățile persoanei decedate, statutul deținut în localitate, profesionalismul meșterilor-pietrari. Plasate în interiorul cimitirelor vechi sau transferate din diferite motive în perimetrul cimitirelor noi, aceste pietre și cruci funerare rămân străjeri ai somnului de veci, un omagiu celor plecați.

În general, biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului și clopotnița alăturată din satul Vărăncău prezintă un ansamblu interesant, impunător ca

proporții, cu o deosebită importanță istorică și arhitecturală. Biserica devine neîncăpătoare la marile sărbători, enoriașii din satele vecine fiind fideli tradiției de a veni anume la această biserică. Deși devastată de odoare bisericești prin anii 1930, în prezent biserica este îndeșulată cu cărți și inventar liturgic necesar. Astăzi, pictura interioară a bisericii necesită un program concret de restaurare artistică, pictura fiind pe alocuri coșcovită, degradată, pierzând din strălucirea de odinioară. Printre cele mai reprezentative piese de artă ale bisericii se numără iconostasul drept o recapitulare sintetică a istoriei mântuirii, reprezentând rânduri flancate de o parte, jos, de icoana Bunavestirea, “începutul mântuirii noastre”, iar de altă parte, sus, de Crucea lui Hristos. Printre piesele liturgice ale bisericii se remarcă policandru în trei nivele, având 9, 6 și, respectiv, 3 lumânări, în total 18. La fel, atragem atenția asupra câtorva icoane vechi, lucrate cu ferecătură de metal – Icoana Adormirea Maicii Domnului amplasată chiar la intrarea în biserică, deasupra ușii; icoana Maica Domnului cu Pruncul, în ferecătură de metal forjat, cu medaioane de forma migdalei, cu ornamente bogate din bile de metal. În categoria icoanelor cu ferecătură de metal se înscriu și icoana Sfinților Trei Ierarhi, icoana celor 12 sărbători de peste an, la fel lucrată în metal. Ținând cont de tehnica de lucru (forjare artistică și turnare), și de iscusința depusă la lucrarea lor, vom înclina spre concluzia realizării lor de un meșter de vloare medie, care poseda tehnicile de lucru cu aliajele metalice ieftine, doar că proporțiile elementelor decorative, neomogenitatea lucrării și prezența unor urme ale uneltelor de lucru vin să confirme presupunerile noastre. Cu atât mai mult, este posibil ca aceste icoane să fi fost aduse de către enoriași de pe la casele lor și, în acest caz, urma meșterului executor, dar și a comanditarului se pierde. Asemenea icoane erau folosite deseori și ca icoane de cununie, în interiorul lor fiind plasată și cununa miresei. Totodată, lipsa unor însemne ale meșterului, ale mărcii orașului emitent și ale titlului metalului (deoarece sunt realizate din aliaje de metale ieftine) confirmă realizarea de către meșterii localnici, mai ales că satul Vărăncău se numără printre satele cele mai mari și mai populate ale raionului Râbnia, având o moștenire pe măsură.

Următorul popas în vederea depistării monumentelor de artă îl facem în satul Ofatinți, atestat pentru prima dată la începutul secolului al XVIII-lea. Biserica Sfântul Nicolae, după cum ne relatează locuitorii în etate, era una veche, cu o istorie de aproape trei secole, unele surse datând-o în anul 1711. Biserica Sfântul Nicolae, unde slujea diaconul Ștefan Nagacevski, se afla sub oblăduirea Dicasteriei Guberniei Podolia, județul Balta, iar în corespondența din 17 și 24 noiembrie 1824 se discută despre trecerea bisericii din

satul Ofatinți în Eparhia Chișinăului¹⁰. Aflăm că Ștefan Nagacevschi a venit în satul Ofatinți în anul 1820. La acel moment biserica era activă, mare, frumoasă, cu toate cele necesare pentru serviciul divin, fapt care ne face să credem că a fost ridicată cel puțin cu câteva decenii înainte, deoarece construcția unei biserici dura ani, la fel și înzestrarea ei.

Mai bine de două decenii în urmă, unul din cei mai vârstnici oameni ai satului, Avram Andrei (n. 1920), ne-a povestit din cele auzite încă de la bunicii săi despre istoria zidirii bisericii, pe care le reproducem integral: „Biserica din sat a fost începută inițial ca un sobor (catedrală). Și piatră pentru ridicarea ei era în localitate din plin, fiind tăiate blocuri de piatră și aduse din Borțile lui Heniu. La tăierea pietrei au participat trei meșteri-pietrari, anume Daniil, Procopiu și Heniu Bondarenco, ultimul fiind cel mai mare, după numele căruia și a primit denumire locul de tăiere al pietrei. În final, constructorii au ridicat o semicatedrală, din piatră albă, în mijlocul satului, pe un dâmb, cupolele sale galbene străluceau la soare. Alături era plasată clopotnița. Părinte era un oarecare Orefa, preot venit din satul vecin, iar dascăl – un băștinaș, Vladimir”. Unica imagine a bisericii în perioada activității sale a fost pierdută irecuperabil, încât constructorii de azi încearcă să ridice un edificiu de cult deja după un model nou, adaptat la realitățile timpului. O replică fidelă a bisericii de odinioară nu mai poate fi realizată în lipsa documentelor de arhivă și plastice suficiente.

Menționăm în acest context câteva date privind biserica din localitate în anii postbelici. La 22 august 1945, în sat este înregistrat preotul Budchevici (Budnevici) Aleksandr Vasilievici (născut în 1869), ucrainean, cu studii teologice¹¹. Din 15 iulie 1958 preot este înregistrat Modest G. Lâkov, care mai deservea și satul învecinat Ghidirim, parohia având un venit anual de 450 de ruble¹². Ieromonahul Modest Lâkov a fost rechemat din preoție la 26 mai 1959, cu

Pristolul bisericii vechi din satul Ofatinți

¹⁰ ANRM, f. 205, inv. 1, d. 4491.

¹¹ *Pravoslavie v Moldavii: vlasti, ţerkovi, veruiușcie. 1940–1953*, Avtor vstupitelinoi statii, sostaviteli i koordinator V. Passat, Moskva, Rosspen, vol. 1, 2009, p. 313.

puțin timp înainte de închiderea bisericii, și trimis la una din mănăstirile moldovenești¹³.

În 1960 problema închiderii bisericilor în RSSM a fost abordată cu consecvență de autoritățile sovietice. La 16 august 1960, conform procesului-verbal nr. 10, biserica din satul Ofatinți a fost închisă, inventarul liturgic prețios devastat, furat, iar cărțile arse¹⁴, în locul ei fiind deschisă Casa de Cultură. Practic, nu avem păstrate piese liturgice, care erau odinioară mândria bisericii. Tot ce era confecționat din metale nobile, de regulă, ajungea pe mâinile activiștilor de partid, lua calea saloanelor de anticariat, restul pieselor care, în opinia nespecialiștilor, nu prezentau valoare materială, se aruncau la gunoi. Atunci, la devastarea bisericii, un sfeșnic care de obicei se păstra în altar, a fost ascuns pentru a ajunge peste mulți ani într-o colecție privată, oferindu-ne posibilitatea de a face o incursiune în istoricul acestor piese.

Ca atare, asemenea sfeșnice erau folosite frecvent nu numai în bisericile ortodoxe, dar și în sinagogile iudaice și bisericile catolice, pentru iluminare. Sfeșnicele de bronz sau de alamă, ultimele fiind de mărimi mai reduse și cu un decor ornamental mai modest, reprezintă o producție a fabricii specializate în producerea pieselor de metal din Polonia, orașul Varșovia. Firmele varșoviene „Fraget” și „Norblin & K” au avut cele mai recunoscute și apreciate fabrici de confecționare a inventarului liturgic. Produsele lor erau de mare căutare în întreg spațiu al Imperiului Rus, deoarece Ucraina și Polonia la începutul secolului al XIX-lea erau incorporate în imperiu. Se spune că, la început de secol XX, firma „Fraget”, fondată în 1824 de frații Alfons și Iosif Fraget, a fost chiar printre furnizorii regelui României, fapt care indică un înalt nivel artistic și tehnic de executare a pieselor de cult.

Firma „Norblin & K” a fost fondată în anul 1809 de aurarul Filip Vorbrodt, ajuns în Varșovia dintr-o localitate din Germania. Avea sediul în str. Zalizny, nr. 51¹⁵. Fiica lui Vorbrodt, Henriette Leopoldina Augusta, era căsătorită cu argintarul francez Jean Cerisy, iar după decesul lui, în 1831, se recăsătorește cu bijutierul francez Wincenty Norblin (1805–1872), al cărui fiu, Alexander Jean Norblin, avea o uzină de piese de bronz în Varșovia. În 1865

¹² ANRM, f. 3046, inv. 1, d. 86.

¹³ ANRM, f. 3046, inv. 1, d. 91.

¹⁴ *Pravoslavie v Moldavii: vlasti, ţerkovi, veruiușcie. 1940–1953*. Avtor vstupilinoi statii, sostaviteli i koordinator V. Passat, Moskva, Rosspen, vol. 2, 2010, p. 857.

¹⁵ N. O. Stepanenko, *Iuveliri Rossii kințea XIX – poceatku XX st. u pameatkah zibrannia Dnipropetrovskigo istoricinojo muzeiu*, în *Muzeini citannia*, Kiev, 2006, p. 131-138; M. M. Tihonova, *Virobi kulitovogo mtalu varșavskih firm Fraje ta „Norblin & K” v kollekții Dnipropetrovskigo istoricinogo muzeiu im. D. Iavorskogo*, în *Muzeini citannia*, Kiev, 2006, p. 139-143.

Wincenty Norblin și-a vândut afacerea fiului său, Ludwik Norblin și soțului fiicei sale, A. Teodor Werner, care au și fondat firma „Norblin & K”. În 1872 Ludwik Norblin (1836–1914) a preluat producția de veselă de argint a fraților Buch Brothers. În 1893 firmele „L. Norblin”, „Frații Buch și T. Werner” au fondat “Societatea pe Acțiuni Fabrica de metal Norblin, Frații Buch și T. Verner”, care a rezistat cu succes în anii primei conflagrații, însă și-a încetat existența, precum și firma „Fraget”, în anul 1939¹⁶.

Meșterii acestor fabrici erau specializați în confecționarea podoabelor de cult din alpaca, bronz și argint. Este interesant faptul că de la începutul și până la mijlocul secolului al XIX-lea cu termenul de „alpaca” erau deseori denumite și articolele confecționate din alamă placată cu argint. De cele mai dese ori piesele erau placate prin metoda galvanică și, din cauza numărului mare de piese, nu totdeauna au o valoare istorică și artistică deosebită.

Candelabrul analizat de noi are nr. de înregistrare 1139, marca emitentului – fabrica „Norblin & K” și marca orașului emitent „Warszawa”, abrevierea GALV, amplasate într-un poanson de formă ovală, cu dimensiunile de 9 x 12 mm. La fel poansonul „B”, care indică metalul de bază – Britannia Metal. „GALV” este o abreviere a termenului de galvanizare – „GALWANIZACJA” în poloneză, sau „zincare” în română. Stema Imperiului Rus (vulturul bicefal) pe marcaj indică posedarea unei medalii de aur la Expoziția rusă a mărfurilor industriale sau/și semnul de furnizor oficial al Curții imperiale ruse. Deși conform regulamentului, toate însemnele erau aplicate într-un singur marcaj, sfeșnicul discutat are aplicată litera „B” (care indică materialul de bază) pe un alt colț al postamentului candelabrului, alături cu numărul de

Sfeșnic din biserica din satul Ofatinți

¹⁶ <http://antiquers.ru/tl/article/fraget.html>, accesat 13 iulie 2013.

înregistrare. Asemenea marcaj a fost utilizat de firma „Norblin & K” între anii 1872 și 1893, astfel încât stabilim și noi perioada aproximativă de confecționare a sfeșnicului descris.

În această ordine de idei, conform legislației în domeniul orfevrăriei, în toate țările europene și Imperiul țarist, pe toate piesele se aplicau marca orașului, poansonul meșterului sau al specialistului în marcarea metalelor nobile, marca fabricii. În cazul utilizării metalelor nobile, se aplica în mod obligatoriu și titlul metalului. În cazul sfeșnicului nostru lipsește un asemenea marcaj, fapt care denotă folosirea unui aliaj metalic ieftin. Anume grație acestor indici putem astăzi depista cu ușurință unele piese de patrimoniu, indicând perioada de confecționare, meșterul, titlul metalului, firma etc.

Sfeșnicul din patrimoniul pierdut al bisericii din satul Ofatinți are înălțimea de 35 de cm, postamentul constituie un pătrat cu latura de 13,3 cm, diametrul părții semisferice de la baza piesei – 6 cm. Sfeșnicul reprezintă o structură complexă, formată din cinci elemente decorative, încununate cu suportul, de forma unei lălele, pentru fixarea lumânării, cu diametrul deschiderii de 30 mm. Grosimea pereților – cca 0,2 mm, gramajul – 300 gr, în stare bună de conservare, fără fisuri, doar cu unele deformări ale corpului din cauza condițiilor de păstrare. Posedă un strat frumos de patină de galvanizare, fiind evidente foarte bine detaliile și autenticitatea piesei.

Constatăm astfel realizarea excelentă a sfeșnicului în atelierele celebre orfevrerii varșoviene, cu un design frumos, îmbinând buchete de flori – trandafiri – și frunze, foarte minuțios lucrate în relief pronunțat, aparținând ca stil și realizare epocii Art Nouveau. Însă, acest sfeșnic practic a rămas unica amintire despre patrimoniul bisericii din satul Ofatinți, pierdut irecuperabil la închiderea ei.

Cât privește cimitirul satului, constatăm că aici s-a păstrat pristolul vechii biserici, cimitirul fiind un „manual” de studiere al tipologiei pietrelor și mormintelor funerare din spațiul vizat. Cronologic, pietrele funerare din cimitirul satului pot fi grupate în următoarele categorii:

**Monument funerar
din cimitirul satului Ofatinți**

Biserica din satul Zăzulenii

pietre funerare vechi, rămase în cimitirul vechi al satului, dar din cauza timpului inscripțiile sunt distruse, șterse, și datate incert; monumente funerare ale familiilor moșierești, precum familia Burlacu, care datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea; monumente din perioada interbelică și cele din perioada contemporană, care deseori prezintă imitații ale monumentelor mai vechi.

Următorul sat pe cursul râului Nistru este Zăzulenii, biserica sa, de o formă perfect rotundă, fiind ctitorită în 1845 de enoriașii satului și preotul Simion Lozinski. Actualmente se află în proces de restaurare¹⁷. În 1895, a fost construit un pridvor de piatră, iar intrarea a fost marcată prin scări de piatră cu balustre de cărămidă ornamentată. În 1861, pe pământul bisericesc, care număra cca 40 de desetine, a fost construită prima școală parohială pentru copii din localitate. După revoluție, au venit vremuri grele și pentru satul Zăzulenii. Puterea sovietică a fost instaurată în localitate de trei ori: în decembrie 1917 – aprilie 1918; în martie 1919 – august 1919 și, definitiv, în ianuarie 1920. La acea vreme, preot în sat era părintele Gheorghe. În pofida

¹⁷ Manole Brihuneț, *Bisericile de piatră din complexe funerare din spațiul pruto-nistrean (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în vol. *Patrimoniul bisericesc. Materialele conferinței naționale științifico-practice „Protejarea patrimoniului bisericesc – imperative al timpului”* (5 aprilie 2011) și ale conferinței „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului” (3 mai 2012). Chișinău, 2013, p. 45-67.

rezistenței opuse de preot și enoriași, autoritățile sovietice au închis, prin anii 1930, biserica din sat, care, lipsită de îngrijire, a ajuns în situație dezastruoasă. În speranța că restaurarea artistică inițiată de autoritățile actuale ale regiunii, oamenii de credință și cercetătorii așteaptă ca biserica Sfânta Cuvioasa Parascheva să-și deschidă ușile pentru enoriași. Cu atât mai mult, cu cât prin soluția planimetrică este un model interesant de biserică rotundă, fiind unicul lăcaș de cult de tip rotundă din regiunea din stânga Nistrului, iar în România un asemenea unicat este reprezentat de biserica rotundă cu hramul Sf. Spiridon din Lețcani – Iași¹⁸.

**Turnul conacului boierului Juravski
din satul Jura**

Un alt monument demn de toată atenția specialiștilor din domeniul arhitecturii este conacul familiei Juravski din satul Jura, așezat tot pe cursul râului Nistru¹⁹. Timpul a fost nemilos cu acest ansamblu, păstrându-se doar o parte din gard și turnul de la colțul stâng. Construit la mijlocul secolului al XIX-lea, conacul reflectă influența neogoticului asupra arhitecturii civile autohtone. Conacul este împrejmuț de un gard masiv, din piatră naturală, de diferite dimensiuni, compartimentat în porțiuni egale de piloni executați la fel din piatră naturală, de dimensiuni mai mari. Un interes deosebit prezintă unicul turn, bine conservat, de formă circulară, realizat din piatră naturală și cărămidă, cu deschizături alungite pentru a se putea observa teritoriul adiacent conacului (fiind un model de conac fortificat). Turnul este înalt de aproximativ 6-7 m, compartimentat în exterior în două nivele și încoronat cu un acoperiș durabil. La o înălțime de aproximativ 1,50-1,60 m existau medaliale rotunde, care, după amintirile sătenilor, anterior aveau încastrate medaliale-emblemă ale familiei Juravski, actualmente piesele fiind dispărute.

¹⁸ Sorin Ifțimi, O „formă fără fond”? Biserica Rotundă din Lețcani (Iași), în „Monumentul”, II, Iași, 2001, p. 73-78.

¹⁹ Liliana Condricova, Patrimoniul cultural al satelor moldovenești din raionul Râbnîța – Jura, Ofatinți și Vărăncău (monumente de arhitectură și sculptură), în vol. Tezele Conferinței Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei din 20-21 octombrie 2011, Chișinău, Bons Offices, 2011, p. 87-89.

Biserica veche din satul Jura, ridicată pe la mijlocul secolului al XIX-lea, a fost scufundată sub apă odată cu construcția hidrocentralei de la Dubăsari, atunci când a crescut nivelul apei din râul Nistru, fiind ajunse sub apă mai multe case și biserici. Sătenii au reușit să salveze pristolul bisericii și câteva pietre de mormânt cu inscripții, transportându-le spre cimitirul nou, deschis în anii 1950, în partea de sus a satului.

Și în pofida faptului că deseori manifestările artistice din satele din stânga Nistrului rămân umbrite de alte domenii, menționăm și grija autorităților locale în promovarea valorilor sale. Astfel, se lucrează la restaurarea bisericii rotunde din satul Zăzulenî, se ridică noi lăcașe de cult în satele unde ele au fost distruse, chiar au fost bătute o serie de monede de argint, formând colecția „Bisericile Transnistriei”. Cu această ocazie, menționăm câteva monede care vin să ilustreze și bisericile vechi din satele raionului Râbnîța, și anume biserica cu hramul Sfânta Parascheva din satul Zăzulenî, biserica cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail din satul Stroiești, biserica cu hramul Nașterea Maicii Domnului din satul Vadul Turcului și biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din satul Vărăncău²⁰. Toate monedele au notat în câmp, sus, inscripția circulară, în rusă, a hramului bisericii, sub inscripție anul edificării lăcașului de cult și imaginea bisericii, iar jos, într-o inscripție circulară, denumirea localității unde este amplasată biserica.

În concluzie, constatăm că deși satele din stânga Nistrului nu au beneficiat de o descriere detaliată din punctul de vedere istorico-cultural, rămânem cu speranța că studiile începute de noi vor găsi răsunet în mediul cercetătorilor interesați de istoria localităților moldovenești de pe ambele maluri ale Nistrului. Cu certitudine, aprofundarea în acest domeniu va conduce la elaborarea unor studii și mai complexe.

---

²⁰ http://romaniancoins.org/ro100rt2001_biserici.html, accesat 12 iulie 2013.

Biserica Azilului „Elena Doamna”

Ștefania Ciubotaru

Azilul „Elena Doamna”, prima instituție de binefacere și ocrotire a copiilor orfani, înființată de dr. Carol Davila în casele din dealul Cotrocenilor ale soției sale Ana Davila, a fost luat sub înaltul său patronaj de către doamna Elena Cuza. Grijă primei doamne a țării pentru acest azil a determinat o dezvoltare a acestuia și o evoluție către o instituție de elită a învățământului românesc.

Pentru că din „meseria” de doamnă a țării făcea parte și activitatea de binefacere și caritate, cea de-a doua mare protectoare a Azilului „Elena Doamna” a fost principesa Elisabeta a României. Încă de la venirea în țară, principesa Elisabeta s-a implicat în susținerea tinerelor orfane, punând la dispoziția prim-ministrului, o sumă de bani, care urma să fie folosită în fiecare an, pentru ajutorarea a opt fete sărace din București și Iași¹. Una dintre primele vizite pe care le-a efectuat principesa în București a fost la Azilul „Elena Doamna”, prilej cu care a luat inițiativa ridicării unei capele, ce lipsea Azilului, alături de susținerea continuării lucrărilor de amenajare a acestui așezământ.

Urmând exemplul predecesoarei sale, principesa Elisabeta a donat din caseta proprie suma de 12.000 lei și a făcut apel la generozitatea doamnelor române, de a se implica în strângerea de fonduri, în vederea construirii capelei, așa cum reiese și din scrisoarea pe care a adresat-o lui Dimitrie Ghica, președintele Consiliului de Miniștri: *„Vizita mea la Azilul „Elena Doamna” mi-a făcut cea mai bună impresiune și voi păstra o plăcută aducere aminte. Am fost primită de către copile ca o mămă și țin a le fi muma lor. Cu o vie satisfacție am constatat chipul cum copilele sunt îngrijite acolo, precum și progresele în instrucțiune care fac a spera în acest așezământ, unde trebuie să se facă educație tinerimii. Propun dar a se deschide o subscripție spre acest efect, convinsă de nobilele sentimente ale damelor române și nu mă îndoiesc că vor veni să se asocieze cu grăbire la această operă, pe care o pun sub patronajul Meu. Mă pun în capul subscripțiunii cu 12.000 lei”*².

---

¹ Georges Bengesco, *Carmen Sylva - bibliographie et extraits des ses oeuvres*, Paul Lacomblez Editeur, Bruxelles, 1904, p. XXXI.

² Lucia Borș, *Azilul Elena Doamna*, în „Boabe de grâu”, anul III, nr. 5, mai, 1932, p. 162.

Implicarea celor două doamne ale țării în procesul de instituționalizare a copiilor orfani a reprezentat un impuls pentru autoritățile statului, dar și pentru persoanele dispuse să doneze sume importante de bani din avutul personal, contribuind astfel la punerea pietrei de temelie a sistemului de implicare socială a statului român. Pe de altă parte, una din îndatoririle femeilor în cadrul societății secolului al XIX-lea era aceea de a se îngriji de soarta copiilor, iar faptul că doamna Elena Cuza a fost lipsită de darul de a fi mamă, iar principesa Elisabeta și-a pierdut unicul copil, le-a determinat să se apropie de copii orfani ai țării și să fie pentru aceștia o rază de speranță și bucurie.

La data de 24 aprilie 1870, ziua onomastică a principesei Elisabeta, s-a pus piatra de temelie a capelei „Elisabeta Doamna”, ceremonie descrisă în „Monitorul Oficial”, din data de 25 aprilie 1870: „Azi s-a făcut ceremonia pentru punerea pietrei fundamentale a bisericii Azilului Elena. A fost o adevărată serbare pentru micile ființe care află cultura și simțăminte părintești într-acest Azil”³.

La ceremonie au participat principele Carol I și principesa Elisabeta, elevele și personalul Azilului, alături de un public numeros. Principele și principesa au fost întâmpinați de membrii guvernului și de membrii Eforiei Spitalelor Civile* (Azilul „Elena Doamna” se afla din 1865 în subordinea Eforiei Spitalelor Civile, la conducerea căreia se afla dr. Carol Davila), în timp ce corul elevelor Azilului cânta imnul *Saltă junime*. Cinci dintre eleve au recitat poezii, printre care și poezia *Buna venire* semnată V.A. Urechia, după care Mitropolitul Nifon a ținut un Te-Deum, în timpul căruia corul elevelor, sub conducerea profesorului Cart a cântat troparele și condacele hrămului Sf. Elisabeta, pe care urma să-l poarte capela. După terminarea serviciului divin, Mitropolitul Nifon a ținut un discurs despre religiozitatea vechilor domnitori, preluată și de noul domnitor, după care, patru eleve au oferit domnului și doamnei șorțurile lucrate la Azil, pentru această serbare. Alte eleve au prezentat suveranilor tăvile cu „medalii, mistrii, ciocane și cărămizi”, în vederea demarării operațiunii de punere a pietrei de temelie, pe parcursul căreia, corul elevelor a cântat imnul religios *Cât de mărit este Domnul în Sion* și cântecul *Frumoasa Românie*.

La sfârșitul ceremoniei, principele Carol I și principesa Elisabeta au vizitat așezământul, expoziția de obiecte realizate de către eleve, după care au luat o gustare alături de oficialitățile Azilului⁴.

³ „Monitorul Oficial al României”, nr. 89, sâmbătă, 25 aprilie 1870, p. 535-536.

⁴ *Ibidem*.

Cu acest prilej s-a emis și o medalie comemorativă în bronz, reprezentând pe avers proiectul Capelei, iar pe revers textul „*Fondată de Măria Sa Doamna Elisabeta, soția domnitorului României Carol I, la 24 Aprilie, anul 1870, dată și a părții centrale a acestui stabiliment*”⁵. Proiectul bisericii a fost realizat de aceiași arhitecți care au conceput și proiectul Azilului „Elena Doamna”: Carol Benesch și Hoffman, construcția finalizându-se în decurs de mai mulți ani, pe măsură ce s-au adunat banii necesari.

La scurt timp de la punerea pietrei de temelie, în „Monitorul Oficial” au început să fie publicate listele de subscripție, în vederea strângerii fondurilor necesare definitivării construcției Azilului și ridicării capelei. Răspunzând chemării Elisabetei Doamna, doamnele românce, reprezentante ale înaltei aristocrații, dar și doamne din alte categorii sociale, alături de soții lor, au oferit sume mai mari sau mai mici de bani, în vederea ducerii la bun sfârșit a inițiativei principesei, aceea de a oferi Azilului o biserică, în care orfanele să se roage, alături de protectoarea lor.

Printre doamnele din înalta societate, care au donat importante sume de bani, s-au numărat cele din familiile: Cantacuzino, Ghica, Moruzi, Sturdza, Catargi, Lahovary, Greceanu, Pherekyde, Rosetti, Racoviță, mobilizarea realizându-se la nivelul întregii țări, majoritatea orașelor fiind reprezentate prin comitete locale ale doamnelor implicate în alcătuirea și administrarea listelor de subscripție⁶.

Alte doamne care s-au alăturat demersului principesei Elisabeta au fost: soția lui Theodor Văcărescu, mareșalul Curții Domnești, soția generalului Ioan Emanoil Florescu, a generalului Mavros, precum și Aristia Aman, Ecaterina Balș, Elisa Blaremborg, alături de doamnele de onoare ale principesei: Elena Cornescu și Zoe Cămărășescu⁷.

Conform unei dări de seamă a Eforiei Spitalelor Civile, publicată în „Monitorul Oficial” din 13 februarie 1871, asupra sumelor de bani adunate din subscripția publică deschisă la apelul principesei Elisabeta, se constatau următoarele: până la acel moment se încasase suma de 146.086,76 lei, din care 12.000 lei reprezintă suma oferită de principesa Elisabeta, 92.811,60 lei

⁵ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 163.

⁶ „Monitorul Oficial al României”, nr. 112/1870, 119/1870, 124/1870, 128/1870, 132/1870, 138/1870, 157/1870, 159/1870, 202/1870, 214/1870, 219/1870, 230/1870, 236/1870, 240/1870, 247/1870, 283/1870; nr. 1/1871, 7/1871, 16/1871, 29/1871, 35/1871, 52/1871, 60/1871, 64/1871, 68/1871, 75/1871, 79/1871, 86/1871, 90/1871, 98/1871, 105/1871, 112/1871, 132/1871, 137/1871, 157/1871, 250/1871, 259/1871, 266/1871, 284/1871, ; nr. 37/1872, 108/1872, 163/1872.

⁷ *Ibidem*.

erau banii primiți conform listelor de subscripție din Capitală, 40.872,48 lei - banii primiți conform listelor de subscripție din diferite orașe ale țării, iar 403,22 lei era suma primită de la primăriile orașelor Calafat, Târgul Ocnei, Cerneți și Reni⁸. Potrivit aceleiași dări de seamă, lucrările de construcție a capelei, angajate prin licitație și cu contract, costaseră 142.635,85 lei și anume: 89.785 lei pentru ridicarea capelei la roșu și lucrări la cele două aripi ale Azilului; 40.884,47 lei pentru lucrări suplimentare, precum sala parterului, un coridor de comunicație ce lega cele două aripi ale Azilului; 11.966,39 lei pentru diferite alte lucrări, precum pompe și conducte de apă, orologiu, medalii comemorative, tipărituri, litografieri și alte cheltuieli indispensabile⁹.

Pentru construirea turlei bisericii Azilului „Elena Doamna”, Eforia Spitalelor Civile a lansat de asemenea o licitație, care urma a se ține la data de 4 mai 1871, în localul Eforiei de pe strada Colței, nr. 38. Licitatia urma să aibă loc la orele 13.00, iar cei interesați erau rugați să vină cu oferte și garanțiile cuvenite. Planul, devizul și condițiile de executare puteau fi consultate în cancelaria Eforiei, în fiecare zi lucrătoare¹⁰.

După anul 1872, listele de subscripție nu au mai fost publicate în „Monitorul Oficial”, ceea ce se poate explica prin faptul că donarea de sume de bani pentru folosul Azilului încetase, sau că, unele persoane au continuat să doneze, însă numărul lor nu mai era așa de mare, astfel încât să suscite interesul autorităților.

Construcția bisericii, care avea o formă pătrată și o singură turlă, fiind din punct de vedere arhitectural o combinație de neoclasicism cu influențe bizantine și romantice, s-a încheiat în 1873, când a fost sfințită, iar în anul 1875, Eforia Spitalelor Civile a încheiat un contract cu pictorul Gheorghe Tattarescu, în vederea pictării bisericii. Contractul stipula faptul că Gheorghe Tattarescu se angaja să picteze întreaga biserică, scenele fiind următoarele: Iisus Pantocratorul, cei patru evangheliști, Maica Domnului cu pruncul în brațe, Dumnezeu Tatăl, cu Sf. Duh, îngeri la cele opt colțuri ale turlei, patru profeți în medalioane lângă evangheliști, cinci apostoli în cinci locuri în partea de sus, pe pereții de jos. În funcție de plasarea ferestrelor urmau să fie pictate scene precum: nașterea lui Iisus Hristos, Învierea, Înălțarea și Rugăciunea. În zona ușii mari trebuiau reprezentați martirul Gheorghe și Sf. Elisabeta, iar alte patruzeci și șase de scene pe zidurile bisericii¹¹.

⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 33, sâmbătă, 13 februarie 1871, p. 181.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Monitorul Oficial”, nr. 65, 23 martie/4aprilie 1871, p. 379.

¹¹ Teodora Voinescu, *Gheorghe Tattarescu (1818-1894)*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1940, p.116.

Pe lângă aceste scene, Tattarescu urma să mai zugrăvească și alte douăzeci și patru de icoane pe tâmpla (catapeteasma) capelei, realizată de sculptorul Karl Storck, și se angaja să picteze acele icoane în ulei, respectând stilul bizantin al bisericii orientale¹². Respectarea tradiției în pictura bisericească era cerută în toate contractele semnate de Gheorghe Tattarescu, deoarece el nu disprețuia tradiția, dar o modifica în sensul artei occidentale, folosind procedee de inspirație barocă¹³.

Ca o inovație, Gheorghe Tattarescu urma să acorde aceeași importanță și spațiilor goale dintre tablouri pe care le decora, potrivit contractului, în modul următor: *„restul de arhitectură de pe lângă tablouri, peste tot, de sus până jos, va fi tot cu ulei, ca și tablourile, pe unde se va face imitațiune de marmură bine nimerită și ornamente potrivite, cu locurile și arhitectura bisericii, ca să poată fi în armonie cu tablourile”*¹⁴.

Gheorghe Tattarescu urma să execute lucrarea în termen de cinci luni de la data semnării contractului, Eforia Spitalelor Civil urmând a-i plăti suma de 11.000 lei în trei părți: prima parte la încheierea contractului, a doua parte după începerea lucrării, iar cea de-a treia parte la încheierea ei¹⁵. Pentru sculptarea lemnăriei (stranele și catapeteasma), Eforia Spitalelor Civile a apelat la Karl Storck¹⁶.

După ridicarea bisericii, principesa Elena Cuza (ca și, mai apoi, regina Elisabeta), venea adeseori să se roage împreună cu orfanele, dintre care unele susțineau corul, iar altele îl asistau pe preot la oficierea slujbei. Până în anul 1948, slujbele au fost ținute de preoții de religie ai Azilului.

După moartea în 1884 a dr. Carol Davila, începând din 1885, Azilul „Elena Doamna” a trecut din subordinea Eforiei Spitalelor Civile, în cea a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. În anul 1884, Azilul „Elena Doamna” se compunea din:

1. Secția normală froebeliană (Friedrich Froebel - metoda de învățare prin joc);
2. Secția normală de 6 clase;
3. Secția inferioară de menaj;
4. Trei clase pedagogice pentru formarea învățătoarelor rurale;
5. Ateneul Elisabeta - pentru îndrumare artistică;
6. O școală de țesut Elisabeta Doamna.

---

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 62-63.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 116.

¹⁶ <http://www.basilica.ro>

La examenele generale pe care le susțineau elevele Azilului la fiecare sfârșit de an școlar, de cele mai multe ori asista și regina Elisabeta, iar în lipsa ei, la examene, asista ministrul Instrucțiunii Publice. De exemplu, iată ce scria reginei Elisabeta, aflată la Monrepos, unul din miniștrii Instrucțiunii Publice: *„Am asistat la examenele Azilului patronat de Majestatea Voastră și am rămas pe deplin mulțumit. Am împărțit premii. Sutele de voci nevinovate au adresat poezii protectoarei lor, M.S.Reginei. Azilul merită înalta protecțiune a Majestății Voastre”*¹⁷.

Istoria bisericii a fost, de-a lungul vremii, strâns legată de cea a Azilului „Elena Doamna” și a zonei împrejmuitoare. În urma bombardamentelor aliaților asupra Palatului Cotroceni, în aprilie 1944, turla bisercii a fost lovită, pentru ca, după 1948, în clădirile Azilului să funcționeze Institutul Pedagogic și unele secții ale Universității din București. În ceea ce privește capela, scoțând religia din programa școlară, regimul comunist a lăsat lăcașul de cult în paragină, izolarea scăpând totuși biserica de la demolare¹⁸.

În perioada anilor ‘50, mai precis la data de 18 aprilie 1955, Institutul Pedagogic (fostul Azil „Elena Doamna”) a înaintat o adresă Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice din cadrul Academiei Române, aducând la cunoștința acesteia că Institutul Pedagogic avea ca anexă o biserică. Conducerea Institutului cerea Comisiei să-i comunice dacă *„aceea capelă intră în categoria monumentelor de cultură, pentru a lua măsurile indicate de H.C.M. nr. 661/1955, privind paza, protejarea și conservarea lui. În lipsa unui răspuns al dumneavoastră—se specifica în adresă—vom considera că obiectul despre care este vorba, nu este monument de cultură”*¹⁹.

Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice a răspuns solicitării Institutului Pedagogic prin adresa din 17 iunie 1955, comunicându-le că biserica fostului Azil „Elena Doamna” este monument de cultură și că intră în prevederile H.C.M. nr. 661/1955. Adresa era semnată de președintele Comisiei, academicianul Constantin Moisil.

La rândul său, Direcția de Arhitectură și Sistematizare din cadrul Consiliului Sfatului Popular al Municipiului București, se adresa încă de la 13 mai 1954, Direcției Generale a Monumentelor Istorice, aducându-i la cunoștință faptul că biserica Azilului „Elena Doamna” din șoseaua Panduri, nr. 90, raionul Lenin era folosită *„drept depozit de materiale de construcții, având*

¹⁷ Lucia Borș, *op. cit.*, p. 153.

¹⁸ <http://www.basilica.ro>

¹⁹ Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fond Direcția Monumentelor Istorice, dos. 1665.

și o varniță la interior, care a cauzat stropirea pereților cu var la partea lor inferioară. Caloriferul fiind defect, aburii fierbinți au adus alterări serioase picturii la o arcadă a galeriei și plaфон. Amintim că pictura este executată de pictorul Gheorghe Tattarescu, în 1875”²⁰. Tot din acea adresă aflăm că bisericii îi lipseau și geamurile, burlanele, ceea ce a dus la deteriorarea tencuielii exterioare. În aceste condiții, Direcția de Arhitectură și Sistematizare (D.A.S.) a cerut Ministerului Învățământului și Culturii, în subordinea căruia se afla Institutul Pedagogic, să ia măsuri imediate de protecție a capelei, cu avizul prealabil al Direcției Generale a Monumentelor Istorice (D.G.M.I.) și autorizția Direcției de Arhitectură și Sistematizare.

În urma acestei sesizări a D.A.S. a început o corespondență susținută între Direcția Generală a Monumentelor Istorice, Institutul Pedagogic și Ministerul Învățământului și Culturii, cerându-se respectarea H.C.M. nr. 661/1955, care stabilea îndatoririle pe care trebuiau să le îndeplinească instituțiile ce aveau în patrimoniu monumente istorice²¹. Ca urmare, Direcția Generală a Monumentelor Istorice cerea Ministerului Învățământului și Culturii, Serviciul Construcțiilor, să includă în planul de lucru pe anul 1956 și lucrările de restaurare a capelei²².

Ministerul Învățământului și Culturii, prin Direcția Învățământului Superior, comunica Direcției Generale a Monumentelor Istorice prin adresa nr. 115.512/28 noiembrie 1955, că lucrările de restaurare a capelei nu au putut fi prevăzute în planul pe anul 1956, urmând a fi executate în anul 1957. La 1 noiembrie 1956, Direcția Generală a Monumentelor Istorice cerea din nou, în mod imperios, Ministerului Învățământului și Culturii, Direcția Plan și Investiții, ca „în conformitate cu H.C.M. nr. 661/25 aprilie 1955, dumneavoastră ca for tutelar, vă revine obligația de a prevedea fonduri pentru conservarea capelei, clasată monument de arhitectură la nr. 114 din lista oficială a monumentelor istorice din R.P.R., aprobată prin H.C.M. 1160/23 iunie 1955”²³.

Un an mai târziu, la 27 mai 1957, Ministerul Învățământului și Culturii, prin adresa nr. 38.779, a cerut Ministerului Construcțiilor, Departamentul de Arhitectură și Urbanism (D.A.U.), un exemplar din proiectul de restaurare a capelei Institutului Pedagogic, întocmit de Institutul de Proiectare „Proiect București”. Acest proiect a fost avizat de către Direcția Generală a Monumentelor Istorice, prin arhitectul G.M. Cantacuzino, la 6 iunie 1957. În referatul de susținere al proiectului, arh. G.M. Cantacuzino specifica faptul

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

că: „Întregul ansamblu al Institutului Pedagogic (fostul Azil Elena Doamna) e un pilduitor exemplu în starea lui actuală de proasta gospodărire și lipsă de întreținere. Delăsarea și ruina ajung la maximum în capelă, care este un edificiu demn de luat în considerație. Măsurile de reparație propuse în deviz și în memoriu sunt absolut necesare, deoarece, în afară de ziduri, stâlpii, arcadele interioare și cupola sunt construite din lemn, e urgent a se revizui, în primul rând acoperișul. Pictura este încă bine conservată și poate fi considerată una din operele bune ale pictorului Gheorghe Tattarescu. Dacă nu se va avea în vedere acest proiect de reparații urgente și nu se va trece la o grabnică execuție, cupola capelei Azilului Elena Doamna va avea soarta cupolei aghiazmatarului Mănăstirii Neamț, și va fi luată de vânt”²⁴.

Proiectul de restaurare a bisericii Azilului „Elena Doamna” avea ca director pe ing. T. Țuchel, ca directori tehnici pe arh. D. Farb și ing. A. Lupescu, iar ca șef de proiect pe arhitectul Mario Stoppa (nimeni altul decât arhitectul care lucrase la refacerea Palatului Regal din Calea Victoriei, în timpul regelui Carol al II-lea, și la refacerea Castelului de la Săvârșin al regelui Mihai I). Proiectul, aflat în faza „sarcină de proiectare”, prevedea următoarele lucrări: consolidări de ziduri fisurate, prin subzidiri și ancorări cu centuri de beton armat, înlocuirea ornamentelor și profilelor lipsă sau deteriorate, reparații la fațade, scări de piatră, înlocuirea parapetului ornamentat din ceramică cu un parapet ornamentat din beton, revizuirea și înlocuirea părților putrede de la acoperiș, refacerea tencuielilor exterioare și interioare, după modelul existent, revizuirea și executarea tâmplăriei (uși și ferestre), înlocuirea geamurilor sparte, trotuar nou din piatră, cruci noi din fier forjat, zugrăveli exterioare, alături de refacerea întregii instalații de încălzire și electrică²⁵.

Proiectul de restaurare a fost însoțit și de un memoriu justificativ întocmit de arhitectul Mario Stoppa, din care aflăm mai multe amănunte legate de construcția, arhitectura și pictura capelei. Astfel, capela era realizată în stil „gotic alterat numit modern”, cu ferestre rotunde, semirotunde și dreptunghiulare, fiind construită până la cornișa principală cu zidărie de cărămidă, iar cupola din lemn îmbrăcat în tablă vopsită. Ornamentele erau executate din ceramică, fără a avea un stil anume, ceea ce l-a determinat pe arh. Stoppa să constate faptul că „partea arhitecturală, cu toate că ansamblul este aspectuos pentru un profan, are o valoare artistică foarte redusă”²⁶.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fond Direcția Monumentelor Istorice, dos. 1666.

²⁶ *Idem*, dos. 1665.

Capela avea o latură lipită de un corp al Azilului, la parter, în dreapta și în stânga, fiind două coridoare cu acces la capelă. La etaj, peste cele două coridoare, două paliere laterale făceau legătura cu balconul pentru cor al capelei. Celelalte trei laturi ale capelei îndeplineau funcțiunile de pridvor sau pronaos, altar și absidă laterală (spre N), care avea numai un scop decorativ și de completare a simetriei edificiului. Acoperișul și cupola, al cărei tavan se afla la cca 21 m deasupra pardoselii capelei, se sprijineau pe patru stâlpi de stejar, foarte înalți, cu baza la nivelul pardoselii parterului. Despre interiorul capelei, arh. Mario Stoppa nota faptul că era decorat cu picturi executate în anul 1875 de pictorul Gheorghe Tattarescu, suprafața totală a pereților, tavanelor și cupolei fiind de cca 1448 mp. Picturile nu erau prea degradate, cu excepția unei porțiuni de pe peretele dinspre nord, unde pictura cu tempera începuse să se desprindă²⁷.

În legătură cu valoarea lucrărilor de restaurare, aceasta se ridica la suma de 304.609 lei și anume: 178.000 lei lucrări de construcție, 26.000 lei – refacerea instalației de încălzire, 16.000 lei – refacerea instalației electrice. Restaurarea picturii era evaluată la suma de 77.250 lei, la care se adăuga costul schelei de 7.359 lei²⁸.

Deși proiectul era schițat, în anul 1959 restaurarea capelei încă nu începuse, Ministerul Învățământului și Culturii invocând lipsa de fonduri. Mai mult, printr-o adresă din data de 16 octombrie 1959 către Direcția Generală a Monumentelor Istorice, Ministerul Învățământului și Culturii scria referitor la lucrările de restaurare că „*nu are fonduri alocate pentru această lucrare și nici nu va avea, deoarece prin H.C.M. nr. 781/1959 s-a stabilit că Direcția Generală a Monumentelor Istorice organizează proiectarea și execuția lucrărilor importante de restaurare*”²⁹.

În anul 1960, Ministerul Învățământului și Culturii a reușit în cele din urmă să includă în planul reparațiilor capitale restaurarea capelei, dar apărea o nouă piedică: lucrarea nu era prevăzută în planul de proiectare pe 1960 al Institutului de Proiectare „Proiect București”, astfel încât un nou proiect tehnic a fost întocmit de către Direcția Tehnică de Construcții și Investiții din cadrul Ministerului Învățământului și Culturii, având la bază proiectul inițial din 1957. Toate lucrările de restaurare ce urmau să aibă loc au fost stabilite de comun acord cu delegații Direcției Generale a Monumentelor Istorice și se ridicau la suma de 300.000 lei. Valoarea estimativă a materialelor recuperabile: dușumele de brad, trepte din piatră, plăci decorative ajurate

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

din ceramică, plăci din piatră, crucea metalică de pe cupolă, se ridica la suma de 14.566 lei³⁰.

Din păcate, fondul documentar aflat în Ahiva Institutului Național al Patrimoniului este foarte sumar și nu există documente care să ateste ducerea la bun sfârșit a proiectului de restaurare propus în 1960 de Ministerul Învățământului și Culturii, prin Direcția Tehnică de Construcții și Investiții, condusă de inginerul Themo Togo. Cu toate acestea, dintr-o corespondență între Institutul de Proiectare „Proiect București” și Direcția Generală a Monumentelor Istorice se constată că în 1961 a început refacerea instalației de încălzire cu abur a Institutului Pedagogic (la cererea Ministerului Învățământului și Culturii), care furnizase căldură și capelei. Reprezentanții „Proiect București” aduceau la cunoștința Direcției Generale a Monumentelor Istorice că „*se lucra la restaurarea capelei*”, inclusiv la refacerea instalației electrice și de încălzire centrală, dar cum instalația întregului Institut urma să fie schimbată cu o instalație cu apă caldă, exista pericolul ca, înlocuindu-se instalația cu abur a capelei, aceasta să rămână fără sursă de căldură. Propunerea Institutului de Proiectare „Proiect București” către Direcția Generală a Monumentelor Istorice era de a se comanda reproiectarea instalației de încălzire centrală a capelei, astfel încât să poată folosi același agent termic ca și la Institutul Pedagogic, anume apa caldă.

În ceea ce privește restaurarea picturii, dintr-o adresă a Institutului Pedagogic către Direcția Generală a Monumentelor Istorice din 1 august 1960 reiese faptul că Institutul Pedagogic se afla în posesia adresei nr. 6667/14 iunie 1960 a Comisiei pentru picturi bisericești de pe lângă Patriarhia R.P.R., prin care erau recomandați pictorii restauratori Gheorghe Russu și Grigore Stoenescu, specializați în pictura realistă și clasică³¹.

După revoluția din decembrie 1989 și căderea regimului comunist, biserica Azilului „Elena Doamna” a intrat într-o altă etapă a evoluției sale, una extrem de distructivă, devenind, datorită izolării și degradării, locul de întâlnire al unor grupări sataniste, pentru ritualuri cu sacrificii de animale. În aceste condiții, în anul 1997, din inițiativa și cu contribuția Arhiepiscopiei Ortodoxe București, Ministerului de Interne, Fundației Așezământului Azilul „Elena Doamna”, Ministerului Tineretului și Sportului, S.C. Aedificia Carpați S.A., Comandamentului Trupelor de Jandarmi, s-a întocmit un proiect de restaurare a capelei, proiectanți fiind ing. Nicola Gospodinov, arh. Paul Negoită și ing. Eduard Haller. Ministerul Culturii, prin Direcția Monumentelor Istorice, a aprobat proiectul de refacere prin adresa nr. 1709/25 august 1997,

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

cu condiția refacerii decorațiunilor exterioare în zonele afectate de consolidare și a asistenței unui pictor restaurator pe parcursul lucrărilor de execuție³².

Lucrările de reabilitare a capelei au început în anul 1999, derulându-se destul de încet, din cauza lipsei de fonduri, însă tot ceea ce s-a realizat a fost distrus de incendiul izbucnit în iarna anului 2003, posibil tot din cauza sata-niștilor, cu toate că locul era păzit. Incendiul a distrus mare parte din lăcașul de cult, biserica Azilului „Elena Doamna” rămânând atunci fără picturile originale ale lui Gheorghe Tattarescu, fără acoperiș, iar materialele de construcție din interior au fost distruse complet. Din fericire, munca la reabilitarea edificiului nu a fost abandonată, chiar dacă greu, lucrările de refacere au continuat, definitivându-se reparația exterioară a bisericii, și urmând repictarea acesteia. Actualmente, repictarea bisericii nu a fost încheiată, ea fiind realizată de binecunoscutul pictor de categoria I, maestrul Dan Gogu, însă din iunie 2010 în biserică se țin slujbe, aceasta fiind preluată de preotul Ștefan Țigău. Prima slujbă, după închiderea bisericii în 1948, a avut loc, așa cum ne-a spus preotul paroh Ștefan Țigău în 2011, de sărbătoarea Floriilor.

La 23 februarie 2010, Permanența Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Bucureștilor a hotărât înființarea unui paraclis universitar pentru studenții din căminele Leu și Panduri, mai ales că din 2003, Universitatea din București este proprietara complexului format din monumentele Azilul „Elena Doamna”, capela și statuia Anei Davila.

Din păcate, Azilul este într-o stare deplorabilă, iar Universitatea din București, în loc să restaureze și să folosească pentru activitatea universitară monumentul istoric pe care îl deține, a inițiat un proiect imobiliar în vecinătatea acestuia, care este pe cale să izoleze, ca într-o conservă de beton, biserica.

După o istorie zbuciumată, renăscând din propria cenușă, biserica Azilului „Elena Doamna”, numită astăzi *Biserica Sf. Cuvioasă Elisabeta și Sf. Împărăteasă Elena* s-a întors după 142 de ani la vechea menire, aceea de a aduce în suflele pace, liniște și binecuvântare.

---

³² Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, Fond Direcția Monumentelor Istorice.

Protejarea patrimoniului național în secolul al XIX-lea – evoluții legislative

Aurica Ichim

Răspunderea pentru crearea unui cadru legislativ privitor la conservarea și valorificarea patrimoniului național a străbătut un itinerar de secole în cultura europeană. Legiferarea a devenit posibilă numai după apariția unor vaste rețele de instituții și asociații internaționale. Măsuri de ordin legislativ ce aveau în centrul lor ideea creării cadrului juridic special, instituționalizarea instrumentelor adecvate de cunoaștere și punere în valoare a bunurilor, au fost adoptate de majoritatea statelor lumii¹.

Formele juridice și organizatorice crate au permis intervenția, sub diverse forme, în domeniul instituționalizării și valorificării patrimoniului național, ca expresie a „nevoii de dirijare sistematică, centralizată, de stat, a acestui domeniu, prin forme și instituții speciale, printr-o metodologie unică, pusă mai presus de interesele centrifuge ale deținătorilor de monumente sau ale diverșilor factori de influențare”². În țara noastră, preocupări legislative pentru ocrotirea unor valori de patrimoniu se regăsesc începând cu *Codul Calimah* (1816-1817), pentru Moldova, și *Legiuirea Caragea* (1818) pentru Țara Românească. În aceste așezăminte legislative se găseau articole care precizau măsurile și sancțiunile ce se aplicau în vederea protejării valorilor care, la acea vreme, se considerau ca făcând parte din averea statului.

Astfel, în *Legea Comunală din Legiuirea Caragea* (ediția a II-a, 1865, capitolul II) se prevedeau obligațiile comunelor, iar articolul 11 preciza: „Fiecare comună este datoare a îngriji de cultul, de biserica sau bisericile religiei la care aparține”³. În partea a doua, capitolul I, intitulat *Pentru stăpânirea lucrurilor*, aliniatul 1 stipula „câte pietre scumpe sau alte găsim prin locuri slobode, se fac lucruri ale noastre, deci comorile cele îngropate care sunt domnești”⁴.

---

¹ Vasile Drăguț, *Prefață* la Ioan Oprea, *Protecția monumentelor istorice*, București, 1980, p. 5.

² Ioan Oprea, *Protecția monumentelor istorice*, București, 1980, p. 36.

³ C.N. Brăiloiu, *Legiuirea Caragea*, ediția a II-a, București, 1865, p. 69.

⁴ *Ibidem*, p. 224. În nota acestui articol este menționat: „Condica penală, art. 334, la alin. 2 dispunează cele următoare: «Vor fi apărați de orice pedeapsă aflătorii de comori care

Acest aliniat precizează că, indiferent cine era proprietarul terenului, comorile descoperite intrau în proprietatea statului. Capitolul IV, articolul 8, prevedea că moșiile mănăstirești nu se pot arenda decât în baza dispozițiilor legiurii din anul 1847, lege care preciza măsuri clare în vederea ordonării averilor și a veniturilor Mitropoliei și ale Episcopieiilor⁵.

Pentru Moldova, *Codul Calimah*⁶, în partea a doua, *Pentru dritul lucrurilor, pentru lucruri și împărțirea lor*, la articolul 379, se preciza: „Lucrurile în hotarele statului sunt sau avere a statului sau particulară. Această din urmă se cuvine sau persoanelor celor fizice (adică fieștecăria deosebit), sau celor moralicești, adică societăților celor mici și celor mari, precum sunt: neguțătoarele tovrășii, breslile meșterilor, mănăstirile, bisericele”⁷.

În capitolul III, intitulat *Pentru câștigarea proprietății lucrurilor prin ocupație (apucare)*, la articolul 499 se specifica: „Lucrurile cele nestăpânite poate fiecare să le câștige prin ocupație, căci lucru ce nu era mai înainte supt stăpânirea cuiva, după firescul cuvânt, se cuvine apucătorului, afară numai dacă acest drit nu se îngrădește anume de către legi, precum ca metaluri, la locuri pustie și fără stăpân, la aflarea de comori, la moștenirea slobodă, și dacă protimisirea ocupației nu s-au dat deosebit numai la unii”⁸. Iată deci că dreptul de proprietate asupra unor valori descoperite în urma unor săpături este foarte bine legiferat așa cum va reieși și din articolele următoarele. Astfel, articolul 509 arăta că „nici o persoană particulară nu are voie a-și însuși acele din mijlocul pământului săpate și scoase metale, precum aurul, argintul și cele adunate de pe malurile râurilor și a pâraielor: arama, fierul și pe lângă acestea piatra acră, vitriol, salitră, pucioasă, sare, fiindcă acestea se cuvin stăpânirii”⁹. În articolul 527, de asemenea, se preciza: „Dacă cele găsite vor fi bani sau alte lucruri de mare preț, ascunse de atâta vreme încât să nu fie prin puțință a se afla cel de mai înainte proprietar, atunci se socotește comoară”.

Articolul 528, din același cod de legi, arăta că doar judecătoria este cea care urmează a înștiința stăpânirea despre găsirea unei comori și locul aflării acesteia.

---

tăinuiesc către stăpâni locul unei asemenea descoperiri și vor fi supuși numai la despăgubire civilă către dâșii»”. Cu această dispoziție de despăgubire acordată stăpânului locului se desființează dispoziția *Legiurii Caragea* prin care se considerau ca domnești comorile cele îngropate. Vezi și art. 333 și alin. 1 de la art. 334 din *Condica penală*.

⁵ *Ibidem*, p. 257.

⁶ *Codul Calimah* a fost tipărit în trei părți, prima parte în anul 1816, la tipografia Mănăstirii Trei Ierarhi, partea a doua tipărită tot în anul 1816, iar partea a treia în anul 1817.

⁷ *Codul Calimah*, ediție critică, București, 1958, p. 193.

⁸ *Ibidem*, p. 235.

La articolele 529 și 530 erau cuprinse modalitățile de împărțire a comorii. Dacă găsitorul și proprietarul erau persoane diferite, ea se împărțea în trei părți egale, una o lua stăpânirea, una proprietarul locului și a treia o lua găsitorul. În cazul în care comoara va fi găsită de proprietar pe locul său, acesta va lua două treimi, una ca proprietar al locului, iar cealaltă ca găsit, iar stăpânirea va lua a treia parte.

Articolul 531 prevedea sancțiunea ce se aplică în cazul în care găsitorul nu anunța descoperirea comorii. El urma a pierde partea ce i se cuvenea, aceasta fiind valorificată de stăpânire, iar contravaloarea se folosea la hrana sârmanilor. Dacă însă altcineva înștiința stăpânirea despre găsirea unei comori, el primea ca recompensă partea ce i se cuvenea proprietarului locului.

Dacă însă un creditor va găsi comoară pe moșia sau în casa pe care le are ca amanet, articolul 533 prevedea ca aceasta să se împartă conform precizărilor cuprinse în articolele de la 529 până la 531, după caz.

Articolul 534 includea situația următoare: dacă lucrătorii năimiți pentru vreun alt lucru au găsit o comoară din întâmplare, trebuie să-i mulțumească proprietarul locului, iar dacă s-au năimit de către proprietar dinadins despre aflarea comorii, ei vor lua numai năimeala lor⁹.

Începând cu anul 1832, măsurile pentru ocrotirea valorilor de patrimoniu vor fi cuprinse în *Regulamentele Organice* din Țara Românească și Moldova.

În *Regulamentul Organic* al Țării Românești, în capitolul V, art. 178, intitulat *Pentru lucrarea minelor*, se fac următoarele mențiuni: „Când se vor descoperi mine pe pământul unui particular, acesta va avea libertatea de a le folosi singur, ori să le închirieze altcuiva, după voința lui, dând stăpânirii a zecea parte în natură, sau dând visteriei a zecea parte din câștig, dar numai după ce va recupera mai întâi contravaloarea investiției făcute”. Articolul următor arată că „acolo unde stăpânul moșii au găsit mine, după ce l-a înștiințat pe domn, după 18 luni nu va dispune de mijloace pentru a le lucra singur și nici nu va voi a le închiria altei persoane, atunci domnul împreună cu Obicinuita Adunare vor hotărî mijloacele ce urmează a le folosi pentru a exploata aceste mine, dând stăpânului a zecea parte din câștig, după ce vor fi scăzute cheltuielile cu lucrările făcute (investiții), în afară de acestea proprietarul va fi despăgubit după cuviință pentru stricăciunile făcute pe moșia sa cu „săpatul și lucratul minelor, păcura, pietrele și alte producturi care se întrebuințează de obște”. Responsabilitatea pentru cele menționate în articolele arătate revenea Ministerului Treburilor Dinlăuntru și al Finanțelor¹¹.

⁹ *Ibidem* p. 237.

¹⁰ *Ibidem* p. 243.

¹¹ *Regulamentul Organic al Țării Românești*, ed. a II-a, București, 1847, p. 182.

Tot în *Regulamentul Organic* al Țării Românești, în secțiunea V, *Pentru înfrumusețarea orașului*, în articolele 33–36 se prevedeau: montarea felinarelor la 10 stânjeni unul de altul, care se vor aprinde cu untdelemn sau untură de pește; să se facă trei piețe obștești pentru plimbarea publicului în care să se sădească copaci, să se facă un teatru cu bani din subscripție publică; să se angajeze un arhitect plătit de stăpânire, care să urmărească cum sunt realizate lucrările date prin contract și să raporteze neregulile constatate; arhitectul să fie îndatorit ca pentru „câte zidiri se vor afla crăpate și smintite de cutremur care pot aduce primejdii cu surparea lor să dea de știre comisarului plășii, ca prin porunca agiei să se îndatoreze stăpânii acelor zidiri a le dărâma, când nu se vor putea drege în alt chip¹².

În *Regulamentul Organic al Moldovei*, la secția III, *Despre înfrumusețarea orașului*, erau cuprinse măsuri clare de protecție a monumentelor, asigurarea unui cadru ambiental, precum și măsuri pentru punerea lor în valoare.

Articolul 46 preciza că „mănăstirile și bisericile care, după a lor sfințire și forma zidirii, trebuie să înfățișeze o priveliște măreață și mai ales acele ce nu sânt cu zid înconjurat, trebuie să dărâme toate bojdeucile acele care, nu numai ascund a lor privire, dar prin apropierea lor pun în primejdie prin provocarea unor incendii pe aceste lăcașuri dumnezeiești. Drept aceea, domnul împreună cu Obșteasca Adunare vor hotărî care din acele mănăstiri și biserici pot sluji de piață și, totodată, se va face și închipuire pentru despăgubire acelor ce au făcut binale de piatră sau cărămidă, cu embaticuri de veci”.

La articolul 51, pe turnurile bisericilor mai înalte a fiecărui cvartal se vor așeza ceasornice, spre arătarea ceasurilor și a ciferturilor¹³.

Secția V, *Pentru luminarea orașului*. [...]

Articolul 56 prezenta necesitatea luminării ulițelor, a mahalalelor și modul cum aceasta trebuia să se facă. Ele urmau a se lumina cu 500 de felinare în care ardeau lumânări de său. Un proiect care să înlăture orice primejdie ce ar putea apărea și ar avea consecințe grave urma să fie făcut și prezentat de ministrul din Lăuntru.

Întrucât Iașul cunoscuse tragedia unor incendii, care devastaseră mare parte din oraș, articolul 58 preciza că „distanța dintre felinare, în oraș, va fi de 12 stânjeni, în mahalale de 15 stânjeni”, iar „supravegherea va fi asigurată de 40 de persoane”¹⁴. De altfel, la Secția VI – *Despre măsurile feritoare de foc* – articolul 60 prevedea că orașul trebuie să aibă suficientă apă pentru a stinge

¹² *Ibidem*, p. 532–534.

¹³ *Regulamentul organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, 2004, p. 230–231.

¹⁴ *Ibidem*, p. 232.

incendiile, fapt ce impunea necesitatea de a se construi patru havuzuri de piatră în piețele orașului, „unde vor sta și sacalile și uneltile focului întru păstrare, să va alcătui o breaslă de tulumbagii în No. de 24 oameni, comenduiți de un căpitan”. Măsurile de prevenire a incendiilor cuprindeau și articolul 62, care preciza: „Pentru paza de foc se vor monta două pichete, unul la Triisvetitele [biserica Trei Ierarhi, n.ns.] și unul la biserica Vulpe, unde vor sta în permanență doi oameni călări, cu sarcina de a anunța atât locul incendiului cât și Agiia”¹⁵.

În Jurnalul nr. 55, din 12 octombrie 1831, semnat de mitropolitul Moldovei, vistiernicul Iordachi Roset, vornicul Mihalachi Sturza, spătarul Mihalachi Cantacuzino, spătarul Vasile Alecsandri și episcopul Casei podurilor, erau cuprinse sumele necesare pentru pavele și modul cum trebuie să se facă pavarea ulițelor și șoselelor de la mahalale. Prin această măsură se arăta că folosirea pavelelor din piatră aducea după sine avantajul unei circulații mai bune, dar ea constituia și o modalitate de a preveni apariția și extinderea incendiilor¹⁶.

Toate aceste măsuri cuprinse în articole distincte din *Regulamentul Organic* au salvat bunuri mobile și imobile care, odată cu trecerea timpului, au devenit valori de patrimoniu.

Regulamentul Organic al Moldovei, în secțiunea VII, articolul 366, aliniat V, făcea referiri la păstrarea documentelor în arhivă, „unde se vor ține toate actele publice: anafore, hrisoave, hătișerifuri atingătoare de dreptățile și pronomiile Moldovii”. Se specifica totodată că arhivarul era cel care trebuia să aibă în sarcină să îngrijirea, adunarea și păstrarea în bune condiții a documentelor, planurilor ridicate de „comisiile hotărâtoare și copiile mărturiilor hotarnice date fiecărui proprietar”. Pentru păstrarea arhivelor se propunea ca în Curtea domnească să existe „o înadins cuviincioasă zidire întru îngrijirea pază a osăbitului arhivist a statului”¹⁷.

Capitolul IX, secția III, art. 416, menționează înființarea unei comisii alcătuită din patru persoane bisericești și patru boieri, sub prezidenția mitropolitului, comisie numită de domn, care „va avea întâia priveghere asupra mănăstirilor din Moldova și a celor atârănătoare de dânsa”. Această comisie trebuia să înscrie averile fiecărei mănăstiri, veniturile și cheltuielile acestora. Pentru mănăstirile închinat, aceste comisii trebuiau să aibă în componența lor și câte un preot de la fiecare dintre mănăstirile tutelare, adică unul de la Ierusalim, unul de la Sfântul Munte Sinai, unul al Rumeliei și unul al Muntelui Atos. Comisia trebuia să cerceteze „driturile și actele originale

¹⁵ *Ibidem*, p. 233.

¹⁶ *Regulamentul organic al Moldovei*, p. 238–239.

¹⁷ *Ibidem*, p. 321.

atârănătoare la deosăbitele dănuiri, precum și scopurile și condițiile începătoare a dănuirilor și, cu agiutorii Curții Proteguitoare [Rusia, n. ns.], va închea proiecturi de îmbunătățire spre îndeplinirea lor”¹⁸.

O altă măsură legislativă, care prevedea ocrotirea valorilor de patrimoniu, a fost legea din 1841, care preciza înscrierea în condici a documentelor mănăstirilor de obște închinată și neînchinată, documente care urmau să facă dovada averilor mobile și imobile ale acestora. Analizând această lege, putem arăta că la secțiunea I se preciza următoarele:

- să se alcătuiască o comisie formată din patru persoane, cărora să li se încredințeze această lucrare și care „să aibe cuvenita destoinicie ca să cunoască chipul așternerii și a lămuririi documentelor din care unul va fi obraz bisericesc, ales de Prea Sfinția sa Părintele Mitropolit, și se va întări de Domn. Dintre toți aceștia, unul care va avea științe destoinice pentru partea istorică va fi însărcinat a culege din cuprinsul documentelor materialul atingător de istoria țării cu îndatorire să alcătuiască și o prescurtare hronologică și istorică pentru fiecare mănăstire în parte, spre a se tipări în folosul acelei mănăstiri cu cheltuiala sa”;
- să aibă în comisie și un „tâlmăciu cu știință de slavonească, pentru tâlmăcirea tuturor documentelor slavonești”;
- această comisie va lucra trei ani, cel mult;
- să se scrie toate documentele;
- condicile să se scrie în trei exemplare, pentru fiecare Mitropolie;
- după ce se va scrie în condici toate documentele atingătoare de o moșie sau altă proprietate, condicile vor fi iscălite de „mădularele [membri, n. ns.] comisii”, apoi se vor șnurui și se vor pecetlui cu domnească pecete;
- condicile trebuiau să se predea astfel: un exemplar egumenului mănăstirii, unul la arhiva Sfintei Mitropolii și una la Departamentul Trebilor Bisericești;
- comisia avea sediul la Sfânta Mitropolie;
- plata membrilor comisiei trebuia să se facă din veniturile averilor mănăstirești;
- comisia era formată din „patru mădulari, un secretar, un ajutor, un tâlmăci, patru scriitori, un rânđaș și un alergător”¹⁹.

Comisie Documentală, care la 17 septembrie 1859 îl avea ca secretar pe Nicolae Filimon²⁰, a lucrat sub conducerea Departamentului Credinței, cu sediul la Mitropolia din București și, chiar dacă a fost înființată pentru trei ani, ea a funcționat până în aprilie 1862. În acest an, cele două Arhive de la Iași și București se vor unifica în una singură, la București (cea de la Iași

¹⁸ *Ibidem*, p. 335.

¹⁹ *Regulamentul Organic al Țării Românești*, ediția a II-a, București, 1847, p. 612-615

²⁰ Arhivele Naționale București, fond *Comisia Documentală*, dosar nr. 28/1852–1862.

devine sucursală). Arhiva va prelua tezaurul istoric de documente și condicile mănăstirești. O parte din membrii comisiei vor trece și ei la Arhivele Statului, unde vor continua transcrierea documentelor privitoare la bunurile mănăstirești, printre care erau și cele de la Arnota, Bistrița, Glavacioc, Golgota, Govora, Motru, Râncacioc, Sadova, Seaca, Strehaia, Tismana, Trivale și Vieroș²¹. Odată cu reorganizarea Comisiei Documentale, îl aflăm pe Nicolae Filimon în postul de membru. Acesta, împreună cu Al. Odobescu și D. Florescu, clasifică documentele, le ordonează, protocolesc copiile, notează originalele și adeverează condicile ce se formează²².

La 7 septembrie 1863, o nouă inițiativă a comisiei amintite va fi aceea de a inspecta mănăstirile din județele Dolj, Romanați, Gorj și Mehedinți și de a se da relații despre „obiectele antice, arheologice și istorice” aflate la aceste monumente, precum și despre existența unor „vase, veșminte, odoare, medalii, monede, inscripții, cărți vechi, manuscrise și orice obiect de interes istoric”²³.

Apreciind importanța arhivelor ca principale izvoare ale istoriei, Petrache Teulescu²⁴ se va preocupa de păstrarea documentelor în bună stare, asigurând un spațiu corespunzător la Mănăstirea Radu-Vodă, aici fiind aduse și documentele aflate la Mănăstirea Antim.

Legiuirea din anul 1840, în capitolul XI, intitulat *Pentru cârmuirea și regularizarea averilor Sfintei Mitropolii și ale Episcopiiilor*, la articolul II, aliniat 3, se prevedea: „O altă parte din șapte va sluji spre ținerea îmbunătățirii mitoa-celor ce sunt închinat și legate de Sfânta Mitropolie, dar partea ce i se va cuveni fiecăruia an din această sumă se va hotărâ de către Mitropolit potrivit cu trebuințele ci vor avea. Fiind însă că zidirile atât ale Sfintei Mitropolii cât și ale metoacelor acestora au mari trebuință unele de prefacere iar altele de a le face cu totul din nou, dintr-o a 7-a parte din venit pentru care este vorbă aici, se va alcătui deocamdată o mică cătățime și numai cele de neapărată trebuință ale metoacelor, strângând cealaltă parte într-o casă de rezervă pentru zidirile de mai sus pomenite, începând de la Sfânta Mitropolie și mergând treptat până la cel mai mic lăcaș atârnat de dânsa”²⁵.

²¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p. 75–76.

²² Arhivele Naționale București, fond *Comisia Documentală*, dosar nr. 128/ 1862, f. 21.

²³ *Ibidem*, fond *Ministerul Instrucțiunii*, dosar 602/1863, adresa nr. 26197.

²⁴ Petrache Teulescu a condus Arhiva Țării Românești în perioada 1859–1862 și a avut ca ajutor pe Nicolae Rasti. El se va preocupa și de apariția unor publicații ca *Magazin istoric*, *Documentele istorice*, *Arhiva Română*, unde urmau să fie publicate documente ce se găseau în arhive. Această preocupare pentru publicarea documentelor o vor avea și Cezar Boliac, Gr. Manu, D. Aricescu.

²⁵ *Regulamentul Organic al Țării Românești*, ediția a II-a, București, 1847, p. 606.

În perioada care a urmat, membrii guvernelor, discuțiile și dezbatările purtate în Adunarea Electivă au adus în actualitate importanța și necesitatea adoptării unor măsuri care să protejeze valorile de patrimoniu, valori care certifica și argumentau perioade din istoria națională a românilor. Elocventă în acest sens este hotărârea Ministerului Cultelor din Moldova ce preciza că „la arendarea moșiilor clerului să fie trecută obligația ca bisericile, citorii ale înaintașilor, aflate pe acestea să se păstreze în bună stare. Această obligație se va extinde mai târziu pentru toți posesorii de moșii”²⁶.

În urma interpelărilor și a rapoartelor înaintate către domn, multe dintre propunerile făcute s-au finalizat prin decrete ale principelui Alexandru Ioan Cuza, decrete care se aliniau legilor europene privind protejarea și valorificarea patrimoniului național.

Prin ordonanța domnească din 1 iunie 1859, Ministerul Cultelor lua în administrare mănăstirile Neamț, Secu, Agapia, Văratcă, Adam, Vorona și alte mănăstiri pământene, hotărând totodată inventarierea averilor bisericești. Comisia, care urma să facă inventarul averii mobile și imobile a acestor mănăstiri, precum și verificarea modului cum erau administrate acestea, era formată din arhimandritul Melchisedec, Grigore Cuza, Grigore Cozadini, colonelul Iancu Ghica și Cristodulo Cerchez.

În cadrul Adunărilor Legislative se va discuta și problema alocării unor sume de bani pentru executarea unor lucrări de reparații la unele biserici și mănăstiri. De exemplu, se specifică sumele solicitate pentru repararea turnurilor Mitropoliei din Iași²⁷, executarea de reparații la biserica Sf. Neculai Domnesc din Iași, la biserica Sf. Ioan de la Neamț, la Mănăstirea Varatec²⁸ și la vechea Mitropolie a Sucevei²⁹.

Interesantă este intervenția făcută în Adunarea Electivă a Moldovei, în ședința din 21 iunie 1860, când se discuta bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Deputatul A. Forăscu, susținut de D. Cracti, Strat, Ciucă, Cornea și F. Manoliu, propunea un amendament prin care subvenția pentru biserica de la Suceava, vechea catedrală a Moldovei, și adaosul propus de secțiunea respectivă, să fie date la 1 ianuarie și nu la 1 iulie, motivând cu starea de ruină și decădere în care a ajuns biserica și, mai ales, cu faptul că lăcașul fusese prădat în anii trecuți. Suplimentul trebuia să fie folosit pentru reparațiile strict necesare. Ministrul primar, care nu era altul decât Mihail Kogălniceanu, cunoștea situația de la egumenul de acolo și știa

²⁶ „Buletinul Oficial al Moldovei”, martie, 1859.

²⁷ *Ibidem*, nr.56 din 12 iulie 1859.

²⁸ „Monitorul Oficial al Moldovei”, an XXX, din 10 septembrie 1859.

²⁹ *Ibidem*, nr. 25 din 1 noiembrie 1860.

că suma este neîndestulătoare, pentru că era nevoie de reparații capitale. De aceea, el va susține în sesiunea următoare a Camerei un deviz, cerând totodată un credit, fiindcă aprecia acest gest ca fiind o datorie a tuturor față de vechea Mitropolie. În cele din urmă se votează amendamentul propus de Alecu Forăscu, ca suma adăugată la subvenție să fie folosită la reparațiile strict necesare, mai ales la acoperământ, dar se vor adăuga alți 4000 lei pentru anul în curs. Toate acestea sunt votate și cuprinse în bugetul general al Moldovei pe anul 1860, adoptat și de Comisia Centrală de la Focșani.

Discuțiile privind bugetul Cultelor și Instrucțiunii Publice includ și luarea de poziție a lui M. Kogălniceanu, care atrăgea atenția Adunării că în Mănăstirea Trei Sfetitele era o frumoasă sală gotică ce slujea pentru clase [școlare], însă trefele și ogivele ei erau ascunse sub var. El pleda pentru ideea că ar trebui păstrate asemenea opere de arhitectură³⁰ și că ar trebui prevăzute sume pentru lucrările de conservare.

Preocupări privind ocrotirea patrimoniului cultural național au existat și în Țara Românească.

Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, în persoana lui Alexandru G. Golescu, va propune Consiliului de Miniștri o nouă inventariere a bunurilor mobile și imobile. Pentru aceasta trebuia să se formeze altă comisie, care să viziteze toate mănăstirile și schiturile. Propunerea a fost aprobată de Alexandru Ioan Cuza, la 3 februarie 1860. La 28 aprilie, Cezar Bolliac este numit comisar pentru județele Ilfov, Vlașca, Teleorman și Romanați, la 9 mai 1860, Alexandru Odobescu pentru județele Dolj, Mehedinți, Gorj, Vâlcea și Argeș, maiorul Papazoglu pentru județele Olt, Muscel, Dâmbovița și Prahova, iar Alexandru Pelimon pentru județele Buzău, Râmnicu-Sărat, Brăila și Ialomița.

În „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 157, din iulie 1860, este prezentată starea gravă în care se afla Mitropolia din București. Se solicita fonduri pentru continuarea lucrărilor necesare la clădirea Academiei de la Sfântul Sava, cât și elaborarea unui proiect de lege pentru construirea unui nou edificiu al Academiei.

De asemenea, la 18 iunie se făcea licitație pentru reconstruirea bisericii din strada Mogoșoaia, metoh al Episcopiei de Râmnic, publicându-se devizul și condițiile lucrării, semnate de arhitectul Schlater. Erau necesare lucrări de zidărie, pietrărie, tâmplărie, fierărie, tinichigerie și se recomanda a se folosi piatră de Rusciuc sau de la Cuta și Câmpulung, iar dacă arhitectul va găsi de cuviință, va putea face modificări la clădiri, modificări pe care antreprenorul era obligat a le executa.

³⁰ „Monitorul Oficial”, adaos la nr. 27, din 3 noiembrie 1860.

În ședința Adunării Legislative de la București, din 7 iunie 1860, se va citi adresa episcopului de Râmnic. Acesta făcea cunoscută starea de ruinare a bisericii Sf. Dumitru din Craiova, menționând că, după documente, aceasta este metoh al episcopiei. El va cere intervenția Adunării spre a i se lăsa în grija sa biserica Sf. Dumitru, spre a o aduce în bună stare.

O altă inițiativă a fost aceea a lui Petrache Poenaru, a arhitectului Alexandru Orăscu și a lui I. C. Petrescu, care propuneau ca în urma unei licitații să se facă „aplanarea” pieții numită *24 Ianuarie*, aflată în dreptul localului Ministerului de Justiție³¹.

Din cei patru comisari delegați ai Ministerului Cultelor, Alexandru Odobescu a avut spre cercetare județele Argeș și Vâlcea, acestea fiind cele mai bogate în vestigii istorice. El va aduce la cunoștința Ministerului Cultelor proasta administrare a sfintelor lăcașuri, ruinarea multora dintre ele prin delăsare și indolență. Rapoartele comisiei vor fi și ele publicate în „Monitorul Oficial al Țării Românești”, iar C. A. Rosetti se va adresa justiției pentru a fi pedepsiți penal toți cei care se făceau vinovați de proasta administrare a valorilor de patrimoniu.

Preocupări pentru monumentele istorice au continuat și în anii următori, iar problema averilor așezămintelor religioase va preocupa guvernele din ambele principate, prilejuind controverse și conflicte grave ce vor dura de-a lungul întregii domnii a lui Alexandru Ioan Cuza.

Deputatul V. Boerescu a ridicat pentru prima dată, la 3 martie 1859, problema acestor așezăminte, problemă ce va fi dezbătută în ședința din 5 martie a Adunării Elective de la București. Interpelarea, precum și răspunsul dat de președintele Consiliului de miniștri, C.A. Kretzulescu, titular la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, vor fi publicate în „Monitorul Oficial al Țării Românești”, nr. 32, din 27 martie 1859.

Până în anul 1826 nu a existat nici o deosebire de tratament în ceea ce privește raporturile statului cu mănăstirile pământene și cele închinete. În perioada regulamentară, egumenii mănăstirilor închinete, sprijiniți de Rusia, ca putere protectoare, s-au sustras sistematic de la îndatoriri. Dorințele exprimate de Adunările Obștești ale țării în anii 1837, 1838, 1839 și 1847, pentru reabilitarea drepturilor statului, au rămas fără urmare. Problema mănăstirilor închinete va fi rediscutată în perioada domniei lui Cuza.

La 10 mai 1859 își începea activitatea Comisiunea Centrală, potrivit art. 37 din Convenția de la 7/19 august 1858. În componența comisiei, din partea Moldovei, făceau parte, printre alții, și M. Kogălniceanu, Răducanu Rosetti,

---

³¹ *Ibidem*.

Petre Rosetti-Bălănescu și Lascăr Catargiu, iar din Muntenia, Apostol Arsaki, C.N. Brăiloiu, Ion Em. Florescu, Constantin Filipescu. Comisia Centrală s-a împărțit în cinci comitete, fiecare ocupându-se cu studiul unor anumite probleme. Astfel, Comitetul IV avea îndatorirea să studieze organizarea constituțională a statului, desființare privilegiilor și problema care ne interesează, situația averilor mănăstirești. Din acest comitet făceau parte Gr. M. Sturdza, Apostol Arsaki, C.N. Brăiloiu, Ion Em. Florescu și Christian Tell. Discuțiile s-au axat pe probleme privind starea mănăstirilor, iar în „Buletinul Oficial al Moldovei”, nr. 47, din 11 iunie 1859, este publicată hotărârea de inventariere a averilor mobile și imobile.

În „Monitorul Oficial” nr. 83, din 3 mai 1863, sunt publicate Referatul ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice către Consiliul Miniștrilor³², Jurnalul Consiliului de Miniștri³³ și Raportul telegrafic nr. 12567, din 27 aprilie 1863³⁴. O confirmare a preocupărilor domnitorului privind soarta mănăstirilor închinat este rezultatul acestor intervenții care s-au finalizat

---

³² „Monitorul. Jurnalul Oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 83, din 3 mai 1863, p. 1: „Cu punerea în lucrare a otărârei Onoratului Consiliu de Miniștri din anul trecut 1862, întărită de Înălțimea Sa Principele Domnitor, ca toate veniturile Monastirilor pământene, zise închinat, să se încaseze în tezaurul Statului, urmând necesitatea a se lua măsurile cuvenite pentru întreținerea acelor Monastiri, subscrisul cu onoare prezint despre aceasta Onorabilului Consiliu, cu propunerea din parte-i să binevoiască a încuviința elaborarea de către acest Minister a bugetelor trebuitoare fie către Mănăstiri în mărginirea personalului aflătoriu astăzi la acestea, după constatările ce am cerut de la Prefecți, rămânând ca îmbunătățirile cu starea acestor Monastiri ar reclama să se efectueze prin dispozițiile ulterioare”. Referatul are nr. 11649, din 17 aprilie și este semnat de Christian Tell.

³³ „Monitorul. Jurnalul Oficial al Principatelor Unite Române”, nr. 83, din 3 mai 1863, p. 1: „Anul 1863 luna Aprilie în 24 zile. Consiliul Miniștrilor luând în privire propunerea făcută de către Domnul Ministru al Cultelor și Instrucției Publice, prin referatul No. 11649, ca pentru întreținerea monastirilor pământene, zise închinat, să se încuviințeze elaborarea de către Ministeriu a bugetelor de cheltuieli, conform acum de o dată stării de față a acelor Monastiri, până la îmbunătățirile ce urmează a se efectua prin dispozițiile ulterioare pentru ca să se poată libera pe temeiul bugetului din Casa Fiscului sumele trebuitoare, Consiliul încuviințează opiniunea D-lui Ministru cuprinsă în citatul referat. Domnul Ministru al Cultelor și Instrucțiunilor Publice este însărcinat cu esecutarea acestui jurnal, dupe ce mai înteiu se va supune aprobației Înălțimei Sale Domnului Stăpânitor. N. Crețulescu, Florescu, Catargiu, Chr. Tell, C. I. Iliescu”.

³⁴ *Ibidem*, nr. 83, din 3 mai 1863, p. 1: „Pentru întreținerea monastirilor pământene, zise închinat, să se alcătuiască de către Minister bugetele de cheltuieli, conform acum de odată stării de față a acelor monastiri, până la îmbunătățirile ce urmează a se efectua prin dispoziții ulterioare, pentru ca să se poată libera pe temeiul bugetului din Casa Fiscului sumele trebuitoare, sub-scrisul cu tot respectul vă roagă, Prea Înalte Doamne, să binevoiți a încuviința menționata hotărâre a Consiliului”.

prin „a încuviința a se lua din Casa Fiscalului sumele trebuitoare pentru întreținerea mănăstirilor pământene, zise închinat, conform cu starea de față a acelor Monastiri”³⁵.

O dovadă că problema monumentelor era în atenția permanentă a membrilor guvernului este și Decretul din 30 mai 1863, prin care se aproba ca în cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice să se angajeze un arhitect și un copist³⁶.

Preocupări în această perioadă erau și pentru păstrarea documentelor ce se găseau la mănăstirile închinat. Un caz concret este acela cuprins în Decretul din 28 noiembrie 1863, prin care egumenul mănăstirii Dobrovăț din districtul Vaslui este destituit din funcție deoarece înstrăinase documentele acestei mănăstiri „prin trimiterea lor la chiriaria sa încă din anul 1860”³⁷.

Tot ca o măsură de prevenire a înstrăinării documentelor și a obiectelor de artă din cadrul bisericilor și mănăstirilor închinat a fost și Decretul din 3 iunie 1863, prin care se desființează „funcționarea Epitropiilor ce se întocmise pentru administrația monastirilor pământene închinat la Sf. Mormânt, din Principatele Unite Române”³⁸. În ședința din 13 decembrie 1863 este prezentat următorul mesaj domnesc, prin care Alexandru Ioan Cuza anunța: „Domnilor Deputați! Asupra raportului Consiliului Meu de Miniștri, sub No. 1536, ținând seama de cererile unanime și adesea repetate ale națiunii și în conformitate cu votul D-voastră din 22 decembrie 1862. Eu, potrivit art. 6 și 14 din Convențiunea de la Paris, 7/19 august 1858, înaintez la deliberările d-voastră alăturat aici proiectul de lege pentru secularizarea averilor monastirești”.

Înainte de a se da această lege, miniștrii Cultelor împreună cu membrii guvernelor au luat toate măsurile de protecție a valorilor de patrimoniu. Problema mănăstirilor închinat avea o istorie mai veche. Cu toate că Regulamentele Organice prevedeau obligativitatea plății dărilor către stat, egumenii și călugării greci au refuzat să se supună acestor prevederi, un sfert din veniturile realizate nu au intrat în Vistierile Principatelor. Presimțind inevitabilul, mulți călugări greci au încercat să părăsească țara, luând cu ei obiecte de preț de prin mănăstiri. Împotriva acestor ilegalități, autoritățile au dispus condiționarea eliberării de pașapoarte de unele garanții corespunzătoare. Astfel s-au salvat de la înstrăinare obiecte importante, care făceau parte din patrimoniul național. Multe dintre aceste valori, un an mai târziu se regăseau în inventarul Muzeului Național de Antichități, instituit de Cuza prin decret domnesc.

³⁵ *Ibidem*, nr. 83, din 3 mai 1863, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, nr.102, din 3 iunie 1863, p. 1.

³⁷ *Ibidem*, nr. 246, din 11 decembrie 1863, p. 1.

³⁸ *Ibidem*, nr. 102, iunie 1863

Legea secularizării averilor mănăstirești a fost votată la 17/29 decembrie 1863. Ea prevedea, la art. 1 că toate averile mănăstirești din România sunt și rămân averi ale Statului. Art. VI preciza: „Guvernul va lua înapoi de la egumenii greci ornamentele, cărțile și vasele sacre, cu cari pietatea strămoșilor noștri înzestraseră aceste așezăminte, precum și documentele ce au fost încredințate zișilor egumeni, și aceasta conform cu inventarele ce se găsesc în Arhivele Țării”. Problema inventarierii averilor mănăstirești va fi reluată și prezentată printr-un raport domnitorului Alexandru Ioan Cuza³⁹. După ce acest raport a fost analizat și dezbătut, domnitorul a emis decretul nr. 1074, care prevedea la art. 1 desființarea comisiei numite în mai 1864. Atribuțiile acesteia și toate actele Comisiunii urmau a fi preluate de către Direcția Generală a Arhivelor Statului. Art. 2 face trimitere la măsurile privind organizarea și funcționarea Arhivelor Publice. Din analiza bugetului pe anul 1864, partea I, capitolul IV, se pot cunoaște schema de organizare a noii instituții, precum și salariile personalului. Arhivele din București aveau trei secțiuni:

- 1. *Secțiunea Istorică și Secretariatul* din care făceau parte secretarul șef al cancelariei, secretarul adjunct al secției, ajutorul, registratorul și un cunosător de slavonă, care trebuia să transcrie documente;
- 2. *Secțiunea Bunurilor Publice* care cuprindea un șef de secție, un adjunct, care era conservator, și un ajutor;
- 3. *Secția de Stat*, cu un șef de secție, un adjunct, care era conservator, un ajutor, un copist caligraf, un alt copist și un servitor⁴⁰. Sucursala din Iași avea un șef al serviciului, un ajutor și registrator, un copist și un servitor.

O nouă etapă s-a parcurs în 1864, când domnitorul Alexandru Ioan Cuza, în cadrul unui Regulament pentru Muzeul de Antichități, aprobă înființarea unui Comitet Arheologic, condus de generalul Mavros, care avea, între altele sarcina de a asigura „buna stare a monumentelor naționale de orice natură” și „a lor nealterare și restaurare”. Rezultate practice însă, în afară de o stimulare a cercetărilor arheologice, nu s-au constatat.

³⁹ *Ibidem*, nr. 190, mercuri 26 august / 7 septembrie 1864, p.1, coloana 1-2.

⁴⁰ *Ibidem*, coloana 3.

Institutul General de Pensii – prima clădire neo-renascentistă din Brașov

Anca Maria Zamfir

Adresa: Bulevardul Eroilor, nr. 29

Anii construcției: 1881-1884

Arhitect: Peter Bartsch

Destinație inițială: Palatul Institutului General de Pensii

Alte destinații: Administrația Comitatului Brașov, Prefectura Județului Brașov, Sfatul Popular al Regiunii Brașov, Rectoratul Universității „Transilvania” (în prezent).

Clădire monument istoric (LMI BV-II-m-A-11402)

Clădirea Institutului General de Pensii se află la extremitatea vestică a Bulevardului Eroilor, la întretăierea acestuia cu strada Mureșenilor, în zona colțului nord-vestic al vechii cetăți a Brașovului, pe care se suprapune parțial, delimitată fiind de Strada Mureșenilor, Dealul Warthe cu canalul Graft, Livada Poștei și Strada Lungă. Zona este parte componentă a rezervației de arhitectură „Centrul istoric Cetatea Brașovului (Lista monumentelor istorice, BV-II-s-A-11295), obiectiv „Ansamblul fortificațiilor orașului” (Lista monumentelor istorice, BV-II-a-A-11294).

Clădirea este amplasată într-o zonă aflată pe locul fortificațiilor colțului sud-vestic al cetății Brașovului, ridicate în secolul al XV-lea, și al șanțului de apărare al orașului, din exteriorul lor. Aceste fortificații au rezistat până în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, când activitatea comercială și industrială tot mai intensă a orașului, care a determinat și o sporire considerabilă a populației, a impus, ca în cazul multor orașe de tip medieval din Europa, extinderea spațiului vital al Cetății. Acest lucru s-a făcut prin demolarea pe laturile de nord-vest (între Brașovul Vechi și Blumăna) și sud (înspre Schei) a centurii fortificate a orașului, care își pierduse demult funcția strategică și suferise de-a lungul timpului numeroase avarii datorită incendiilor și cutremurelor, și prin astuparea șanțurilor aferente.

Demolarea fortificațiilor de pe latura de nord-vest a cetății a fost începutul amenajării urbanistice a acestei zone care, urmând modelul vienez¹, urma să ofere, în timp, spații largi, ce putea fi valorificate în scopuri edilitare și de loisir. Ea a concretizat dorința Magistratului și a cetățenilor orașului de a crea, pe locul rămas liber după demolarea zidurilor cetății și astuparea șanțurilor din fața lor, o deschidere necesară a spațiului construit al vechii cetăți și o legătură armonioasă a acestuia cu suburbiile.

Amenajarea zonei din colțul nord-vestic al cetății a fost parte componentă a programului de amenajare a întregii laturi de nord-vest a cetății, care

¹ Pentru evoluția urbanistică a acestei zone, vezi Anca Maria Zamfir, *Un posibil model vienez pentru Brașovul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava”, nr. XXII-XXIV, 1998-2000, p. 321-360.

se constituia în frontul principal al orașului, conform unui plan urbanistic modern, realizat în anul 1881 de arhitectul orașului, Peter Bartesch. Acesta a proiectat instalarea aici a unui front de clădiri moderne și o stradă largă în fața acestuia, care să creeze o zonă de reprezentare, intenție dovedită de dimensiunile relativ mari ale parcelelor, care ocupă tot spațiul fostelor zwingere și care, în raport cu dimensiunile parcelelor din cetate, pot fi considerate ca fiind de lux. În fața acestui șir de case, Bartesch a proiectat, de la pâraul Graft până la Strada Neagră, o stradă nouă, care apare în plan ca „Neue Strasse” (Strada Nouă), viitoarea Stradă Rudolf (Rudolfsring). Ea este amplasată de el, în cea mai mare parte, pe locul fostului șanț al orașului, folosit atunci ca șanț de tir și depozit de lemne.

Amenajările în zonă încep în anul 1885, după planul realizat în anul 1881 de Bartesch², după construirea Institutului General de Pensii (1881-1884), prima clădire de pe strada Rudolf, unde va fi mutată și primăria orașului. În acest an, șanțul din fața Institutului General de Pensii a fost umplut și transformat într-un drum în întregime pietruit, Strada Rudolf, al cărei traseu există și astăzi (Bulevardul Eroilor). În același an, paralel cu aceasta, se începe amenajarea Promenadei, lată de 26 m, pe care se plantează patru rânduri de arțari, iar, lângă aceasta, terenul „pustiu, accidentat, gloduros și murdar” din fața Institutului General de Pensii este transformat în Parcul Rudolf, primul parc public din Brașov, care va primi, în anul 1894, o fântână arteziană. Strada Rudolf va deveni cea mai modernă și mai elegantă stradă din oraș, largă și dreaptă, care va cuprinde în lungimea ei toată latura de nord – vest a fostei cetăți. Pe ea se vor ridica vile și noile clădiri administrative, iar Promenada,

² Anca Maria Zamfir, *Un proiect de modernizare a urbanismului brașovean la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Historia Urbana”, tom XIV, nr. 1-2006, Ed. Academiei Române, p. 35-50.

Parcul Rudolf și cafenelele vor juca un rol important în satisfacerea nevoii de socializare a brașovenilor sfârșitului de secol XIX.

Prima clădire care se construiește pe Strada Rudolf, „frumoasa, minunata clădire a Institutului de Pensii”, a fost ridicată între anii 1881-1885, cu „costuri enorme”, pe terenul Zwingerului Blănarilor. Realizată în stil neorenașcentist, ea ilustrează concepția arhitectonică a arhitectului brașovean Peter Bartsch și influența pe care o au asupra acestuia Gottfried Semper, inițiatorul Neo-Renașterii în Germania, și Teophil Hansen.

Arhitectul Peter Bartsch (1842-1914)³ a fost printre primii arhitecți din Brașov cu studii superioare de specialitate, detașându-se prin calitatea de „inginer” și „arhitect diplomat” de acei *Baumeister*, care construiseră până în secolul al XIX-lea, practicând o meserie însoțită empiric, în cadrul breslelor. Formația și contactul cu arhitectura europeană, atât în perioada studiilor cât, mai ales, în urma excursiei de studii pe care o va face ulterior, și-au pus amprenta asupra concepției sale arhitecturale. Marcat de contactul cu arhitectura modernă, mai ales cu cea vieneză, Bartsch își va dovedi admirația pentru creația arhitecților Gottfried Semper⁴ și Teophil Hansen⁵, ale căror principii va încerca să le aplice la Brașov.

³ Peter Bartsch (Brașov, 9 februarie 1842 – Viena?, 11 ianuarie 1914) a studiat între anii 1856-1862 la Politehnica din Viena (unde a absolvit studii de arhitectură) și la Academia de Artă din Viena. Întors la Brașov, a primit aprobarea de a se stabili ca inginer, constructor și arhitect. Interesat de noile metode de igienizare a orașelor, a făcut o călătorie de studii în Ungaria, Austria, Germania și Italia, în urma căreia va scrie lucrarea *Bericht über die Reinigung der Städte von menschlichen Abfallstoffen* (Raport privind curățarea orașelor de deșeuri umane), publicată în anul 1872 la Brașov, la tipografia Joh. Gött und Sohn Heinrich. Între 23 mai 1866 și 24 iunie 1884, a avut funcția de inginer al orașului Brașov. Cf. Dr. Eduard Gusbeth, *Das Gesundheitswesen in Kronstadt im Jahre 1892*, IX, Kronstadt, Buchdruckerei Alexi, 1892, p. 98-99. Peter Bartsch a executat atât proiecte de urbanism, cât și numeroase proiecte de clădiri publice și private, opera sa influențând puternic aspectul arhitectural al Brașovului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

⁴ Gottfried Semper (29 nov. 1803-15 mai 1879), unul dintre cei mai importanți arhitecți ai secolului al XIX-lea, cel mai celebru arhitect german al epocii, activ din 1870 la Viena, cu o contribuție majoră în intervențiile urbane de pe Ringstrasse. El este cel care a introdus în Germania modelul Neo-Renașterii italiene, proiectul său cel mai cunoscut, clădirea operei din Dresda (1870), încorporând atât caracteristici ale Barocului, cât și ale Renașterii. Poziția sa susținută în favoarea policromiei arhitecturii, bazată pe investigațiile sale asupra pigmentilor de pe Columna lui Traian, i-a adus recunoașterea în cercurile arhitecturale și estetice din întreaga Europă.

⁵ Teophil Hansen (13 iulie 1813-17 februarie 1891), cunoscut mai ales pentru realizările sale arhitecturale din Viena, este considerat unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai Neoclasicismului, cea mai celebră operă a sa fiind clădirea Parlamentului de pe Ringstrasse. În ultimii ani ai vieții a devenit cel mai important reprezentant al Neo-Renașterii, numită și

Având ca model înnoirea urbanistică vieneză din zona Ringstrasse, Bartesch va încerca modernizarea urbanistică și arhitecturală a Brașovului, care păstra încă, în mare parte, aspectul unui burg medieval, ai cărui locuitori erau puternic ancorați în tradiție și nu prea dispuși la cheltuieli. Ca arhitect șef al orașului și ca proiectant al noii și modernei alei Rudolf, Bartesch a ținut să marcheze momentul și spațiul implantând pe aceasta și prima clădire, Palatul Institutului General de Pensii, care trebuia să fie cu totul modernă și nouă din punct de vedere stilistic și care ar fi trebuit să servească drept model viitoarelor construcții de pe această stradă, impulsionând, totodată, și modernizarea arhitecturii din Cetate. În mare parte, planul i-a reușit. Într-un mediu unde modelele europene fuseseră preluate în arhitectura Brașovului doar la nivel formal, în elemente de plastică a fațadelor aplicate unor construcții cu o structură „tradițională”, modelul Bartesch va reuși să implementeze, pe lângă plastica decorativă de sorginte neo-renascentistă, ideea funcționalității clădirii, multe dintre noile construcții care vor urma fiind proiectate în concordanță cu destinația lor.

Dacă, până atunci, Bartesch proiectase clădiri marcate de spiritul neoclasicismului, Palatul Institutului General de Pensii marchează cotitura stilistică a operei lui, tributară, mai ales, modelului vienez. Arhitectul face apel la elementele arhitecturii renașcentiste (fațada compactă și ordonată, gradarea înălțimii etajelor, tratarea diferită a paramentului și paramentul *a rustica* al parterului, deschiderile diferite semicirculare sau surmontate de frontoane ori arhitrave, utilizarea baluștrilor ca elemente decorative, acoperișul

---

stilul vienez. Hansen a fost unul dintre cei mai importanți și mai influenți arhitecți ai Ringstrasse. El este și autorul Academiei de Artă din Viena.

în pantă, care lasă să se vadă planimetria clădirii, surmontat de o balustradă cu baluștri), pe care le folosește liber, într-o sinteză proprie. Similitudini formale și decorative cu Palazzo Reale din Napoli, Galeria de Pictură și Opera din Dresda, Burgtheater, Academia de Artă și Palatul Epstein din Viena, arată câteva dintre modelele arhitecturii în vogă în anii 1870-1880 la care s-a raportat arhitectul.

Având un plan în formă de U, clădirea cu parter și două etaje se constituie într-un volum compact, echilibrat, simetric. Fațada, orientată înspre Bulevardul Eroilor, cu corpul central într-un ușor rezalit, este concepută unitar, cu simplitate și severitate. Simetrică, ordonată pe trei registre, orizontala ei este subliniată de șirul de ferestre de la fiecare nivel și de cornișele care separă nivelele. Accesul în clădire, plasat pe axa fațadei principale, se face printr-un portal încadrat de două coloane cu capiteli corintice, care susțin un mic balcon.

Înălțimea nivelelor descrește de jos în sus, astfel încât efectul de perspectivă creat să contribuie la elansarea optică a clădirii, reducând din masivitatea volumului. La aceasta contribuie și plastica fațadelor, prin tratarea diferită a paramentului la fiecare nivel: cel al parterului imită bosajul *a rustica*, cel al etajului 1 un bosaj similar, dar mult aplatizat, iar etajul al doilea este decorat între ferestre cu panouri cu figuri alegorice feminine și motive

florale realizate în *sgraffito*, încadrate de pilaștri angajați. Tot în acest scop, ferestrele au dimensiuni diferite la fiecare nivel, care scad de la parter la etajul 2. Ele sunt diferite la fiecare nivel și în ceea ce privește forma și decorația: la parter, sunt semicirculare, arcurile fiind subliniate de bolțari; ferestrele etajului 1, semicirculare, geminate, sunt surmontate de frontoane; ferestrele etajului 2 sunt dreptunghiulare, surmontate de baghete, iar cele ale decroșului corpului central sunt geminate, despărțite de herme.

Coama acoperișului, puternic profilată și decorată cu denticuli, se sprijină pe un antablament ritmat de console puternice, în volută, decorate cu palmete, între care sunt panouri decorate cu ghirlande în relief. Acoperișul, mult aplătizat, este mascat de o atică.

Din imaginile de epocă ale clădirii, începând cu acelea din anii imediat următori construcției, rezultă că structura fațadei nu a suferit modificări în timp. Excepție fac ferestrele parterului, care, inițial, așa cum se vede și în fotografiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, erau mult mai înalte, pornind aproape de la nivelul solului, cuprinzând aproape toată înălțimea parterului, și erau prevăzute cu obloane. Reducerea înălțimii lor, prin zidire în partea inferioară, datează, cel mai probabil, așa cum atestă imaginile de epocă, din perioada interbelică⁶, pe latura dinspre strada Mureșenilor apărând acum câteva prăvălii. La nivelul lor superior, forma a rămas aceeași: arc în plin cintru cu extradadosul decorat cu bolțari aparenti și cheia decorată cu un modillion cu palmetă, care se regăsește, ca element decorativ, la consolele care sprijină acoperișul.

În structura parterului trebuie amintit și portalul clădirii, care, pe lângă rolul funcțional, are și un pronunțat caracter decorativ. Amplasat pe axa clădirii, acesta este încadrat de două coloane cu capiteli ioni, așezate pe pedestale înalte, care susțin un mic balcon cu baluștri. El trădează influența portalurilor de la Palazzo Reale din Napoli și palatului Epstein din Viena. În concordanță cu ferestrele parterului, portalul este terminat în arc în plin cintru, iar cheia arcului este un modillion decorat cu un cap de leu în relief, care ține între fălci un inel. De o parte și de alta a arcului, portalul este decorat cu doi îngeri afrontați, în relief, care țin în mână câte o cunună de lauri și a căror culoare se detașează, ca și a coloanelor, de cromatica portalului. Este posibil ca aceștia să fie din ceramică, la fel ca panourile decorative ale cornișei, și să fie, ca și acestea, produse de serie provenind de la aceeași

---

⁶ O imagine a clădirii, aproximativ din anii '30 ai secolului al XX-lea, surprinde lucrări de construcție la ferestrele parterului, lângă clădire aflându-se o stivă de cărămizi, probabil cele destinate astupării părții inferioare a ferestrelor.

firmă vieneză. O restaurare, care ar îndepărta stratul de vopsea cu care sunt acoperiți în prezent, ar releva acest aspect.

Etajul 1, cu parament în bosaj plat, este prevăzut cu ferestre în arc în plin centru surmontate de frontoane. În zona corpului central, acestea sunt geminate. Sub ferestre, panouri decorative cu baluștri le accentuează verticalitatea, elansându-le. Etajul 2 este cel mai spectaculos în ceea ce privește decorul, constituit dintr-o alternanță de ferestre și panouri decorative, suprapuse de o friză decorată cu ghirlande separate de modillioane. Ferestrele dreptunghiulare, bigeminate, separate printr-o hermă și încadrate de pilaștri adosați cu capiteli doric, sunt suprapuse de o baghetă policromă decorată cu rozete.

Elementul cel mai spectaculos al decorației exterioare îl constituie panourile care decorează, pe cele trei laturi vizibile ale clădirii, spațiul dintre ferestrele etajului doi. Pe ele sunt reprezentate în *grisaille*, într-o manieră renașcentistă, figuri alegorice de femei cu veșminte antichizante și mișcări dansante și efigii de femei în medalioane, înconjurate de motive vegetale, cornuri ale abundenței și panglici, încadrate de pilaștri adosați cu capiteli doric. Realizate în *sgraffito*⁷ de către pictorița Lotte Goldschmidt⁸, pe fond de culoare închisă, aceste panouri încununează fațada cu un brâu al cărui efect decorativ și estetic este de mare efect.

Decorul în *grisaille* al fațadelor, pornit din Italia Renașterii spre a cuceri Europa centrală, cunoaște în secolul al XIX-lea, odată cu Neo-Renașterea, un reviriment ale cărui ecouri ajung și la Brașov, Bartesch utilizându-l aici pentru un plus de spectaculozitate.

Pe fațada principală, patru figuri alegorice, purtând atribute specifice, reprezintă, de la stânga la dreapta, Pictura (purtând în mâna stângă un panou pe care este schițată icoana Hodighitria și în mâna dreaptă ținând o pensulă), Arhitectura (care trasează cu compasul pe o placă), Sculptura (care poartă în mâna stângă o statueta și ține în mâna dreaptă ciocanul de sculptor) și Poezia (care poartă în mâna stângă lira, iar în dreapta stilul).

Pe fațada laterală dinspre strada Mureșenilor, panourile sunt decorate cu figuri alegorice reprezentând cele mai importante meserii practicate la Brașov, purtând și ele atribute specifice: Comerțul (purtând caduceul lui Mercur și roata înaripată), Contabilitatea (care scrie ceva într-un registru pe care îl ține pe genunchi), Agricultură (care poartă un snop de spice în mâna stângă și secera în mâna dreaptă), Fierăria-Industria (?) (cu un ciocan în

⁷ Cf. studiului de parament făcut de restauratoarea Ioana Munteanu.

⁸ Maja Philippi, *Kronstadt. Historische Betrachtungen über eine Stadt in Siebenbürgen*, Aufsätze und Vorträge, Kriterion, București, 1996, p. 223.

mâna dreaptă și un obiect care pare a fi o scăriță de sa în mâna stângă) și, probabil, Administrația (care ține în mâna stângă un *rotulus*). Unele panouri fiind foarte deteriorate, personajele nu mai pot fi identificate.

În partea inferioară a panourilor decorate cu efigii de femei, sub acestea, cartușe, astăzi goale, purtau probabil sau urmau să poarte inscripții cu denumirile altor profesii. Câteva panouri au doar cartușe cu inscripții, pe unul dintre ele fiind înscris „ZIDI...” („ZIDIT”?), iar pe celălalt, probabil, anul terminării construcției: „18...”⁹. Din păcate, starea avansată de degradare a unora dintre panouri nu permite identificarea imaginilor care le decorau.

Deasupra ferestrelor etajului 2, o friză realizată din panouri decorate cu ghirlande de fructe și flori legate cu panglici alternează cu modillioane decorate cu palmete, care susțin cornișa cu denticuli. Restauratoarea Ioana Munteanu a constatat, în urma sondajelor făcute în anul 2010, că aceste panouri sunt din teracotă roșie nesmălțuită, fiecare dintre ele fiind compus din două segmente unite la mijloc, și au fost executate de firma vieneză *V(ictor). Brausewetter. Wagram*, a cărei ștampilă apare pe ele, alături de numărul de serie¹⁰. Firma, care avea filiale în Sofia, Bielitz, Praga și

⁹ Informație primită de la Ioana Munteanu, care mi-a furnizat și fotografiile lor.

¹⁰ Informația este certificată de fotografia furnizată de Ioana Munteanu.

Budapesta, există și astăzi, obiectul ei de activitate fiind, ca și în secolul al XIX-lea, produsele pentru construcții¹¹. Tot din teracotă nesmălțuită sunt și celelalte elemente de plastică a fațadei: consolele mari care susțin acoperișul și celelalte console de la etajul 1 și parter, butonii decorativi și balustrii¹².

Policromia fațadei, care accentuează elementele ei structurale și decorative – cezura etajelor, portalul, paramentul, ancadramentele, ghirlandele – se supune gustului eclectic al epocii. Decorul roșu de teracotă al antablamentului, ancadramentelor și cornișelor¹³ ritma cromatic ansamblul fațadei. La nivelul panourilor decorate cu *sgraffito*, cromatica a fost inițial, probabil, ocră-negru, așa cum o dovedesc zonele mari de ocră care acoperă figurile, care par albe la prima vedere, și chenarele. Același ocră, bine păstrat, colorează benzile decorate cu rozete de sub cornișă, deasupra ferestrelor ultimului etaj. În imaginile de dinainte de 1918, culoarea paramentului este deschisă (în cele color este ocră, iar profilaturile sunt roșii), la fel ca și într-o acuarelă realizată în anul 1900 de S. Raidl, pentru ca, mai târziu, în imaginile din perioada interbelică, ea să apară într-o nuanță de roșu cărămiziu, care se păstrează și astăzi. Este posibil ca ocrul să fi fost culoarea originală a paramentului, iar combinația cromatică a clădirii să fi fost inițial ocră – roșu (profilaturile) – negru (fondul panourilor cu figuri alegorice), contrast de mare efect decorativ, cu mare impact vizual. Totuși, numai un sondaj de parament poate releva culoarea originală a fațadei. Din păcate, fațada a fost afectată de condițiile atmosferice, praf, murdărie și, nu în ultimul rând, de neglijența oamenilor¹⁴.

Fațada din curtea interioară este mult mai puțin spectaculoasă, dar se raportează și ea la modelul stilistic renașcentist. Și aici înălțimea nivelelor este gradată, paramentul parterului este similar cu cel al fațadei principale, dar decorația etajelor este mai simplă, cu pilaștri adosați, cu capiteli doric (la etajul 1) și ionice (la etajul 2), iar sub cornișă apare șirul de denticuli.

¹¹http://www.bdb.at/Dispadr~smi~Brausewetter-Viktor-Industrie-u.-Gewerbeausr%C3%BCstung~firma~105540~page~SWPRODKLICKFI_105540_P~p m~3118~pmtxt~Industrie%20u.%20Gewerbeausr%C3%BCstung.htm

¹² Informațiile referitoare la materialul elementelor de plastică a fațadei mi-au fost furnizate de restauratoarea Ioana Munteanu, care a făcut sondaje în anul 2010.

¹³ Conform sondajelor făcute de Ioana Munteanu, la ora actuală, profilatura este zugrăvită în două straturi: primul strat, aderent la tencuială, este roșu mai deschis și este stratul original, al doilea strat de culoare (ce se exfoliază), roșu închis, este o intervenție ulterioară.

¹⁴ Un proiect de iluminare a fațadei, elaborat de Universitatea „Transilvania”, beneficiara actuală a clădirii, fără o consultare a specialiștilor în domeniul monumentelor istorice, a dus la găurirea primitivă a peretelui, fără niciun respect pentru decorația acestuia, în scopul amplasării de surse de iluminat la mică distanță de perete, care proiectau lumina asupra acestuia.

Cu această clădire, care și-a păstrat nealterat, în mare parte, aspectul inițial, a început la Brașov arhitectura de inspirație neorenascentistă. Deși are un caracter de unicat, ea a fost un model pentru clădirile neorenascentiste ulterioare din oraș.

Pe lângă importanța sa în modernizarea stilistică a arhitecturii Brașovului, clădirea Institutului de Pensii a jucat un rol important și în viața socială a orașului, atât prin destinația sa, cât și prin felul în care a satisfăcut *loisir*-ul și plăcerea de a socializa a brașovenilor și a celor care poposeau în orașul ce era un important centru comercial și o cunoscută și frecventată atracție turistică. Amplasată pe Aleea Rudolf, al cărei model a fost vieneză Ringstrasse, clădirea Institutului General de Pensii a avut, pe lângă importanța ei în înnoirea stilistică a arhitecturii Brașovului, și un rol simbolic. Ambele străzi au însemnat, pentru orașele lor, momentul de modernizare urbană prin caracterul lor de mari bulevarde amenajate pe locul centurii fortificate a orașului, prin crearea unei legături între centrul istoric al orașului și suburbii, ambele au fost proiectate să fie mărginite de clădiri monumentale, publice și private ce trebuiau să ilustreze, simbolic, ascensiunea socială a prosperiei burghezii. Decorația panourilor etajului 2 al Institutului General de Pensii subliniază, la rândul său, caracterul simbolic al clădirii. Reprezentările artelor, științelor și meseriilor, care formează un brâu decorativ de dimensiuni mari, care înconjoară clădirea pe cele trei laturi vizibile de departe și dominant la vremea respectivă, datorită dimensiunilor acesteia, mult mai mari decât ale celorlalte clădiri din Cetate, exemplificau activitățile desfășurate în oraș, toți practicantii acestora regăsindu-se aici, simțindu-se în acest fel parte a unei comunități care primea protecția și recunoștința Statului.

Clădirea a constituit centrul de interes al zonei, jucând atât un rol oficial, prin instituțiile autorității pe care le adăpostea, cât și un rol social, prin cafeneaua care a fost amenajată la parterul ei. Aceasta, ca și Cafeneaua Promenadei, aflată în vecinătate, vor deveni la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, două dintre cele mai agreabile și mai frecventate locuri din oraș.

Cafeneaua „Transilvania” de la parterul Institutului General de Pensii, amenajată după modelul cafenelelor vieneze, apoi și restaurantul cu același nume, au jucat un rol important în viața socială a Brașovului. Amenajată „cu gust” în anul 1884, cafeneaua era unul dintre cele mai populare locuri de întâlnire pentru localnici și străini. Pe lângă servicii bune, ea avea și o terasă cu mese și scaune situată pe trotuarul din fața clădirii, înspre Rudolfsstrasse, cu copertină în diminețile și serile de vară¹⁵. Reamenajată în anul 1894, redeschiderea ei este semnalată în ziarul local „Kronstädter Zeitung”:

¹⁵ Dr. Eduard Gusbeth, *op. cit.*, 1894-1895-1896, p. 33.

Mâine se deschide nou amenajata cafenea din Institutul de Pensii. Amenajarea de către firma Heinrich Seifert und Sohne (Viena și Budapesta) este dintre cele mai frumoase, așa cum ne-am convins noi înșine, satisface complet pretențiile metropolitane.

În același număr al ziarului, apare și prima reclamă a cafenelei:

S-a deschis cafenea „Transilvania”.

Supusul dv. are onoarea să arate că a reamenajat în întregime cafenea Transilvania din Institutul de pensii după cele mai moderne cerințe. Confortul interior, ca și selecția amplă de publicații interne și externe care pot fi consultate gratuit și suficiente pentru cele mai pretențioase nevoi ale publicului, de asemenea excelente băuturi, ca și serviciul cel mai bun și discret. Semnat Ed. Erdely. Telefon nr. 6 gratuit¹⁶.

Atmosfera cafenelei este descrisă de Sextil Pușcariu în amintirile sale:

La geamurile mari și pe nelipsitele bănci îmbrăcate în catifea roșie stăteau ofițerii gamizoanei. Ei aruncau priviri galeșe domnișoarelor din Brașov, care își făceau bucurios drum pe dinaintea cafenelei. Chelnerii le aduceau un teanc de jurnale prinse în dispozitive de trestie, pe care îl așezau lângă clientul care își bea cu

¹⁶ „Kronstädter Zeitung” Nr. 253/31 oct. 1894, apud. Dr. Eduard Gusbeth, op. cit., p. 13.

multă poftă cafeaua cu lapte, cu frișcă multă. La biliardul din fund jucau cei pasionați de acest joc, pe când la o masă din fața casieriei jucau șah doi bătrâni taciturni. Spre seară veneau jucătorii de cărți, ca să facă partidele lor de calabrias sau ferbăl ...

... Viața de cafenea ține de influența Vienei, orașul cafelii cu lapte - „melange” și „capușinăr” - al cornurilor rumene, cozonacului cu stafide și al jurnalelor. Aici găseai „Gartenlaube” cu romanele de Marlitt și Heimbürg, „Über Land und Meer”, alte reviste pentru familie, foile umoristice „Kikeriki”, cu aluzii politice, și mai ales nelipsitele „Fliegende Blätter”, cu glumele variate la nesfârșit despre mama soacră, studentul chefliu, basetul neascutltător al forestierului, ofițerul care vrea să fie spiritual și profesorul distrat. Ilustrațiile acestei reviste erau uneori într-adevăr delicioase. Oberländer cel cu leii și faimoșii lor împlânzitori, Hensel cel viguros, cu animalele lui surâzătoare, Hermann Vogel cu piticii și sultanii arabi și alții, care au înveselit mai multe generații¹⁷.

Cafeneaua și restaurantul au funcționat până în anul 1950, când cafenelele și restaurantele au fost transformate în birturi, iar cei care le frecventau nu mai purtau pălărie, ci bască.

---

¹⁷ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 122.

Studiu istoric asupra Casei Robescu din Galați

Viorica Steluța Pisiță,
Cristian Dragoș Căldăraru

Instituirea regimului de porto-franc la Galați, în perioada 1837-1883, a determinat o substanțială evoluție demografică, economică, socială, culturală și edilitară. Populația orașului s-a triplat. La 1900, orașul Galați ocupa locul trei, după București și Iași, cu o populație de peste 60.000 de locuitori¹. Cea mai mare dezvoltare au cunoscut-o comerțul și sistemul bancar. A crescut numărul industriilor, comercianților, bancherilor și avocaților.

Edilii orașului, proveniți adesea dintre categoriile enumerate mai sus, sunt nevoiți să țină pasul cu măsurile de modernizare din marile orașe europene. Se trasează străzi și se execută lucrări de pavare, de canalizare, de alimentare cu apă, de transport urban. În anul 1887 s-au realizat table indicatoare noi cu numele străzilor și s-au dat numere caselor². În acest context, municipalitatea a elaborat și aprobat în anul 1893 *Regulamentul pentru construcțiuni și alinieri al orașului Galați*, întărit prin Înaltul Decret Regal nr. 2585, din 26 iunie 1893. Conform acestui *Regulament*, orașul Galați era împărțit în trei circumscripții sau ocoale, iar planurile de aliniere și de rectificare a străzilor urmau a fi „*întocmite de corpul tehnic, aprobate de Consiliul Comunal și decretate de Rege*”³. Se stabilea lărgimea străzilor principale între 12 și 16 metri, iar a celor secundare între 10 și 12 metri. Materialele de construcție trebuiau să fie piatra, cărămida și betonul în ocolul I și paanta în ocolul II. Se stabilea regimul de înălțime pe zone, se dădeau indicații cu privire la îngrădiri și trotoare, se stabileau măsuri de protecție a muncii, de igienă și de salubritate.

Planul orașului Galați, din anul 1897, semnat de inginerul Mănciulescu, prezintă toată rețeaua stradală din zona istorică. Dar ceea ce dă planului o valoare sporită este marcarea cu semne convenționale și numere a instituțiilor și personalităților, pe profesii. În acest context, pe strada Mihai Bravu, cu semn de avocat, este marcată reședința lui Gheorghe C. Robescu. Locul marcat pe plan este ocupat de *Casa Robescu*.

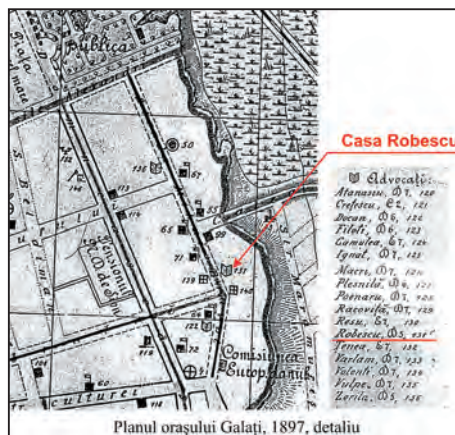
---

¹ Ion Bulei, *Atunci când veacul se naște*, Ed. „Eminescu”, București, 1900, p. 7, apud *Almanahul de la Gotha*.

² Moise N. Pacu, *Cartea Județului Covurlui. Note geografice, istorice și îndeosebi statistice*, Partea I-a, Stabilimentul grafic „I. V. Socecu”, București, 1891, p. 98.

³ *Regulament pentru construcțiuni și alinieri al orașului Galați*, p. 1, 3.

Gheorghe C. Robescu, doctor în drept al facultății din Bruxelles, este numit prim-procuror la Tribunalul Galați. A avut o mare reputație în calitate de avocat. În anul 1887 a fost ales deputat în Parlamentul României, din partea Colegiului II Covurlui⁴, iar în 1891 ajunge senator tot din partea Colegiului II Covurlui⁵. A fost ales primar al orașului Galați din februarie 1891 și până în august 1892, din partea liberalilor, iar în 1907, tot în calitate de primar se ocupă de răscumpărarea Vilei „Cuza Vodă”, pentru a instala în ea Biblioteca „V. A. Urechia”, tranzacție nereușită⁶.

Locul din Galați, din strada Mihai Bravu, unde va fi ridicat imobilul cunoscut astăzi drept *Casa Robescu*, a aparținut comerciantului-banher gălățean Mihai Avramovici⁷; acesta a ipotecat imobilul în anul 1885, la Banca „Română”, filiala Galați, pentru un împrumut de 31.610 lei. După contractarea acestui împrumut, Mihai Avramovici a murit, iar soția sa Polixenia Avramovici, în calitate de succesoare, a fost obligată de bancă, în data de 20 august 1886, să plătească în termen de 30 de zile dobânzile și ratele restante. După mai multe citații, Tribunalul Județului Covurlui, la solicitarea Băncii, scoate la licitație, în data de 23 octombrie 1886, imobilul familiei Mihai Avramovici.

Conform procesului-verbal nr.1543/19 noiembrie 1886, imobilul era descris astfel: „Un loc liber în orașul Galați, cvartal 4, str. Mihai Bravu, actualmente Cuza-Vodă, fără număr. Megieșit la apus cu zisa stradă, la răsărit cu fabrica de bere a lui Helm, la miază-zi cu imobilul Dlui Mincu Crețeanu și la miază-noapte cu a Dlui Cuculea. Are clădită pe acest loc una casă la față, construită solid, din cărămidă, acoperită cu olane, în stare bună, având încăperi șase odăi, un salon, o sală, o cameră rece și la antret o scară din piatră albă. În șir cu acestea, /sunt/ atenanse⁸; acea construcție având patru odăi, un beci legat cu cărămidă, o șură cu grajduri de scânduri, vechi, în curte o fântână și în fundul

⁴ Moise N. Pacu, *op. cit.*, Partea a II-a, p. 298.

⁵ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați, de la origini până la 1918*, ediția a II-a, Ediție de pr. Eugen Drăgoi, Ed. „Partener”, Galați, 2008, partea a II-a, p. 223-224.

⁶ *Ibidem*, p. 343.

⁷ Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 129.

⁸ Atenasa este un corp secundar al unei case, folosit pentru bucătărie, spălătorie etc.

locului o vie, având aproximativ 400 butuci și copaci roditori”⁹. Imobilul a intrat în posesia Băncii „România” la 23 martie 1887¹⁰.

În data de 23 aprilie 1889, Gheorghe C. Robescu, autorizează pe soția sa Ecaterina Robescu, să cumpere de la lichidatorii Băncii „România”, sucursala Galați, casa de pe strada Mihai Bravu, nr. 16, pentru suma de 25.000 lei¹¹. Din această sumă Ecaterina Robescu a achitat băncii 18.000 lei, restul de 7.000 lei urmând a-l plăti în rate. Odată cumpărat imobilul, soții Robescu își propun să construiască o nouă casă pe locul casei lui Mihai Avramovici. Acesta trebuie să fie motivul pentru care Ecaterina Robescu, cu asentimentul soțului, se împrumută în același an, 1889, cu suma de 12.000 lei de la Societatea Creditului Funciar Urban București. Considerăm că lucrările pentru casă au început în 1889-1890, iar din locuința veche a lui Avramovici nu au păstrat decât fundațiile și hruba. După aproape patru ani, în anul 1893 Ecaterina Robescu, tot cu asentimentul soțului ei, Gheorghe Robescu, mai împrumută 25.000 lei de la Alexandrina D. Florescu din București, cu ipotecă de gradul doi pe imobilul din Galați, str. Mihai Bravu nr. 16. Din *Contractul de ipotecă* reținem că imobilul din Galați era situat în „strada zisă actualmente Mihai Bravul nr. 16, cartierul al patrulea, cumpărat de mine... compus dintr-un loc cu toate clădirile construite **și actualmente în construcțiune** (s.n.), cu grădinile aflate pe dânsul și **cu construcțiunile ce se vor mai face** (s.n.), pe care toate le afectez cu această ipotecă”¹².

Un nou împrumut ipotecar este contractat de Ecaterina Robescu în anul 1894, în valoare de 45.000 lei de la „Societatea Creditului Funciar Urban” București. Documente prezentate contrazic afirmația făcută de arhitectul Mihail Caffé, care aprecia că 1896 este anul în care s-a construit *Casa Robescu din Galați*, la câțiva ani după construcțiile reprezentative din București, în același an cu *Casa Robescu din București* și cu un an mai devreme decât *Vila Robescu de la Sinaia*¹³. Tot Mihail Caffé face afirmația că între Ion Mincu și familia Robescu ar fi fost „ceva relații de rudenie”.

La sfârșitul veacului al XIX-lea, Casa Robescu din Galați era compusă dintr-o „clădire din zid, în două etaje acoperite cu table, având în etajul de jos cinci camere cu trei antreuri, și în etajul de sus, opt camere cu un antreu și scări; sub această casă se află o bașcă. Atenanțe tot de zid, în două etaje acoperite cu

⁹ Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale, Fond Tribunalul Județului Covurlui, *Registrul de Transcripțiuni pe anul 1887*, vol. I, f. 223^v. În continuare se va cita SJGAN.

¹⁰ Ibidem, f. 224.

¹¹ Ibidem, *Registrul de transcripțiuni pe anul 1889*, vol. III, f. 55.

¹² Ibidem, *Tribunalul Județului Covurlui, S. I., Judecătorești*, dos. 51/1898, f. 113.

¹³ Mihai Caffé, *Ion Mincu*, București, p. 23.

table, având în etajul de jos două camere, un antreu și sus două camere. Sub atenanțe, hrubă. Două șoproane de scânduri, acoperite cu tablă, curtea spațioasă, cu grădină împrejmuită cu gard de fier, două sere, și la stradă gard de fier”¹⁴.

Toate aceste împrumuturi cu ipotecă pe imobilul din Galați, str. Mihai Bravu nr. 16, neplătite la timp, au condus la un lung șir de procese pentru executare silită a proprietății ipotecate, până târziu în perioada interbelică. De altfel, atunci când își ipotechează din nou casa pentru un împrumut de 80.000 lei, în anul 1919, Ecaterina Robescu vorbește despre „construcții vechi și noi”¹⁵ pe care le are în proprietate.

La recensământul din anul 1910, casa de pe strada Mihai Bravu nr. 28¹⁶ este înregistrată pe numele lui Gheorghe Robescu¹⁷. La 7 octombrie 1927, se încheie un contract de închiriere între Ecaterina Robescu, „văduvă, domiciliată în Galați, Str. Mihai Bravu, no. 28, în calitate de proprietară și Consulatul Republicii Poloneze la Galați”, reprezentată de consulul Zdzisław Maciejowski pentru un spațiu în care să funcționeze consulatul polonez¹⁸. Până în acel moment Consulatul Republicii Poloneze din Galați, avea închiriat un imobil ce se afla pe Str. Vulturul nr. 4 bis¹⁹. Recensământul din anul 1929, înregistrează casa de pe strada Mihai Bravu, nr. 28 pe numele Ecaterinei Robescu²⁰.

Între anii 1938-1940, în Casa Robescu din Galați a fost instalată reședința Rezidentului regal de la Dunărea de Jos. În „Amintirile” sale, Constantin C. Giurescu face aprecieri la adresa familiei Robescu și a casei, despre care spune că fusese reparată de predecesorul său Victor Cădere²¹.

În anul 1945, Ecaterina Robescu a vândut proprietatea sa din Galați, strada Mihai Bravu, nr. 28, Casei Centrale de Asigurări Sociale, pentru suma de 163.472.000 lei²². În actul de vânzare-cumpărare se dau dimensiunile terenului, suprafața construită, vecinii. Se face precizarea că starea de conservare a clădirilor este într-un raport de expertiză, raport pe care nu l-am găsit.

Recensământul din anul 1948, care înregistrează proprietari și chiriași, laolaltă, menționează că în casa de pe strada Mihai Bravu, nr. 28, funcționa

¹⁴ SJGAN, Fond Tribunalul Județului Covurlui, Judecătorești, dos. 51/1898, f. 13-14

¹⁵ Ibidem, Fond Primăria orașului Galați, dos. 18/1919, f. 81-82.

¹⁶ După noua numerotare.

¹⁷ SJGAN, Fond Primăria orașului Galați, dos. 15/1898-1913, f. 259.

¹⁸ Ibidem, Tribunalul Covurlui, Acte autentice, dos. 19/1927, f. 195-196, 215.

¹⁹ Gh. N. Munteanu-Bârlad, *Galații*, „Societatea de editură științifică-culturală”, Galați, 1927, p. 156.

²⁰ SJGAN, Fond Primăria orașului Galați, dos. 43/1929, f. 33.

²¹ Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Ed. All, București, 2000, p. 273.

²² SJGAN, Fond Tribunalul județului Covurlui. Registrul de transcrieri, dos. 263/1945-1946, f. 136-138.

Comandamentul sovietic²³. În perioada 1958-1979, în Casa Robescu a fost sediul Arhivelor Statului Galați, iar după lucrările de consolidare și reparații, a devenit Casa pionierilor, astăzi Palatul copiilor.

Casa Robescu a fost înscrisă în Lista monumentelor istorice din anul 1979, Cod GL-II-m-A-03064

Poate că nu este greșită denumirea de *palat*, pentru că această casă depășește dimensiunile obișnuite ale reședințelor oamenilor bogați din Galați, contemporani cu Gheorghe Robescu. De altfel, și Mihail Caffé apreciază: „*La Galați Mincu face un fel de vilă-palat*”²⁴.

Casa este amplasată în curte și este protejată printr-un spațiu și un gard din fier forjat, adevărată broderie din metal. Construcția se dezvoltă pe subsol parțial, parter și etaj. Corpul principal are o suprafață construită de 460 m.p., iar aripa de serviciu 80 m.p.²⁵.

Accesul principal este pe latura de sud, din curte. Un vestibul face trecerea spre holul central, în jurul căruia gravitează spații cu funcții diverse. În holul central, peretele opus ușii de acces are trei arcade, două formează nișe în care, probabil, erau montate oglinzi ori erau expuse obiecte de artă decorativă. A treia arcadă este deschiderea spre scara de lemn cu balustradă masivă, care conduce la etaj.

²³ Ibidem, Fond *Primăria orașului Galați*, dos. 179/1948, f. 88^v.

²⁴ Mihail Caffé, *op. cit.*, p. 55.

²⁵ SJGAN, Fond *Tribunalul județului Covurlui*. Registrul de transcrieri, dos. 263/1945-1946, f. 136-138.

Din holul central, spre stânga, către stradă, se trece în două camere mari, luminoase. Din prima, printr-o arcadă largă, se face trecerea într-o terasă închisă cu feronerie și sticlă; din cea de a doua, se poate ieși spre o terasă mare, deschisă spre latura de nord-vest a casei. Ușa către această terasă este marcată în exterior de elemente ceramice policrome. Aceasta ar fi putut fi o intrare oficială, de onoare a casei. Probabil că cele două camere mari, cu ieșiri pe terase erau folosite la ocazii festive.

La etaj sunt camere mari, cu două ieșiri spre două foișoare inspirate din arhitectura tradițională. Reparațiile succesive au ras decorația din stucatură, care probabil a existat, la fel ca la alte locuințe din aceeași epocă.

În unele camere se mai păstrează sobe cu cahle din teracotă albă având motive ornamentale, sau cu medalioane centrale și feronerie originală. După reparațiile de la începutul anilor optzeci ai secolului trecut, casa a fost racordată la termoficare.

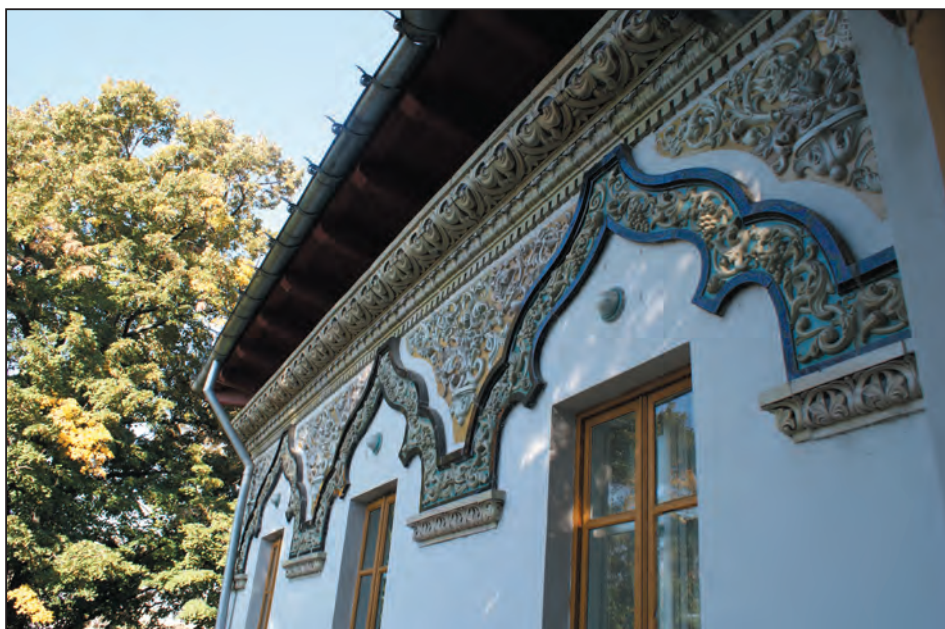
În casă se mai păstrează câteva piese de mobilier: dulapuri-vitrină și două oglinzi mari de la care, noi credem, lipsesc unele componente din lemn.

Conducerea Palatului copiilor apreciază că cele câteva tablouri expuse ar fi din zestrea casei. Din aceeași sursă am aflat că în depozitul instituției se află un candelabru mare, care ar fi fost amplasat în holul central de la intrare. O scară îngustă face legătura între subsol, parter, etaj și pod.

Casa are și o aripă de serviciu, care se dezvoltă în continuarea corpului principal, în lungul curții; are parter și etaj, dar înălțimea este mai mică, fiind tratată mai simplu și fără elemente decorative.

Prin decorațiunile exterioare și interioare, Casa Robescu este cea mai frumoasă reședință particulară din Galați. Este un echilibru al volumelor, al plinurilor și al golurilor, al felului în care este amplasată decorația. Dintre creațiile arhitectului Ion Mincu, seamănă cu Casa Lahovary și cu Bufetul de la șosea din București.

Fațadele sunt împărțite în două registre printr-un brâu masiv, în torsadă, lat de 80 cm, de culoare gălbuie. În ocnite mici sunt amplasați butoni albi de ceramică, puternic reliefați.

În registrul inferior, la nivelul parterului, pe latura de sud, două medaioane circulare, încadrate de coroane cu motive vegetale, păstrează urmele inițialelor „G.R”, de la numele lui Gheorghe Robescu. Cele două litere au fost martelate după 1945.

Dar ceea ce trimite imediat la creația arhitectului Ion Mincu este decorația din ceramică policromă, smălțuită. Motive vegetale, mlădițe volubile, frunze și fructe acoperă timpanele unor arcaturi trilobate, amplasate în zona superioară a fațadelor. Colorată în alb, albastru și galben aceste decorațiuni contrastează cu relativa sobrietate a clădirii. Peste cornișa mult ieșită a antablamentului apar piese din lemn - capete ale grinzilor transversale și console care susțin streșina lată a acoperișului. Și cum între grinzi și console rămân vizibile spațiile mari, acoperișul pare suspendat și fără legătură cu construcția de dedesubt.

Pe latura de sud, deasupra vestibulului, se evidențiază un foișor, susținut de șase stâlpi din lemn strunjit, identici cu cei de la „Bufetul de la Șosea” din București. Pe latura de vest, deasupra terasei închise, există un balcon al cărui acoperiș pare că plutește. Fațada casei are un parfum de veche arhitectură țărănească, excelând prin detaliul prețios și cultivat, dar și prin exigențele unei locuințe aristocratice.

La începutul anilor optzeci s-au făcut lucrări de consolidare și reparații după un proiect întocmit la Institutul Județean de Proiectări Galați și avizat cu nr. 142/1980 de Consiliul Culturii. S-au făcut consolidări cu tiranți metalici, s-au înlăturat zidurile interioare construite ulterior, s-a refăcut instalația electrică și sanitară, s-a racordat casa la termoficare, s-au refăcut tencuielile exterioare cu praf de piatră și s-a schimbat tabla de pe acoperiș.

Dintre istoricii arhitecturii românești, cel care analizează mai amănunțit creația arhitectului Ion Mincu este Gh. Curinschi Vorona²⁶. Consemnăm, de asemenea, pe Mihail Caffé și Nicolae Petrașcu²⁷.

Și după ce a făcut o reședință particulară atât de frumoasă, arhitectul Ion Mincu a câștigat concursul pentru proiectarea Palatului Administrativ de la Galați. Planurile originale, existente la „Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale”, poartă semnătura Ion Mincu și sunt datate 1902. În perioada 1904-1906 Ion Mincu va conduce direct lucrările de construire a sediului Prefecturii județului Covurlui, realizând aici, la Galați, una dintre lucrările sale reprezentative.

²⁶ Gh. Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, Ed. Tehnică, București, 1981, p. 292-293.

²⁷ Mihai Caffé, *op. cit.*, p. 23, 55; N. Petrașcu, *Ion Mincu*, Ed. Cultura Națională, București, 1928.

Villa Scolari-Trolli din Iași, arhitect Giulio Magni

Ileana Kisilewicz

Cercetările istorice recente dedicate complexei problematice a raporturilor italienilor cu țările și popoarele Europei ale căror culturi, limbi și tradiții au afinități cu civilizația romană și cu limba latină, au produs o serie de lucrări grupate pe țări și regiuni¹. Până în prezent însă, această temă a produs puține lucrări de sinteză privind România – aproape toate fiind orientate către studierea fenomenelor și situațiilor circumscrise unui arc de timp limitat, în domenii cum ar fi istoria, economia, politica și religia.

Prima manifestare internațională dedicată arhitecților italieni care au lucrat în bazinul Mării Mediterane a avut loc în 2004 la Salonic și s-a numit *Architetti italiani nei Balcani nell'Ottocento e nell Novecento*². Inițiativa internațională a pus în valoare multe nume uitate în Italia, dar devenite deja celebre în spațiile culturale în care au activat. Rezultatele parțiale au fost reunite într-un volum în care se citează de către Ezio Godoli printre cele 200 de nume doar cinci arhitecți care au avut colaborări în România³. Autorul remarca necesitatea continuării colectării datelor, dat fiind impactul cultural pe care l-a avut acest grup relativ restrâns de specialiști, dacă îl raportăm la mărimea ariilor geografice și la diversitatea culturală, implicarea lor în foarte multe programe de arhitectură și în multe problematice ridicate de fondul construit autohton (infrastructură, restaurări, modernizarea instituțiilor), capacitatea de adaptare la cerințele estetice locale și chiar la materiale și tehnici locale dar și abilitatea cu care au impus anumite modele ale arhitecturii italiene, mai ales în perioada interbelică.

¹ Lucrările au urmărit: evoluția schimburilor economice și efectele pe care le-au produs pe termen scurt și lung, implicarea diverșilor artiști și arhitecți italieni la dezvoltarea artelor europene și modul în care au interacționat cu societățile locale și cu comanditarii, precum și influența directă sau indirectă pe care au exercitat-o în epocă, studierea grupurilor de emigranți italieni în zonele în care s-au stabilit, asimilarea lor sau modul în care s-au adaptat la alte spații, având alte mentalități.

² [Arhitecți italieni în Balcani, în secolele XIX și XX].

³ Ettore Battiti, Gherardo Bosio, Giulio Magni, Clemente Busiri Vici, Antonio Valente (Ezio Godoli, Milva Giacomelli – *Architetti e ingegneri italiani dal Levante al Magreb 1848 – 1945*, Maschietto Editore, Firenze, 2005).

Chiar dacă istoriografia română a manifestat de multe ori un interes special pentru relațiile italo-române, sunt puține studii care să-și fi propus cercetarea contribuției italiene în arhitectura românească. Studii separate și lucrări de sinteză au semnalat prezența constructorilor italieni în România, identificând grupurile și figurile profesionale. Cu toate acestea, nu am identificat lucrări, din domeniul arhitecturii, privind activitatea italienilor în spațiul românesc și nici în sens mai larg din domeniul construcțiilor.

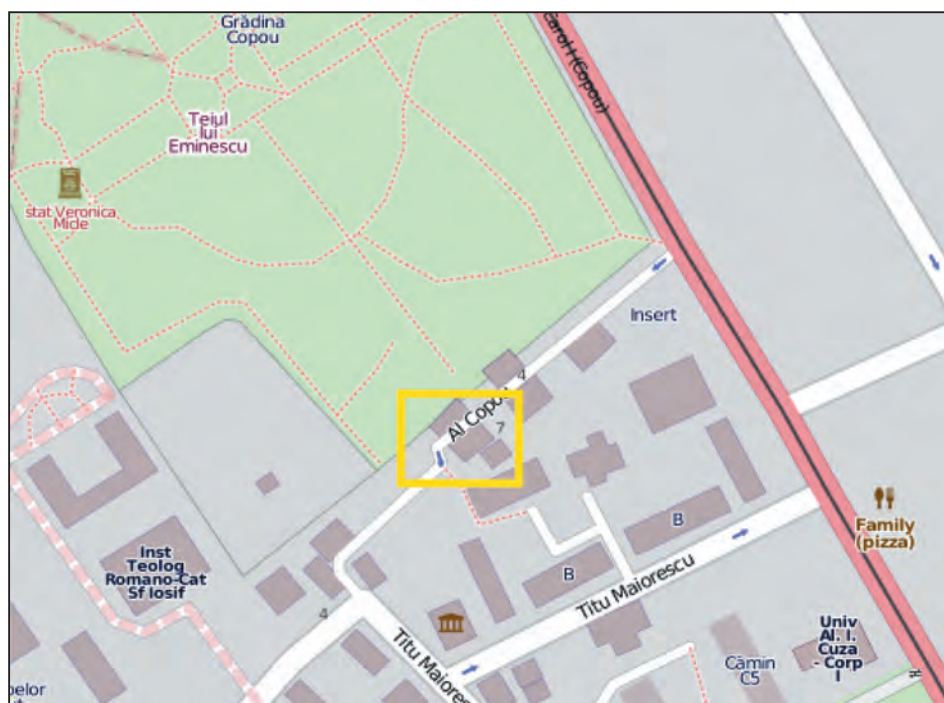
În urma perioadei de cercetări petrecute la Veneția, precum și la Roma, grație bursei „Nicolae Iorga”, în cursul anilor 1999 și 2000, la Institutul Român de Cultură și Cercetări Umaniste, în care am studiat preponderent activitatea arhitectului Giulio Magni în Italia și în România, am continuat să adun date despre meșteri, antreprenori, ingineri și alți arhitecți italieni. După această experiență, care a continuat cu scurte vizite în peninsula, în căutarea datelor complementare, am reluat cercetarea prin prisma experienței de inspector de monumente istorice pe care o desfășor la București și care mi-a permis să descopăr modificările și adaptările funcționale survenite la lucrările arhitectului italian în timpul ultimului secol.

Succesul nu constituie o dominantă în viața lui Giulio Magni⁴. Din momentul în care debutează ca tânăr arhitect pe scena romană, în 1887, și până la întoarcerea sa definitivă, din România în Italia, în 1904, prezența sa

**Giulio Magni. Portret în ulei pe pânză,
G. Ciani, 1913.
Galleria Accademia di San Luca, Roma**

⁴ Giulio Magni (1859 – 1930). Studii: Academia di San Lucca, Roma, în 1881. (Raffaella Catini, *I concorsi Poletti 1859 – 1938*, Accademia Nazionale di San Luca, Edizioni de Luca, 1999) Colaborări profesionale: Giuseppe Sacconi pentru Monumentul „Vittorio Emanuele”, Roma, Manfredo Manfredi, Raymondo D’Aronco, Petre Antonescu pentru Accademia di Romania de la Roma. Mauro Artibani, *Giulio Magni 1859 – 1930. Opere e progetti*, Edizioni Kappa, Roma, 1999. (Nicolae Lascu, *Giulio Magni – un arhitect italian la Primăria Capitalei*, în „Anuar al arhivelor Municipiului București”, București, 1998, p. 148-153; Ileana Zbirnea, *Giulio Magni. I suoi progetti di architettura in Romania*, în: „Annuario Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, anno 3 (2001), Casa Editrice Enciclopedica, Bucarest, 2001, p. 162–204, Ileana Kisilewicz, *Școala Română din Roma. Istorie și arhitectură*, în „Revista Monumentelor Istorice”, nr. 1-2/2010, anul LXXIX, p. 37-46).

Localizare site www.google.com

este puțin remarcată. După aproape patruzeci de ani, s-a bucurat de celebritate și de recunoaștere publică, odată cu inaugurarea unor lucrări de anvergură, cum au fost Ministerul Marinei și locuințele sociale din cartierul Testaccio, toate realizate la Roma. În cei aproape cincizeci de ani de activitate, din 1881 și până aproape de sfârșitul vieții, în 1930, a abordat, în lucrările sale, teme foarte variate ca funcțiune și amplasare, rezolvând problemele urbanistice, dar și detaliile de arhitectură cu aceeași sensibilitate și originalitate. În portofoliul de arhitect, conservat în orașul natal Velletri, regăsim astăzi proiectele realizate în Italia cât și în România pentru: vile, imobile urbane, locuințe sociale, arhitectură industrială, monumente comemorative, școli, gări, biserici, birouri, magazine, dar și propuneri de reabilitare a unor monumente istorice de la Roma.

În 1895, Giulio Magni semnează proiectul Vilei „Scolari–Trolli”, construită apoi la Iași, pe Dealul Copoului. În ordinea cronologică a lucrărilor conservate în arhiva bibliotecii comunale a localității italiene în care s-a născut arhitectul, Villa „Scolari Trolli” este consemnată ca primul proiect de locuință realizată în România și singurul la Iași de acest autor.

În anul 2000, Villa „Scolari–Trolli” era încă neidentificată pe teren. Literatura de specialitate o menționa, dar fără alte detalii. Lipsa consemnării

Aleea Principesa Maria (Carte poștală de epocă, f.a.)

comentariilor autorului asupra acestei lucrări, precum și absența analizelor critice sau de istorie a arhitecturii contemporane au stimulat cercetarea de față, care și-a propus readucerea la lumină a valorilor de artă a construirii unui edificiu civil la Iași, proiectat de un important arhitect italian pentru doi conaționali, antreprenori de succes stabiliți pe pământurile moldave.

Mulți călători străini, care au venit la Iași în a doua jumătate a secolului XIX, descriu Copoul cu strada sa elegantă, palatele și grădinile, unde, așa cum consemna Moritz von Angelli, locuia marea aristocrație. „Locul cel mai strălucitor și mândria Iașului era *Quartier noble* din așa-numitul Copou, o stradă largă, pavată cu piatră de macadam, care urca lin, făcându-se din Ulița Mare, și care mergea printre vilele, uneori chiar și palatele și grădinile unde locuia marea aristocrație (boieria) spre bine îngrijita grădină publică cu același nume. Copoul era singura stradă practicabilă din Iași pe orice vijelie, ceea ce se datora în mare parte pantei sale abrupte și foarte restrânsei circulației a atelajelor grele”⁵.

Tot în Copou se afla și Teatrul Național, care dispărea în urma incendiului din 1887. În 1893, pe amplasamentul fostului teatru încep lucrările Palatului Universității, după proiectul arhitectului Louis Blank, sub antrepriza italienilor Trolli și Scolari⁶.

⁵ Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă, vol. VI (1852-1856), coordonatorul volumului: Daniela Bușă, Editura Academiei Române, București, 2010, p. 547.

⁶ Gheorghe Iacob, Alexandru-Florin Platon, *Istoria Universității din Iași*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010.

La mică distanță de universitate, cei doi antreprenori ridică după 1896 un ansamblu de locuințe pe un teren viran, în imediata apropiere a Grădinii Copou. Consemnarea lui Rudolf Suțu⁷ privind existența acestor construcții este confirmată de cererea depusă la Primăria Comunei Iași în 1896, la 26 februarie. „*Domnule Primar. Subscrișii Trolli Giuseppe și Carlo Scolari antreprenori de lucrări publice dom(iciliați) in Iași, str. Carol desp(ărțământul) I, voim a clădi 5 ville pe locul viran de pe lângă Grădina Publică (Copou,) str. Carol, N. Avem onore a ve presenta planurile necesare pentru tote cinci cladiri, în număr de 26 bucăți, în dublu esemplare, și vè rugăm se bine voiți a dispune a ni se elibera autorizațiunea cuvenită. Primiți vè rugăm asigurarea preosebitei noastre stimè. Trolli și Scolari*”⁸.

Imobilul a fost proiectat pentru un front construit închis, fără deschideri pe fațadele laterale, exploatând complet lățimea parcelei. Amplasarea pe parcelă este rezolvată ca un „capăt de perspectivă”, care, la rândul-i, prin transparența creată de cele două deschideri suprapuse din traveea centrală permit continuarea perspectivei în decorul verde al Grădinii Copou, asemănătoare rezolvărilor baroce în care falsele perspective amplificau scara obiectelor amplasate în planul cel mai depărtat de privitor.

Configurația specială a edificiului desfășurată pe un teren de mici dimensiuni și într-un regim de înălțime dezvoltat pe demisol, parter și etaj ilustrează capacitatea tânărului arhitect italian, pe atunci, de a rezolva tema de arhitectură pentru un edificiu plurifamilial și multifuncțional.

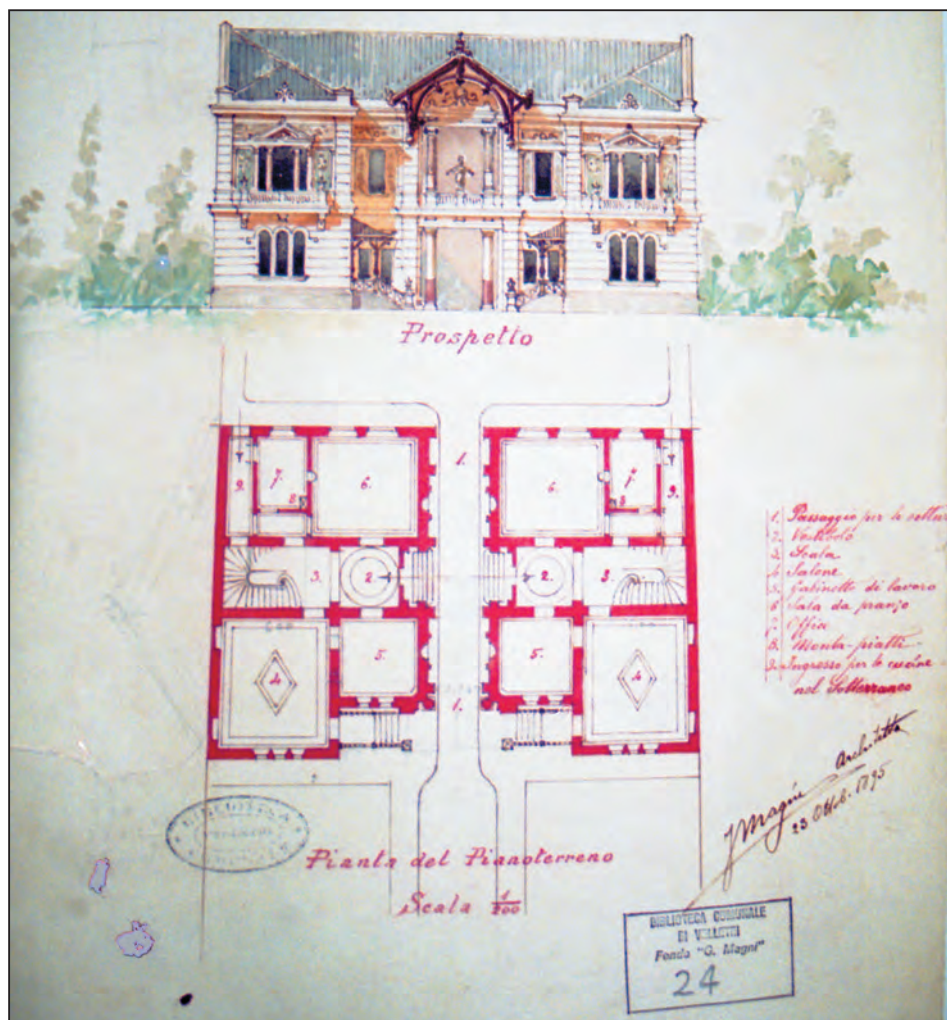
Rezolvarea în plan este pentru două locuințe dispuse în oglindă una față de cealaltă. Accesele principale se fac atât din gang, cât și dinspre fațada principală, oferind soluții de protecție împotriva intemperiilor. Gangul este calculat pentru accesul unei trăsurii. Singurul plan existent în arhiva de la Velletri descrie cu lux de amănunte destinația încăperilor, dar și modul de viață într-o locuință la sfârșitul secolului al XIX-lea⁹. Astfel, circulațiile sunt proiectate separat pentru proprietar și separat pentru zona de bucătărie-servicii. Mai mult, bucătăria este amplasată în demisol, iar mâncarea este ridicată cu un montcharge.

⁷ „Aleia Principesa Maria, construită de către arhitecții italieni stabiliți la Iași, Trolli și Scolari. Până la construirea vilelor, era aici un loc viran. Grădina publică avea o ieșire în această parte”. Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, Tipografia „Lumina Moldovei”, Iași, 1923.

⁸ Scrisoarea cu antet „G. Trolli și C. Scolari. Antreprenori de lucrări publice”, la Arhivele Naționale. Serviciul Județean Iași, Fond Primăria Iași, dosar 26/4, vol. I.

⁹ Descrierile sunt în limba italiană. Pe latura din dreapta apar numerotate funcțiunile spațiilor: 1. pasaj trecere trăsură, 2. vestibul, 3. scara, 4. salon, 5. birou, 6. sufragerie, 7. oficiu (bucătărie), 8. montcharge, 9. acces bucătărie. Biblioteca Comunală Velletri, Fond Giulio Magni, planșa 24.

Proiect Villa Scolari-Trolli, scara 1/200, semnat G. Magni, datat 23 octombrie 1895
(Biblioteca Comunală Velletri, Fond Giulio Magni, planșa 24)

Din proiectul de autorizare¹⁰, conservat astăzi doar la Iași, putem înțelege organizarea acestor locuințe, așa cum le-a proiectat Magni în 1895. Parterul adăpostește spații de studiu și contacte sociale, pe lângă obișnuitele spații rezervate sufrageriei și oficiului bucătăriei. Etajul este exclusiv destinat familiei-familiilor, fiind proiectat, pentru fiecare, cu trei încăperi de locuit și o baie accesibilă din casa scării. Cele două locuințe comunică în zona etajului prin spațiului de seră/loggie. Secțiunea transversală adaugă o nouă

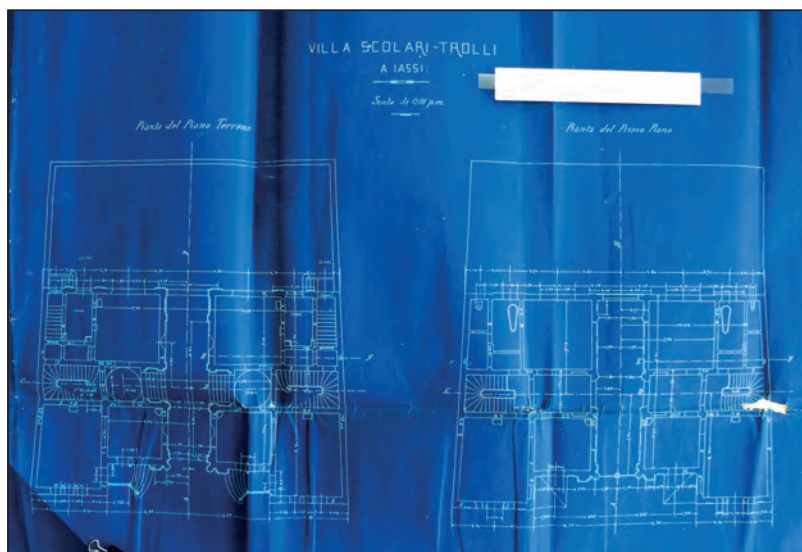
¹⁰ Proiectul redactat la scara 1/100 nu conține descrieri ale spațiilor locuite sau indicații despre materialele utilizate. Arhivele Naționale. Serviciul Județean Iași, *loco cit.*

Fațada principală. Proiect Villa Trolli-Scolari la Iași, scara 1/100, nesemnat.
(Arhivele Naționale. Serviciul Județean Iași, Fond Primăria Iași, dosar 26/4, vol. I)

Secțiune. Proiect Villa Trolli-Scolari la Iași, scara 1/100, nesemnat.
(A.N.S.I., Fond Primăria Iași, dosar 26/4, vol. I)

**Proiect Villa Trolli-Scolari la Iași, scara 1/100, nesemnat.
(A.N.S.I., Fond Primăria Iași, dosar 26/4, vol. I)**

informație: scara de acces la etaj era luminată natural prin intermediul unui luminator de mari dimensiuni, bogat decorat, situat în planul acoperișului.

Atenția acordată proiectului poate fi verificată și în planșele detaliilor de tâmplărie pentru ușile de acces de la intrare din exterior sau/și interior¹¹ conservate la Velletri. Unica adnotare care nu se materializează nicăieri în materialul arhivistic este o listă de planșe desenate, care amintește de fațada secundară și două secțiuni, dar și detalii de execuție la scara 1/5¹².

Detaliul marcării și decorării traveii centrale, cu șarpanta din lemn decorată atent, evocând arhitectura montană, a fost reluat și rafinat de Magni mai târziu, în proiectele pentru Casa Elie Radu și Școala Mavrogheni, ambele construite la București.

Edificiul a fost realizat cu fidelitate în privința dimensiunilor, a compoziției fațadelor, proporțiilor golurilor, plinurilor, accentelor, dar s-au adus unele modificări față de proiectul inițial. Traveea centrală este rezolvată în favoarea monumentalității, este ridicat timpanul deschis deasupra arcului care decorează spațiul central vitrat cu destinație de seră sau loggie.

Așa cum demonstrează imaginea de epocă, loggia a fost închisă cu suprafețe vitrate, devenind un spațiu interior protejat. Locuința a făcut parte

¹¹ Biblioteca Comunală Velletri, Fond Giulio Magni, planșe 25, 26, 27.

¹² *Ibidem*, planșa 24.

Villa Scolari-Trolli, aleea Copou, nr. 4. Foto 2012 – Ileana Kisilewicz

Foto cca 1900, din portofoliul de lucrări al arhitectului (B.C.V., Fond Giulio Magni)

Imagini acces în locuință și din gang, alea carosabilă. Foto 2012– Ileana Kisilewicz

de la început dintr-un ansamblu de locuințe de închiriat și a rămas astfel cel puțin până la naționalizare.

Astăzi, clădirea a pierdut majoritatea decorațiilor, fie mulaje, feronerie, tâmplăriile decorate de la ferestre, acoperișul este schimbat prin adăugarea streșinii, a jgheaburilor și burlanelor vizibile, dar și mica statuie de la intrare a fost înlăturată. Gangul este o alee carosabilă publică, destul de intens folosită. Locuința a fost divizată în patru unități de locuit, prin dezvoltarea unor accese de pe fațada secundară.

Putem afirma că filioanele de cercetare istorică asupra prezențelor italiene în spațiul românesc rămân valabile până astăzi și au conotații instrumentale, așa cum sunt toate evidențele și statisticile asupra emigrației italiene privind: ocupația, sexul, vârsta, starea civilă, motivul emigrării, tipul de contract toate aceste date rămânând însă marginale acum, în analiza de față. Studiile asupra italienilor în lume¹³ au proiectat pe un fond istoric mai amplu rezultatele unor personaje importante care și astăzi sunt un punct de plecare important pentru lărgirea imaginii și cunoașterii interferențelor culturale și a

¹³ Multitudinea cercetărilor italiene privind evoluția emigranților italieni în alte spații culturale și geografice stimulează organizarea reuniunii italienilor din diaspora, urmând ca, anual, să fie organizate conferințe, și să se acorde premii pentru contribuții la răspândirea culturii italiene în lume.

împletirii intereselor economice și politice între statele italiene – apoi ale Italiei – și a românilor și României.

Cele prezentate conduc la următoarele concluzii: din punctul de vedere al istoriei arhitecturii în România, Villa Trolli-Scolari reprezintă un unicat în modul de proiectare și de construire pe deasupra unei căi de acces. Din punct de vedere urbanistic, villa este un exemplu de locuință proiectată pentru o alee rezidențială privată, care s-a adaptat perfect la exigențele urbanistice ale momentului și care, prin prezența ei, a impus reguli compoziționale pe tot parcursul aleii, rezultând un ansamblu care, la rândul lui, poate constitui subiectul unor viitoare cercetări.

Un plan de asanare a zonei Cotroceni în anul 1898

Ion Giurcă

Modernizarea Capitalei României era la sfârșitul secolului al XIX-lea un deziderat și o necesitate, izvorâte din situația concretă a orașului, străbătut de râul Dâmbovița, la acea dată cu un curs sinuos, chiar după lucrările de regularizare din anii 1880-1883. Așa cum se apreciază într-o lucrare destinată istoriei Bucureștiului, *Domeniul în care s-au produs mari transformări a fost cel hidrotehnic. Canalizarea și rectificarea Dâmboviței, precum și construirea noilor instalații moderne pentru alimentarea cu apă a orașului constituie lucrări dintre cele mai importante ale perioadei postbelice (Războiul de Independență - n.n.), care au afectat și alte sectoare ale vieții orașului. Lucrările de canalizare și rectificare a Dâmboviței, începute în 1880, după planurile inginerului Grigore Cerkez, au fost terminate în anii 1883-1884*¹.

Inițiativa asanării cursului Dâmboviței a aparținut lui Atanase Stolojan, ministrul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor în guvernul condus de către Dimitrie Sturdza (1897-1898), de comun acord cu primarul Capitalei, la acea dată Constantin F. Robescu. Atanase Stolojan, un mare proprietar de terenuri și alte obiective economice, era deținătorul conacului de la Herești (35 km sud-est de București), care aparținuse generalului Constantin Năsturel, vândut lui Milos Obrenovici, care, la rândul său, l-a cedat ministrului în anul 1881 pentru suma de 4 milioane de lei².

Asanarea zonei Cotroceni fusese cerută probabil de către regele Carol I, în condițiile recente stabiliri a reședinței Principelui Ferdinand, cât și a constatării: „În adevăr, insalubritatea reședinței princiare provine din mai multe focare de infecție, aflate prin împrejurimi, unele chiar foarte aproape de palat, cari ar continua de a produce în viitor efectele lor dezastruoase dacă n-ar fi și ele suprimate”.

Situația din vara anului 1897 era determinată și de efectele inundațiilor care se produsese și determinaseră ca apa să ajungă inclusiv pe vechiul curs al Dâmboviței. Anul 1897 „a fost cel mai ploios, cu o medie anuală a precipitațiilor de 860,5 mm (298 mm. în iunie), față de media multianuală de 585mm”³.

¹ Istoria orașului București, vol. I, Muzeul de istorie a orașului București, 1965, p. 314.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Casa Regală, Miscelane, dosar nr. 134, f.1.

³ Maria, regina României, Povestea vieții mele, vol. I, Editura Moldova, Iași, 1991, p. 108.

Este posibil ca cerința adoptării unor măsuri de asanare a zonei palatului princiar să fi fost determinată și de îmbolnăvirea gravă a prințului moștenitor Ferdinand. Așa cum scria mai târziu Regina Maria, „În vara aceluiași an, 1897, început atât de vesel, am avut de trecut printr-o groaznică îngrijorare: soțul meu se îmbolnăvi de o formă virulentă a frigurilor tifoide și era cât pe ce să-l pierdem”⁴.

În scopul studierii situației și elaborării propunerilor cu privire la lucrările care se impuneau pentru asanarea cartierului Cotroceni, Atanase Stolojan a emis ordinele nr. 53330 și 57697 din 2/14 august 1897, prin care a fost constituită o comisie formată din specialiști în domeniu. Concomitent, Primăria Capitalei, prin Ordinul nr. 29202/1897, a destinat reprezentanții săi, cu aceeași sarcină, care trebuiau să colaboreze cu cei ai ministerului.

Comisiei constituite i s-a cerut „un proiect pentru drenarea, desecarea și însănătoșirea radicală a porțiunii de teren situată în careul care începe din cheiul Dâmboviței, cuprinzând Grădina Botanică, șoseaua care duce la Cotroceni, Grădina Palatului de la Cotroceni, până la puțul Brâncoveanului și până la linia ferată”⁵.

La sfârșitul activității desfășurate de către comisie, în acord cu sarcina încredințată, responsabilii de proiect din Ministerul Agriculturii și Primăria Capitalei au întocmit un raport care a fost înaintat lui Atanase Stolojan în cursul anului 1898, din care rezultă concluziile și propunerile prezentate, modul de lucru și argumentele în sprijinul ideilor expuse și susținute.

Prima concluzie exprimată era aceea că focarele de infecție din valea Dâmboviței, pe cursul său prin oraș, erau determinate de stagnarea apelor și murdăriile sau depunerile de gunoaie și dejecții de la animale.

Din studiul efectuat rezultă că, privit din prisma Palatului Cotroceni, apele stagnante se aflau în vecinătatea imediată a Grădinii Botanice, dinspre străzile Erbăriei și Foca, până la Dâmbovița, iar la nord de Grădina Botanică, între terasamentele liniilor ferate și platformele celor două uzine: hidraulică și electrică. Spre est, peste cheiul Dâmboviței, până la Cazarma Malmaison

⁴ Ibidem, p.131.

⁵ A.N.I.C., fond. cit., f. 1.

Palatul Cotroceni în anul 1896

și Manutanța Armatei, apoi până la terasamentul căii ferate București (Gara Târgoviștei)-Filaret, stagnau încă apele adunate pe vechiul curs al râului.

Stagnarea apelor era determinată și de numărul mare de gropi existente ca urmare a extragerii pământului necesar fabricării cărămizii de către persoane particulare din mahalalele aflate în zonele Grozăvești, Pirotehnia Armatei și spatele Pepinierei Capitalei.

Pe Câmpia Cotrocenilor, care „numai frumoasă nu era.... care era când plină de nori, când plină de praf sau tare ca piatra”⁶, în spațiul cuprins între Șoseaua Cotrocenilor, Șoseaua Pandurilor, Calea 13 Septembrie și până la Fânăria Armatei, zona era foarte insalubră din cauza staționării apelor în adânciturile naturale din teren, în special în perimetrul delimitat de Depozitul de Muniții al Armatei, cazarma Escadronului 2 tren, barăcile militare și Finăria Armatei, situate în apropierea Palatului Cotroceni.

Dintre toate zonele afectate de staționarea apelor, „partea cea mai mlăștinoasă care contribuie la insalubritatea împrejurimilor reședinței princiare este cea cuprinsă între spatele Azilului (Elena Doamna - n.n.) și strada Carol

⁶ Ibidem, f. 2.

*Davila, până în apropiere de Fabrica Oppler, unde apar o mulțime de izvoare, între care și Fântâna Brîncoveanului, care provoacă o mulțime de bălți în toată lunca până în strada Carol Davila*⁷. Pânza freatică aflată la mică adâncime, circa 30 cm, permitea locuitorilor să sape gropi pentru captarea apelor, utilizate la udatul grădinilor de zarzavat. Problema care se ridica era aceea că apele acumulate erau infestate și urât mirositoare.

Între strada Carol Davila și cheiul Dâmboviței, începând de la Șoseaua Cotroceni, până la Școala Superioară de Medicină Veterinară, apele continuau să staționeze în porțiunile joase ale fostului curs al râului. Staționarea îndelungată a apelor era determinată de solul cu argilă compactă, groasă de aproape 17 m, care nu permitea infiltrarea apei în adâncime, fapt ce determina ca eliminarea acestora să se facă doar prin evaporare, un proces de durată, timp în care apele se alterau, deveneau miasmatică și constituiau adevărate focare morbide. Situația era necorespunzătoare și în partea de sud-vest a Palatului Cotroceni, pe așa numitul Platou al Cotrocenilor, unde apele se adunau în zona străzii Lupeasca, din dosul Fabricii de Bazalt, pe care se formau băltoace până în Calea 13 Septembrie „în care se răsfățau de obicei bivoli mahalagiilor”⁸.

Situația prezentată de specialiștii care efectuaseră studiul zonei era considerată ca fiind specifică în condiții meteorologice normale, chiar de secetă. În primăvara și vara anului 1897 fiind dominate de ploi abundente, uneori torențiale și îndelungate, apele au depășit nivelul așa-numitelor depresiuni naturale, astfel încât în zona delimitată de Șoseaua Pandurilor, strada Lupeasca și Calea 13 Septembrie, se formaseră mari băltoace, pentru a căror golire primăria Capitalei realizase un canal de scurgere în lungul părții de vest a străzii Lupeasca, „care duce aceste ape sub podul de pe Șoseaua Pandurilor, din dreptul liniei despărțitoare între Azilul Elena Doamna și Parcul Cotroceni, de unde apoi trec apele în canalul subteran care se afla în parc și care comunica cu canalul de scurgere de pe bulevardul Independenței”⁹. Aceste canale, apreciate ca foarte importante pentru preluarea apelor suprafață, se dovedeau a fi insuficiente în condiții de ploi abundente. Din acest motiv, primăria Capitalei realizase și o rigolă de scurgere a apelor care nu puteau fi preluate de canale, care se prelungea printr-un șanț rău întreținut până la intersecția străzii Carol Davila cu Bulevardul Independenței.

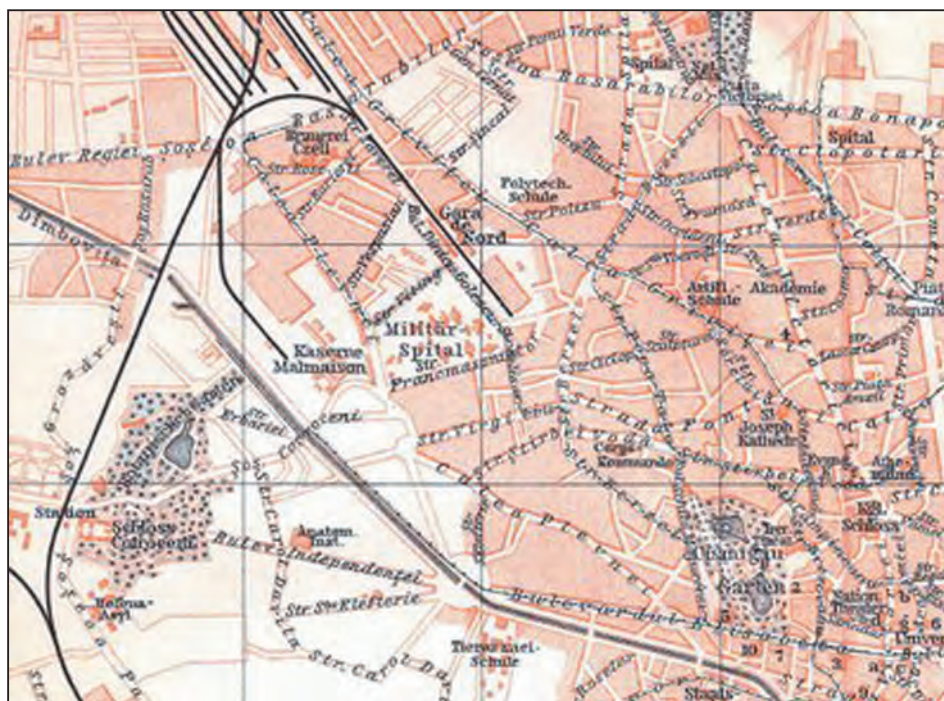
Specialiștii care studiau situația constataseră că parte din apele care se adunau către cele două canale proveneau din cele scurse pe rigolele din

⁷ *Ibidem*, f. 3.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 5.

curtea cazărmii Regimentului 2 geniu, apele murdare de la Azilul Elena Doamna și de pe Șoseaua Pandurilor, care veneau pe sub pod sau prin curtea Azilului. Configurația terenului, faptul că în Grădina Botanică erau realizate lucrări de drenaj, care asigurau scurgerea apei în cel mult 2-3 zile, a determinat ca apele scurse pe Șoseaua Cotroceni să inunde și să staționeze în parcul palatului circa două săptămâni.

În studiul întocmit la solicitarea Ministerului Agriculturii și primăriei Capitalei se mai arăta că în perioadele cu ploi abundente, datorită creșterii nivelului apelor Dâmboviței, se inunda mahalaua Grozăvești, creșterea fiind determinată și de acumularea creată pentru a asigura căderea necesară funcționării Uzinei Hidraulice.

Față de situația existentă în mahalaua Grozăveștilor, pentru evitarea în viitor a inundațiilor și staționării apelor, se propuneau două soluții, care necesitau, obligatoriu, canalizarea Dâmboviței în amonte de barajul Grozăvești, spre Ciurel.

O soluție era menținerea barajului și Uzinei Hidraulice în situația existentă, dar se considera că adâncirea Dâmboviței necesita construcția unui nou baraj și a altui pod CFR. Noul baraj care ar fi urmat să se realizeze trebuia să asigure menținerea aceluiași nivel al apelor, iar pentru evitarea inundațiilor să dispună de o „poartă” de descărcare prin care să se poată scurge excesul de

apă provenit în urma ploilor torențiale. Primăria Capitalei întocmise deja un proiect în acest sens, dar punerea lui în aplicare nu avea loc datorită unor neînțelegeri între Primăria Capitalei și Direcția Generală a CFR în privința reconstrucției podului de la Uzina Hidraulică. Neînțelegerile erau determinate de aspectele financiare ale proiectului, Direcția Generală a Căilor Ferate susținând ca noul pod să se construiască din fondurile primăriei Capitalei, justificând punctul său de vedere prin aceea că un asemenea obiectiv nu îi este necesar pe termen lung, în condițiile în care, în urma construirii Gării Centrale, traseul liniei București-Filaret urma a fi modificat. Autorii studiului cereau ca acest diferend să fie soluționat cât mai repede, pentru trecerea la punerea în aplicare a soluției propuse.

A doua soluție, apreciată ca preferabilă, prevedea canalizarea Dâmboviței până în apropiere de Ciurel, unde să fie realizat un nou baraj, iar Uzina Hidraulică să fie mutată într-un loc adecvat în apropierea barajului (soluție adoptată atunci și reluată în anii '80, când a fost realizat Lacul Morii, iar Dâmbovița reamenajată), soluție care ar fi asigurat ca „nivelul hidrostatic al mahalalei Grozavești s'ar lăsa mult mai jos, căci apele vor gasi o scurgere naturală către Dâmbovița. Cele care ar staționa în urma ploilor torențiale s-ar putea colecta prin drene convenabile până la Dâmbovița”¹⁰.

Un punct distinct în studiul elaborat de către reprezentanții celor două instituții era denumit, fără menajamente, „Murdăriile sau depunerile de gunoaie și balegare”. Se aprecia de la început că „nimic nu contribuie mai mult la infecțiunea solului și atmosferei ca murdăriile care se descompun în contact cu apa și cu arșița solară. Întreg cartierul Cotrocenilor este de o murdarie revoltătoare. Nu numai curțile locuințelor particulare sunt depozite de necurătenie, dar chiar acelea ale stabilimentelor publice”¹¹. Este prezentată situația mizeriei de lângă cazărmlile armatei, unde erau depozitate dejecțiile animaliere, care emanau un miros dezgustător, de lângă rampele de vinuri și piatră ale Primăriei și din zona Gării Centrale (de Nord), depozitate de către salariați ai căilor ferate. Era semnalată situația necorespunzătoare din spațiul delimitat de Grădina Botanică, Uzina Hidraulică și calea ferată București-Filaret, cât și din gropile vechiului curs al Dâmboviței, care erau umplute cu gunoaie, uneori incendiate. Situația era mai alarmantă în spațiul dintre străzile Erbăriei și Foca. Referitor la Șoseaua Cotrocenilor se arăta că „este în permanență murdară și nici că poate fi întreținută în stare curată din cauza prea marii circulații care se face pe dânsa”¹². Șoseaua Cotrocenilor deservea comunele rurale limitrofe,

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 5-6.

¹² *Ibidem*.

Tot pe Șoseaua Cotrocenilor se desfășura deplasarea mijloacelor particulare care veneau de pe/spre strada Lupeasca, inclusiv cele care deserveau Fabrica de Bazalt. Era descrisă mizeria din mahalaua Lupeasca, unde erau un număr mare de căruțași și laptagii, care dețineau vite cornute mari, de jug și de lapte, admise la pășune în împrejurimile Palatului Cotroceni care circulau de două ori pe zi pe lângă poarta acestuia, ridicând vara nori de praf și în permanență o mizerie de nedescris. O altă cauză a mizeriei din jurul Palatului Cotroceni, știută dar nescrisă de către autorii studiului, relatată însă de regina Maria mai târziu, o constituia trecerea zilnică a regimentului său de roșiori, care defila, dimineața și la prânz în onoarea sa. Toată aceasta mizerie, pe timpul ploilor torențiale, era transportată de apă în Grădina Botanică și Grădina Palatului, unde gunoaiele putrezeau și deveneau focare morbide. Situația era tot atât de gravă și pe Șoseaua Pandurilor, unde șanțurile erau adevărate depozite de gunoi, care pe timpul ploilor abundente erau transportate de ape în curtea Azilului sau Parcul Palatului. Nici în interiorul Azilului Elena Doamna situația nu era mai bună, considerându-se că în curte era un adevărat focar de infecție datorită *„bălegarelor de la grajduri, aglomerate în mormane considerabile, care putrezesc și fermentează de câțiva ani, exhalând o putoare pătrunzătoare și miasmatică”*¹³.

Terenurile destinate culturilor legumicole erau, de asemenea, acoperite în anumite perioade ale anului cu dejecții animaliere, deși acest lucru era interzis în interiorul orașului. Era exemplificată situația la grădinile utilizate de către moștenitorii dr. Carol Davila, din zona Fântâna Brâncoveanu și Fundătura Leopardului, concluzionându-se că *„de jur împrejurul palatului, atât stabilimentele publice, cât și stradele cu curțile locuințelor particulare sunt într-o stare completă de murdărie, care întrețin în permanență insalubritatea acestui cartier”*¹⁴. Situația dezastruoasă a salubrității Capitalei este confirmată în mai multe izvoare istorice. În unul dintre acestea se arată că *„Gunoaiele și praful străzilor, tot din cauza lipsei fondurilor edilitare, erau lăsate la voia Domnului sau a Sfântului Ilie. Acesta avea vara grijă să dea din când în când câte o ploaie, de le făcea una cu pământul, căruia îi erau dăruite, din lipsă de canalizare, și lăturile gospodinelor ce erau vărsate sub marginile trotuarelor, unde zăceau infectând orașul cu mireasma lor”*¹⁵.

Față de situația existentă și constatările specialiștilor destinați întocmirii studiului, aceștia au făcut unele propuneri în legătură cu lucrările de asanare care trebuiau executate, plecându-se de la ideea că pentru succesul acțiunii

¹³ *Ibidem*, f. 6.

¹⁴ George Costescu, *Bucureștii vechiului regat*, Editura Capitel, București, 2004, p. 199-200.

¹⁵ A.N.I.C., fond. cit., f. 7.

trebuia plecat de la înlăturarea cauzelor care generau insalubritatea cartierului Cotroceni în ansamblul său, a reședinței princiare în special.

O primă măsură viza *asigurarea scurgerii apelor de suprafață pe străzile adiacente*, avându-se în vedere că lucrările efectuate în urgență în vara anului 1897 nu asigurau realizarea acestui deziderat, erau executate superficial, pentru a rezolva o situație de moment.

Într-o primă urgență trebuia canalizată Șoseaua Cotroceni, cu începere din dreptul cazărării Regimentului 2 geniu, până la Dâmbovița, lucrare prin care se considera că se asigura preluarea apelor care veneau de pe șanțurile laterale ale Șoselei Pandurilor, cel puțin din dreptul Azilului, slăbind astfel presiunea asupra lucrărilor existente în Parcul Cotroceni și pe Bulevardul Independenței. Pentru realizarea acestui deziderat, s-a prevăzut „*a se face două canale laterale cu recipiente pentru colectarea apelor, așezate la distanțe convenabile, iar pe porțiunea de la parcul palatului până la Dâmbovița un singur canal central*”¹⁶.

Atenție se acorda străzii Lupeasca, unde canalul realizat de primărie nu era pe întreaga lungime a acesteia, ci doar între jumătatea străzii și podul de cale ferată de lângă halta CFR Cotroceni. Până la Calea 13 Septembrie apele se colectau într-un șanț deschis, cu o lungime de 620 m, care trebuia canalizat. Existența așa - numitelor depresiuni naturale în diferite zone din spațiul avut în atenție impunea realizarea unor canale de drenaj transversale, care să asigure scurgerea apelor în canalele deja existente. Se preconiza și se propunea canalizarea străzii Carol Davila până în strada Sălciilor (proiectată), cât și a străzii Elefterie, care urma a fi prelungită până în Șoseaua Pandurilor, în dreptul străzii Lupeasca.

Asupra acestui aspect se concluziona: „*Canalizările acestor străzi vor asigura atât scurgerea apelor superficiale și domestice, cât și colectarea apelor debitate de drenule ce se vor așeza pentru uscarea și însănătoșirea terenurilor mlăștinoase*”¹⁷.

Supraaglomerarea circulației pe Șoseaua Cotroceni și insalubritatea acesteia, disconfortul estetic creat în zona a două obiective de primă importanță pentru Capitală, făcea necesară *deschiderea de noi artere de comunicație* în zona palatului princiar, prevăzute cu un sistem de canalizare și rigole modern și eficient.

Trebuia lărgită Șoseaua Cotroceni la 20 m, din care 12 m *partea cărușabilă*, iar 8 m rigole și trotuare. Proiectata stradă a Sălciilor trebuia să realizeze legătura între strada Carol Davila și Șoseaua Pandurilor, până în dreptul Fabricii de Bazalt, prevăzută cu canalizare și rigole pentru deversarea apei în

¹⁶ *Ibidem*, f. 8.

¹⁷ *Ibidem*.

canalul colector de pe Bulevardul Independenței, apoi în Dâmbovița. Strada Elefterie trebuia prelungită până în Șoseaua Pandurilor, prevăzută cu un sistem asemănător de preluare a apelor realizat pentru strada Sălciilor.

Asanarea terenurilor mlăștinoase și secarea bălților prin drenaje era o altă prevedere a proiectului elaborat, ideea de bază constând în coborârea convenabilă a nivelului hidrostatic al zonei și realizarea unui sistem convenabil de drenaj. La baza dealului Cotroceni trebuia realizat un dren colector principal, cu diametrul de 15 cm, la o adâncime de 1,80 m care să preia apele de suprafață infiltrate și izvoarele care au emergențele lor la nivelul zonei de luncă a Dâmboviței. Terenul mlăștinos dintre baza dealului și strada Carol Davila, limitat la nord de Bulevardul Independenței și la sud de proprietatea Oppler urma a fi asanat prin realizarea de drene secundare, cu diametre diferite, la adâncime de 1,80 m, acestea urmând să deverseze în drenele principale, să ducă apoi apa în canalele colectoare ce erau prevăzute a se construi pe străzile Carol Davila, Sălciilor și Elefterie.

Atenția cuvenită se acorda asanării parcului palatului, unde s-a prevăzut realizarea unei drene de 10 cm în diametru, care să fie fixată pe fundul șanțului existent.

Secarea bălților de pe Platoul Cotrocenilor era o necesitate stringentă pentru asanarea zonei palatului princiar, lucrările prevăzute în acest scop incluzând construirea a patru puțuri absorbante de 18 m adâncime, până la stratul de pietriș, aflat sub cel de argilă compactă, care permite scurgerea apelor de suprafață. Pentru diminuarea volumului de apă din canalul subteran și rigola din parcul palatului, a fost prevăzută realizarea unui puț absorbant la intersecția canalului Lupeasca cu cel al Regimentului 2 geniu, aflată lângă podul CFR de lângă stația Cotroceni.

Se prevedea, de asemeni, realizarea de *rambleuri, mișcări de teren și nivelări*, astfel încât bălțile din terenurile mlăștinoase să nu mai devină loc de colectare și staționare a apelor. Deoarece vechiul curs al Dâmboviței era locul cel mai propice pentru adunarea și staționarea apelor, s-a prevăzut umplerea cu pământ a tuturor porțiunilor rămase neastupate. Trebuiau golite de apă și umplute cu pământ toate bălțile de pe Platoul Cotroceni.

În documentul înaintat ministrului Agriculturii erau incluse estimări privind costurile pentru punerea în aplicare a proiectului, astfel¹⁸:

- Realizarea de străzi noi, transformări și amenajări la străzile existente, pavaje, trotuare - 861.795,00 lei;
- Canalizarea străzilor prevăzute - 224.550,00 lei;

---

¹⁸ Ibidem, f. 12.

- Drenarea terenurilor mlăștinoase - 150.795,00 lei;
- Puțuri absorbante și canalul din parc - 33.547,00 lei;
- Ameliorarea străzii Carol Davila între Bulevardul Independenței și Șoseaua Cotroceni - 31.920,00 lei;
- Rambleieri - 93.609,00 lei;
- Expropieri - 1.500.000,00-lei;
- Grilaje metalice - 200.000,00 lei;
- Stâlpi iluminat - 73.000,00 lei.

Costurile totale ale proiectului se ridicau la 3.179.210,00 lei.

Raportul era însoțit de 4 anexe: un plan general de situație la scara 1:1000; un plan de situație al Platoului Cotroceni la scara 1:1000; un plan de detalii; șase devize estimative.

Documentul era semnat de către delegatul Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, cât și de către delegatul Primăriei Capitalei, ambii ingineri.

În baza proiectului aprobat și a fondurilor alocate, s-au executat unele lucrări de asanare în anii care au urmat. Astfel, „În 1889 s-a dat în folosință centrala (electrică - n.n.) de la Grozăvești ale cărei turbine erau puse în funcțiune prin căderea de la o înălțime de 7 m a apei Dâmboviței, captate la Ciurel”¹⁹.

Se remarcă, de asemenea, că „Stăvilărușul amenajat în 1890 la Grozăvești a fost mutat la Ciurel, acțiunea fiind urmată de ample lucrări de adâncire a albiei Dâmboviței între Grozăvești și Ciurel”²⁰.

Este evident că lucrările proiectate nu s-au executat în volum complet din considerente financiare sau de altă natură. O privire asupra hărților Bucureștiului din anii care au urmat demonstrează acest lucru. De exemplu, strada Sălciilor nu a fost realizată, nici strada Elefterie prelungită până în Șoseaua Pandurilor.

Lucrările de asanare a zonei Cotroceni conform planului din anul 1898 au fost un prim pas în modernizarea zonei, unde se aflau deja două obiective care rămân de referință pentru Capitală – Palatul Cotroceni și Grădina Botanică, cărora, în anii care au urmat, li s-au adăugat altele.

¹⁹ Istoria orașului București, *op. cit.*, p. 366.

²⁰ Gheorghe Parusi, *Cronologia Bucureștiului, 20 septembrie 1459 - 31 decembrie 1989*, Editura Compania, București, 2005, p. 417.

Materiale noi folosite în arhitectura din România la sfârșitul secolului al XIX-lea

Tereza Sinigalia

Amplul proces de modernizare a României accelerat după cucerirea independenței în urma războiului din 1877-1878 și mai ales după crearea Regatului în 1881 a inclus și schimbarea radicală a aspectului orașelor: clădiri publice monumentale și reședințe private, elegante, somptuoase sau modeste, se înscriau în liniile stilistice ale arhitecturii europene a vremii¹, dominate fie de ecourile romantice și de eclectism, fie de varianta a ceea ce se va numi „stil național”. O literatură din ce în ce mai bogată în ultimele două decenii încearcă să deslușească particularitățile acestei arhitecturi², dar suntem încă departe de analiza globală a fenomenului constructiv, bazată pe o inventariere sistematică a ceea ce s-a păstrat sau a ceea ce s-a pierdut dar poate fi reconstituit pe cale documentară.

Această adevărată „explozie constructivă” a fost facilitată și de adoptarea posibilităților oferite de generalizarea la nivel mondial a folosirii noilor materiale de construcție, care pătrund și se impun rapid și în practica antreprizelor mari și chiar mai mici de la noi.

Primele și cele mai semnificative sunt cimenturile de diferite tipuri, folosite masiv în Europa: Portland și cel numit în epocă „roman”³.

Dacă cimentul Portland a fost intens folosit și în consecință bine cunoscut, despre utilizarea celui „roman” la noi informațiile au fost și rămân aproape absente.

În perioada de care ne ocupăm numeroase firme de materiale de construcții din Europa produceau asemenea cimenturi, alături de Portland. Spre exemplificare, am găsit în reviste care circulau și în România în mediul arhitecților

---

¹ Françoise Choay, *Alegoria patrimoniului*, București, Editura Simetria, 1998.

² Carmen Popescu, *Le stile national roumain. Construire une nation à travers l'architecture. 1881-1945*, Presse Universitaire de Rennes, Editura Simetria, București, 2004; Ruxandra Nemțeanu, *Stilul neoromânesc, un stil regional european*, București, Editura Renaissance, 2010; Ada Ștefănuț, *Arhitectură și proiect național. Stilul național românesc*, București, Editura NOI Media Print.

³ EU-Proiect ROCARE, *Roman Cements for Architectural Restoration to New High Standard*, 2009 – 2012.

formați în Europa Centrală reclama unei firme din Ulm (Germania), *E. Schwenk Cementfabrik*, fondată în 1847, care comercializa Ciment Roman și Ciment Potland [Fig. 1], indicând pentru fiecare tip categoriile de lucrări la care se pretează: Cimentul Roman – la fațade, piese decorative turnate; Cimentul Portland – la betonări, canalizări, construcții hidraulice⁴.

Prin formația mea de istoric de artă nu am pregătirea necesară să discut efectiv despre cimenturi, dar printr-un concurs de împrejurări am ajuns în contact cu cercetători ai „cimentului roman”, intens folosit în Europa de Vest și Centrală în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Este vorba despre un material produs întâi în Anglia de Porter încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ca făcând parte din categoria „cimenturilor naturale”, întrucât folosește un tip de calcar amestecat natural cu argilă, lesne de obținut la o temperatură de calcinare între 800° și 1200°, acțiune de pe urma căreia rezultă un material ușor de modelat și de turnat în forme, care se întărește după un timp, căpătând rezistență și durabilitate și un aspect estetic agreabil.

La începutul anului 2010 am fost însă invitată ca membru într-un Adviser panel al unui proiect european – ROCARE. *Roman Cements for Architectural Restoration to New High Standard* – care avea ca obiect al studiului așa-numitul „ciment roman” și, ceea ce putea fi de interes pentru cercetătorii de la noi, posibila folosire a acestuia la construcții din România⁵. Am început atunci un tip de documentare „vizuală”, urmărind – după indicațiile colegilor specialiști din proiect – decorația diferitelor clădiri publice și private de la noi, membrii colectivului bănuind că România nu avea de ce să rămână în afara folosirii unui material aproape generalizat în epocă și cu bune rezultate fizice și estetice.

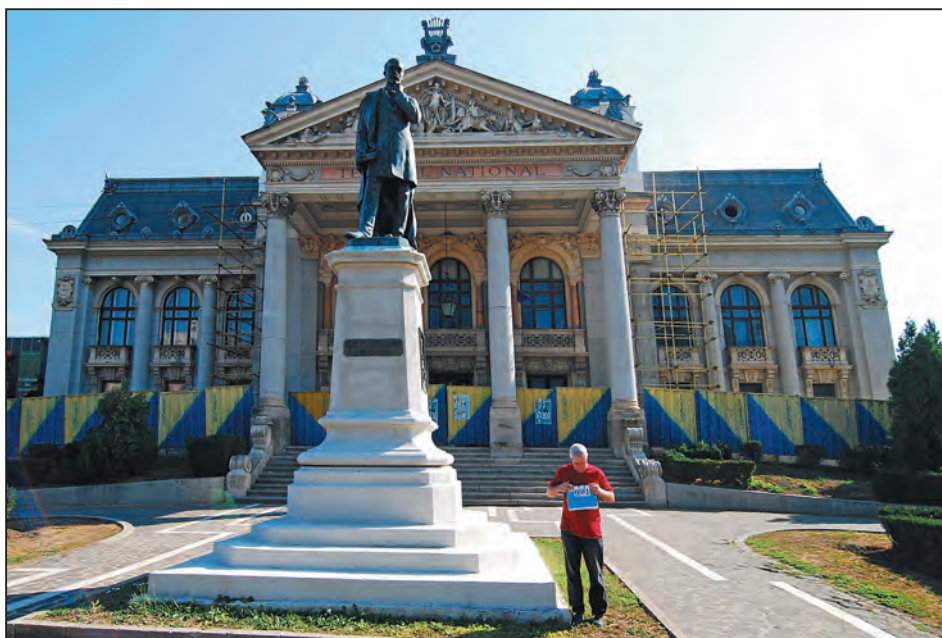
În vara anului 2010, am fost implicată în cercetarea clădirii Teatrului Național din Iași, aflat în restaurare [Fig. 2]. Printre piesele decorative deteriorate, dar recuperate de constructori, se aflau două fragmente dintr-o Stemă a orașului Iași (un delfin) [Fig. 3]. Aspectul piesei m-a făcut să mă

Fig. 1. Reclama pentru cimenturi a firmei *E. Schwenk Cementfabrik* din Ulm, 1894

⁴ În „Architektonische Rundschau. Skizzenblätter aus allen Gebieten der Baukunst”, Stuttgart, Verlag von J. Engelhorn, 1896, coperta 3.

⁵ EU-Project ROCER 2006-2008. Informații generale.

Fig. 2. Iași. Teatrul Național, în timpul restaurării

gândesc dacă nu cumva ne aflăm în fața unei piese la care s-a folosit ciment roman, textura mai deosebită a materialului indicând faptul că nu era vorba despre un gips obișnuit.

Pentru confirmarea sau infirmarea existenței unui ciment roman folosit la această piesă și posibil la altele s-au recoltat probe din diferite elemente decorative și constructive de pe fațada Teatrului. Ele au fost trimise la Viena, la Laboratorul Uni-

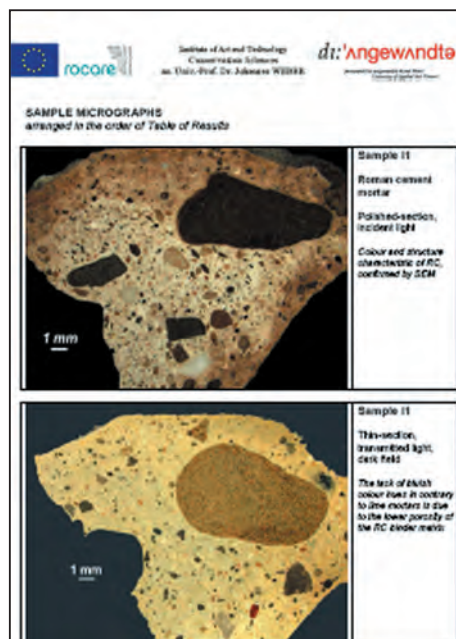
Fig. 3. Iași. Teatrul Național. Fragment din Stema Orașului, la care s-a folosit „ciment roman”

versității Tehnice de Arte Decorative, profesorului Johannes Weber, directorul Proiectului ROCARE. Rezultatele parțiale au confirmat prezența cimentului roman în 3 dintre cele 16 probe recoltate. În luna iulie 2012, Laboratorul de la Viena mi-a transmis rezultatele finale ale investigațiilor, care atestă folosirea mai multor tipuri de materiale, inclusiv a cimentului roman în piese decorative provenind de la Teatrul din Iași⁶ [Fig. 4, 5, 6].

⁶ Johannes Weber și Thomas Köberle, *About the nature of some façades materials at the National Theatre in Iași, Romania*.

Fig. 4. Raportul investigațiilor de laborator asupra probelor de materiale recoltate de la Teatrul Național din Iași, pagina 1.

Fig. 5. Raportul investigațiilor de laborator asupra probelor de materiale recoltate de la Teatrul Național din Iași. Proba 1 – punerea în evidență a „cimentului roman”

O altă cercetare, de arhivă, mi-a prilejuit descoperirea folosirii diferitelor tipuri de cimenturi la alt monument public, din altă parte a țării, respectiv la Catedrala Romano-Catolică Sf. Iosif din București. Biserica a fost construită între anii 1875 – 1884 după planurile celebrului arhitect austriac Friedrich Baron von Schmidt⁷, supraveghetorul lucrărilor fiind arhitectul Carol Benisch (Scarlat Beniș)⁸, naturalizat în România⁹ [Fig. 7].

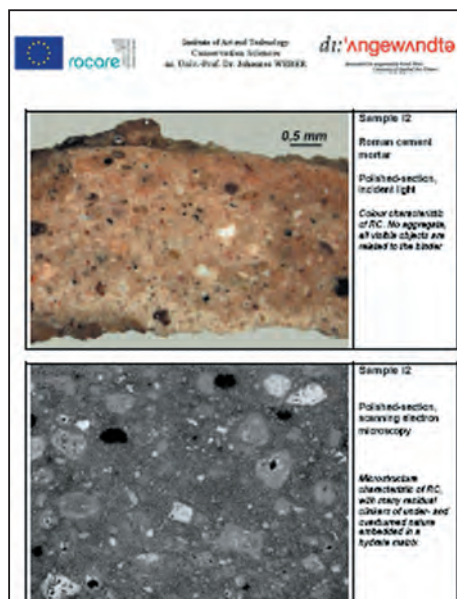
Câteva facturi eliberate de firma franceză Manoël, care își avea sediul din București pe Str. Sculpturei la nr. 31, sunt dovada că aceasta procura constructorului catedralei diferite tipuri de cimenturi și alte materiale de construcție [Fig. 8, 9]. Printre acestea se aflau cimenturile Vicat, Portland

⁷ Volumul *Catedrala Sfântul Iosif. București*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice, 2009, p. 46 -56, text în limbile română, franceză, engleză și italiană. În același volum capitoul scris de Tereza Sinigalia, *In Victoria Pax*, p. 128 -226, cu comentarii detaliate despre istoricul, arhitectura și decorația bisericii.

⁸ Tereza Sinigalia, *op. cit.*, p. 152 – 153. În Arhiva veche a Arhiepiscopiei Romano-Catolice din București există un material imens original, în foarte mică măsură valorificat, privitor la întreaga acțiune de construire și de decorare a catedralei.

⁹ Toma Socolescu, *Fresca arhitecților care au lucrat în România în epoca modernă. 1800-1925*, Editura Caligraf Design, București, 2004, passim.

Fig. 6. Raportul investigațiilor de laborator asupra probelor de materiale recoltate de la Teatrul Național din Iași, Proba 1 – punerea în evidență a „cimentului roman”

Fig. 7. București. Catedrala Romano-Catolică „Sf. Iosif”

Michel și Mediteranean. Cimentul Vicat folosit de antrepriza franceză care l-a creat face parte din categoria „cimenturilor artificiale”, dar, prin proprietățile sale pare să fi fost relativ apropiat de „cimentul roman”. El este produs și astăzi, continuând să fie brandul unei firme foarte prospere care poartă același nume.

Este posibil ca cimentul Vicat să fi fost folosit la decorația fațadelor catedralei, respectiv ca fundal alb-beige, cu o granulație foarte fină, pentru reliefurile decorative de cărămidă aparentă de la partea superioară a tuturor pereților bisericii [Fig. 10], pentru pînăluri și pentru la marele fronton care încununează fațada principală [Fig. 7]¹⁰.

*

A doua categorie de materiale este reprezentată de ceramica glazurată policromă cu funcție decorativă, folosită intens în Evul Mediu în unele zone din Europa, în variante formale și cromatice diverse, în țările baltice, în

¹⁰ Biserica a fost restaurată de mai multe ori în decursul timpului, având de suferit în timpul bombardamentelor din 1944 și a cutremurului din 1977. Este aproape sigur că aceste suprafețe au fost acoperite după aceste evenimente tragice cu alt tip de mortare. Cele originare s-ar putea, eventual, găsi sub acestea.

¹¹ George Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1925, p. 139.

¹² *Ibidem*, p. 171.

¹³ *Ibidem*, p. 58, 60.

Manoël,
STRADA SCULPTUREI, N° 31.
Cimento, Dallages, Clophalles, Briques réfractaires.

ARCHIEPISCOPATUS
THECA XXV
N° 320
BUCARESTENSIS

M. Sa Grandeur Monseigneur l'Evêque catholique
Bucharest, le 1er Octobre

37 ⁰⁰	81	1	Baril Ciment Portland Michel à 19	19	19	00
6 ⁰⁰	2	3	Barils Vicat artificiel à 26	26	28	00
6 ⁰⁰	2	1	Baril Grande Chartreuse à 20	20	20	00
7 ⁰⁰	2	2	Barils Méditerranée à 20	20	40	00
12 ⁰⁰	2	500	Kgs chaux hydraulique à 40%	40%	20	00
14 ⁰⁰	2	2	Barils Vicat artificiel à 26	26	52	00
14 ⁰⁰	2	2	Barils Méditerranée à 20	20	40	00
15 ⁰⁰	2	1250	Kgs chaux Blanche à 40%	40%	50	00
19 ⁰⁰	2	500	Kgs chaux hydraulique à 40%	40%	20	00
29 ⁰⁰	2	2	Barils Michel Portland à 19	19	38	00
29 ⁰⁰	2	2	Barils Méditerranée à 20	20	40	00
29 ⁰⁰	2	1	Baril Vicat Artificiel à 26	26	26	00
Total				443	00	
29. Sept. Recu à compte				80	00	
Reste à payer				363	00	

1881 acquitte
1er Octobre 1881
Manoël.

10 B

Fig. 8. Factură pentru materiale de construcție folosite la ridicarea Catedralei Romano-Catolice „Sf. Iosif” din București

Balcani și în zonele influențate de civilizația islamică. Aceasta își reface spectaculos reparația în arhitectură spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în unele zone din Europa în cadrul „stilurilor regionale”.

În Evul Mediu, decorul ceramic policrom a reprezentat o constantă în arhitectura ecleziastică din Țara Românească și din Moldova în secolele XIV-XV,

377

ARGHEPISCU I. S.
THECA XXV
Nº 313
BUCURESTI 1913

Manoel
SCULPTUREI, N.º 31.
Ciment, Daligee, Opialles, e Briqueo refecturaco.

10 BANI
10 B

Bucarest, le 188

Memorandum
M. Eglise Catholique

7 ^{he}	2	Baril Valentine	300 Kgs	32
7	" 1	Baril Michel		19
7	" 1	De chartrouze		20
10	" 1	Vicat		25
10	" 3	Michel Portland		57
14 ^{he}	" 4	" "		76
14	" 1000	Kgs chaux Hydraulique		40
16	" 1	Baril Vicat		25
16	" 4	Portland Michel		76
21	" 1	Vicat		25
23 Novembre	5	Baril 2 Vicat 3 Michel	25	39.5
		Total		502

10 BANI
10 B

Bucarest, le 188

Memorandum
M. Cathedrale Catholique

Oct 4	385	K. chaux blanche	40	15
" 11	460	chaux blanche	40	18
"	3	Baril Portland Michel	57	57
" 11	25	Lugay de s. 20	3 50	84
"	1	Cand	7	7
"	2	Baril grande chartrouze	20	40
"	2	Baril Mironovici	20	40
		acquitte	265	
		22 octobre 1881		
		Manoel		
		200		
		65		

10 BANI
10 B

Fig. 9. Facturi pentru materiale de construcție folosite la ridicarea Catedralei Romano-Catolice „Sf. Iosif” din București

Fig. 10. București. Catedrala Romano-Catolică „Sf. Iosif”. Vedere spre absida altarului

Fig. 11. Bălinești. Biserica „Sf. Nicolae”. Fațada de sud, cu decorul ceramic

cunoscând o mare varietate de forme și de modele, care au culminat cu aranjarea lui sub forma unor jocuri subtile de frize de discuri smălțuite sub cornișele corpurilor bisericilor [Fig. 11, 12] și ale turelelor sau cu aranjamente ale aceluiași tip de piese în câmpul fațadelor, ca de pildă la biserica logofătului Ioan Tăutu de la Bălinești, datată prin pisanie 1499¹¹. Ultima biserică din Moldova la care a fost folosit acest tip de decor a fost cea a fostei Mitropolii din Suceava (1514 -1522), care adăpostește moaștele Sf. Ioan cel Nou¹².

**Fig. 12. Bălinești. Biserica „Sf. Nicolae”.
Fațada de sud a absidei altarului.
Arhanghelul Mihail și Sf. Nicolae
pictați în ocnițele mari**

La Iași, biserica originală cu hramul Sf. Nicolae, ridicată din inițiativa lui Ștefan cel Mare în 1491-1493¹³, avea un asemenea tip de decor. Arhitectul francez André Lecomte du Noüy, care a reconstruit biserica în anii 1889 – 1904, a refăcut și decorul ceramic, inspirat din edificiul medieval [Fig. 13]. Despre acest tip de decor arhitectul scria înainte de începerea lucrărilor: „*Partea Sfântului Nicolae Domnesc zidită de Ștefan cel Mare, se observă bine din forma planului, din felul zidăriei, din decorația exterioară, cu teracote smălțuite și frescuri, în felul numeroaselor exemple rămase din acea epocă, precum e la Dorohoi, Piatra, Suceava și Voroneț în Bucovina*”¹⁴ [subl. T. S.].

Soluția adoptată de acesta se înscria într-o dublă tendință a epocii. Prima, cel puțin discutabilă, era consecința aplicării excesive a doctrinei „unității de stil” promovate de celebrul arhitect francez Eugène Viollet-le Duc, profesorul lui Lecomte, iar cea de a doua privea decorul ceramic policrom, de care arhitectul restaurator s-a folosit în moduri diferite.

Dacă folosirea discurilor ceramice se înscria în tradiția arhitecturii din vremea lui Ștefan cel Mare, pe care Lecomte o studiasse și pe care contemporanul său, adept al altei școli de restaurare, austriacul Karl Romstorfer, o aplicase la biserici din Bucovina¹⁵, utilizarea plăcilor ceramice la decorul ocnițelor

¹⁴ Restaurarea monumentelor istorice. 1865 – 1890. Acte și rapoarte oficiale despre Restaurarea Catedralei și despre construirea reședinței Episcopale de la Curtea de Argeș, despre restaurarea Bisericilor Trei-Ierarchi și S-tu Nicolae din Iași, a Catedralelor Mitropolitane din Tîrgoșiște și din București și a Bisericilor S-tu Dumitru din Craiova și Stavropoleos din București, București, Tipografia Carol Göbl, 1890, Document Nr. 97, p. 174-175.

¹⁵ Tereza Sinigalia, *Vechi autori și bisericile Bucovinei - Încercare de recuperare a unui monument*, în „Monumentul”, vol. X, partea a 2-a, Iași, 2009, p. 31-47.

Fig. 13. Iași. Biserica „Sf. Nicolae Domnesc”. Fațada de vest, după restaurarea lui André Lecomte du Noüy

bisericii Sf. Nicolae din Iași ieșea din tiparele tradiției și inaugura un sistem nou de decor exterior.

Astfel, toate cele trei registre de ocnițe de pe corpul bisericii - ale căror dimensiuni cresc de sus în jos, după vechea tradiție moldovenească - sunt decorate cu figuri individuale de *Sfinți*, ca o posibilă replică la ceea ce Lecomte du Noüy observase în timpul călătoriilor sale de studiu la bisericele din Moldova, adică la pictura exterioară. Printre schițe rămase de la el una reprezintă biserica din Bălinești¹⁶, care în vremea lui Lecomte păstra încă, chiar dacă deteriorată, o mare parte din pictura exterioară, care comporta, în registrele de ocnițe suprapuse, imagini de *Serafimi* și figuri de *Sfinți*¹⁷.

Pentru pictarea ocnițelor bisericii de el refăcute, Lecomte du Noüy a recurs la un procedeu nou, în România cel puțin, pe care, într-un deviz de lucrări din 1889, îl descrie ca fiind „*Le tout peint sur lave emaillee au grand feu*”/ *Totul pictat pe o lavă smălțuită la temperatură înaltă*”¹⁸. Este vorba deci despre un tuf vulcanic modelat în plăci de câteva dimensiuni standard funcție de locul de amplasare, pe care se picta și care apoi erau arse. Pictura era, evident, realizată de pictorii francezi care au lucrat în interior, Bernard Bories, Pierre Mauretal și Emile Menpiot¹⁹, care au realizat cartoanele în atelierul lui Lecomte din București, au supravegheat cel puțin transpunerea lor

Fig. 14. Iași. Biserica „Sf. Nicolae Domnesc”. Fațada de nord. Ocnițele decorate prin procedeul introdus în România de André Lecomte du Noüy

¹⁶ Grigore Ionescu, *Sur les début des travaux de restauration des monuments historiques en Roumanie et l'activité de l'architecte français André Lecomte du Noüy dans ce domaine*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts”, tome XVII, 1980, p. 124, fig. 48.

¹⁷ Tereza Sinigalia și Andrei Vretos, *Decorația exterioară a bisericii Sf. Nicolae din Bălinești*, în „Revista Monumentelor Istorice”, an LXXVII, 2008, p. 102-119.

¹⁸ *Restaurarea monumentelor istorice. 1865-1890*. Document nr. 121, p. 219: 7 (19) Decembrie 1889: „C. Devis général pour la réédification de l'ancienne église d'Etienne-le-Grand”.

¹⁹ Rodica Ciocan-Ivănescu, *Pictorul Emile Menpiot (1858 – 1945). Frescele de la Curtea de Argeș, Trei Ierarhi, Sf. Nicolae Domnesc – Iași și Sf. Dumitru – Craiova*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, an XXIV, 1972, nr. 3-4, p. 284-287; Radu Ionescu, *Un artiste oublié: Emile Menpiot*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts”, tome XVI, 1979, p. 81-84.

**Fig. 15. Iași. Biserica „Sf. Nicolae Domnesc”. Fațada de nord.
Ocnile decorate prin procedeul introdus în România de André Lecomte du Nouÿ.
Îmbinarea plăcilor ceramice pentru decorarea unei ocnile**

pe placa ceramică și apoi asamblarea la Iași. Procedura era controlată și realizată de o firmă italienească din București, al cărei nume nu este indicat de către arhitect.

Funcție de dimensiunile ocnilelor, pentru decorarea fiecăreia erau folosite 8 sau 4 plăci ori respectiv pentru cele mici – una singură. Deși calitatea acestor plăci a fost absolut remarcabilă, ele păstrându-se deosebit de bine, numai în anumite zone porțiuni mici în lungul pieselor, de la nivelul îmbinărilor, lasă să se vadă fragmente din rostul alb [Fig. 14, 15].

Acest sistem de decorare a constituit un model și pentru alți arhitecți ai epocii. El a fost aplicat de arhitecții George Mandrea și Ion Pompilian la noua biserică Sf. Treime, refăcută din inițiativa regelui Carol I la mănăstirea Sinaia în 1893 – 1905 [Fig. 16, 17]. Numeroase figuri de *Sfinți* care decorează ocnile prezintă același aspect și sunt rezultatul folosirii aceleiași tehnici inaugurate la Iași.

Aici însă arhitecții combină pentru fațade soluția imaginii figurative pictate pe plăci ceramice arse cu un décor ceramic glazurat: un brâu în formă de funie răsucită alternativ în două sensuri, inspirat din decorația în piatră a

Fig. 16. Mănăstirea Sinaia. Biserica „Sf. Treime”. Fațada de vest

bisericii mănăstirii Dragomirna, colorat în verde-mușchi, pentru a rima cu pădurile din jur, înconjoară corpul bisericii, iar arhivoltele tuturor arcaturilor sunt realizate din cărămizi smălțuite, colorate alternativ roșu, albastru, galben, dispuse radier.

**Fig. 17. Mănăstirea Sinaia. Biserica „Sf. Treime”. Fațada de nord.
Decorația ocnițelor pictată pe plăci ceramice**

Reînvierea acestui gust pentru policromia glazurată, în Europa, de tradiție renascentistă italiană, a fost atribuită de curând inginerului arhitect Vincenzo Maestri (1832 – 1907), care a lucrat la Modena și care a decorat cu faianțe policrome fațadele unor clădiri moderne ridicate de el în acest oraș²⁰.

Racordarea rapidă a arhitecților români sau a celor străini care au lucrat în România la aceste tendințe europene de ultimă oră a fost remarcabilă.

Deja Școala Centrală de Fete (1888 – 1892), Vila Lahovary (1886) și Bufetul de la Șosea (1889- Pavulionul României la Expoziția Universală de la Paris; 1892 - varianta definitivă de la București), Școala Centrală de Fete (1900), primele lucrări inovatoare ale lui Ion Mincu în București²¹, vor primi pe fațadele lor un decor ceramic policrom glazurat fastuos, tratat în relief, inspirat formal, dar nu tehnic, din motivele tradiționale pe care arhitectul

²⁰ Un întreg volum cuprinde lucrările celui de Al 8-lea Congres Internațional al Ceramicii (CIMTEC) cu tema „Ceramica în arhitectură și frumosul noilor materiale”, care a avut loc la Florența în 28 iunie - 1 iulie 1994. Lucrările au fost publicate în 1995, la Faenza, în Editura Techina, în primul volum din periodicul „Monographs in materials and society”, printre ele aflându-se și articolul lui M.C. Vecchi, *Terracotta decorations in 19th century facades as an element in „urban decoration” in Modena. The work of the engineer-architect Vincenzo Maestri*, p. 373-380.

²¹ Mihail Caffé, *Ion Mincu*, București, Editura Meridiane, 1970, *passim*.

Fig. 18. Ion Mincu. București. Bufetul „de la Șosea”. Decorația foișorului

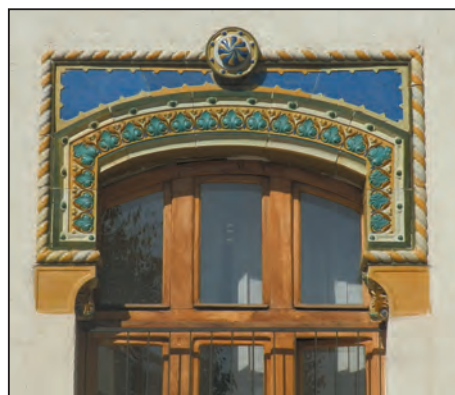

Fig. 19. Giuglio Magni. București. Școala Mavrogheni. Decorația fațadei principale

întemeietor al „stilului național” le considera a fi cele mai autentice românești, ele aparținând arhitecturii brâncovenești: tipuri de deschideri și arcade, motive vegetale. Evident, arhitectura brâncovenească nu cunoscuse decorul ceramic glazurat, dar tocmai folosirea acestuia în combinație cu elemente tradiționale i-a permis lui Mincu și apoi unora dintre contemporanii săi și dintre urmași să creeze o variantă autohtonă a ceea ce astăzi teoreticienii numesc „stil regional”²² [Fig. 18].

În anii în care Mincu se impunea în România, un arhitect italian, multă vreme trăitor la noi, ajuns chiar Arhitect-șef al Capitalei, Giuglio Magni²³, aducea și el din țara natală ideea faianței folosite pentru fațade. În acest sens, cea mai cunoscută dintre lucrările sale, Școala Mavrogheni din București - amplasată nu departe de *Bufetul* de pe aceeași Șosea Kiseleff - este un exemplu edificator (1897), văzut ca un demers paralel cu cel lui Mincu, inspirată din altă tradiție și dintr-un alt repertoriu formal, dar obținând în esență același efect estetic [Fig. 19].

Ideea națională, într-o interpretare interesantă, este reluată de tânărul pe atunci Nicolae Ghika, care va semna peste ani Nicolae Ghika-Budești, la biserica ridicată cu ocazia Expoziției din 1906 din București, prin care erau omagiați cei 40 de ani de domnie ai regelui Carol I. Modelul explicit pentru această construcție, existentă încă (Biserica Cuțitul de Argint), a fost noua biserică Sf. Nicolae Domnesc de la Iași, reconstruită de André Lecomte du Noüy, sfințită în prezența familiei regale și a Guvernului României la 3 octombrie 1904²⁴.

²² Carmen Popescu, *op. cit.*; Ruxandra Nemțeanu, *op. cit.*

²³ Toma Socolescu, *op. cit.*, p. 69-70.

²⁴ Tereza Sinigalia, *Actul ctitoricesc și familia regală a României*, comunicare la al IX-lea Simpozion „Regina Maria”, Muzeul Național Bran, 18-19 iulie 2013.

Fig. 20. Nicolae Ghika-Budești, Biserica „Cuțitul de Argint”. Decorația fațadei de sud

În afară de plan, elevație și structura bisericii, evident inspirate din modelul ieșean, Nicolae Ghika preia și tipul de decorație a fațadelor: în registrul ocnițelor mari sunt pictați Sfinți, iar în cele două, cu ocnițe mici, cruci de diferite tipuri pe un fond alb. Timpul scurt și necesara repartizare a fondurilor pentru vastul ansamblu al clădirilor Expoziției din Parcul Carol au determinat renunțarea la folosirea unui suport ceramic pictat și glazurat mat pentru aceste panouri, așa cum s-a procedat la Iași, dar, în intenție cel puțin, s-a urmărit același efect estetic [Fig. 20].

Ideea însă a decorului ceramic în relief policrom glazurat se păstrează mai ales în arhitectura civilă și, în forme simplificate, trece chiar la locuințele mai puțin pretențioase ale burgheziei, cele care vor da noua marcă a orașului modern până la distrugerile și transformările din ultima jumătate de veac.

Numeroase firme de materiale de construcție își înscriu, în perioada de început și practic de maximă înflorire a tipului de decor discutat, printre produsele pentru care fac reclamă și pe cele ceramice. Una dintre acestea era *Societatea Anonimă pentru Fabricarea produselor de basalt artificial și de ceramică de la Cotroceni*.

Dintr-o pagină întreagă de reclamă publicată pe coperta 4 a unui număr din revista „Analele Arhitecturii” a lui I.N. Socolescu aflăm că, printre altele, această firmă producea și comercializa „Ceramică simplă și smălțuită. Ornamente de clădiri, statuete, busturi, sculpturi de artă, vase și tot felul de olărie de menajiu și grădină. – Olărie smălțuită. – Ornamente, cărămizi, litere, cartușe, monograme etc. în smalt de diferite culori dupe model și cerință”²⁵ [Fig. 21].

²⁵ În „Analele Arhitecturii și ale Artelor cu care se leagă, publicate sub direcțiunea D-lui I. N. Socolescu, Architect și Inginer”, București, Tipografia Curții Regale, F. Göbl Fii, Pasagiul Român, 12, anul II, august 1891, nr. 8, coperta 4.

Cererea și oferta funcționau, iar orașele noastre se schimbau după noua față a veacului odată cu Europa.

VIII

SOCIETATEA ANONIMĂ
pentru fabricarea

PRODUSELOR DE BASALT ARTIFICIAL ȘI DE CERAMICA
DE LA COTROCENI

CAPITAL SOCIAL 1,500,000 LEI ÎNTREG VÊRSAT

Cea mai importantă fabrică de produse ceramice și unica în țară pentru fabricarea Basaltului.

BASALT ARTIFICIAL

Pavele de mare și mică circulație.—Bordure de străde și de grădini.—Dale simple și cu flori.—Tuburi de orice dimensi, drepte, curbe, coturi și rataficiați simple, duble, triple etc.

CARAMIZI DE BASALT ȘI CURENTE

Cărămizi malaxate sau presate, de dimensiunile curente, cel mai excelent material pentru subsoluri, socluri, ziduri de mare rezistență, și în general excelente contra umezelei.—Dalagiuri de cuhnă, spălătorii, trotuare economice etc.—Cărămizi arcuite de puțuri.

CARAMIZI DE BOLTI GAURITE

Cărămizi cu 4, 6, 8, 10 găuri; forme speciale pentru bolți după model și comandă.

I P S O S

Mare deposit de ipsos de Stefești, fabrică special pentru lucrările îngrijite de tavane și pereți.
Ipsos fin pentru lucrări artistice și stucuri.

CERAMICA SIMPLA ȘI SMALTUITA

Ornamente de clădiri, statuete, busturi, sculpturi de artă, vase și tot felul de olărie de menaj și grădină.—Olărie smaltuită.—Ornamente, cărămizi, litere, cartușe, monograme etc. în smalt de diferite culori după model și cerință.

SPECIALITATE DE LUCRARI DE ARTA.—Satisfacă orice cerere a omenilor speciali pentru clădiri cu fațade policrome în smalturi.

SOBE DE PORTELAN

Cea mai importantă instalație din țară pentru fabricarea sobelor de porțelan.—Sobe albe și colorate după cele mai noi modele din străinătate precum și altele proprii ale fabricii.—Satisfacă orice cerere, după modelele cele mai complete și mai elegante, cu totă acuratețea dorită.—Produsele fabricii recunoscute ca superioare celor similare din străinătate.

Usina situată la București, Cotroceni, stăseaua Pandurilor, peste drum de Așilul Elena Dămă

Diracțiunea și depositul principii în București STRADA DOAMNEI, No. 14 bis.

Adresa telegrafică: BASALT, BUCUREȘTI

— **UNPOSITE SECUNDARE** —

București, Cales Griviți, 66.—Plocești, T. Socolescu.—Brăila, G. Grosovic.—Târgu-Jiu, A. Foltrez.—Craiova, G. Poumay.—Galați, S. E. Somaripa.—Călărași, S. B. Farfalomei.—Slatina, H. Pop.—Ruscuc, Thomadis et C-ie.

Medalie de argint la Exponația Universală din Paris 1889. — Diplonă de Onoare Cl. I la Exponațiunile din București și Craiova ale Cooperatorilor.

Tote lucrările cu produsele societății se execută direct de societate, atât în Capitală cât și în Județe.

PREȚURI FOARTE REDUSE

Fig. 21. Pagină de reclamă a firmei Societatea Anonimă pentru Fabricarea produselor de basalt artificial și de ceramică de la Cotroceni

Clădiri proiectate de Ion D. Berindey, în surse inedite

Sidonia Teodorescu

Arhitectul Ion D. Berindey (1871-1928), cunoscut în special pentru reședințele particulare proiectate, precum Palatul Cantacuzino de pe Calea Victoriei, Casa George Assan, Casa Toma Stelian din București, și pentru Palatul Culturii din Iași, a avut lucrări numeroase și diverse, creația sa însumând peste 60 de proiecte realizate¹ în 30 de ani de carieră (1898-1928).

Articolul de față prezintă câteva clădiri din București, proiectate de Ion D. Berindey, scoase la lumină de cercetările de arhivă, și un proiect participant la concursul internațional din 1906 pentru construcția Palatului Păcii de la Haga, descoperit într-un catalog ce a aparținut unuia dintre ucenicii lui Ion D. Berindey, arhitectul Alexandru Baucher.

Casa Daniel Patrulius – 1905, str. Dionisie Lupu, nr. 43, colț cu str. pictor Arthur Verona (fostă str. Dionisie, 39).

Pornind de la existența *schitei de ante-proiect* din arhiva *Ion D. Berindey* a Muzeului Național de Artă a României, am identificat în arhivele Municipiului București, planurile desenate în 1905 de Ion D. Berindey, pentru reclădirea locuinței inginerului silvic Daniel Patrulius, pe strada Dionisie, nr. 39. Clădirea a fost reparată și împrejmuțată în anii 1880 și 1886, iar în 1905, Daniel Patrulius cere autorizație „de a se reconstrui casa existentă, punând-o pe aliniere și a construi din nou părțile din curte”², aprobarea fiind obținută pe 25.05.1905³. Clădirea este concepută în spirit eclectic, principiile casei George Solacolu (realizată de arhitect în același an, pe str. Visarion, nr. 8) aplicându-se aici la scară mai mică.

---

¹ Pentru lista completă a lucrărilor lui Ion D. Berindey, v. Elena-Sidonia Gheorghiș (Teodorescu), *Arhitectul Ion D. Berindey, studiu monografic*, teză de doctorat, UAUIM, București, 2013.

² *Ibidem*, f. 1v.

³ Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic, d. 208/1905, A.C. nr. 1900 din 25.05.1905, f. 3.

Casa Daniel Patrulius (2012)

Casa Dumitru T. Apostol - 1907, strada Christian Tell (fostă str. Luminei), nr. 10; astăzi adăpostește Filiala pentru copii și tineret „Ion Creangă” a Bibliotecii Metropolitane București.

La 26 martie 1907, se autorizau⁴ „dependințe și grajd de zid, precum și adaos și transformări la clădirea de la față, conform regulamentului și a planurilor prezentate, cu modificările introduse ca ferestrele laterale să aibă 0,60 m distanță de vecin iar ușile sau ferestrele cu vederea directă să aibă 2 m distanță.” Arhitectul Ion D. Berindey a întocmit planurile transformării casei (extindere spre partea din spate, pivniță parțială) respectând întocmai prevederile Codului Civil și planurile anexei ce cuprindea grajduri, camera vizitiului, șopron și spălătorie. Pentru această clădire de dimensiuni mai modeste, autorul folosește plastica arhitecturală de factură Beaux-Arts, a reședințelor Eraclie Arion (1898, bd. Lascăr Catargiu, nr. 15) și Grigore Olănescu (1900, bd. Lascăr Catargiu, nr. 51, demolată în 1989).

⁴ Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic, d. 128/1907, f. 2.

Vedere dinspre curte a casei Apostol (2012)

3. Casa Leopold Gsur - 1911, șos. Kiseleff, nr. 47 (fostă șos. Kiseleff, nr. 29), monument istoric (cod LMI: B-II-m-A-18998), astăzi sediul Fundației Nicolae Titulescu.

Leopold Gsur era „antreprenor de construcții”, cum aflăm de pe planurile casei sale⁵. Din documentele păstrate la Fundația Nicolae Titulescu⁶, se știe că în 1912 omul politic Nicolae Titulescu (1882-1941) locuia deja în șoseaua Kiseleff, nr. 29.

Pentru construcția din șoseaua Kiseleff, situată lângă Lăptăria Flora, se emite autorizație domnului Leopold Gsur, în data de 22 septembrie 1911⁷, pentru un corp de clădire, parter și etaj, „retras cu 7 metri din aliniere”.

Parterul – numit în dosarul de autorizare „suprasol” – era tratat ca un subasment al clădirii. Funcțional, parterul era destinat servitorilor, zonei tehnice a casei, bucăriei, cămării, unui garaj cu atelier și unei camere accesibile direct din curte, printr-un antreu cu intrare pe latura sudică a casei. Etajul (numit „parter” în planurile arhitectului) – nivelul înalt al casei, în același timp și cel „nobil” – este împărțit, din punct de vedere funcțional, în zona de zi (spre stradă) și cea de noapte.

⁵ *Ibidem*, f. 8.

⁶ Cf. <http://www.titulescu.eu/nt/documente>

⁷ Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic, d. 344/1911.

Fig. 13. Casa Leopold Gsur, astăzi Fundația Nicolae Titulescu (2012)

Fundația Nicolae Titulescu (2012)

Intrarea în locuință se face pe latura sudică, printr-un antreu din care pornește o scară cu forme sinuoase și cu balustradă din fier forjat și mână curentă din lemn, către etajul nobil (parter). Vestibulul rectangular, amplasat către șosea, perpendicular pe aceasta, are rol de organizare a spațiului. Spre șosea, sunt amplasate două saloane, dintre care presupunem că încăperea ieșită în rezalit, din stânga loggiei cu colonadă, era biroul proprietarului. Saloanele din dreapta sunt legate unul de altul și se deschid spre loggia monumentală, iar sufrageria are acces spre dependințele casei și spre scara secundară situată în partea din spate a casei. Loggia, ridicată cu 2,95 m de la nivelul solului, este accesibilă din vestibul și din salonul principal și este legată prin trepte de grădina din fața casei. Actualmente, partea sudică a loggiei este închisă și înglobată în salon și sufragerie, rezultând un spațiu generos, destinat activităților fundației. Remarcăm în planul parter șemineul din salon și atenția pe care arhitectul o acordă loggiei-terasă în formă de L. Înainte de a fi închisă loggia, se putea ieși din salon și din sufragerie pe latura nordică a lor. Clădirea, în formă de L, are o aripă destinată zonei de noapte, cu trei dormitoare și o baie orientate spre sud, către fundul lotului. Bucătăria

este amplasată sub sufragerie, iar comunicarea dintre ele se face prin oficiul prezent și la parter, și la etaj (cu montcharge) și prin scara de serviciu.

Stilistic, clădirea este de factură eclectică, având și elemente neoclasicе (frontonul triunghiular). Loggia dinspre șosea, cu colonadă dublă, amintind de Micul Trianon, înscrie casa Gsur în seria caselor Alexandru Florescu (str. Henri Coandă, nr. 22), Ion Procopiu (str. Dumbrava Roșie, nr. 5), Grigore Filipescu (str. N. Filipescu, nr. 40) și a Palatului Cantacuzino de la Florești. Înălțimea liberă a nivelului de primire este 4,50 m. Traveea din partea stângă a fațadei principale este ieșită în rezalit față de restul fațadei, iar frontonul triunghiular neoclasic este susținut de câte două coloane duble compozite. Registrul soclului cu bosaje este despărțit printr-un brâu de cel al parterului înalt, decorat inițial cu asize în tencuială. Balustradele sunt din fier forjat. Aticul cu baluștri urmează cornișei proeminente, bogat decorată, ce maschează podul cu pante line, clădirea având și o parte mansardată acoperită de o cupolă.

Casa Sever I. Pleniceanu⁸ - 1912⁹, strada Jean-Louis Calderon (fostă str. Cantacuzino), nr. 46.

Pentru casa din strada G. C. Cantacuzino, nr. 46, proprietarul, Sever I. Pleniceanu, a cerut Primăriei „reparațiuni radicale”¹⁰ la imobilul existent și „ridicarea unui etaj peste actualul imobil”, iar în fundul curții, un garaj. Se emite astfel, autorizația de construcție nr. 491C, în data de 8 iunie 1912. Terenul era mai mare decât este azi, clădirea era distanțată de limita dinspre nord, astăzi fiind lipită de clădirea de la nr. 48. Planurile din dosarul de autorizare erau ale unei locuințe cu demisol, parter, un etaj și mansardă, în timp ce astăzi clădirea se prezintă cu demisol, parter (înalt) și

Casa Sever Pleniceanu (2012). Se observă peronul de la intrare, rezolvare diferită față de proiect

⁸ Sever Pleniceanu (1867-1924) a fost primul român care a explorat centrul Africii (regiunea Congo).

⁹ Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic, d. 412/1912

¹⁰ *Ibidem*.

Casa Sever Pleniceanu (2012)

mansardă. Este posibil ca proiectul să nu se fi realizat în totalitate, din lipsă de bani, iar intervențiile arhitectului Ion D. Berindey să fi fost mai mult în împărțirea spațiilor și în decorațiile exterioare și interioare. De asemenea, a fost proiectat un garaj în partea din spate a lotului, în planul de situație pe acesta fiind scris „construcție nouă”, iar pe locuință „clădire existentă cu modificări”.

Locuința era organizată în jurul holului mare central, dezvoltat de-a lungul unei axe de simetrie paralelă cu strada. Intrarea prin curte se făcea printr-un corp decroșat cu funcțiunea de antreu, deasupra căruia era proiectată o terasă, iar scara era plasată opus intrării, în aceeași travee cu antreul și vestibulul. Salonul de primire era spre stradă, ca și o baie foarte spațioasă, iar traveea din spate adăpostește la parter sufrageria, scara de serviciu și zona de dependențe. Regăsim aceeași dispoziție a camerelor de o parte și de alta a holului central și la etaj, unde erau dormitoare, cel matrimonial, care avea balcon acolo unde azi este calcan și ferestre spre stradă, și dispunând de o baie spațioasă, deasupra băii de la parter.

Casa Alexandru Zamfirescu (2012)

Casa col. Alexandru Zamfirescu - 1912, strada Ion Slătineanu, nr. 22 (fostă str. Nisiparilor, 24)

La 13 martie 1912, se emite autorizația de construcție nr. 15N, pentru „un corp de clădire cu trei caturi, de zid masiv, acoperit cu metal”¹¹, situat pe strada Nisiparilor, nr. 24, „la față pe aliniere”¹², clădire ce era în 1912 estimată la 70.000 lei. Interesant este faptul că proprietarii s-au mutat de abia în 1921 în casă, așa cum rezultă din procesul – verbal de recepție provizorie a clădirii, aparținând colonelului Zamfirescu, care datează din ianuarie 1922. Antreprenorul lucrării a fost Constantin Fanella¹³.

Locuința e concepută cu calcan spre est și o curte mică de lumină în dreptul serviciilor. Axa de compoziție este axa de simetrie a vestibulului, perpendiculară pe calcan și paralelă cu strada. În toate trei nivelurile regăsim vestibulul în jurul căruia sunt grupate încăperile casei. Intrarea, protejată de o copertină, se face din curte, spre vestibulul amplu, care împarte casa în zona de primire dinspre stradă și o zonă de servicii (bucătărie, oficiu, scară de serviciu, WC) și un dormitor în partea din spate a casei.

¹¹ Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic, d. 427/1912.

¹² *Ibidem*.

¹³ Biblioteca Națională, Fond Saint-Georges, pachetul CLXXX, d. 6, f. 36 f.-v.

La parterul înălțat al casei, arhitectul a dispus spre stradă camerele reprezentative, salonul și sufrageria (situată în zona ieșită din planul fațadei printr-un bovindou rotunjit), iar la etaj dormitorul matrimonial care cuprindea și un salon și un dressing. În partea dreaptă a vestibulului sunt amplasate scara principală, câte un dormitor pe fiecare nivel, cu baie cu cadă, și coridorul către servicii (scară secundară, WC, bucătărie, debara).

Sub bucătăria amplasată la parter, în partea din spate a casei, este proiectat un garaj.

Plastica fațadelor este sobră, simplificată față de alte lucrări ale arhitectului, iar vocabularul este eclectic, cuprinzând elemente folosite adesea de Berindey: detașarea nivelurilor de reprezentare față de soclu, printr-un brâu și printr-o tratare diferită a paramentului, dispunerea ordonată a golurilor, cornișa proeminentă, aticul cu baluștri, ce maschează panta lină a acoperișului. Parterul și etajul aveau inițial nuturi în tencuială cu linii întrețesute, iar decorațiile din stuc ce flancau traveea din stânga (cea rotunjită) au dispărut. S-au păstrat cartușele decorative cu motive muzicale de sub ferestrele etajului, baluștrii ferestrelor de la parter – rectangulare, înalte, cu ochiuri mici de geam; cheile de arcadă de deasupra ferestrelor de la etajul 2, balustradele din fier forjat ale acestora și cornișa decorativă, cu denticuli și ove.

Casa Gheorghe Stoicescu – 1914, str. Jean-Louis Calderon, nr. 82 (fostă str. G. C. Cantacuzino, nr. 120-122, colț cu str. Dumbrava Roșie).

Prin autorizația de construcție nr. 163D din 17 mai 1914, i se permite domnului Gheorghe Stoicescu să construiască „retras din aliniere și paralel cu ea, un corp cu pivniță, parter și etaj, iar în curte garaj cu parter și mansardă de zid acoperită cu metal, după planul aprobat și întocmit de dl. arhitect Berendei”¹⁴. Clădirea se păstrează și astăzi, fiind asemănătoare ca plastică arhitecturală cunoscutelor case ale aceluiași arhitect, anume Eraclie Arion (1898, bd. Lascăr Catargiu, 15) și Ion Cămărășescu (1913, bd. Lascăr Catargiu, 39).

În planul de situație și în planurile nivelurilor din dosarul de autorizație, sunt desenate pe terenul lui Gh. Stoicescu, trei clădiri: o clădire mai mare, având patru niveluri: demisol, parter, etaj și mansardă, care astăzi nu mai există, clădirea mai mică, existentă astăzi pe teren, având demisol, parter și etaj și garajul, parter și mansardă, dispărut.

¹⁴ Arhivele Primăriei Municipiului București, fond PMB, d. 48/1913.

**Casa Stoicescu. Corpul dinspre strada Jean-Louis Calderon
(fostă G. C. Cantacuzino) (2012)**

7. Casa Maria și Ion Sterian - 1914, piața Pache Protopopescu, nr. 9
(fost bd. Carol, nr. 94)

Maria Sterian cere în 1914 primăriei autorizarea unui imobil de raport în Piața Pache Protopopescu, pentru apartamente de închiriat, cu subsol, parter, două etaje și mansardă, respectând înălțimea maximă de 13 metri deasupra aticului și având suprafața construită de 375,70 m.p. Este vorba de un imobil de raport pe bulevardul Pache Protopopescu. În 1908, a luat ființă Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale, care a funcționat întâi în localul Ministerului Afacerilor Interne, iar din 1914 s-a mutat cu chirie în imobilele din bulevardul Carol, nr. 94 și bulevardul Pache Protopopescu, nr. 2-4, care aparțineau Mariei Sterian¹⁵. În 1916, odată cu retragerea guvernului la Iași, clădirea a fost abandonată, în ea s-a instalat Poliția secretă germană, iar la

¹⁵ Cf. Alin Spănu, *Sediul direcțiunii Poliției și Siguranței Generale – locație și proprietari (1908-1949)* în „Monumentul”, vol. X, partea a 2-a, Iași, 2009, p. 255-260.

Imobilul Sterian (2012)

sfârșitul Războiului de Întregire, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale și-a reluat sediul în clădirea Mariei Sterian, până în 1949¹⁶.

Deoarece fațada principală este orientată spre Piața Pache Protopopescu, pe aliniament, aceasta este ușor curbată, urmărind curba creată de frontul caselor din jurul pieței în formă de elipsă. Clădirea are trei calcane, iar intrarea se face printr-un gang. Pe fiecare nivel, este proiectat câte un apartament, imobilul având două scări și un lift. La parter, din gang se pătrunde în antreu, se urcă 12 trepte spre vestibulul central al casei, spre care se deschid saloanele orientate spre stradă, dormitoare principale și un coridor către dormitoare mai mici și către dependințe. Orientarea dormitoarelor este spre curte. Încăperile apartamentului de la etajul 1 sunt mai numeroase, peste gang fiind dispuse dormitoare. La mansardă, sunt prevăzute camerele servitorilor, spații de depozitare pentru apartamente și un atelier. Subsolul cuprinde centrala termică, un vestiar, camera portarului, pivnițe corespunzătoare etajelor 1 și 2 și, în legătură cu parterul, un oficiu, bucătăria, spălătoria și două camere pentru servitori.

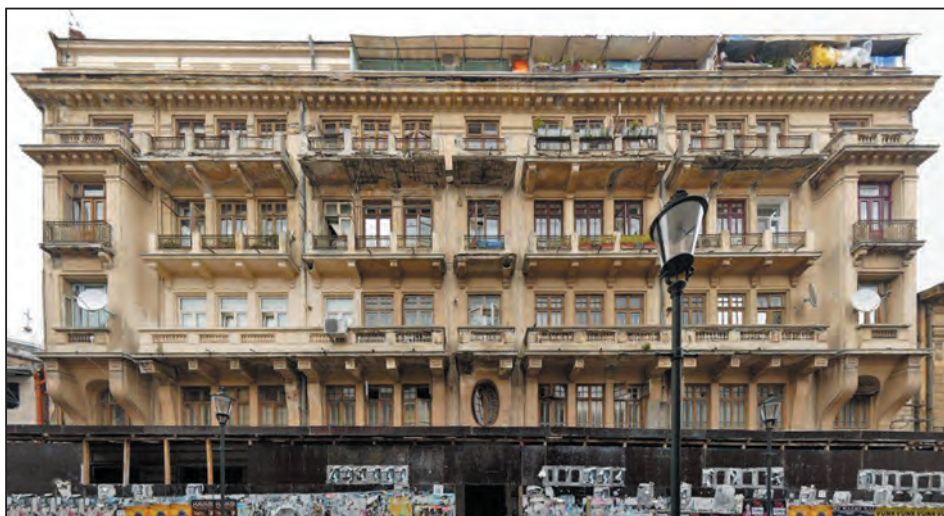
¹⁶ Pentru informații detaliate cu privire la vânzarea și închirierea imobilului între 1914-1949, vezi Alin Spănu, *op. cit.*

Valorificarea la maxim a terenului și poziția privilegiată în piața Pache Protopopescu caracterizează acest elegant imobil de raport. Repertoriul stilistic întâlnit și la alte imobile, cum ar fi Observatorul Vasile Urseanu, include împărțirea în registre orizontale a fațadei, acoperișul înalt tip Mansart, cu lucarne bogat decorate, cornișa proeminentă, cu console, baluștri la ferestrele parterului și balustrade din fier forjat la cele ale etajelor 1 și 2, bosaje în bandouri verticale pe fațadă, pe traveele înguste de capăt.

Cam în aceeași perioadă, Berindey lucra la clădirea Sindicatului Ziariștilor și la imobilul Darvari-Orăscu, ambele clădiri de raport, ca și casa Sterian, dar având și săli de spectacole. Toate sunt concepute în manieră eclectică, preluând ideea de ordine a academismului francez, pe care autorul îl consideră cel mai în măsură a „mobila” amplasamente centrale și a amplifica reprezentativitatea acestor clădiri.

8. Imobilul de raport Margot și Aurel Orăscu - 1915, strada Franceză, nr. 9 (fostă str. Carol, nr. 19-21); monument istoric (cod LMI: B-II-m-B-18768). Până în 2008, a adăpostit Studioul de Teatru Casandra.

Imobilul de raport Darvari-Orăscu (2012)

La Biblioteca Națională, Fondul Saint-Georges, se păstrează copertele dosarului proiectului casei Orăscu, memoriul de arhitectură al proiectului și *Convențiunea* pentru realizarea anteproiectului dintre Elena Darvari și Aurel Orăscu, ca beneficiari, și Ion D. Berindey, în calitate de arhitect, pentru „clădirea nouă și reparațiunea corpului de clădiri ce se mențin”.

Imobilul de raport Darvari-Orăscu (2012)

Prin convențiunea dintre proprietari și arhitect, încheiată în 1914¹⁷, onorariul arhitectului era fixat la 8% din valoarea întregii lucrări, iar arhitectul era dator „a întocmi schițele ante-proiect, devisul estimativ, planurile, planurile de execuție, detalii, devisele și caetul de sarcini, precum și supravegherea execuției, verificarea situațiilor, recepția provizorie și recepția definitivă a construcției”¹⁸. Anteproiectul trebuia să fie predat pe data de 15 martie 1914.

Imobilul proiectat trebuia să cuprindă: pivniță, având funcțiunea de berărie (Keller), la parter patru magazine mari cu ieșire spre curte, un magazin mai mic, mezaninul (*entre sol*-ul) servind de birou, o sală de cinematograf „cu intrare separată”, cuprinzând și mezanin și terasă, trei apartamente mari la etajul I, 7 apartamente mici la etajul al II-lea, 7 apartamente mici la mansardă, apartamentele fiind deservite de ascensor, scara principală și scări de serviciu.

Autorizația de construcție nr. 819C¹⁹ a fost obținută în 9 ianuarie 1915 de Margot Orăscu.

Fațada este ecletică și se aseamănă fațadei principale a Sindicatului Ziariștilor (actualmente, Teatrul Foarte Mic), prin modul de împărțire a registrelor orizontale corespunzătoare nivelurilor imobilului, prin decorațiile

¹⁷ Biblioteca Națională, Fond Saint-Georges, pachetul CLXXX, dosar 6, fila 358.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arhivele Primăriei Municipiului București, d. 250/1915.

folosite, aici Berindey utilizând în plus și două frontoane triunghiulare la ferestrele etajului al doilea din capetele fațadei (nerealizate). Magazinele de la parter și sala de cinematograf sunt iluminate generos, prin goluri mari, iar la etajele cu apartamente, câte trei ferestre corespund unui gol de la parter și mezanin. Această clădire reprezintă unul dintre puținele imobile de raport realizate de Ion D. Berindey. Intrarea principală, perfect axată, este acoperită, în proiectul păstrat la Muzeul Național de Artă al României, de o elegantă copertină din fier forjat și sticlă, tipică arhitectului, axul intrării detașându-se și prin suprapunerea unui gol sub formă de elipsă la mezanin și a unui fronton (nerealizat) la etajul I. La interior, succesiunea de arcade, treptele vestibulului, scara către apartamente, cu balustrada din fier forjat ne amintesc de intrarea spre sala de spectacol a Sindicatului Ziariștilor.

9. Azilul Regina Elisabeta – 1902-1915

Între anii 1902²⁰-1915, Ion D. Berindey proiectează Azilul Regina Elisabeta din București, în șoseaua Filantropiei, nr. 39 (actualmente alea Căldărușani, nr. 9), pe o parcelă de formă dreptunghiulară, foarte adâncă. Construit în sistem pavilionar, având o arhitectură sobră, cu elemente stilistice neoromânești, azilul este al doilea edificiu public din creația lui Berindey, care trebuia să trateze un tip de program de arhitectură neabordat încă de arhitecții din România²¹. Pentru definitivarea temei, Berindey s-a documentat din creațiile de gen din afara țării²².

La 21 februarie 1902, Societatea de binefacere „Regina Elisabeta” îl însărcinează pe arhitectul Ion D. Berindey cu întocmirea schițelor anteproiectului, devizului estimativ, planurilor de execuție, detaliilor, devizelor și caietului de sarcini pentru construcția unui ospiciu de bătrâni, precum și cu supravegherea execuției și cu verificarea lucrărilor²³.

Așa cum rezultă din memoriul²⁴ scris de Berindey în februarie 1907, referitor la „viitoarele lucrări de completare a unei părți din Asilul Regina

²⁰ În 1902, este dată autorizația de construcție Societății de binefacere Regina Elisabeta, pentru construirea unui azil în șoseaua Filantropiei – dosarul 138/1902, Arhivele Municipiului București, fond PMB, Serviciul Tehnic. Inaugurarea are loc în 1903.

²¹ După Leagănul Sfânta Ecaterina (1900).

²² În memoriul adresat Președintelui Societății „Regina Elisabeta”, Ion D. Berindey compară variantele sale de deviz cu *studiul comisiunei de supraveghere a azilelor publice din Departamentul Senei*, Fond Saint-Georges, p. CCLXXXIII, d. 7, f. 5-6, f-v.

²³ Cf. *Convențiunii* dintre Societatea de Binefacere „Regina Elisabeta” și arhitectul Ion D. Berindey, Biblioteca Națională, Fond Saint-Georges.

²⁴ Biblioteca Națională, Fond Saint-Georges, arhiva Ion D. Berindey, pachetul CCLXXXIII, dosarul 7, f. 9 și 10.

**Azilul Regina Elisabeta, astăzi, Institutul de Gerontologie și Geriatrie Ana Aslan.
Corpul principal, realizat între anii 1902-1903**

**Azilul Regina Elisabeta.
Pavilionul de legătură între corpul principal și corpul bucătăriei (2012)**

Elisabeta”²⁵, în planul general conceput de acesta, se prevedeau trei pavilioane, A, B, C, dintre care au fost executate pavilionul A, în 1902-1903, și pavilionul B, al bucătăriei și spălătoriei, în 1907-1909.

Un memoriu adresat de Berindey președintelui Societății Regina Elisabeta în anul 1902 precizează că:

„1/- În cea ce privește compoziția generală de care stau legate viitoarele pavilioane, ași fi de părere atât în interesul estetic cât și în interesul economic, a menține actualul tip de pavilion, constatat ca cel mai practic în toate punctele de vedere.

După cum se știe, proiectul a fost alcătuit în așa mod încât ori și când se poate complecta restul pavilioanelor ce azi lipsesc, fără a aduce vre o turburare actualei părți existente a azilului.

Sistemul pavilionar, după cum s’a adoptat de Onor Soc., presintă și avantajul de a fi continuat, sau prelungind actualul corp, sau refăcând un altul în fața acestuia deja existent, după cum a fost lăsat locul liber în momentul trasărei planurilor pe teren”²⁶.

Dacă s-ar fi completat azilul cu o aripă simetrică față de axul de simetrie al corpului bucătăriei, terenul ar fi fost ocupat într-un mod echilibrat, rezultând o construcție simetrică în formă de U.

²⁵ *Ibidem*, f. 9.

²⁶ *Ibidem*, f. 5.

Azilul Regina Elisabeta. Corpul bucătăriei construit între 1907-1909

Prima aripă a clădirii a fost realizată între anii 1902-1903, sub antreprenoriatul firmei G. Pruncu și M. Rosazza, și inaugurată în 1903.

Ca și la Leagănul Sfânta Ecaterina, arhitectul recurge la elemente de influență neoromânească, între care: căpriori aparenti, console din lemn sculptat, care susțin streșina ieșită mult în consolă, brâul torsadat din ceramică smălțuită de deasupra ferestrelor etajului al doilea, decorațiunile din ceramică smălțuită de deasupra ferestrelor etajului 1, reprezentând simboluri preluate din heraldica Țărilor Române.

Structura de rezistență a clădirii este mixtă, din zidărie, cu stâlpii și grinzile coridorului central metalice. Lungimea corpului principal este de 110 m. Camerele erau dispuse de o parte și de alta a unui coridor lung, iar accesul la etaje se realiza printr-o scară centrală principală și o scară laterală, existând, de asemenea, ascensoare în ochiul scării, care se pare că au fost prevăzute în 1907. Existau grupuri sanitare comune, băi cu căzi, camera cu lavabouri, iar camerele infirmilor aveau câte două paturi fiecare. Corpul principal al azilului, de formă rectangulară este legat printr-o galerie închisă cu arcade, având în plan formă curbă, de corpul serviciilor tehnice, ce cuprindea bucătăria și spălătoria. Acest al doilea corp al azilului a fost gândit drept cap de perspectivă pentru ansamblul simetric, care inițial trebuia să cuprindă și un corp simetric primului, ce ar fi trebuit amplasat în partea de nord-vest a terenului.

Rezolvarea funcțională a azilului, tehnologia folosită, structura înglobând elemente metalice și instalațiile de ultimă oră demonstrează faptul că Ion D. Berindey a fost un arhitect modern, ce experimenta cele mai noi sisteme tehnice ale vremii.

Din 1952, clădirea azilului adăpostește Institutul Național de Gerontologie și Geriatrie *Ana Aslan*²⁷.

Concursul pentru construcția Palatului Păcii de la Haga

În 1906, Ion D. Berindey ia parte la Congresul Internațional de la Haga, invitat de Fundația Carnegie ca arhitect străin participant la un concurs pentru construcția Palatului Păcii de la Haga.

Andrew Carnegie a creat o fundație în 1903, pentru a putea construi la Haga un Palat pentru Curtea Permanentă de Arbitraj, cu o bibliotecă, împreună formând un Templu al Păcii. Guvernul olandez a pus la dispoziție o sumă de 700.000 de florini pentru achiziționarea terenului de aproximativ 5 ha în Parcul Regal Zorgvliet. La acest concurs, au participat 216 proiecte. Juriul a apreciat în mod special 46 de proiecte, între care și cel realizat de Ion D. Berindey în 1906, proiect care a fost reținut.

Proiectul său s-a păstrat într-un catalog²⁸ ce aparținea arhitectului Alexandru Baucher²⁹, care a lucrat în biroul de proiectare al lui Ion D. Berindey.

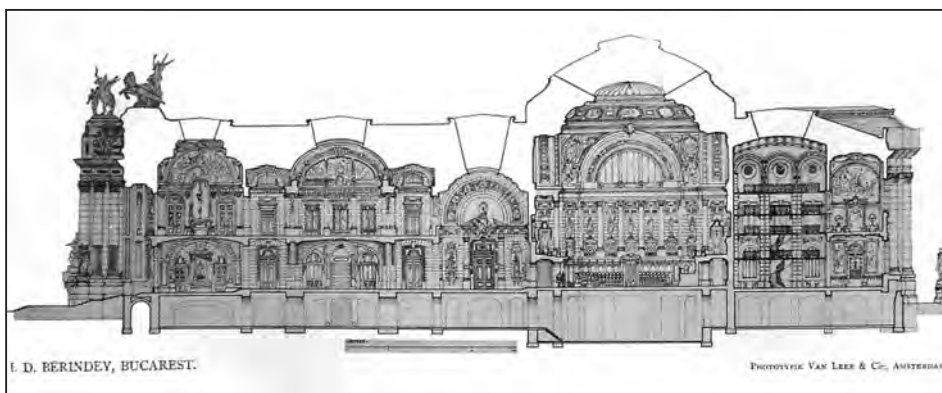
La acest concurs, primele șase proiecte (premiate cu bani) au fost: L. M. Condonnier (Lille), A. Marcel (Paris), Franz Wendt (Berlin), Otto Wagner (Viena), Howard Greenley și Herbert S. Olin (New-York) și F. Schwechten (Berlin). Arhitectura proiectului câștigător se inspiră din tradițiile arhitecturii olandeze din secolul XVI. Pe locul 32 a fost plasat proiectul arhitectului Giulio Magni (Roma), iar pe locul 41, proiectul arhitectului bucureștean Ion D. Berindey³⁰. Catalogul din care sunt reproduse planșele referitoare la concursul organizat de Fundația Carnegie cuprinde 46 de proiecte ale arhitecților din întreaga lume (Lille, Paris, Berlin, Roma, Amsterdam, Londra, Dresda, New-York, Gand, Barcelona, București etc.)

²⁷ Ana Aslan (1897-1988) a fost un medic celebru, specialist în gerontologie, membru al Academiei Române (din 1974) și director al Institutului Național de Gerontologie și Geriatrie ce îi poartă numele (1958-1988).

²⁸ *Concours international de la Fondation-Carnegie. Le Palais de la Paix à La Haye. Reproductions des 6 projets primés et de 40 autres projets, choisis par la SOCIÉTÉ D'ARCHITECTURE D'AMSTERDAM et publiés sous sa direction*, Éditeur Henri Laurens, Paris, 1906.

²⁹ Alexandru Baucher a fost un arhitect român, de orientare eclectică (1877, Nisa – 1935, București), care a colaborat cu Ion D. Berindey la începutul carierei și cu Nicolae Ghika-Budești, la construcția corpului nou al Universității din București (1928-1930). Alexandru Baucher este autorul clădirii Domeniilor Coroanei de la Segarcea.

³⁰ *Ibidem*, p. 33-34.

Fațada și secțiunea longitudinală a proiectului prezentat de arh. Ion D. Berindey în 1906, la concursul pentru Palatul Păcii din Haga. Sursa: *******, *Concours international de la Fondation-Carnegie. Le Palais de la Paix à La Haye. Reproductions des 6 projets primés et de 40 autres projets, choisis par la SOCIÉTÉ D'ARCHITECTURE D'AMSTERDAM et publiés sous sa direction*

Proiectul propus de Ion D. Berindey este conceput pe un plan compact, simetric, a cărui formă în plan este aproape un pătrat, în manieră eclectică de influență franceză, spațiile gravitând în jurul marii Săli de Justiție, acoperită de o cupolă, sală a cărei suprafață, prin temă, se cerea a avea 280-300 m.p. Biblioteca are intrări separate din parcul din spatele clădirii, dar nu este un volum separat. Grupuri statuare alegorice animă fațada principală. Intrarea – situată într-un corp decroșat - este marcată printr-un portic monumental, a cărui colonadă amintește de Palatul Marele Trianon de la Versailles (1687, arhitect Jules Hardouin-Mansart). Fațada este influențată și de arhitectura Micului Trianon de la Versailles (1762-1764, arhitect Jacques-Ange Gabriel).

Stilistic, majoritatea clădirilor analizate sunt de factură eclectică, aparținând academismului de școală franceză, în spiritul căruia Ion D. Berindey fusese educat la Paris, excepție făcând Azilul Regina Elisabeta, clădire legată de familia regală și realizată în stil neoromânesc.

Prin înscrierea acestor clădiri în ansamblul creației arhitectului Ion D. Berindey, ele ar putea și ar trebui să dobândească un statut privilegiat, o parte dintre ele meritând a fi clasate în Lista Monumentelor Istorice.

Statuia lui Eugeniu Carada de la Craiova

Cristian Andrei Scăiceanu

Eugeniu Carada (1836, Craiova – 1910, București) este unul din personajele cele mai fascinante din istoria României moderne. Implicat în mai toate evenimentele importante ale epocii sale, viața și activitatea lui continuă și astăzi să fie puțin cunoscute. Fire discretă, a evitat mereu luminile rampei, preferând întotdeauna eficiența acțiunilor dintr-un confortabil plan secund. Încercând să cunoaștem mai multe despre Eugeniu Carada, nu facem decât să intuim vag impresiunile dimensiuni ale activității sale depuse în slujba României și să realizăm cât de puține lucruri știm de fapt referitor la profunzimea acestora. Dintre toate câte s-au scris despre acest remarcabil om, relevantă este caracterizarea pe care i-o face Nicolae Iorga: „Carada era un om de o mare inteligență organizatoare, un general de stat-major, conducând mulți ani de zile campaniile unei mari oștiri de la masa lui de lucru, fără să fi comandat un asalt și fără să fi văzut sângele unui rănit, și era o voință căreia, cu hotărâre și statornicie, rar i s-ar fi găsit perechea. A-l privi însă ca o personalitate pe acest «invizibil» și mut, veșnic «ocult», al liberalilor, ar fi o mare greșeală. Carada era și mai puțin, și mai mult decât atât”¹.

**Portretul lui Eugeniu Carada
(Camil Ressu),
din Galeria Guvernatorilor,
Banca Națională a României**

Originile lui Eugeniu Carada sunt incerte. Despre tatăl său, serdarul Nicolae Carada, se spune că ar avea strămoși francezi, fiind descendentul unui Charles de Carada, colonel de dragoni din Franța veacului al XVII-lea².

¹ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*. Vol. 1. Ediție îngrijită, prefață și note de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 262.

² Constantin Răutu, *Eugeniu Carada, Omul și opera (1836 – 1910)*, în *Eugeniu Carada 1836-1910*, București, Institutul Cultural Român, 2010, p. 271-272.

Alte surse indică o origine sud-dunăreană, considerând, probabil influențate și de rezonanța numelui, că strămoșii serdarului erau aromâni sau chiar greci. Eminescu, într-un atac izvorât din adversități politice la adresa liberalilor, remarcă ironic: „d-nii C. A. Rosetti, Carada, Candiano tot nume vechi de care foiește textul cronicelor României, sunt singurii români adevărați, iar noi, țărani mici și mari... noi băștinașii din țările acestea suntem străinii cari vindem țara cui ne dă mai mult pe ea”³. Despre mamă, Petruța (Petrița, Petralița) se afirmă în mod categoric că se trage din vechiul neam al boierilor Slăvitești, din Vâlcea, atestat documentar încă din veacul al XVI-lea. Nu se evidențiază însă faptul că Petralița era fiica Elencăi Slăvitescu și a sârbului Maxim Marici. Dincolo de originile ce rămân și astăzi nesigure, Eugeniu Carada a fost un foarte bun român, care și-a slujit țara într-un mod remarcabil.

Eugeniu Carada a fost implicat activ, de-a lungul vieții, în toate evenimentele majore ale istoriei României. Adolescent precoce, la numai 12 ani jura pe Constituția pașoptistă, iar un an mai târziu era tălmaciul trupelor otomane intrate în țară pentru reprimarea revoluției de la 1848. În 1849 este semnalat ca fiind placa turnantă a corespondenței revoluționarilor exilați cu familiile din țară. A fost primul contact al lui Carada cu ideile naționaliste și liberale, cărora le va rămâne fidel toată viața. Adept înfocat al Unirii Principatelor, este arestat la 23 ianuarie 1859 la Craiova, pentru că, cu o seară înainte, recitase pe scena teatrului lui Theodorini o poezie pro uni-onistă, compusă chiar de el, considerată inacceptabilă de către autorități. Alegerea ca domn al Principatelor Unite a lui Alexandru Ioan Cuza, a doua zi, la 25 ianuarie, determină eliberarea sa din închisoare. În iunie 1862 a urmat o altă scurtă detenție politică, fiind bănuie de implicare în asasinarea prim-ministrului Barbu Catargiu. Nemulțumit de politica reformistă, prea lentă în opinia sa, Carada se implică activ în acțiunile ce vizau detronarea domnitorului și aducerea pe tronul Principatelor a unui principe străin. Împreună cu Ion Brătianu, a lucrat intens la Paris, începând cu 1863, pentru înlocuirea lui Cuza cu un principe străin. A fost, alături de C. A. Rosetti⁴, autorul proiectului Constituției din 1866. Felul cum a fost înlăturat de la putere guvernul liberal în noiembrie 1868 și modul de organizare a alegerilor din martie 1869 l-a îndepărtat pe Carada de principele Carol I. A fost unul dintre organizatorii mișcării antidinastice din 1870, cunoscută sub

³ Apud George Virgil Stoenescu, *La început a fost Carada*, în: *op. cit.*, p. 16.

⁴ C. A. Rosetti (1816-1885), scriitor, ziarist și mare om politic; participant la Revoluția din 1848, la făurirea Unirii, dar și la detronarea lui A. I. Cuza, primar al Bucureștiului, președinte al Camerei Deputaților, ministru în câteva guverne; fiica sa, Libertatea, a fost logodită cu Eugeniu Carada.

numele de „Republica de Ploiești”. Carol I, dând dovadă de multă înțelepciune și toleranță, a considerat evenimentele drept o copilărie. Caragiale a bagatelizat evenimentul și astfel acestuia i s-a atașat definitiv o puternică tentă de ridicol. Se pare însă că lucrurile au fost cu mult mai serioase. Au fost arestați peste 20 de oameni și, bineînțeles, că printre ei s-a aflat și Carada. Curtea cu Jurați din Târgoviște l-a achitat însă. Războiul de Independență a fost un alt moment important al istoriei noastre la care Eugeniu Carada și-a adus contribuția. A participat în aprilie 1877 la Chișinău, împreună cu Ion Brătianu, la întâlnirea cu marele duce Nicolae, fratele împăratului Alexandru al II-lea, pentru stabilirea condițiilor de cooperare militară cu Rusia. Pe timpul conflictului, Carada a dus o activitate neobosită de organizare a aprovizionării armatei cu cele necesare.

Pe plan politic Eugeniu Carada a fost liberal. Nu se poate scrie o istorie a liberalismului în România fără a menționa implicarea lui în activitatea Partidului Național Liberal. În 1875, liberalii radicali elaborează o strategie prin care partidul este angajat în construcția unui stat modern. În acest domeniu, Eugeniu Carada a dus o activitate bogată și complexă. Voci autorizate ale istoriografiei românești îl consideră pe Carada șeful oculte liberale, grup de influență ce acționa din umbră, dar care „făcea și desfăcea totul în acest partid”⁵. Eminență cenușie a Partidului Liberal, Eugeniu Carada, Anton Carp⁶ și Mihail Pherekyde⁷ au format statul major din umbră al partidului. Colaborator și prieten devotat al lui Ion C. Brătianu, Carada a contribuit substanțial la afirmarea marelui om politic, pe care contemporanii l-au numit „Vizirul”, datorită fermității cu care a construit România modernă. Interesant de remarcat este faptul că acesta îl numea pe Carada „Turcul”, datorită perseverenței cu care își urmărea idealurile.

Numele lui Eugeniu Carada este legat indisolubil de Banca Națională a României. Atât instituția, înființată în 1880, cât și clădirea, edificată între 1884 și 1890, sunt realizările lui Carada. Academicianul Mugur Isărescu, guvernatorul de astăzi al Băncii Naționale a României, într-un mai vast demers de recuperare a istoriei și prețuire a culturii naționale, afirma: „Astăzi, în mod unanim, Carada este considerat întemeietorul Băncii Naționale a României, adevăratul *spiritus rector* al acesteia, în ciuda faptului că nu a fost

⁵ Ion Bulei, *Eugeniu Carada – o legendă vie*, în *op. cit.*, p. 12 -13.

⁶ Anton I. Carp (1849-1914) a condus în mai multe intervale Banca Națională a României, chiar dacă nu a fost guvernator decât între 1911 și 1914; membru al Partidului Național Liberal, a fost în mai multe mandate senator și ministru.

⁷ Mihail Pherekyde (1842-1928) doctor în drept la Paris (1866), avocat și politician liberal, senator, deputat, președinte al Camerei Deputaților, a fost ministru în mai multe guverne.

vreodată guvernator (nu mai contează motivele). El a fost, este și va fi întotdeauna mai mult decât se poate vedea la suprafața lucrurilor. Și aceasta deoarece Carada a făcut (înainte de finanțe, bănci, politică) Istorie, cu majusculă. În epoca modernă a societății românești, Carada a încarnat o experiență trezitoare, cristalizată în ideea-forță a liberalismului⁸.

Puțini știu astăzi că Eugeniu Carada a avut în tinerețe preocupări literare, fiind autorul mai multor poezii și piese de teatru în perioada romantică a literaturii române. Peste ani, Carada nu mai dorea să vorbească despre creațiile literare, considerându-le păcate ale tinereții. Chiar dacă nu sunt piese de referință ale genului, poeziile și piesele de teatru (unele doar traduceri) au circulat în tot spațiul românesc, unele fiind jucate stagiuni la rând pe scena Teatrului Național, iar altele au fost puse pe muzică de compozitorul Alexandru Flechtenmacher⁹. De altfel, George Călinescu îl menționează pe Eugeniu Carada doar într-o enumerare de colaboratori la o publicație literară, într-un capitol dedicat „poetilor minori”. Pentru criticul literar, Eugeniu Carada nu este decât un vodevilist.

Sensibilitatea artistică a lui Carada explică și interesul acestuia pentru pictură și sculptură. Interiorul casei lui Eugeniu Carada din strada Pitar Moș nr. 10¹⁰ ne sugerează mai degrabă un muzeu decât locuința unui om cunoscut pentru austeritatea în care trăia: „La fel îmbrăcat totdeauna; un fel de leviță lungă, albastru închis, fie iarna, fie vara. Nu mergea niciodată cu trăsura și niciodată pe Calea Victoriei. Relații sociale nu avea. Nu se ducea în vizite și rar primea câte una. Nu se ducea la spectacole teatrale sau la concerte”¹¹. Pasionat colecționar de pictură, a fost un admirator al lui Nicolae Grigorescu. Operele marelui pictor se găseau atât în colecția sa privată, cât și în bogata colecție a Băncii Naționale a României. Pe vremea directoratului lui Carada, Banca Centrală a inițiat o serioasă campanie de achiziționare de sculpturi și tablouri pentru decorarea interioarelor. Printre cele care au rezistat până în zilele noastre trebuie remarcată faimoasa „Rodica”, ce contribuie substanțial la fastuosul decor al Sălii de Consiliu din Palatul Vechi al Băncii¹².

⁸ Mugur Constantin Isărescu, *Eugeniu Carada: un om pentru toate anotimpurile*, în *op. cit.*, p. 5.

⁹ Dintre piesele de teatru semnate de Carada amintim, dintr-o listă mai lungă, doar *Urâta satului*, *Cimpoiul dracului* și *Ion Cucierul*, iar dintre poezii menționăm numai *Frunzuliță de stejar*, *Pandurul cerșetor* și *Geniul Oltului*.

¹⁰ Vezi pe larg la Mihail Gr. Romașcanu, *Eugeniu Carada (1863-1910)*, București, Editura Cartea Românească, 1937, *passim*.

¹¹ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 9.

¹² Pentru istoria, arhitectura și decorațiile Palatului Vechi al Băncii Naționale a României, a se consulta Mugur Isărescu (coordonator), Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *Palatele Băncii Naționale a României*, volumul 1, *Palatul Vechi*, București, Banca Națională a României, 2013, *passim*.

Chiar dacă Eugeniu Carada este „renumit pentru discreția acțiunilor sale, politice, financiare, sau de mecenat”, implicarea sa în comandarea majorității monumentelor de for public ridicate în România între 1874 și 1910 este în afara oricăror îndoieli¹³. Astfel, numele lui Carada apare în diverse faze de realizare a unor monumente precum statuia lui Mihai Viteazul din București (1874), statuia Libertății din Ploiești (1881), Dorobanțul (1895), la podul lui A. Saligny de la Cernavodă, monumentul Ion C. Brătianu din București (1903), monumentul lui Lascăr Catargiu din București (1907) sau bustul lui Eugeniu Stătescu de la Palatul de Justiție din București.

Lui Eugeniu Carada, pe care Ioana Beldiman îl numește într-un mod așa de fericit „cel care a crezut în statui”¹⁴, i-au fost ridicate două monumente. Recunoscătoare, Banca Națională a României i-a comandat sculptorului E. H. Dubois un monument închinat memoriei făuritorului instituției. Sculptura, inaugurată în anul 1924, era amplasată la intersecția străzilor Lipscani și Eugeniu Carada, lângă intrarea în clădirea băncii. Inaugurarea monumentului a fost făcută cu mare fast în martie 1924, evenimentului fiindu-i consacrat un număr festiv din publicația „Ilustrația”¹⁵, care relata pe larg implicarea liberalilor (Vintilă Brătianu¹⁶) și a marii finanțe (Ion Bibicescu¹⁷, guvernatorul Băncii Naționale a României) în ridicarea statuii. După instaurarea comunismului în România, statuia a dispărut. Astăzi, prin grija Băncii Naționale a României, monumentul s-a refăcut pe același amplasament, fiind realizat de sculptorul Ioan Bolborea¹⁸.

În Craiova natală, în februarie 1935, s-au comemorat 25 de la moartea lui Eugeniu Carada. Notabilitățile orașului, care au asistat la un serviciu religios pentru pomenirea „înflăcăratului naționalist, marelui patriot, economist

---

¹³ Ioana Beldiman, *Sculptura franceză în România (1848 – 1931), gust artistic, modă, fapt de societate*, București, Editura Simetria, 2005, p. 171–172.

¹⁴ *Ibidem*, p. 214.

¹⁵ „Ilustrația”, an. XIII, nr. 97, martie 1924.

¹⁶ Vintilă I. C. Brătianu (1867 – 1930), al treilea fiu al lui Ion C. Brătianu, inginer cu studii la Paris, ministru de mai multe ori, a fost prim-ministru și președinte al Partidului Național Liberal; a inițiat un regim sever de cheltuire a banului public, un nou sistem de impozite și a realizat stabilizarea monedei naționale, oprind inflația.

¹⁷ Ioan G. Bibicescu (1848 – 1924), guvernator BNR între 1916 – 1921; membru al Partidului Național Liberal, a lucrat neîntrerupt în Banca Națională a României din 1895 (când a fost numit director) și până la moartea sa în 1924 (când era guvernator onorific, singurul caz în istoria BNR); a fost ultimul guvernator care a locuit în incinta instituției.

¹⁸ Ioan Bolborea, sculptor contemporan de succes, născut în 1956, a absolvit în 1981 Institutul de Artă „Nicolae Grigorescu”.

și financiar”, au hotărât formarea unui nucleu de inițiativă, „pentru ridicarea unui bronz, înfățișând chipul său, pe una din piețele Craiovei, orașul său natal”¹⁹. Semnatarii documentului sunt personalități din sfera liberală: generalul Dimitrie Pașșalega²⁰, primarul Constantin Negrescu²¹, prefectul de Dolj, Ioan Gârboviceanu²², Alexandru Lapedatu²³, Constantin Neamțu²⁴ și C. Teodorescu²⁵, directorul Băncii Naționale, sucursala Craiova. Ulterior, s-a constituit „Comitetul de inițiativă pentru ridicarea monumentului” care-l avea președinte de onoare pe ministrul Instrucțiunii Publice prof. dr. C. Angelescu²⁶,

---

¹⁹ Proces-verbal din 12 februarie 1935, *apud* Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan (editori), *Eugeniu Carada, corespondență și mărturii inedite*, București, Banca Națională a României, 2013, p. 224.

²⁰ Dumitru Pașșalega, participant la campaniile militare din primul Război Mondial cu gradul de colonel, este tatăl cunoscutului avocat craiovean din perioada interbelică Dem. D. Pașșalega, care după 1960 s-a remarcat prin aprofundate studii de istorie poștală, fiind unul dintre cei mai mari filатели craioveni.

²¹ Constantin Negrescu, primar al Craiovei în două mandate (1924-1927 și 1933-1938), i se datorează realizarea ștrandului de la Jiu, distrus de inundațiile din 1938; prin măsurile luate în cele două mandate de primar, a contribuit la dezvoltarea artelor, științelor și învățământului în Craiova.

²² Ioan Gârboviceanu, politician liberal, prefect de Dolj între 1933 și 1936, a rămas cunoscut și prin implicarea sa în mediatizarea excesivă a fenomenului Petrache Lupu de la Maglavit.

²³ Alexandru I. Lapedatu (1876-1950) istoric, profesor universitar, decan, președinte al Academiei Române, director al Arhivelor Statului, deputat și senator liberal, președinte al Senatului, ministru, autorul unei valoroase opere științifice; a murit în închisoarea de la Sighet; fratele său, Ioan I. Lapedatu a fost guvernator al Băncii Naționale a României (1944-1945).

²⁴ Constantin Neamțu (1868-1962), economist și politician craiovean; și-a început activitatea cu funcția de contabil la Banca Națională a României (1890), trece apoi șeful contabilității la sucursala din Craiova (1891), iar din 1893 este directorul sucursalei; în 1896 fondează Banca Comerțului din Craiova, pe care o va conduce până la naționalizarea din 1948; a fost profesor de contabilitate la Școala Superioară de Comerț din Craiova; pe plan politic a fost deputat și senator liberal de Gorj și Dolj, apoi senator pe viață, primar al Craiovei (1923-1924) și șef al organizației liberale doljene; a fost deținut în închisoarea de la Sighet.

²⁵ Constantin Teodorescu (1879 – ?), licențiat în drept, doctor în economie la Heidelberg (1912), avocat, judecător, a lucrat inițial la Marmorosch-Blank și din 1915 la Banca Națională a României.

²⁶ Constantin I. Angelescu (1869 – 1948) doctor în medicină la Paris (1897), membru al Academiei Române, deputat și senator liberal, senator de drept, ministru în mai multe guverne, prim-ministru, a avut o contribuție remarcabilă la organizarea învățământului românesc, fiind asemănat deseori cu Spiru Haret.

**Monumentul lui Eugeniu Carada
de la Craiova**

vicepreședinți de onoare pe Gr. Dimitrescu²⁷, guvernatorul Băncii Naționale a României, Al. Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor, și Gr. Trancu-Iași²⁸, fost ministru al Muncii, președinte activ pe Constantin C. Neamțu²⁹, președintele Camerei de Comerț și Industrie Craiova, și vicepreședinte activ pe C.N. Popp³⁰, fost primar al Craiovei. Din comitet făceau parte

Citatul săpat pe soclul statuii de la Craiova

²⁷ Grigore (Dorel) Dimitrescu (1885-1955), a fost guvernator BNR în perioada februarie 1934 – iulie 1935; absolvent al Facultății de Drept din București, doctor în Drept, Afaceri și Finanțe la Paris (1908), membru al Partidului Național Liberal, președinte al Consiliului de Administrație al „Sovrompetrol” în decembrie 1945; arestat în mai 1950, moare în închisoarea de la Sighet în 1955; în toate documentele comitetului pentru ridicarea statuii lui Eugeniu Carada numele lui apare, în mod greșit, sub forma *Dumitrescu*.

²⁸ Grigore L. Trancu-Iași (1873-1940), doctor în economie, între 1900 și 1907 a lucrat în cadrul sucursalelor BNR din Iași și Galați (contabil șef); deputat în mai multe legislaturi, ministru în câteva guverne.

²⁹ Probabil fiul lui Constantin Neamțu.

³⁰ Primar al Craiovei în două mandate (1919 și 1922-1923), deputat liberal, fiul bancherului N. T. Popp.

Basorelieful nr. 1. Activitatea la redacția ziarului „Românul”

ing. P. P. Andreescu³¹, președintele Sfatului Negustorilor din Craiova, T. D. Angelescu³², fost primar al Craiovei, Ștefan Antonescu, fost director al sucursalei Băncii Naționale a României din Slatina, prof. N. Balaban, directorul Colegiului Carol I din Craiova, Gr. Bălănescu, fost director la sucursala Băncii Naționale a României din Craiova, Dem. Cristescu, cenzor la Banca Națională a României, Elena Farago³³, directoarea Fundației „Aman” din Craiova, prof. C. D. Fortunescu³⁴, președintele societății „Prietenii Științei” din Craiova, Ioan Gârboviceanu, prefectul de Dolj, B. I. Georgescu³⁵, fost

³¹ Industriaș craiovean, patronul fabricii „P. P. Andreescu & Fii”.

³² Primar al Craiovei între 1931 și 1932.

³³ Elena Farago (1878-1954), născută Paximade, între 1921 și 1947 a fost directoarea „Fundației Culturale Alexandru și Aristia Aman” din Craiova, având o activitate literară bogată.

³⁴ Constantin D. Fortunescu (1874-1965), profesor timp de patru decenii la Colegiul Național Carol I din Craiova, a fost unul din valoroșii și neobosiții intelectuali din Cetatea Banilor.

³⁵ Ion B. (Beyon) Georgescu (1882-1958), primar al Craiovei în două mandate (1920-1922 și 1926-1927), magistrat, deputat și senator din partea Partidului Național Țărănesc, a fost arestat și condamnat la închisoare de către comuniști; a donat Arhivelor Statului filiala Craiova un important lot de vechi documente și o parte din valoroasele sale colecții.

Basorelieful nr. 2. Constituția din 1866

primar al Craiovei, prof. N. Georgescu, directorul Școlii Superioare de Comerț Craiova, Constantin Neamțu, fost primar al Craiovei, C. Negrescu, primarul Craiovei, general D. Pașșalega, Constantin Potârcă³⁶, fost primar al Craiovei, Em. Tătărescu³⁷, fost primar al Craiovei, general medic A. Vasilescu³⁸, C. Teodorescu, director Banca Națională Craiova, și C. Goga, vicepreședintele Camerei de Comerț Craiova³⁹.

³⁶ Constantin Potârcă, unul dintre remarcabilii primari a Craiovei; în timpul celor trei mandate (1929-1930, 1932-1933 și 1938) a avut contribuții substanțiale la dezvoltarea orașului; om politic țărănist, a fost arestat în 1952 și a murit la Văcărești în 1954; originară din Plenița, familia Potârcă, care a dat importante personalități vieții publice românești, a fost aproape decimată în închisorile comuniste.

³⁷ Emanoil Tătărescu (1892 – ?), fiul generalului Nicolae Tătărescu, a fost primar al Craiovei între 1927 și 1928; deputat liberal, director al Editurii „Scrișul Românesc”, fost arestat după instaurarea comunismului și înțemnițat la Sighet; dintre cei 11 frați, cel mai cunoscut a fost Gheorghe (Guță) Tătărescu, proeminent om politic român.

³⁸ August Vasilescu (1875-1966), general medic, doctor în medicină (1901), comandant al Corpului I Armată Craiova.

³⁹ *Comitetul de inițiativă pentru ridicare monumentului*, Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Mariu Theodorian-Carada, IV, varia 1; mulțumim și pe această cale colegilor noștri dr. Sabina Marițiu și dr. Romeo Cîrjan, de la Biblioteca Băncii Naționale a României, pentru semnalarea acestui important fond de documente.

În cursul anului 1935 se produc unele schimbări în titulatura comitetului. Odată cu schimbarea de la conducerea Băncii Naționale a României, în 1935, a lui Grigore Dimitrescu cu Mitiță Constantinescu⁴⁰, acesta l-a înlocuit și din funcția de vicepreședinte de onoare al comitetului pentru sărbătorirea centenarului nașterii lui Eugeniu Carada și ridicării unui monument în Craiova. Odată cu această schimbare s-au mai adăugat comitetului încă doi membri: Al. G. Săndulescu⁴¹, președintele Sindicatului Ziaristilor și Caton Theodorian⁴², președintele Societății Autorilor Dramatici Români⁴³.

Comitetul de inițiativă a inițiat liste de subscripție pentru strângerea fondurilor necesare ridicării statuii. Listele se adresau tuturor instituțiilor, asociațiilor și persoanelor „legate de neamul și pământul nostru, și pătrunse de sentimentul cinstirii după cuviință a marilor înaintași”. Se conta în mod special pe contribuția Băncii Naționale a României, a sucursalei B. N. R. Craiova și a Băncii Comerțului din Craiova⁴⁴.

După schimbarea titlaturii și componenței comitetului de inițiativă, s-a întocmit și programul manifestărilor, prevăzute a avea loc în zilele de 29 noiembrie – 2 decembrie 1936, la București și Craiova. La Craiova erau programate cuvântări, conferințe, oficierea unui serviciu religios, reprezentația comediei lui Carada „Urâta satului” pe muzica lui Flechtenmacher și dezvelirea statuii. La București, aniversarea centenarului urma să se facă printr-un parastas la biserica Pitar Moș și un șir de conferințe susținute la radio de

⁴⁰ Dumitru (Mitiță) Constantinescu (1890-1946), guvernator BNR în perioada septembrie 1935 – septembrie 1940; doctor în economie la Paris, a luptat în Primul Război Mondial, luat prizonier în bătălia de la Argeș, a fost internat în lagărele de prizonieri germane; membru al Partidului Național Liberal, ocupă funcții publice importante în timpul regimului autoritar instaurat de regele Carol al II-lea, precum cea de ministru al Economiei Naționale (1938 – 1939) și ministru de Finanțe (1939-1940); membru în conducerea Frontului Renașterii Naționale, dispăre din viața publică după abdicarea regelui Carol al II-lea, dar revine după august 1944, când se alătură forțelor politice pro-comuniste; membru fondator ARLUS, președintele Consiliului de Administrație al Editurii Cartea Rusă, președinte al Partidului Național Popular (fost Uniunea Patrioților), membru în delegația română de la Conferința de Pace de la Paris (1946).

⁴¹ Alexandru G. Săndulescu (1890 – ?), ziarist și avocat, redactor la ziarul liberal „Viitorul”, senator și vicepreședinte al Senatului.

⁴² Caton Theodorian (1871-1939), ziarist, prozator, dramaturg, a fondat (1923) Societatea Autorilor Dramatici Români, al cărei președinte a fost vreme de 10 ani; nepot de soră al lui Carada, mama sa a fost Emma Theodorian, directoarea școlii de menaj „C. Dima Popovici” din Craiova.

⁴³ *Centenarul nașterii lui Eugeniu Carada 1836-1910*, Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Mariu Theodorian-Carada, IV, varia 1.

⁴⁴ [Scrisoare circulară a „Comitetului pentru ridicarea unui monument lui Eugeniu Carada în Craiova”]. În *loc. cit.*

Basorelieful nr. 3. Războiul de Independență

ministrul Educației Naționale, prof. dr. C. Angelescu „Despre viața și opera lui Eugeniu Carada”, de ministrul de Finanțe, Mircea Cancicov⁴⁵, „Eugeniu Carada, financiarul și economistul”, și de prof. Gr. Tăușan⁴⁶, „Eugeniu Carada, factor cultural și național”. La Teatrul Național era programată conferința lui Ion Minulescu, inspector general în Ministerul Artelor și Cultelor, fost director al Teatrului Național, despre „literatura tinerească a lui Eugeniu Carada”⁴⁷.

La concursul de machete pentru statuie s-au prezentat doi sculptori: Mihail Onofrei⁴⁸ și S. Severin⁴⁹. A fost declarată câștigătoare macheta propusă de

⁴⁵ Mircea Cancicov (1884-1959), mare economist român, membru de onoare al Academiei Române, ministru în mai multe cabinete, om politic liberal, a fost condamnat în 1946 și a murit în închisoarea de la Râmnicu Sărat.

⁴⁶ Grigore Tăușan (1874-1952), filosof, ziarist, scriitor; doctor în drept la Bruxelles (1899), membru de onoare al Academiei Române (1939).

⁴⁷ *Centenarul nașterii lui Eugeniu Carada 1836-1910*, Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Mariu Theodorian-Carada, IV, varia 1.

⁴⁸ Mihail Onofrei (1896-1980), cunoscut sculptor român, studii la Iași, Roma și Paris; între 1950 și 1960 a fost profesor la Institutul de Artă „Nicolae Grigorescu”; pentru viața și opera artistului, vezi Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihail Onofrei. Mărturii monografice*, Iași: Editura Junimea, 2003.

⁴⁹ Probabil Alexandru Severin (1881-1956), sculptor binecunoscut în perioada interbelică, a căzut într-un nedrept con de umbră după anii de detenție din perioada comunistă (vezi pe larg Paul Rezeanu, *Sculptori puțin cunoscuți*, Craiova, Editura Alma, 2007, p.115-136).

Mihail Onofrei. Profesorul craiovean C. D. Fortunescu, membru în comitetul de inițiativă, ne dezvăluie amănunte interesante din culisele concursului câștigat de Mihail Onofrei: „Personal socotim că din cele două machete prezentate la concurs, aceea care a câștigat majoritatea voturilor comisiei, cea a sculptorului oltean S. Severin, întruchipând un Carada voluntar și dinamic, era de preferat, dacă i se corectau liniile și proporțiile soclului”. Macheta propusă de Mihail Onofrei reprezenta un Carada „solemn, corect, dar rece”⁵⁰.

Într-o primă ofertă, sculptorul Mihail Onofrei a propus comitetului o statuie în bronz de 2,25 metri, reprezentând pe Carada „în picioare, într-o atitudine adecuată personalității lui”. Soclul urma să fie executat din piatră de Vrața și să aibă o înălțime de 3,5 metri. Pe laturile soclului se propuneau basoreliefuli în bronz reprezentând „două din cele mai tipice acte activității lui” și o inscripție. Timpul de execuție era estimat la 5-6 luni, „adică până la 15 septembrie 1936”. Suma cerută pentru executarea monumentului era de 400.000 lei, inclusiv cheltuielile de deplasare și transport⁵¹.

Se pare că au avut loc unele negocieri cu sculptorul, căci acesta a trimis ulterior o altă ofertă, care menține dimensiunile inițiale ale monumentului, dar în care adaugă un al treilea „basso-relief” și diminuează suma cerută pentru monumentul „gata de inaugurare” la 350.000 lei. Mai mult decât atât, face o ofertă numai pentru statuie, inscripție și trei „basso-reliefuri” în valoare de 250.000, urmând ca, eventual, execuția soclului conform schițelor sculptorului, să cadă în sarcina comitetului. Timpul de execuție era stabilit la 5 luni de la primirea comenzii⁵².

Comitetul de inițiativă l-a înștiințat la 21 aprilie 1936 pe Mihail Onofrei că i-a fost admisă oferta⁵³. Urmare a acestui fapt, în vara anului 1936, sculptorul a executat macheta monumentului și a expus-o inițial în localul Chrissoveloni al Băncii Naționale a României, la București. Apoi a dus-o la Craiova, unde comitetul nu s-a pronunțat la data prevăzută pentru anunțarea rezultatelor, din lipsă de ... cvorum. Între timp, sculptorul, pentru a risipi îndoielile comitetului, a executat o nouă machetă, cu înălțimea de 1 metru. Carada era înfățișat în „poziție de energie, de lucru și de muncă, la vârsta de 50 de ani”. Era rezemat de un bloc cu motive arhitectonice inspirate de la Banca Națională a României, pe care era sculptată „o roată înaripată, simbolizând industria, în bușa roții este încrustat monogramul B.N.R.. Deasupra roții se vede bagheta înaripată cu cei doi șerpi ai lui Mercur”.

⁵⁰ Fortunado [C. D. Fortunescu], *Centenarul lui Eugeniu Carda*, în: „Arhivele Olteniei”, an XV, nr. 86-88, iulie-decembrie 1936, p. 435-436.

⁵¹ Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *op. cit.*, p. 225.

⁵² *Ibidem*, p. 225-226.

⁵³ *Ibidem*, p. 226-227.

Ioana Beldiman a publicat fotografia unei machete, aflată la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române, pe care a identificat-o ca fiind macheta neadoptată a monumentului Carada de la București⁵⁴. Sabina Marițiu și Romeo Cârjan consideră însă că identificarea este eronată și că, de fapt este vorba despre macheta statuii Carada de la Craiova⁵⁵. Ne raliem și noi acestei păreri, deoarece asemănarea machetei cu statuia de la Craiova este frapantă. Un alt argument în favoarea ideii că este vorba despre statuia craioveană este că macheta reprezintă, așa cum remarca și Emanuel Bădescu, custodele Cabinetului de Stampe de la Biblioteca Academiei Române, o statuie de piață, care, datorită înălțimii, trebuie amplasată într-un loc larg, pentru a fi pusă bine în evidență, și nu lângă o clădire, la o intersecție de străzi, așa cum este cazul monumentului bucureștean. În sfârșit, chiar Ioana Beldiman, făcând o analiză a machetei, ajunge la concluzia că aceasta aparține mai degrabă epocii interbelice datorită simplității și lipsei alegoriilor⁵⁶. Sculptorul a depus și patru schițe în pastel pentru basoreliefuri. Primul îl înfățișa pe „Carada cu Rosetti și Ion Brătianu la «Românul», reprezentați prin atitudini care arată intima colaborare între aceștia”. Proiectul basoreliefului este evident inspirat din cel existent pe soclul statuii de la București. La Craiova, a fost realizată o altă variantă, în care la masa din redacția ziarului „Românul” stau, față în față, doar două personaje: C. A. Rosetti și Eugeniu Carada. Al doilea era dedicat Războiului de Independență, prin prezentarea lui Carada, împreună cu Ion Brătianu pe câmpul de operații din Bulgaria. În fundal se vedea Dunărea cu podul de vase și căruțele cu proviziile armatei. Sculptorul menționează că în ilustrarea scenei a „evitat fast și paradă stricătoare de efect”. Al treilea pastel îl reprezenta pe Carada susținând proiectul de Constituție de la 1866, aprobat de Parlament și pe care a jurat domnitorul Carol I. Erau prezentate distinct figurile lui Ion Ghica⁵⁷, Dimitrie Ghica⁵⁸, Petre Mavrogheni⁵⁹, I. Cantacuzino⁶⁰, Dimitrie Sturdza⁶¹,

⁵⁴ Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 216.

⁵⁵ Sabina Marițiu, Romeo Cârjan (editori), *op. cit.*, p. 226.

⁵⁶ Ioana Beldiman, *op. cit.*, p. 217.

⁵⁷ Ion Ghica (1816-1897), fiul banului Scarlat Ghica, inginer, diplomat, președinte al Academiei Române, ministru și prim-ministru, om politic liberal.

⁵⁸ Dimitrie Ghica (1816-1897), fiul domnitorului Dimitrie Ghica, om politic conservator, ministru, prim-ministru, președinte al Senatului, președinte al Camerei Deputaților.

⁵⁹ Petru Mavrogheni (1819-1897), financiar și om politic, ministru în mai multe cabinete; soția sa, Olga Mavrogheni (născută Catargiu), a fost marea doamnă de onoare a reginei Elisabeta.

⁶⁰ Ion C. Cantacuzino (1825-1878), om politic, de mai multe ori ministru.

⁶¹ Dimitrie A. Sturdza (1833-1914), mare om politic, președinte al Academiei Române, șef al Partidului Național Liberal, deputat și senator, ministru și prim-ministru de mai

C. A. Rosetti și maiorul Lecca⁶². În sfârșit, al patrulea basorelief era dedicat unei alte realizări importante a lui Carada, Băncii Naționale a României. Pastelul îl înfățișa pe Carada aplaudat de acționarii băncii, alături de Ion I. Câmpineanu⁶³, Menelas Ghermani⁶⁴, Eugen Stătescu⁶⁵, Mihail Pherekyde, Anton Carp, Ion Bibicescu, Theodor Ștefănescu⁶⁶, Bilcescu, Procop Cazotti, Vericeanu⁶⁷ și Costinescu⁶⁸. Sculptorul a renunțat la intenția de a-l reprezenta și pe Aurelian⁶⁹, după ce a aflat că acesta nu a fost nici acționar și nici nu a deținut altă funcție la Banca Națională a României. Această propunere nu s-a transformat însă în basorelief. Mihail Onofrei revine din nou asupra prețurilor din oferta inițială, oferind alte reduceri și variante de execuție și implicit și de cost:

- Statuia de bronz de 2,3 m, cu trei basoreliefuri de 40x60 cm și o inscripție de 45x50 cm, costa 200.000 lei, din care statua era evaluată la 160.000 lei, iar basoreliefurile și inscripția la 40.000 lei.

- Soclul, din piatră de Vrața, cu înălțimea de 3, 25 m și baza de 3,1 m, costa 100.000 lei.

- Statuia de bronz, de 2,5 metri, costa 200.000 lei, basoreliefurile 40.000 lei, iar soclul de 3,7 metri 140.000 lei.

- Statuia de bronz de 2,75 metri costa 250.000 lei, trei basoreliefuri de 60x90 cm și o inscripție de 50x60 cm costau 70.000 lei, iar soclul de 4,2 m costa 160.000 lei.

---

multe ori; pentru viața și activitatea sa, vezi pe larg Mihaela Damean, *Personalitatea omului politic Dimitrie A. Sturdza*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012.

⁶² Dimitrie Lecca (1832-1888), maior în 1866, comandant al batalionul de vânători care asigura garda domnitorului A. I. Cuza, a contribuit la detronarea acestuia; în calitate de colonel a luptat în Războiul de Independență, după care a fost înaintat general; ministru de război în câteva rânduri, deputat liberal și președinte al Camerei Deputaților.

⁶³ Ion I. Câmpineanu (1841-1888), fiul revoluționarului pașoptist colonel Ion Câmpineanu, economist, inginer agronom, primul guvernator BNR între 1880 – 1882 și apoi în perioada martie – noiembrie 1888, doctor în drept la Paris (1866), fondator al Partidului Național Liberal (1875), ministru în mai multe cabinete, primar al Bucureștiului.

⁶⁴ Menelas Ghermani (1839 – ?), originar din Macedonia, mare finanțist, de trei ori ministru de finanțe între 1881 și 1895, autorul introducerii etalonului aur în România.

⁶⁵ Eugen E. Stătescu (1836-1905), doctor în drept la Paris, om politic liberal, ministru în mai multe cabinete, președinte al Senatului.

⁶⁶ Theodor Ștefănescu (1842-1909), guvernator (interimar) BNR între 1907 și 1909; de la înființarea Băncii Naționale a României, în 1880, a lucrat până la moarte numai în această instituție.

⁶⁷ Alexandru Vericeanu (1839-1912), doctor în drept și economie politică la Geneva (1863), ministru, deputat și senator, cenzor la B.N.R.

⁶⁸ Emil Costinescu (1844-1921), deputat liberal, primar al Bucureștiului, ministru de finanțe în trei guverne, director în Banca Națională a României.

⁶⁹ Petre Sebeșanu Aurelian (1833-1909), economist și inginer agronom, deputat și senator liberal, ministru și prim-ministru, președinte al Academiei Române.

După mai multe negocieri, de oferte și contraoferte, la 1 septembrie 1936 se încheie contractul între comitet și sculptor pentru execuția monumentului. Remarcăm faptul că s-a revenit la titulatura de „Comitet pentru ridicarea unui monument lui Eugeniu Carada”. Documentul prevedea executarea de către Mihail Onofrei a unei statui de bronz înaltă de 2,3 m, a trei basoreliefuri de 45x60 cm reprezentând activitatea lui Carada la „Românul”, prezentarea proiectului de Constituție în 1866 în fața Guvernului și dirijarea aprovizionării armatei în Războiul de Independență, precum și a unei ramuri de stejar sau palmier, tot din bronz, care va fi montată pe treptele soclului. Comitetul urma să execute cu mijloace proprii soclul de piatră, pe care sculptorul va săpa inscripția ce va fi decisă de comitet. Pentru lucrările contractate, artistul va primi suma de 175.000 lei, care va fi plătită în trei tranșe, ultima, în valoare de 75.000 lei după montarea bronzurilor pe soclu.

Statuia monumentului de la Craiova

Turnarea bronzurilor trebuia să se execute la una din cele două turnătorii indicate de comitet: V. Rășcanu sau Guran & Popp din București. Pentru călătoria la Craiova a artistului, necesară montării bronzurilor pe soclu, Mihail Onofrei urma să mai primească încă 2.000 lei. Predarea monumentului trebuia să se facă până cel mai târziu 30 octombrie 1936. Contractul prevedea penalizări de 1.000 lei pe zi pentru nerespectarea unor termene parțiale și de 5.000 lei pe zi pentru depășirea termenului final de montare a monumentului. Documentul este semnat de președintele executiv al comitetului, C. C. Neamțu, de secretarul comitetului C. Goga și de către sculptorul Mihail Onofrei⁷⁰.

Constatăm că, prin negocieri, comitetul pentru ridicarea statuii a reușit să reducă costul de la valoarea inițială de 250.000 lei la numai 175.000 lei.

⁷⁰ Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *op. cit.*, p. 228-230.

Astăzi lucrurile se petrec invers, costul inițial se mărește, în cele mai multe din cazuri, la finalizarea unei lucrări. Credem că ar fi interesant de stabilit ce reprezenta această sumă în epocă, adică ce se putea face cu acești bani. În 1937, un franc francez era cotate la 8,62 lei, 1 kg de pâine costa 6,75 lei, o găină se cumpăra cu 56,90 lei, pentru un 1 kg de carne de porc se plăteau 29,02 lei, un litru de vin costa 20 lei, iar un kg de cartofi era 3,70 lei⁷¹.

Statuia a sosit la Craiova în toamna anului 1936, dar se pare că soclul nu a putut fi executat în timp util de către autoritățile locale, astfel încât monumentul nu a mai putut fi inaugurat la data prevăzută, 29 noiembrie 1936. Presa culturală craioveană menționa că „statuia d-lui Onofrei a fost adusă la Craiova. Ea așteaptă în ladă să se isprăvească soclul la care se lucrează. Locul ce i s-a destinat e squarul numit «Fântâna Romanescu» de lângă biserica «Sf. Gheorghe Vechi»”⁷².

În ședința din 1 februarie 1937⁷³, desfășurată la sediul Camerei de Comerț și Industrie din Craiova, comitetul și-a însușit fără rezerve hotărârea luată de Banca Națională a României, în urma consultărilor acestora cu ministrul C. Angelescu și cu familia Theodorian-Carada, de a inaugura monumentul în ziua de 14 martie 1937. Cu acest prilej, s-a stabilit un program provizoriu, care prevedea inaugurarea monumentului „în cadru de serbare națională locală”, oficierea unui serviciu religios de către P. S. S. Episcopul Vartolomeu⁷⁴, alături de S. S. Protoiereul județului Dolj, clerul și corul Catedralei, și preoții bisericilor „Sf. Nicolae Brândușa” și „Sf. Gheorghe Vechi”. S-a propus trimiterea de invitații pentru ceremonia inaugurării către președintele Consiliului

Detaliu statuie. Blocul de rezervare

⁷¹ *** , *Istoria leului*, catalogul expoziției permanente de la Muzeul Băncii Naționale a României, 2010.

⁷² *** , *Statuia lui Carada, ca și cea a lui A. I. Cuza așteaptă inaugurarea*, în „Arhivele Olteniei”, an. XV, nr. 86-88, iulie-decembrie 1936, p. 446.

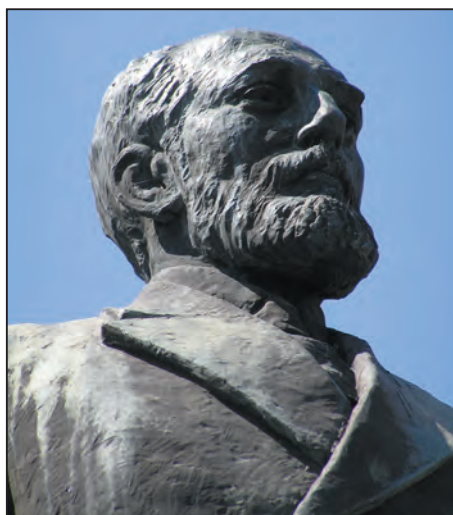
⁷³ Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *op. cit.*, p. 230 – 233.

⁷⁴ Visarion Stănescu (1875-1954), doctor în drept la Paris, episcop al Râmnicului și Noului Severin între 1921 și 1940; a intrat într-un ascuțit conflict cu politicienii timpului după ce a vrut să înființeze o bancă a bisericii și a intenționat, sub amenințarea unor aspre pedepse, interzicerea apartenenței politice a preoților.

de Miniștri și membrilor Guvernului, guvernatorului și Consiliului General al Băncii Naționale a României, președinților și birourilor Camerei și Senatului, președinților partidelor de guvernământ, foștilor guvernatori ai Băncii Naționale a României, președinților și asociațiilor generale de zia-riști, rectorilor academiilor comerciale, președinților și Uniunilor Camerelor de Agricultură și Comerț, conducătorilor principalelor instituții financiare publice și particulare, președintelui Consiliului C.F.R., directorilor sucursalelor B.N.R. din Oltenia și Muntenia, președinților Camerelor profesionale din Oltenia. Autoritățile locale, în frunte cu comandantul Corpului I de Armată Craiova, prefectul județului și primarul municipiului, vor fi invitate conform „listei mari protocolare”. Pe lângă aceștia, erau invitați membrii corpului didactic de toate gradele din Craiova, delegații de elevi de la școlile secundare, personalul sucursalei B.N.R. Craiova, conducătorii instituțiilor de credit, asociațiile culturale și profesionale și, bineînțeles, membrii comitetului pentru ridicarea monumentului.

Erau prevăzuți să ia cuvântul P.S.S. Episcopul Vartolomeu, ministrul C. Angelescu, în numele comitetului și eventual al Guvernului, primul-ministru în numele Guvernului, guvernatorul Băncii Naționale a României, ministrul Al. Lapedatu în numele „țărilor desrobite”, prof. Gr. Trancu-Iași în numele Academiei și vechiului personal B.N.R., Al. Săndulescu, vicepreședinte al Senatului, în numele Parlamentului și asociațiilor de presă, C.C. Neamțu, președintele Camerei de Comerț și Industrie Craiova și președintele activ al comitetului, pentru predarea statuii, și primarul Craiovei, Constantin .Negrescu, pentru primirea statuii. În cazul în care Al. Lapedatu nu ar fi putut participa, se intenționa o intervenție „Astra”, pentru trimiterea unui delegat care să reprezinte Transilvania și „țările desrobite”.

În aceeași ședință, s-a hotărât baterea unei medalii omagiale, cu prilejul inaugurării monumentului, de către sculptorul Emil Becker⁷⁵ din București, într-un tiraj de 150 exemplare, contra sumei de 30.000 lei. A fost însărcinat

**Statuia monumentului de la Craiova.
Detaliu**

⁷⁵ Emil Wilhelm Becker (1881-1952), sculptor român de origine germană, autorul unor opere de artă monumentală și realizări notabile în medalistică.

cu această problemă Dem. Cristescu, cenzor la Banca Națională a României, care avea cunoștințele necesare, fiind membru al Societății Numismatice. În cadrul ședinței, Caton Theodorian a propus ca pe medalie și pe monument să fie inscripționată o frază dintr-un articol al lui St. Antim publicat în revista „Libertatea”: „A fost pentru finanțele țării, ceea ce Ion C. Brătianu a fost pentru politica ei, ceea ce N. Grigorescu a fost pentru pictură și ceea ce M. Eminescu a fost pentru poezia ei. Arhitect și constructor în același timp”. C. C. Neamțu și C. N. Popp s-au opus, considerând că fraza nu este destul de lapidară și este discutabilă din multe puncte de vedere. Caton Theodorian a mai informat comitetul că a tipărit un mic volum conținând piesa lui Carada „Cimpoiul dracului” și că altul, cu piesa „Urâta satului”, este sub tipar.

În data de 26 februarie 1937⁷⁶ are loc o altă ședință a comitetului, în cadrul căreia arhitectul orașului, Otto Hesselmann⁷⁷, arată că toate lucrările privind execuția statuii sunt terminate, cu excepția inscripției ce trebuie săpată pe soclu. Se reconfirmă data inaugurării monumentului la 14 martie 1937. Comitetul este informat că, în baza delegației primite, Dem. Cristescu a comandat sculptorului Emil Becker 150 de medalii omagiale Eugeniu Carada. Pe avers va fi gravată efigia lui Eugeniu Carada și inscripția „Centenarul nașterii 1836-1936”. Pe revers va fi inscripționat textul „Pentru o Românie liberă, oricând, oricum, cu oricine, contra oricui” flancat de două alegorii, în dreapta „Mercur” și în stânga „Patria”. Referitor la inscripția de pe soclul statuii, comitetul hotărăște ca aceasta să fie „Eugeniu Carada 1836-1910”, considerând că acest text imprimă „o notă de perfectă distincțiune”. Textul va fi completat cu cuvintele lui Carada publicate în ziarul „Românul” din 1860: „Pentru o Românie liberă, oricând, cu oricine și contra oricui”. Cu toate că se invoca aceeași origine, constatăm o diferență între citatul de pe medalie și cel propus pentru soclul statuii.

Inscripțiile de pe soclul statuii au stârnit vii și îndelungate discuții în rândul membrilor comitetului. Abia la începutul lunii martie 1937 s-a luat o hotărâre definitivă, atunci când s-a respins propunerea de a se adăuga cuvintele „România recunoscătoare” la textul „Eugeniu Carada 1836-1910”, stabilit anterior. De asemenea, tot atunci, s-a corectat și citatul din ziarul „Românul” din anul 1860, dându-i-se forma „Pentru o Românie liberă, oricând, oricum, cu oricine și contra oricui”, diferențiindu-se însă și în această variantă față de cel gravat pe medalie. Membrii comitetului au stabilit că textele sunt cele definitive și că nu va mai fi acceptată nicio modificare sau completare: „statuia

⁷⁶ *Ibidem*, p. 234-236.

⁷⁷ Otto Hesselmann-Carada (1880-1946), inginer, arhitect șef al Craiovei, nepot de soră al lui Eugeniu Carada.

să rămână așa cum e montată: Nicio modificare și absolut nicio introducere de noi alegorii sau cartușe cu inițiale”⁷⁸.

Conștient de forța și influența Băncii Naționale a României și sesizând faptul că această instituție era comanditarul din spatele comitetului, sculptorul Mihail Onofrei nu s-a împăcat cu refuzul propunerii sale de a executa un al patrulea basorelief reprezentându-l pe Eugeniu Carada la Banca Națională a României. În acest sens, la 12 martie 1937, trimite o scrisoare comitetului în care arată că, după consultări cu Caton Theodorian, propune executarea unui al patrulea basorelief care să fie montat pe latura din față a soclului. Acesta urma să-l reprezinte pe „Eugeniu Carada apărând în marea sală de ședințe a Băncii Naționale și primit cu vii aplauze de Consiliul de Administrație a B.N.R., a [sic!] căror portrete trebuie să le reproduc cu mare precizie și fidelitate. Pe planul al doilea, să se vadă sala în perspectivă cu colonadele și motivele arhitectonice ale sălii”. Credem că reluarea ideii basoreliefului reprezentând personalitățile Băncii Naționale a României și chiar interioare din clădirea băncii era generată și de dorința de a cultiva bune relații cu un comanditar pe care sculptorul îl presupunea generos. Deoarece până la inaugurare nu mai era timpul necesar executării basoreliefului, sculptorul propunea montarea pe soclul statuii a unui ghips patinat, urmând ca în zilele următoare inaugurării acesta să fie înlocuit cu lucrarea definitivă executată din bronz. Pentru această lucrare solicita 20.000 lei, din care 10.000 în avans⁷⁹.

În sfârșit, după câteva amânări, monumentul a fost inaugurat la 28 martie 1937, în prezența unui numeros public care a asistat la discursurile rostite de reprezentanții Băncii Naționale a României, Guvernului, Camerei de Comerț și Industrie și intelectualității românești⁸⁰.

Statuia lui Eugeniu Carada a căzut treptat într-o condamnabilă nepăsare din partea concitadinilor marelui patriot. Un sondaj în rândul craiovenilor ar scoate în evidență cât de puțină lume știe cine a fost Eugeniu Carada și ce a făcut el. La începutul anilor '70 ai secolului trecut, statuia a fost mutată de pe amplasamentul inițial și montată în scuarul de lângă Biserica Madona Dudu. Unii au motivat mutarea prin rațiuni de sistematizare a centrului orașului, alții au spus că astfel statuia a fost adusă mai aproape de Biserica Sf. Nicolae Brândușa, locul unde este îngropat tatăl său, serdarul Nicolae Carada. După 1990, printr-o acțiune de *restitutio*, la modă în acei ani, statuia a fost readusă pe

⁷⁸ *Inscripțiile ce sunt a se pune pe soclul statuii dela Craiova a lui Eugeniu Carada*, Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de manuscrise, Arhiva Mariu Theodorian-Carada, IV, varia 1.

⁷⁹ Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan, *op. cit.*, p. 236.

⁸⁰ *** , *Monumentul lui Eugeniu Carada a fost inaugurat duminică 28 martie 1937*, în „Arhivele Olteniei”, an XVI, nr. 89-91, ianuarie-iunie 1937, p.175-176.

vechiul amplasament, unde nu a rezistat nici două decenii, deoarece recent – iarăși au fost invocate motivele sistematizării – statuia a fost depozitată, provizoriu și necorespunzător, pe una din pajiștile grădinii Bibescului (Parcul „Nicolae Romanescu”), deoarece în zona în care era amplasat monumentul se construiește un modern pasaj subteran.

Eugeniu Carada, un om de o rară modestie, a refuzat de-a lungul timpului să fie deputat sau ministru, general sau academician și s-a mulțumit să lucreze pentru binele țării. Carada însă continuă să fie prezent în conștiința noastră și prin cele două statui, închinatelor memoriei sale, care, în ciuda vicisitudinilor timpurilor, se zbat să reziste. La înmormântarea sa, în 1910, I. G. Bibicescu spera că va veni o vreme când acțiunile lui Eugeniu Carada vor fi redată de volumele ce se vor publica. Astăzi, la peste un secol de atunci, constatăm că acea vreme încă nu a sosit⁸¹.

---

⁸¹ Lucrările publicate despre viața și activitatea lui Eugeniu Carada, puțin numeroase de altfel, păcătuiesc – cel puțin unele dintre ele – printr-o înclinație spre hagiografie. Remarcăm însă o recentă apariție editorială – Sabina Marițiu, Romeo Cîrjan (editori), *Eugeniu Carada, corespondență și mărturii inedite*, colecția *Restitutio*, volum 7, coordonator serie academician Mugur Isărescu, Banca Națională a României, 2013, valoroasă prin documentele inedite puse la dispoziția cercetătorilor.

Palatul brâncovenesc din Potlogi în atenția Comisiunii Monumentelor Istorice (1923-1944)

Narcis Dorin Ion

Voi încerca să prezint în acest articol destinul unuia dintre cele mai valoroase monumente de arhitectură rezidențială din România – palatul ctitorit de domnul Constantin Brâncoveanu pe moșia sa de la Potlogi (județul Dâmbovița).

Prima construcție pe care Brâncoveanu o ridică pe această moșie este biserica purtând hramul Sfântului Dumitru, zidită în 1683, după cum glăsuiește pisania de la intrare: „Această sfântă și dumnezeiască biserică iaste zidită și înălțată din temelie până la sfârșitul ei de robul lui Dumnezeu Costandin Brâncoveanul vel spătar, întru slava Domnului nostru Isus Hristos, cel în troiță slăvit și întru cinstea lui vel mucenic Dimitrie pentru a sa vecinică pomenire și a părinților, care se-au început și se-au săvârșit în zilele luminatului domn Io Șerban Cantacuzino Basarab Voevod septembrie 1, 7192 (1683)”¹.

Cu timpul, domeniul Potlogi se extinde, iar voievodul delimitează clar incinta dreptunghiulară a palatului prin ridicarea unui zid din cărămidă (cu laturile de 126 x 180 m), care primește și alte componente: turnul porții de la intrare (cu camere de gardă) și cuhnia domnească (situată în colțul din dreapta intrării și demolată în 1905, azi păstrându-se din ea doar fundațiile).

Palatul² – de dimensiuni impozante (32 m lungime și 23 m lățime) – este situat în centrul acestei incinte, având fațada principală îndreptată spre heleșteul din fundul curții. Construit în anul 1698 – după cum glăsuiește pisania³ – și dăruit fiului său Constantin, palatul din Potlogi are – ca și cel de

---

¹ Virgil Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești. III. Curtea din Potlogi*, Craiova, Institutul de Arte Grafice „Ramuri”, 1926, p. 31; *Dicționar istoric al județului Dâmbovița*, redactori coordonatori dr. Nicolae Stoicescu și dr. Mihai Oproiu, Târgoviște, 1983, p. 180-181.

² Vezi, pe larg, despre palatul din Potlogi: Virgil Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești. III. Potlogii. Situație și istorie. Descriere. Meșteri și stil*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an. III, 1910, p. 49-69; Ștefan Balș, *Curtea brâncovenească din Potlogi*, București, Editura Meridiane, 1968; *Dicționar istoric al județului Dâmbovița*, p. 179-181; Anca Brătuleanu, *Curți domnești și boierești în România. Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, Editura Simetria, Uniunea Arhitecților din România, 1997, p. 50-63; Tereza Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii în Țara Românească. 1600-1680*, vol. I, București,

la Mogoșoaia – un element arhitectural de mare valoare și frumusețe: loggia dublă, pe două niveluri (parter și etaj), de unde se deschide privirii minunată perspectivă a parcului și lacului. Aceste logii – de inspirație venețiană sau renescentistă – reprezintă într-un fel „comunicarea directă cu natura, prelungirea grădinii în locuință”⁴.

După dispariția tragică a ctitorului său (decapitat la Istanbul, în 1714, împreună cu cei patru fii ai săi), palatul din Potlogi intră într-o perioadă nefastă a existenței sale, marcată de jefuiri, incendii devastatoare și distrugeri datorate vitregiei vremurilor și indiferenței proprietarilor. Chiar și în această situație, la aproape un secol de la ctitorire, palatul încă mai impresiona călătorii străini, istoricul F. J. Sulzer – care a vizitat palatul în 1778 – notând că „Potlogii întrecuse cu mult pe toate celelalte [palate] în mărime și în construcție (însă nu și în pozițiune), mai înainte ca să fi decăzut atât de mult și să fi ajuns o ruină în așa fel că, fără o cheltuială princiară, niciodată să nu mai poată să ajungă la strălucirea sa de odinioară. Acest palat este cu totul pănuit după modelul aceluia de la Mogoșoaia⁵, dar ceva mai mare și fusese executat într-un mod strălucit, cu mult gust și cheltuială. Stucaturile, sculpturile, galeriile, portretele, chiar planul grădinii și curții de intrare, totul, oricât de sălbătic

Editura Vremea, 2002, p. 192-197; Gheorghe Sion, *Noi date privitoare la arhitectura palatului brâncovenesc de la Potlogi*, în „Revista Monumentelor Istorice”, seria Monumente istorice și de artă, nr. 1/1974, p. 75-85; arh. Radu Drăgan, *Au cunoscut meșterii lui Constantin Brâncoveanu secretele secțiunii de aur?*, II, în Revista „Arhitectura”, nr. 5/1982, p. 41-48.

³ „Aceste case din temelia lor sunt înălțate de luminatul domn Io Constantin Basarab Voevod fiului său Constantin Brâncoveanu, începându-le și sfârșindu-le la leat 7206 (1698) și la al zecelea an al domniei sale, ispravnic fiind Mihai vtori postelnic Corbeanul”.

⁴ Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, Editura Meridiane, 1979, p. 60.

⁵ În realitate, modelul reședinței din Mogoșoaia a fost palatul din Potlogi.

zace acum, trădează totuși gustul european și încredințează pe vizitator că a fost înălțat prin meșteri străini din avutul unui prinț bogat: al nefericitului Constantin Brâncoveanu, strămoșul actualului proprietar”⁶.

Deși, la începutul secolului al XX-lea și în perioada interbelică, se afla în proprietatea succesorilor familiei Băleanu, curtea domnească din Potlogi devenise islaz comunal, ruinele palatului fiind în pericol de a dispărea complet. Distrugerile de la palat sunt astfel evocate, în 1910, de Virgil Drăghiceanu, primul exeget al curților domnești brâncovenești: „Arendașii următori ruinară tot ceea ce nu putu distruge dintele vremii. Acum câțiva ani, podina acoperișului și groasele grinzi de stejar ale planșeurilor fură întrebuințate de un arendaș rapace pentru facerea parchetelor caselor sale. În 1905 fu dărâmată cuhnia. În 1907, însărcinat fiind de prefectura jud. Dâmbovița cu studierea monumentelor din județ, am aflat de începerea dărâmării întregii prețioase relicve. Mulțumită serioasei intervenții a Comisiunii Monumentelor Istorice, am avut de înregistrat dărâmarea a numai peste 100 metri din zidul înconjurător de est. În același timp, printr-o fericită întâmplare, o parte din podoabele palatului (console și capitele) erau salvate, la Târgoviște, de la pieire sigură – fiind amenințate de a dispărea sub temelia unei case – prin intervenția prefectului de Dâmbovița, d. C. Dimitriu. În primăvara aceasta am constatat că opera de distrugere continuă regulat, căci am surprins dărâmându-se un zid interior. Dărâmarea se făcea de către arendaș, prin învoială, una și una: o cărămidă dărâmătorul, una arendașul, chiar cheile unor arcuri fuseseră scoase pentru a grăbi surparea lor. Iar în zidurile unde șezuse un voievod al țării, porcii continuă să se răsfețe pe un strat gros de doi metri de gunoi!”⁷.

⁶ Apud Virgil Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenești. III. Curtea din Potlogi*, Craiova, Institutul de Arte Grafice „Ramuri”, 1926, p. 35; Ștefan Balș, *Curtea brâncovenească din Potlogi*, București, Editura Meridiane, 1968, p. 8.

⁷ Virgil Drăghiceanu, *Curtea din Potlogi*, p. 35-36.

Curtea din Potlogi

Tocmai de aceea, Comisiunea Monumentelor Istorice a depus eforturi susținute – prin grija arhitecților Ștefan Balș, Horia Teodoru, Nicolae Ghika-Budești sau Victor Brătulescu – pentru conservarea ruinelor palatului și începerea lucrărilor de restaurare. Documentele păstrate în arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice ne arată etapele acestei lungi „bătălii” pentru salvarea monumentelor brâncovenești din Potlogi, între anii 1923 și 1944.

Un prim semnal de alarmă privind situația palatului din Potlogi îl trage, la 5 martie 1923, arhitectul P. Demetrescu, care – în drumul către Căscioarele-Vlașca – trecând prin Potlogi, vizitează ruinele ctitoriei brâncovenești, constatând următoarele: „Curtea e pusă sub administrația Obștei Potlogi, care deține cheia de la intrarea principală, însă în partea dinspre [h]eleșteu o slabă închizătoare de crăci de salcie permite vitelor să se introducă, adăpostindu-se în subsol și-n restul încăperilor palatului. La observațiunile făcute preotului, arătându-i urme proaspete de cai, mi-a obiectat că sunt ai jandarmilor secției locale, arătându-mi și furajele din interiorul curții, ce sunt tot ale lor”⁸. Conștient de valoarea ruinelor din Potlogi și de situația de colaps a monumentului, arhitectul Demetrescu s-a adresat Comisiunii Monumentelor Istorice, rugând „a dispune la Potlogi pe lângă curățirea depozitului de bălegar, și închiderea cu sârmă ghimpată la mică distanță de zidării; sunt de părere și vă rog a decide dacă nu ar fi admis a se proteja cu o mică streășină puținele stucaturi și pietre rămase pe ziduri”⁹. Citind scrisoarea primită, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, arhitectul

⁸ Arhiva Comisiunii Monumentelor Istorice București (în continuare A.C.M.I.), dosar nr. 2768/1923-1947 – *Palatul din Potlogi*, f. 3.

⁹ *Ibidem*.

Pisania palatului din Potlogi

Nicolae Ghika-Budești, era de părere – la 21 martie 1923 – „a se cerceta cine este astăzi proprietarul ruinelor palatului, spre a se interveni spre păstrare”¹⁰.

Cum aceste informații nu puteau fi luate decât de la autoritățile locale, Comisiunea Monumentelor Istorice s-a adresat primăriei comunei Potlogi, care a comunicat – la 11 aprilie 1923 – numele proprietarilor: principesa Ioana N.D. Ghika-Comănești (1884-1969), Emanuela Robert de Roma (1882-1952)

¹⁰ *Ibidem* (rezoluția arhitectului Nicolae Ghika-Budești din 21 martie 1923).

Palatul din Potlogi. Interior din salonul Domnului.

și principesa Elisabeta G. Știrbey (1885-1953)¹¹. Cele trei proprietare erau fiicele lui Emanoil Băleanu (1854-1912) și ale Elizei Florescu (1857-1885)¹², moșia Potlogi aparținând familiei Băleanu, mari proprietari funciari în județele Dâmbovița (la Băleni) și Ilfov (la Bolintin). Vinovați de starea de ruină a palatului erau – în opinia secretarului Primăriei Potlogi – tocmai acești proprietari: „Starea de ruină în care azi se găsește acest palat provine din cauza neglijenței proprietarilor, care, după moartea primului proprietar, Constantin Brâncoveanu, a fost în continuu arendat la diferiți arendași, care în loc de a îngriji de palat, au băgat porcii și vitele în el”¹³.

Nu numai indiferența proprietarilor a dus la ruinarea palatului, ci și intemperiiile. Același secretar al Primăriei Potlogi informa, la 25 aprilie 1923, pe ministrul Cultelor și Artelor că „ieri, 24 aprilie a.c., din cauza vântului care a bătut cu furie, a căzut zidul din împrejmuirea palatului brâncovenesc pe o întindere de 20 metri întindere, în partea dinspre apus”¹⁴. Motive prozaice au

¹¹ *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, Editura Simetria, 2004, vol. I, p. 222 (tabel genealogic al familiei Băleanu).

¹² *Ibidem*.

¹³ A.C.M.I., dosar nr. 2768/1923-1947 – *Palatul din Potlogi*, f. 4.

¹⁴ *Ibidem*, f. 5.

contribuit la aceasta situație: „zidul servea la o magazie – ne asigură oficialul din Potlogi – și credem că și din cauza învelișului și a grinzilor ce apasă pe el au contribuit [la] căderea lui; și este încă perspectiva [de] a cădea și pe alte părți ale acelei împrejurimi”¹⁵.

Ajungând la Comisiunea Monumentelor Istorice, președintele Nicolae Ghika-Budești a pus următoarea rezoluție pe acest document: „Sunt de părere ca proprietarul magaziei să fie obligat a reface zidul la loc”¹⁶, punct de vedere ce a fost asumat de plenul Comisiei în ședința din 10 mai 1923. Drept urmare, Primăria comunei Potlogi era rugată – printr-o adresă oficială a C.M.I. din 25 mai 1923 – „să faceți cunoscut proprietarului maga-

**Consolă de sub bolți.
Stemă cantacuzinească**

ziei să refacă porțiunea de zid căzută din cauza greutății acoperișului acestei magazii, în vremea furtunii”¹⁷. Altminteri, avertiza Comisiunea Monumentelor Istorice, proprietarul „va contraveni dispozițiilor legii conservării monumentelor istorice și va suferi penalitățile prevăzute de art. 5 din legea conservării monumentelor istorice și art. 352 din Codul Penal”¹⁸.

Indiferența proprietarilor palatului și a autorităților locale din Potlogi privind palatul brâncovenesc a determinat reacția presei din București, ziarul „Universul” prezentând critic situația monumentului ctitorit de domnitorul Constantin Brâncoveanu. Reacția presei a determinat conducerea Comisiunii Monumentelor Istorice să delege un reprezentant, pentru a cerceta situația la fața locului. Deși o rezoluție a președintelui C.M.I. din 5 noiembrie 1925 îl delega pe inginerul Gheorghe Balș să se ocupe „de cheștiunea aceasta, intrând în legătură cu proprietarii”, în cele din urmă a fost delegat Victor Brătulescu să cerceteze ruinele palatului din Potlogi. Raportul pe care Victor Brătulescu l-a întocmit în urma deplasării la Potlogi – înaintat președintelui Comisiunii Monumentelor Istorice la 11 noiembrie 1925 – descrie în amănunt starea palatului, prezentând pe larg cauzele degradării fostei reședințe brâncovenești:

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, f. 5 verso (rezoluție a arhitectului Nicolae Ghika-Budești din 9 mai 1923).

¹⁷ *Ibidem*, f. 6.

„Palatul brâncovenesc de la Potlogi merge spre ruinare, pe de o parte, din pricina schimbărilor vremii, pe de alta se descompune din cauza buruienilor care cresc și pe ziduri și care ajută la destrămarea înceată a bucăților de zid ce au mai rămas și – mai presus de toate – din cauza nepăsării tuturor stăpânilor vremelnici ai acestui palat. Fostii arendași, astăzi toți mari bogătași, în lipsa lor de respect față de acest monument, au închis pe vremuri în subsolul palatului bivoli și porci, iar bălegarul nu s-au îndeletnicit să-l scoată nici măcar pentru a-l întrebuința la îngrășatul locurilor pe care le exploatau.

Bunăvoința și grija învățătorilor din sat față de acest monument se izbește de nepăsarea celor mulți și a reprezentaților proprietarilor, care au ajuns să socotească până și prețul cu care s-ar vinde cărămida acestui palat.

În curtea palatului, spre stânga porții principale, obștea locală a făcut un șopron în care își adăpostește mașinile de treierat; în despărțitura dinspre apus, un fost arendaș își construisese o magazie care a pricinuit căderea zidului de împrejmuire pe o lungime de aproape 20 m. Cărămizile căzute au fost puse de învățătorii satului sub un șopron din curtea palatului, iar porțiunea de zid [a fost] înlocuită cu gard de uluci. Pentru acest zid a fost corespondență în 1923 între Comisiune și autoritățile locale”¹⁹.

Situația era cu atât mai condamnabilă, cu cât – încă din 1910, prin decretul regal nr. 2887 – palatul din Potlogi fusese clasat monument istoric, în urma unei scrisori de cesiune din partea proprietarilor²⁰. Soluția pe care Victor Brătulescu o propunea era următoarea: „Dacă moștenitorii ar conveni, Comisiunea noastră ar putea interveni la Comitetul agrar – unde am vorbit în această chestie cu dl. Ionescu-Sisești – spre a se da moștenitorilor, în schimb, o porțiune egală cu aceea ocupată de palat din rezervele de la expropriere, rămânând în acest caz palatul pe seama Comisiunii Monumentelor Istorice”²¹.

Pentru rezolvarea problemei, Comisiunea urma să ia legătura cu reprezentanții proprietarilor: dl. Polzer (din partea Ioanei N. D. Ghica-Comănești), dl. Iliescu (din partea Elisabetei Gh. Știrbey) și inginer Ghica (din partea contesei Emanuela de Roma). Inginerul Gheorghe Balș a fost desemnat de Comisiunea Monumentelor Istorice să „între în relațiuni cu actualii proprietari ai palatului și, conform Legii de conservare și restaurare a monumentelor istorice, a face propunerile necesare în vederea exproprierii acestui palat”²².

---

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 7.

²⁰ *Ibidem*, f. 7 verso.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 8.

Stucaturi interioare deasupra uşii salonului de reuniune al palatului

Prima măsură luată de Comisiunea Monumentelor Istorice a fost de a informa pe cele trei proprietare ale palatului – printr-o scrisoare din 10 august 1926 – că „această importantă rămăşiţă a trecutului nostru naţional are nevoie de lucrări de conservare”²³. Făcând apel la „sentimentele domniilor voastre pentru trecutul artistic al ţării noastre”, li se cerea proprietarelor palatului „a ceda Comisiunii Monumentelor Istorice acest monument cu toată curtea închisă de vechile ziduri, Comisiunea luându-şi angajamentul de a lua toate măsurile pentru buna conservare a acestui monument”²⁴. Deşi aştepta un răspuns din partea proprietarelor de la Potlogi, pentru ca Serviciul Contencios să poată face formele legale de preluare a palatului, Comisiunea Monumentelor Istorice a revenit cu o adresă, în 18 decembrie 1930, făcând apel „la sentimentele domniilor voastre pentru trecutul acestei ţări de a ne ceda acest important monument istoric, asigurându-vă că numele dv. va rămâne de-a pururea legat de această pioasă operă”²⁵.

În lipsa oricărui răspuns favorabil din partea proprietarelor palatului – care au manifestat o totală indiferenţă faţă de acest monument istoric,

²³ *Ibidem*, f. 9.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 10.

situația palatului din Poptogi a continuat să se înrăutățească, localnicii începând să demoleze ruinele, pentru a lua materialele de construcție. Îngrijorată de situație, Primăria din Potlogi s-a adresat, la 5 februarie 1932, Comisiunii Monumentelor Istorice cu rugămintea de a-l autoriza pe secretarul Primăriei „a angaja un paznic pentru îngrijirea monumentului istoric din această comună deoarece locuitorii au început a dărâma acest monument istoric pentru luarea cărămizii”²⁶. În schimbul serviciului de pază, se cerea aprobarea ca paznicul să se poată folosi de terenul palatului. Răspunsul Comisiunii Monumentelor Istorice a fost unul pozitiv, la 27 februarie 1932 Primăria Potlogi fiind informată că „se aprobă de C.M.I. numirea unui paznic onorific al Palatului Brâncovenesc din acea comună, folosindu-se în schimbul serviciului de terenul incintei palatului, până la o distanță de maximum 2 m de zidurile existente și cu restricțiunea de a nu se dărâma nici temelile aflate sub nivelul pământului”²⁷.

În cele din urmă, cu acordul proprietarilor palatului, a fost numit un paznic, în persoana lui Costică Petcu, care și-a făcut datoria timp de doi ani. Cu toate acestea, situația palatului nu s-a îmbunătățit. Dimpotrivă, devastările produse de săteni au continuat. În urma unei discuții cu Vladimir Spătaru, proprietar al moșiei Sălcuța, arhitectul Ștefan Balș a primit mai multe informații despre situația ruinelor de la Potlogi, pe care s-a grăbit să le aducă la cunoștința Comisiunii Monumentelor Istorice printr-un referat din 4 aprilie 1935:

„Clădirea este transformată în șatră de ȝigani spoitori, iar splendidele pivnițe boltite au ajuns closetul satului. Curtea servește de obor de vite.

Pe de altă parte, lucru mult mai grav, zidurile palatului au devenit o carieră providențială pentru întreg satul din vecinătate. Nu este aproape casă care să nu fie clădită cu cărămizile desprinse din vechile ziduri. Nu demult și-a ridicat părintele o locuință făcută în întregime, după chiar mărturisirile sale, din cărămizi vechi brâncovenești. Dacă nu se vor lua măsuri, vor dispărea în curând ultimele resturi de frescă și stucaturi ce se mai conservă din vechea decorație”²⁸.

Așadar, vina pentru devastarea palatului brâncovenesc din Potlogi era una colectivă, aparținând atât proprietarilor (care puteau ceda palatul Comisiunii Monumentelor Istorice, pentru a-l proteja), cât mai ales sătenilor, care nu s-au sfiit – în frunte cu preotul satului – să fure cărămida palatului pentru a-și construi propriile case. Aceasta cu atât mai mult cu cât, încă

²⁶ *Ibidem*, f. 11.

²⁷ *Ibidem*, f. 12.

²⁸ *Ibidem*, f. 13 (Referat al arhitectului Ștefan Balș din 4 aprilie 1935).

din primăvara anului 1932, Vladimir Spătaru luase unele măsuri de protecție „de comun acord cu actualii proprietari, prin numirea unui pazitor care, *fără plată*, în schimbul dreptului de a cultiva cele circa 3 hectare formând curtea palatului, se angajase să oprească acele devastări”²⁹. Situația nu a durat foarte mult, din motive politicianiste pe care ni le prezintă arhitectul Ștefan Balș: „Timp de doi ani acel pazitor Costică Petcu, sătean cu vază și cunoscut în sat, și-a îndeplinit în conștiință funcțiunea. De la venirea liberalilor la putere însă, probabil din motive politice, noul primar l-a îndepărtat din acea slujbă, declarând că nu va mai admite numirea vreunui paznic în acel loc”³⁰. Soluția pe care Ștefan Balș o sugera Comisiunii Monumentelor Istorice era următoarea: „Având în vedere lipsa de mijloace a statului, care nu are fonduri pentru întreținerea palatului și având în vedere marea utilitate a prezenței unui paznic care să oprească devastările și să întrețină curățenia, vă rog să binevoiți a dispune ca săteanu Costică Petcu să fie reinstalat în această funcțiune, în aceleași condițiuni, adică *fără plată*, cu dreptul de folosință a terenului. Domnul Vladimir Spătaru poate aduce, dacă va fi nevoie, autorizația actualilor proprietari, care sunt de acord”³¹. În finalul referatului său, arhitectul Ștefan Balș considera că „ar fi bine să fie delegat un membru al Comisiunii spre a constata dacă, într-adevăr, s-au utilizat pietre sculptate ca temelii pentru păturele sătenilor”³².

Față de toate aceste devastări făcute de săteni – fără nicio teamă de autorități – primarul comunei Potlogi nu numai că nu a luat nici o măsură de protecție, dar – după ce l-a demis pe paznic (pe motiv că acestuia îi expirase contractul de angajare la 1 ianuarie 1935) – s-a gândit să vândă „pământul din interiorul curții”, așa cum semnală Comisiunea Monumentelor Istorice Prefecturii județului Dâmbovița, la 13 aprilie 1935³³. Întrucât Costică Petcu făcuse o plângere penală împotriva primarului – care luase „în grija sa paza ruinelor”³⁴ – acesta s-a văzut nevoit să îl reangajeze paznic al curții brâncovenești din Potlogi, în schimbul folosirii terenului din incinta ruinelor. O declarație dată de Costică Petcu în fața primului procuror al plasei Titu, la 26 aprilie 1935, stingea conflictul cu primarul comunei Potlogi, în urma reangajării ca paznic, ceea ce era și în interesul proprietarilor palatului³⁵.

---

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem*, f. 13 recto-verso.

³¹ *Ibidem*, f. 13 verso.

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem*, f. 15.

³⁵ *Ibidem.*

În 14 mai 1935, Prefectura județului Dâmbovița transmitea Comisiunii Monumentelor Istorice declarația lui Costică Petcu, din care rezulta că „nu mai are nici o pretenție asupra reclamației făcute, întrucât a fost angajat din nou paznic”³⁶.

Deși Costică Petcu fusese reangajat ca paznic, devastările și furturile de materiale de construcție au continuat. În primăvara anului 1936, jandarmii din Potlogi au și prins doi săteni în flagrant (Eremia Dumitrescu și Aurel N. Constantinescu), cărora li s-au întocmit dosare penale pentru „faptul de distrugere de monumente istorice în ziua de 2 mai a.c., când s-au introdus în ruinele cetății brâncovenești din această localitate, dărâmând mai multă cărămidă”³⁷. Primind această sesizare, Comisiunea Monumentelor Istorice s-a adresat Serviciului Contencios din cadrul Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor pentru a „dispune îndeplinirea formelor de dare în judecată a persoanelor din comuna Potlogi, județul Dâmbovița, pentru distrugerea palatului lui Constantin Vodă Brâncoveanu”³⁸.

Ca și cum nu ar fi fost de ajuns devastările produse de săteni, Inspectoratul Pregătirii Premilitare s-a adresat Comisiunii Monumentelor Istorice, la 8 mai 1935, cu cererea bizară de „a dispune să ni se cedeze pentru pregătirea premilitară terenul (curtea) palatului brâncovenesc din comuna Potlogi, județul Dâmbovița”³⁹. Generalul Aurel Alimănescu, inspectorul Pregătirii Premilitare, dădea în schimb asigurări ferme că „subcentrul de pregătire premilitară din Potlogi va îngriji și amenaja acel teren pentru instrucție, sport și tragere în țintă cu tinerii premilitari, având totodată grija de a nu se mai înstrăina cărămida acelui monument, precum și a se construi în interior, cu timpul, sală de educație fizică”⁴⁰.

Evident, că în fața unor asemenea propuneri aberante, Comisiunea Monumentelor Istorice nu a putut da decât un răspuns negativ, la 29 mai 1935, argumentând că: „în interesul conservării ruinelor palatului de la Potlogi, județul Dâmbovița, nu se poate admite cedarea curții palatului pentru exercițiile militare ale centrului de instrucție premilitară”⁴¹.

Nemulțumit de un asemenea răspuns din partea Comisiunii Monumentelor Istorice, comandantul subcentrului Pregătirii Premilitare Potlogi, sublocotenentul Aurel Ștefănescu, s-a adresat subinspectoratului Pregătirii

---

³⁶ *Ibidem*, f. 18.

³⁷ *Ibidem*, f. 19.

³⁸ *Ibidem*, f. 20.

³⁹ *Ibidem*, f. 16.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, f. 17.

Premilitare Dâmbovița, explicând necesitatea ca palatul din Potlogi să le fie repartizat pentru a fi utilizat, deoarece – se arăta în scrisoare – „prin *Pregătirea Premilitară*, care are și principiul conservării și cinstirii monumentelor, unul din principiile de temelie a educațiunii sufletești a tinerilor premilitari, zidurile acestea posomorâte de vreme și miros de ... zarzavaturi vor căpăta adevărata semeție a timpului (1690-1714)”⁴². Rugămintea sublocotenentului Ștefănescu era de „a interveni pe lângă onorata Comisiune [a Monumentelor Istorice] să ni se dea cuvenita aprobare și de a avea libertatea ca să punem aceste ruine la înălțimea tuturor monumentelor istorice”⁴³.

Documentul redactat de sublocotenentul Ștefănescu conține explicații importante privind cauzele ruinării palatului din Potlogi: „Vitregia soartei face ca acest palat să ajungă ruine, ruinându-se zi după zi și de intemperiiile vremii, dar mai ales de mâna omului. De câțiva ani, însă, s-a dat în paza unui locuitor. Acesta însă s-a mulțumit, parcă-n ciuda trecutului domnesc, să cultive curtea din fața palatului cu porumb, varză, dovleci și altele. Un lacăt mare închide poarta principală, ca să-și apere cultura, ce nici sub C. Brâncoveanu nu cred să fi fost închisă. Vin vizitatori, trebuie să sară poarta sau să ocolească de jur împrejur să găsească vreo spătură, mulțumindu-se să dea întâi cu ochii de o scârbărie și apoi de palat”⁴⁴.

Convins de argumentele mai sus expuse, Inspectoratul Pregătirii Premilitare din cadrul Ministerului Apărării Naționale s-a adresat, la 26 februarie 1937, Comisiunii Monumentelor Istorice, cu rugămintea de a „aprecia cele expuse și a hotărî”. Generalul Theodor Nicolau, inspectorul Pregătirii Premilitare, își exprima părerea că „ruinele palatului domnesc pot fi predate pe seama subcentrului local, care să aibă grija întreținerii și menținerii lor pentru a fi ferite de eventuale distrugerii. Din acest punct de vedere, o atare însărcinare folosește și ca mijloc de educație patriotică pentru tinerii premilitari ai centrului Potlogi”⁴⁵. Răspunsul Comisiunii Monumentelor Istorice a fost scurt și clar: „Se comunică că ruinele fostului palat sunt proprietate particulară; ele se păzesc de proprietari printr-un locuitor din sat, cu asentimentul C.M.I.”⁴⁶. Până în 1939 paznic al parcului și palatului din Potlogi a rămas Costică C. Petcu, angajat în această funcție din 1932, așa cum reiese și dintr-o adeverință eliberată de Comisiunea Monumentelor Istorice în 17 mai 1939⁴⁷.

---

⁴² *Ibidem*, f. 21.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 22.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 24.

Cum paznicul din Potlogi cultivase în toți acești ani curtea palatului, această situație a trezit nemulțumirea rezidentului regal al Ținutului Bucegi, prof. Gheorghe Alexianu, care a făcut o inspecție fostei curți brâncovenești, constatând – la 17 mai 1939 – că „în jurul ruinelor palatului domnesc se găsesc semănături de porumb, grădini de zarzavat etc.”⁴⁸. Tocmai de aceea, Comisiunea Monumentelor Istorice a inițiat – de acord cu proprietarii palatului – amenajarea unui parc în jurul fostei reședințe brâncovenești din Potlogi. Gheorghe Alexianu cerea C.M.I. să aprobe „deocamdată suprafețele oferite, spre a putea începe plantarea lor cu pomi, în vederea construirii parcului, rămânând ca pentru restul de teren să se procedeze pe cale de expropriere”⁴⁹.

Din păcate, izbucnirea războiului a dus la abandonarea proiectului creării unui parc la Potlogi, terenul din jurul palatului fiind cultivat în continuare de paznicul Costică Petcu, ceea ce a provocat nemulțumirea unui alt sătean din Potlogi, Lincă Ene, invalid de război. În 30 noiembrie 1942, acesta solicita Comisiunii Monumentelor Istorice numirea sa ca paznic al curții brâncovenești, în schimbul cultivării terenului din jurul palatului⁵⁰. Motivul era unul umanitar, de asigurare a existenței: „pentru că în aceste vremuri o duc greu, având familia împovărată și nemaiavăd posibilitatea ca să muncesc și să mă străduiesc ca altădată, când eram om întreg; pentru a-mi putea menține existența, apelez la dvs și vă rog să binevoiți să fiu numit paznic al ruinelor istorice de la palatul Constantin Brâncoveanu, din comuna Potlogi-Dâmbovița, pentru care să mi se dea spre folosință terenul din preajma palatului, după cum s-a dat și celor ce astăzi îl stăpânesc și care ar putea să îndeplinească și alte servicii și munci, fiind zdraveni și sănătoși și nesimțind focul luptei în care m-am jertfit”⁵¹.

În fața unei astfel de situații extreme, Comisiunea Monumentelor Istorice s-a văzut nevoită să solicite Primăriei Potlogi, la 31 august 1942, date despre averea lui Costică Petcu și suprafața exactă pe care acesta o cultiva în curtea palatului⁵². Cum nu s-a primit nici un răspuns, C.M.I. a revenit cu aceeași solicitare la 10 februarie 1943⁵³, comunicându-i lui Lincă Ene demersul făcut către Primăria Potlogi⁵⁴. Răspunsul autorităților din Potlogi, din 16 februarie 1943, a fost edificator: Costică Petcu cultiva o suprafață de

⁴⁸ *Ibidem*, f. 25 (informare a rezidentului regal Gh. Alexianu către președintele C.M.I.).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 26.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, f. 28.

⁵³ *Ibidem*, f. 29.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 30 recto-verso.

5.500 mp din curtea palatului brâncovenesc, iar ca avere avea 3 hectare și 85 arii teren, 2 cai, 8 oi și o vacă⁵⁵. A doua zi, Comisiunea Monumentelor Istorice îl informa pe Lincă Ene despre situația lui Costică Petcu, rugându-l să „stăruiești la primărie pentru trimiterea răspunsului, deoarece nu se poate rezolva cererea dvs fără răspunsul primăriei”⁵⁶.

Problema amenajării unui parc în jurul palatului din Potlogi a fost reluată în primăvara anului 1943, de data aceasta impulsul venind din partea Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor. La 1 martie 1943 acesta a trimis o circulară către toate inspectoratele regionale în care își exprima dorința ca „să se înzestreze fiecare comună cu câte o pădure de 1 ha, care se va numi *Dumbrava eroilor*. Această pădure va fi parcul comunal, loc de adunări obștești, de serbări naționale, precum și locul unde se va face, în viitor, școala în aer liber”⁵⁷. În scurt timp, toți învățătorii din școlile satești și comunale urmau să se întrunească, sub președinția directorului cel mai vârstnic, pentru a hotărî următoarele: locul de amplasare a Dumbrăvii (care putea fi și islazul comunal, sau locul școlii sau orice alt loc găsit împreună cu autoritățile locale), împrejmuirea Dumbrăvii cu un gard solid, aprovizionarea cu puietii necesari, de la ocoalele silvice cele mai apropiate, planul Dumbrăvii (se trimitea un proiect alcătuit de serviciul de arhitectură al Casei Școalelor)⁵⁸. În cazul în care nu se găseau arbuștii necesari din esențele cele mai potrivite, lucrarea trebuia să înceapă cu o pepinieră de 700-1000 mp, ce trebuia plantată în termen de o lună.

În aceste condiții, Alexandru C. Luca, directorul Școlii Primare de băieți din Potlogi s-a adresat, la 19 martie 1943, Comisiunii Monumentelor Istorice arătând că „terenul în care se poate organiza această Dumbravă a Eroilor, în comuna Potlogi, este curtea din fața palatului brâncovenesc”⁵⁹. Pentru această alegere erau aduse o serie de argumente: „Prin amenajarea acestui parc al eroilor în curtea palatului domnesc s-ar realiza un îndoit scop educativ: educația eroică a tinerimii, conservarea și păstrarea monumentelor de glorie ale trecutului nostru. S-ar putea realiza o mai strânsă legătură între trecut, prezent și viitor. Această fericită corelație în educația națională a tineretului nu s-ar putea realiza în condițiuni mai bune decât în jurul monumentelor istorice”⁶⁰. Luând în considerare caracterul educativ al acțiunii, căruia îi adăuga

⁵⁵ *Ibidem*, f. 31.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 32.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 35.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 36.

⁶⁰ *Ibidem*.

„scopul de a conserva în condițiuni bune palatul monument din comuna Potlogi”, directorul școlii solicita aprobarea Comisiunii Monumentelor Istorice pentru ca „în curtea din fața Palatului Domnesc din Potlogi să se planteze Dumbrava Eroilor”⁶¹.

Analizând scrisoarea primită, arhitectul Horia Teodoru a întocmit, la 23 martie 1943, un referat în care preciza că „în cazul când programul dat de acel ordin [al Ministerului Culturii Naționale – n. n.] se potrivește cu locul din jurul palatului și dacă Comisiunea este de acord, sunt de părere să se roage Școala primară să ne trimită planul de situație al terenului din jurul palatului, cu zidul de incintă, clădirile anexe, urme de ziduri, malul lacului etc., în vederea întocmirii planului în vederile ordinului Ministerului Culturii Naționale”⁶². O săptămână mai târziu, la 30 martie 1943, după ce a cerut telefonic opinia arhitectului Petre Antonescu, membru al C.M.I., arhitectul Horia Teodoru a întocmit două planuri de realizare a *Dumbrăvii Eroilor*. „Ambele sunt axate pe palat – scria Horia Teodoru – dar unul din ele, care cred că trebuie preferat, prezintă în axul palatului și până la heleșteu o peluză verde, liberă de plantații”⁶³. Opinia reputatului arhitect era „să nu se autorizeze executarea *Dumbrăvii* decât în condițiunile speciale ce am redactat” și să se ceară și aprobarea proprietarilor de drept ai palatului. Directorul Comisiunii Monumentelor Istorice, Victor Brătulescu, a fost de aceeași părere, solicitând – la 7 aprilie 1943 – un aviz al Serviciului Contencios din cadrul Ministerului Cultelor și Artelor, „dată fiind situația proprietății palatului, care aparține urmașilor voievodului C. Brâncoveanu”⁶⁴.

Nicolae Russo-Cruzescu, șeful Serviciului Contencios, a dat – la 14 aprilie 1943 – următorul aviz: „Opinăm a se comunica coproprietarilor palatului din Potlogi planul de executare a *Dumbravei Eroilor*, întocmit de către Comisiunea Monumentelor Istorice, în vederea obținerii cuvenitului asentiment. Li se va învedera caracterul patriotic și național al acestei lucrări menită să proslăvească pe ostașii care și-au jertfit viața pe front pentru apărarea țării. Desigur că actualii proprietari, prin descendența lor voievodală, trebuie să fie cei dintâi care să sprijine și să înlesnească înfăptuirea unei atât de înălțătoare inițiative. În caz de refuz, Contenciosul va aviza asupra măsurilor legale de luat, printre care cea mai simplă ar fi exproprierea pentru cauză de utilitate publică a terenului în discuție, pe calea unei legi speciale”⁶⁵.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem* (referat al arhitectului Horia Teodoru, din 23 martie 1943).

⁶³ *Ibidem*, f. 36 verso.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 37.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 38.

Cum formalitățile de comunicare a acestui punct de vedere către proprietarii palatului au durat mai mult timp și Comisiunea Monumentelor Istorice nu a putut da avizul favorabil fără acceptul proprietarilor, directorul școlii din Potlogi a revenit cu o nouă adresă către C.M.I. rugând „a mi se comunica dacă se aprobă sau nu această plantație”⁶⁶. Comisiunea Monumentelor Istorice nu a putut da un răspuns ferm fără acordul Ioanei N. Ghica-Comănești, proprietara terenului din jurul palatului, fapt ce a fost comunicat – la 12 mai 1943 – directorului Școlii din Potlogi⁶⁷, căruia Ministerul Culturii Naționale îi cerea „a raporta de urgență dacă s-au făcut lucrări de plantare” pentru Dumbrava Eroilor.

În schimb, Comisiunea Monumentelor Istorice a transmis către Școala din Potlogi un material ce cuprindea „condițiile speciale pentru executarea pe teren a Dumbravei Eroilor în curtea Palatului Brâncovenesc din Potlogi, județul Dâmbovița”. Referatul – scris de arhitectul Horia Teodoru – cuprindea 10 puncte ce trebuiau respectate în realizarea *Dumbrăvii Eroilor*:

„1. *Dumbrava eroilor* se va trasa și planta după planul anexat, chiar pe malul heleșteului și lăsându-se între palat și dumbravă o depărtare de 100 m.

2. Dacă situația la fața locului nu permite această depărtare și dacă dumbrava trebuiește plantată mai aproape de palat se va comunica aceasta Comisiunii [Monumentelor Istorice], arătându-se și motivele.

3. Dumbrava va fi trasată cu axul în mijlocul palatului, cum este arătat în plan.

4. În timpul nivelării terenului, ca și în timpul când se vor face gropile, se va supraveghea în modul cel mai minuțios pământul scos, căutându-se și inventariindu-se orice fel de mărturie a trecutului, oricât de neînsemnată, notându-se exact și locul unde s-a găsit: cioburi, olărie, pietre lucrate, monezi etc., anunțându-se Comisiunea.

5. De îndată ce, în timpul lucrărilor de mai sus, se va da – săpându-se – de temelii, ziduri, morminte etc., se va înceta orice lucrare în locul acela, anunțându-se telegrafic sau telefonic Comisiunea, pentru a trimite delegatul său la fața locului.

6. Dacă în locul în care se plantează dumbrava sunt actualmente pomi, ei se vor menține, chiar dacă întâmplător cad în mijlocul unei alei, care îi va ocoli.

7. De începerea lucrării va fi anunțată Comisiunea, ca să poată – dacă va crede de cuviință – trimite delegatul său.

8. Pentru împrejmuirile care merg spre heleșteu, dacă nu se pot executa din zidărie, pe fundațiile vechi, dacă acestea mai există, pe tot parcursul se va veghea ca parii necesari împrejmuirii să nu distrugă vechile fundații; ei se vor împlânta alături de fundații.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 41.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 41 verso.

9. Cu preocuparea de a nu distruge nimic din ceea ce poate lămuri trecutul nostru, orice lucru neprevăzut care se va ivi la fața locului în timpul lucrului se va comunica de îndată Comisiunii, cerându-se lămuriri și îndrumări suplimentare.

10. La terminarea lucrării, se va trimite Comisiunii un plan cu lucrările executate și un memoriu amănunțit asupra tuturor elementelor ce eventual se vor găsi⁶⁸.

Alături de acest minuțios referat, ce demonstrează – o dată în plus – grija pe care arhitectul Horia Teodoru a manifestat-o față de protejarea și restaurarea monumentelor istorice, Comisiunea Monumentelor Istorice a înaintat autorităților din Potlogi și un plan al curții brâncovenești, în care erau clar delimitate zona de protecție a palatului și zona în care urma să se amenajeze Dumbrava eroilor⁶⁹. După cum rezultă din acest plan, arhitectul Horia Teodoru propunea crearea, la o distanță de 100 m de ruinele palatului, a unui parc peisager, prevăzut cu alei de promenadă, astfel încât ansamblul arhitectural din Potlogi să nu fie alterat de plantația necesară Dumbrăvii eroilor, iar perspectiva dinspre heleșteu spre palat să nu fie obturată. Întrucât amenajarea Dumbrăvii eroilor nu se putea, totuși, realiza fără acordul proprietarilor palatului, la 14 iunie 1943, Ministerul Culturii Naționale s-a adresat Ioanei N. Ghica-Comănești, cerându-i asentimentul pentru cedarea terenului din jurul fostei reședințe brâncovenești și prezentându-i planul întocmit de arhitectul Horia Teodoru. Autoritățile apreciau că „prin amenajarea acestui parc în curtea palatului domnesc s-ar realiza un îndoit scop educativ, prin educația eroică a tinerimii, evocarea și păstrarea monumentelor de glorie ale trecutului nostru”⁷⁰.

În cele din urmă, la 28 mai 1944, Administrația Bunurilor „N. D. Ghica-Comănești” a donat comunei Potlogi – prin reprezentantul ei legal, Petru Plter – o suprafață de 80 ari pentru amenajarea Dumbravei eroilor, cu condiția și obligația de a nu i se da altă întrebuințare terenului în afară de cea convenită în actul de donație⁷¹. La 30 mai 1944, directorul Școlii generale din Potlogi, Al. C. Luca, era informat de Constantin Donciulescu, administratorul legal al moșiei Potlogi-Cârpeniș, că se „aprobă cererea dvs. pentru amenajarea Parcului Eroilor în curtea palatului brâncovenesc din Potlogi, pe porțiunea din fața palatului și curtea laterală, în continuare, în întindere de

⁶⁸ *Ibidem*, f. 43 recto-verso.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 45 (plan vizat de arhitectul Horia Teodoru, la 30.03.1943).

⁷⁰ *Ibidem*, f. 48.

⁷¹ *Ibidem*, f. 63.

cca 80 ari, cu condiția și obligația din partea dvs. de a nu i se da altă întrebuințare decât numai pentru scopul arătat mai sus”⁷².

În aceste condiții, Comisiunea Monumentelor Istorice și-a îndreptat atenția spre luarea unor măsuri pentru protejarea ruinelor palatului din Potlogi. La începutul anului 1944, într-o discuție cu H. Oprescu, preotul paroh din Potlogi, arhitectul V. Moiescu l-a întrebat „în ce stare se mai află palatul de la Potlogi”. La răspunsul că palatul „se ruinează mereu”, arhitectul Moiescu l-a sfătuit pe preotul Oprescu „să facă un raport, spre a interveni noi la Minister”. În aceste condiții, preotul paroh al bisericii „Sf. Dumitru” din Potlogi a adresat, la 8 ianuarie 1944, Comisiunii Monumentelor Istorice o scrisoare în care descria starea de ruină a vechii reședințe brâncovenești. „Cel mai mare și frumos din palatele domnitorului Constantin Brâncoveanu, care se găsește în comuna Potlogi, este ursit ca, în cel mai scurt timp, să devină un morman de ruine – scria preotul. Lăsat în părăsire și fără acoperiș de câteva decenii, dintele vremii și mâna omului rapace l-a ursit spre prăbușire, dându-i aspectul de astăzi”⁷³. „Ce ar trebui făcut?” – se întreba, retoric, preotul din Potlogi, care dădea și răspunsul: „O refacere a acestui palat, așa cum a fost el la ridicarea lui, ar necesita mari cheltuieli, care ar putea fi cu greu acoperite în împrejurările de astăzi. Ceea ce s-ar putea face, ar fi numai să i se pună un acoperiș de țiglă, ca să se păstreze așa cum se găsește, până ce va putea fi refăcut, ca să fie utilizat pentru muzeu sau altceva”⁷⁴. Remarcăm aici spiritul vizionar al preotului Oprescu, care a intuit – cu două decenii și jumătate înainte – restaurarea palatului din anii 60 ai secolului trecut, coordonată de pasionatul arhitect Ștefan Balș. Preotul Oprescu sugera și soluția procurării lemnului necesar realizării șarpantei acoperișului: „lemnăria necesară acestui înveliș s-ar putea da gratuit din pădurile statului din apropiere, Căscioarele sau Uliești, unde se găsește tot acest material”⁷⁵. Analizând scrisoarea preotului din Potlogi, arhitectul Ștefan Balș a pus următoarea rezoluție: „sunt de părere să se delege *arhitectul regiunii* pentru a cerceta la fața locului posibilitatea acoperirii ruinelor, întocmind proiectul și devizul, trecându-se suma pe tabloul lucrărilor pe anul 1944, monumentul meritând o soartă mai bună”⁷⁶.

⁷² *Ibidem*, f. 64.

⁷³ *Ibidem*, (nepaginat; scrisoarea se află între filele 48 și 49 ale dosarului nr. 2768/1923-1947).

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem* (rezoluție a arhitectului Ștefan Balș, datată 18.01.1944).

Pentru cercetarea situației ruinelor domnești de la Potlogi a fost delegat arhitectul Emil T. Costescu. Acesta era arhitectul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru zona Muntenia și cunoștea foarte bine situația de la Potlogi, întrucât se ocupase cu lucrările de consolidare și reparații efectuate, în decursul anilor, la biserica curții brâncovenești. Grav afectată de cutremurul din noiembrie 1940, biserica din Potlogi (zidită în anul 1683) a trebuit consolidată în anul 1941, pentru aceasta arhitectul Costescu întocmind un relevu și un deviz în valoare de 145.000 lei, pe care l-a adus la cunoștința Comisiunii Monumentelor Istorice. Biserica – nota arhitectul Emil Costescu – „a suferit în decursul timpului multe schimbări, și anume: pridvor adăugat, turlă de lemn pe naos, învelitoare de tablă, pictură în ulei peste fresca veche – originală – care se vede cum a fost *ciocănită* sub tencuielile căzute acuma. Bolțile de cărămidă s-au păstrat în interiorul bisericii”⁷⁷.

Cu același prilej, arhitectul Costescu trage un semnal de alarmă și asupra ruinelor palatului de lângă biserică, aducând la cunoștința Comisiunii Monumentelor Istorice punctul său de vedere: „În privința vechiului palat Potlogi, zidit de Const. Brâncoveanu în vecinătatea bisericii, vestit prin decorațiunile în *stuc* și *frescă*, sunt de părere să se intervină la Președinția Consiliului pentru a se lua măsuri grabnice *de învelire a lui provizorie*, spre a înlătura complecta lui dărâmare de către ploi și zăpezi. Cu prilejul cutremurului, s-au dărâmat o parte din bolțile de la parter (sud-est) care stăteau de ani de zile expuse intemperiilor. Au mai rămas bolțile de la subsol, o cameră boltită de la parter și bolta de la intrarea porții principale. Sub ochii noștri se distruge, cu încetul, o operă de artă”⁷⁸. În fața acestui semnal de alarmă, arhitectul Petre Antonescu a aprobat planul arhitectului Costescu, scriind – la 4 august 1941 – că „se va interveni pe lângă d. Ministru gl. Rosetti, în special pentru palatul din Potlogi”⁷⁹.

Nu știm în ce a constat intervenția pe lângă generalul Radu R. Rosetti, dar cunoaștem în schimb că, la 27 noiembrie 1946, Comisiunea Monumentelor Istorice era informată că „se intenționează dărâmarea acestui monument istoric pentru ca să se întrebuinteze cărămida într-un alt scop”⁸⁰. Îngrijorată pe drept cuvânt, Comisiunea Monumentelor Istorice a adresat, la 2 decembrie 1946, Primăriei din Potlogi o scrisoare în care era prezentată importanța palatului brâncovenesc, chiar și în stare de ruină: „În comuna Potlogi se află, înconjurat de ziduri în stare destul de înaintată de ruină,

⁷⁷ Arhiva C.M.I., dosar 2767/1921-1942 (*Biserica din Potlogi*), f. 19.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem* (rezoluție a arhitectului Petre Antonescu, din 14 august 1941).

⁸⁰ Arhiva C.M.I., dosar nr. 2768/1923-1947 (*Palatul din Potlogi*), f. 52.

importanta Curte Brâncovenească care a fost studiată și publicată în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice încă din anul 1910. Pe lângă impunătoarele bolți ale pivniței, monumentul mai prezintă bolți pe console de piatră cioplită la încăperi și, mai ales, foarte bogate podoabe de stuc, atât în interiorul încăperilor, cât și în exterior, decorații de felul cărora nu se mai găsesc decât la biserica din Fundenii Doamnei și care trebuiesc păstrate cu cea mai mare grijă”⁸¹. Din aceste motive, Primăria era rugată să comunice Comisiunii Monumentelor Istorice „în ce stare se află acest monument și dacă i se dă cuvenita îngrijire pentru a se păstra în cele mai bune condițiuni, precum și dacă sunt măsuri ce s-ar putea lua pentru buna conservare a ruinei”.

Răspunsul din partea primarului comunei Potlogi, Al. C. Enea, a venit la scurt timp, Comisiunea Monumentelor Istorice fiind informată că „până în prezent se păstrează bolțile pivniței, bolțile pe console și podoabele de stuc, în interiorul și exteriorul încăperilor”⁸². Din cauza „agenților atmosferici”, stucaturile erau însă în pericol de a dispărea „datorită faptului că aceste ruine nu au un acoperiș protector”. „Este necesar – considera primarul Enea – ca, de urgență, să se avizeze mijloacele necesare pentru un acoperiș protector. Altfel, toate podoabele vor dispărea iar bolțile se vor prăbuși”⁸³.

La 13 ianuarie 1947, arhitectul Horia Teodoru se adresa arhitectului Em. Costescu „cu rugămintea de a face o evaluare pe baza planurilor publicate, pentru facerea unui acoperiș de șindrilă și completarea zidăriei pentru susținerea acoperișului”⁸⁴. Două săptămâni mai târziu, la 28 ianuarie 1947, arhitectul Em. T. Costescu înainta, spre aprobare, un deviz în valoare de 298.000.000 lei „pentru conservarea ruinelor palatului de la Potlogi, a porții de intrare și pivniței vechi din curte, prin executarea câte unui acoperiș de șită și montarea tâmplăriei din zidurile exterioare, spre a împiedica degradarea lor completă”⁸⁵. Devizul⁸⁶ a fost analizat în subcomisia tehnică a C.M.I., în ședința din 28 ianuarie 1947, arhitectul Horia Teodoru fiind de părere „să se aprobe devizul întocmit de d. arh. Costescu și să se trimită proprietarului, cu rugămintea de a comunica măsurile ce poate lua pentru salvarea monumentului de la ruinare”⁸⁷.

---

⁸¹ *Ibidem*, f. 53.

⁸² *Ibidem*, f. 56.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem* (rezoluție a arhitectului Horia Teodoru, 13. I. 1947).

⁸⁵ *Ibidem* (referat al arhitectului Em. T. Costescu, 28. I. 1947).

⁸⁶ *Ibidem*, f. 54-55 recto-verso (manuscrisul devizului întocmit de arh. Em. T. Costescu; la f. 50-51 se află textul dactilografiat, din care vom cita mai jos).

⁸⁷ *Ibidem*, f. 56.

Pentru palat, arhitectul Em. T. Costescu prevedea – în ante-măsurătoare deviz – realizarea următoarelor lucrări: „zidărie de cărămidă bine arsă și mortar de var cu ciment pentru nivelarea zidurilor exterioare sub cosoaroabe și completarea găurilor sub cornișe pe 50 cm lățime; executarea stâlpilor 50/50 pentru susținerea formelor pe zidurile interioare, precum și a zidurilor provizorii de închidere cu zidărie de 50 cm grosime a pridvoarelor prăbușite, lăsându-se numai o singură ușă de intrare în vechiul palat. Toate aceste zidării se vor executa cu cca 10 cm retrase de la fața zidurilor vechi existente, spre a se vedea că sunt adăugate de către generația de azi”⁸⁸. Nu se aproba „sub nici un motiv dărâmarea vreunei cărămizi vechi pentru nivelare; totul se va studia așa fel ca să se adauge zidărie nouă, iar nu să se distrugă zidăria veche existentă”. În devizul lucrării era inclusă „curățirea cu mare grijă a molozului și buruienilor crescute pe partea superioară a bolților și zidurilor existente, inclusiv udarea cu apă multă a porțiunilor ce se rezidesc cu cărămidă nouă, fără a se stropi sau deteriora stucaturile și tencuielile vechi existente”⁸⁹.

Acoperișul palatului trebuia să fie din șită, iar șarpanta lucrată din lemn de brad. Pentru interior, erau prevăzute în deviz „uși și ferestre (din stejar) pentru închiderea definitivă a golurilor din zidurile exterioare, spre a feri palatul de ploi și de zăpezi”. Și celelalte componente păstrate ale ansamblului rezidențial din Potlogi erau puse sub protecție, prin refacerea pivniței din curte (acoperită cu o învelitoare de șită) și a porții de intrare în parcul palatului⁹⁰.

Nu aceeași grijă față de ruinele palatului din Potlogi o manifestau localnicii, care transformaseră vechea curte domnească în sursă de materiale de construcții. În luna martie 1947, fără a avea autorizația Comisiunii Monumentelor Istorice, învățătorul Tănase Oană „a început săpături în curtea palatului brâncovenesc”⁹¹. Pusă în fața acestei situații, Comisiunea Monumentelor Istorice l-a somat pe învățător să înceteze orice lucrări în incinta palatului, atrăgându-i atenția asupra „penalităților prevăzute de legea de conservare și restaurare a monumentelor istorice”⁹². Paznicului palatului, Constantin C. Petcu, i s-a cerut întocmirea unui „raport asupra acestei chestiuni și, în caz că cei care au întreprins lucrări fără autorizația Comisiunii

⁸⁸ *Ibidem*, f. 50.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 50 recto-verso.

⁹¹ *Ibidem*, f. 58.

⁹² *Ibidem*, f. 57.

Monumentelor Istorice nu vor înceta lucrările, veți apela la autoritățile locale, pentru a nu se degrada monumentul istoric”⁹³.

Pentru a stopa săpăturile care puteau „periclita existența însăși a acestei rămășițe istorice”, Comisiunea Monumentelor Istorice l-a desemnat pe Victor Brătulescu, director-secretar, să cerceteze acest caz, adresându-se și Ministerului de Interne pentru „a da dispozițiuni organelor dvs. în subordine să nu întreprindă nici un fel de lucrări fără aprobarea scrisă a Comisiunii Monumentelor Istorice”⁹⁴. Cercetând la fața locului, Victor Brătulescu și-a dat seama că situația era cu totul alta decât cea relatată de paznicul Petcu. Conflictul pornise de la terenul donat de Ioana N. Ghica-Comănești pentru amenajarea Dumbrăvii eroilor, paznicul C. Petcu nepermițând autorităților comunale să intre în posesia terenului și să înceapă lucrarea. „În baza acestei donații – îi scria lui Victor Brătulescu, la 22 martie 1947, primarul din Potlogi, învățătorul Atanasie Șerban – comuna a trebuit să-și intre în posesia locului, chiar din primăvara anului 1944, dar paznicul dv., datorită prea marei libertăți care i-a fost dată, nu numai că nu a înțeles, ceva mai mult, a continuat nu să păzească, ci să distrugă”⁹⁵.

Exemplele date de primar nu erau deloc măgulitoare pentru paznicul palatului, arătând rolul negativ pe care acesta l-a avut în devastările de la palat: „Se găsesc în gospodăria paznicului dvs. clădiri construite din cărămida palatului, pietre de ornament, pietre [pe] care prințesa [Martha] Bibescu și [Nadèje] Știrbey au căutat să le culeagă în vederea amenajării Muzeului Așezămintelor Brâncovenești de la Mogoșoaia. Paznicul dvs. a încasat bani grei de la prințese pentru a libera acele relicve istorice și cred că nimeni nu s-a sesizat când merita să fie dus la Parchet”⁹⁶. În schimb, Primăria pune în practică amenajarea Parcului eroilor, după un plan întocmit de căpitanul de geniu Lucian Teoharide, „plan care se execută în această vară [1947] fără a se distruge, ci de a înfrumuseța, de a conserva ce a mai rămas din ctitoria brâncovenească”. „Ceva mai mult – promitea primarul Șerban – comuna înțelege să-și angajeze un om de serviciu al parcului și al ruinelor, ei revenindu-i sarcina oficială, sarcină [pe] care o va executa conform ordinelor Comisiunii Monumentelor Istorice (...) În curtea palatului, nu se mai seamănă de aci înainte porumb, grâu sau orz, ci vrem să fie o curte a eroilor, a celor care au murit departe pentru un ideal românesc și creștinesc”⁹⁷.

⁹³ *Ibidem*, f. 58.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 61 (adresă semnată de Al. Lapedatu, președinte C.M.I., și Victor Brătulescu, secretar-director).

⁹⁵ *Ibidem*, f. 63.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

Palatul din Potlogi. Vedere după heleșteu

Mult mai grave au fost acțiunile arendașilor moșiei, care au avut un rol major în demantelarea palatului. De pildă, pictorul I. Blendea – care, în 1945, s-a ocupat de restaurarea picturii bisericii din Potlogi – relatează că „de la oamenii de acolo, am aflat că multe, adică toate coloanele palatului, cărămizile și grinzile de stejar au fost cărate de fostul arendaș în alt sat, unde și-a făcut o casă împodobită cu aceste pietrării”⁹⁸. „În afară de acest fapt – consemna, pentru posteritate, pictorul Blendea – [sătenii] mai spuneau că în timpul actualului război, prin 1940-1942, s-a vândut partea de nord din curtea palatului, până la heleșteu, precum și locurile din fața porții, locurile zise «la vii», unor domni colonei de la Statul Major. În fața palatului, până la poartă, era semănat grâu, iar de jur-împrejurul palatului era grădina de zarzavat a noilor cumpărători”⁹⁹.

Din păcate au mai trebuit să treacă încă șapte ani până la începerea lucrărilor de restaurare la palatul din Potlogi, în 1954, într-o primă etapă, coordonată de arhitectul Ștefan Balș. Situația dramatică a clădirii reiese clar din rapoartele făcute cu acel prilej, consemnate astfel de Ștefan Balș: „Palatul păstrează numai zidurile parțial dărâmate în partea superioară. Bolțile rămase descoperite și expuse, ani de zile, sub ploaie și zăpadă s-au năruit în întregime. Au dispărut acoperișul, planșeele și scările exterioare cu palierelor lor, grinzile de legătură din grosimea zidăriei, precum și tocurile și tâmplăria ușilor și ferestrelor. Loggia, foișorul și corpul ieșind din fațada vest sunt dărâmate, iar toate elementele de piatră la coloane, console, parapete și trafoare

⁹⁸ *Ibidem*, f. 60 (scrisoare a pictorului I. Blendea).

⁹⁹ *Ibidem*, f. 60 recto-verso (scrisoare pe verso-ul căreia este schițat planul curții brâncovenești, cu marcarea terenurilor vândute).

au fost smulse din locul lor și nu mai există. Tencuielile exterioare și interioare, de asemenea, au dispărut și ele aproape în întregime, păstrându-se doar pe alocuri fragmente din bogata stucatură, cu slabe urme de culori albite de soare și de ploi.

Anexele gospodărești, grajdurile, bucătăria sunt toate dărâmate. Numai poarta de intrare, pe jumătate ruinată, și o parte din zidul de împrejmuire mai mărginesc o curte pustie, fără urme de plantații”¹⁰⁰.

Din păcate, în anul 1970 restaurarea a fost oprită, nici astăzi palatul brâncovenesc din Potlogi neavând o destinație culturală exactă.

---

¹⁰⁰ Ștefan Balș, *Curtea brâncovenească din Potlogi*, p. 28.

Contribuții documentare referitoare la construirea Catedralei Ortodoxe „Sf. Ierarh Nicolae” și „Sf. Mare Mucenic Gheorghe”, din municipiul Sfântu Gheorghe, jud. Covasna

Ioan Lăcătușu

Deși viața bisericească a românilor din Sfântu Gheorghe este mult mai veche, prima biserică ortodoxă, cu hramul „*Sfântul Gheorghe*”, a fost construită în anul 1790, în mijlocul cimitirului „*după obiceiul satelor secuie*”, clădită din lemn, afară de turnul-clopotniță care, mai târziu, în 1802, a fost zidit din piatră și a rămas astfel până astăzi. În preajma bisericii, se află clădirea Școlii confesionale ortodoxe, construită în anul 1799. Demersurile pentru construirea unei noi biserici ortodoxe în Sfântu Gheorghe, au început în anii 1920-1923, în urma unor demersuri făcute de episcopul bisericii, Eugen Sibianu¹.

Vechea biserică devenise neîncăpătoare, pentru a asigura participarea celor peste 2000 de români ortodocși din oraș, fiind greu accesibilă pentru bătrâni, deoarece biserica este așezată pe dealul oborului. În aceste condiții „toată lumea aștepta clipa fericită, când vom putea avea și noi românii o biserică, în centrul orașului, așa cum le au minoritarii”². În cererea parohiei ortodoxe, din 11 decembrie 1927, adresată „Onor Primăriei orașului” se menționează: „Înmulțindu-se credincioșii ort. rom. în mod considerabil și Biserica dovădindu-se neîncăpătoare foarte adesea, consiliul parohial în ședința ordinară din 3 decembrie a.c., a acceptat ideea zidirii unei noi biserici catedrale invitând Oficiul parohial, ca să facă cel dintâi pas întru obținerea unui loc potrivit spre acest scop. Satisfăcând această plăcută și binevenită însărcinare cu onor rog Primăria orașului ca supunând această rugare deliberării onor Consiliului Comunal, în deplin acord cu aceasta să binevoiască a desemna unul sau mai multe locuri – după putință în centrul orașului – încunoștințând

---

¹ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan și Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Editura Grai românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003, p. 364-386.

² Protopop Aurel Nistor, *Catedrală ortodoxă în Sf. Gheorghe*, în „Buletinul Societății Culturale „ASTRA” Treiscaune, Anul III, Nr. 7,8 / 1939, p. 4-5.

oficiul parohial despre rezultat. Cu stimă, Popovici Iosif, paroh ort. rom”³. Pentru soluționarea cererii, Consiliul comunal a „instituit o comisie compusă din Dnii: primarul sau substitutul acestuia ca președinte, D. Roșu Ioan, D. Melik Andrei, D. Popa Ioan și Hamar Emeric ca membrii și ing. Szasz Ștefan și ing. Zehan Eugen ca specialiști”⁴.

Prin hotărârea Comisiei de ocol Sf. Gheorghe nr. 75/1927 biserica ortodoxă română din Sf. Gheorghe a fost împrăștiată cu un teren pentru construirea noii bisericii, teren situat în zona centrală a orașului, lângă clădirea Prefecturii județului Treiscaune. O parte din acest teren a fost cedat ulterior „în mistice împrejurări”, în vederea construirii Liceului de fete⁵ (clădirea în care funcționează azi Grupul Școlar „Kos Karoly”), iar pe amplasamentul celeilalte părți, în anul 1933, a fost construită clădirea preturii plășii Sf. Gheorghe (imobil în care azi funcționează Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni)⁶.

Același vrednic primepitrop Eugen Sibianu, printr-o scrisoare adresată preotului paroh Iosif Popovici, în calitatea sa de președinte al Consiliului parohial, ține să facă următoarele precizări: „Încă din anul 1919 pe când eram secretar al susnumitei prefecturi și primepitrop al bisericii noastre, care era după cum știți ruinată, m-am interesat dacă nu am putea afla în centru un loc potrivit pentru zidire. Astfel, în anul 1920, după ce m-am interesat de terenurile virane din proprietatea prefecturei, am înaintat consilieratului și comisiei județene de expropriere, câte o cerere, indicând ca să se dea pentru acest scop sau terenul din piață vizavi cu liceul reformat (terenul pe care este construită azi catedrala – n.n.), sau terenul ce era liber, între prefectură (azi, clădirea Bibliotecii județene – n.n.) și văd. Ehedi, teren care deja din anul 1872 fusese proprietatea bisericii noastre ortodoxe, dar care fusese schimbat cu locul unde se află astăzi biserica noastră și cimitirul”⁷. În continuare, în documentul menționat, se arată că în urma acordării unei fâșii de teren de 14,5 metri Liceului Miko, pentru construirea internatului, din suprafața inițială acordată parohiei ortodoxe, a mai rămas în proprietatea sa doar o suprafață de 1293 stânjeni, intabulat în cartea funduară nr. 71, sub numerele topografice 282/1 și 1953/1, începând din anul 1923. În aceste condiții, Eugen Sibianu, adresează rugămintea „de a dispune convocarea Consiliului parohial pentru a putea decide asupra acestui teren”⁸.

³ Arhiva Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” (în continuare Arhiva CEDMNC), *Colecția documente*, dos. Nr. 715, f. 2.

⁴ *Ibidem*, f. 3.

⁵ Săptămânalul „La noi în Treiscaune”, nr. 45/1933, p. 3.

⁶ Arhiva CEDMNC, *Colecția documente*, dos. Nr. 715, f. 13.

⁷ *Ibidem*, f. 5.

⁸ *Ibidem*, f. 5 verso.

Consiliul parohial, reia problema după doar doi ani și în ședința sa din 1 septembrie 1925, adresează un memoriu primăriei, prin care solicită un nou amplasament în centrul orașului. „Făcând această faptă creștinească – se arată în document – veți rămâne scriși cu litere de aur în pomelnicul donatorilor și binefăcătorilor bisericii noastre, veți înfrumuseța orașul și veți servi drept pildă urmașilor despre modul cum trebuie servit neamul și biserica noastră, scoțând-o astfel din locul dosnic unde a așezat-o vitregia vremurilor și așezând-o la locul ce i se cuvine în România Mare”⁹. În ședința din 3 decembrie 1927, Consiliul parohial al Bisericii ortodoxe române din Sf. Gheorghe, hotărăște înaintarea unui memoriu primăriei orașului, prin care se solicită „să supună această rugare deliberării onor consiliului comunal”, pentru a se hotărî variantele de amplasament ale viitoarei catedrale ortodoxe¹⁰.

În urma celor întreprinse, prin hotărârea Comisiei de ocol Sf. Gheorghe nr. 446/1932 – s-a expropriat în folosul statului, pentru cauză de utilitate publică, intravilanul cuprins în C.F. nr. 1080, nr. Top.224/3, 201 stânjeni teren pentru construirea bisericii ortodoxe, lângă terenul „Tan alap – ului”, vizavi de biserica romano-catolică (teren pe care, mai târziu, a fost construită clădirea unde azi funcționează Grupul Școlar „Constantin Brâncuși” – n.n.). Hotărârea a doua a fost atacată în contencios, deoarece juristul primăriei a fost găsit vinovat că nu a reprezentat bine interesele statului, a fost angajat un avocat din Brașov. În final procesul a fost câștigat de primărie, deoarece legea interzicea recurgerea la un avocat particular, de către instituțiile de stat care aveau juristul lor¹¹.

De fapt, cauza tergiversării asigurării unui amplasament pentru catedrala ortodoxă, în centrul orașului Sf. Gheorghe era alta. „Chestiunea pusă în dezbateră consiliului comunal, a fost dezaprobată de către toți membrii din consiliu, unguri, care nu au văzut cu ochi buni cererea părintelui protopop Aurel Nistor. Și nu au aprobat-o. Câțiva români, în frunte cu părintele protopop Aurel Nistor, părintele Iosif Popovici și Gh. Axente, văzând piedicile ce li se pun au părăsit consiliu. Rechemăți insistent de către președintele consiliului, ei au refuzat categoric să mai participe la ședințe. Actualul primar, dr. Vasile Stancu, care este un bun român, a ținut să repare această greșală de neiertat și a căutat să ajute biserica românească, înscriind în bugetul orașului o sumă în scopul ridicării unei catedrale ortodoxe”¹².

⁹ Ioan Lăcătușu, *Odișeea unui monument*, în „Identitate și cultură la românii din secuime”, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995, p. 157.

¹⁰ *Ibidem*, p. 157

¹¹ Arhivele Naționale Covasna, *Fond Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 208/1931, f. 14.

¹² Arhiva CEDMNC, *Colecția documente*, dos. Nr. 715, f. 13.

Până la finalizarea problemei amplasamentului, la solicitarea prefecților, primarilor și a consilierilor români, Primăria orașului a început să depună la Administrația financiară, sume de bani pentru fondul catedralei. „Domnii prefecți de județ și primari de oraș, care au inițiat și executat acest patriotic început, pot avea mângâierea și bucuria că au îndeplinit o operă națională de valoare neprețuită” – menționa presa în limbă română din Sf. Gheorghe, din acea perioadă¹³.

În motivarea apelului Oficiului parohial ortodox român din Sf. Gheorghe, adresat Primăriei Sf. Gheorghe, în ianuarie 1928, semnat de pr. Iosif Popovici, prin care se solicita „înscrierea în bugetul comunei urbane reședință de județ Sf. Gheorghe a sumei de 100.000 lei pentru ridicarea unei catedrale în Sf. Gheorghe”, se spune: „Consiliul comunal cu ocazia votării bugetului pe anul 1928 a tăiat din buget suma preliminară de 100.000 de lei pentru zidirea unei catedrale în localitate. Comisiunea Financiară a Guvernului a aprobat înscrierea acestei sume în bugetul pe anul 1928. Astăzi cer înscrierea acestei sume cu atât mai vârtos, cu cât în era maghiară comuna a contribuit la zidirea liceului „Szekely Miko” cu suma de 30.000 florini (forinți), care astăzi în lei reprezintă o sumă enormă”. După mai multe demersuri, în decembrie 1928, în bugetul localității Sf. Gheorghe, s-a aprobat următorul articol: „Contribuția pentru construirea unei catedrale ort. rom, în Sf. Gheorghe, care formează un fond special administrat din an în an de comună până la începerea construirii catedralei proiectate, când se va vărsa consiliului parohial respectiv, suma de 25.000 lei”.

În Fondul arhivistic „Primăria Sf. Gheorghe” aflat în depozitele Arhivelor Naționale Covasna am identificat un nou document despre strădaniile credincioșilor ortodocși români din Sf. Gheorghe, pentru construirea actualei catedrale din centrul municipiului. Este vorba despre un **APEL Către toți creștinii aparținând Bisericii Ortodoxe din orașul Sft. Gheorghe, Județul Trei-Scaune**, din primăvara anului 1930, document al cărui conținut îl redăm integral, respectând ortografia timpului. (Anexa nr. 1) Apelul a fost înaintat Primăriei Sf. Gheorghe, împreună cu macheta unui tabel nominal pentru donatori. În adresa de înaintare semnată de preotul paroh Iosif Popovici se specifică: „Avem onoarea a vă înainta aici anexat un număr de 4 apeluri și 2 tablouri (tabele – n.n.), rugându-vă să binevoiți a lua la cunoștință de ele și a dispune ca tablourile să fie completate cu personalul creștin ortodox de sub conducerea Dv., în stare a-și da obolul său pentru susținerea bisericii noastre în localitate; apoi să fie prezentat fiecăruia spre a-și trece suma ce dorește a contribui lunar, sau anual și a semna”¹⁴.

¹³ Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p. 156.

¹⁴ Arhiva CEDMNC, *Colecția documente*, dos. Nr. 715, f. 10.

În ianuarie 1935, prim-epitropul parohiei ortodoxe române Sf. Gheorghe, Eugen Sibianu, adresează primarului orașului următoarea solicitare: „Autoritățile deliberative ale acestei primării anterioare Dvoastră au decis ca în fiecare an să se prevadă în bugetul acelei primării anual suma de lei 50.000 pentru clădirea catedralei ortodoxe române din acest oraș și județ. Cum această dispozițiune nu s-a respectat în anii 1929, 1931 și 1932, cum cheltuielile pentru întreținerea bisericilor sunt obligatorii pentru comune și cum biserica noastră este singura, care a suferit în acest oraș prin aruncarea la periferia orașului și prin despoierea de orice proprietăți și venituri de către fostele organe conducătoare din acest oraș, se cuvine deci prin forme legale interpretate să binevoiți a căuta să respectați aceste daune morale și materiale, preliminar în bugetul acelei primării rămășițele pe cei trei ani, satornicind prin decizia Comisiei Interimare, deodată cu aprobarea bugetului pe 1935/1936 și plata acestor cheltuieli, ca obligatorii pentru construirea și întreținerea catedralei ortodoxe române, pe oricine vă va urma”. Pe verso documentului sunt redate sumele alocate prin bugetul orașului Sf. Gheorghe, pentru construirea catedralei ortodoxe, după cum urmează: 1928 – 25.000 lei; 1930 – 25.000 lei; 1933 – 50.000 lei; 1934 – 25.000 lei; 1935 – 50.000 lei. În aprilie 1936, Parohia ortodoxă din Sf. Gheorghe, printr-o adresă semnată de pr. Paroh Iosif Popovici, prim-epitropul Eugen Sibianu și avizată de protopopul Aurel Nistor, solicită Primăriei Sf. Gheorghe aprobarea sumei de 33 000, sub formă de împrumut, din fondul existent pentru construirea catedralei, în vederea cumpărării „unei case și grădină în nemijlocita apropiere a bisericii și cimitirului și a casei clopotarului, de la moștenitorii fostului servitor la Prefectură, Jugi Moise”.

În martie 1937, „prin modificarea bugetului orașului conform deciziei no. 878/1937, aprobată de Ministerul de Interne, s-a prevăzut la art. 113/b, sub denumirea „Contribuție pentru construirea catedralei ortodoxe române din Sf. Gheorghe, suma de 200 000 lei”. În noiembrie 1937, a mai fost aprobată suma de 233.000 lei, astfel încât, totalul sumei depusă de Administrația Financiară, la Banca Națională într-un cont „la dispoziția Comitetului de construcție a catedralei, cu destinația specială pentru construirea catedralei ortodoxe române, a ajuns la 650.000 lei. Cu suma de 90.000 de lei alocată în anul 1938, și cu dobânzile aferente, în septembrie 1939, prefectul jud. Treiscaune, col. dr. I. Băleanu, în calitatea sa de președinte al Comitetului de construcție a catedralei ortodoxe din Sf. Gheorghe, raporta strângerea sumei 753 708 lei”¹⁵.

¹⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Fond Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 590/1939, f. 15.

Soluționarea problemei identificării terenului cel mai indicat pentru zidirea catedralei ortodoxe române preocupa majoritatea credincioșilor din oraș. Un exemplu îl constituie, în acest sens, scrisoarea adresată „onor Bisericii ortodoxe Române din Sf. Gheorghe”, de comerciantul Ioan Colan¹⁶, în care se face următoarea propunere: „După cum știm cu toții sunt ani de zile de când dorim zidirea unei Biserici Române Ortodoxe, în centrul orașului Sf. Gheorghe. Cu toată dorința tuturor bunilor români nu am ajuns la niciun rezultat. (...) Părerea mea ar fi ca această Sfântă Biserică să fie construită în parc (în parcul central al orașului denumit atunci Regina Maria – n.n.), într-un spațiu deschis de jur împrejur, de un bulevard frumos și larg (...). În ceea ce privește zidirea acestui Sfânt Lăcaș, eu i-am amintit și l-am rugat pe Domnul Ministru al Cultelor, arătându-i toate dorințele noastre, împreună cu necazurile noastre, la care ne-a răspuns că ne va da pe cât posibil tot sprijinul, deci înainte cu Dumnezeu”¹⁷.

După depășirea a numeroase opreliști și provocări, în anul 1938, prin grija Comitetul local de construcție, a fost definitivat amplasamentul, s-au întreprins demersurile necesare pentru efectuarea schimburilor de teren și clarificarea celorlalte detalii juridice, fiind finalizate toate lucrările pregătitoare începerii noii catedrale ortodoxe din Sfântu Gheorghe. Merite deosebite în asigurarea amplasamentului, în proiectarea, avizarea și începerea lucrărilor de construcții, le-au avut protopopul *Aurel Nistor* și rezidentul regal al Ținutului Bucegi, profesorul universitar *Gheorghe Alexianu*.

Același neobosit prim-epitrop Eugen Sibianu, participant activ la toate etapele premergătoare începerii construcției catedralei, mărturisește: „Paralel cu refacerea vechii biserici niciun moment nu ne-a părăsit cugetul și grija de a ne pregăti pentru ridicarea unei clădiri corespunzătoare. O catedrală dominantă, în acest oraș. Totul ce ne-a împiedicat, era aflarea locului corespunzător, care nu putea fi altul decât cel actual. S-au făcut exproprieri și cesionări de alte terenuri din centrul orașului, însă niciunul nu era așa de corespunzător ca cel actual, perfectuat de Dl. Ministru al Justiției V. Iamandi, Dl subsecretar de stat la Președenția Consiliului de Miniștri, M. Măgureanu și fostul prefect col. C. Petrinii. (...) Dar, cu toate acestea, nu se putea ajunge la începerea catedralei, dacă problema bisericii ortodoxe române din acest oraș nu era înțeleasă, inițiată și sprijinită de Excelența Sa Dl Rezident Regal, prof. Gh. Alexianu. Excelența Sa, printr-o rară intuiție a viitorului, s-a sesizat de importanța

¹⁶ Ioan Colan (1874-1942), comerciant din Sf. Gheorghe, membru al familiei Colan din Araci. Vezi *Genealogia familiei Colan*, coordonator Ioan Lăcătușu, Editura Eurocarpatica, 2012, p. 85.

¹⁷ Arhiva CEDMNC, *Colecția documente*, dos. Nr.715, f. 18

viitoareii catedrale, nu numai pentru orașul Sf. Gheorghe, ci pentru întreg românismul din județul Treiscaune, care e poarta românismului din întreg ținutul secuizat”¹⁸.

În procesul-verbal al Adunării parohiale ortodoxe din Sf. Gheorghe, ținută la 9 iulie 1939, se precizează: „Adunarea parohială ia act cu multă bucurie despre stadiul înaintat al edificării catedralei pe terenul judecătorei, cedat de Ministerul Justiției Primăriei orașului, iar de aceasta parohiei centrale. În urma acestui nou teren mai acomodat pentru edificare, parohia ortodoxă română renunță în favoarea primăriei orașului Sf. Gheorghe la terenul, care fusese expropriat de la aceasta, lângă terenul „Tan ala-pului” Acest teren îl cedează orașului fără nici o pretenție de răscumpărare, putând să intre din nou în patrimonial orașului”¹⁹.

În acest sens, între Primăria orașului Sf. Gheorghe și Parohia ortodoxă română centrală Sf. Gheorghe, prin reprezentanții legali, s-a încheiat un „contract de schimb și donațiune” în care sunt stipulate toate condițiile de asigurare a noului amplasament pentru înălțarea sfântului locaș. În preambulul documentului se menționează: „Considerând că în orașul Sf. Gheorghe (județul Treiscaune) pentru credincioșii români – nu există o catedrală ortodoxă română corespunzătoare cerințelor sociale și culturale, așa cum se impune unei capitale de județ, cu instituții de așa mare importanță, Având mai departe în vedere că, construirea unei catedrale în centrul orașului este absolut necesară și aceasta urmând a se face cât mai urgent posibil, deoarece azi – în Stat Român – nu avem nici unde a face un serviciu divin corespunzător, cu ocazia sărbătorilor religioase și naționale se impune edificarea unei catedrale în centrul orașului, care să imprime pe veșnicie dominația și stăpânirea românismului pe acest ținut și care trebuie să fie un monument de artă care să dureze pentru veacuri și deci trebuie să fie așezată chiar și din punct de vedere urbanistic și estetic în loc de frunte în așa fel încât să se impună în toate timpurile”²⁰.

La rândul său, profesorul Gheorghe Vasilescu – ctitor și monograf al noului edificiu de spiritualitate ortodoxă – precizează: „Nu se putea alege un loc mai potrivit, în plin centru, să se ridice biserica ortodoxă, constituind centrul de axare al orașului. Terenul era dat de Primărie, în baza contractului de schimb (cu cel pe care s-a ridicat pretura) și donațiune, încheiat la 8 iulie 1940. Încheierea dată de Judecătoria Mixtă Sfântu Gheorghe, Secția C.F. cu

¹⁸ Eugen Sibianu, *Câteva date asupra bisericii catedralei*, în Buletinul „ASTRA” Treiscaune, nr. 10/1939, p. 11-12.

¹⁹ Arhivele Naționale Covasna, *Fond Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 590/1939, f. 8.

²⁰ Arhiva CEDMNC, *Colecția Documente*, dos. Nr. 715, f. 48.

nr. 2525/1940 C.F., a fost anulată de Deciziunea Nr. 1440/1941 Ministerului Finanțelor (n.n. este vorba de Ministerul Finanțelor al Ungariei, de care a aparținut, în perioada 1940-1944, orașul Sfântu Gheorghe), care la rândul ei a fost anulată de Încheierea nr. 1052/1946 cerută de Oficiul Parohial Sfântu Gheorghe cu adresa Nr. 51. În baza acestei încheieri se repune în drepturi Biserica ortodoxă și se intabulează în favoarea Bisericii Ortodoxe, astfel: parcela nr. top. 220 de 513 stj, parcela nr. top. 221 de 540 stj, parcela nr. top. 222/3 de 100 stj, parcela nr. top. 223/2/1 de 265 stj C.F. Nr. 1042”²¹.

Conform relatărilor protopopului Aurel Nistor, fostul prefect al județului Treiscaune, colonelul Constantin Petrinii, s-a implicat „cu un neastâmpăr tineresc și cu o tenacitate de luptător dâr”, în realizarea în regim de urgență a acestui „vechi vis românesc”. Au fost necesare numeroase drumuri și intervenții la București pe la diferite ministere, pentru cedarea terenului judecătorei, mutarea penitenciarului, a Jandarmeriei și a Pompierilor. Fostul prefect a contribuit la formarea comitetului de construcție, întocmirea și trimiterea listelor de subscripție, în întreaga țară, a celorlalte demersuri pentru obținerea avizelor necesare începerii construcției; „toate aceste le făcea cu plăcere și pasiune. De multe ori îl găsea miezul nopții la mașina de scris, lucrând tot în cauza edificării catedralei”²².

Pentru consecvența demersurilor întreprinse, este edificatoare circulara trimisă notarilor comunali, cu nr. 1730/1939, în care se spune: „Bine voiți a cunoaște că cercetând rapoarte Dv. în legătură cu subscripția pentru biserica catedrală din Sf. Gheorghe, am constatat: comune care până la data de azi au răspuns f. frumos apelului nostru și care au promis încă a se continua subscripția; comune care deși au o populație mare însă rezultatul nu numai că este satisfăcător, dar dă impresia unei complete dezinteresări. Când v-am adunat aici la conferința administrativă am făcut și verbal apel la Dv. arătându-Vă că: nu avem prea mult sprijin din afară; să depuneți multă stăruință pentru adunarea fondurilor; natural că nu putem forța pe nimeni, însă: românii cred că sunt datori a răspunde apelului într-un cât s-a pus atâta grijă pentru a li se satisface multe nevoi; minoritarii care în bună parte sunt și ei beneficiari, pot contribui și ei, mai ales că grija mea e deopotrivă pentru toți. (În concluzie, din nou fac apel stăruitor la Dv., ca printr-o lămurire cât mai accentuată, să se convingă toți că e necesar a se contribui la așa operă măreață pe care voim să o înfăptuim”²³.

²¹ Ioan Lăcătușu, *Pagini regăsite. Monografia Bisericii Ortodoxe din Sfântu Gheorghe de Gheorghe Vasilescu*, în „Sangidava”, nr. 6/2012, p. 29-39.

²² Ioan Lăcătușu, *op. cit.*, p. 156.

²³ Arhiva CEDMNC, *Colecția documente*, dos. Nr.715, f. 20.

După numeroase și insistente demersuri întreprinse de Comitetul local de construcție a catedralei, în anul **1938** toate lucrările pregătitoare începerii noii catedrale ortodoxe din Sfântu Gheorghe erau finalizate. Un cadru favorabil realizării ei a fost crearea unei forme de organizare administrativ teritorială, Ținutul Bucegi, de care a aparținut și județul Trei Scaune, între anii **1938-1940**. Acesta și-a însușit problema catedralei, ridicând-o de la una locală, la una de interes și valoare generală, națională. Meritul aparține rezidentului regal al Ținutului Bucegi, profesorul universitar *Gheorghe Alexianu*, cel care a dispus refacerea proiectului de la o valoare inițială de 5-6 milioane lei, la una de trei ori mai mare, respectiv de 18 milioane lei.

„Voia lui Dumnezeu a fost alta – relatează preotul protopop Aurel Nistor. Peste așteptările noastre cele mai optimiste, a venit Ținutul Bucegi atunci și și-a însușit problema catedralei, ridicând-o de la una locală, la una de interes și valoare generală națională. De abia acum ne-am dat seama, ce noroc avem românii din Treiscaune că județul nostru a fost repartizat la Ținutul Bucegi. Toate suferințele și lipsurile naționale din trecut vor putea fi vindecate și îndreptate prin dragostea frățească acordată de ținut tuturor problemelor românești. Avem mândria și liniștea sufletească împăcată, că acest lucru se poate îndeplini fără aduce jignire sau cea mai mică vătămare conaționalilor noștri minoritari. Fiecare român maghiarizat va tresări plin de mândrie națională, când va vedea valul de dragoste ce se revarsă din județele românești ale Munteniei, pentru a vindeca atâtea răni dureroase de pe trupul românismului din acest județ secuizat”²⁴.

În 8 mai 1939, arhitectul D. Ionescu-Berechet, din București, transmite „onor primăriei din Sf. Gheorghe” următoarea scrisoare: „Am onoarea a vă trimite alăturat actele înaintate Onor Rezidenții Bucegi, rugându-vă să binevoiți a lua măsurile necesare începerii acestor lucrări. Conform deciziei Excelenței Sale Dlui Rezident am și început să studiez pentru execuție proiectul de biserică muntenească cu trei turlle. Proiectul este întocmit de comun acord cu dl. Architect Nichitovici, care execută planul de sistematizare a orașului”. Actele menționate cuprind, printre altele, Convenția încheiată între Primăria Sf. Gheorghe și arhitectul D. Ionescu-Berechet, referitoare la „prestarea tuturor serviciilor profesionale privind proiectarea, dirijarea și controlul lucrărilor la Biserica catedrală a orașului”²⁵.

În 18 mai 1939, prefectul județului Treiscaune, lt.col.(r). dr. I. Băleanu, transmite primarului orașului Sf. Gheorghe, următoarea adresă având ca

²⁴ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan și Violeta Pătrunjel, *op. cit.*, p. 364 -386

²⁵ Arhivele Naționale Covasna, *Fond Primăria Sf. Gheorghe*, dos. 382/1939, dos. 590/1939, dos. 701/1939.

obiect „începerea clădirii catedralei ortodoxe române din Sf. Gheorghe”: „Confirmând primirea adresei Dvoastre prin care ni se comunică ordinul dat de Excelența Sa Dl Rezident Regal G. Alexianu cu nr. 9362/1939, însoțit de 5 anexe, care se află și la dosarul cauzei de la această Prefectură, avem onoarea a vă aduce la cunoștință următoarele: Construirea catedralei urmează a se face pe terenul cedat de aceea primărie de Comitetul de construcție a catedralei, din care faceți parte și Dvs. de drept. Dl arhitect D. Ionescu- Berechet are depuse și la această Prefectură oferta referitoare la executarea proiectului și supravegherea executării lucrărilor catedralei din acest oraș”²⁶.

În 24 mai 1939, Serviciul Administrativ din cadrul Ținutului Bucegi, a transmis primarului orașului Sf. Gheorghe următoarea adresă: „Motivat de adresa D-lui arhitect D. Ionescu-Berechet din București, prin care ne face cunoscut că a înaintat o parte din planurile pentru construcția bisericii din orașul Sf. Gheorghe, Comitetului de construcție din acel oraș.. Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a examina și perfectă contractul, întocmind de îndată toate planurile și devizele spre a fi publicate”. În 13 iulie 1939, în Raportul primarului orașului Sf. Gheorghe, dr. Nicolae Crăciun, se menționează: „La licitațiunea ce a avut loc la sediul Ținutului Bucegi, din București, în ziua de 10 iulie 1939, pentru edificarea catedralei ortodoxe din Sf. Gheorghe, au luat parte 7 mari firme de construcții. Cea mai avantajoasă ofertă a făcut-o firma „Tiberiu Eremia”, din București, cu un spor de 14,9% peste deviz. Celelalte firme au oferit un spor de până la 22% din deviz”²⁷.

Conform contractului încheiat, această „veche și serioasă întreprindere românească din București”, urma să termine construcția catedralei în 15 luni. Catedrala are o suprafață de 900 mp, o înălțime de 45 m și o capacitate de 2000 de persoane. Stilul este cel brâncovenesc, după modelul maeștrilor Herescu și Antoniu. Proiectul inițial, în valoare de 18.540.000 lei, prevedea „acționarea electrică a clopotelor, ferestre exterioare, cărămidă aparentă și acoperiș de aramă”²⁸.

Sfințirea amplasamentului s-a făcut în ziua de 21 iulie 1939, într-un cadru sărbătorec, cu participarea conducătorilor instituțiilor județene și a credincioșilor din județ. Cu această ocazie, rezidentul regal, Gheorghe Alexianu, ca fondator și ctitor al catedralei a spus: „Am venit aici să aprind flacăra stinsă a trecutului nostru românesc din această regiune, prin sfințirea temeliei unui nou altar al credinței noastre strămoșești, prin ridicarea unei

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Eugen Sibianu, *Câteva date asupra bisericii catedralei*, în Buletinul „ASTRA” Treiscaune, nr. 10/1939, p. 11-12.

opere modeste făcute în centrul acestui oraș, care cu toată modestia ei se va înălța spre razele albastre ale cerului românesc, pentru a arăta lumii, că aici continuă a bate și mai puternic sufletul românesc, precum și o nouă viață, gata oricând să mai facă orice jertfă pe altarul românismului”²⁹.

O emoționantă mărturie despre contribuția profesorului Gheorghe Alexianu la construcția catedralei ortodoxe din Sf. Gheorghe o reprezintă scrisoarea fiului acestuia, Șerban Alexianu, adresată Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, la aniversarea a 60 de ani de la punerea pietrei de temelie a Catedralei Ortodoxe din orașul Sfântul Gheorghe (Anexa nr. 2)

În ziua de 20 septembrie 1939, s-a pus piatra fundamentală a clădirii, în cadrul unei entuziaste adunări. După oficierea serviciului religios s-au rostit din partea invitaților mai multe discursuri. Au vorbit: prof. *Gheorghe Alexianu*, ctitorul și fondatorul noii catedrale, *Nicolae Zigre*, ministrul Cultelor și Artelor, protopop *Aurel Nistor*, *Nicolae Crăciun*, primarul orașului, *Ioan Băleanu*, prefectul județului ș.a.

În discursul său, ministru culturii dr. Nicolae Zigre a spus: „În această regiune, unde Neamul Românesc trăiește de mai multe secole alături de cel unguresc, se va ridica monumentalul lăcaș de rugăciune și închinări, cu toate nedreptățile trecutului, nu cu scopul de a amuți clopotele altor biserici în care se înalță rugăciuni la același Dumnezeu, ci pentru a face ca fiii aceleiași țări să înțeleagă rostul comun al lor, determinat în cursul vremurilor de destinul neamurilor”³⁰.

Din presa vremii aflăm că, în după amiaza aceleiași zile, ministrul Cultelor Nicolae Zigre a primit o delegație a populației maghiare și evreiești din oraș, formată din: protopopul romano-catolic dr. Szalay M, preotul reformat Imreh Ludovic, preotul unitarian dr. Kovacs Ludovic și Emeric Montag, reprezentantul comunității evreiești, „care au ținut să exprime sentimentele de devotament și respect față de Coroană și de tot ceea ce este organizație de stat”³¹.

După plecarea prefectului Petrini din fruntea județului Treiscaune, noul prefect Dr. Ioan Băleanu, a continuat opera începută cu aceiași colaboratori însuflețiți, șeful serviciului administrativ al județului Eugen Sibianu și dr. Nicolae Crăciun, primarul orașului Sf. Gheorghe. În urma acțiunilor

²⁹ Ioan Lăcătușu, *Odișea unui monument*, în „Identitate și cultură la românii din secuime”, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995, p. 59.

³⁰ Eugen Sibianu, *Înălțătoarea solemnitate a punerii pietrei fundamentale a bisericii catedrale ortodoxe din orașul Sf. Gheorghe – Treiscaune*, în „Buletinul „ASTRA” Treiscaune”, Anul III, nr. 10/1939, p. 1-12.

³¹ *Ibidem*, p. 10.

întreprinse, fondul de construcție a catedralei s-a ridicat la aproape 3.200.000 lei (inclusiv donația de la Ministerul Cultelor, prin fostul ministru Alexandru Lapedatu). Comitetul de construcție al catedralei era format din 17 membri, în rândul cărora se aflau principalii lideri ai comunității românești locale: Dr. Ioan Băleanu, prefectul județului treiscaune, dr. Nicolae Crăciun, primarul orașului, pr. Aurel Nistor, protopopul de Sf. Gheorghe, col. Ștefan Bardan, comandantul Garnizoanei militare, Dr. Miron Crețu, medic primar județean, dr. Valeriu Bidu, medic șef al spitalului, Dr. Costache Mildovan și dr. Aurel Novacu – notari publici, dr. Romulus Olteanu, avocat, Dr. Vasile Staciu medic, ing. Ioan Iosif directorul fabricii de Țigări, prof. Petru Marcu directorul Gimnaziului de băieți, Nicolae Dumitrașcu șeful gării CFR Sf. Gheorghe, funcționarii publici Gheorghe Iordache, Andrei Măсарu și Eugen Sibianu – care îndeplinea și funcția de secretar al comitetului³².

Comitetul de construcție a desfășurat o activitate deosebită. Prin lansarea listelor de subscripții în întreaga țară și în toate localitățile din județ, s-a creat o mișcare de solidaritate emoționantă. Printre cei care au contribuit cu mari sume de bani amintim: prefecturile județelor Brașov, Prahova, Mureș, Timiș, Torontal, Covurlui, Putna, Iași, Camera de Comerț Brașov, Episcopia Vadului, Feleacului și Clujului, Seminarul teologic „Veniamin Costache” din Iași ș.a. În răspunsurile de mulțumire, se spunea: „În numele comitetului de construire a Bisericii catedralei ortodoxe din Sf. Gheorghe, vă mulțumi pentru frumoasa sumă pe care ați subscris-o. Felul cum ați înțeles a ne ajuta, precum și graba cu care ne-ați trimis ajutorul Dvs. sunt pentru noi o cheazășie că îmbrățișați cu drag orice acțiune românească”³³.

La sumele de bani trimise de către toate comune din județ, s-au adăugat alte diverse forme de sprijin. Astfel, ocoalele silvice din județ au asigurat gratuit lemnul pentru schele, cât și cel pentru cofraje. Întreprinderea „Danubiana” Forestiera Română S.A. Brețcu a donat un vagon de cherestea de brad, Liceul Militar din Chișinău un clopot și exemplele pot continua³⁴. În aceste condiții, construirea sfântului lăcaș s-a făcut într-un ritm alert. În septembrie 1940, construcția ajunsese „până către cupolă”.

Anul 1940 a adus și pentru comunitatea și biserica românească din Sfântu Gheorghe grele încercări. Despre starea de lucruri creată după această dată, un raport întocmit de preotul *Mihail Grecu* pe anul 1941 arăta următoarele: „... *Situația catedralei, în construcție, încă nu este lămurită. Din*

³² *Ibidem*, p. 12.

³³ Ioan Lăcătușu, *Odissea unui monument*, în „Identitate și cultură la românii din secuime”, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1995, p.164.

³⁴ *Ibidem*, p. 165.

convorbirile pe cari le-am avut la Primăria orașului, am constatat că terenul pe care s-a clădit s-a întăbulat pe parohie numai după arbitrajul de la Viena, așa că Primăria a cerut anularea întăbulării. Biserica Veche a suferit avarii în urma cutremurului, iar cimitirul a fost devastat de către grupuri răufăcătoare, poarta și îngrăditura au fost de asemenea distruse”. Raportul era semnat și de V. Bogdan, care îndeplinea funcția de secretar eparhial. „Materialul de pe șantierul catedralei a fost împărțit la cetățeni pentru a-și construi locuințe, iar mare parte din el a fost furat. În subsolul catedralei, armata maghiară a amenajat un adăpost antiaerian”³⁵.

După terminarea celui de al doilea război mondial și revenirea Ardealului de Nord, în hotarele firești ale României, pentru salvarea catedralei ortodoxe, reprezentanții comunității românești locale, fac numeroase demersuri la forurile ecleziastice și laice. Ani de zile, autoritățile locale comuniste, au făcut tot posibilul să împiedice reluarea lucrărilor de construcție a catedralei. În toată această perioadă, s-a încercat demolarea sfântului lăcaș, sau transformarea sa în sală de concerte, și atunci când nu s-a realizat materializarea acestor proiecte, s-a recurs la construirea blocurilor din imediata vecinătate, pentru îngrădirea impunătorului monument. Mult timp, în centrul orașului Sfântu Gheorghe a existat, sub aspect strict material, o ruină plină de bălării și pomi, la subsolul căreia funcționa un depozit de legume și fructe.

Lupta era inegală, vremurile potrivnice, dar demersurile au fost întreprinse cu consecvență și cu speranță în izbândă. În 1950, protopopul Petru Boeru adresa Societății Comerciale de Stat „Aprozar” următoarea solicitare: „Avem onoarea a vă ruga să binevoiți a ne comunica următoarele: 1. Numărul legii sau raportul juridic în baza căruia Societatea Dvstră ocupă subsolurile catedralei ort. în construcție din Sfântu Gheorghe. 2. Cu a căruia aprobare s-a dat ordin zidarilor ca să facă demolări de ziduri în interiorul catedralei în construcție (subsol) fapt ce determină slăbirea solidității clădirii, și o încălcare fățișă a drepturilor parohiei. Aceste demolări nu se pot face decât cu aprobarea specială a Ministerul Cultelor. Binevoiți a lua act că Biserica Ortodoxă este proprietara de fapt și de drept a catedralei”³⁶. În plin regim ateist intolerant, părintele protop. Petru Boeru solicită Ministerului Cultelor sprijin pentru terminarea lucrărilor de construire a catedralei: „Domnule Ministru, În numele credincioșilor ortodocși din Sf. Gheorghe, județul Treiscaune, cu profund respect venim a Vă ruga următoarele: În războiul prim mondial, biserica românilor din Sfântu Gheorghe, a fost transformată în grajd și

³⁵ Arhiva CEDMNC, *Colecția Documente*, Cronica parohiei ortodoxe române din Sf. Gheorghe, Gheorghe Vasilescu, mms, 1952, p. 25.

³⁶ Arhiva CEDMNC, *Colecția Documente*, dos. Nr. 715, f. 84.

închisoare pentru prizonierii de război. Pentru ca sufletul ortodox din localitate și din regiune, să aibă un locaș de închinare, s-au început încă din 1920 a se colecta sume de bani, pentru edificarea unei catedrale. Construcția începută în anul 1939, nu a putut să fie terminată din cauza durerosului Diktat de la Viena și în prezent biserica ridicată în mijlocul orașului cere a fi terminată. Pentru aceasta cu respect venim a Vă ruga să binevoiți a dispune: I. A ni se aproba a face o colectă în bisericile din cuprinsul Arhiepiscopiei Ardealului și, II. A se aproba din partea On. Minister al Cultelor, un ajutor pentru începerea și terminarea construcției. Anexăm, un deviz parțial și deviz estimativ a lucrărilor ce mai trebuiesc făcute și a materialelor necesare. Sfântu Gheorghe în 15 iulie 1950. Trăiască Republica Populară Română”³⁷.

În anul 1968, la reorganizarea administrativ teritorială, Sfântu Gheorghe a devenit capitala județului Covasna. În noile condiții, cu aprobarea conducerii de la București, administrația județului Covasna avizează în anul 1972 reluarea lucrărilor de construcție la clădirea catedralei. Și de această dată au trebuit învinse mai multe obstacole. Cu toate încercările, Protopopiatul ortodox Sf. Gheorghe, nu a reușit „să identifice pe locatarii care au clădit anexe sau au depozitat lemne pe terenul bisericii”, și nici să convingă Întreprinderea de Legume și Fructe și O.C.L. Mixt Sf. Gheorghe să elibereze spațiile din clădirea catedralei, ocupate cu materiale și mărfuri, fiind nevoit să ceară sprijinul Consiliului Popular al Orașului Sf. Gheorghe. „Întrucât lucrările de terminarea catedralei din Sf. Gheorghe sunt inițiate de organele județene în scopul înfrumusețării orașului și a desființării unui focar de infecții din centrul orașului de reședință al județului Covasna, nu putem concepe a nu fi sprijiniți în această nobilă acțiune, de factorii de răspundere și conducere ai organelor noastre locale”, afirmă protopopul Pompil Dumbravă³⁸.

Unele detalii despre eforturile întreprinse rezultă din Memoriu adresat de destoinicul protopop Pompil Dumbravă, Consiliului Popular al Județului Covasna, în 16 noiembrie 1969. (Anexa nr. 3) Din documentul menționat rezultă, preocuparea administrației publice locale, de a construi în jurul catedralei blocuri de locuințe, pentru a obtura vizibilitatea monumentului, dinspre străzile alăturate.

Proiectul a fost reactualizat de arhitecții Constantin Busnel și Marian Renel. Deoarece documentația originală nu a fost găsită, pe baza contractului de proiectare nr. 1186/1970, încheiat între Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia și Sibiu și cei doi arhitecți, aceștia se obligă să elaboreze „proiectul complet al lucrărilor de construcție a catedralei ort. rom. Din

³⁷ *Ibidem*, f. 78.

³⁸ *Ibidem*, f. 97.

orașul Sf. Gheorghe, în baza tematicii de proiectare date și perspectivei secțiunilor și fotografiilor predate de beneficiar. Prețul lucrării a fost de 18 000 lei „preț ferm”, iar termenul de predare a fost 15 mai 1970³⁹.

În 8 iunie 1971, Comitetul Executiv al Consiliului Județean Covasna, în urma avizării documentației eliberează Acordul prealabil nr. 161/1971, pentru lucrarea Catedrala Ortodoxă Română Sf. Gheorghe, în valoare de 2.357 mii lei, din care 2062,4 lei Construcții - Montaj. În aviz sunt formulate următoarele condiții: la proiectarea lucrărilor de construcții se vor prevedea măsurile constructive necesare pentru asigurarea stabilității clădirii; în măsura posibilităților se vor menține formele și dimensiunile stabilite prin proiectul inițial (în măsura în care acestea se cunosc și se pot asigura condiții tehnice de realizare a lor); se vor prevedea finisajele interioare și exterioare corespunzătoare caracterului monumental al clădirii; se vor prevedea amenajările exterioare pentru realizarea unui cadru urbanistic corespunzător (plantații, zone verzi, trotuare pentru pietoni etc.); utilitățile (alimentarea cu energie electrică, alimentarea cu energie termică, alimentarea cu apă și racordul de canalizare) se vor face în conformitate cu avizele obținute⁴⁰. La cererea Protopopiatului Ortodox Sf. Gheorghe, în 20 noiembrie 1971, Comitetul Executiv al Consiliului Județean Covasna, eliberează Autorizația pentru executarea de lucrări nr. 1041/1971, prin care se autorizează executarea lucrărilor de „Terminarea Catedralei Ortodoxe din orașul Sf. Gheorghe, conform proiectului întocmit de Arhiepiscopia Ortodoxă Română Sibiu”, în valoare de 2.294.000 lei⁴¹.

La stăruințele credincioșilor din Sfântu Gheorghe și a vrednicilor protopopi *Pompiliu Dumbravă* și *Constantin Gane*, Sinodul Bisericii Ortodoxe Române a lansat un apel tuturor enoriașilor de pe întreg cuprinsul Patriarhiei Române de a veni în ajutorul terminării lucrărilor. În acest sprijin a venit și Consiliul Eparhial al Arhiepiscopiei Sibiului care a dispus ani în șir colectarea de fonduri de la parohiile aflate în jurisdicția sa. Întreaga acțiune a fost coordonată de la Sibiu, existând o evidență exactă a contribuțiilor fiecărei parohii, după modelul: „Vă înaintăm alăturat tabelul cu parohiile din protopopiatul Mediaș, care au virat sau vor vira sumele specificate pentru construirea catedralei. Urmează a emite chitanțele respective către parohii. Sibiu, la 17 decembrie 1969. Din încredințarea I.P.S. Sale, Teodor Belășcu, Vicar arhiepiscopesc, Ioan Floca, consilier economic”⁴². Anexat este tabelul cu cele peste 50 de parohii care au achitat suma de 8132,10 lei.

³⁹ *Ibidem*, f. 107.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 111.

⁴¹ *Ibidem*, f. 133.

⁴² *Ibidem*, f. 91-93.

Lucrările de construcție a catedralei au durat 12 ani, fiind atent supravegheate, în calitate de diriginte de șantier, de preotul Constantin Gane de la parohia Băile Tușnad, preot care avea și calificarea de „tehnician I construcții, specialitatea construcții civile și industriale”⁴³. Preotul protopop Pompil Dumbravă, valorificând din plin și calitatea sa de „deputat județean în Circumscripția județeană nr. 1”, cu sprijinul Consiliului parohial și al altor credincioși ortodocși români, în rândul cărorar s-au aflat inclusiv funcționari din administrația locală, milițieni, securiști și cadre militare, cu timp și fără timp, a fost cel care a dus greul întregii munci de construire a catedralei. Cu toate progresele făcute privind începerea lucrărilor de construcții, în continuare, Catedrala ortodoxă română nu era dorită. Un asemenea moment dificil, l-a constituit cel din 19 febr. 1972, când inspectorul teritorial de Culte, Szekely Ladislau, a telefonat la Protopopiatul Sft. Gheorghe „spunând că din dispoziția Onor Depart. Cultelor se sistează orice lucrare la Catedrala din Sft. Gheorghe”. A fost nevoie de intervenția energetică a protopopului Dumbravă, la conducerea Departamentului Cultelor, pentru deblocarea situației și reluarea lucrărilor. (Anexa nr. 4)

În același timp, au fost necesare mai multe drumuri la București pentru obținerea repartiției materialelor de construcție, a fost obținut un apartament pentru cazarea pictorilor, s-au făcut eforturi deosebite pentru asigurarea hranei acestora etc. În 10 august 1975, Adunarea parohială aprobă „documentația tehnică privind ușile de intrare din stejar sculptat și a stranelor” și executarea acestor lucrări la „unitatea specializată a Bisericii – Atelierele de la Mănăstirea Plumbuita”⁴⁴.

În 1983, s-a reușit finalizarea lucrărilor catedralei. Pictura a fost realizată de pictorul Iosif Vasu (trecut la cele veșnice în timpul lucrărilor) și continuată de ucenicii săi: Marin Goagea și Marcel Codrescu. Sfințirea a avut loc în 15 mai 1983 de către Patriarhul Iustin, I.P.S. Antonie Mitropolitul Ardealului, P.S. vicari Roman Ialomițeanul și Lucian Făgărășanul, înconjurați de un mare sobor de preoți și diaconi și o impresionantă mulțime de credincioși. Au participat protopopul reformat Szasz Tibor, preotul romano-catolic Csato Bela, pastorul unitarian Torok Aron și pastorul evanghelic Bajko Katalin, toți din Sf. Gheorghe. Cronica acestui eveniment important din viața credincioșilor ortodocși români din Sf. Gheorghe și din jud. Covasna a fost redactată pe larg în paginile „Telegrafului Român”, de către preotul Gheorghe Papuc, consilier cultural al Arhiepiscopiei Sibiului, fiu al meleagurilor covăsnene, din care redăm câteva fragmente⁴⁵.

⁴³ *Ibidem*, f. 124.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 128.

⁴⁵ Sfințirea catedralei din Sfântu Gheorghe, în „Telegraful Român”, Nr. 21-24/1983, p. 5-6.

„Prea fericitul Patriarh Justin a înzestrat acest sfânt locaş de închinăciune cu potir, disc, steluță și alte sfinte vase, cruci cu postament, chivot, un rând de veșminte preoțești ș.a., iar I.P.S. Mitropolit Antonie cu cărțile de cult necesare. (...) La sfârșitul Sf. Liturghii, P.C. pr. P. Dumbravă, paroh și protopop, a făcut o dare de seamă asupra lucrărilor săvârșite la „catedrala înfrățirii cultelor din zonă”, întrucât la ea au lucrat meșteri de toate confesiunile din municipiul Sf. Gheorghe și împrejurimi. (...) În continuare a vorbit I.P.S. Mitropolit Antonie, care a spus între altele: „Catedrala aceasta a început a se zidi în anul 1939. Ea a avut de suferit odată cu istoria patriei noastre și părintele protopop Dumbravă a amintit ce s-a întâmplat și cum mulți ani a trebuit să rămână pustiită, cu ziduri ridicate până la 18 m și apoi părăsită, uitată, lăsată pradă bălărilor... Este, după cum vedeți, o lucrare excepțional de frumoasă, așa zice că este o Sixtină a acestui miez de Țară Românească”. (...) Cuvânt de învățătură a rostit apoi P.F. Părintele patriarh Iustin... Felicitând pe cei ce s-au străduit cu înălțarea catedralei și acordând P.C. prot. P. Dumbravă „Crucea Patriarhală”, Prea Fericirea Sa a exprimat urarea ca acest sfânt lăcaș să fie izvor de întremare lăuntrică, izvor de dragoste față de Dumnezeu și față de semenii, izvor de pace și înfrățire între oameni”⁴⁶.

De la sfințirea ei și până în prezent, altarul catedralei a fost slujit de preoții parohi: *Ioan Cucu, Constantin Puia, Corneliu Bujoreanu, Cristian Groza, Sebastian Pârvu, Ciprian Staicu și diacon Anthonio Pintrinjel* (ultimii slujesc și în prezent) sub îndrumarea preacucernicilor protopopi *Pompiliu Dumbravă și Gheorghe Rățulea* (trecuți în eternitate), *Aurel Suciu, Florin Tohăneanu și Ioan Bercu*.

Începând cu anul 1994, se înființează Episcopia Covasnei și Harghitei, păstorită cu multă vrednicie de către Preasfințitul Episcop Ioan Selejan. În perioada 1994-2009, la Catedrala ortodoxă din Sf. Gheorghe s-au executat următoarele lucrări de renovări și reparații: a fost instalată o stație de sonorizare a catedralei (1995); introducerea încălzirii centrale (1996); prelungirea pridvorului cu boltă betonată (1996); construirea unei balustrade de fier forjat la tinda bisericii și gratii metalice cu cruci la ferestre (1997-1998); electrificarea clopotelor (2000); pavarea și iluminatul curții (2004-2005). În anii 2008-2009 s-au realizat lucrările: modernizarea iluminatului și a sonorizării catedralei, amenajarea unui magazin bisericesc, construirea casei pentru lumânări, amenajarea centrului de consiliere de zi – Așezământul social „Sf. Nicolae”, a Centrului pentru tineret, a bibliotecii, a depozitului de arhivă și a biroului parohial, fiind în curs de reamenajare spațiul muzeal de la demisolul catedralei. Biserica a fost înzestrată cu veșminte preoțești, sfinte

⁴⁶ *Ibidem*.

vase, obiecte și cărți de cult și cu 34 icoane prăznicare, donate de Gheorghe Avram. Răspunsurile la sfintele slujbe oficiate în catedrală sunt date de către corul „Ecclesia” condus de dirijorul Claudiu Bugnar. În curtea catedralei s-a amenajat o **troiță** în cinstea eroilor neamului⁴⁷. Cu sprijinul IPS Ioan Selejan, începând cu anul 2011, prin grija preoților parohi, sunt în curs de execuție ample lucrări de restaurare și amenajări interioare și exterioare.

Din inițiativa Ligii Cultural-Creștine „Andrei Șaguna”, în anul 1993, la subsolul catedralei a fost amenajat *Muzeul Spiritualității Românești*, în care sunt expuse icoane pe lemn și pe sticlă din sec. XVIII și XIX, o bogată colecție de carte bisericească veche, obiecte liturgice și documente referitoare la istoria Bisericii ortodoxe din județul Covasna⁴⁸. Din inițiativa și cu binecuvântarea I.P.S. Ioan Selejan, în anul 1996, la parterul blocului din vecinătatea catedralei, bloc construit pe terenul Bisericii Ortodoxe, cu scopul de a îngădi vizibilitatea sfântului lăcaș, a fost înființat Centrul Eclezial de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, având ca obiect de activitate formarea unui fond documentar privind cultura și civilizația românească, în istorie și contemporaneitate⁴⁹.

Istoria catedralei ortodoxe Sf. Ierarh Nicolae și Sf. Mucenic Gheorghe, din Sf. Gheorghe, județul Covasna întruchipează în mod fidel, istoria zbu-ciumată a obștei credincioșilor ortodocși români din Sf. Gheorghe și județul Covasna, din ultimul secol, cu luminile și umbrele sale. Catedrala reprezintă un simbol al dăinuirii ortodoxiei și românității pe aceste binecuvântate meleaguri din „acest miez de Țara Românească” și o mărturie grăitoare a fizionomiei multietnice și pluriconfesionale a localităților din Arcul Intracarpatic.

Alte informații despre activitatea pastorală, culturală și socială desfășurată de preoții parohii ai catedralei ortodoxe din Sf. Gheorghe, pot fi obținute accesând site-ul catedralei: www.catedrala-sfantugheorghe.ro.

⁴⁷ *O candelă în Carpați*, Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2010, p. 182.

⁴⁸ Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan și Violeta Pătrunjel, *op. cit.*, p. 364-386.

⁴⁹ *Buletinul Ligii cultural-creștine „Andrei Șaguna”*, nr. 2 (2002), p. 26.

Anexa nr. 1

Parohia Bisericii Creștine Ortodoxe Sf. Gheorghe, Județul Treiscaune

APEL

Către toți creștinii aparținând Bisericii Ortodoxe din orașul Sf. Gheorghe, Județul Trei-Scaune, din primăvara anului 1930, document al cărui conținut îl redăm integral, respectând ortografia timpului: „In vremurile grele pentru neam și țară, credința și unirea în jurul Bisericei Strămoșești, ne-a mântuit, înălțat și adus la unirea tuturor românilor, sub sceptrul M. S. Carol II-lea, Rege al României întregite. Dușmanii neamului și țării, știind că numai slăbind credința strămoșească, ne pot nimici, au făcut și continuă a face sacrificii și efortări uriașe în acest scop. Folosindu-se de toate mijloacele ce le stă la îndemână și mai ales de netrăinicia credinței noastre, vedem cu durere cum Biserica noastră strămoșească se năruie.

Împrejurările vitrege locale, au făcut ca aci să stăm cât se poate de rău, în acest oraș, capitală de județ, trebuie să mărturisim cu jale, că Biserica noastră, Catedrala, ce trebuie să se înalțe falnic în centrul orașului, nu e decât o bisericuță, la marginea orașului, la oborul de vite, că la zile de Sărbători mari (religioase și ale neamului), ea nu poate cuprinde pe credincioșii ei, că e un lăcaș umil, cum umiliți am fost zece veacuri. De 12 ani, de când avem dreptul la viață, în acest ținut, Biserica noastră tot umilă, ca și în trecut, a rămas iar ale altor credințe, se înalță mândre, ca o sfidare a prezentului și o dureroasă aducere aminte a trecutului nostru. Trebuie să facem ca acest trecut să rămâie asemenea unui vis urât; suntem puțini la număr, dar atâți câți suntem, avem sfânta datorie de a îngriji de Biserica noastră, la sânul căreia ne încălzim, în vremurile grele și mari ale vieții noastre. Greutățile și nevoile Statului, fac că deocamdată să nu putem spera, decât foarte puțin la buget, deci salvarea Bisericii noastre, stă în puterea noastră și aci cu regret trebuie să luăm exemplele credincioșilor de alte culte, care își întrețin în cinste Bisericile lor.

Comitetul Parohial al Bisericii Ortodoxe, are la îndemână legi de impunere și executare a credincioșilor, pentru întreținerea demnă a Bisericii; atât timp, însă, cât bănuiește că mai există un pic de suflu Românesc și un grăunte de credință în Dumnezeu Strămoșilor noștri, nu vrea să uzeze de rigorile legii și se adresează sufletului românilor credincioși, de a da pentru Biserica lor, atât cât vreau și cât pot. (...)

Lăsându-se deplină libertate credincioșilor de a contribui cu ce vor, pentru Biserica lor, Comitetul Parohial nu se îndoiește a avea achitată contribuția fiecăruia

la timp. Credincioșii sunt rugați a crede, că sumele ce vor depune pentru Biserică, vor fi întrebuințate cu sfințenie, numai pentru Biserică și în fiecare an se va vărsa o cotă pentru formarea fondului de construcție a unei catedrale, demne de poporul românesc și de credința lui strămoșească. În speranța că acest apel va fi primit așa cum se cuvine, de drept credincioșii creștini ortodocși, slujitorii Bisericii noastre, vor înălța rugi fierbinți ca **Domnul Dumnezeuul nostru să reverse harul său peste toți credincioșii ortodocși din această parohie și întreg poporul românesc.** CONSILIUL PAROHIAL AL BISERICEI CREȘTINE- ORTODOXE.”

Sursa: Arhiva CEDMNC, Colecția documente, dos. Nr.715, f. 12

Anexa nr. 2

Scrisoarea lui Șerban Alexianu adresată Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, la aniversarea a 60 de ani de la punerea pietrei de temelie a Catedralei Ortodoxe din orașul Sfântul Gheorghe

„Onorați membri ai CENTRULUI ECLEZIASTIC MITROPOLIT N. COLAN, La aniversarea a 60 de ani de la punerea pietrei de temelie a Catedralei de Credință din orașul Sfântul Gheorghe, gândul meu de om, la apusul vieții, se îndreaptă mai întâi și mai întâi cu smerenie și pioasă recunoștiință, spre cei care în dragostea lor creștinească și duhovnicească, au găsit răgazul nobil de cucernicie spre comemorarea acestui important lăcaș al dragostei creștine și iubirii frățești.

Era anul 1939, nori negri se abătuseră peste întreaga Europă. Granițele se clătinau și dispăreau de la o zi la alta. Hegemonia revanșardă Hortystă se făcea tot mai puternic auzită, încercând să curme și să tulbure istoria milenară a poporului nostru.

În aceste zile de totală spaimă și involburare a țării, când viitorul apărea sumbru și incert, tatăl meu, profesorul universitar Gheorghe Alexianu, Rezidentul Regal al Ținutului Bucegi, sub a cărei administrație intra și județul Covasna, a ținut să înceapă alături de întreg sinodul și obștea orașului, construirea Sfântului lăcaș al Catedralei.

Pentru realizarea acestui proiect, a fost necesar îndepărtarea unor piedici ce i-au stat în față, atât de ordin ecleziastic cât și administrativ-politic. Patriarhia, ar fi dorit ca această Catedrală să fie ridicată în Brașov, centru exponențial alături de Cluj și Oradea a românismului Transilvănean. Gândirea politică, cunoștea

faptul că ponderea populației județului Covasna și a orașului Sfântului Gheorghe, făcea ca această zonă să fie dorită nesățios de oligarhia ungară.

Dar, tatăl meu, consecvent promisiunilor făcute clerului și orașului și în ideea susținerii credinței ortodoxe și a românismului, a reușit să-și impună punctul de vedere și obținând în final avizul Înalt Prea Sfințitului Mitropolitul Țării, a Ministerului Culturii, a Primului Ministru și în final a Maiestății Sale Regele Carol al II-lea, trimitea Înaltului For Bisericesc al orașului Sfântul Gheorghe, Prefecturii și Primăriei, următoarea telegramă cu această ocazie:

„Cu bunăvoința Tatălui Ceresc și Conlucrarea Fiului și săvârșirea Sfântului Duh, s-a dispus cu Înaltă Dragoste Creștinească de către M.S. Regele și a Înalt Prea Sfinției Sale Mitropolitul Țării, începerea construirii Sfintei Catedrale de Credință a Orașului Sfântul Gheorghe, în numele lui Hristos Mântuitorul!”

Cu puțin timp înainte, tatăl meu participând la instalarea noului primar al Orașului, spunea: Domnule primar, te instalez în fruntea acestui oraș, cu credința și nădejdea că nu vei fi preocupat decât de un singur gând, gândul că acest harnic și frumos oraș să prospere. Noi te considerăm omul pe care acesta să se bizuiască la nevoie. Avem nevoie să sporim puterile de viață ale națiunii noastre în aceste momente grave ale istoriei zilelor noastre mai mult ca oricând. Este timpul suprem ca fiecare să-și pună la contribuție surplusul de energie din tot sufletul, pentru această parte de pământ, crescută din inima și nădejdea noastră. Viitoarea Sf. Catedrală, ce am pornit a realiza, să devină farul călăuzitor al tuturor lucrurilor înfăptuite de azi și de mâine. Exemplul dragostei de aproape și ajutorul dat celor în nevoie și suferință, să ilustreze întotdeauna marea calitate a omeniei poporului nostru.

Tatăl meu povestea cu multă emoție și recunoștință cum încă din 1937-1938, când exodul populației evreiești din întreaga Europă, fugind din fața urgiei nazismului și-a găsit refugiu sigur în România și țara noastră în ciuda stăruitoarelor presiuni germane, a fost singura care a facilitat încă din acei ani, emigrarea refugiaților înspre Palestina. Și unul din importanțele care a conlucrat la realizarea acestei operații, cu știința și aprobarea tacită a tuturor autorităților a fost și orașul Sfântul Gheorghe.

Și a venit apoi acea dureroasă zi de august 1940, când trupul țării a fost încăodată sfâșiat. Ce a urmat se știe, autoritățile ungare nu au fost în nici într-un fel interesate de continuarea lucrărilor la Catedrală. Singura lor preocupare într-un fel retoric doar, a fost să încerce modificarea planurilor spre a o transforma într-o biserică reformată. Dar cum iredentismul maghiar, asociat cu guvernul terorist a lui Stojay și a echipelor morții crucile cu săgeți, nu aveau timp și preocuparea pentru cele bisericești, totul a rămas așa cum s-a aflat în ziua tragicului dictat de la Viena.

Anul 1945 și terminarea războiului, a adus țării liniștea și mulțumirea recăpătării doar a celei mai importante părți din teritoriul țării luat sub imperiul bunului plac, dar odată cu asta și îngrozitorul flagel al comunismului, care a distrus și degradat în timp de peste 50 de ani întreaga ființă a acestui neam. Târziu, greu și cu un efort de neimaginat s-a reușit aproape conspirativ terminarea acestei frumoase Catedrale. Ea reprezintă pentru noi toți românii, ideea de dragoste, credință, iubirea aproapelui și adevăr.

În anul 1946, tatăl meu, la comanda Moscovei, a fost judecat și executat de comuniști într-un simulacru de proces, la 1 iunie 1946, alături de ceilalți eroi martiri ai neamului: Mareșalul Ion Antonescu, M. Antonescu și gl. Constantin Vasiliu, drept criminali de război. În ziua execuției, când procurorul de servicii le-a cerut să-și spună ultima dorință, tatăl meu a spus simplu și din toată inima, așa cum i-a fost întreaga-i viață: „Doresc neamului românesc, să-și realizeze și îndeplinească idealurile pentru care cad eu astăzi aici”.

Realizarea Sfintei Catedrale a Credinței din orașul dumneavoastră, este unul din idealurile pentru care a trăit și murit tatăl meu ! Alexianu Șerban

Stimate domnule Lăcătușu, Așa cum v-am promis, faxul ce vă parvine, creionează câteva gânduri legate de această frumoasă aniversare pe care Dvs. și Centrul Ecclesiastic o realizați spre lauda Celui de Sus. Ele vă sunt adresate personal și vă transmit prin ele cele mai calde, creștinești și prietenești omagii ! București, 21 april'99. Fac cuvenita rectificare: în 1939 județul se chema Trei Scaune nu Covasna. . A.Ș

Sursa: Arhiva CEDMNC, Colecția documente, dos. Nr. 715, f. 168.

Anexa nr. 3

PAROHIA ORT. ROMÂNĂ SFT. GHEORGHE
Nr.8 / 1969

C ă t r e

Consiliul Popular Județean Covasna, Sf. Gheorghe

Subsemnatul Dumbravă Pompil – protopop ortodox român al Protopopiatului Sf. Gheorghe jud. Covasna și al parohiei Sf. Gheorghe, prin prezenta Vă rugăm să binevoiți a analiza și a acorda cuvenita rezolvare a următorului MEMORIU: Ca urmare a acțiunii de înfrumusețare a orașului de reședință a

județului Covasna – Sf. Gheorghe, fiind îndrumați a interveni la forurile superioare bisericești de a se decide asupra soartei clădirii catedralei din Sf. Gheorghe, care în stadiul actual nu mai poate rămâne, cerându-se o grabnică rezolvare, Vă facem cunoscut că s-a hotărât ca această monumentală catedrală să fie terminată și redată scopului inițial – practicarea cultului ortodox.

În acest sens Înalt Prea Sfințitul Mitropolit al Ardealului Dr. NICOLAE MLADIN a lansat un apel la creștinii din Arhiepiscopia de Alba Iulia și Sibiu, să jertfească pentru crearea de fonduri necesare acestei lucrări. Tot odată ținem să menționăm că s-au făcut intervenții la Prea Fericitul Părinte Patriarh JUSTINIAN ca să prezinte problema catedralei din orașul nostru, membrilor Sft. Sinod al Bis. Ort. Rom. Spre a se lărgi apelul lansat tuturor credincioșilor ortodocși, din cuprinsul Patriarhiei Române, de a ne veni în ajutor la această lucrare.

Ținem să menționăm că, catedrala ort. din Sft. Gheorghe a fost construită atât de monumental spre a fi corespunzătoare unei reședințe de județ, iar poziția în care a fost așezată a avut scopul de a înfrumuseța orașul cu un obiectiv arhitectonic de o rară frumusețe – având să devină cu nimic mai prejos ca celelalte catedrale din Cluj, Tg. Mureș etc. și care avea să devină un tot armonios cu urbanistica orașului nostru. Evenimentele din anul 1940 urmate de declanșarea celui de al doilea război mondial, au întrerupt lucrările de la catedrală. Perioada post-belică caracterizată prin efortul susținut al întregului popor pentru refacerea economiei naționale, n-a permis reluarea lucrărilor, fapt pentru care s-au găsit idei materializate și în fapte care susțineau că este o imposibilitate terminarea acestor catedrale. Ca atare edilii orașului Sf. Gheorghe cu sprijinul forului tutelar, au cerut și au obținut sub formă de donație 3 parcele de terenuri de lângă catedrală. (...)

Pe aceste terenuri donate de parohie, s-au ridicat noile construcții, cele două blocuri existente, iar prin declararea vechii Judecătoriai (Casa cu arcade –n.n.) ca monument istoric s-a desăvârșit închiderea fațadei acestei catedrale. Dacă în această perioadă terminarea catedralei era nesigură, justifică într-o oarecare măsură îngrădirea ei cu noi construcții, astăzi când este cunoscută hotărârea forurilor superioare bisericești de a se relua lucrările, este deadreptul de neconceput hotărârea organelor locale de a se clădi un nou bloc, care va închide și modestul orizont care permitea oarecum reliefarea acestui obiectiv arhitectonic.

Ne punem întrebarea, dacă din punct de vedere estetic, Direcția Județeană de Arhitectură este îndreptățită să răpească locuitorilor acestui oraș cât și vizitatorilor din țară și de peste hotare, un edificiu care prin măreția sa, ar putea să se încadreze armonios în complexul urbanistic al orașului. Astăzi când arhitectura modernă urmărește descongestionarea de tot ceeace frustrează ochiul de frumos, nu putem intui un edificiu de genul celui pe care noi suntem în curs de a-l desăvârși, ca pe un veritabil monument medieval. Dacă în prezent persoane competente

recunosc că s-a făcut o mare greșeală când parohia a cedat cu atâta ușurință terenurile menționate, pe care s-au clădit noile obiective închizându-se fațada catedralei; Oare prin clădirea unui nou bloc în cealaltă parte a catedralei nu se va face o a doua greșeală cu mult mai mare și ireparabilă? Care va fi opinia credincioșilor ort. rom. din Arhiepiscopia de Alba Iulia și Sibiu, care cu multă dăruire jertfesc pentru terminarea catedralei, când vor constata că se continuă în mod sistematic împrumuirea, spre a o face cât mai nevăzută?

Credincioșii ortodocși vor fi adânc jigniți în sentimentul religios, constatând cu durere atitudinea vitregă de neînțeles față de acest viitor monument de artă. În speranța că cele susmenționate în acest memoriu vor fi luate în considerare și analizate cu simț de răspundere spre aplicarea unei măsuri juste, rămân cu deosebit respect, Prot. P. Dumbravă, Sf. Gheorghe la 16 XI 1969”.

Sursa: Arhiva CEDMNC, Colecția documente, dos. Nr.715, f. 88 -90

Anexa nr. 4

PAROHIA ORT.ROMÂNĂ SFT. GHEORGHE

Nr.7 / 1972

Către

ONOR DEPARTAMENT AL CULTELOR

BUCUREȘTI

Domniei Sale, Domnului Prof. Dumitru Dogariu, Președintele Colegiului Subsemnatul Dumbravă Pompil, protopop al Protopopiatului Ort. Rom. Sft. Gheorghe și paroh al Prohiei Ort. Rom. Sft. Gheorghe, cu deosebit respect supunem spre cercetare următorul

MEMORIU:

Credincioșii parohiei Ort. Rom. din Sft. Gheorghe, ajutați de către ceilalți credincioși ortodocși din fostul Județ Trei Scaune și cu sprijinul material acordat Arhiepiscopiei Ort. Rom. de Alba Iulia și Sibiu, precum și al Statului Român, au înălțat în anii 1939-1940, o măreață catedrală în centrul Or. Sft. Gheorghe. Construcția fiind ridicată în roșu până la stadiul în care se află în prezent, când dictatul de la Viena din anul 1940 a curmat fără milă munca pașnică de concretizare a acestei construcții în lăcaș de închinăciune. Datorită vitregiei vremurilor din acele timpuri, credincioșii ort. rom. din localitate au fost siliți să părăsească aceste meleaguri luând drumul pribegiei, iar cei rămași au fost siliți de administrația

hortistă să treacă la alte culte religioase. În această situație stocul de materiale necesare terminării catedralei a rămas pe loc, iar autoritățile locale le-au dat o altă destinație.

După eliberarea Ardealului de Nord, toate eforturile fiind îndreptate spre reconstrucția Patriei, n-a fost posibilă reluarea lucrărilor de terminarea catedralei. În schimb în această perioadă, parohia ort. rom. Sft. Gheorghe a fost solicitată de către autoritățile locale de a preda în favoarea Statului o mare parte din terenul bisericii pe care s-a clădit blocuri de locuințe și un complex comercial.

a) Astfel, la data de 3 sept 1960 s-a cedat Or. Sft. Gheorghe din terenul catedralei suprafața de 1060 m.p. cedare aprobată de Arhiep. Sibiu cu nr. 6464/1960.

b) La data de 18 iulie 1961 s-a cedat din nou la cererea Or. Sft. Gheorghe suprafața de 592 m.p. – cedare aprobată de Arhiepiscopia Sibiu cu nr. 6354/1961.

c) La data de 14 sept. 1962, parohia ort. Sft. Gheorghe cedează din nou la cererea orașului suprafața de 445 m.p. cedare aprobată de Arhiepiscopia Sibiu cu nr. 6994/1962.

Catedrala în acest timp a fost solicitată de a fi închiriată și a devenit un depozit de ambalaje ale Intr. de Fructe și Legume. Atît depozitul din interiorul catedralei cît și îngrămădirea de lăzi și rămășițe de lăzi îngrămădite în curtea și în jurul catedralei dă un aspect neplăcut și un focar de infecții în centrul orașului, fapt pentru care credincioșii bisericii Ort. Rom. se simțeau umiliți față de credincioșii celorlalte culte cari au biserici frumoase în orașul nostru.

Ca urmare a reorganizării teritoriale administrative a țării noastre, orașul Sft. Gheorghe a devenit reședința noului Județ cu un puternic profil turistic balneo-climateric, vizitat cu viu interes de turiști români și de peste hotare. Sub îndrumarea înțeleaptă a conducerii de stat, autoritățile locale au întocmit un plan de sistematizare și edilitar cu noi obiective industriale și turistice. Toate aceste obiective constituie un tot armonios, în mijlocul cărora de peste 3 decenii stau triste și supuse intemperiilor zidurile măreței construcții ce trebuia demult să fie catedrala ortodoxă română din localitate cu destinația ce i s-a dat odată cu punerea pietrii fundamentale.

Deoarece din cauza catedralei neterminate, orice strădanie de înfrumusețare a orașului rămâne fără rezultatul scontat, Domnul Președinte al Consiliului Județean Covasna, Carol Kiraly, în cursul convorbirilor pe cari le-am avut cu prilejul audienței în cursul lunii martie 1969, mi-a trasat sarcina ca în calitate de deputat județean al Circ. Jud. Nr.1 și de protopop al Bis. Ort. Rom. din Prot. Sft. Gheorghe, de a mă adresa forului bisericesc superior spre a se decide pentru terminarea catedralei sau pentru demolarea ei, deoarece starea actuală a acestei clădiri nu mai poate fi tolerată.

Avîndu-se în vedere desvoltarea continuă a oraşului nostru, cît şi faptul că numărul credincioşilor noştri cresc mai ales prin viitoarea dezvoltare a platformei industriale prevăzută în actualul cincinal, cît şi pentru prestigiul bisericii strămoşeşti de pe aceste meleaguri este pur şi simplu de neconceput ideea demolării catedralei care în prezent are o investiţie apreciată cu modestie în valoare de 10-12 milioane lei, fapt pentru care se impune de urgenţă reînceperea lucrărilor de terminarea ei.

Cu această convingere ne-am adresat Înalţ Prea Sfinţitului Mitropolit al Ardealului Dr. Nicolae Mladin spre a ne ajuta la creerea de fonduri necesare acestei importante şi măreţe lucrări. În acest scop s-a lansat un apel adresat credincioşilor din cuprinsul Arhiepiscopiei de Alba Iulia şi Sibiu de a ne sprijini la terminarea catedralei, apel prin care s-a realizat suma de aprox. de lei 580.000.

*Concomitent s-a trecut în baza avizului prealabil al Consiliului Jud. Covasna, la întocmirea devizului tehnic pentru executarea lucrărilor de terminarea catedralei. La data de 2 noiembrie 1971 Consiliul Popular Judeţean Covasna – Comitetul Executiv – eliberînd Autorizaţia pentru executări de lucrări Nr. 1041 pentru terminarea catedralei, am dus tratative cu Intreprinderile de construcţii din Or. Sft. Gheorghe: I.J.C.M.; I.J.G.L. şi Coop. Constructorul Covasna lotul Sft. Gheorghe în vederea angajării executării acestor lucrări. Toate aceste întreprinderi au refuzat angajării lucrării pe motiv că au planul de execuţii prea încărcat pentru anul 1972, fapt pentru care am fost siliţi ca la data de 14 februarie 1972 să contractăm angajarea lucrărilor la catedrală cu Cooperativa de Consum Ozun – secţia prestări construcţii – căreia i-am avansat suma de lei 50.000. La data de 19 febr. 1972, **Dl. Inspector teritorial de Culte Szekely Ladislau, a telefonat la prot. Sft. Gheorghe spunînd că din dispoziţia Onor Depart. Cultelor se sistează orice lucrare la Catedrala din Sft. Gheorghe.***

Pe bună dreptate ne punem întrebarea: Dacă din partea Organelor Judeţene ni s-a trasat sarcina de a rezolva problema catedralei nemaiputîndu-se tolera starea ei actuală, fapt cunoscut de Dl. inspector Szekely, Dl. Dinulescu, Dl. Sorin şi Dl. Răducu cu sarcini de răspundere în cadrul Departamentului Cultelor şi cari cunosc realitatea de la faţa locului, cu toate aprobările legale obţinute, cum vom putea justifica credincioşilor din cadrul protopopiatului cît şi din întreaga Arhiepiscopie cari cu multă dragoste au jertfit pentru această lucrare, că cu toate aprobările legale obţinute, se interzice continuarea terminării catedralei.

Acest lucru va însemna că atît Prot. Dumbravă cît şi Înalţ Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae al Ardealului am indus în eroare pe credincioşii ortodocşi cînd am afirmat că Organele puterii de stat au aprobat terminarea catedralei din Sft. Gheorghe. Ţin să menţionez că nimic nu s-a făcut în taină din ceeace s-a făcut – toate au fost cunoscute şi legal încuviinţate. Înalţ Prea Sfinţitul Mitropolit Nicolae

a prezentat problema catedralei în Sft. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, iar Prea Fericitul Părinte Patriarh a primit cu bucurie vestea că Organele locale au aprobat terminarea catedralei. Opinia publică indiferent de naționalitate sau apartenență cultică din orașul Sft. Gheorghe cât și din întregul Județ Covasna, își exprimă mulțumirea că după atîția ani – focarul de infecție din centrul orașului va dispărea și că orașul se va îmbogăți cu un nou obiectiv arhitectonic.

Afirmațiile unora că în Sft. Gheorghe nu sînt români și că nu am avea trebuință de o catedrală atît de încăpătoare, astăzi nu mai au nici-un temei. În prezent aproximativ în Sft. Gheorghe sînt 4.000 de români, iar prin dezvoltarea platformei industriale se prevede ca orașul să devină municipiu cu un număr de aproximativ 80.000 locuitori dintre care sperăm că cel puțin 30% să fie de origine română. Dacă în Orașul Sft. Gheorghe s-au renovat bisericile celorlalte culte: cea reformată obținînd subvenții de la Direcția Monumentelor istorice, cea romano-catolică la fel cu introducerea încălzirii centrale, atunci credincioșii ortodocși își vor pune întrebarea de ce oare față de catedrala lor nu se găsește nicăieri o modestă înțelegere încît, după obținerea aprobărilor legale să nu se sisteze lucrările cari încă nici nu au început, ci doar s-au contractat.

În numele credincioșilor români de pe aceste meleaguri cari au cunoscut multe umilințe prin neputința lor de a-și avea în Or. Sft. Gheorghe o biserică corespunzătoare cu a celorlalte culte conlocuitoare. Vă rugăm Domnule Președinte a analiza cu simț de răspundere prezentul memoriu și a dispune ca aprobarea dată să fie respectată, și să nu fim stingheriți în a ne continua lucrările de terminarea catedralei. În speranța că cererea noastră Justă va fi rezolvată în mod favorabil rămîn Supus și devotat Prot. P. Dumbravă”.

Sursa: Arhiva CEDMNC, Colecția documente, dos. Nr.715, f..160 -162

Ilustrații

1. Ctitori

Pr. Aurel Nistor (1882-1974)

Pr. Pompil Dumbravă (1923-2008)

Pr. Constantin Gane (1937-2006)

Prof. Gheorghe Alexianu (1897-1946)

2. Catedrala ortodoxă din Sf. Gheorghe...

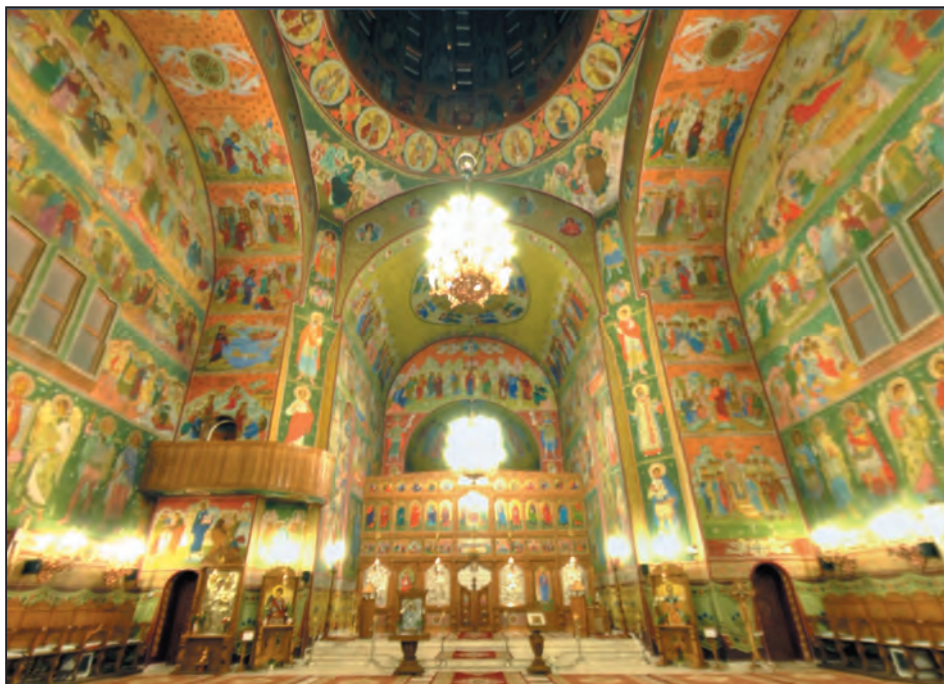

...în perioada 1940-1972

...din 1983

Catedrala ortodoxă din Sf. Gheorghe (interior)

Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”

PF Teoctist Arăpașu și PS Ioan Selejan la Muzeul Spiritualității Românești (2000)

Muzeul Spiritualității Românești (1993)

Mausoleul de la Mircești. Construcție și decorație

Ioan Opriș

În ziua de 3 iunie 1928, demnitari, ierarhi și un sobor de preoți în fruntea unui numeros alai de țărani, au luat parte, la Mircești, la sfințirea mausoleului unde se odihnea poetul Vasile Alecsandri.

Miniștrii Alexandru Lapedatu, Ion Nistor și Ion Inculeț, președintele Academiei Române, Emil Racoviță, academicienii Ion Bianu, Simion Mehedinți, Mihail Sadoveanu, Gh. Țițeica, Gh. Balș, N. Popescu, Andrei Rădulescu, I. Simionescu, Grigore Antipa, P. Bogdan, vicepreședintele Camerei Deputaților, Ion Manolescu - Strunga, prefectul Stelian Teodorescu, primarul Faur, ca și fiica poetului și nepoatele acestuia, Margareta și Elena Catargi, au participat la evenimentul considerat ca fiind unul de excepție. Episcopul Romanului, Lucian Trifan, a binecuvântat asistența și a patronat reuniunea.

Demersul Societății culturale „Miron Costin” și angajarea Academiei Române de a-l omagia pe poet se împliniseră, aducând mulțumiri familiei și, mai ales, numeroșilor săi admiratori¹. Și, în plus, arătând clar decizia politică: „chiar în mijlocul lipsurilor și neajunsurilor vremurilor ce trăim, România întregită e datoare, să cultive, în chip cuvenit și demn, amintirea fiilor mari și aleși”². După ceremonia religioasă și cuvântările fruntașilor politici, parastasul de comemorare i-a adunat pe participanți în jurul monumentului dedicat bardului de la Mircești. Demnitarii în frunte cu episcopul s-au îndreptat spre Roman, la Episcopie luând parte la un alt parastas dedicat lui Melchisedec, ierarh și academician, apoi la o agapă la restaurantul „Central”, care a încheiat ziua.

Prezența multor academicieni, de-a dreptul neobișnuită, a arătat ce importanță acordă Academia acestui monument de for public³. Decizia de a finanța lucrarea este mai veche, la 26 martie 1926 ministrul Alexandru Lapedatu prezentând Prezidiului două schițe pentru pictura decorativă la

---

¹ „Universul”, an XLVI, nr. 127 / 6 iunie 1928, oferea detalii într-un larg articol intitulat: *La mormântul lui Vasile Alecsandri. Sfințirea mausoleului de la Mircești*.

² Citat din cuvântul ministrului Cultelor și Artelor, Alexandru Lapedatu, *ibidem*.

³ Am prezentat unele aspecte legate de politica domenală în studiul *Comisia Monumentelor Publice și activitatea ei* în „Revista arhivelor”, nr. 3 / 1988, p. 267-276.

mausoleu, una aparținându-i lui Paul Molda, cealaltă lui Ion Miheuț, ambii reputați ca restauratori și pictori. Membrii Prezidiului Academiei și-au ascultat colegul ministru și au luat decizia de a încredința lucrarea lui Paul Molda⁴.

La mausoleu s-au făcut din anul 1925 ample lucrări susținute dintr-un credit central (61 milioane lei), acordat monumentelor publice. Aceștia au cerut participarea mai multor parteneri⁵. Antrepriza de construcții a aparținut arhitectului Alexandru Popovici, fierăria fiind asigurată de firma lui Nicolae Popescu, tâmplăria de Ion Niculescu, alte lucrări implicând industria ceramică a unei firme de la Craiova, Fabrica de oglinzi Wolf, pe Emil Beker gravor și pe tinichigiul Măcărescu⁶. În cadrul sumei totale de 4.177.907,20 lei erau cuprinse și costurile lucrărilor executate de Paul Molda.

⁴ Cf. procesul-verbal al ședinței Academiei Române din 19 martie 1926, comunicat la Ministerul Cultelor și Artelor, cu nr. 11 din 26 martie 1926 (ANIC, fond *Paul Molda*, dosar 106/1926-1930, f. 40).

⁵ În respectivul an, Ministerul Cultelor și Artelor a achitat pentru lucrările de la Mircești Prefecturii de Roman, 400.000 lei; Școlii de Arte și Meserii din Curtea de Argeș suma de 102.850 lei; lui Brukmeyer 85.768,20 lei; 2.144,23 lei lui Gheorghe Cosma și 100.000 lei arhitectului Nicolae Ghika-Budești, conform tabloului de sume acordate pentru construcția mausoleului „Vasile Alecsandri”, loc. cit, dosar 1929, Ridicări de monumente, f. 17.

⁶ În anul 1926 lucrările s-au ridicat la 61.5547 lei, iar în anul următor la 2.871.596,24 lei, totalizând cu cele din primul an suma de 4.177.907,20 lei.

Sumele date acestuia privesc executarea picturii care îi reprezintă pe Iisus, Sfântul Ioan Gură de Aur și Sfântul Vasile, portretele unor filosofi antici, dar și „scene și motive inspirate din pictura veche bisericească, într-o armonie de culori ce încântă ochiul”⁷. Pictura mausoleului a pus numeroase probleme de integrare într-un spațiu special, solicitând eforturi deosebite artistului. La 5 iulie 1927, când delegații ministerului, Gh. Balș și Costin Petrescu, au cercetat-o în vederea recepției, lucrarea arăta bine, mulțumind exigențele acestora. Din deviz rezultă că pictorul a lucrat o treime, adică a executat pictura murală pe 72,50 mp, din care cu motive decorative 56,16 mp, iar cu figuri 15,35 mp, obligația fiind ca în suprafața de 203,60 mp să încadreze motive decorative pe 78,80 mp, iar figuri pe 15,61 mp. Pentru lucrarea sa a primit 400.000 lei, dar mai cerea în plus 150.000 lei, crezând că era „destul de modest în cerere”, întrucât figurile executate prezentau un grad mare de dificultate, ceea ce a necesitat „ajutoare și cheltuieli de care și azi sunt împovărat”⁸. Pentru lucrările de pictură de pe 16 fețe laterale ale bazei turlei, în cele 24 de fețe laterale triunghiulare de pe bolta turlei, au fost pictate Maica Domnului și cei doi arhangheli, scena fiind situată pe peretele de deasupra mormântului, din bolta pridvorului de pe cei patru pandantivi, de la marginea bolții și de pe soclu. Ministerul a mai adăugat 50.000 lei la suma totală de 4.392.381,73 lei, mausoleul de la Mircești a intrat în rândul monumentelor memoriale de cea mai largă referință pentru istoria culturală modernă

⁷ În dosarul citat, nr. 106 / 1926-1930, f. 40.

⁸ Cf. cererea lui Paul Molda înregistrată la Ministerul Culturii și Artelor cu nr. 4418 / 3 ianuarie 1929; idem, dosar nr. 1929, Ridicări de monumente, f. 17-17. Costin Petrescu a evaluat plusul de operațiuni la 7 august 1929, considerând că s-ar putea aprecia acest plus în compensația unei refaceri cerute prin procesul-verbal de recepție optând doar pentru acordarea unei sume de 50.000 lei.

a României⁹. Recepția definitivă a fost încredințată lui Gh. Balș, care s-a deplasat la Mircești în zilele de 14-16 iulie 1929. Cele constatate de arhitect¹⁰ privesc lucrările de construcție executate „în bune condițiuni și în consecință le declarăm recepționate definitiv”, deci antreprizei Al. Popovici i se putea elibera garanția de întreținere în valoare de 139.520 lei.

Socul de piatră de la suportul candeliei și cioplitura de sub ferestre în profil Zolbank (7), cerute acesteia, erau de cea mai bună calitate, ceea ce a motivat suplimentarea unei sume modeste față de costul întregii lucrări¹¹.

La 2 iunie 1928, în ședința sa solemnă, desfășurată în prezența reginei Maria, a prințului Nicolae și a membrilor Regenței, Academia Română comemorează la nivel național pe Vasile Alecsandri. Cu acest prilej, au vorbit despre operă, om și poet președintele Academiei Române, Emil Racoviță, și poetul Octavian Goga. Celor prezenți li s-a arătat albumul dedicat monumentului (în imagini, frescele datorate lui Paul Molda erau explicate ca inscripții monumentale făcute „să reprezinte același spirit românesc în buchet cu viața noastră din trecut”¹².

Pictorul și restauratorul¹³ atâtor lăcașe din cuprinsul României se putea mândri cu o nouă lucrare, unică, menită să ilustreze viața și opera unui poet național, a cărui memorie se cuvenea a fi cultivată de urmașii săi.

---

⁹ Construcția a costat 3.175.381,73 lei, pictura 400.000 lei, cheltuielile diriguitorului 21.791,73 lei, iar Academiei revenindu-i 580.410,25 lei, totalul fiind de 4.392.381,73 lei.

¹⁰ Conform delegației nr. 24203 din 27 iunie 1929, în baza căreia s-a efectuat deplasarea, întocmindu-se proces-verbal de recepție definitivă, 15 iulie 1929, loc. cit, f. 68.

¹¹ 5000 lei pentru suportul candeliei și montatul acesteia, respectiv 11.664 lei pentru cele șapte profiluri noi.

¹² Cf. „România nouă ilustrată”, an I, nr. 5, iulie, 1928, p.2-6.

¹³ Despre artist, vezi la Ioan Oprea, *Profil de restaurator: Paul Molda* (28 decembrie 1884, com. Negrești, sat Tălpigi, Prahova – 29 iunie 1958, București), în vol. *Argeșul și Țara Românească între medieval și modern. Studii de istorie și arheologie. Prinos lui Spiridon Cristocei la 70 de ani*, Editura Istos, Brăila-Pitești, 2013, p. 541-585.

Dughenele Catargi-Mavrocordat de pe strada Ștefan cel Mare din Iași¹

Sorin Iftimi,
Mădălin-Cornel Văleanu

Clădirea care face obiectul acestei documentații este înregistrată în Lista Monumentelor istorice, IS-II-m-B-04071, Bd. Ștefan cel Mare, nr. 18-20; aceasta figurează în Listă drept „casă, încep. sec. XX”, fără o identitate și o datare bine stabilite (**fig. 1-4**). Ea întregeste frontul de clădiri „vechi” de pe cea mai importantă stradă a orașului Iași, cunoscută odinioară sub denumirea de „Ulița Mare”. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, imobilul figura la nr. 48, iar după 1930 i s-a dat numărul 52. Aceste repere sunt necesare pentru reconstituirea istoriei imobilului din prima jumătate a secolului al XX-lea, pe baza dosarelor păstrate la Arhivele Naționale Iași. Cercetarea istorică este posibilă însă și pentru secolele anterioare. Studiul de față este doar un fragment din ceea ce ar trebui să fie reconstituirea trecutului străzii principale a vechii capitale a Moldovei. Demersuri similare ar trebui întreprinse pentru obținerea imaginii de ansamblu a acestei artere istorice, baza obligatorie a oricăror proiecte urbanistice privitoare la această zonă a orașului.

Istoria proprietarilor și terenului înainte de 1800

Istoria terenului și clădirilor situate astăzi pe Bulevardul Ștefan cel Mare, lângă Mitropolia Veche, la intersecția cu str. Colonel Langa, poate fi urmărită documentar până în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în domnia lui Vasile Lupu. Cercetarea este folositoare pentru recuperarea memoriei istorice a locului, pentru urmărirea evoluției proprietății terenului și imobilelor și pentru punerea în valoare a clădirii existente astăzi.

Primul proprietar cunoscut al acestui loc de casă este Vasile Roșca, vornic de Botoșani², care își avea casa aici în domnia lui Vasile Lupu, deci înainte de 1653³.

---

¹ Studiu alcătuit la solicitarea Direcției pentru Cultură și Patrimoniu a Județului Iași.

² Vasile Roșca este mult mai cunoscut ca vornic de poartă, care se ocupa cu hotărniciri de case și moșii.

³ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, II, nr. 63, p. 64-65 (în continuare, toate volumele acestei serii se vor cita *Documente Iași*).

Fig.1 Bulevardul Ștefan cel Mare (2012). Vedere aeriană

Vornicul Roșca a făcut danie aceste case lui Varlaam, Mitropolitul Moldovei (1632-1653)⁴. Mitropolitul Varlaam Moțoc a dăruit această casă, în timpul vieții sale (ante 1657), unui nepot al său, pe nume Andrei⁵.

La 1661, casa a intrat în proprietatea negustorului Ghinea, venit de la Constantinopol, care a dobândit în Moldova și rang boieresc, fiind cunoscut ca mare medelnicer.

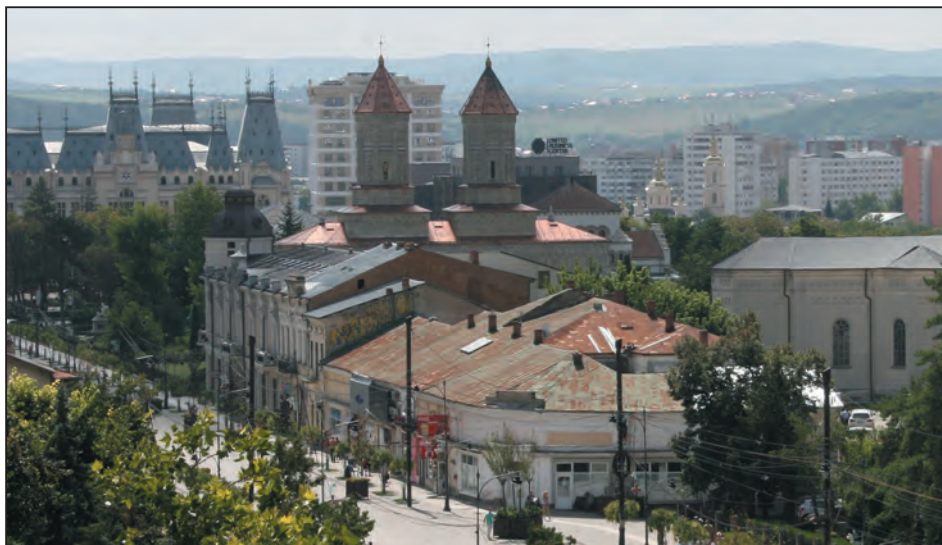
1661 iulie 7. În urma poruncii lui Ștefăniță Lupu vodă, marii boieri cercetează pricina dintre Ghinea neguțătorul, pentru 200 lei ce are de luat de la Andrieș, nepotul mitropolitului Varlaam, pentru care i-a zălogit o casă în Iași, pe Ulița Mare, lângă Mitropolie, împreună cu viile de la Putna și cu două prisăci, una la Dobrovăț și alta la Cotnari. Și neplătind datoria la termen, au pus vornicii de poartă cu târgoveți și au prețuit casa 130 lei, dându-i casa jeluitorului. Pentru restul de 70 lei, să se socotească moșiile și alte bucate, pe unde s-or afla, până la împlinirea datoriei⁶. La 9 iulie 1661, Ștefan Lupu vodă a emis o carte domnească prin care întărește lui Ghinea bunurile dobândite de la Andrei, nepotul mitropolitului Varlaam⁷. Dacă va

⁴ *Documente Iași*, II, nr. 63. În alte documente, mai târziu, se spune că aceste case au fost dobândite prin cumpărare de mitropolit: *Catalogul Documentelor Moldovenești din Arhivele Istorice Centrale* (CDM), III, nr. 722, p. 166 (Mănăstirea Galata XIV/30).

⁵ *Documente Iași*, II, nr. 63, p. 64-65.

⁶ CDM, III, nr. 695, p. 161.

⁷ CDM, III, nr. 697, p. 162.

Fig. 2 Clădirea din Bd. Ștefan cel Mare nr. 18-20 (august 2013). Dughenele Catargi-Mavrocordat, construite în 1904, pe locul ospătăriei Hanului lui Ilie Armeanu (1830).

veni Ghinea de la Țarigrad (Constantinopol), să treacă casele în catastiful târgului⁸. Andrei, deși a promis să dea la mâna lui Ghinea și zapisele mai vechi ale proprietății, nu s-a ținut de cuvânt; de aceea nu se poate urmări astăzi istoria proprietății de dinainte de domnia lui Vasile Lupu. În anul 1664, având nevoie de lichidități, a vândut la rândul său proprietatea lui Chirilă, cămărașul de jitniță.

20 ianuarie 1664. Ghinea, mare medelnicer: „fiind eu dator cu o sumă de bani a niște neguțatori și având strânsoare pentru acea datorie, vândut-am niște case aicea, în târg în Iași, pre Ulița Mare, lângă Mitropolie, din gios⁹. Acele casă cu pivnițe de piatră și cu tot locul cât ține împregiur le-am vândut lui Chirilă, cămărașul de jitniță, drept 250 lei bătuți, la mâna mea”. Îi dă noului proprietar zăpisiul său, zăpisiul lui Andrei, zăpisiul de pâra de la Ștefan vodă și zăpisiul de la boierii cei mari, precum și cărțile de judecată ce a avut Andrei¹⁰.

La 8 mai 1666, Gheorghe Duca voievod face carte domnească pe această proprietate: „A venit înaintea noastră Chirilă ce-au fost jitnicer și ne-au arătat un zăpis scris de Andreiu, nepotul răposatului Varlaam ce-au fost mitropolit, singur cu mâna lui mărturisind într-acei zăpis cum au fost datoriu boierului nostru, Ghinei ce-au fost medelnicer, cu 200 lei bani gata, de câțeva vreme. Și când i-au fost dziua n-au avut Andreiu banii să-i dea, ce l-au

⁸ CDM, III, nr. 722, p. 166 (M-rea Galata XIV/30).

⁹ Documente Iași, II, nr. 63, p. 64-65.

¹⁰ Documente Iași, II, nr. 63, p. 64-65.

**Fig. 3 Clădirea din str. Ștefan cel Mare nr. 18-20, datând din 1904.
Vitrinele magazinelor au fost mărite și aduse la această formă
în urma unei intervenții din anii 1950**

tras la giudeț și giudețul l-au dat platnic și de iznoavă i-au pus zi și iarăși au trecut peste dzi câtăva vreme. Deci, neavând Andeiu să-i dea banii, s-au tocmnit de bună voia sa și au dat boiarinului nostru, Ghinei ce-au fost medelnicer, *nește casă a sale cu pivniță de piatră cu loc cu tot cât ține împregiur*, drept 130 lei bătuți, *care casă sîntu pre Ulița Mare, lângă Mitropolie*. (...) Ghinea au vândut acele *casă cu pivniță și cu loc cu tot* slugei noastre, lui Chirilă ce-au fost jicnicer, drept 250 lei bătuți; căci i-au stătut banii închiși câtăva vreme, pentru aceea le-a vândut la mai cu preț¹¹.

Cumpărătorul a primit și zăpise scris de mîna lui Andrei. Andrei mărturisește că îi va da și alte zăpise ce are pre acea casă, dar și apoi nu le-au mai dat. Domnul, intrînd stăpînirea lui Chirilă, arată, prin carte domnească, „și de va și ivi cineva dresăle aceii case, cari mai sus scriem, că nu le-au dat Andreiu la mîna boiarinului nostru, Ghinei, sau vor vrea să facă vreun meșteșug, să nu să creadză, ce să se ia de la mîna cui vor hi și să se dea la mîna slugii noastre, lui Chirilă ce-au fost jitnicer”¹².

Chirilă nu a intenționat să folosească personal aceste case, ci le-a vândut, după scurtă vreme, unui boier însemnat din veacul al XVII-lea: Iane Hadâmbul. Acesta a fost identificat recent cu Iane Manu, fără a se fi putut preciza dacă personajul făcea parte din familia cunoscută în secolul al XIX-lea cu acest

¹¹ *Documente Iași*, II, nr. 125, p. 114-115.

¹² *Documente Iași*, II, nr. 125, p. 114-115.

Fig. 4 Clădirea din Bd. Ștefan cel Mare nr. 18-20 colț cu str. Colonel Langa. Aici a funcționat magazinul de artizanat „Fluierașul”, al Cooperăției Meșteșugărești

nume¹³. Actul de danie din 7 martie 1664, către mănăstirea de la Rumele, singurul în care iscălește cu numele de familie (Manu), enumeră toate bunurile sale, agonisite din tinerețe, pe care le-a dăruit ctitoriei sale de la Dealul Mare (Schitul Hadâmbu). Între aceste danii se amintește și „în Iași dugheană cu case, cu pivnițe de piatră”. El arăta că rudele sale nu aveau dreptul să se amestece la această danie, deoarece le-a făcut și lor parte din alte bunuri: „La două nepoate din partea primului meu frate le-am dat un loc de două case, fiecare aparte; și din partea celui de-al doilea frate, unui nepot, pe nume Ianachi, i-am dat un loc de casă”¹⁴.

La 6 mai 1676, Antonie Ruset voievod întărea lui Iane Hadâmbul, fost al doilea postelnic, și mănăstirii Dealul Mare din Codrii Iașilor un număr de case, locuri, dugheni, pivnițe și altele, cumpărate de el pe mai multe ulițe din Iași¹⁵. Chiar prima este „o casă cu pivniță de piatră și cu tot locul cât ține împregiur, în târgu Iași, pre Ulița Mare, lângă Mitropolie, din gios, până în locul unde au fost pităria cea domnească și până în locul preoților leșești, care casă și cu loc cu tot le-au cumpărat postelnicul Iani de la Chirilă jitnicerul, drept 280 lei, iară lui i-au fost de cumpărătură de la Ghinea medelniceriul, iară lui i-au fost cumpărătură de la Andreiu, nepotul lui Varlaam

¹³ Petronel Zahariuc, *Istoria Mănăstirii Dealul Mare – de la întemeiere la începutul veacului al XVII-lea*, în vol. *Mănăstirea Hadâmbu – 350 de ani de istorie și spiritualitate*, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Editura Doxologia, Iași, 2009, p. 17-22.

¹⁴ Petronel Zahariuc, p. VII, p. 93-94 (inedit).

¹⁵ *Documente Iași*, II, nr. 450, p. 407.

mitropolitul, iară lui i-au fost danie de la Roșca ce-au fost vornic de Botoșani (după ispisoace) de la Ștefan Vasile vodă [Ștefăniță Lupu] și de la [Gheorghe] Duca vodă¹⁶.

Deși Iane Hadâmbul dăruise inițial casa de pe Ulița Mare mănăstirii sale din Codrii Iașilor, ulterior acest imobil a ajuns în proprietatea uneia dintre nepoate. Locul a fost moștenit de jitnicerul Ilie Pleșca și soția sa, nepoata lui Iane Hadâmbul¹⁷. Este vorba despre Ileana, fata lui Mihai Hagi de Suceava, jupâneasa lui Ilie Pleșca, fost jitnicer¹⁸. Ea a avut acest loc de danie, fiind Ileana nepoată lui Iani Hadâmbul postelnic (potrivit zapisului din 1681). Documentele precizează că imobilul avea pivniță de piatră și grajd.

La 14 iulie 1700, vornicii de poartă cercetau hotarele locului lui Vasile Pleșca, logofăt al treilea, dinspre locul bisericii catolice („iezoviții leșăști”): „deci, am pus de am cercat cu sapa și am aflat parii cei vechi pe unde au fost gardul lui Iane Hadâmbul și au făcut iezoviții gard nou pe urma parilor vechi, pre cum au venit funia ce au măsurat și cum am aflat drept”¹⁹.

*

Proprietatea a ajuns ulterior în posesia marelui logofăt Ilie Catargiu, strămoșul Catargiilor ieșeni. Ilie Catargiu, mare logofăt (1715-1730), era fiul lui Apostol Catargiu (postelnic la 1663), comis, pârcălab de Soroca și „marschallus”. Ilie Catargiu a fost căsătorit de două ori: mai întâi cu Safta, fiica vistiernicului Iordache Ruset, nepoata domnitorului Eustratie Dabija (1661-1665); a doua căsătorie a fost cea cu Catrina, fiica lui Lupu Bogdan, care era nepoata lui Constantin Cantemir vodă.

La 6 noiembrie 1718, mitropolitul Ghedeon, în urma solicitării marelui logofăt Ilie Catargiu, emitea o carte de blestem privitoare la stabilirea adevărului în privința limitelor locului deținut de logofăt pe Ulița Mare²⁰. Ilie Catargiu cumpăraseră locul de la soția lui Pleșca, nepoata lui Iane Hadâmbul (Manu), grec. El se plângea însă că vechiul loc a fost „împresurat” de megieși dinspre trei laturi. Acest fapt se întâmplase deoarece locul fusese dat mai înainte danie lui Costin Neaniul, care a cedat „o bucățică de loc iezoviților, ce se cheamă Bărăți [= Frăția]”. Se arată că acest loc de casă se hotărâcea „din sus cu locul Mitropoliei cei Vechi și din gios cu Radomischeoia și despre apus cu iezoviții ungurești și despre răsărit cu ulița mare”²¹.

¹⁶ *Documente Iași*, II, nr. 450, p. 407.

¹⁷ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 23.

¹⁸ *Documente Iași*, III, nr. 654, p. 563-564.

¹⁹ *Documente Iași*, III, nr. 160, p. 138.

²⁰ *Documente Iași*, III, nr. 567, p. 495.

²¹ *Documente Iași*, III, nr. 567, p. 495.

Mihai Racoviță vodă, la 26 octombrie 1721, întărea marelui logofăt Ilie Catargiu stăpânirea pe locul de casă, *cu pivniță de piatră*, ce este pe Ulița Mare, lângă Mitropolia Veche, ce au fost mai demult a lui Iane Hadâmbul și l-a cumpărat dumnealui de la jupâneasa fostului jitnicer Ilie Pleșca²². Se arată și în acest act că locul fusese împresurat „iezoviți” cu gardul lor; sunt amintiți parii cei vechi și rădăcinile stâlpilor unde au fost zăplazii lui Iane Hadâmbul. La 1725 iulie 26, același domnitor întărea stăpânirea lui Ilie Catargiu peste un loc de casă cu pivniță de piatră de lângă Mitropolia Veche, în urma judecății acestuia cu Mănăstirea Galata²³. „Loc de casă cu pivnițe de piatră, de aice, din târgu Iași, ce iaste lângă Mitropolia Veche, despre Biserica Ungurească, pe Ulița cea Mare”²⁴. Este semnificativ faptul că majoritatea documentelor privitoare la acest imobil s-au păstrat în arhiva Mănăstirii Galata, ceea ce arată o stăpânire a acestei mănăstiri (și deci a Patriarhiei de Ierusalim) asupra locului.

La 10 ianuarie 1758, a fost întocmită o „mărturie hotarnică” pentru locul marelui spătar Filip Catargiu²⁵. „Loc de casă pe Ulița Mare, lângă Mitropolia Veche, loc de cumpărătură a părintelui său, marele logofăt (Ilie Catargiu) de la jupâneasa lui Ilie Pleșca jitnicer, iar mai înainte a fost a lui Ene Hadâmbul”. Acum era pricină cu niște dughene despre locul Mitropoliei Vechi, ce este din sus, cât s-au întins niște dughene, ce au făcut Panait bacalul pe locul Mitropoliei Vechi, care au cuprins locul *Uliței ce merge la vale, înspre Feredeai*” (baia publică)²⁶. Este descrisă și hotarnica locului, în care este menționat locul iezoviților leșăști și faptul că locul se află alături cu locul Radomiscoaiei. Aceasta din urmă este soția unui polonez catolic, Radomiski, care moștenise de la soțul ei proprietatea de alături (fostă anterior a lui Andreas Wolf).

Filip Catargiu și soția sa Catrina au avut ca fiu pe hatmanul Ilie Catargiu, devenit general în armata imperial rusă. Soția acestuia era o fiică a domnitorului Grigore Alexandru Ghica. Cei doi fiii lor s-au înstrăinat, urmând cariere militare în Rusia: Paul Catargiu a fost colonel, iar fratele său căpitan în Garda Imperială Rusă. Filip Catargiu au avut și o fiică, Maria. Aceasta s-a căsătorit cu spătarul Athanase Ramadan.

*

Documentele de mai sus fac referire la o proprietate mai întinsă, ce cuprindea și locul pe care se află astăzi imobilul de la strada Ștefan cel Mare,

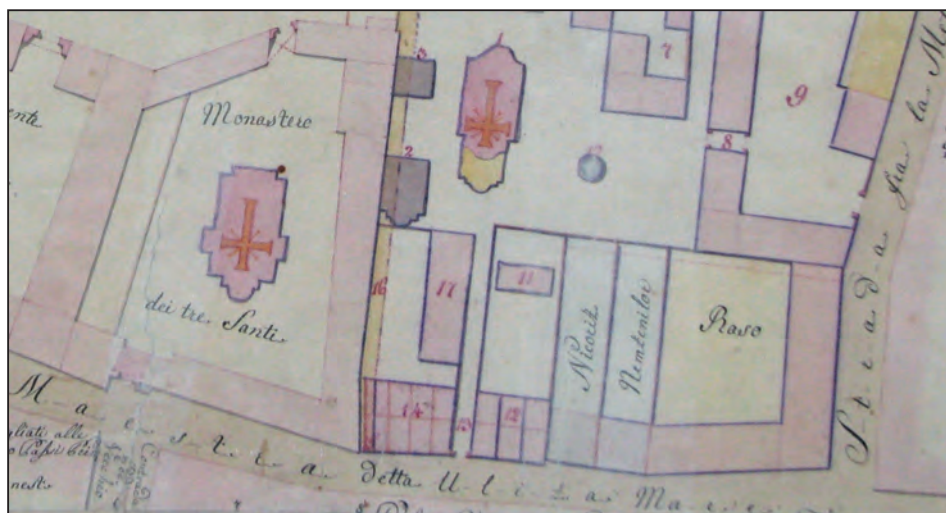
²² *Documente Iași*, III, nr. 611, p. 535.

²³ *Documente Iași*, III, nr. 654, p. 563-564.

²⁴ *Documente Iași*, III, nr. 654, p. 563-564.

²⁵ *Documente Iași*, IV, nr. 131, p. 115-116.

²⁶ *Documente Iași*, VI, nr. 131, p. 115-116.

Fig. 5 Locul dughenelor de pe Ulița Mare, colț cu str. Baston. Proprietar „Raso” (Razu?) Extras din Planul locului Bisericii Catolice, de Giuseppe Bayardi (1814)

însă având nucleul, centrul de greutate pe o casă boierească aflată mai în spate, astăzi dispărută.

S-a păstrat un plan al locurilor Bisericii Catolice desenat de Giuseppe Bayardi la 1814 (înainte de planul general al Iașilor, pe care l-a săvârșit în 1819), care arată că vechea proprietate se divizase deja în două părți: casa veche cu terenul din jur figurează sub numele familiei Catargi, în timp ce terenul de la stradă este inscripționat cu numele „Raso” (**Fig. 5**). Explicația ar putea consta în faptul că Ecaterina, fiica ce mare a lui Ilie Catargi, s-a căsătorit cu vornicul Vasile Razul, imobilul denumindu-se după acesta²⁷.

Documentele amintesc însă, la 20 noiembrie 1773, despre o vânzare din partea lui Toader Huiban a unui loc al „agăi lui Rămădan, ci ave la Ulița Mare, lângă Mitropolia Veche; și l-au dat dumnealui acel loc cu bezmen (chirie) la neguțători”²⁸. Se arată că pe acel loc se afla „o arge de pivniță veche”. Argeaua era partea de lemn a unei construcții, ceea ce arată că în acel loc nu fusese o pivniță boltită, ci o construcție mai ușoară, acoperită cu podea de lemn.

La 1 septembrie 1779, Vasile Rugină, blănar, vindea trei dughene cu bezmen, pe Ulița Mare din Iași, lui Isac, fiul lui Simon jidov²⁹. La 6 iulie 1794, Mihai Suțu a emis hrisovul privitor la două dughene de lemn de la Ulița Mare.

²⁷ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade, IX (Document basarabene)*, Iași, 1914. Volumul are, în anexă, *Arborele Genealogic al Familiei Catargiul*, întocmit de Ioan Tanoviceanu.

²⁸ *Documente Iași*, VII, nr. 90, p. 76.

²⁹ *Documente Iași*, VII, nr. 425, p. 556.

Este vorba despre evaluarea (*prețālirea*) binalelor lui Hascal Haim jidov (aflat sub protecția Agenției Consulare Austriece), cumpărate de la Vasile Rugină blănarul; se precizează că acestea erau făcute pe locul vornicesei Maria Ramadam³⁰. Documentul arată că spătarul Iancu Razul intenționa să ia sub stăpânire locul jidovului și să risipească dughenele. Sunt amintite *pivnițe cu hrube de piatră*, pentru vin, existente, precum și faptul că Iancu Razul voia să facă *dughene de piatră*³¹. La 4 octombrie 1794, Mihai C. Suțu vodă poruncește boierilor de Divan să prețāluiască dughenele de pe locul lui Moise jidovul, ceasornicar pe Ulița Mare³². Se arată că dughenele sunt pe locul marelui vornic Iancu Razu³³.

În anul următor, la 28 iulie 1795, Alexandru I. Callimachi vodă dădea poruncă pentru stălpirea cu pietre hotare a dughenelor lui Iancu Razu mare vornic. Este vorba despre „dughenele de pe lângă Ulița Podului Gospod a Uliței Mari”, „ce a cumpărat dumnealui de la răposata *vorniceasă Ramadan*”³⁴.

Clădirile Hanului lui Ilie Popovici Armeanu (1830 – 1904/1998)

În prima parte a secolului al XIX-lea, terenul de la intersecția Uliței Mari cu Ulița Baston aparținea hatmanului Iordache Ghica. Era amplasat într-o zonă centrală, valoroasă, chiar peste drum de Mitropolia Veche. Roseteștii au profitat de o poziție simbolică asemănătoare, pentru a construi cel mai frumos palat boieresc din oraș (Palatul Rosetti-Roznovanu, astăzi sediul Primăriei). Familiile Palade și Sturdza, ai căror reprezentanți au nutrit gânduri de domnie în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au căutat să își așeze casele tot în vecinătatea imediată a Mitropoliei. Marele incendiu de la 1827, care a devastat orașul și mai ales Ulița Mare, a schimbat optica amplasării reședințelor, familiile boierești importante retrăgându-se de pe această stradă centrală, ceea ce a dus la accentuarea caracterului comercial al zonei.

Hatmanul Iordache Ghica (c. 1782-1831) era fiul marelui lui Dimitrie Ghica (n. 1761) și nepotul hatmanului Gheorghe Ghica. Iordache este fondatorul ramurii Ghica-Trifești (jud. Iași). El a devenit mare vornic la 1818 și mare logofăt la 1829. Prima sa soție a fost Safta Razu. Din cei cinci copii ai lor, patru s-au stins din viață la vârsta copilăriei, iar unul, Constantin, la vârsta tinereții. Chiar Safta Ghica-Razu a murit de holeră, la 1831, fiind înmormântată la biserica familiei din Trifești (jud. Iași). Este posibil ca Safta

³⁰ *Documente Iași*, IX, nr. 272, p. 261-262.

³¹ *Documente Iași*, IX, nr. 272, p. 261-262.

³² *Documente Iași*, IX, nr. 294, p. 280.

³³ *Documente Iași*, IX, nr. 294, p. 280.

³⁴ *Documente Iași*, IX, nr. 370, p. 357-358.

**Fig. 6 Ulița Mare din Iași. Extras din Planul Fr. Peytavin (1857).
Poate fi localizat Hanul lui Ilie Armeanu (1830) cu o spațioasă curte interioară,
redușă apoi prin diverse intervenții (1904, 1930)**

Razu să fi adus în familia Ghica, drept zestre, proprietatea de pe Ulița Mare, colț cu ulița Baston. Iordache Ghica s-a recăsătorit cu Ruxandra Știrbei, cu care a avut alți cinci copii.

La 1830, negustorul armean Ilie Popovici a construit „pe locul caselor hatmanului Iordache Ghica”, un rând *de dughene, la fața Uliței Mari, și hanul* care îi va purta numele, pe terenul în spatele acestora³⁵. Ilie Armeanu a ridicat aceste construcții în urma unui contract cu boierul Iordache Ghica, semnat la 26 octombrie 1829 (deci, de Sf. Dumitru, termen de regulă pentru astfel de contracte)³⁶. Prin contract, boierul rămânea proprietarul terenului, urmând să perceapă o chirie importantă („bezmen”), iar Ilie Armeanul era recunoscut drept proprietar al clădirilor construite de el. Potrivit acestui act, înțelegerea urma să își piardă valabilitatea doar în două cazuri: dacă Ilie Armeanul ar fi refuzat să plătească bezmănușul la valoarea „pe care alții ar fi oferit-o” (ceea ce asigură boierului perceperea unei chirii la cota cea mai înaltă a zonei); sau dacă boierul „ar avea trebuință de acel loc”, pentru a-i da o altă destinație (eventual pentru construcția unei locuințe boierești).

³⁵ Constantin Botez, Adrian Pricop, *Tradiții ale ospitalității românești. Prin hanurile Iașilor*, București, Editura Sport Turism, 1989, p. 51.

³⁶ Arhivele Naționale Iași, Divanul de Întărituri [Împlinitor], Tr. 1765, op. 2014, dos. 2, f. 207.

Fig. 7 Dughenele din fața Mănăstirii Trei Ierarhi și a Bisericii Catolice la 1845, aflate în același front de clădiri cu Hanul lui Ilie Armeanu (1830)

Fiind vorba despre o înțelegere pe 10 ani, ne întrebăm dacă Ilie Armeanu a construit și pivnițe sub dughene, acestea fiind necesare, dar ridicând foarte mult cheltuielile unei construcții; nu este exclus ca binalele să fi beneficiat de pivnițe existente anterior.

După construirea clădirilor, Ilie Armeanu nu s-a ocupat direct de afacerea comercială, ci preferat să închirieze atât hanul, cât și dughenele. Se știe că acesta se boierise, căpătând chiar și rangul de *sulger*. Astfel, la 1833, doi negustori, Dimitrie Dima și Gheorghe Ion, s-au întovărășit pentru a prelua afacerea, luând în arendă atât hanul, cât și dughenele, pe termen de trei ani. Contractul a fost prelungeit apoi (în 1836) pe încă trei ani, până în 1839.

După ce Dimitrie Dima a decedat (în 1839), soția sa, Safta, a dat o mărturie scrisă asociatului acestuia, în care arăta că, deși hanul a fost luat în arendă pe numele soțului ei, al Dimei (*Hanul Dimei*), banii arendeii au fost plătiți, în acei ani, numai de kir Gheorghe Ioan. Acesta din urmă, bucurându-se probabil de protecție engleză, o copie a declarației a fost legalizată la Consulatul Britanic din Iași (18/30 noiembrie 1839)³⁷. La 1839, proprietarul

³⁷ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (DJIAN), Colecția Documente, P. 766, doc. 60. Actul este scris în grafie chirilică, dar pe verso, dragomanul Consulatului Britanic atestă că declarația respectivă este întocmai cu originalul. Pe act este aplicată și frumoasa stampilă a Consulatului.

clădirilor era Ilie armeanul, iar cucoana Catinca Ghica era proprietara de drept a terenului.

Contractul lui Ilie Popovici armeanul cu hatmanul Iordache Ghica fusese încheiat pe termen de 10 ani, iar spre sfârșitul acestui interval de timp Iordache Ghica a decedat. În aceste condiții, la 1839, Ilie armeanu a decis să vândă hanul proprietarilor terenului, moștenitorii hatmanului. El s-a înțeles cu Epitropia casei răposatului Iordache Ghica să renunțe la dreptul de proprietate asupra binalelor construite de el (hanul și dughenele), pentru suma de 77.584 lei, pe care „a primit-o deplin în mâinile sale” (1844)³⁸.

În anul 1853, se arăta că „Otelul numit al lui Ilie Armeanu” era situat în Despărțirea II, pe Ulița Mare, la nr. 57 (deși figura pe ulița Baston). Imobilele de aici erau trecute la categoria I de case, care trebuiau să contribuie cu o taxă de 1200 lei percepută pentru înfrumusețarea ulițelor³⁹.

Clădirea comercială „Catargi-Mavrocordat” (1904)

Spre sfârșitul veacului al XIX-lea imobilul se afla în proprietatea familiei Mavrocordat. La începutul secolului al XX-lea, când Primăria a început întocmirea dosarelor de imobile, atât dughenele de la stradă, cât și hotelul din spate se aflau în proprietatea familiei Catargi. Imobilul era situat pe str. Ștefan cel Mare, nr. 48 (ulterior 52), în Despărțitura II⁴⁰. Ulița Mare a fost denumită astfel în data de 3 iunie 1883, cu două zile înainte de dezvelirea statuii ecvestre a lui Ștefan cel Mare din fața Palatului Ocârmuirii (realizată de sculptorul francez Emmanuel Frémiet, 1881). Pe dosarul de imobil sunt trecuți drept proprietari erezii (moștenitorii) Eufrosinei și ai lui I. A. Catargi, iar pentru perioada următoare Isac Nouchman. La 1905, adresa imobilului era str. Ștefan cel Mare nr. 48 și str. Baston nr. 1⁴¹.

Se știe că A. Mavrocordat „a trecut fiicei sale în deplină proprietate, imobilul supranumit *Ilie Armeanu* din Iași, str. Ștefan cel Mare” nr. 48⁴². Proprietarii cunoscuți erau inginerul Ion (Iancu) Alex. Catargi și soția

³⁸ Arhivele Naționale Iași, Divanul de Întărituri [Împlinitor], Tr. 1765, op. 2014, dos. 2, f. 207. Actul de vânzare a fost întărit de către Divan, iar Ilie Armeanu a restituit, cu acest prilej, familiei Ghica vechiul contract, din 1829, pe care îl încheiase cu hatmanul Iordache Ghica.

³⁹ *Lista caselor și a dughenelor Capitalei supuse la vremelnica dare a somelor pentru îmbunătățirea ulițelor Capitalei, legiuite de Divanul obștesc, încuviințate de Prea În. Domn, Iași, Institutul Albinei, 1853. Ediție îngrijită de Georgeta Crăciun și Adrian Pricop, Editura Noël, Iași, 2000, p. 14.*

⁴⁰ Ibidem, nr. 242.

⁴¹ Ibidem, nr. 242, f. 53.

⁴² Ibidem, nr. 242, f. 74v. Actul de execuție autentificat de Tribunalul Județului Iași, Secția III, la nr. 216/90.

Fig. 8 Dughenele din fața Mănăstirii Trei Ierarhi și a Bisericii Catolice (după J. Rey)

Eufrosina I. Catargi, născută Mavrocordat. Ioan A. Catargi locuia în Copou, pe str. Sfântul Neculai (1905)⁴³. El este numit, în acte, și Iancu Catargi (inginer)⁴⁴.

La căsătorie, prin actul dotal, soția, Eufrosina, a primit imobilul din Iași, de pe „strada supranumită Ilie Armeanu” și suma de 24.000 lei⁴⁵. Soția a primit o zestre de 10.000 galbeni din care s-a constituit suma dotală de 24.000 lei⁴⁶.

În jurul anului 1900, Primăria Iași a elaborat un ambițios plan de urbanism, menit să îndrepte traseul străzilor orașului și să mărească lățimea acestora, pentru a conferi vechii capitale înfățișarea unui oraș modern⁴⁷. Chestiunea alinierii stradale a fost urmărită cu stăruință de reprezentanții Administrației și îndeplinită în timp, pas cu pas. În privința străzii Ștefan cel Mare, frontul de clădiri care cuprindea dughenele Bisericii Catolice și pe cele ale vechiului han al lui Ilie Armeanu au fost „aliniate” pe la anul 1905⁴⁸. Vechile clădiri au fost demolate și reconstruite pe un aliniament aflat cu 3-4 metri în spatele

⁴³ Ibidem, nr. 242, f. 66.

⁴⁴ Ibidem, nr. 242, f. 98.

⁴⁵ Ibidem, nr. 242, f. 74.

⁴⁶ Ibidem, nr. 242, f. 74.

⁴⁷ Vezi Doina Cristea, *Semnificațiile actuale ale unui moment ilustrativ pentru cultura urbană a Iașilor – Regulamentul pentru clădiri, îngrădiri și alinieri în comuna Iași (1889-1901)*, în „*Historia Urbana*”, Academia Română. Comisia de Istorie a Orașelor din România, Tom V, 1997, nr. 2, p. 179-184.

⁴⁸ Stela Cheptea, *Șase veacuri de istorie*, în vol. *Catedrala roman-catolică din Iași*, Editura Presa Bună, Iași, 2008, p. 47. Vezi și eadem, *Biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului” din Iași*, în „*Europa XXI*”, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1995, p. 286-288.

Fig. 9 Bolțile negustorești din fața Mitropoliei Vechi, clădite după model oriental (reconstituire de N.A. Bogdan)

celui existent anterior. Practic, acum dispar clădirile din fața Bisericii Catolice cunoscute din stampa lui J. Rey de la 1845. În anul 1905, Primăria a plătit despăgubiri de 60.000 lei pentru exproprierea în interes public a terenului pe care se aflau clădirile Bisericii Catolice. Se desăvârșea astfel sistematizarea acestei laturi a străzii Ștefan cel Mare, întrucât dughenele din fața Mănăstirii Trei Ierarhi și a Mitropoliei au fost demolate înainte de 1890.

Tot pentru interes public a fost sistematizată și clădirea aflată la intersecția străzii Ștefan cel Mare nr. 48, cu strada Colonel Langa (fosta Uliță Baston). Procedurile au fost declanșate de Primărie încă de la sfârșitul anului 1904 (rezoluția nr. 30.134, din 6 noiembrie 1904)⁴⁹, dar s-au desfășurat mai ales în anul următor.

La 31 decembrie 1904, la Tribunalul Iași, Secția III, „se constată că s-a modificat proprietatea doamnei Eufrosina Catargi și s-a depus la Comună *planul terenului*, care s-a publicat și afișat pe ușa Primăriei”⁵⁰. La această dată, Tribunalul declara expropriat terenul amintit.

La 29 martie 1905, Primăria adresa o notificare privitoare la exproprierea porțiunii de teren din imobilul aflat pe str. Ștefan cel Mare nr. 48. Această notificare era adresată doamnei Eufrosina Catargi și soțului acesteia Ioan A. Catargi⁵¹. Faptul arată că soția își păstra dreptul de proprietate asupra acestui imobil, primit ca dotă de la părinții ei, din familia Mavrocordat. Soțul avea calitatea de partener și reprezentant legal al acesteia.

Exproprierea pentru cauză de utilitate publică se făcea conform art. 22 din Legea de expropriere pe atunci în vigoare. Suprafața vizată era o fâșie de teren desfășurată de-a lungul str. Ștefan cel Mare, în suprafață de 835 m.p. și

⁴⁹ DJIAN, Primăria Municipiului Iași, Dosare imobile, nr. 242, f. 27v.

⁵⁰ Ibidem, nr. 242, f. 98.

⁵¹ Ibidem, nr. 242, f. 1.

39 cm (fața construcției de pe el). Se propunea ca despăgubire prețul de 20 lei m.p.⁵². La dosar se află și notificarea afișată la Primărie, potrivit sentinței Tribunalului Iași, Secția III, nr. 22 din 1905. Aici este arătată și adresa la care domicilia atunci Eufrosina I. Catargi: Strada de Sus (azi, Bd. Independenței?), nr. 156.

Proprietarii imobilului au deschis un proces la Tribunalul Iași, Secția I, solicitând 80 lei m.p. Reprezentantul acestora arăta că pentru exproprierea unor terenuri similare din Piața Unirii (ce aparțineau Hotelului Traian și casei Motăș) Primăria a plătit suma de 100 lei pe m.p. În replică, reprezentantul Primăriei preciza că se plătește pentru exproprierea terenului, nu și a clădirii⁵³. Comisia deplasată la fața locului a constatat că *se demolase grajdurile și anexele din spate ale clădirii*; este amintit *Hotelul „Moldova”*, aflat în ograda din spate⁵⁴.

În cursul acestor evenimente, Eufrosina I. Catargi a decedat. În acest context, Dimitrie D. Catargi a devenit, prin decizia consiliului de familie din 28 martie 1905, tutore al copiilor minori ai acesteia: Maria, Jeana și Elena Catargi⁵⁵. Aceștia sunt „erezii” familiei Catargi, amintiți pe coperta dosarului de imobil.

La 29 iunie 1909, Ioan Alex. Catargi, în calitate de „procurator și administrator al averii dotale a soției, doamna Eufrosina I. Catargi, născută Mavrocordat”, solicita Serviciului Contencios ca suma cuvenită pentru despăgubire, adică 45.946 lei (reprezentând 53 lei pe m.p.) să fie depusă la Casa de Economii și Consemnațiuni⁵⁶.

*

Clădirea existentă astăzi pe str. Ștefan cel Mare, colț cu str. Colonel Langa (fostă Baston) nu mai este vechiul han al lui Ilie Armeanu, construit la 1830, ci o construcție zidită în anul 1904, pe noul aliniament al străzii. Actele arată că Eufrosina Catargi a *reconstruit* imobilul său dotal⁵⁷.

Pentru a-l putea plăti pe antreprenorul care a construit dughenele de la stradă, Eufrosina a împrumutat de la cumnatul ei, Iorgu A. Catargi, suma de 20.000 lei⁵⁸. Iorgu (Gheorghe) A. Catargi locuia în Copou, pe strada 40 de Sfinți (1905)⁵⁹. Acesta a plătit în locul doamnei Eufrosina, pentru lucrul

⁵² Ibidem, nr. 242, f. 2 (notificare, formular cu antetul Primăriei).

⁵³ Ibidem, nr. 242, f. 14.

⁵⁴ Ibidem, nr. 242, f. 14v.

⁵⁵ Ibidem, nr. 242, f. 61-61v, f. 53.

⁵⁶ Ibidem, nr. 242, f. 27v.

⁵⁷ Ibidem, nr. 242, f. 74v.

⁵⁸ Ibidem, nr. 242, f. 74-76.

⁵⁹ Ibidem, nr. 242, f. 69.

făcut la acest imobil de antreprenorul G. Nicolau, suma arătată, de 20.000 lei, după cum se constată din chitanțele date în zilele de 31 iulie, 30 august, 30 septembrie și 20 octombrie 1904⁶⁰. *Deci, lucrările la acest imobil au fost efectuate între lunile iunie-octombrie 1904*. Iorgu A. Catargi își va recupera acești bani doar în urma unui proces.

Pentru aceste lucrări, Eufrosina Catargi a făcut și alte împrumuturi, de la persoane particulare, după cum urmează: 10.000 lei de la Solomon Ștern⁶¹ și 10.000 lei de la Iosef Olivenbaum⁶². Aceștia au încercat să își recupereze banii din suma plătită de Primărie pentru terenul expropriat.

Din deviz se constată că suma totală cheltuită pentru zidirea acestei clădiri a fost de 50.020 lei și 94 bani. Din raportul expertului numit de Tribunal, imobilul doamnei Catargi era evaluat, în anul 1905, la 49,37 lei și 25 bani⁶³.

Soțul văduv, Ioan A. Catargi, investise și din banii proprii pentru reconstruirea clădirilor de la stradă. Pentru obținerea sumelor necesare, el a ipotecat, în 1904, moșia Galbeni, de la județul Roman⁶⁴. Acesta este satul natal al actorului Radu Beligan (pseudonimul actorului fiind o anagramă a denumirii satului „Galbeni”).

Ulterior, Ioan A. Catargi a solicitat epitropiei minorelor familiei, reprezentată de Dimitrie D. Mavrocordat, decontarea din banii acestora, depuși la Casa de Consemnațiuni, a sumei de 12.900 lei. Aceasta era „suma pe care el o întrebuințase la completarea construcției *dughenelor* de la imobilul dotat din Iași, Despărțitura II, str. Ștefan cel Mare nr. 48 și str. Baston nr. 1”⁶⁵. Suma a fost rotunjită ulterior, în minus, la 10.000 lei.

Dosarul imobilului mai cuprinde, spre final, câteva informații privitoare la lucrări târzii, efectuate asupra imobilului de la stradă.

La 21 iulie 1931, I. Bernștein a primit autorizația pentru efectuarea unor modificări ale zidăriei interne (compartimentării) dughenei sale⁶⁶. Chiar dacă solicitarea a venit de la o persoană fizică, este vorba despre Societatea pe Acțiuni despre Bernstein, Zonis et. Co.⁶⁷ În legătură cu acest moment, este anexat și un *Plan de autorizație* pentru transformarea internă a prăvăliei firmei „Impoltect”, din str. Ștefan cel Mare nr. 48. Pe plan sunt colorate cu

⁶⁰ Ibidem, nr. 242, f. 74v. Iorgu A. Catargi va recupera acești bani de la cumnata sa, Eufrosina Catargi, doar în urma unui proces, desfășurat în cursul anului 1905.

⁶¹ Ibidem, nr. 242, f. 34-35, 69.

⁶² Ibidem, nr. 242, f. 19, 90.

⁶³ Ibidem, nr. 242, f. 74.

⁶⁴ Ibidem, nr. 242, f. 61-61v.

⁶⁵ Ibidem, nr. 242, f. 63.

⁶⁶ Ibidem, nr. 242, f. 227.

⁶⁷ Ibidem, nr. 242, f. 243.

negru zidurile vechi, cu roșu zidurile noi și cu galben zidurile dărâmate⁶⁸. După cum se vede din desen, transformările nu au avut loc la încăperea de la stradă a dughenei, ci la una din clădirile mai noi, adosată ulterior acesteia.

La 15 iunie 1934, domnii S. Medvedi și I. Ghimpelman au primit o autorizație privitoare la imobilul din str. Ștefan cel Mare nr. 48 (număr nou 50) să construiască „o casă de locuit dispusă din parter și etaj, și o parte subsol din cărămidă presată, pe fundație de piatră și beton, și acoperiș din material nearzător; scările să fie din beton”⁶⁹. Este anexat și planul clădirii construite acum, în copie pe ozalid⁷⁰. Se vede că este o construcție de mai mici dimensiuni, adosată construcției de la stradă. La 29 noiembrie 1934, a fost emis un certificat de imobil pentru clădirea din strada Ștefan cel Mare, care arată că acesta, ce avea anterior nr. 48, este înregistrat acum cu nr. 52⁷¹.

La anul 1937, în partea din spate a fost construită o altă clădire adosată vechiului imobil de la stradă. A. Bernstein a solicitat Primăriei o autorizație pentru construirea unei „anexe la proprietatea mea din str. Ștefan cel Mare, nr. 38-40, conform planurilor alăturate”⁷². La 11 martie 1937 a fost emisă autorizația pentru executarea unei clădiri, conform planului anexat, pe o întindere de 758 m.p. (parter 75 mp, subsol 87 mp, etaj 25 mp)⁷³.

Clădirea Hotelului „Moldova” / „Splendid” / „Europa” (1830-1998)

Alte acte din dosarul de imobil se referă la clădirea din spatele dughenelor, demolată în anul 1998, care cuprindea spațiile de cazare ale *fostului Han Ilie Armeanu*.

La 10 noiembrie 1907, N. Cugler⁷⁴, inginerul șef al orașului, solicita Primăriei instituirea unei Comisii „pentru a constata starea de deteriorare a unui perete de *la al doilea etaj* a imobilului ce aparține D-lui inginer I. Catargiu, din str. Baston nr. 1”⁷⁵.

La 31 ianuarie 1908, se constată încetarea din viață a ing. I. Catargiu, iar documentele vor fi trimise moștenitorilor („erezilor”). Pe urma defunctului au rămas trei fiice, care erau minore. În ziua de 23 februarie 1908, consiliul

⁶⁸ Ibidem, nr. 242, f. 123.

⁶⁹ Ibidem, nr. 242, f. 245.

⁷⁰ Ibidem, nr. 242, f. 246.

⁷¹ Ibidem, nr. 242, f. 256.

⁷² Ibidem, nr. 242, f. 261.

⁷³ Ibidem, nr. 242, f. 265-

⁷⁴ Arhitectul N. Cugler locuia la acea vreme, pe str. Baston, într-o clădire învecinată cu cea aflată acum în discuție.

⁷⁵ DJIAN, Primăria Municipiului Iași, Dosare imobile, nr. 242, f.107

de familie a ales ca tutore al acestora pe Mihai Vidrașcu⁷⁶. Epitropul Mihai Vidrașcu (cu domiciliul în București, str. Sculpturii 14)⁷⁷ a și făcut demersurile necesare pentru obținerea autorizației și demararea lucrărilor de consolidare și renovare⁷⁸.

Vechea clădire cu etaj a Hotelului „Moldova”/„Splendid”/„Europa” necesita o consolidare serioasă și reparații capitale. Un proces-verbal din 14 ianuarie 1908, încheiat de Comisia amintită, deplasată la fața locului, arăta: „am constatat că construcția acelor case este destul de defectuoasă. Părțile care amenință să cadă și care trebuiesc dărâmate sunt: 1. Pereții interiori ai latrinelor la cele două etaje; 2. Bolțile de la coridorul latinei; 3. Cerdacul pe toată lungimea lui; Bolta plafonului spre strada Baston⁷⁹. De altfel, în 27 martie, s-a luat și hotărârea de a se evacua total clădirea, pentru a permite efectuarea lucrărilor și a evita eventualele pierderi de vieți omenești.

O comisie similară constata, la 30 martie 1908, la fața locului, că „balconul de lemn în întregimea lui este putred, latura cu două etaje are pereții interiori și frontoanele ieșite din verticală. Bolțile de la ușile subsolului sunt dislocate, asemenea și plafonul boltit de la acest subsol, despre str. Baston, este lăsat, cușca de la gura pivniței este ieșită din verticală, ca și o boltă de la etaj, partea despre str. Baston⁸⁰. Toate acestea amenințau cu căderea. S-a decis, din nou, „evacuarea imobilului până la completa lui reparare și restaurare”. Sunt amintiți și chiriașii imobilului de la acea dată: S. Garfünkkel, Iosef Buck, Berl Marcovici, Aglae Gheorghioae, Domnica Step și Maria Constantinescu⁸¹.

La 27 iulie 1908, N. Cugler oferea indicații tehnice detaliate cu privire la modul în care trebuia consolidată și renovată clădirea, despre care se arată că a aparținut fostului Hotel „Moldova”⁸². S-a emis apoi autorizația de construcție nr. 19.947 din 1908, în care sunt precizate detaliile lucrărilor ce urmau a fi efectuate⁸³. La dosar este anexat și un plan pe ozalid: „Planul Hotelului Moldova cu magaziile din jur”, proprietatea erezilor defunctului I. Catargi. Clădirea apare apoi sub denumirea de *Magaziile de Manufactură*, ce aveau ca antrenor pe A. Bercovici.

N. Culger preciza, în rezoluția sa, că imobilul trebuie supus la reparații radicale; „trebuie să se prezinte un plan cu legendă și culori, pe baza căruia

⁷⁶ Ibidem, nr. 242, f.119v.

⁷⁷ Ibidem, nr. 242, f. 142v.

⁷⁸ Ibidem, nr. 242, f. 141-142v.

⁷⁹ Ibidem, nr. 242, f. 120.

⁸⁰ Ibidem, nr. 242, f. 140.

⁸¹ Ibidem, nr. 242, f. 149.

⁸² Ibidem, nr. 160v-161.

⁸³ Ibidem, f. 165-165v.

vom prescrie condițiile pe larg”⁸⁴. La 4 iunie 1908, același revenea cu precizarea că „Planurile trebuie efectuate la scară, cu datele complete și exacte, de asemenea se va arăta în culori porțiunile de reconstruit, toate acestea alcătuite pe baza unui studiu detaliat al acestei clădiri. N. Cugler”⁸⁵.

La 30 aprilie 1908, a fost depusă chiar și o plângere din partea unuia dintre locatarii clădirii, S. Gurfunken, în care se cerea „să fie dărâmată clădirea din str. Baston nr. 1, deoarece este în pericol și noi, jos iscăliții, ne temem să nu cază asupra noastră, avem copii mici și ne este teamă, deoarece în fiecare zi cade câte o cărămidă; astăzi chiar a căzut o cărămidă în capul copilei mele. Spunând toate acestea domnului Kalmuțki, care e încasator și încasează chirie, îmi răspunde că nu se strică (...)”⁸⁶.

La 30 iulie 1908, a fost eliberată autorizația nr. 16.560 domnului Gh. Calmuțchi, pentru imobilul din str. Langa nr. 1, proprietatea minorilor lui I. Catargi⁸⁷.

La 4 mai 1910, un alt proprietar, Rubin Bercovici, este cel care solicita Primăriei autorizația necesară pentru efectuarea lucrărilor la casa din str. Colonel Langa nr. 1 (fosta str. Baston)⁸⁸. Autorizația a fost emisă la data de 6 mai 1910⁸⁹.

Un alt proprietar al imobilului din spate, Isac Nachman (menționat pe coperta dosarului), solicita Primăriei să i se recunoască faptul că această clădire nu mai era folosită drept hotel (sau imobil de închiriat), ci ca depozit de confecții textile. Prin urmare, la data de 3 noiembrie 1934, ca urmare a unei verificări făcute la fața locului, era completat un Certificat, în care se arăta „în str. Colonel Langa, al nr. 1, la Hotel „Europa”, fost „Splendid”, proprietatea domnului Isac Nachman, s-a găsit în curtea hotelului două cotiugare și o camionetă încărcând marfă de manufactură, iar în camera 10, pe o masă lungă de 2 m, era așezată marfă și prin camerele 11 și 14 era asemenea depozitată marfă de manufactură, ceea ce demonstrează că a dat o altă întrebuințare hotelului”⁹⁰. Noul proprietar nu locuia la această adresă, ci pe str. Cizmăriei nr. 2⁹¹.

După cum se știe, acest imobil nu mai există astăzi, fiind demolat în anul 1998, cu prilejul amenajării curții noii Catedrale catolice.

⁸⁴ Ibidem, nr. 242, f. 142 v.

⁸⁵ Ibidem, nr. 242, f. 148. Indicații detaliate asupra lucrărilor ce urmau a fi făcute se află la f. 168-168v.

⁸⁶ Ibidem, nr. 242, f. 149.

⁸⁷ Ibidem, nr. 242, d. 175.

⁸⁸ Ibidem, nr. 242, f. 162.

⁸⁹ Ibidem, nr. 242, f. 170- 172.

⁹⁰ Ibidem, nr. 242, f. 253.

⁹¹ Ibidem, nr. 242, f. 254.

Fig. 10 Dughenele cu un singur nivel, din cealaltă parte a Mitropoliei (cca 1900). La acest regim de înălțime s-au raportat, la 1905, Dughenele Catargi-Mavrocordat. Poate fi remarcat pavajul din piatră cubică.

Concluzii

Imobilul din str. Ștefan cel Mare, nr. 18-20, la intersecția cu str. Colonel Langa este înregistrat pe Lista Monumentelor Istorice, IS-II-m-B-04071, la categoria „B”, fiind considerat de însemnătate locală. Evoluția istorică a proprietății de aici poate fi urmărită încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, câțiva dintre proprietari având o anumită rezonanță istorică. Proprietatea era situată pe Ulița Mare, lângă Mitropolia Veche, la răscrucea cu „ulița ce duce la Feredee”, devenit ulterior Ulița „Baston” (după un reprezentant al familiei Rosetti), apoi str. Colonel Langa. În secolele trecute această proprietate era mult mai întinsă decât în epoca modernă; ea cuprindea, pe lângă imobilul de la str. Ștefan cel Mare, terenul pe care s-a aflat Hotelul Moldova/Splendid/Europa și terenul alăturat, eliberat de clădiri, pentru a ermite accesul în incinta Episcopiei Catolice.

Casele vechilor proprietari, precum postelnicul Iane Hadâmbul sau Ilie Catargi, nu se aflau la strada Ștefan cel Mare, nici la str. Colonel Langa, ci mai în spate, cu grădină spațioasă în jur, potrivit obiceiului epocii. Vechile pivnițe ale casei din secolul al XVII-lea, dacă mai există, trebuie să fi fost amplasate în spațiul liber din incinta Episcopiei amintite. În planul incintei Episcopiei, realizat de Bayardi, la 1814, casele vechi trebuie căutate pe terenul inscripționat „Catargi” și nu pe colț, unde inscripționat numele „Raso”.

Pe arterele cu activitate comercială spațiul de la stradă era rezervat dughenelor, care erau, de regulă, închiriate de proprietari diverșilor negustori. S-a putut stabili faptul că pe locul imobilului aflat în discuție s-a aflat locanta (ospătăria) hanului construit, la 1830, de Ilie Popovici armeanul pe terenul logofătului Ilie Catargiu. Spațiul de cazare, hanul propriu-zis al lui Ilie Armeanul, a fost clădirea din spate, devenită mai târziu Hotel Moldova⁹² (1868) și Hotel Splendid/Europa (1926-1932). Acolo a locuit poetul Mihai Eminescu, pentru scurtă vreme, în anul 1886. Clădirea, consolidată pe la 1908, a fost demolată în 1998, cu prilejul amenajării curții noii Catedrale Catolice. O ultimă fotografie a acestei clădiri a fost publicată de Ion Mitican, într-o scriere recentă⁹³.

Memorialistul Ion Mitican insista, în lucrarea amintită, pe faptul că această clădire de pe strada Ștefan cel Mare, colț cu strada Colonel Langa este „fosta ospetie a Hanului Ilie Armeanu” (cea de la 1830) și că aceasta „trebuie păzită, căci este ultima relicvă de pe Ulița Mare”⁹⁴. În realitate, deși păstrează oarecum aspectul vechii locante, aceasta nu mai este clădirea originală a hanului. Ea a fost reconstruită din temelii la 1904, de către proprietarii de atunci, Eufrosina (Mavrocordat) și soțul ei, Ioan A. Catargi. Credem că această clădire ar trebui să poarte numele de „Catargi-Mavrocordat”. Clădirea actuală a fost retrasă pe noul aliniament impus de Primăria Iași prin planul său de urbanism de la 1900.

Este posibil ca actuala clădire să folosească pivnițe mai vechi, dar, în acest caz, beciurile ar trebui să se afle, parțial, sub strada Ștefan cel Mare, rămase pe vechiul aliniament, din secolul XIX.

Această clădire, cu rost comercial, având doar un parter înălțat, s-a aliniat la un regim de înălțime al zonei impus, în epocă (1900), de clădirile similare aflate în fața Mitropoliei: bolțile de piatră construite de Panaioti neguțător la intersecția cu ulița Baston și dughenele construite în cealaltă latură din fața Mitropoliei, spre Casa „Nicodim”. Astăzi, toate aceste clădiri fiind dispărute, au rămas ca reper de înălțime clădirile alăturate, din fața Bisericii Catolice.

---

⁹² După numele Băncii „Moldova”, care avusese imobilul sub ipotecă, devenind apoi proprietară a acestuia.

⁹³ Ion Mitican, *Ulița Mare din demult uitate vremi*, Editura Tehnopress, Iași, ediția II, f.a., p. 168.

⁹⁴ Ion Mitican, *op. cit.*, p. 169.

Catacombele castelului din Ardud în atenția serviciilor de informații românești (1934)

Alin Spănu

De-a lungul timpului, serviciile de informații au avut în atribuții culegerea de date privind siguranța națională, elaborarea de materiale analitice pentru beneficiarii legali, identificarea și anihilarea spionilor inamici, prevenirea unor mișcări sociale de amploare prin stimularea și exacerbarea unor nemulțumiri ș.a. Printre altele, serviciile de informații s-au implicat și în documentarea unor probleme aparent conexe cu domeniul de activitate, dar care, în anumite circumstanțe, puteau deveni volatile pentru siguranța statului. Un asemenea caz s-a petrecut în 1934, când Secția a II-a Informații din Marele Stat Major și Serviciul Secret de Informații au conlucrat pentru elucidarea unui caz imobil.

În a doua parte a anului 1934, un oarecare Grigore Maroși, de profesie zidar, s-a adresat Ministerului Apărării Naționale cu cererea de a primi 200.000 lei, pentru a arăta tunelele și catacombele de sub castelul din Ardud, care aveau legătură cu castelul din Medieșul Aurit, cu Carei și cu Satu Mare. Conducerea Ministerului Apărării Naționale a trimis cererea lui Maroși către Secția a II-a Informații din Marele Stat Major, pentru verificarea autenticității acesteia. La rândul său, după cercetări primare efectuate în colaborare cu Garnizoana Satu Mare, Secția a II-a Informații a cerut și Serviciului Secret de Informații să efectueze cercetări „discrete în această chestiune”¹.

Localitatea Ardud (20 km sud de Satu Mare) este atestată documentar în anul 1215, deci existența ei poate fi datată cu cel puțin un secol înainte. Denumirea vine din limbile germană (erdeed) și ungară (erdöd), care înseamnă „pădureni”, ceea ce atestă mari întinderi de vegetație în zonă. Proprietari ai unor domenii întinse în regiune au fost familiile Balc și Drag (urmașii lui Dragoș, primul descălecător al Moldovei), comiți ai Maramureșului. Maghiarizați sub denumirea de *Drágfi*, aceștia vor deține Ardudul

---

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații (în continuare: PCM-SSI), dosar 2/1931, vol. 1, f. 122.

până în 1555, când ultimul proprietar a decedat fără urmași. La jumătatea secolului al XV-lea, familia Drágfi din Beltiug a primit permisiunea de a construi o cetate de apărare la Ardud. Bertalan Drágfi (1447–1501), ales voievod al Transilvaniei (1493–1499), va construi prima cetate la Ardud, în deceniul nouă al secolului al XV-lea, de plan poligonal și cu bastioane de colț². Peste un secol, localitatea devine un centru al mișcării calvine din regiune, unul dintre lideri fiind Gáspár Drágfi, judecător regal al comitatelor Crasna și Solnacu de Mijloc, dar și ctitor al gimnaziului reformat din Satu Mare. În 1545, familia Drágfi a construit o biserică romano-catolică, dar aceasta va fi preluată de calvini și aici va avea loc primul sinod al protestanților din Ungaria.

Noii proprietari ai domeniului, inclusiv cetatea, au devenit conții Karolyi, care s-au preocupat de a dezvolta regiunea și a-și construi locuințe la nivelul rangului. În 1630, Alexandru Karolyi a construit un castel, refăcut peste un secol și restaurat masiv, în 1896, în stil neogotic.

Cele mai multe legende privind castelul din Ardud datează din timpul lui Francisc Rakoczi al II-lea (1676–1735), conducătorul războaielor împotriva Imperiului habsburgic (1703–1711) și principe al Transilvaniei (1704–1711). Rakoczi s-ar fi ascuns în cetatea Ardudului și ar fi utilizat tunelele către castelul Lonyai din Medieșul Aurit și Satu Mare, prin care își trimitea soldații, care ieșeau în spatele trupelor habsburgice. Fiind trădat de

² Unele detalii despre evoluția cetăților și a proprietarilor din Satu Mare, în Iosif Țiproc, *Conace, oameni, destine*, Editura Solstițiu, Satu Mare, 2007.

fiica sa, Rakoczi ar fi blestemat-o să trăiască veșnic în catacombe, până va fi sărutată de trei ori³.

Un alt mit îl are în prim plan pe haiducul Pinteza Viteazul care, fiind urmărit de habsburgi, s-ar fi refugiat în tunelele de sub Satu Mare și ar fi ieșit la suprafață „la poalele cetății din Ardud, după un periplu de aproximativ 15 km”⁴.

În 1847, în capela castelului, s-au căsătorit poetul Sándor Petőfi și Julia Szendrei, fiica intendentului cetății, iar acest moment a fost immortalizat printr-un monument.

La finalul Primului Război Mondial, trupele române au ocupat castelul, aflat într-o stare avansată de degradare, aici fiind cazate unități militare sau de jandarmi. Ulterior, castelul a rămas nelocuit, pustiu, în paragină și a alimentat legendele create în timp prin gura localnicilor care vizitau, din când în când, ruinele.

La sfârșitul anului 1934, Serviciul Secret de Informații a delegat un agent să meargă pe teren și să facă dovada afirmațiilor lui Grigore Maroși. Într-un mod profesionist, agentul a discutat cu mai mulți oameni, a realizat fotografii ale castelului din Ardud și a întocmit schițe cu tunelele și catacombele, atât cele reale, cât și cele estimate de zvonurile publice și alimentate de miturile create în timp. Cea mai bună dovadă a inexistenței unor tunele între Ardud, Medieșul Aurit, Carei și Satu Mare a reprezentat-o monografia localității Carei, autor Eble Gabriel, apărută în 1910, care precizează: „Lângă Capela Sf. Treime se află așa-zisa «pivnița mare». Despre aceasta, în popor, se crede că datează din timpul lui Rakoczi și pentru aceea i se mai zice și «pivnița Rakoczi», la sfârșitul căreia se zice că s-ar găsi acel tunel care, în vechime, lega cetatea Carei cu Ardud. Această părere este complet greșită și fără nici o bază”⁵. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, contele Iosif Karolyi și-a propus construcția

³ Pentru mai multe detalii, a se consulta: Dan Anghel, *Legenda de la Ardud: fantoma fiicei lui Francisc Rakoczi al II-lea din pivnița cetății*, la adresa www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/legenda-ardud-fantoma-fiicei...; *Legenda cetății Ardud: cine se aventurează să sărute de trei ori chipul fantomei* (21 decembrie 2011), la adresa www.antena3.ro/turism/legenda-cetatiei-ardud...

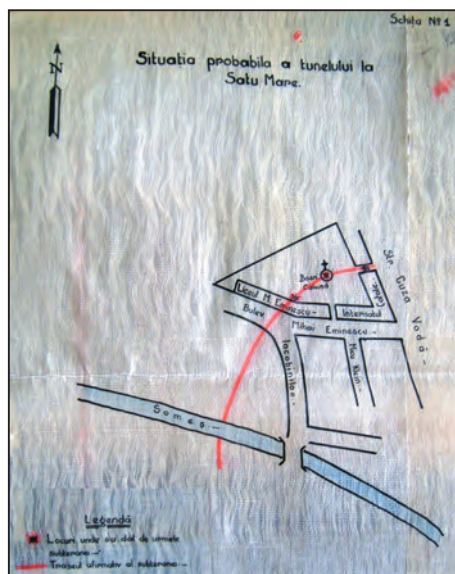
⁴ *Arheologii au desființat un mit vechi de trei secole* (20 iunie 2009), la adresa <http://stirile.rol.ro/arheologii-au-desfiintat...>

unei pivnițe de 600 m lungime. În 1801, au început lucrările la latura de vest (200 m), la 10 m adâncime. În anul următor au demarat lucrările pentru celelalte laturi, însă decesul contelui a dus la stoparea construcției. Tunelul spre Ghenci era, de fapt, un canal de scurgere, de 140 m lungime, pentru apa infiltrată în pivniță.

Agentul Serviciului Secret de Informații a propus ca Garnizoana Satu Mare să efectueze lucrări în câteva puncte, pentru a verifica dacă, într-adevăr, există un tunel între Carei și Huta, iar la Ardud, prin desfundarea subteranelor inundate, să se clarifice dacă „sunt lucrări cu întindere mărginită sau sunt în legătură cu altele din alte localități”⁶. De asemenea, agentul a raportat și despre presiunile pe care Grigore Maroși le efectua asupra Ministerului Apărării prin intermediul senatorului de Satu Mare, pentru a primi suma solicitată, „din pretențiile căreia spune că nu cedează absolut nimic”⁷. Nu credem că Maroși a primit suma solicitată sau vreo altă sumă, atâta vreme cât s-a dovedit inexistența unor tunele care să facă legătura între diferitele cetăți, castele și orașe din județul Satu Mare.

Dar legendele nu mor repede și nici ușor. În 1961, un bătrân de 87 de ani, Vereș Pal, a afirmat că «pivnița lui Rakoczi» „este întunecată și foarte lungă, are mai multe ramificații”⁸. Acest tunel ar fi avut trei intrări: una la cetatea din Ardud, a doua lângă capela de pe Lyukashalom (pe partea dreaptă a șoselei Carei – Ghenci) și a treia a castelul din Carei. Și mai recent, în mileniul III, mitul persistă: Ioan Hotea din Satu Mare a declarat (în 2010) că „tunelul era folosit de nobilime pentru a fugi din calea cotropitorilor. Din Medieșul Aurit se putea ajunge la Ardud, iar de acolo la Carei. Ba mai mult, tunelul a fost folosit și de Pinteza Viteazul după ce a evadat din închisoarea Sătmăruului”⁹.

Situația probabilă a tunelului de la Satu Mare

⁵ ANIC, fond PCM-SSI, dosar 2/1931, vol. 1, f. 118.

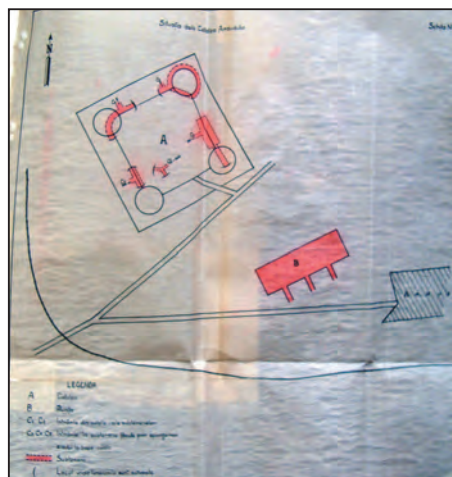
⁶ Ibidem, f. 120-121.

⁷ Ibidem, f. 121.

⁸ *Legenda „pivniței lui Rakoczi”*, la adresa www.viziteaza-satumare.com/ro/news/legendele-pivnitei...

⁹ Rodica Hepcal, *Tunelul secret de sub oraș*, în cotidianul „România Liberă”, 22 aprilie 2010.

Mai aproape de zilele noastre, arheologii care au cercetat zona au ajuns la concluzia inexistenței unor tunele atât de întinse, acestea fiind, mai degrabă, canalizări construite la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Vestea bună este că, în decembrie 2011, după doi ani de la începere, s-au finalizat lucrările de refacere și restaurare a cetății din Arduș și a castelului Karolyi din Carei, care pot fi vizitate și admirate la adevărata lor valoare.

Situația de la cetatea Arduș

Anexa 1

Ministerul Apărării Naționale
Marele Stat Major
Secția a II-a, Biroul 2

Nr. 200.66
27 noiembrie 1934

către Serviciul S.

Am onoare a face cunoscut următoarele:

Maistrul zidar Maroși Grigore din Satu-Mare face o ofertă Ministerului Apărării Naționale ca, în schimbul sumei de 200.000 lei, să dea lămuriri asupra unui tunel care ar trece prin Huta – Tășnad – Carei – Arduș – Satu-Mare – Medieșul Aurit. Oferta a fost trimisă Garnizoanei Satu-Mare pentru a face investigații și a cerceta seriozitatea ei. Din darea de seamă a Garnizoanei Satu-Mare rezultă că, în adevăr, tunelul există și că oferta individului Maroși Grigore pare serioasă.

Vă rugăm să binevoiți a dispune întreprinderea cercetărilor discrete în această chestiune, raportându-ne apoi rezultatul până la data de 10 decembrie 1934, când să se înapoieze și corespondența anexată.

p. șeful Secției a II-a, /ss/ lt. col. Tr. Georgescu
șeful Biroului 2, /ss/ mr. I. Ciocan

(*Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar 2/1931, vol. 1, f. 122*)

Anexa 2

Serviciul S

Nr. 2504

15 decembrie 1934

către

Marele Stat Major

Secția a II-a, Biroul 2

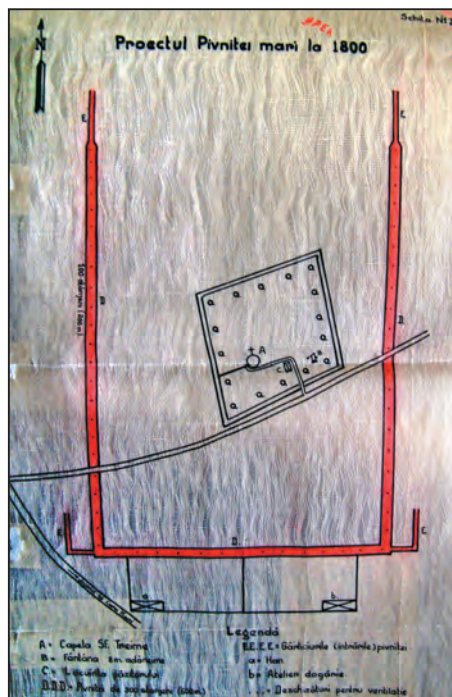
La nr. 20.066 din 17 noiembrie 1934.

Am onoarea a comunica că, din investigațiile făcute de acest serviciu în unele din localitățile prin care ar trece tunelul despre care tratează prezenta, s-au constatat următoarele:

Maistrul zidar Maroși Grigore, cel cu oferta, printre altele a declarat agentului nostru că, pentru prima oară, a luat la cunoștință de existența acestui tunel la etatea de 16-17 ani (încă înainte de război), cu ocazia săpării fundamentelor unor clădiri ce s-au construit la acea dată, fără a voi să precizeze ce anume clădiri. Când s-a dat peste zidăria tunelului nimeni n-a știut ce este și nici n-a avut curajul să intre, singur el a intrat printr-o spărtură făcută în zidul tunelului, aceasta în urma unui pariu făcut cu un alt lucrător. Atunci a stat puțin în tunel, neputându-și lumina drumul decât cu chibrituri, însă și-a dat seama că este o lucrare mare.

Existența acestei lucrări este confirmată, de asemenea, și de un servitor de la convictul catolic, anume Ștefan, care arată precis locul unde se poate da peste această lucrare, deoarece a văzut-o în anul 1913, când s-a construit actualul liceu Mihai Eminescu și internatul catolic. Această afirmație corespunde cu a lui Maroși, cu deosebire că acesta din urmă fiind interesat, nu voiește să spună ce anume clădiri s-au construit pe timpul cât a văzut tunelul. Deci, faptul fiind confirmat din două surse deosebite, trebuie să fie întrucâtva crezut.

Ulterior, Maroși vizitând cetatea de la Ardud a dat și acolo de un tunel cu o întindere mare sub pământ și care, în urma direcțiilor ce urmează, l-a făcut să presupună că este în legătură cu cel de la Satu-Mare. Acest lucru declară că l-a verificat ulterior și s-a confirmat întocmai. Maroși mai declară că în tunel se poate intra și prin Satu-Mare și prin cetatea Ardud și are toate

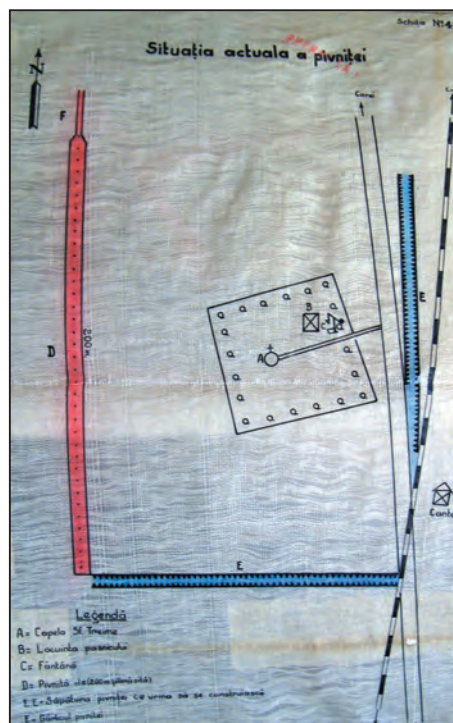

Proiectul pivniței mari la 1800

motivele să creadă că este în legătură și cu Careii Mari, cetatea Medieșul Aurit, lucru care, însă, nu l-a verificat încă. Făcându-se cercetări de agentul nostru la cetatea Ardud s-au găsit cele arătate în schița nr. 2. În special pare interesant tunelul de la intrarea C2 care, deși după un parcurs de 12-15 m este astupat, totuși pe această mică distanță are o diferență de nivel de 4-5 m, de unde se poate deduce că pe aici se poate ajunge, eventual, la tunelul care ar pleca de la cetate și, probabil, și în pivnița B.

Din investigațiile făcute în sat printre locuitori s-a aflat de la un om bătrân că cetatea este în legătură cu pivnița ce se găsește cam la 200 m Est de cetate. Acest lucru îl știe din următoarea întâmplare: îndată după intrarea armatei române în Transilvania, în cetate, care atunci mai avea vreo câteva încăperi bune de locuit, s-a instalat postul de jandarmi. Jandarmii explorând subteranele cetății au găsit intrarea în pivnița unde se păstrează vin de contele Karolyi și de unde, regulat, furau vin. Faptul fiind observat, jandarmii, în urma unei pânde puse în pivniță, au fost prinși asupra faptului, iar pentru a se împiedica pe viitor furtul, oamenii contelui au astupat toate subteranele.

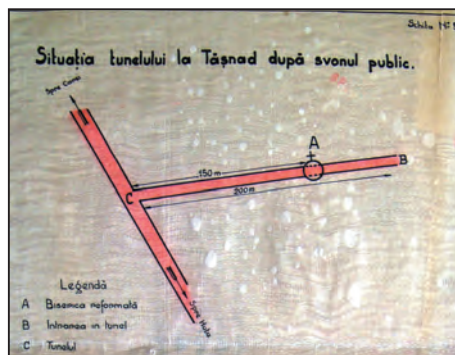
Investigațiile făcute la Careii Mari au dat un rezultat mai pozitiv. La locul indicat în darea de seamă a Garnizoanei Satu Mare, în imediata apropiere a Capelei Sf. Treime, s-a găsit într-adevăr o intrare a unei subterane. Explorând această subterană, agentul nostru a găsit un fel de pivniță cam de 200 m lungime. Investigațiile făcute mai departe la Careii Mari au dus la descoperirea unui extras din monografia localității Careii Mari scrisă de Eble Gabriel și apărută în 1910 la Budapesta. Reproducem întocmai acest extras referitor la această pivniță: „Lângă Capela Sf. Treime se află așa-zisa «pivnița mare». Despre aceasta, în popor, se crede că datează din timpul lui Rakoczi și pentru aceea i se mai zice și «pivnița Rakoczi», la sfârșitul căreia se zice că s-ar găsi acel tunel care, în vechime, lega cetatea Carei cu Ardud. Această părere este complet greșită și fără nicio bază. Contele Karolyi Iosif

Situația actuală a pivniței

a început clădirea acestei pivnițe în formă de pătrat în jurul capelei. Aceasta ar fi trebuit să fie o pivniță lungă de 300 stânjeni (600 m.). În 1801 s-a început construcția laturii de vest la 5 stânjeni (10 m.) adâncime și în 1803 a fost deja gata această latură de 100 stânjeni (200 m.) lungime, precum și cele două gârlici de câte 25 stânjeni (50 m.). Pivnița este făcută din cărămidă și puternic boltită. Interiorul este de 3 stânjeni (6 m.) lățime și 1,5-1,6 stânjeni (3,50 m.) înălțime. Are 25 deschizături pentru aerisire, iar gârlițele 13. Încap în ea pe trei rânduri 600 butoaie a câte 8 ocale, de obicei însă nu se păstra aici decât 3500 ocale de vin. În 1802 s-a început săparea și a celorlalte două laturi ale pivniței, dar zidirea pivniței, din cauza morții contelui Karolyi Iosif, s-a întrerupt. Aceste ramuri săpate numai poartă astăzi numele de «ascunzătoare».

Situația tunelului la Tășnad după zvonul public

În partea gata construită s-au săpat și două puțuri de absorbție de câte 7 stânjeni (14 m.) adâncime, pentru colectarea apei infiltrată în pivniță. De abia au trecut însă trei ani și pivnița s-a umplut cu apă, pentru scurgerea căreia s-a construit un canal de 70 stânjeni (140 m.) lung, care merge în direcția Ghenci, având o diferență de nivel de trei picioare. Nici așa pivnița însă nu a putut fi întrebuințată și a fost părăsită în voia soartei. Lângă drumul ce duce la Ghenci se găsea hanul și atelierul de dogărie. Astăzi despre acestea nicio urmă nu mai este”.

Astăzi din pivniță mai există latura de vest, aproape în bună stare, numai gârliciul de la capătul de sud a fost astupat. Mai departe se vede bine groapa rezultată de pe urma săpăturii laturilor de sud și est a pivniței și, din loc în loc, se vede și zidăria canalului de scurgere, despre care se vorbește în citatul de mai sus, construit în groapa făcută pentru latura de sud a pivniței. Din cele de mai sus se vede că toată lucrarea are o întindere mărginită și nici într-un caz nu este în legătură cu vreun tunel.

La Tășnad situația este cam analogă cu cea de la Carei. Schița arată situația așa cum ea ar rezulta din zvonurile ce circulă printre populație, dar și situația reală, adică o pivniță cu dimensiunile exact ca din darea de seamă a Garnizoanei Satu-Mare. Că, într-adevăr, această pivniță este construită dintr-o porțiune a tunelului ce ar lega Careii Mari cu Huta nu se poate spune decât dacă s-ar dărâma pereții de la capetele pivniței și s-ar verifica acest lucru.

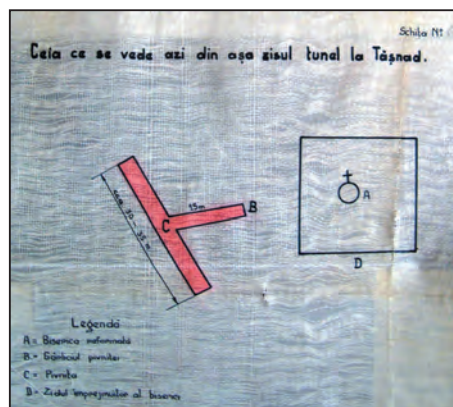
Este adevărat că în toată regiunea, printre populație, circulă fel de fel de legende asupra existenței tunelurilor care leagă diferitele cetăți și localități, însă date precise nu știe nimeni și mai mult ca sigur că toate sunt produsul fanteziei, având însă ca bază lucrările subterane existente, dar mărginite ca întindere, după cum s-a arătat mai sus. Totuși, pentru a se căpăta o certitudine, credem că ar fi bine să se dea ordin Garnizoanei Satu-Mare să execute săpături în punctele însemnate, în special în punctul de lângă liceul Mihai Eminescu și în cazul că, într-adevăr, se dă peste vreun tunel, să se facă explorarea lui. La fel la cetatea Ardud, prin desfundarea subteranelor s-ar putea face completa lor explorare, stabilindu-se cu precizie dacă sunt lucrări cu întindere mărginită sau sunt în legătură cu altele din alte localități.

Tot în legătură cu această afacere mai menționăm că zidarul Maroși Grigore s-a adresat și dlui Dragoș, senator de Satu-Mare, pentru a-și valorifica, prin intervenția acestuia, oferta sa, din pretențiile căreia spune că nu cedează absolut nimic.

O dată cu prezenta se înapoiază și corespondența originală.

șeful Serviciului S, /ss/ Mihail Moruzov

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond *Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații*, dosar 2/1931, vol. 1, f. 116-121)

**Ceea ce se vede azi
la așa-zisul tunel de la Tășnad**

Migrația obiectelor. Imaginea talciocului-muzeu din anii „democrației populare” în literatura autobiografică românească*

Andi Mihalache

Din spusele Doinei Uricariu, deducem că la talciocul bucureștean de după 1947 ajunseseră și obiecte de patrimoniu de la Peleş¹. Interesant este că se găseau și cumpărători, deși, prin achiziționarea acelor lucruri, ei nu-și mai procurau însemnele unui statut superior, noua semiotică socială renunțând aparent la vechii săi semnificanți (obiecte de artă, porțelanuri, mobile Biedermeier). Apoi, în interviul pe care poeta îl lua în 1991 lui Radu Bogdan, secretarul comisiei ce inventariase bunurile Casei Regale în prima parte a anului 1948, intrau în discuție așa-numitele O.V.-uri, obiectele de vitrină². Poeta insistând pe înstrăinarea unor capodopere pe care monarhia ni le lăsase, Bogdan tinde să pună pe alocuri câte un „bemol”: nu toate exponatele meritau muzeificate, ba, mai mult, unele părându-i chiar kitschuri³, sau că la data evaluării lor nu erau încă bine cotate, cazul Jugendstilului fiindu-i la îndemână pentru a se apăra⁴. Radu Bogdan omite însă esențialul: un artefact oarecare putea fi irelevant din punct de vedere artistic, dar comporta totuși

---

* Prima parte a acestui studiu, intitulată „Înainte și după comunism: textualizarea decorurilor interioare în literatura autobiografică din România”, a fost publicată în volumul *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, p. 943-958. Cea de a doua, „Obiectul, decorul, povestirea. Literatura autobiografică românească – o sursă a studiilor patrimoniale?”, urmează să apară în *Historia Universitatis Iassensis*, III/2012. Rândurile de față, reflectând o cercetare încă în curs, formează deci partea a treia a studiului nostru.

¹ Doina Uricariu, *Scara Leilor*, vol. II, Polirom, Iași, 2011, p. 227.

² Potrivit raportului întocmit de George Oprescu și Radu Bogdan, la Peleş, Pelișor și Foișor, se inventariaseră 651 de asemenea obiecte. Iată și definiția dată atunci acestor lucruri: „[...] obiecte de vitrină comportând un caracter artistic sau indicând o valoare comercială ridicată, precum: bijuterii de familie, medalioane, miniaturi, decorații, bibelouri” (*Ibidem*, p. 274).

³ *Ibidem*, p. 261-262.

⁴ *Ibidem*, p. 249. Doina Uricariu îl contrazice, afirmând că sculpturile de mici dimensiuni aveau din nou căutare pe piața artelor, poeta refuzând ideea că în patrimoniul casei Regale existaseră kitschuri (*ibidem*, p. 262).

o valoare istorică certă, doar pentru că se aflase, decenii la rând, în preajma unor regi ai României⁵. De fapt, tâlcul convorbirii dintre cei doi stă altundeva, în deprecierea morală și nu estetică pe care comunismul o impusese O.V.-urilor. Erau puse la colț din perspectivă ideologică nu pentru ar fi fost de prost gust, ci pentru că metonimizau un întreg eșafodaj de maniere, gusturi și sociabilități prohibite sub „democrația populară”. Amorașii durdulii din interioarele burgheze scandalizau acum prin starea de tihnă retractilă și de autonomie calmă pe care o sugerau în continuare, sfidând pe tăcute un regim ce accelera la maxim timpul istoriei. Bibeloul nu era urât ca exponent al artelor decandente, ci ca apanaj al unei „atitudini neprincipiale”, de auto-sustragere și de conciliere cu sinele: individualismul mic-burghez!

În dialogul său cu Eugen Stănescu, Lucian Boia arată că „obsedantul deceniu” fusese o perioadă de mare prigoană asupra obiectelor decorative, văzute dintr-o dată ca niște futilități sacrificabile. „S-a vândut atunci foarte mult din casă. Mergeam la talcioc, eram copil, dacă știți de talcioc. – *Am auzit de talcioc dar nu am mai prins...* – Era, pe la marginea Bucureștiului, un târg unde oamenii își puteau vinde diverse lucruri, iar mama mea a vândut enorm acolo, mai ales servicii de porțelan. Trebuia să o facă, altfel nu ne-am fi descurcat”⁶. Multe din aducerile aminte poposesc succint în epoca talciocului, dar nu știm cu precizie motivele pentru care acel comerț al supraviețuirii reapare constant în rememorările actuale. Nevoia de a vinde acolo bunuri de preț reflectă oare un fenomen social pregnant în anii ’50 sau este un loc comun, un *ready made* literar ce înnobilează retroactiv memorialistul? Bănuim totuși că momentul înstrăinării acelor lucruri nu fusese chiar atât de bine conștientizat, abia după 1989 dându-i-se o aură de noblețe ingenuncheată: ea ne ridică puțin deasupra contemporanilor care nu își permit asemenea amintiri.

Publicând istoria dialogată a unei străzi din București, Irina Nicolau ilustra definirea locului prin intermediul proprietarului:

Casa de la numărul 1 este cunoscută în general ca fiind „casa Necula”. Deci, nepotul generalului Magheru! El era arhitect, nevastă-sa profesoară de desen, cred. Aveau o casă foarte frumoasă, boierească, cu lucruri bune înăuntru, și

⁵ „[...] pianul Steinway al Reginei Elisabeta, pianul alb, pictat cu motive pastorale rococo, ajunsese la Ateneu, la subsol, mutat de la Palatul Cotroceni. De unde a fost readus la Cotroceni după o vreme și, în 2009, când am lucrat la albumul bilingv *Palatul Cotroceni*, scris de arhitectul Niculae Vlădescu și inginerul Petre Badea, îl restaurau, în fine. Pianul alb Steinway cu acei *putti* rozalii și ghirlandele de flori vesele și inocente trona în Salonul florilor, ireal, precum un instrument muzical uriaș, făcut din vată de zahăr” (*Ibidem*, p. 228).

⁶ *Istoriile mele. Eugen Stancu în dialog cu Lucian Boia*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 58.

împărțită în două. Cred că au împărțit-o de frica naționalizării, ca să fie salvată. În felul ăsta au rezultat două apartamente, care au rămas proprietate particulară tot timpul⁷.

Cele mai intense și mai temeinice inventarii ne sunt prilejuite de momentele când obiecte cu care coexistam, până nu demult, în virtutea inerției, ne sunt smulse cu forța. Dacă relaționarea cu acele lucruri era, până atunci, mai mult subînțeleasă, brutală despărțire de ele, uneori de-a dreptul spectaculoasă, devine un reper autobiografic. Așa se întâmplă, în noiembrie 1949, cu biblioteca și apartamentul lui Eugen Lovinescu, devalizarea locuinței din Bulevardul Elisabeta fiind relatată în corespondența Ecaterinei Bălăcioiu. Suspansul nu e aici înrudit cu surpriza, totul fiind descris mai mult ca o întâmplare cotidiană și previzibilă decât ca una ieșită din comun. Căci a tresări atunci când auzai soneria devenise un reflex al acelor vremuri: „Era duminică și, pe când stăteam liniștită în casă, vrând să-mi savurez dimineața liberă, sună cineva la ușă, întrebând de proprietar. Ies și văd o comisie care-mi spune că nu ești în regulă cu pașaportul, că-l ceruseși pentru șase luni și sunt deja doi ani de când ai plecat și tot nu te-ai întors. [...] Pe scurt, am asistat de la ora 8 la ora 2 la inventarul făcut bibliotecii și întregii case, care va trece în posesia statului. Se confiscă și bunurile mele, adică mobilele, totul, totul, pentru că nu am acte doveditoare că proprietara sunt eu”⁸. Povestea trimisă fiicei sale la 24 noiembrie 1949 reîncepea în alte scrisori, cum este cea din 2 decembrie, terminată însă două zile mai târziu. Eroii principali sunt „doi domni și un milițian”, care îi sună la ușă după același tipic al luării inamicului pe nepregătite, adică „sâmbătă dimineață, la opt fără un sfert, sună la ușă”, scria fosta soție a lui Lovinescu. Și adaugă: „[...] au început să inventarieze sufrageria până la ultima linguriță – mobile, farfurii, șaluri, pendula, cel mai mic vas, covoarele. Auzeam, din când în când: 1,40 m pe 3 metri, 10 linguri, 13 farfurii de porțelan. Degeaba interveneam: «Dar,

⁷ Irina Nicolau, Ioana Popescu, *O stradă oarecare din București*, Editura Nemira, București, 1999, p. 132. De obicei mai insensibil la trecerea anilor, *spațiul* era convertit aici în *timp*. Era „îmbătrânit” prin includerea lui într-o istorie de familie care nu începea cu primul proprietar al casei, ci cu înaintașii săi celebri. În cazul de față, strămoșul de referință era generalul Gh. Magheru, actor principal în revoluția de la 1848. Posteritatea lui înnobila atât biografiile urmașilor săi, cât și lucrurile pe care aceștia le lăsasera în urmă. Casele de acest gen aglutinau așadar poveștile cât mai multor oameni, pe care rememorările târzii le pun în legătură cu respectiva clădire. Onomastica locuitorilor structura așadar topografia culturală a unei asemenea ulițe.

⁸ Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica (1947-1951)*, traducere de Gabriela Creția, prefață, cronologie și note de Astrid Cambose, Editura Humanitas, București, 2012, p. 272.

tovarășe, acesta este al meu». «Arătați factura». Inutil să te aperi de brutalitatea lor agresivă, tăioasă. [...] Pe urmă a sunat iarăși și au sosit două cozi de topor, foști anticari; s-au apucat să răsfoiască, să cotrobăie prin cărți, de parcă ar fi fost la ei acasă. [...] Îți dai seama: cinci camioane cu cărți în fața casei; studenții care treceau pe acolo, ieșind de la Universitate – am auzit că erau persoane care plângeau –, șopteau: «Confiscare... biblioteca lui Lovinescu». [...] Spre amiază, în aceeași zi, expertul pentru tablouri. Trecând prin fața portretului tău de Tonitza, s-a dovedit mai sensibil, mai uman; cum, în sfârșit, începuseră să-mi curgă lacrimile, în tăcere, s-a întors spre mine spunându-mi: «Când era mică?» «Da», i-am răspuns. «Păstrați-l», a zis și, către celălalt: «Portret de familie» – și apoi tu la 4 ani, pictură de Pica [sora Cellei Delavrancea], și alte două tablouri mici mi-au rămas. În rest, au inventariat tot: măsuța din lemn de trandafir, biroul tău Biedermeyer... tot, tot⁹. O stare de fapt era ridicată la nivelul uneia de drept abia în primăvara anului 1950, când, în urma decretului de naționalizare din 19 aprilie 1950, statul confisca, printre altele, „imobilele abandonate de proprietarii lor”, împreună cu bunurile din ele¹⁰. Măsura ar fi vizat pe „absenteiști” de felul Monicăi Lovinescu, dar în realitate era o răzbunare pe familiile acestora, dat fiind că mobilele rechiziționate erau bunuri personale ale Ecaterinei Bălăcioiu și nu ar fi trebuit să facă obiectul „naționalizării”¹¹. Din administratoare a averii lui Eugen Lovinescu, bătrâna se transforma într-o magazioneră a aceluși imobil. Și, subliniind fără să vrea grotescul situației, noul stăpân al casei îi permitea totuși fostei doamne Lovinescu să ia la dânsa în cameră aparatul de radio.

Când nu ne mai putem reprezenta o epocă oarecare în termeni autoreferențiali, începem să vorbim despre lucrurile pe care aceasta ni le-a lăsat sau, dimpotrivă, le-a făcut să dispară¹². Or, pentru a sugera schimbarea severă adusă de comunism, memorialiștii înlocuiesc deseori reconstituirea faptelor

⁹ *Ibidem*, p. 273-274, 279.

¹⁰ Mai mult chiar, articolul IX stipula „Se pedepsesc cu 5-10 ani muncă silnică și cu confiscarea averii cei care vor vătăma, distruge sau înstrăina, prin orice mijloace, bunuri sau instalațiuni supuse naționalizării”. Vezi *Decret pentru naționalizarea unor imobile din 19 aprilie 1950*, publicat în Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu, *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu Dej (1945-1965)*, Editura Humanitas, București, 2009, p. 58.

¹¹ Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *op. cit.*, p. 272. Este vorba de notele de subsol 1 și 2, întocmite de Astrid Cambose, cu o mică eroare de paginatie în ceea ce privește trimiterea la decretul din 19 aprilie 1950.

¹² Adrienne D. Hood, „Material Culture: The Object”, in Sarah Barber, Corinna M. Peniston-Bird (eds.), *History Beyond the Text. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources*, Routledge, London and New York, 2009, p. 149.

cu descrierea amănunțită a unor obiecte: furate, confiscate, abandonate, duse în pod, ascunse pe la rude sau vândute chiar de proprietari, la talcioc, pentru mâncare. În scenariul autorecuperării de sine, obiectele acestea sunt niște „semiofori” (K. Pomian), alegorizând fie sfârșitul lumii vechi, fie inadecvarea la aceea nouă. Ele ne fac verosimilă drama lui Șerban Cioculescu, despre a cărui pauperizare ne reamintește fiul său Barbu, într-un dialog cu Monica Pillat: „Tata a făcut multă vreme anticariat, «pe picior» – cumpăra și vindea cărți, dar, din păcate, multe erau chiar ale lui. [...]. Ca să ne putem cumpăra hrana, tata și-a vândut colecțiile. Și avea colecții foarte bogate: de manuscrite, de autografe, de scrisori, de stampe”¹³.

Descoperim istoria exact în acele locuri în care ea nu dă semne că s-ar afla. De altfel, întregul nostru demers poate fi rezumat de însemnările lui Ștefan Racoviță, a cărui confesiune se axează, la un moment dat, pe *amintirea tablourilor lipsă*, pe locurile goale dintr-o cameră sordidă, din Câmpulung Muscel, unde familia sa (aflată cândva în anturajul prințesei Ileana) primise domiciliu forțat (1949-1954).

Pe pereți nici un tablou, nici o fotografie, scria memorialistul. Acestea au apărut ceva mai târziu, când verișoarele mamei din Elveția au început, rareori, să ne trimită câte-un „pachet”. [...] Uneori, în afară de alimente mai găseam și câte un calendar ilustrat cu fotografii în culori: munți, peisaje și orașe, toate din Elveția. Așa au apărut într-un târziu lipite pe pereți fotografiile tăiate din calendarele primite. Au fost singurele „tablouri” la îndemână. [...] Mai ales lipsa tablourilor pe pereții despuiați, în mintea mea de copil, indispensabile într-o locuință normală, m-au marcat durabil. Aveam încă în minte și în ochi interioarele în care trăisem înainte de expropriere, cele ale casei părintești, ale celor două perechi de bunici, ori ale unor familii înrudite ori prietene. [...] Cărți erau peste tot, dar și obiecte de artă, tablouri, elementul decorativ primul văzut într-un interior, sculpturi, statuete, bibelouri, lămpi frumoase, bijuterii lăsate la vedere și nu ținute în casa de bani, argintărie folosită zilnic, și ce-o mai fi fost¹⁴.

Din tânjirile sale de copil, învățăm că postumitatea unui lucru pierdut întreține memoria ambientului din care acesta provenea mult mai bine decât o făcea prezența lui constantă, de la sine înțeleasă și, de aceea, neglijată. Identificarea spontană cu trecutul unui obiect, smuls intempestiv din sânul tabieturilor tale, apare și în convorbirea Monicăi Pillat cu Ioana Celibidache. Cea din urmă redă, în câteva replici, cele suferite de familia sa:

¹³ Monica Pillat și Barbu Cioculescu, *Povestind despre atunci*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 128.

¹⁴ Ștefan Racoviță, *Scene din viața unui dușman de clasă*, Editura Curtea Veche, București, 2010, p. 36-37.

– Ți-am spus că noi, la început, stăteam într-o casă mare, cu mobilă minunată, ca pe vremuri. Dar impozitele și cheltuielile de întreținere crescuseră atât de mult, încât tata a trebuit să vândă proprietatea și ne-am mutat într-un apartament, în strada Lascăr Catargiu. După plecarea mea, comuniștii au venit să-l scoată pe tata de acolo. Dar el a spus că nu pleacă fără biroul lui stil Louis XVI. Striga la ei: „Hoți ce sunteți! Vreți să mă închideți pe mine? Voi trebuie să fiți închiși, că voi furați!” L-au dat afară fără birou, bineînțeles, dar nu l-au arestat. [...]

– Din ce trăiau ai tăi?

– Ca toate prietenele ei, foste cucoane, mama se ducea la talcioc să vândă pe nimic jobenele, pelerinele, ghetrele tatei, tablouri de Grigorescu, Luchian, Andreescu, bijuterii. Iarna se vindea direct pe zăpadă, a fost ceva bestial. Oamenii vindeau ca să aibă ce mânca¹⁵.

Toate exemplele pe care le dăm ne trimit la aceleași realități, demnă de luat în seamă fiind de fapt *natura textului utilizat ca sursă a cercetării istorice*; sau, mai corect spus, metoda prin care îl punem la treabă. Deși folosim fragmente confesive, referitoare la represiune, la victimele ei și la micile patrimonii lăsate de izbeliște, noi surprindem mereu *latura conotativă* a acestor povestiri, aspectele aparent secundare, spusele în trecere sau din enumerare, amănuntele contextualizante, detaliile „deictice”. Fiecare citat luat în parte poate părea banal sau lacrimogen, dar în corelație cu altele își poate dovedi relevanța, fie prin simpla lui recurență, fie prin rolul jucat în rememorările cu intenție identitar-restitutivă.

Annie Bentoiu ne-a lăsat o cronică a perioadei de tranziție spre comunism, dar printr-un interesant joc intertextual: recapitulând, în memoriile sale postdecembriste, felul cum, în 1977, foiletase pe furiș colecția *Universul* pentru anul 1947. De aceea, nu știm sigur dacă impresiile publicate după 1989 coincid realmente cu acelea din momentul parcurgerii acelor ziare. Fie că e vorba de un *up date*, fie că nu, tabloul general pe care memorialista îl reușește, corespunde perfect filmului „Bietul Ioanide”, la care ne-am referit mai sus:

Nimic nu e mai elocvent decât să urmărești evoluția rubricii de „vânzări” de la „Mica Publicitate”. Coloanele se lungesc din ce în ce mai mult; în decembrie ele ocupă câte o pagină întreagă, iar micul spațiu ocupat de „Cumpărări” dispare aproape cu totul. E vizibil că în primele săptămâni e lovită mai întâi categoria foștilor posedanți, ale căror venituri încetaseră brusc. Nu oricine poate forma următorul anunț: „Briliant cca 3 carate montat chevalieră aur”. Se vând pianine, colecții de timbre, covoare, case de bani, sufragerii și altele

¹⁵ Monica Pillat, *Ioana Celibidache, o mătușă de poveste*, Editura Humanitas, București, 2011, p. 56.

¹⁶ Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii, 1944-1947*, vol. I, Editura Humanitas, București, 2007, p. 248.

asemenea. În curând însă vor apărea articole de uzul cel mai comun: mașini de scris, de cusut, de gătit, de ștanțat, articole electrice și mecanice, rochii, pantofi, lămpi, bibelouri și așa mai departe, într-o inimaginabilă bogăție de oferte, la care participă în mod evident întreaga populație¹⁶.

Între acele piese ieftine de anticariat – de care amintește Ion Vianu într-un fragment reprodus mai sus – și fostele elite obligate să vândă orice pentru a subzista există o strânsă legătură. Mai ales că stalinismul târziu, cu care și noi am fost contemporani, renunțase demult la tentațiile avangardiste, preferând o „reclasicizare” a gusturilor. Faptul că exista un interes de acest gen, mai mult material decât estetic, ne-o dovedesc amintirile lui Gelu Ionescu. Despre cei doi ofițeri sovietici care stăteau în casa părinților săi din Galați pomenim aici pentru a ne fi mai clar de unde venise modelul jafurilor din casele „naționalizate”:

A mai stat la noi și un cuplu, ofițeri și el și ea, și, cum nu-și încuiau niciodată camera, dându-și seama că nimeni nu-i va fura și pentru a se face curățenie, am intrat o dată acolo să-mi iau ceva din cameră și, văzând că cele două valize fuseseră uitate deschise, le-am ridicat capacul. Ce să vezi în ele? Statuete de porțelan, învelite cu grijă, tablouri vechi făcute sul, unele cu scene religioase, alte obiecte de artă. [...] Era o captură de război, obiecte probabil furate. Mi-a rămas imaginea lor în memorie și, mult mai târziu, am realizat că erau foarte valoroase, atunci când eu însumi am început să prețuiesc și să am interes pentru obiectele de artă, porțelanuri vechi etc.¹⁷.

Mărturiei lui Gelu Ionescu i-am adăuga și spusele Dorinei Potârcă, noi subliniind că opiniile celor doi memorialiști nu coincid, ci se completează. Ionescu ne arată că noua protipendadă „de partid și de stat” apela la o metodă „burgheză” de a semnifica deținerea puterii, și anume luxul. Iar Potârcă ne lărgeste perspectiva, scriind că printre noi amatori de artă un loc aparte îl ocupau activiștii, securiștii și intelectualii dezirabili: „Talciocul era în floare. Ce argintărie, ce cristaluri, ce tablouri se vindeau pe nimic. Cine le cumpăra? Am mai spus: noua burghezie sau cea veche, care se dăduse de partea celor tari. Cumpărau. Cumpărau. Unii își transformaseră casele în adevărate muzee, toți fără scrupule, fără milă”¹⁸.

Ofurile unei „casnice” aruncate în închisoare doar pentru că fusese soția ministrului țărănist al Agriculturii, Virgil Potârcă, primesc o confirmare involuntară în rememorările lui Ovid Crohmălniceanu și Adrian Marino. Primul, pomeneste de sindrofia organizată acasă la Mihail Sadoveanu în 1955, când scriitorul împlinea 75 de ani, pentru a-l ironiza pe George Călinescu, marele

¹⁷ Gelu Ionescu, *Covorul cu scorpioni*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 27-28.

¹⁸ Dorina Potârcă, *Amintirile unui „element dubios”*, Fundația Academia Civică, București, 2011, p. 48.

profitor al „democrației populare”: „Apartamentul încăpător reușise să cuprindă multă lume, fără să existe îmbulzeală. Călinescu umbla prin odăi și, când se credea neobservat, întorcea discret colțul unui covor sau o farfurie agățată de perete, căutând semne ale provenienței obiectelor. Efectua această inspecție cu aerul aristocratului care a intrat într-o casă de parveniți și e amuzat să obțină confirmarea faptului la tot pasul”¹⁹. Cel de-al doilea, proaspăt ieșit din detenție, ajungea la domiciliul aceleiași George Călinescu în 1963:

[...] i-am făcut o vizită de revedere, după o absență de ... 14 ani. [...] A început să-mi descrie interiorul în termenii următori: „Covorul acesta a costat 30.000 lei”, „acest Luchian 50.000 lei” și alte asemenea detalii, într-o ambianță de *bric à brac* și Consignație. [...] G. Călinescu devenise, între timp, un profitor al spoliei boierimii decavate, ajunsă la talcioc. Mărturii precise, actuale confirmă că „marele maestru” frecventa talciocul din Colentina de unde și-a procurat *Scrinul negru*. Procedeu, mi s-a spus, era următorul: venea cineva cu un tablou de valoare la K. Zambaccian, ajuns director la Romarta. Acesta îi spunea: „Nu pot să vă plătesc imediat. Sunt formalități, viramente etc. Da cunosc pe cineva care are bani gheață”. Și-i dădea telefonul și adresa lui G. Călinescu, acesta, într-adevăr, plin de bani”²⁰.

Una din mărturiile la care Marino face aluzie este, cu siguranță, aceea a lui Ovidiu Papadima. La 4 octombrie 1988, acesta răspundea întrebărilor adresate de Ionel Oprișan:

- Mi-ați vorbit cândva despre felul în care a achiziționat Călinescu *scrinul negru*...
- Faimosul *scrin negru* se știe că a fost cumpărat de la Talciocul de atunci, din afara Bucureștiului. Adevărul e că scriitorul Călinescu fantaza mult mai puțin decât se crede. Ca toți marii cărturari, Călinescu era un pasionat al anticariatelor [...].
- El urmărea, oare, ceva anume ducându-se în Talcioc? Avea un gând precis sau cumpăra la întâmplare, ce se nimerea. Căuta ocazii?
- Talciocul – nu știu cum o fi acuma și dacă mai există, căci am auzit că l-au mutat undeva departe de București – era o lume în sine. Era un spectacol! Erau cărturari bucureșteni și oameni de finețe care se duceau acolo fără să cumpere, numai pentru spectacolul uman și material. Găseai acolo ce nici nu gândeai – uneori lucruri extrem de prețioase din cele pe care le scoteau la vânzare familiile acestea vechi, decăzute. Într-una din aceste raite a găsit Călinescu și mobila aceea faimoasă – *scrinul negru*. N-am stat de vorbă de multe ori. Cert este că, foarte curând după ce l-a achiziționat, și l-a așezat la loc de cinste în camera lui de lucru. Călinescu mi l-a arătat și mi-a spus în câteva cuvinte întâmplarea²¹.

¹⁹ Ovid S. Crohmălniceanu, *Amintiri deghizate*, Editura Humanitas, București, 2012, p. 119.

²⁰ Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Polirom, Iași, 2010, p. 54.

²¹ I. Oprișan, G. Călinescu. *Spectacolul personalității. Dialoguri adnotate*, Editura Vestala, București, 1999, p. 258-260.

Pentru dezvrăjirea acestui encomion, cităm încă o dată din confesiunile Dorinei Potârcă, scoasă afară din propria-i casă și expedită, împreună cu cei doi copii, într-o magherniță din „Crucea de Piatră”. Astfel, vom conștientiza mai bine originile acelui „spectacol” pe care talciocul îl oferea noilor profesori ai puterii „democrat-populare”:

După plecarea noastră, echipa de evacuare benchetuiase trei zile și trei nopți în apartament, cu luminile aprinse *aggiorno*, cu sticlele de vin aduse din pivniță, să facă, chipurile, inventarul. Ce au băgat în buzunarele lor, cine știe? S-a făcut un inventar care s-a depus la Sfatul Popular. L-am văzut mult mai târziu, dar am rămas cu copia inventarului. Se scria acolo că vesela, cristalurile, bibelourile fuseseră vândute la consignație, pianul la o școală de muzică, butoaiele din pivniță la o cooperativă, dar restul – covoare, mobile de preț, tablouri, bijuterii – despre toate acestea nimic²².

Omul „obsedantului deceniu” se temea că începe să semene tot mai puțin cu propriul lui trecut; sau că nu mai avea în spate un timp al său, în raport cu care să compare și să înțeleagă ceea ce trăia. „Ca să intru la facultate la București n-aveam nici o șansă în 1955. Mama mea nu o ducea deloc strălucit cu banii. Trăia din traduceri și lecții sporadice și din bruma de vânzări rezultând din mici rămășițe, vândute cu bucata, parte prin ocazii, parte la talcioc”²³. În noiembrie 1959, Raluca Sterian-Nathan vizita și ea un talcioc, sperând să găsească acolo o stofă ieftină. Narativizând acel moment, ea imprimă amintirilor sale o desfășurare cinematografică, de parcă faptele evocate s-ar derula încă: „E la marginea orașului, pe un teren gol și prăfos. Nu există ceva mai deprimant. Oamenii vând toate nimicurile pe niște cearșafuri întinse pe jos: pahare ciobite, linguri desperecheate, haine vechi, roase de molii... Pe fețele lor se citesc foamea și frica. Persoane din marea și din mica burghezie aduc superbe bibelouri, care nu-și găsesc cumpărători. Dincolo de acest spațiu tragicomic, se înfiripă conversații de salon; e supraréalist”²⁴. În talciocurile de după 1948 se retrag mai multe trecuturi fără adresă, oamenii care le vând sau le cumpără fiindu-le mai degrabă musafiri decât stăpâni.

Obiectele vechi nu dispar dacă rămân momentan fără stăpân. Se pierd cu totul abia atunci când nu reușesc să își găsească un altul, pe măsura celui dintâi. Nimic nu le înstrăinează mai mult decât un proprietar aleatoriu, care nu vine din același trecut cu ele. Din păcate, „omul nou” intra cu forța în viața lucrurilor de altădată, „descinderile” lui coborând, parcă, dintr-un scenariu rocambolesc. Prozatoarea Oana Orlea, nepoata lui George Enescu,

²² Dorina Potârcă, *op. cit.*, p. 43.

²³ Marin Tarangul, *Nocturnal*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 410.

²⁴ Raluca Sterian-Nathan, *Suflet tatuat*, traducere din franceză de Maria Raluca Hanea, Editura Humanitas, București, 2010, p. 172.

descrie a doua sa arestare (1960-1961), pentru a evidenția înfățișarea ludică pe care o poate căpăta absurdul:

Viitorul meu soț locuia în apartamentul unui cuplu în vârstă, căruia prezența lui îi fusese impusă de Spațiul Locativ. Acești doi oameni minunați (la care am locuit apoi vreo zece ani) mă primiseră cu brațele deschise. Teoretic, ar fi trebuit să mă denunțe. Avuseseră curajul să n-o facă și tremuram să nu le aduc necazuri pe cap... Percheziție. Deschideți dulapul, trageți sertarele scrinului, coborâți valizele acelea de pe raft! O percheziție de operetă. Mai ales că una din „valize” era, de fapt, *cutia cu pălării a bunicii. Ce s-au mai distrat cei doi tipi în civil punându-și pe cap pălăriile cu pene și flori, tocele cu voaleță!* Bunica mea, care o pornise înapoi spre tinerețea ei, râdea cu toți dinții falși [...]. „Balurile mascate revin la modă!” Mama încerca să suradă. Eu nu mai știu ce făceam. Din ochi ne spuneam: „Nu poate fi prea grav”. „Vreți să ne urmați?”, *m-a întrebat cel care își pusese pe țeasta pleșuvă o pălărie din pai italian, cu boruri mari* (s.n., A.M.)²⁵.

În completarea volumelor de memorii vin amintirile „de nicăieri”, ale unor oameni obișnuți. De exemplu, Niculae Alecu, tehnician electronist, intervievat de Mara Ioana Luca la mijlocul lui noiembrie 2009, este născut în 1957. În cel mai bun caz, putea să aibă amintiri clare abia de pe la mijlocul anilor '60. Or, el redă cu destule amănunte o scenă din anii '50 (inclusiv dialoguri la care nu avea cum să fie de față), de care auziseră, probabil, părinții săi; și i-o povestiseră și lui atunci când devenise suficient de mare ca s-o înțeleagă. Se referă la „prietena lu' maică-mea, soțul ei era inspector în Ministerul Transporturilor, în perioada regală. [...] eu am fost de față, eram mic – a venit GAZ-ul, ei stăteau pe Vulcănescu, la o vilă d-aia, a venit jeepul, i-a pus cătușele, l-a bătut și la băgat în dubă și pe urmă a venit unul și soția lui: «Ce doriți?», «Ăla, ăla și ăsta». A dat tablourile jos, tablouri de valoare că erau intelectuali, și a luat tablourile, le-a pus în mașină, a luat covorul, l-a pus în mașină, i-au scos cătușele, l-au bătut încă o dată în stradă și l-au băgat în casă. Dacă nu aveai ce să dai la schimb... pentru că ăla era Dumnezeu!”²⁶. Nicolae Alecu ne reînvie, în intervenții marcate de o profundă oralitate (uneori detemporalizată) o impresie generală din acea vreme: că pedantele căminuri burgheze erau sub un asediu sistematic și fiecăruia îi venea rândul la evacuare. Cu mențiunea că unele persoane preiau amintirile familiei ca fiind experiențe personale, însușindu-și repere ale memoriei colective drept

²⁵ Oana Orlea, *Cantacuzino, ia-ți boarfele și mișcă!* Interviu realizat de Mariana Marin, Editura Compania, București, 2008, p. 127.

²⁶ Mara Ioana Luca, „Cădea Zidul Berlinului, cădea Praga, cădea Budapesta, noi îl alegem pe Ceaușescu”, în Zoltán Rostás, Florentina Țone (coord.), *Tânăr student caut revoluționar*, vol. I, *La început a fost frica*, Editura Curtea Veche, București, 2011, p. 245.

date ale memoriei individuale. Acest defect nu le scade totuși valoarea, pentru că istorisirile clișeizate se bazează, în fond, pe notorietatea unor fapte de felul celor mai sus-citate; tocmai recurența lor a născut rememorări tipizate, ținute încă minte și după 1989. Doi memorialiști ai perioadei postcomuniste, Paul Sfetcu și Gelu Ionescu, ne-au lăsat amănunte foarte grăitoare în acest sens. Dacă este să dăm crezare celui dintâi, liderul comunist Constantin Doncea fusese „mazilit” de către Dej și din cauză că „la primărie repartizase locuințe multor artiști plastici pentru a primi de la ei opere de artă”²⁷. În plus, Șeful, cunoscut pentru conduita modestă și sobră, vedea în „colecționismul” lui Doncea o tentativă de a-l concura și de a-și construi un mic cult al personalității. Tot de la Sfetcu mai aflăm că Doncea, care inițial voia să se afirme aruncând în aer Arcul de Triumf, „și-a alcătuit o colecție de tablouri, sculpturi, monede și obiecte de artă veche, care, după moartea sa, Nicolae Ceaușescu a dispus să fie donată Muzeului Colecțiilor de Artă din București”²⁸. Numai că și cel care îl condamna pentru comportamentul de tip burghez nu trăia chiar în deplină austeritate. Cel puțin așa reiese din relatarea lui Gelu Ionescu, critic și istoric literar din München: invitat în decembrie 1997 la centenarul nașterii lui Tudor Vianu, avea să doarmă în vila lui Gheorghiu-Dej. Și cu toate că interioarele pe care secretarul general le ocupase nu fuseseră decorate la indicațiile șefului, ci după gusturile celor din Gospodăria de Partid, observăm totuși ceva demn de luat în seamă: li se părea normal ca poziția de șef al statului să fie simbolizată și prin obiecte vechi, la îndemână aflându-se „o masă enormă de 24 de persoane, în bine-cunoscutul așa-zis stil florentin care, în ciuda prostului gust, a înnebunit burghezia românească încă din anii ’40, și o vitrină de secol XVIII, plină de chinezării – probabil autentice, întrucât biata, grațioasă vitrină era prevăzută cu două lacăte mari”²⁹.

Spune-mi ce ai vrea să furi, îți spun ce anume invidiezi. Departe de a repara lipsuri materiale, hoția comunistă tratează mai mult bovarisme sociale decât fantasme egalitare. Nu furăm ca să facem dreptate, ca să redistribuim averile, ci ca să accedem, măcar simbolic, la statutul celui păgubit. Noile elite devenind mari amatoare de artă mai mult din răzbunare decât din impuls estetic, să vedem care au fost ecurile în plan social. Evocând debuturile tânărului regim comunist, inginerul Duiliu Constantin Zamfirescu scria despre interiorul burghez al unei locuințe din Galați, unde stătea în gazdă: „[...] un frumos dormitor cu mobilă Biedermaier bine lustruită, cu ferestre acoperite

²⁷ Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 169.

²⁸ *Ibidem*, p. 168, 170.

²⁹ Gelu Ionescu, *op. cit.*, p. 318-319.

cu perdele grele de catifea până la pământ, care făceau să fie camera întune-coasă. Un dulap mare de haine cu oglindă pe ușă, un birou acoperit cu piele roșie, două fotolii impunătoare împreună cu noptierele lângă fiecare pat, formau mobilierul noii noastre locuințe³⁰. În memoriile sale, apărute în 2005, Zamfirescu își amintea că, toate acele mobile care îl impresionaseră la prima vedere, fuseseră date pe foc³¹ la ordinul unei activiste de partid, în numele luptei contra burgheziei: „Nu vă uitați la mobila asta veche de groază, ar fi spus aceasta. Am și comandat la fabrică mobilă de plastic și dulapuri metalice”³². Entuziaștii proletcultismului distrugau decoruri dar subtilizau bijuterii, ne spune același Zamfirescu. Apoi, talciocurile demonstau că reminiscențele vieții burgheze aveau căutare și totodată un nou public: sub comuniști, acele bunuri își schimbau stăpânii, nu și puterea de semnificare.

Vechiturile fascinează în continuu pentru că dau impresia unor lucruri fără un început bine știut, părând nevizitate de istorie. Grație longevității lor imperturbabile, oamenii iau act de felul în care durată îi marchează. Cu mențiunea că, la fiecare rememorare, același lucru le restituie mereu un alt chip. Din păcate, românii nu conștientizează relația dintre lucrurile din jur și timpul biografiei lor decât atunci când acestea își găsesc un alt stăpân. Deposedați de obiecte, trăiesc în durate simultane, navigând concomitent în temporalități rivale. Amintirile lor vin de peste tot, răstimpurile în care ei trăiesc ieșind de-a valma, dintr-un ceasornic fără minutar. De aceea le și place să își pună eul antum în compania unor obiecte postume. Sinele le pare mai stabil dacă este recapitulat periodic, plecându-se de la reperele dispărute între timp: oamenii află astfel pe care mai pot conta. Porțelanurile burgheze conțineau foarte mult trecut sau știau să dea această impresie. După 1948, deținătorii lor le pierd, odată cu prestigiul social de atunci, definitiv abolit. În memoriile sale (publicate în 2008), Adina Nanu rememorează contextul stalinist în care se căsătorise. Pentru noi, interesant este că îl reconstituie prin intermediul obiectelor care o părăseau:

Simțeam acut „clipa care trece”, dar care, pentru moment, exista. [...] Știam că nu poate dura, că zidurile din jur nu ne mai aparțineau de fapt. În fiecare zi, „poporul” mai lua ceva: vasul mare de ceramică din mijlocul peluzei, ca să-l ducă în parc, ba masa și scaunele din grădină [...]. Trăiam sfârșitul unui vis din care știam că ne vom trezi. Deocamdată, totul părea real pentru că puteam pipăi mobilele (cele rămase nevândute), fețele de masă brodate,

³⁰ Duiliu Constantin Zamfirescu, *Stejarii de la Faraone*, Editura Paideia, București, 2005, p. 57.

³¹ *Ibidem*, p. 71.

³² *Ibidem*, p. 57-58.

apretate, farfuriile Rosenthal cu mure și tacâmurile de argint [...]. Eram încă în lumea noastră, în care țelul vieții era să te bucuri de ce faci și să te porți frumos cu cei din jur, nu să te lupți cu dinții și cu unghiile ca să smulgi tot ce poți de la alții, în numele „luptei de clasă”³³.

Erau habitudini pe baza cărora oamenii își amenajau o anume normalitate, o anume predictibilitate a vieții, fără a pretinde că astfel ar sfida noul regim. Mai curând i se sustrăgeau, cerând obiectelor din jur să le conserve acel „altădată” pe care sperau să îl prelungească și sub noul regim. Scriind cumnatei sale, Pia Pillat Edwards, Nelli Filipescu vorbea, la 28 august 1961, despre cotidianul ei, pentru a escamota absența *celuilalt*, soțul aflat în închisorile comuniste: „De dimineață, când m-am trezit, m-am gândit cu plăcere că peste zi îți voi scrie. Apoi am curățat odăile, *am potrivit obiectele și bibelourile noastre vechi* și am potrivit ultimii trandafiri din grădină în chiseaua de cristal. La radio se transmitea *Concertul în re major* de Brahms, cântat de Oistrach, și mi-am simțit pentru un moment sufletul suspendat, deși eram cu mătura în mână. *Am reparat, lipind, vasele și bolurile ciobite și am dat la reparat covoarele destrămate*. Covorul galben cu spini, atât de întrețesut, este totuși atât de frumos”³⁴. Destinatară scrisorii era în exil, iar soțul expeditoarei se afla în închisoare. În acest context, bibeloul își pierde parcă farmecul, obârșia, numărul de ani; el permite însă proprietarului să se ascundă într-un trecut ideal, această ficțiune părăndu-i singura temporalitate dezirabilă. Iar bibeloul menționat în scrisoare face și el parte dintr-o mică insulă de lucruri neschimbate, toate susținând tacit opoziția individuală față de absurdele inginerii colective.

Biografia unor oameni conține foarte mult *trecut*, dar în urma unei traume acesta pare dintr-o dată vacant. Nu au prea multe întâmplări cu care să-l umple, obiectele luând de obicei locul faptelor. La 5 august 1963, Maria Pillat îi scria fiicei sale Pia, aflată în exil: „[...] am impresia că nu eu, ci o alta a locuit în trecut! Acele *mingi de crochet* care ți-au adus pe loc în minte imaginea Miorcanilor și toată atmosfera de atunci – temă în esență proustiană – [pe care] eu nu ajung niciodată s-o rețrăiesc! E ca și cum o cortină groasă s-ar fi lăsat între trecut și prezent – ascunzându-mi acel trecut drag – poate pentru a mă ajuta să îndur prezentul?”³⁵. Prin ricoșeu, aceste familii – distruse de încarcerările din perioada stalinistă – încep să creadă că nu trăiesc decât în clipa de față. În aceeași scrisoare, Maria Pillat recunoștea: „Nu

³³ Adina Nanu, *Călătorie în jurul casei mele*, Editura Compania, București, 2008, p. 42.

³⁴ Dinu & Nelli Pillat, *Biruința unei iubiri. Pagini de corespondență*, Editura Humanitas, București, 2008, p. 256.

³⁵ Pia Pillat, *Sufletul nu cunoaște distanțele. Pagini de corespondență*, Editura Humanitas, București, 2009, p. 95.

știu de ce mi se întâmplă foarte rar să trăiesc în trecut, să fie oare din pricină că sunt atât de mult prinsă de prezent, obsedată și preocupată de viața cotidiană?”³⁶. Inițial, credem că vorbele ne vor ajuta să recucerim acele trecuturi care divorțează de noi. Dar pe măsură ce relatarea se dezvoltă, observăm că ceea ce urmează să aibă loc în povestea lui X, s-a întâmplat deja în istorisirea lui Y. În multe cazuri, apartamentele se golesc de obiecte, apoi de oameni, risipirea celor dintâi prevestind plecarea celor din urmă. Natalia Manoilescu-Dinu descria sfârșitul lui 1948, frapându-se cumva cu pregătirile pentru Crăciunul aceluia an: „[...] cum se apropiiau sărbătorile Crăciunului și aveam nevoie de bani, am dat anunț în ziar că avem de vânzare mai multe lucruri de valoare: argintărie, porțelanuri, statui, tablouri, vase de flori etc. și le-am aranjat ca la o expoziție în biroul lui Mihai”³⁷. Dar timpul ei se oprea foarte puțin după aceea, în ziua arestării soțului. Tot restul biografiei sale l-a trăit în consecințele acestei despărțiri: „*La 19 decembrie 1948 s-a terminat vremelnice viața noastră comună pe o lungă perioadă. Cum va fi fost viața lui, nu știu și nu vreau să mă gândesc*, pentru ca să mă pot păstra întreagă la minte și la suflet. *Viața mea însă s-a încheiat în ziua aceea. Nu existența mea fizică, ce continuă, de altfel, foarte relativ, căci sunt ținută într-un fotoliu, ci viața eului meu de altădată, care se întregea prin prezența lui Mihai*”³⁸. Citindu-i parcă gândurile, Ovid Crohmălniceanu realiza că „afecțiunea, constat surprins, nu populează neapărat cu fapte memoria. Se mulțumește să păstreze doar imaginea persoanei la care ai ținut și atât”³⁹. Alături de rememorările axate pe un anumit individ, evocările construite pe o situație oarecare ne sprijină aserțiunile. Din ele reiese că etapele vieții nu au, fiecare în parte, niște concluzii proprii, ultima actualitate suportând consecințele lor cumulate. Sunt multe fapte nepovestite pentru că fuseseră greu de explicat în secunda producerii lor. Și oricâte rememorări am încerca acum, nimic nu le convinge să revină, pentru a ne concilia cu ele. Nu este tocmai simplu să întoarcem spațiile acestor uitări voite, de ele despărțindu-ne totdeauna cu greu.

Perioada delimitată de cele două războaie mondiale a fost reimaginată și în interviurile „de sertar” ale anilor ’80. Astfel, în 1988 și 1989, Alexandru Paleologu se confesa lui Stelian Tănase, rezultatul convorbirii lor fiind publicat abia în 1996. Poate fără să vrea, „Conu Alecu” revenea în dese rânduri asupra interioarelor boierești, înțesate cu tablouri, mobile și porțelanuri de valoare. Și, ca toți cei cu originea lui, insista pe acest tip de inventariere

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Natalia Manoilescu-Dinu, *Memorii*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2007, p. 246.

³⁸ *Ibidem*, p. 247.

³⁹ Ovid S. Crohmălniceanu, *op. cit.*, p. 234.

verbală, de parcă oamenii ar fi doar niște rămășițe ale acelor lucruri. Conta probabil și acel context optzecist, absolut descurajant, o amintire pusă în cuvinte părăndu-le un trecut irosit, o poveste spusă prea târziu. Interbelicul era evocat tocmai pentru că regimul comunist îi pusese capăt, eliminându-l parcă din orice comparație, succesiune sau cronologie; România regală ne devenise cu totul străină, despre ea vorbindu-se la fel ca despre Evul Mediu:

– [...] stilul european dispăruse. Unii ne mai încăpățânam să-l afișăm, dar deveneam paradoxali cu pălăriile și paltoanele alea.

– *Pălăria și pardesiul erau ca un stigmat, ca steaua lui David în '40, te deconspirau imediat.*

– Eu nu am putut să trec la loden și șapcă niciodată. Deci pălăria aia o mai purtam. Mai aveam și alte pălării gri sau maron, dar care, totuși, reprezentau un obiect uzual burghez. Mi-aduc aminte că la Câmpulung, în fosta casă a lui Gică Ștefănescu, fruntaș politic din Muscel, era un muzeu. În acest muzeu, printre expozate, erau: o trusă de voiaj, pălărie tare – un melon –, niște butoni de manșetă sub care era specificat: „obiecte uzuale din epoca orânduirii burghezo-capitaliste”. *Deci dispăruseră aceste obiecte din uz, dar nu am avut sentimentul că viața mea s-a terminat, fiindcă am continuat-o pe plan sentimental și pe plan monden, într-un fel⁴⁰.*

Vedem astfel cum nostalgiile bătrânilor reînnoiesc trecutul, dar sporesc distanța dintre noi și el. În plus, povestașii noștri au supraviețuit mai multor epoci. Care ar fi totuși ultimul lor trecut de referință? Poate fi o vârstă de aur, fără nici o legătură cu postcomunismul, dar și o perioadă mai apropiată, văzută ca antecedent direct al identității lor curente.

Fragmente de real au generat mostre celebre de beletristică, romanele la modă contribuind astfel la suprasemnificarea României dinainte de comunism. Și nu e un secret că rememorăm cel mai bine o epocă atunci când reușim să o ficționalizăm. Dacă un fapt istoric – cum este cazul cotidianului cincizecist – devine motiv literar, șansele lui de a fi ținute minte, ca fapt memorabil, cresc simțitor. Mai precis, ne gândim la romanul lui George Călinescu, *Scrinul negru*, deoarece menținea în memoria culturală a românilor acea migrație a obiectelor din anii stalinismului: „*Talcioac* era, până deunăzi, un târg liber, răsărit, după căderea regimului burghez, într-o mare groapă, din care s-a scos odinioară lut pentru cărămidării, și care se găsea spre capătul șoselei *Colentina*”⁴¹. Bucurându-se de o oarecare notorietate, cartea „intervenea” apoi, ca loc comun, în memorialistică; și un exemplu ar fi Virginia Șerbănescu: „Lumea începuse să se descotorosească de îmbrăcăminte inutilă sau

⁴⁰ Alexandru Paleologu, Stelian Tănase, *Sfidarea memoriei. Convorbiri: aprilie 1988 – octombrie 1989*, Editura Du Style, București, 1996, p. 174-175.

⁴¹ George Călinescu, *Scrinul negru*, vol. I, Editura Minerva, București, 1982, p. 29.

de mobila de valoare, obiecte prețioase sau bijuterii pentru a mai putea aduna ceva bani albi pentru zilele care se dovedeau a deveni din ce în ce mai negre. Așa a apărut *Talcicul*. Prin cartierul *Colentina* la început, unde din ce în ce se înmulțeau tarabele vânzătorilor, cumpărătorii din noua societate obținând mai pe nimic lucruri de preț⁴². Substantivul comun este scris tot cu majusculă, la fel ca în sus-menționatul roman, fenomenul pe care îl denumește fiind plasat, evident, în aceeași periferie. O realitate socială, distrugerea vechilor elite, era estetizată convingător, încurajând retranspunerea ei în amintirile din postcomunism. Drept urmare, acest fapt istoric ajungea mai întâi un ingredient estetic și abia apoi un fapt memorabil. Iar bănuiala noastră este că, deseori, memorialiștii își construiesc narațiunea în acord cu sugestiile literaturii, nu cu experiențele personale. Să fie oare talciocul un subiect inevitabil? Căci nenumăratele referiri la el așa ni-l indică. De altfel, istoria ne dă impresia că reîncepe, în fiecare din noi, cu mereu alte fapte, dar se grăbește să ia sfârșit cam în același mod. Cel puțin așa reiese din scrisorile familiei Pillat: oamenii nu își trimit știri, nu-și împrumută reciproc prezenturile. Și nici nu ar avea cum, de vreme ce unii erau după Cortina de Fier sau, mai rău, în închisoare. Expeditorul nu înmatriculează întâmplări recente. Iar dacă încearcă acest lucru îl ia imediat ca martor pe destinatarul aflat la mare distanță. Pillații fac însă un schimb intens de trecuturi, care, oricât de individuale ori fragmentare s-ar dovedi, tind să devină comune. Ei se numără printre acele familii care nu mai pot lăsa generațiilor următoare anumite obiecte, dar țin mult să transmită măcar amintirea acelor lucruri. Așa se nasc aceste istorii congruente și oarecum tipizate, de parcă autorii s-ar fi înțeles între ei sau ar fi evoluat într-o singură biografie. Ținând cont de o oarecare similaritate a experiențelor de viață, ne mai întrebăm: cât de personale sunt amintirile noastre? Nu cumva ne ferim de stridențe, alegându-ne din start rememorări mai comode, în care se recunosc și alții? De unde și dorința noastră de a pune acest studiu într-o lumină istorică, deplasând accentul de la analiza psihologismului individual la codajele sociale ale memoriei. Nu ne ocupăm de soarta acestor mărunțișuri de dragul anecdotei sau al pitorescului de salon. Ele contează numai în măsura în care memorialiștii le acceptă drept „urme”, găsind fiecărui artefact o biografie compatibilă cu istoria unei persoane, a unei familii, a unui tip oarecare de sociabilitate.

---

⁴² Virginia Șerbănescu, *Scânteii în vatra vremii*, Institutul European, Iași, 2001, p. 129.

Două biserici și două monumente din Bucureștii lui Ceaușescu

Alexandru Budișteanu

1. Introducere

Simpozionul Național „Monumentul” se cheamă nu întâmplător: „Monumentul – Tradiție și Viitor”. Organizatorii săi, începând cu Ministerul Culturii și Patrimoniului Național din România, precum și alte instituții și foruri de importanță națională și regională, la care se adaugă, în calitate de gazdă, o instituție prestigioasă de cultură din Capitala Moldovei – Iași, respectiv Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, au demonstrat importanța și utilitatea acestui simpozion, dovadă fiind impresionantul său bilanț, care a ajuns la cea de a XIV-a ediție anuală. Prin valoarea temelor alese spre prezentare, precum și prin competența lor abordare, Simpozionul Național „Monumentul” a devenit o manifestare de referință în peisajul cultural românesc.

Noțiunea de „monument” reprezintă în sine un element de importanță majoră în definirea unei civilizații, întrucât acesta constituie componenta și dovada materială, practic obligatorie, a oricărei civilizații, fără de care rolul și valoarea acesteia în contextul istoriei, atât pe plan local, național și global, nu poate fi evaluată în mod obiectiv. Orice realizare materială, chiar și o fabrică de exemplu, dacă supraviețuiește în timp, devine o mărturie, respectiv un monument. Este suficient să mă refer, de exemplu, la marile carcase abandonate de beton și metal, pe care le vezi în apropierea orașelor, ca să constăți că sunt monumente grăitoare, referitoare la o epocă trecută și alta prezentă. În consecință, studiul evoluției fiecărui monument reprezintă un element important în cunoașterea trecutului, evaluarea prezentului și prefigurarea viitorului civilizației respective. De aici și importanța în mod implicit a Simpozionului „Monumentul”, care, prin valoarea sa științifică, aduce o contribuție de seamă la definirea și evaluarea culturii și civilizației pe care le creează neamul nostru.

2. Contextul

Participarea mea la acest simpozion se explică prin experiența mea profesională și socială, care se înscrie în viziunea menționată anterior. În primul rând este vorba despre profesia mea, care este aceea de arhitect, urbanist,

având și un doctorat în amenajarea teritoriului, denumită și planificare fizică. În decursul activității mele ca atare, am fost timp de șase ani, în perioada 1977-1983, arhitect-șef al Capitalei. Aceasta a presupus în mod inevitabil și implicarea mea în problema monumentelor, ca parte constitutivă inseparabilă a abordării și gestionării problemelor de ansamblu ale orașului.

În această prezentare a conținutului propriu-zis al comunicării mele, mă simt obligat să explic acceptarea și desfășurarea activității mele de arhitect-șef al Capitalei. În anul 1977, după producerea cutremurului, am participat la importanta ședință din 22 martie, când conducerea statului, în mod practic Ceaușescu, a prezentat propunerile de principiu privind îndepărtarea efectelor cutremurului, precum și dezvoltarea urbanistică a orașului pentru etapa următoare. Audiența era formată din personalități politice și administrative, precum și profesionale, din domeniul arhitecturii și construcțiilor. Am participat în calitate de reprezentant al Institutului de Cercetare și Proiectare, unde lucram. Am luat și eu cuvântul, ca răspuns la propunerile concrete făcute de Ceaușescu și am susținut necesitatea unor propuneri de acest fel, prezentând și argumente.

Aici mă simt de asemenea obligat să prezint punctul meu de vedere profesional și obștesc de atunci. Era evident că, în urma cutremurului, trebuia acționat în București din punct de vedere arhitectural și urbanistic. De asemenea, Bucureștii sunt un oraș important, respectiv capitala României, iar dezvoltarea sa trebuie asigurată în mod științific, obiectiv, competent și permanent, ținând seama neapărat și de interesele locuitorilor săi. În consecință, participarea în acest proces este totdeauna extrem de importantă, reprezentând și o provocare profesională majoră. Implicarea în acest proces și, eventual, cu succes nu-l poate lăsa indiferent pe niciun specialist. Iar eu nu puteam face excepție de la această poziție profesională și cetățenească. Menționez că anterior, în timpul activității mele, ca arhitect funcționar internațional român la Secretariatul ONU de la New York, în perioada 1967-1972, avusesem posibilitatea să cunosc capitale de țări situate pe toate continentele și să acumulez o experiență referitoare la acest subiect. Tot atunci am avut prilejul să cunosc în SUA cuplul prezidențial român.

După câteva zile după ședința din 22 martie, am fost chemat la Ceaușescu, cu care am avut o convorbire în doi de circa 40 de minute. Mi-a explicat intențiile sale privind Bucureștii. Părea bineintenționat și înțelegător. În final mi-a propus să devin arhitectul-șef al Capitalei. Am acceptat. Lăsând la o parte regimul dictatorial pe care îl aplica, am sperat că, în conformitate cu viziunea mea, va aplica propunerile mele, care ar fi fost necesare, și consideram eu, spre beneficiul Capitalei.

Din nefericire lucrurile nu au evaluat așa. Dacă la început, la prezentările de machete și planșe, Ceaușescu întreba ce părere are arhitectul șef, treptat a început să hotărască totul, singur. Paranoia sa a evoluat în mod îngrijorător, iar hotărârile, dorințele, sugestiile, opiniile, deciziile, mai pe scurt, „indicățiile” lui Nicolae Ceaușescu au devenit lege. Cine declară că l-a contrazis în public minte. Eu, de exemplu, nu am asistat la niciun fel de opoziție publică sau fățișă față de vreo decizie a lui Ceaușescu. Nu existau decât încercări mai mult sau mai puțin abile și reușite de a sugera, pornind mai întâi de la eternele mulțumiri, niște variante, care în final trebuiau să-i aparțină tot lui.

Importante erau și vizitele pe teren, iar eu făceam parte, de obicei, din suita „Tovarășului”. Trebuia să aplici apoi cu strictețe ce se hotăra atunci. Dar era necesar să ții seama și de notele de cancelarie, care erau mai puternice decât orice legislație în vigoare și care apăreau (sau nu) după vizită. Mai grav era când auzeam că a avut loc o vizită pe teren la nivel înalt, dar la care nu participasem. Dacă nu ieșea o notă de cancelarie, eu nu aveam voie să nu știu ce se stabilise, trebuind să aplic noua hotărâre. Deseori aflai și despre alte indicații verbale, care nu se știa când fuseseră stabilite, dar care, indiferent de sursa lor, trebuiau și acelea aplicate, uneori răsturnând ceea ce știai că se aprobase deja.

În consecință, totul era nesigur și într-o permanentă fluctuație, ceea ce făcea munca mea profesională deosebit de grea. Pe de altă parte, nu aveai voie să greșești, în ciuda capriciilor lui Ceaușescu, la care se adăugau capriciile și mai incompetente ale „Tovarășei”, care uneori participa și la prezentările de la sală, dar și la cele din teren, ceea ce amplifică aberațiile și confuziile. Mai ales că avea un cuvânt greu de spus, întrucât, din nefericire, „Tovarășul” ținea totdeauna cont de ce spunea ea.

Anii treceau și iată că s-au împlinit șase ani de la numirea mea în anul 1977 în funcție. Lucrurile evoluaseră permanent nefavorabil mie și am constatat, fără posibilitate de tăgadă, că speranța mea de a influența gândirea „Tovarășului” în sensul modelării Capitalei s-a dovedit o utopie. În consecință, dându-mi seama că eram ascultat tot mai puțin și apoi deloc, pe parcurs compromițându-mă și devenind accesoriul unei politici urbanistice și arhitecturale eronate, am luat hotărârea de a părăsi această funcție. A fost o decizie greu de aplicat, fără să fie consecințe neplăcute pentru mine, dar am reușit. S-a materializat pe motiv de boală, în vara anului 1983.

În cadrul activității mele de arhitect-șef, eram bineînțeles martor la politica, adesea efectiv criminală, pe care Ceaușescu o aplica clădirilor cu valoare istorică, respectiv monumentelor, atât de importante în viața oricărui oraș, dar cu atât mai mult în cazul unei Capitale, oraș de referință pentru o

întreagă țară. Față de planurile sale de creare a unui nou centru politico-administrativ sau de restructurare a cartierelor și principalelor artere ale orașului, orice clădire sau monument, indiferent de valoarea sa, care îl încurca, devenea fără excepție un obstacol, care trebuia înlăturat.

Problemele mele de conștiință se amplificau mereu și dezastrul urban la care trebuia să asist devenea tot mai dureros. E drept că atunci când s-au produs marile crime urbanistice, cum ar fi demolarea bisericii Sfânta Vineri sau Mănăstirea Văcărești, eu nu mai eram arhitect-șef, dar au fost și destule sacrificii în timpul funcției mele, pe care nu le-am putut opri. Totuși, am influențat, cât am putut, deciziile urbanistice și arhitecturale adesea greșit luate, convingând dictatorul să corecteze în unele cazuri soluțiile adoptate, pentru a reduce sacrificiile, prin limitarea demolărilor și salvarea unor imobile. Astfel am avut și unele reușite. În consecință, vreau să mă refer, în primul rând, la cele două biserici pe care le menționez în titlul comunicării mele.

3. Intervenții pozitive privind soarta a patru monumente din București

3.1. *Cum au scăpat de la demolare două biserici – monumente emblematice*

3.1.1. *Biserica Sfântul Gheorghe Nou*

La un moment dat, a venit rândul să se discute, la o prezentare, sistematizarea zonei Pieței Sfântul Gheorghe. Ne găseam în fața machetei zonei respective, în formația de rigoare, respectiv primarul Capitalei, vicepreședintele responsabil cu construcțiile, un director de la Institutul Proiect București, șeful de proiect pentru zona respectivă de la același institut, alți arhitecți și ingineri, precum și foarte importantul reprezentant al Cancelariei Prezidențiale, care trebuia să noteze decizia Tovarășului. În cazul de față, macheta conținea zona în mijlocul căreia se găsea, ca element dominant, biserica Sfântul Gheorghe Nou.

Această biserică, respectiv acest monument, se cheamă astfel, deoarece mai există o altă biserică în București, denumită Sfântul Gheorghe Vechi și care se găsește pe Calea Moșilor, nu departe de biserica la care mă refer în comunicarea mea. Sf. Gheorghe Vechi fusese ctitorită în 1492, devenind repede o biserică foarte importantă, întrucât aici a fost scaunul Mitropoliei Ungrovlahiei timp de 30 de ani, până în 1668. Apare și „Biserica Sfântul Gheorghe Nou, inițial sub forma unei mici mănăstiri, construită tot în secolul XV, de către marele stolnic Dobruș Banul. Tot dânsul reconstruiește această mănăstire la începutul secolului XVI, amplificând-o. Dar adevăratul ctitor al bisericii Sfântul Gheorghe Nou, în forma sa apropiată de cea actuală,

este marele voievod martir Constantin Brâncoveanu, care, în anii 1705 și 1706, dărâmă vechea biserică și construiește în locul ei una nouă, care era «mare, și minunată, și frumoasă». Avea și pardoseala de marmură, constructori fiind celebrițai ale epocii, respectiv pietrarul Vucașin Caragea, vătaful de zidari Manea, lemnarul Istrate și renumitul zugrav Pârvu Mutu. Constantin Brâncoveanu multiplică treptat construcțiile, creând un complex cu diferite funcțiuni, acesta devenind cel mai amplu din Țara Românească. Aici se găseau, pe lângă biserica menționată,

Fig.1 Biserica Sf. Gheorghe Nou la 1837 (litografie)

un turn-clopotniță la intrare, case egumenești, pivnițe uriașe, aproape 200 de chilii și camere de locuit, o tipografie, o cuhnie, o trapeză, un paraclis zidit în 1715, precum și un important han, care a funcționat până în anul 1847. Puterea economică a complexului a fost asigurată și prin faptul că bisericii Sfântul Gheorghe Nou (Fig.1) îi era închinată biserica Stelea din Târgoviște, precum și biserica Răzvan din București. La rândul său, tot complexul, inclusiv Hanul Constantin Vodă, a fost închinat Patriarhiei din Ierusalim, respectiv bisericii Sfântului Mormânt.

În anul 1718, biserica este însă grav afectată de un incendiu, după care este refăcută de Ioan Mavrocordat. În 1802 este din nou puternic afectată de un cutremur, în 1804 de un alt incendiu, în 1838 de un alt cutremur, iar în 1847, în ziua de Paști „focul cel mare”, care afectează o parte importantă a centrului vechi, distrugând 14 biserici și 2000 de clădiri, îi produce și ei mari avarii. Atunci arde și Hanul Toptangiilor, din cadrul său. Aceasta era soarta clădirilor din vechiul București, mereu amenințate de incendii sau cutremure. După incendiul din 1847, întrucât apăruse un spațiu liber în jurul bisericii, aici s-a amenajat în mod judicios, de către peisagistul elvețian Leyvraz, un parc. Iar în perioada 1851-1855 este restaurată însăși biserica, de către arhitectul catalan Xavier Villacrosse. Acesta însă își permite mari modificări ale aspectului, biserica devenind un monument în stil pseudo-neogotic, foarte diferit de tradițiile românești. Aceasta a determinat și critica foarte justificată, exprimată de Nicolae Iorga, cu privire la acest monument de arhitectură. Cutremurul din 1940 (iarăși) i-a produs bisericii alte avarii, inclusiv dărâmarea turnului-clopotniță, care avea atunci și un ceas. În timp s-au produs reparări, dar aspectul general rămânea afectat.

Trebuie subliniat că biserica este locul de veci al lui Ioan Mavrocordat, al lui Constantin Brâncoveanu și al fiilor lui, aduși aici în 1720, precum și, ulterior, al marelui ban Grigore Brâncoveanu. Biserica mai conține și o parte din moaștele Sfântului Nicolae, respectiv un deget de la mâna sa dreaptă, adus în țară, în 1599, de Mihai Viteazul¹. Toate aceste elemente îi conferă bisericii-monument aura sa indiscutabilă de unicat (Fig. 2).

Deci, ne găseam în acel moment în fața venerabilului monument prezent pe macheta expusă și pentru care, „Doamne ferește!”, speram că nu sosise „Judecata de Apoi”. Biserica Sfântul Gheorghe Nou nu arăta foarte bine pe vremea aceea, datorită reconstruirii produse în secolul XIX, în acel stil oarecum neogotic și având fațade de culoarea cimentului. Totuși, indiferent de modul cum arăta, biserica lui Constantin Brâncoveanu era un monument de cult important, ținând seama și de faptul că este locul unde era îngropat voievodului martir. La imagine se adaugă, în fața bisericii, un monument valoros al voievodului martir, realizat de Oscar Han (Fig. 3).

Tot acolo, în spațiul verde din jurul bisericii, existase și o materializare a kilometrului „0” al României Mari, prezentată sub forma unei sfere cu însemnele zodiacului și a unui bazin circular, pe parapetul căruia erau scrise numele județelor componente atunci ale țării, pe direcțiile geografice ale amplasării lor față de București (Fig. 4). Acest element îmi fusese foarte drag, având în vedere, în special în calitatea mea de basarabean, dragostea

**Fig. 2 Biserica Sf. Gheorghe Nou
(aspectul actual)**

**Fig. 3 Statuia lui Constantin Brâncoveanu
de Oscar Han**

¹ Valentina Bilcea, Angela Bilcea, *Dicționarul monumentelor și locurilor celebre din București*, 2009, București, Editura Meronia, p. 126-128.

față de tot ce amintea de România Mare. Atunci însă, în momentul prezentării, aceste elemente geografice dispăruseră, deoarece regimul comunist nu agrea idea României Mari. Sfera metalică fusese desființată, iar bazinul circular era acoperit de pământ. (Din fericire, după revoluție ansamblul respectiv a fost refăcut integral, recăpătându-și valoarea lui simbolistică). Atunci, în momentul prezentării, problema principală era bineînțeles biserica. Orice decizie era oricum foarte importantă, deoarece toată zona era, și este, un ansamblu reprezentativ și de valoare majoră al Capitalei.

Deci, conform uzanței, mi-am făcut datoria și am prezentat macheta, care cuprindea o zona mai largă, referindu-mă prioritar la construcțiile noi. „Tovarășul” stătea și se uita posomorât. Se făcuse tăcere. O tăcere care nu prevestea nimic bun. Apoi „Tovarășul” a ridicat mâna și a rostit: „Biserica aceasta nu are ce căuta aici ...” (Am aflat apoi că il deranja și faptul că măsurarea distanțelor din România, respectiv kilometrul 0, începea de lângă o biserică). Și atunci s-a produs un lucru minunat. Spiritul lui Brâncoveanu (bănuiesc...) a intervenit și m-a făcut să spun, practic întrerupându-l: „Aici este înmormântat Constantin Brâncoveanu!”. Pauză cu suspans. Și iată că Ceaușescu își coboară mâna și zice: „Luați măsuri să se protejeze mormântul lui Brâncoveanu” și se deplasează spre macheta următoare. Și așa s-a și trecut în nota de cancelarie, respectiv: „Se vor lua măsuri de protejare a mormântului domnitorului Constantin Brâncoveanu”. Norocul a fost că, din fericire „Tovarășul” auzise de Constantin Brâncoveanu.

„Protejarea” era o formulă destul de ambiguă, care putea însemna multe lucruri. Dar din fericire această formulă, implicând și păstrarea bisericii, a fost acceptată de toți factorii cu rol activ, care, în unanimitate, tot din fericire, au hotărât tacit să lase biserica în pace. Însuși Ceaușescu nu a mai revenit niciodată asupra subiectului, deși trecând prin oraș a văzut, probabil de nenumărate ori, că a rămas în picioare. Astfel biserica a supraviețuit și,

Fig. 4 Kilometrul 0 al Capitalei

mai mult decât atât, a fost ulterior restaurată cu grijă de către arhitectul Ștefan Balș, fiind în prezent apropiată de aspectul său inițial de ctitorie brâncovenească. Atunci când trec prin Piața Sfântul Gheorghe, mă uit cu dragoste la biserica pe care consider că eu am salvat-o.

3.1.2. Biserica Sfântul Elefterie Vechi

Cea de a doua biserică, menționată în titlul acestei comunicări, este biserica Sfântul Elefterie Vechi. Această biserică (Fig. 5). se găsește amplasată în axul străzii Sfântul Elefterie, nu departe de Piața Operei, unde se găsește biserica Sfântul Elefterie. De altfel, biserica Sfântul Elefterie Vechi funcționează ca o filială a bisericii Sfântul Elefterie, fiind folosită numai pentru unele ocazii, cum ar fi botezuri, cununii sau ceremonii funerare, în timp ce toate celelalte slujbe sunt oficiate în biserica nouă și mult mai amplă.

„Biserica Sfântul Elefterie Vechi a fost construită între anii 1741-1744, în timpul celei de a doua domnii a lui Mihail Racoviță. Era ctitoria negustorului Constantin Maxim, care lăsase prin testament banii necesari Mitropolitului Neofit I Cretanul. Inițial, fusese construită pe un ostrov al Dâmboviței, în cadrul moșiei Mitropoliei. Aceasta se întindea până la poalele dealului Cotroceniului, de-o parte și de alta a râului, care trecea printre codrii Vlăsiei și cuprindea satele Cotroceni, Grozăvești și Lupești, în fața Morilor Vlădichii. Biserica a fost închinată de la început Mitropoliei Ungrovlahiei. Ulterior, marele vistier Nicolae Brâncoveanu, strănepot de fiu al lui Constantin Brâncoveanu, proprietar vecin al bisericii, își ia asupra sa obligația de a întreține lăcașul. În 1804, Mitropolitul Dosithei Filitti al Ungrovlahiei preia administrarea bisericii. Aceasta a suferit de pe urma cutremurelor din 1802 și 1838, iar între 1852 și 1856 au fost dărâmate chiliile bisericii. În 1867 biserica este transformată radical, căpătând o nouă înfățișare în stil neoclasic după moda vremii. Din fericire, a fost restaurată în mod reușit de arhitectul Ștefan Balș, între anii 1929-1935, reproducându-se cu succes arhitectura inițială. În anul 1934, prin aplicarea Planului Director de Sistematizare a Capitalei, strada Elefterie este aliniată și îndreptată, biserica

Fig. 5 Biserica Sf. Elefterie Vechi

rămânând păstrată într-o lentilă de verdeață în mijlocul carosabilului. După cutremurele din 1940 și 1977 biserica a fost consolidată². În ansamblul său, monumentul este bine proporționat, are detalii de bun gust și reprezintă un frumos exemplu de arhitectură de cult, tipică pentru perioada brâncovenească a arhitecturii românești.

Acum, în anii de dictatură, biserica nu fusese inclusă în proiecte de sistematizare urbană, întrucât, din fericire, zona în care se găsea nu interfera cu planurile de dezvoltare grandioasă ale lui Ceaușescu, acesta concentrându-se pe alte direcții și zone. Siguranța bisericii nu părea amenințată.

Da, dar în Capitală, ca și cum deciziile lui Ceaușescu n-ar fi fost suficiente, mai apărea și zelul imitativ distrugător al unor epigoni ai dictatorului, care doreau să-i reproducă pornirile nimicitoare. Astfel, secretarul de Partid cu problemele organizatorice ale Capitalei, Nicolae Matei, mă cheamă într-o zi la el și îmi spune, tam-nisam: „Tovarășu’ arhitect-șef! Hai să demolăm biserica Sfântul Elefterie Vechi! E o vechitură, care stă în mijlocul drumului și încurcă circulația. Hai să-i facem o surpriză plăcută Tovarășului! Dă-mi o aprobare scrisă, în calitatea dumată de arhitect-șef, eu aduc niște muncitori și în câteva zile nu rămâne nici urmă din ea!” Auzind aceasta, am simțit că mi se face rău și greață...

Tovarășul Matei, care era numărul doi ca importanță în conducerea Capitalei, era un personaj renumit pentru duritatea lui. Îmi aduc aminte de ședințele la care am participat și eu și în care se discuta activitatea chiar și a unor șefi importanți de compartimente. Tovarășul Matei nu-și precupețea amenințările și epitetul foarte dure. Execuția se făcea în public, anunțându-se destituiri și sancțiuni, fără drept de apel. Mi-aduc aminte de un caz, când după destituirea respectivului, Nicolae Matei s-a răstit la el, spunându-i: „Și acum ieși afară!” Omul respectiv a ieșit cu capul în pământ și când se găsea în ușa Matei a mai strigat: „Să-i dați și o sancțiune pe linie de partid!”

Iată-mă deci în fața acestui zbir notoriu. Dacă eram un om curajos, dispus să înfrunte consecințele, trebuia să-i spun: „Cum poți să spui așa ceva? Doamne ferește! Asta este nu numai o mare prostie, dar și o crimă!” În loc să-i spun asta, i-am zis cu hotărâre: „Da, desigur! Așa este! Stă acolo și încurcă circulația”. Matei îmi răspunde încântat: „Foarte bine. Hai, dă-mi o hârtie, în care te declari că ești de acord cu demolarea”. Iar eu oftez și-i spun: „Dar este o problemă...”. Matei sare încruntat: „Ce fel de problemă?” – „Dumneavoastră știți că în Capitală Tovarășul este cel care hotărăște în general demolările. E drept că s-au demolat unele construcții și de către alți tovarăși cu munci de

---

² *Ibidem*. p. 124-126.

răspundere. Dar în ceea ce privește bisericile, nimeni în afară de el n-a hotărât demolarea vreunei biserici”. Matei stă și se uită la mine. Eu continui: „Chiar dacă ar fi de acord în principiu cu demolarea bisericii Sfântul Elefterie Vechi, nu cred că ar fi mulțumit aflând că altcineva a luat această hotărâre, fără să-i spună. Cred că s-ar supăra foarte tare, descoperind că biserica a dispărut la inițiativa altcuiva. Nu cred că este prudent să facem așa ceva”. După o pauză de gândire, tovarășul Matei a oftat și mi-a zis: „Da. Cred că ai dreptate”.

Desigur că mi-ar fi plăcut să-i spun tovarășului Matei în față ce gândeam despre el și în general despre propunerea lui. Dar oare ce s-ar fi întâmplat? Cunoscându-l bine pe dânsul, el ar fi considerat că dau dovadă de indisciplină și chiar de opoziție politică, ceea ce s-ar fi înscris perfect în atribuțiile sale pe linie de partid. Aș fi zburat din funcție, ar fi fost numit altcineva în locul meu și, probabil, că acesta ar fi colaborat și nu ar fi avut puterea sau priceperea a-l împiedica să demoleze biserica respectivă.

Astfel am reușit să salvez biserica Sfântul Elefterie Vechi, sperându-l că el nu avea dreptul să facă ceva ce i se cuvenea numai lui Ceaușescu. Oricum, ori de câte ori trec prin fața bisericii, am un mare sentiment de tandrețe și de mândrie, că frumoasa biserică în stil brâncovenesc, din secolul al XVIII-lea, stă și acum tot acolo, datorită mie. Acest exemplu este de altfel semnificativ pentru a demonstra stilul în care, atunci când era posibil, acționam: fără glorie, dar, zic eu, eficient.

3.2. Cum a fost influențată soarta a două monumente statuare

3.2.1. „Plecarea” statuii soldatului sovietic

Mă voi referi acum la intervenții de-ale mele, care priveau probleme legate efectiv de monumentele din Capitală. Având în vedere că răspundeam de toate problemele de construcții și urbanism din Capitală, monumentele propriu-zise nu puteau lipsi dintre acestea. În primul caz menționat este vorba de o situație creată cu prilejul discutării importantei machete privind sistematizarea Pieței Victoria din Capitală. Prezentarea a început prost, datorită prezenței Elenei Ceaușescu. Apariția „Tovarășei” totdeauna ne dădea bătăi de cap, deoarece, după ce că habar nu avea de problemele de specialitate, ea se amesteca, având plăcerea să complice lucrurile cu opinii fanteziste, probabil în primul rând din dorința de a-și impune personalitatea. Iar „Tovarășul” era totalmente dominat de ea și foarte rar o contrazicea.

Deci „Tovarășa” s-a uitat la machetă și a declarat de la bun început scârbită: „Ați făcut o piață ca un ceaun!” (Tovarășa avea limbajul ei, ce o reflecta fidel. De altfel, academiciana zicea „ribineți” și „ghivetă”). Apoi ne-a întors spatele și s-a dus să-și caute blana, ca să plece. Tovarășul, care, ca de obicei, era foarte

prevenitor și grijuliu cu ea, a încercat să o convingă să rămână. Am asistat la o scenă de familie, în care ea l-a refuzat și a plecat, cu o decizie de neclintit. Am răsuflat cu toții ușurați, deoarece era clar că fără ea urma o ședință de prezentări mult mai calmă, cu un singur mare șef de satisfăcut.

Ca de obicei, eu prezentam soluția urbanistică. În cazul amintit, se mobilau laturile pieței. Se propuneau o serie de construcții noi, care în general s-au și realizat, piața căpătând clădirile mai înalte de pe latura de sud. Imaginea de ansamblu a fost astfel îmbunătățită, piața devenind o semnificativă poartă de intrare în zona centrală a orașului. Amintesc, că în acea perioadă piața era dominată de impozantul monument al soldatului sovietic, amplasat între Șoseaua Kisselef și Bulevardul Aviatorilor. (Soldat despre care Păstorel Teodoreanu spusese atât de inspirat: „Soldate rus, soldate rus! Te-ai cocoțat atât de sus ca să te admire popoarele, sau pentru că îți put picioarele?”) Monumentul era opera lui Constantin Baraschi și fusese inaugurat în anul 1946, în prezența regelui Mihai, a lui Petru Groza și a generalului sovietic Susaikov.

Macheta pieței care se prezenta acum conținea și accesele propuse în stațiile de metrou. În zona Bulevardului Aviatorilor era prevăzută o singură ieșire, către clădirea Consiliului de Miniștri. Tovarășul întreabă: „De ce nu ați pus o ieșire și pe latura cealaltă a bulevardului?” I-am răspuns: „Nu se poate interveni acolo, deoarece acolo se găsește monumentul soldatului sovietic” (Fig. 6).

În momentul acela, i s-a luminat fața și a spus evident încântat: „Ocupă-te dumneata de ieșirea din stația de metrou, iar eu am să mă ocup de statuia soldatului!”. Hotărâre istorică, ce a fost reflectată în nota de cancelarie, redactată ca de obicei. Acolo s-a specificat mutarea monumentului soldatului sovietic, din cauza necesității de a crea pe amplasamentul acestuia a unei a doua ieșiri din stația de metrou.

La scurt timp monumentul a fost mutat, nu foarte departe, în primul rond de la Șosea. A tronat acolo un timp, după care a fost mutat din nou (probabil tot din dispoziția lui Ceaușescu) mai la marginea orașului, în zona cimitirului soldaților sovietici, unde se găsește și astăzi. În prezent, are un soclu mic, în comparație cu cel inițial. Oricum, mormintele soldaților sovietici de pe teritoriul României se bucură în continuare de un tratament civilizat, în timp ce mormintele soldaților români din cuprinsul fostei Uniuni Sovietice au fost desființate, iar adesea chiar și osemintele au fost spulberate fără urmă.

Reacția lui Ceaușescu de atunci a fost în concordanță cu antipatia evidentă pe care o avea pentru tot ce ținea de Uniunea Sovietică și de ruși, noi

Fig. 7 Statuia ostașului sovietic (în prezent, în cimitirul soldaților sovietici)

fiind la curent cu această atitudine a sa și care se manifesta ori de câte ori avea prilejul.

Episodul m-a bucurat mult, considerându-l în sinea mea o compensație pentru umilințele înghițite de mine ca basarabean, din cauza „eliberatorilor” sovietici. Dacă eu fusesem „mutat” din Basarabia, acum iată că și un soldat, chiar și din metal, care contribuisese la această „mutare”, era și el „mutat” din cauza mea (Fig. 7).

A doua ieșire din metrou nu s-a realizat niciodată, o dovadă peremptorie a faptului că obiectivul principal fusese numai debarasarea de un element politic, ce îl deranja, din fericire, și pe Ceaușescu

3.2.2. Statuia „Leul” își recapătă inscripția originală

Doresc să mă mai refer la o acțiune, legată de încă un monument. Acțiunea este mai puțin spectaculoasă, dar se înscrie în implicațiile mele pozitive în soarta orașului, la capitolul monumente. După cum se știe, în București există Monumentul Eroilor din Arma Geniului, denumit „La leu”, situat la intersecția bulevardelor Geniului și Iuliu Maniu (fost Armata Poporului), aproape de palatul Cotroceni (Fig. 8) Este un monument frumos și

impresionant, ridicat prin contribuția voluntară a ofițerilor din arma respectivă, fără contribuția statului, în cinstea soldaților eroi din arma geniu, morți în Primul Război Mondial. Este opera sculptorului Spiridon Georgescu și a fost ridicat în 1926. Piesa dominantă este un leu impozant, iar pe cele patru colțuri ale soclului se găsesc ostași din geniu, reprezentând specialitățile: pionieri, căi ferate, pontonieri și telefoniști-telegrafiști. Pe soclul său se poate citi inscripția: **SPUNEȚI GENERAȚILOR VIITOARE CĂ NOI AM FĂCUT SUPREMA JERTFĂ PE CÂMPURILE DE BĂTAIE PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI.**

**Fig. 8 Statuia Leul
cu inscripția originală refăcută**

Regimul comunist a dispus la începutul său ștergerea celui de al patrulea rând. Nu mai era la modă „întregirea neamului”, ca să nu se considere că se făcea aluzie la Basarabia, deranjându-i astfel pe sovietici. Când am devenit arhitect-șef al Capitalei aceasta era situația. Pe mine omisiunea mă supăra foarte tare. Astfel că i-am spus primarului Ion Dincă, primul din cei doi primari cu care am lucrat, ce cred. Adică faptul că textul inițial a fost ciuntit, că ar trebui restabilit în forma sa originală și că eu cred că „Tovarășul” ar fi de acord. Ion Dincă a fost de acord pe loc și mi-a promis că va vorbi în acest sens cu Nicolae Ceaușescu. La scurtă vreme, mi-a spus că a vorbit, că Nicolae Ceaușescu nu știa de această modificare și că și-a dat acordul pentru revenirea la inscripția originală. Deci un punct bun pentru Ceaușescu. Întregirea neamului nu-l deranja, ba chiar dimpotrivă. În consecință, inscripția a revenit la formula integrală. Iar eu sper acum să nu mai vină nimeni, niciodată, cu idei antiromânești de ciuntire a sa.

Ori de câte ori trec prin dreptul acestui frumos monument mă gândesc cu duioșie la faptul că am contribuit la revenirea mesajului de pe soclul său la forma sa originală. Reacția lui Ceaușescu cred că putea fi anticipată. Așa cum dovedise către sfârșitul regimului său, în relația cu URSS și cu autoritățile sovietice din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, el a lăsat să transpară o poziție corectă referitoare la drepturile României privind toate provinciile sale istorice. Astfel că au existat și unele momente, când Ceaușescu

mi-a fost simpatic. Erau legate de antipatia lui evidentă față de tot ce amintea de Uniunea Sovietică și adesea chiar și de tot ce era rusec. Ca basarabean, care gândea la fel, ne regăseam pe aceleași poziții. Uneori antipatia lui devenea rizibilă, când se manifesta în special la numele rusești ale unor străzi, pomenite cu prilejul prezentărilor de urbanism. Pentru el nume precum Tolstoi sau Gorki sunau la fel ca Brejnev sau Stalin și dorea să fie înlocuite, sub diferite pretexte.

Bineînțeles, atitudinea sa față de URSS era prea puțin față de marile sale greșeli și față de duritatea modului său dictatorial de a conduce România, provocând poporului român suferințele pe care le știm cu toții.

4. Concluzii

În ceea ce privește perioada când am ocupat funcția de arhitect-șef al Capitalei, cei șase ani respectivi au fost, în mod categoric, cei mai dificili ani din viața mea.

În total, trebuie să spun că nu am făcut atât cât aș fi dorit pentru binele Capitalei. Am asistat la numeroase greșeli, de care eram conștient. Iluziile mele se risipiseră, dar, deși mă hotărâsem să nu fiu un opozant pe față, acționeam totuși, atunci când puteam, în concordanță constantă cu gândirea mea. Mai multe detalii referitoare la activitatea mea, din perioada când am fost arhitectul-șef al Capitalei, am prezentat în cartea-dialog *Între istorie și judecata posterității*, pe care am scris-o împreună cu doamna istoric Flori Bălănescu și care a apărut în anul 2011 sub egida Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Am făcut mult, am făcut puțin pentru orașul București, mi-e greu să spun. Ținând seama de situația din Capitală și în general din România de atunci, las să mă judece posteritatea.

Concluzia mea pe care doresc să o împărtășesc acum, repet, cu hotărâre, este aceea de a recomanda, în special celor tineri, să nu accepte concesiile incorecte și să nu-și vândă sufletul deoarece este practic imposibil să reușești în acest fel. Am avut dovada că există, ca și în cazul meu, o justiție – cum spun unii – immanentă, care intervine implacabil.

Referințe bibliografice:

- Valentina Bilcea, Angela Bilcea *Dicționarul monumentelor și locurilor celebre din București*, București, Editura Meronia, 2009.
- Alexandru Budișteanu în dialog cu Flori Bălănescu, *Între istorie și judecata posterității*, București. Academia Română – Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2010.

- Octavian Roske (coord.), România 1945-1989, *Enciclopedia regimului Comunist. Represiunea. A-E. Demolări*, Academia Română – Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 443.

Webografie:

<http://rft.forter.ro/2009>

<http://www.apmnir.ro/map.php>

<http://www.ziaristionline.ro/wp-content/uploads/2011/10>

Premiile *Europa Nostra* pentru Patrimoniul Cultural 2012

Alexandra Chiliman Juvara

Europa Nostra este Vocea Patrimoniului Cultural din Europa. Ea reunește și reprezintă 250 de organizații neguvernamentale și nonprofit, care, la rândul lor, întrunesc peste 5 milioane de membri de pe tot teritoriul Europei. Europa Nostra beneficiază de sprijinul direct a peste 1500 de membri individuali precum și de susținerea a peste 150 de autorități publice și corporații. Rețeaua sa cuprinzătoare de profesioniști și voluntari depune eforturi intense pentru protejarea și conservarea patrimoniului cultural european, astfel încât atât generația prezentului, cât și cele viitoare să se poate bucura de el.

Ceremonia de decernare a premiilor de la Lisabona este parte componentă a Congresului pentru Patrimoniul European ce se desfășoară anual. Una dintre temele abordate anul acesta la Congres a fost „Salvarea Patrimoniului European aflat în pericol”.

Concursul are două obiective și anume, să încurajeze calitatea demersului și schimburile transfrontaliere în domeniul patrimoniului cultural. Prin promovarea „puterii exemplului”, Concursul stimulează inițiative noi, care se vor finaliza printr-o creștere economică, patrimoniul cultural fiind o resursă importantă pentru dezvoltare și coeziune socială.

Lisabona, 2 iunie 2012. Numele câștigătorilor Premiilor Europene pentru Patrimoniul Cultural / Premiile Europa Nostra precum și ale celor șase laureați la categoria „Grand Prix” - ediția 2012 au fost comunicate în prezența comisarului european pentru educație, cultură, multilingvism și tineret, Androulla Vassiliou, și a renumitului tenor Plácido Domingo, președintele fundației Europa Nostra. Evenimentul s-a desfășurat la Mănăstirea Jerónimos din Lisabona. La ceremonie au participat peste 1200 de persoane. Printre invitații de vază s-au numărat președintele Portugaliei, Aníbal Cavaco Silva, precum și Prințul Felipe și Prințesa Letizia de Asturia.

Cele șase proiecte câștigătoare ale Marelui Premiu au fost:

- *Categoria 1, conservare:*

1. **Averof Building** – Școala de Arhitectură, Universitatea Tehnică Națională, Atena Grecia
2. **Furnalul înalt numărul 2**, Sagunto, Spania

3. **Poundstock Gildhouse**, Bude, Cornwall, UK

- *Categoria 2, cercetare:*
  - **Studii despre Codul Botanic al lui Augustus de la Ara Pacis**, Roma, Italia
- *Categoria 3, Servicii dedicate conservării și mediatizării patrimoniului*
  - **Paraschiva Kovacs**, Satu Mare, Județul Harghita, România
- *Categoria 4, educație, formare, conștientizare*
  - **Program educațional pentru patrimoniu realizat de Fundația Norvegiană pentru Patrimoniu**, Vågå, Norway

Câștigătorul premiului acordat prin votul publicului 2012 – câștigător desemnat prin intermediul unui sondaj on-line, selectat dintr-un număr de 28 de proiecte participante – a fost *Fortificațiile din Pamplona, Spania*. Comentariul juriului: „Fortificațiile restaurate nu mai sunt doar simple ziduri de apărare, ele au devenit un loc pentru întâlnire și un simbol al unității pentru cetățeni și pentru oraș”.

Vorbind în deschiderea ceremoniei, comisarul Vassiliou a declarat următoarele: „Premiul Uniunii Europene pentru Patrimoniu Cultural / Premiul Europa Nostra s-a impus în ultimii zece ani ca cel mai prestigios premiu acordat în acest domeniu în Europa. Doresc să le mulțumesc tuturor câștigătorilor pentru angajamentul energic de care au dat dovadă în protejarea patrimoniului nostru cultural, aș vrea să mulțumesc Europa Nostra și, nu în ultimul rând juriului, pentru munca lor de cea mai înaltă calitate. Premiul s-a dovedit a fi un instrument eficace de stimulare a înțelegerii și sporire a responsabilizării în rândul factorilor de decizie și al opiniei publice cu privire la valoarea patrimoniului cultural pentru societatea și economia europeană și la responsabilitatea noastră de a îl proteja pentru generațiile viitoare. Din acest motiv vom continua să sprijinim patrimoniul cultural prin programul „Cultura” precum și prin intermediul viitorului program „Europa Creativă”.

Placido Domingo, președintele Europa Nostra, a adăugat:

„Câștigătorii premiilor noastre întruchipează excelența, pasiunea și implicarea. Ei sunt ambasadorii perfecți ai puterii „Europei Creative”. Europa Nostra și Comisia Europeană lucrează împreună pentru a debloca potențialul complet al patrimoniului cultural și natural european. Acesta este cheia către o coeziune socială sporită și soluția pentru o creștere economică durabilă în Europa”.

Toate cele 28 de proiecte câștigătoare au fost premiate cu ocazia ceremoniei de la Lisabona.

Ceremonia s-a desfășurat sub patronajul președintelui Portugaliei, Aníbal Cavaco Silva, care a rostit un discurs în cadrul ceremoniei, precum și

al președintelui Comisiei Europene, José Manuel Barroso, care a trimis un mesaj video. Președintele Centrului Național pentru Cultură, Guilherme d'Oliveira Martins, le-a urat la rândul său bun venit oaspeților. Ceremonia de decernare a Premiilor Uniunii Europene pentru Patrimoniu Cultural / Premiile Europa Nostra a fost organizată încă din 2002.

Cei 28 de câștigători au fost selectați în urma analizării celor 226 de proiecte provenind din 38 de țări. Pentru fiecare categorie s-a reunit un juriu distinct, compus din experți independenți din toată Europa. Toți câștigătorii au fost răsplătiți cu un trofeu sau o plachetă, iar cei șase câștigători ai „marelui premiu” au primit, în plus, câte 10 000 euro.

Patrimoniul cultural aduce o contribuție semnificativă, deseori subestimată, la dezvoltarea și crearea de locuri de muncă. Sectorul respectiv reprezintă o parte importantă a industriilor culturale și creative, care oferă locuri de muncă pentru 8,5 milioane de persoane în UE și contribuie cu 4,5 % la PIB-ul Europei. Se estimează că investițiile în conservarea patrimoniului cultural efectuate de organisme publice și private însumează 5 miliarde euro pe an. Cifrele publicate de Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE) arată că 40% din turismul mondial conține o componentă culturală. De asemenea, patrimoniul cultural este o resursă esențială pentru dezvoltarea durabilă și coeziunea socială.

Premiile Uniunii Europene se bucură de sprijinul programului „Cultura” al Uniunii Europene, care a investit, începând cu 2007, circa 30 de milioane euro în cofinanțarea proiectelor de patrimoniu. Există, însă, și alte programe europene care oferă sprijin în vederea conservării patrimoniului, cum ar fi Fondul european de dezvoltare regională, care, începând din 2007, a alocat 3 miliarde euro pentru protejarea și conservarea patrimoniului cultural, 2,2 milioane de euro pentru dezvoltarea infrastructurii culturale și 775 de milioane de euro pentru susținerea serviciilor culturale. Începând din 1998 au mai fost investite alte 150 de milioane de euro prin Programul Cadru al UE pentru Cercetare și Dezvoltare Tehnologică.

La categoria 1 conservare au fost prezentate spre jurizare 146 de proiecte din domeniul restaurării clădirilor istorice, siturilor arheologice, componentelor artistice, clădirilor industriale, grădinilor și peisajelor culturale. A fost apreciată restaurarea monumentului istoric, rezultat al unei atente cercetări și cu punerea în operă a unor tehnici adecvate, cât și impactul acestui demers asupra comunității și implicarea comună în finanțarea investiției. S-a evidențiat o intensă preocupare pentru un program complex de punere în valoare a monumentelor și peisajului, realizându-se trasee turistice specifice.

Facultatea de Arhitectură din Atena

Morile de vânt din Grecia

Au fost decernate premiile pentru cele cincisprezece proiecte câștigătoare, iar dintre acestea trei au luat Marele Premiu. În aceste cazuri, menționăm concluzia juriului:

1. Templul Artei, Germania.

Panouri pictate în ulei și tempera în 1925-29 de Johann și Butta Bossard în parcul național Lunneburge Heide, Curentul artistic Lebensreform reda într-o formă spectaculoasă utopiile sociale și viziunile acelei perioade.

Rezultatul restaurării este o opera de arta ieșita din comun, care merită toată considerația, operă care va fi accesibilă și generațiilor viitoare.

2. Institutul de sociologie Solvay, Bruxelles, Belgia.

1902, arh. Constant Bosmans și Henri Vandeveld

Restaurare meticuloasă, în urma unor cercetări atente, rezultatul fiind o manoperă bine stăpânită și o noua viață durabilă pentru monument, Biblioteca a fost, astfel, reintegrată în viața orașului, conferind o valoare mai mare întregului demers

3. Facultatea de Arhitectura, Athena-Grecia.

Proiectul de conservare al monumentului Averof a fost considerat ca un excelent exemplu de intervenții de restaurare și de renovare, pe o clădire istorică, una din cele mai importante creații ale neoclasicismului european, influențată direct de Acropola din Atena, construită în anul 1878 după planurile arhitectului Lyssandros Kaftantzoglu. Funcțiunea educativă pentru care a fost creată se va desfășura în continuare în condiții optime. Clădirea prezintă un element valoros în plus, tocmai datorită faptului că funcțiunea ei a rămas nealterată în timp. Proiectului i s-a conferit Marele Premiu.

4. **Morile Mănăstirii Sf. Ion**, Chora Patmos, Grecia.

Frumusețea morilor care au fost restaurate și sunt acum funcționale pe culmile insulei Patmos. Juriul a apreciat inventivitatea echipei multinaționale de tineri din Grecia, Elveția, Franța, care au studiat cu pasiune fiecare detaliu. Morile (două din 1588 și una 1863) vor avea funcțiuni diferite, pentru măcinat făină, pentru energie electrică, fiind totodată un muzeu interactiv și redând peisajului valoarea de altădată printr-o imagine fascinantă.

5. **Vechea citadelă Aghios Andreas**, Siphnos, Grecia.

Restaurarea un bun exemplu de punere în valoare și de conservare a vestigiilor arheologice care, după ce au fost descoperite, au devenit greu accesibile publicului. În urma lucrărilor, situl oferă informații complete despre locuitorii din regiunea Marii Egee, unul din leagănele civilizației europene din perioada Myceniana (sec. 13 înainte de Cristos). Citadela fortificată era amplasată în vârful colinei, fortificațiile sofisticate fiind unice în regiune.

6. **Colegiul Regal Spaniol**, Bologna, Italia.

Un bun exemplu pentru un patrimoniu European împărțit un colegiu medieval pentru studenți spaniole într-o universitate italiană – cea mai veche din lume. Arhitectura curții interioare se remarcă printr-o logie adosată zidului, un element arhitectural italianesc, dispus ca în colegiile din Anglia sau Franța.

Juriul a apreciat restaurarea clădirii și a frescelor, dar și tenacitatea cu care s-au dus la bun sfârșit lucrările de restaurare mulți ani în șir.

7. **Moara din Liubavas**, Vilnius, Lituania.

Un exemplu de arhitectura vernaculară, care a funcționat între 1902-1975.

O restaurare modestă, realizată cu grijă, devotament și bun simț. Cu această ocazie s-a publicat și o carte care aduce lucrarea în contextul ei istoric. O mărturie a trecutului pentru întreaga regiune.

8. **Complexul Sinagogii portugheze**, Amsterdam, Olanda.

După restaurare, complexul a fost deschis publicului, dar și-a păstrat funcțiunea. Sinagoga este un loc de reculegere și și-a păstrat spiritul. Juriul a apreciat modestia restaurării și, în special, cea a holului central, unde s-a evitat introducerea curentului electric și a încălzirii centrale.

9. **Șase Orgi** în Bazilica din Mafra, Portugalia.

Juriul a fost impresionat de restaurarea acestui ansamblu format din șase orgi maiestuoase, construite de Dinarte Machado, supravegheat de un comitet științific.

„Un bun exemplu pentru generațiile viitoare de integrare a unor componente artistice în ansamblul arhitectural. O perfecta coerență și armonie între patrimoniul material și non material”.

Comisarul european pentru cultură, Androulla Vassiliou, și președintele Europa Nostra, Plácido Domingo, înmânează premiul arhimandritului Vitalie Danciu, starețul Mănăstirii Golia

10. Mănăstirea Golia, Iași, România

Juriul a luat în considerație mai mulți factori: „Prin studiile și cercetările premergătoare s-au stabilit soluții care au redat monumentului frumusețea și măreția originală. Acest proiect este un bun exemplu pentru un program de dezvoltare durabilă care permite desfășurarea vieții monahale după regulile ei tradiționale, dezvoltând în același timp valorile culturale și turistice ale regiunii”.

România a mai prezentat spre jurizare și Turnul Croitorilor din Cluj, un proiect apreciat pentru acuratețea și reversibilitatea intervenției, dar care nu a reușit să se înscrie pe lista proiectelor câștigătoare.

11. Fortificațiile din Pamplona, Spania.

Juriul a fost impresionat de restaurarea fortificațiilor, unul din cele mai bine conservate bastioane din Europa. Din 2006 autoritatea locală lucrează pentru ameliorarea zonei prin restaurarea fortificațiilor și redarea lor publicului. Scopul este un sit recreativ în care se îmbină patrimoniul cultural și natural. Astfel, zidurile nu sunt numai o incintă defensivă a orașului, ci un loc de întâlnire și un simbol pentru unitatea cetățenilor și pentru oraș.

12. Ene. Termica, Muzeul național al Energiei, Ponferrada, Spania.

„Electricitatea a caracterizat secolul 20. Un muzeu național al energiei, pe locul unei centrale electrice dezafectate, este un proiect care în scop educativ reușește totodată sa reabiliteze clădirea acum părăsită. Juriul a apreciat faptul ca o clădire de patrimoniu a fost salvată, păstrându-se acea atmosfera specială, specifică condițiilor sociale de muncă din acele vremuri”.

12. **Furnalul înalt numărul 2** din Sagunto, Spania

„Juriul a omagiat efortul susținut pentru salvarea excepționalului monument, astfel încât să fie înțeles de generațiile viitoare. Furnalele înalte ale secolului 20 (secolul industriei fierului și a oțelului), care au supraviețuit transformărilor, se prezintă ca o oportunitate pentru cei care cred că păstrarea patrimoniului industrial este vitală pentru înțelegerea istoriei comune a Europei: fierul și oțelul în definitiv sunt la originea Uniunii Europene. Noile funcțiuni și frumusețea redescoperită a acestui furnal înalt, construit în 1920, umple de mândrie populația orașului care s-a dezvoltat datorită acestei industrii”. Proiectului i s-a conferit Marele Premiu.

13. **Miletos Ilyas Bey Complex**, Balat, Turcia.

„Juriul a apreciat restaurarea cu caracter de conservare bazată pe o temeinică documentație a acestui monument din 1404. Restaurarea a fost posibilă datorită unui sponsor profund atașat de acest sit și care dorea să strângă legătură dintre populația locală și patrimoniul ei cultural.

Sanctuarul a fost consolidat și restaurat cu toate componentele lui, care reintegrate i-au redat frumusețea de odinioară”.

14. **The Poundstock Gildhouse**, Bude, Cornwall, Anglia.

„Printre proiectele imense și sofisticate prezentate spre jurizare, juriul a fost fericit să descopere acest modest exemplu de arhitectură vernaculară restaurat cu meticulozitate. Dintre casele parohiale, care aveau și funcțiuni pentru comunitate, de tipul sălilor de reuniune pentru sărbătorile satului, se mai păstrează câteva exemple. Poundstock Gildhouse, după ce a avut și alte funcțiuni, a fost restaurată pentru funcțiunea originală. Juriul a fost impresionat de acuratețea cu care s-au restaurat componentele casei cu aceleași tehnici tradiționale”. Proiectului i s-a conferit Marele Premiu.

15. **Leighton House Museum**, Londra, Anglia.

Lordul Leighton a fost un artist important englez. Casa pe care și-a construit-o a fost totodată atelier, locuință și centru de întâlnire pentru artiștii vremii. „Juriul a fost plăcut impresionat de felul în care restaurarea recentă a surprins stilul original și atmosfera casei. Preocuparea de a reda autenticitatea, prin restaurarea interioarelor, în special hallul arab cu fântâna și cu carourile ceramice pe care Leighton le-a adus din Damasc sau imensul atelier cu numeroasele lui tablouri. O mărturie a artei și arhitecturii din epoca Victoriana, a vieții culturale și artistice de atunci (1865-90)”.

La categoria 3, *servicii dedicate*, marele premiu a fost acordat Doamnei Paraschiva Kovacs, Satu Mare, județul Harghita, România. „Fiind profesoară într-o mică comunitate Paraschiva Kovacs și-a dedicat 40 de ani de viață pentru inventarierea și protejarea porților de lemn, simboluri ale patrimoniului

Casă parohială din Anglia

satului. Datorită aportului personal și talentului pedagogic, entuziasmului și convingerii ei, a format mai multe generații, care au un comportament diferit față de istoria locală și patrimoniu. Este un exemplu extraordinar, al unei persoane europene, care cu modestie și devotament, fără resurse importante financiare, reușește să sensibilizeze comunitatea pentru a aprecia trecutul spre binele generațiilor viitoare”. Trebuie să menționez ropotul de aplauze și entuziasmul asistenței în momentul acordării acestui premiu.

Am fost impresionată de diversitatea restaurărilor prezentate spre jurizare, de metodele folosite, de la cele tradiționale la cele mai sofisticate, cu surse financiare limitate sau generoase, dar mereu cu multa implicare și dăruire pentru atingerea obiectivului propus. M-am bucurat să văd ca restaurarea Mănăstirii Golia a fost apreciată de toți membrii juriului și vă propun să trimiteți și în anii următori proiecte care să ne reprezinte țara la nivel european.

Bibliografie:

- Broșura *Premiile patrimoniului cultural al Uniunii europene, concursul Europa Nostra, Lisabona 2012*
- www.europanostra.org

III.

Tehnici și tehnologii de restaurare

Reabilitarea și dezvoltarea turistică a monumentului istoric Biserica „Banu” din Iași

Ioan Sasu

1. Date generale

- a. Denumirea obiectului de investiții: „Reabilitarea și dezvoltarea turistică a monumentului istoric Biserica „Banu” - Iași.
- b. Amplasamentul: Județul Iași, Municipiul Iași, strada Banu, nr. 9.
- c. Beneficiarul investiției: Parohia „Duminica Tuturor Sfinților” – Banu, Iași.
- d. Elaboratorul proiectului: Proiectant general - S.C. PROGANEX 2005 S.R.L. Iași.

2. Descrierea generală a lucrărilor

- a. Actuala biserică Banu, având hramul „Duminica Tuturor Sfinților”, este înregistrată în Lista monumentelor istorice, Județul Iași, ediția 2010 la nr. crt. 856, Cod LMI IS-II-m-B-03945.
- b. Topografia. Prin grija beneficiarului s-a realizat planul de situație la scara 1:500, privind suprafața de 1.460 mp, având ca plan de referință Marea Neagră.

3. Arhitectura

3.1. Necesitatea și oportunitatea investiției

Construită în anul 1803, biserica, urmare a cutremurelor suportate, dar și a supraînălțării tunului clopotniță cu 3,00 m în anul 1883, prezenta fisuri, crăpături și dislocări de zidărie. Propunerile de consolidare și restaurare au urmărit înlăturarea cauzelor care au contribuit la degradarea monumentului și punerea în valoare a bisericii, în cadrul construit existent (majoritatea construcțiilor adiacente s-au executat după anul 1970).

În varianta de consolidare și reabilitare a fost prevăzut un subsol util pentru funcțiuni strict necesare, deoarece amplasarea bisericii nu permite executarea unei case praznicale. Imobilele deținute de parohia Banu au fost demolate, la data întocmirii proiectului lipsind spații pentru bibliotecă, arhivă, repetiții, cor, locuința preotului, grup sanitar pentru credincioși, birou parohial.

3.2. Concluziile expertizei tehnice menționau: Ținând cont de aceste criterii (deficiențe), detaliat analizate în cadrul prezentului referat de expertizare, considerăm ca rațională *încadrarea* imobilului în clasa Rsl, corespunzând construcțiilor cu risc seismic ridicat de prăbușire la cutremure având intensitățile corespunzătoare zonei seismice de calcul (cutremurului de proiectare).

3.3. Scurt istoric

a. Biserica de lemn (1705 - 1800)

Amplasată pe terasa inferioară a Bahluiului, ce se întindea până la „marea răpă” din marginea orașului (astăzi Râpa Galbenă), prima biserică executată din bârne de lemn de stejar a fost ridicată în anul 1705, ctitor fiind „Savin Zmucilă vel Ban”. Prin actul datat 1702 noiembrie 7, rezultă că Savin Zmucilă a cumpărat „o casă cu pivniță și locul înconjurător”.

b. Biserica de piatră (1800-1803)

În jurul anului 1799, biserica veche din lemn a devenit neîncăpătoare. Tradiția numelui „Banu” al ctitorului primei biserici, a fost întărită atât de preoți cât și de alți donatori.

Dorința Mitropolitului Iacob Stamati era aceea de a ridica un lăcaș de cult la fel de mare precum biserica Sfântul Gheorghe (Vechea Mitropolie). Pentru întocmirea planurilor noii biserici și supravegherea execuției, s-a apelat la un arhitect din Ardeal, Herr Leopold. Catapeteasma sculptată în lemn de tei, este opera unui meșter moldovean, Eustație Altini (posibil după proiectul arhitectului Herr Leopold), tot el pictându-o în anul 1802, contra sumei de 2000 lei. Din cercetările efectuate de preotul Paul Mihail, rezultă că Eustație Altini a început pictarea bisericii în februarie 1803, terminând numai o parte din Sfântul Altar.

După moartea Mitropolitului Iacob Stamati, la 9 martie 1803, se presupune că lucrările de pictură au fost oprite, deoarece restul bisericii a rămas nepictat. În anul 1821, biserica a fost depozit de pulbere pentru trupele turcești. În anii 1828 -1829 șindrila ce acoperea biserica a fost înlocuită.

Actele ce dovedesc lucrări de reparații la biserică, întocmite în anul 1840, nu fac referire la pictura interioară.

În anul 1881, epitropia bisericii a cerut arhitectului Rubent Gruber să întocmească un deviz pentru restaurarea bisericii, ce cuprindea 22 de poziții ale contractului. La 8 aprilie 1882, arhitectul a prezentat un dosar, pentru lucrări suplimentare efectuate sau în curs de execuție. La data de 24 aprilie 1882, tot Rubent Gruber a întocmit un deviz 2, suplimentar.

La 21 iunie 1882, arhitectul diriguitor Filip D. Xenopol a făcut un „deviz de lucrări ce se suprimă și cu adăugirile ce se fac cu modificarea ferestrelor, pardoselii de asfalt și înălțarea cu 3,00 m a clopotniței bisericii *Banu* aflată în restaurare”. Restaurarea din anul 1882 a cuprins și „refacerea pridvorului în stilul bisericii”.

De remarcat este faptul că în procesul-verbal, datat la 13 noiembrie 1883, întocmit de Comisia de recepție, se consemnează opinia arhitectului N. Bădărău: „Consider că turnul clopotniței, ridicat cu 3,00 m pe fundația veche a nartexului, va periclita pereții naosului fără contraforturi”.

În anul 1882 s-au întocmit devize pentru pictarea bisericii pe o suprafață de 2.400 mp. Pictura a fost executată de Nicolae Roteanu. Nerespectându-se anumite norme tehnice, pictura s-a deteriorat după numai doi ani. Comisia formată pentru verificarea stării tehnice a picturii a constatat că la data de 10 ianuarie 1894 pictura era complet distrusă pe o suprafață de 380,00 mp.

Referitor la supraînălțarea turnului-clopotniță cu 3,00 m pe fundația veche, fără măsuri suplimentare, și apariția unor crăpături mari la biserică, epitropia bisericii „Banu” a depus o plângere la Tribunalul Iași, care, la 9 februarie 1891, a însărcinat o Comisie pentru cercetarea lucrărilor de restaurare la biserica „Banu” din Iași.

În anul 1904 s-au făcut noi lucrări de reparații și s-a repictat biserica. Reparațiile capitale s-au efectuat la turnul clopotniță și acoperișul acestuia, la pridvor și la clopotul cel mare.

Din lipsa mijloacelor financiare nu s-au putut executa toate reparațiile necesare, constatare făcută în procesul verbal al Consiliului parohial nr. 87 din 13 august 1919.

Prin adresa nr. 59 din 19 iulie 1927, Consiliul parohial a stabilit luarea unor „măsuri necesare în scopul reparației exterioare a bisericii Banu, care nu mai poate dăinui în halul în care se află acum”.

În anul 1937, preotul slujitor Ioan Andreescu a desființat baldachinul din Sfântul Altar, fiind descoperită o pictură înnegrită la semicalotă.

În anul 1942, paroh fiind preotul Theodor Cojocaru, s-a tencuit exteriorul bisericii. În anul 1948 s-au executat lucrări de restaurare sub conducerea arhitectului Vasile Paraschiv.

Comisia monumentelor istorice, prin delegatul său, pictorul Corneliu Baba, a dispus răzuirea picturii, deoarece era înnegrită, coșcovită și nu prezenta valoare artistică, din pictură păstrându-se un medalion în Pronaos, pe latura nord sub fereastră.

În urma cutremurului din 1940, crăpătura existentă pe latura de sud în pronaos pe verticala zidului și pe boltă s-a mărit. Consolidarea făcută în anul

1948 a cuprins țeserea cu cărămidă a mării crăpături existente, subzidirea cafasului, repararea scărilor din turn, a întregii lemnării de la uși și ferestre, acoperirea bisericii cu tablă zincată, schimbându-se șarpanta în formă de bulb a turnului-clopotniță. La furtuna din 4 august 1950, biserica a suferit deteriorări la acoperiș, geamuri și tâmplăria exterioară. În anul 1966 s-a înlocuit întreaga instalație electrică și s-a curățat catapeteasma.

În anul 1968, cu prilejul unor reparații la tencuiala din bolta Sfântului Altar, s-a descoperit icoana murală a Maicii Domnului cu Pruncul, posibil pictată de zugravul Eustație Altini, în anul 1803. La reparațiile din 1976, s-a subzidit pridvorul și s-au executat treptele de acces în biserică. Cutremurul din 4 martie 1977 a redeschis crăpătura din pronaos pe latura de sud a bisericii. După cutremur, s-au realizat unele lucrări de consolidare la zidurile pronaosului pe laturile nord și sud. După anul 1981, cu toate încercările de consolidare, crăpătura existentă pe latura de sud a pronaosului s-a mărit, apărând și crăpături pe latura de nord, în zona turnului-clopotniță și a pronaosului.

După cutremurele din anii 1986 și 1990, aceste crăpături s-au mărit, apărând crăpături mari și la pridvorul bisericii. În anul 1990 s-a început o consolidare, realizându-se o centură pe latura de nord a bisericii, plasată sub cornișă. S-au practicat goluri în zidărie pentru executarea stâlpișorilor de monolitizare, la pridvor dar lucrările nu au fost terminate.

c. Arhitectura bisericii „Banu”

Biserica „Banu” face tranziția între formele de tradiție moldovenească și trăsăturile specifice clasicismului, deși împărțirea interioară și volumetria sunt tratate conform cu tradițiilor arhitecturale, având un plan dreptunghiular cu exonartex, pronaos, naos și absidă a Sfântului Altar. Se poate observa tendința de unificare și de monumentalizare a spațiului interior.

Exonartexul este înălțat cu un turn-clopotniță ce are o încăpere (tainiță) plasată la etajul 2, între cafas (etaj 1) și camera clopotelor (etaj 3). Pronaosul bisericii este foarte dezvoltat în plan și pe verticală, în comparație cu naosul, de care este despărțit printr-un arc dublou. Bolțile sunt de tip A’Vella în exonartex, pronaos și naos, dispuse atât transversal cât și longitudinal. În jurul ferestrelor se găsesc rame profilate, decorate cu pilaștri și ornamente geometrice.

Toată profilatura este de origine clasică, iar fațadele, încoronate de o cornișă cu denticule, sunt divizate simplu în mari panouri. Punerea în evidență a formelor arhitecturale la exterior, este făcută cu mijloace simple, utilizate de arhitect și în compunerea spațiilor interioare.

Este de remarcat că forma planului, concepția spațială și structurală au continuat să fie gândite și realizate în spiritul și cu mijloacele tehnicii tradiționale

locale, elementele clasice afectând de cele mai multe ori plastica decorativă. În cazul bisericii „Banu”, principiile clasicismului se regăsesc în toate componentele arhitecturii luate în ansamblu (compoziția spațială, volumetrică și tratarea fațadei) cu ajutorul unei scheme compoziționale spațiale ordonate și simetrice.

În concluzie, mijloacele de expresie plastică ale ordinelor clasice, decorația adecvată, folosită cu multă cumpătare, spațiile vaste, armonios proporționate, permit o raportare a elementelor clădirii la scara omului.

d. Descrierea funcțională

Biserica este concepută în plan dreptunghiular, având absida Sfântului Altar exprimată spre est, în exterior. Dimensiunile bisericii sunt de 36,07 m x 12,18 m, conform releveului executat. Împărțirea interioară la parter este: pridvor, exonartex, pronaos, naos, Sfântul Altar, cu încăperile adiacente proscomidiar și diaconicon.

- Pridvorul: a fost executat în anul 1883, în etapa II de execuție.
- Exonartexul: cu suprafața redusă, este acoperit de o boltă A'Vella, ce susține cafasul, dispus transversal bisericii. Trecerea spre pronaos se face printr-un arc în „mâner de coș”. Din exonartex pe latura de nord, se accede în bibliotecă, o încăpăre de mici dimensiuni, ce este acoperită tot de o boltă A'Vella, dispusă longitudinal. Pe latura de sud se accede la etajele superioare, cafas, tainiță și clopotniță printr-o scară semirotundă din lemn.
- Cafasul: situat la cota + 4,080 m, are o suprafață relativ mică, suprafață ce include și nișa pe latura de nord a bisericii. Din cafas se accede pe o scara semirotundă la tainiță.
- Tainița: situată la cota +10,900 m, este acoperită de o boltă semicilindrică dispusă transversal.
- Camera clopotelor: se accede pe scara ușor balansată, din zona tainiței.
- Pronaosul: are cea mai dezvoltată funcțiune, atât în plan cât și pe verticală. Pronaosul este acoperit de o boltă A'Vella, dispusă longitudinal. Trecerea spre naos se face printr-un arc în „mâner de cos”. Accesul la amvon se face printr-o scară înglobată în masa zidăriei, pe latura de nord.
- Naosul: este de dimensiuni mici, comparativ cu pronaosul și este acoperit de o boltă A'Vella, dar dispusă transversal bisericii.
- Sfântul Altar: prevăzut cu proscomidiar pe latura de nord și diaconicon pe latura de sud, este acoperit cu o semicalotă puțin aplatizată. De remarcat poziționarea și mărimea ferestrelor, ele fiind lărgite în anul 1883. Din sondele în tencuială și la solbancurile ferestrelor rezultă că lărgirea golurilor ferestrelor și montarea solbancurilor noi din piatră au necesitat completări de material, care nu s-au executat cu piatră, ci cu cărămidă normală.

La exonartex (între axele 1-3) ferestrele dispuse pe laturile nord și sud nu sunt identice, fereastra plasată pe nord la cafas are dimensiunile apropiate ferestrelor din pronaos, ferestrele amplasate pe latura sud având dimensiuni mici, strict necesare iluminării scării de acces la cafas și clopotniță (conform relevoului executat).

Ușa de acces în exonartex, din informațiile culese în cadrul documentării, este originală, fiind executată din lemn și placată cu tablă, având conceput un sistem de protecție antifurt. În pronaos și naos se păstrează o parte din pardoseala executată la 1883, cu dale mozaicate colorate, având formatul de 40,2 x 40,2 cm. Dalele mozaicate ocupă 59,20 mp din suprafața totală de pardoseală existentă în exonartex, pronaos și naos, restul fiind mozaic obișnuit, de marmură cu ciment gri.

Pe latura de vest este amplasat un fronton dreptunghiular. Acoperișul la corpul bisericii este de tip șarpantă din lemn de rășinoase, cu astereală din scânduri de rășinoase. Atât șarpanta cât și astereala sunt executate din materiale ce nu corespund normelor actuale, căpriorii din lemn rotund fiind amplasați la distanțe mari. Structura șarpantei nu este consolidată, nu are contrafișe, având dese îmbinări și petreceri.

e. Degradări la finisaje interioare și exterioare

În cadrul relevoului, studiilor istorice și arhitecturale, s-au depistat degradări la structură și finisaje și s-au stabilit zonele unde se va interveni în cadrul lucrărilor.

Prin grija beneficiarului s-a decapat o suprafață din tencuielile interioare și exterioare.

f. Parcela. Statutul juridic al terenului

Terenul proprietate a Parohiei „Duminica Tuturor Sfinților” – Banu, este dobândit în baza sentinței civile nr. 3948/2002, sentinței civile nr. 85/2002 și a sentinței civile nr. 974/2001 cu o suprafață totală de 1.460,00 mp.

4. Capacitatea – calculul suprafețelor

A. Situația existentă – Relevu

1. Aria construită (Ac)	Total Ac = 391,37 mp
2. Aria desfășurat construită (Adc)	Total Adc = 553,05 mp
3. Aria util	Total Au = 322,82 mp
4. Volumul total construit – existent	Total Vt = 3.917,00 mc

B. Propuneri proiect

1. Aria construită (A_c)	Total A_c ($C1+C2$) = 391,37 mp
2. Aria desfășurat construită (A_{dc})	Total A_{dc} ($C1+C2$) = 924,20 mp
3. Aria utilă	Total A_u = 528,75 mp
4. Volumul total construit – propus	Total V_t = 5.086,00 mc

5. Realizarea funcțională

5.1. Funcțiuni noi propuse în subsolul util

În conformitate cu propunerile la faza P.T.H., în subsolul util s-au prevăzut:

- birou parohial și grup sanitar; centrală termică pe latura nord; spațiu-debara; scară semirotundă acces parter, în același plan cu scara acces cafas, plasată între axele 2-3; sală servicii religioase și punct muzeal; bibliotecă parohială în zona spațiului plasat sub naos; cameră veșminte, plasată sub Sfântul Altar.

Având în vedere funcțiunile noi propuse, toate încăperile au ventilație naturală cu ferestre plasate în elevație, dar a căror înălțime este corelată cu sistematizarea verticală a zonei și cotele de teren amenajat din jurul bisericii.

5.2. La interior s-a realizat:

- completarea sau refacerea unor elemente decorative; înlocuirea și repararea tâmplăriei interioare;
- păstrarea și repararea pardoselii cu valoare istorică, din dale mozaicate colorate (executată în anul 1883) și marcarea etapelor de execuție la pardoseli; pardoseli din dale mozaicate colorate (executată conform detaliilor la pardoseala istorică); pardoseli la subsol util din marmură.

5.3. La exterior:

- tencuieli exterioare cu mortar din var-ciment; restaurarea sau refacerea ancadramentelor, a ramelor profilate decorate și a ornamentelor geometrice; restaurarea sau refacerea unor denticule la cornișă; prevederea unor trepte de acces exterioare din granit; trotuare din dale pietonale, perimetral bisericii.
- șarpantă din lemn de rășinoase și învelitoare din tablă de cupru, cu ignifugarea și antisepțizarea elementelor din lemn.

5.4. Finisaje

a. Finisaje interioare:

Subsol util:

- pardoseală din marmură albă în zonele de circulație, cameră veșminte, bibliotecă, sală pomeniri; pardoseală parchet lamelar în biroul parohial; trepte

din stejar la scara interioară acces parter; rostuire zidărie piatră naturală; tencuieli la tavane și pereți din cărămidă, pentru compartimentări și zugrăveli cu var lavabil; tâmplărie exterioară din stejar, dublă, cu deschidere interioară finisată transparent; tâmplărie interioară din stejar, uși cu tăblii, pe tocuri și căptușeli.

Parter:

- tencuieli speciale la pereți pentru pictură interioară specifică neoclasicismului; restaurare recondiționare profile interioare la nașterea bolților; reparații și restaurare trepte la scara interioară;

- pardoseala cu valoare istorică reamplasată pe zona unde a fost relevată; în zonele rămase libere, pardoseală din mozaic, colorată cu marcarea etapelor de execuție a pardoselilor; tâmplărie exterioară din stejar (multistrat), dublă/cuplată cu deschidere interioară finisată transparent.

b. Finisaje exterioare:

- trepte de acces din granit; soclu din piatră naturală gri, zona de la CTA până la brâul situat la cota + 0.84, refacere brâu cota + 0.84; tencuieli exterioare decorative; vopsele pentru exterior lavabile, în zonele ieșite (planul I) culoarea albă; restaurarea elementelor decorative-denticule, elemente la ferestre, frontoane, cornișă și turnul clopotniță; tablă din cupru de 0,5 mm grosime la învelitoare biserică, turn-clopotniță, Atice frontoane; jgheaburi și burlane din tablă de cupru de 0,5 mm grosime.

5.5. Folosință generală

În cadrul lucrărilor de arhitectură aferente folosinței generale, s-au realizat următoarele:

- pavaje din pavele pietonale perimetral bisericii și în zona de circulație; trepte exterioare pentru acces spre strada Banu și spre strada Lăpușneanu; stâlpi de iluminat decorativi; bănci de odihnă; jardiniere în zona treptelor exterioare spre strada Banu; parcaj auto pentru 6 locuri și acces auto trafic greu, pentru aprovizionarea unităților hoteliere plasate pe strada Lăpușneanu (vest); spații verzi de incintă; Împrejmuire cu elemente din fier forjat, executare din gard viu.

S-a prevăzut și iluminat arhitectural pentru punerea în valoare a monumentului.

5.6. Sistematizarea verticală

Accesul auto în incintă pentru traficul greu și parcaje se realizează din strada Banu în zona vest, asigurându-se pante între 2,1 - 5,0%. Prin rezolvarea

sistematizării verticale s-a evitat stagnarea apelor provenite din precipitații cu asigurarea captării și dirijării acestora spre gurile de canalizare.

Lucrările de reabilitare și dezvoltare turistică s-au derulat în perioada decembrie 2010 – septembrie 2012. Fotografii realizate în perioada de execuție sunt prezentate în ordinea cronologică, de la demararea lucrărilor până la recepția privind terminarea lucrărilor.

1.1 Fațada de vest – pridvor, intrare.

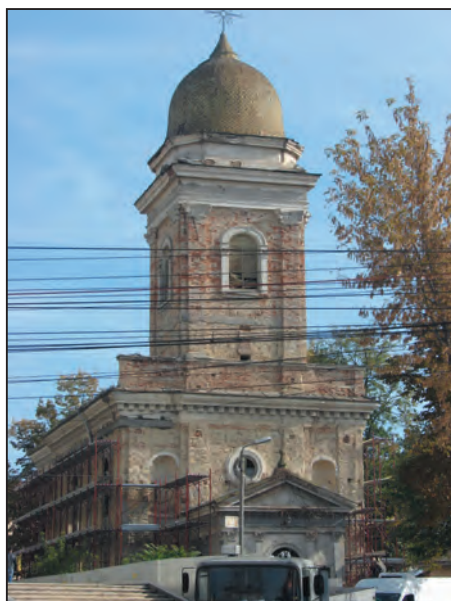
1.2 Fațada de nord – pridvor, intrare.

1.3 Fațada de nord – detaliu, turn-clopotniță.

1.4 Fațada de sud – ansamblu, turn-clopotniță.

1.5 Fațada de vest - ansamblu biserică

2.1. Săpături arheologice în zona Sfântului Altar.

2.2. Săpături arheologice în zona Sfântului Altar.

2.3. Lucrări de consolidare la subsol, în zona Sfântului Altar.

2.4. Lucrări de consolidare la subsol, în zona naosului.

2.5. Lucrări la subsol, în zona pridvorului, protejarea fundației - Sfânta Masă a Bisericii de la 1705.

2.6. Lucrări de refacere, șarpantă turn-clopotniță.

2.7. Subsol util, sub pronaos.

2.8. Pridvor – fundație la Sfânta Masă a bisericii de la 1705.

2.9. Pardoseală - plăci de mozaic în naos și pronaos.

Aspecte caracteristice ale restaurării picturii de la iconostasul Bisericii „Banu” din Iași – concluzii finale

Cornelia Bordașiu

Structura iconostasului

Biserica „Banu” a fost rezidită în anul 1800, pe locul unei vechi construcții ridicată în 1704, de Savin Banu zis Zmucilă, (după care a luat și numele) cu hramul *Uspenia Precistei* sau *Adormirea Maicii Domnului*, la care se închinau săracii, de aceea i se zicea și „Biserica Calicilor”.

Biserica din lemn de stejar ridicată de Savin Banu, cu trecerea timpului, s-a deteriorat, astfel că spre sfârșitul anului secolului al XVIII-lea, era în situația de a se surpa. După dărâmare, a fost rezidită, aproximativ pe același loc actuala biserică, în anul 1800, de către Iacob al II-lea Stamate, Mitropolit al Moldovei (1792-1803), cu contribuția enoriașilor.

Asemenea altor iconostase românești, modelul tipologic folosit este cel bizantin, cu număr limitat de frize cu icoane (cele strict necesare), moștenindu-se totodată chiar și versiunea ordinii acestora, care face ca icoanele prăznicare să se afle deasupra registrului cu ușile împărătești și nu deasupra icoanelor cu apostoli și „Deisis” (care ar fi ordinea logică). Începând din secolului al XVIII-lea, decorația acoperă din abundență registrele care au forme exacerbate, date de relieful înalt (*champlevé*), care înlocuiește relieful plan (*méplat*) tradițional. Structura iconostasului este covârșită de decorație, transformând caracterul simbolic al acestuia în unul decorativ, tendință subliniată și de construcția arhitectonică a acestuia, cu rabatarea părților laterale și supradimensionarea icoanelor din axul vertical central. Așezarea icoanelor prăznicare, ale apostolilor și proorocilor, impune împărțirea iconostasului în frize suprapuse mai mult sau mai puțin dezvoltate, desfășurate obișnuit sub forma unei înșiruii de arcade subliniată de o cornișă puternic profilată, susținută de colonete canelate.

Icoanele prăznicare sunt realizate pe medalioane ovale cu câmpul bombat, subliniat de un ancadrament sculptat, ce redă motivul valului înspumant. Acestea sunt adosate pe panoul de fundal câte două și patru, simetric dispuse de o parte și de alta a icoanei centrale supradimensionate cu *Cina*. Citirea de

la dreapta la stânga, reprezintă următoarele scene: *Bunavestire; Nașterea Domnului; Întâmpinarea Maicii Domnului; Botezul Domnului; Schimbarea la Față; Învierea lui Lazăr*, la stânga axului central, și *Intrarea în Ierusalim; Răstignirea; Învierea; Încredințarea lui Toma; Înălțarea; Pogorârea Sf. Duh* în jumătatea dreaptă a iconostasului.

Icoanele duble ale Sf. Apostoli (*Filimon și Iacob; Andrei și Marcu; Ioan și Petru* la stânga și *Pavel și Matei; Luca și Vartolomeu; Simeon și Filip* la dreapta) încadrează în centru icoana *Deisis*, terminată în arc în plin cintru supraînălțat la partea superioară. Ele sunt plane, mobile, contrastând cu restul iconostasului prin dimensiunile mari, subliniate în partea superioară de arce duble și motivul scoicii în partea inferioară.

Coronamentul spart al catapetesmei susține icoanele duble riniforme cu Sf. Prooroci (*Avacum și Iacov; Zaharia și Isaia; Moise și David*, la stânga, și *Solomon și Aron; Ezechil și Daniel; Ieremia și Ghedeon* în partea dreaptă), decorate la rândul lor cu motivul valului înspumat, având în centru crucea Răstignirii flancată de molenii, care se ridică, ca element terminal în arcul triumfal, susținut de icoana cu *Maica Domnului Orantă*, ce are un ancadrament foarte bogat subliniat de curbe și contracurbe. „Din punct de vedere stilistic, decorația bogată a iconostasului este realizată din lemn sculptat, traforat și poleit, ce reproduce forme specifice repertoriului *baroc* și *rococo* întâlnite în toată Moldova în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Repertoriul motivistic se distinge prin prezența icoanelor executate pe medalioane ovale adosate, cu plan bombat, puternic conturat de ornamente ce folosesc „panglica” meandrică încrețită și striată, folosite fiind și arcele duble sau în acoadă, volutele, grilajele, cartușul, scoica – specifice rococo-ului, dar și frunza de acant, vrejurile vegetale, trandafirii, laleaua și rozeta – elemente specifice barocului”¹.

Registrul principal, de bază, cuprinde cele trei intrări cu ușile împărătești și diaconești, flancate de cele patru panouri de poale cu icoane ovale pe fundal, ce susțin în partea superioară icoanele împărătești – reprezentând de la stânga la dreapta: *Adormirea Maicii Domnului; Maica Domnului cu Pruncul; Isus Împărat; Duminica Tuturor Sfinților* (icoana de hram), despărțite de coloane canelate libere pe pedestal. Pe ușile diaconești sunt reprezentați *Sf. Arh. Mihai și Gavril*, iar pe cele împărătești, în medalioane bombate, simetric dispuse pe cele două voleuri, Sf. Evangheliști încadrează scena cu *Buna Vestire*.

¹ Bordașiu Cornelia, *Problematica îndepărtării repictărilor necorespunzătoare de la iconostasul bisericii „Banu”, Iași*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, XXXIX, Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2012, p. 322.

Datarea și autorul picturii

Pictorul Eustație Altini (1772-1815), care a realizat pictura icoanelor, a fost identificat prin semnăturile cu date (1802) de pe icoanele împărățești, în timpul restaurării acestora. El s-a format la Academia de artă din Viena, în ultimul deceniu al secolului XVIII, ca bursier. „În varianta școlii vieneze barocul coexista eclectic cu neoclasicismul, formația artistului fiind puternic marcată de acest aspect. Revenind la Iași, artistul va avea sprijinul și protecția mitropolitului Veniamin Costachi, spirit iluminist, care, alături de prietenul său Gherasim Clipa Barboschi – episcopul Romanului, ambii străluciți succesori ai mitropolitului Iacov Stamate, îi vor asigura numeroase comenzi”².

Din zestrea artistică rămasă de la acest autor în Iași, la bisericile „Banu” și „Sf. Spiridon” se mai păstrează icoane și, integral, catapetesmele pictate și semnate de către artist. Bisericile „Sf. Gheorghe” a vechii Mitropolii a Moldovei și Sucevei și „40 de Sfinți” includ în structura iconostaselor doar icoanele împărățești atribuite aceluiași autor. Dincolo de frontierele Iașului i-au fost atribuite icoanele de la biserica „Sf. Nicolae” din Bălți (Republica Moldova) care mai existau prin 1945-1947 și care s-au pierdut ulterior, în schimb, la Arhiepiscopia Romanului și Hușilor se mai păstrează până azi iconostasul pictat de artist.

Pictorul, cunoscut ca „cel care avea să devină cel mai de seamă reprezentant al neoclasicismului în pictura românească a avut parte de profesori renumiți în întreaga Europă.

Eustație Altini a urmat școala în care predă Heinrich Fuger, discipolul lui Mengs, unde peisajul era predat de J. Brand și portretul de celebrul G. B. Lampi”³. Fără a-i deturna sensul inițial, Eustație Altini este un interpret al scenei și parabolei religioase, fapt semnalat de primul și cel mai important cercetător care-l menționează, Remus Nicolescu, care spune că în configurarea scenei, „*Cina cea de taină*, folosește, dispunerea simetrică, de obârșie renascentistă, a apostolilor de o parte și alta a lui Iisus Hristos, din gravura lui Christoph Weigel, din amintita sa Biblie ilustrată. Ca și în lucrarea lui Weigel, atenția privitorului este dirijată asupra personajului central, Iisus Hristos, având în față Sf. Potir cu vin, simbol al dumnezeieștii jertfe”⁴. Sunt menționate, de asemenea, calitățile sale de portretist „formația neoclasică a pictorului este dublată de un temperament romantic, tradus în arta portretisticii, reprezentată în

² Ibidem, p. 232.

³ Gheorghe Macarie, *La răspântie de veacuri și la frontiera a două culturi: un pictor de biserici – Eustație Altini*, în „Cronica”, XXXVIII, 4 iulie, 2003, p. 2.

⁴ Ibidem, apud Remus Nicolescu, *Eustație Altini*, în SCIA, nr. 1, 1965, p. 3-64.

**Datarea și semnătura pictorului de pe icoanele împărătești cu: Isus Împărat;
Maica Domnului cu Pruncul și Duminica tuturor Sfinților.**

tâmpla catedralei episcopale, prin portretul profetului Daniil, identificat cu portretul moral al artistului”⁵.

Restaurarea iconostasului a parcurs mai multe etape, inițial s-au demontat toate elementele mobile ce au fost asistate în atelierul de restaurare al Facultății de Arte Vizuale și Design al Universității de Arte „George Enescu” din Iași, restul ansamblului fiind conservat *in situ*. Ulterior, intervențiile de restaurare ale iconostasului au fost condiționate de demontarea sa integrală, impusă de restaurarea monumentului ce presupunea consolidarea sa prin subzidirea temeliei și care s-a realizat după descărcarea arheologică a sitului situat peste vechiul cimitir al bisericii. Datele rezultate în urma cercetării preliminare au fost sistematizate în fișe tipizate de identificare a degradărilor, detaliate pentru fiecare element în parte și pentru care s-au formulat propunerile de restaurare corespunzătoare. Cercetarea a fost completată cu buletine de analize microstratigrafice, chimice și documentația fotografică în format digital cu starea obiectelor înainte de restaurare.

⁵ Marina Ileana Sabatos, *Catedrala Episcopiei Romanului*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990, p. 119; *apud* Remus Nicolescu, *Eustație Altini*, în SCIA., nr. 1, 1965, p. 3-64.

Studiul documentar-istoric realizat în paralel cu studiul tehnico-stilistic a evidențiat unele aspecte caracteristice ale iconostasului ce vor fi descrise în cele ce urmează:

Demontarea finală a evidențiat starea avansată de degradare a suportului de lemn în urma atacului biologic complex (de fungi și insecte xilofage), evident mai ales în zona inferioară, unde soclul profilat al iconostasului era așezat pe o talpă de lemn îngropată sub nivelul de călcare al pardoselei monumentului, excesul de umiditate din această zonă facilitând instalarea atacului biologic menționat. Cu această ocazie s-au efectuat releveele și analiza stării de conservare pentru fiecare subansamblu al iconostasului în parte. Analiza stării de conservare a avut în vedere cele trei componente structurale majore ce caracterizau iconostasul: suportul de lemn; forma sculptată, traforată și poleită; startul pictural (tempera grasă) al icoanelor. Pe baza concluziilor aferente s-a întocmit diagnosticul ce a identificat următoarele categorii de degradare mai importante.

Subzidirea temeliei bisericii

Conservarea grinzilor înzidite

Demontarea iconostasului

Analiza stării de conservare și diagnosticul:

Pentru suportul de lemn

- Repictare ulterioară necorespunzătoare stratificată;
- Fracturi și fisuri cu distanțare pe urma fibrei și îmbinărilor elementelor;
- Ruperea cu fragmentarea elementelor decorative adosate;
- Lipsuri parțiale ale suportului de lemn și decorației sculptate;
- Suport de lemn fragilizat datorită atacului insectelor xilofage;
- Intervenții de fixare ulterioară necorespunzătoare cu materiale străine;

Repictare ulterioară stratificată a versoului cu scursuri și depuneri de murdărie

Fisuri cu distanțare pe de pe forma sculptată și pe urma îmbinării elementelor de la crucea de pe coronamentul iconostasului. Se remarcă și aspectul cu repictările ulterioare necorespunzătoare.

Lipsuri parțiale ale suportului de lemn și decorației sculptate

Aspect cu fragilizarea suportului de lemn al unui panou de poale

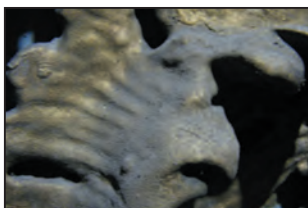
Fragmentarea unui element decorativ adosat pe panoul de poale

a. Pentru stratul policrom al forme decorative:

- Repictare ulterioară necorespunzătoare a forme cu vopsea metalizată;
- Repictări stratificate ale soclului și ramelor profilate;
- Depuneri neaderente cu aglomerări în concavitățile forme;
- Depuneri aderente ancrasate sub intervenția de repictare;
- Microfisuri pe urma fibrei lemnului;
- Desprinderi ale componentelor stratului pictural de pe formă;
- Lacune ale stratului pictural al forme poleite;
- Eroziuni ale stratului de poleire;
- Lipsa peliculei de protecție originală;

Repictare stratificată necorespunzătoare a ramei de la ușa diaconescă cu locul de prelevare a probei pentru microstratigrafie

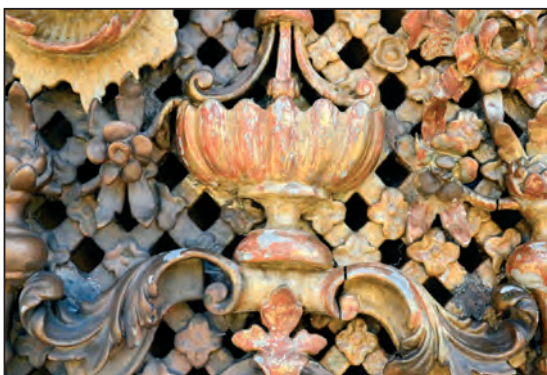
Repictare cu bronz și depuneri neaderente aglomerate în concavitatea forme de pe ancadramentul icoanei cu Cina

Depuneri aderente ancrasate sub intervenția de repictare de pe soclul de la baza iconostasului

Microfisuri, desprinderi și lacune de pe ancadramentul sculptat al moleniei

Eroziuni ale foiței de aur cu vizualizarea bolusului roșu și galben de la poleirea inițială – detaliu ușă împărătească

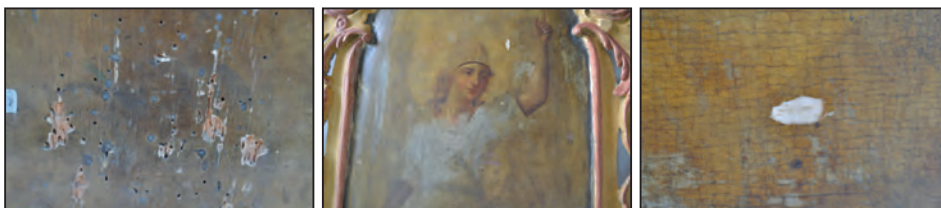

b. Pentru stratul pictural al icoanelor:

- Depuneri ulterioare aderente la vernis;
- Lacune ale stratului pictural al icoanelor;
- Desprinderi pe urma fibrei lemnului;
- Cracheluri ale stratului pictural al icoanelor;
- Orificii de zbor ale insectelor xilofage;
- Eroziuni ale peliculei de protecție;
- Vernis original îmbrunat.

Aspecte ale degradării stratului pictural de pe o icoană molenie cu: desprindere pe urma fibrei lemnului; desprinderi cu decolarea stratului pictural și lacunarea finală a acestuia.

Aspecte cu degradarea stratului pictural de pe icoana ușii diaconești cu: orificii de eclozare a insectelor xilofage; vernis erodat, crachelat și îmbrunat

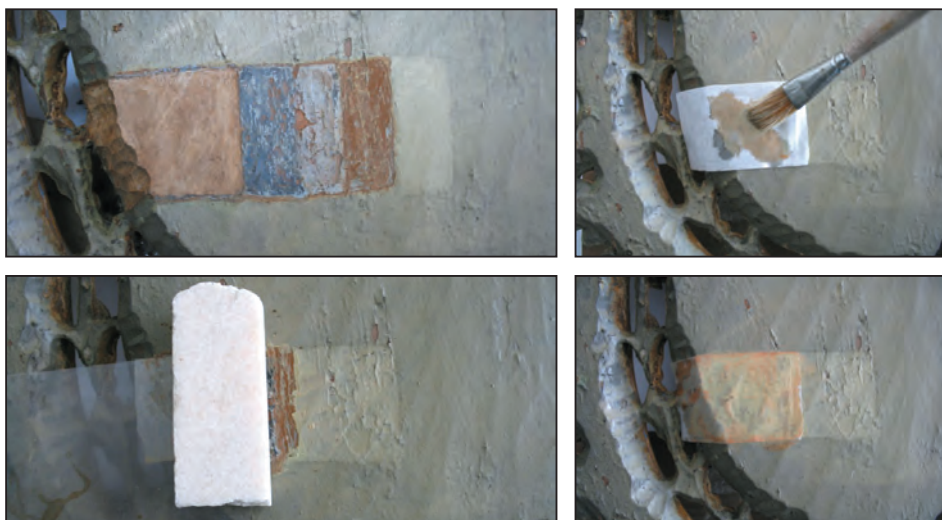
Etape exemplificative ale procesului de restaurare:

Intervențiile de restaurare la suportul de lemn:

1. *Îndepărtarea repictărilor necorespunzătoare de pe verso prin solubilizare diferențiată stabilită pe bază de microteste*

Folosirea în cult, de-a lungul timpului, a dus la numeroase intervenții umane necorespunzătoare. În context, este de menționat faptul că s-a recurs periodic la repictarea iconostasului pe verso, cu diverse vopsele achiziționate din comerț, incompatibile cu starea de conservare a lemnului. Vopselele de natură și proveniență diferită au fost distribuite în mod neuniform pe suprafața

lemnului și prezintă numeroase reveniri – mai ales în partea inferioară a iconostasului. Ele au fost pensulate grosier peste depunerile aderente și neaderente anterioare, fără o degresare prealabilă a suportului. Pentru o analiză amănunțită a stratificărilor ulterioare, s-au făcut teste de solubilizare, cu scopul de a identifica natura fiecărui strat de repictare în parte, pentru a găsi soluții și alternative de înlăturare a acestora, dar și pentru stabilirea categoriilor de solvenți necesari pentru a decapa în mod diferențiat fiecare strat de vopsea. Astfel, în urma testelor efectuate pe zone bine diferențiate, s-au găsit patru straturi de vopsea, distribuite neuniform, suprapuse, prin pensulări inestetice și grosiere, alcătuite din vopsele ancrasate cu lianți pe bază de ulei. În final, pentru activarea vopselelor uscate și aderente, s-au folosit două tipuri de decapant: un gel - *Colorificio Casati* și o soluție de *Super Kromofag*⁶. Testele au avut ca scop stabilirea etapelor metodologice prin care se va efectua îndepărtarea și curățarea vopselelor, cu monitorizarea timpilor de reacție ale soluțiilor, în vederea activării superficiale a vopselelor, urmată de îndepărtarea ulterioară a acestora prin metode mecanice.

Solubilizarea vopselelor cu activarea compresei la cald

Repictările sunt de diferite culori (verde oliv, ocru, gri și negru), neglijent distribuite și aplicate la intervale diferite de timp, iar vopseaua folosită pentru repictare avea în compoziția sa un liant pe bază de ulei. Intervenția a avut în vedere emolieră cu gonflarea fiecărui strat de vopsea, pe rând, cu

⁶ Soluția de *Super Kromofag*, ce are în compoziția sa alcool metilic 3-9% și diclormetan 85-90%, cu adaos, în suspensie, de ceară microcristalină, care are drept scop încetinirea evaporării.

ajutorul compreselor, folosindu-se în acest scop hârtie absorbantă sau pânză de bumbac, după caz, în funcție de aspectul, aderența și grosimea straturilor de repictare neuniform distribuite din tehnica de aplicare neglijentă.

Aspecte din timpul curățării verso-ului de la ușa diaconească, icoană de coronament

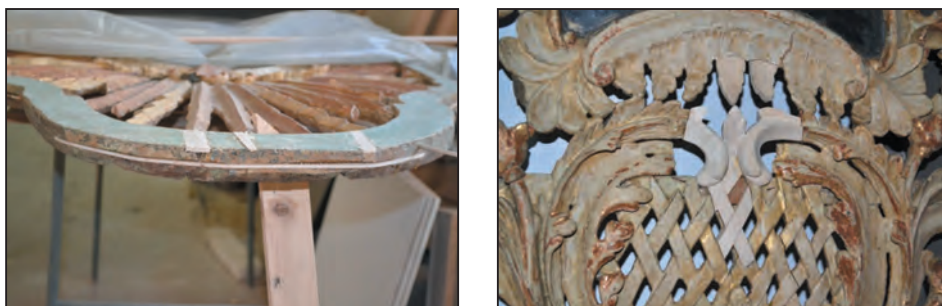
Metodologic, s-a delimitat câte o suprafață mică de curățare, lucrându-se sistematic, pentru a se controla corect rezultatul final al operației de înlăturare. Îndepărtarea vopselei s-a făcut stratificat, aplicându-se cu ajutorul unei pensule, îmbibate soluția de *Super Kromofag*, direct pe suport, ulterior cu revenire sub comprese din hârtie absorbantă cu PH neutru, sau tifon, pentru a grăbi solubilizarea vopselei. Compressa a fost lăsată în jur de 5 – 10 minute, pentru ca vopseaua să se gonfleze suficient, ulterior aceasta fiind îndepărtată mecanic prin răzuire cu un bisturiu. Depunerile remanente de vopsea și murdărie ancrasată au fost îndepărtate cu tampoane de vată, manipulate cu penseta și soluție de *kromofag* sau etanol, după caz. Operația a fost etapizată pe suprafețe controlabile, până ce tot verso-ul panoului a fost curățat. În context, trebuie menționat că operația a fost reluată și pe intradosul ramelor decorative sculptate, unde era mult îngreunată de urmele de dăltuire și conturul neregulat al formelor traforate, ca și pe zonele cu un grad avansat de degradare biologică și care aveau lemnul puternic fragilizat. Pe aceste zone s-a urmărit înlăturarea scursurilor de grund din tehnica originală, concomitent cu evitarea scurgerii soluției de decapare pe fața pictată a panoului. Toate etapele curățării, ce au presupus nenumărate reveniri, s-au efectuat cu protecția unei hote de absorbție a noxelor, având în vedere că substanțele folosite prezintă un grad mare de toxicitate pentru om.

2. Consolidarea suportului prin completare cu lemn nou stabilizat cu: refacerea elementelor sculptate prin analogie cu originalul și îndepărtarea elementelor de fixare necorespunzătoare; prin încliere, dibluire și aducere în plan a elementelor decolate prin presare; completarea la nivel a lipsurilor aferente prin chituire stratificată.

De la funcționarea îndelungată însoțită de numeroase șocuri mecanice, dar și datorită faptului că lemnul și-a pierdut rezistența mecanică în urma atacului insectelor xilofage, aceasta prezenta numeroase degradări constând din: fisuri, rupturi și lipsuri parțiale ale lemnului, distribuite mai ales pe forma sculptată și traforată. Degradările au apărut și ca urmare a acțiunii diferențiate în timp a factorilor de microclimat – oscilații de temperatură și umiditate a transferului excesului de umiditate din pardoseala bisericii în partea inferioară a iconostasului. În urma șocurilor mecanice accidentale în timp, lemnul a suportat mai multe transformări sau chiar pierderi ulterioare al acestuia, ce au fost depistate atât pe forma decorativă cât și pe suport. În funcție de forma și dimensiunile elementelor decorative lipsă, s-a propus un tratament care constă în completarea acestora cu lemn nou de tei stabilizat și aducere la nivel prin chituire ulterioară. Bucățile de lemn nou au fost sculptate artistic după aspectul original al formei decorative martor, fixate prin mascarea lor în grosimea acesteia, cu scopul de a păstra aspectul și planeitatea inițială, urmărindu-se concomitent redarea finală a funcționalității ansamblului iconostasului.

Restaurarea formei la ușa diaconească prin: completarea fisurilor distanțate și lipsurilor mici cu lemn nou; consolidarea elementelor rupte prin lipire întărită cu dibluri

Consolidarea ascunsă în cant a ramei exterioare și completarea lacunelor formei decorative cu lemn sculptat din nou prin analogie cu originalul

3. Consolidarea suportului de lemn prin impregnare cu materiale termoreversibile și hidrofuge.

Având în vedere că iconostasul urma să-și recapete funcționalitatea inițială, prin montarea *in situ* a ansamblului, pentru a stabili lemnul, care este un material higroscopic, s-a aplicat un tratament prin impregnare cu un amestec termoreversibil și hidrofug compus din ceară și colofoniu în părți egale. Acesta s-a aplicat prin pensulare la cald, ținându-se seama de uniformizarea stratului respectiv. Amestecul compus din cele două substanțe s-a realizat prin topire în baie marin, în proporție de 1/1, fiind ulterior diluat în vederea facilitării impregnării, cu un adaos 20% de withespirit. Distribuirea lui s-a efectuat tot la cald, pe suprafața încălzită în prealabil cu o lampă de IR sau local, cu termosufanta. Mai mult s-a insistat în zona orificiilor de eclozare ale insectelor xilofage de pe suprafața verso-ului, pe fisurile cu distanțare, urmărindu-se refacerea rezistenței mecanice a acestuia.

Metodologic, consolidarea suportului din lemn prin impregnare s-a făcut cu amestecul corespunzător, acesta fiind bine întins la distribuirea prin pensulare, pentru a facilita refularea aerului din substratul de lemn, astfel, asigurându-ne de o bună penetrare a acestuia. Un rol important la această operațiune a avut pensularea prealabilă a suportului cu petrosin, operație ce a urmărit, de asemenea, eliminarea aerului din canalele insectelor xilofage cu aglutinarea resturilor rezultate în procesul de metabolizare al acestora. S-a lucrat pe suprafețe de dimensiuni controlabile, urmărind, uniformizarea cu penetrarea amestecului de impregnare în profunzime. Această operațiune a ajutat la o impermeabilizare corespunzătoare a suportului de lemn, prevenind prin calitatea septică a amestecului eventuala instalare pe viitor a unui nou atac biologic al insectelor xilofage. Amestecul de impregnare după răcire se întărește, obturând orificiile de eclozare și canalele larvare ale insectelor. Surplusul, respectiv, materialul rămas în exces pe suprafața panoului a fost descărcat (înlăturat) la final prin tamponare cu solvent cu ajutorul unui material textil.

Aspecte cu distribuirea la cald a amestecului și tamponarea finală

După evaporarea excesului de solvent, s-a verificat calitatea operației, care permite reveniri locale. La finalul operațiunii, lemnul a fost lustruit cu un material adecvat (pâslă) pentru a diminua aderența ulterioară a depunerilor atmosferice și pentru a obține un efect final estetic – de luciu mat - al suprafeței lemnului.

Intervențiile de restaurare la forma sculptată și poleită

4. *Îndepărtarea repictării necorespunzătoare cu solvenți aleși pe bază de microteste de solubilizare, aplicați după caz, prin comprese sau tamponare, urmate de neutralizare, până la punerea în valoare ale poleirii originale.*

Majoritatea operațiunilor de curățare ale iconostasului au avut drept scop îndepărtarea depunerilor de orice fel de pe suprafața sculptată și poleită din tehnica originală de realizare, ce a suferit procese de îmbătrânire, cu modificarea aspectului inițial și care prezenta repictări ulterioare masive (cu o vopsea sintetică pe bază de pigment metalizat – bronz), ce necesitau pentru îndepărtare folosirea unor materiale corespunzătoare, compatibile. „Uneori, repictările reprezintă modificări sau adaosuri de valoare documentară sau estetică, fiind conservate ca atare. În alte cazuri, dimpotrivă, repictarea constituie nu numai o deformare sau denaturare a operei de artă, ci și un factor de degradare. Așadar, problema înlăturării unei repictări trebuie să fie întotdeauna obiectul unui examen complex și minuțios”⁷. Deoarece s-a avut în vedere recuperarea originalului, adică a poleirii originale, îndepărtarea stratului de repictare de pe forma decorativă sculptată s-a realizat prin metode diferențiate de înlăturare a acesteia, stabilite pe bază de microteste de solubilizare.

Examinarea minuțioasă realizată cu ocazia testelor efectuate înainte de curățare a clarificat etapizarea intervențiilor și metodologia aplicării acestora începând de la suprafață spre profunzimea stratificării ulterioare. Intervenția de înlăturare a depunerilor ulterioare poate să difere în funcție de forma, gravitatea și amploarea acestor degradări. În acest context, trebuie să menționăm că praful are o compoziție eterogenă, conținând în general particule de natură diferită organică și anorganică (ouă de insecte, polen, spori, microorganisme, fum, microparticule atmosferice etc.), care pot distruge obiectul de patrimoniu prin activarea unor noi atcuri biolgice. Prin faptul că acestea sunt depuneri aderente la repictare, modifică percepția originalului, deci li s-a acordat o atenție corespunzătoare în procesul de restaurare, având în vedere, concomitent, că prin procesele fizico-chimice de gonflare a vopselei ea are tendința de a se amesteca cu depunerile aferente, sau acestea solubilizându-se

⁷ Cesare Branti, *op. cit.* glosar, p. 223.

Ușa împărătească - Teste de solubilizare a repictării cu etapele de curățare a formei

înaintea ei, se vor „întinde” sau vor penetra prin fisuri în substrat, odată cu solvenții, modificând ireversibil aspectul stratului policrom original. Ulterior desprăfuirii, prima etapă de intervenție pe stratul pictural al formei sculptate s-a făcut prin tamponarea suprafeței cu o emulsie de gălbenuș de ou diluată, care să înlăture depunerile superficiale solubile, urmărind concomitent vizualizarea policromiei, fără ca aceasta să fie înlăturată din operă. Pentru a pune din nou în valoare poleirea cu foiță de aur, a fost necesară îndepărtarea „bronzului” oxidat și modificat cromatic. În consecință, s-au curățat straturile de depuneri aderente prin metode fizico-chimice diferențiate, ca: aplicarea soluției de curățare prin comprese locale; accelerarea soluțiilor sau inhibarea lor funcție de caz; activare la cald a soluțiilor sau substratului de murdărie ancrasată etc.⁸ În final, am obținut efectul scontat, după un volum mare de muncă ce a presupus numeroase reveniri cu caracter local – intervențiile aplicându-se pe suprafețe controlabile, deoarece forma sculptată îngreunează operația.

5. Chituirea la nivel cu reconstituirea formei sculptate prin analogie cu originalul într-o tehnică și cu materiale compatibile cu cele originale.

La reconstituirea formei, mai ales în registrul de bază al iconostasului, a fost folosită și chituirea, efectuată prin suprapuneri, cu timpi de uscare și întărire între aplicații, pentru a se evita tensionarea și crăparea zonelor completate. În acest scop s-a folosit chitul epoxidic 2K-Holtz-Ersatz, ales pentru

⁸ Cornelia Bordașiu, *Problematica îndepărtării repictărilor necorespunzătoare de la iconostasul bisericii „Banu”, Iași*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, XXXIX, Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2012, p. 322.

calitățile sale caracterizate de o priză relativ lentă (aprox. 24 de ore), care permitea modelarea sa în timp util; avea o duritate corespunzătoare după polimerizare, permitea adaosuri de umplere și colorare în masă, având o aderență adecvată la fibra suportului și un coeficient de contracție minimal după întărire.

Chituierea a fost aplicată ca atare în lacune sau peste o structură de lemn, acolo unde forma de legătură lipsea. După realizarea prizei finale a chituirii, suprafața a fost finisată prin șlefuire cu hârtie abrazivă. La final s-a realizat unitatea cromatică de ansamblu a elementelor prin integrare cromatică diferențiată (*tratteggio*, *ritoco*, în ton local), în vederea racordării cu originalul a zonelor chituite.

Chitul epoxidic, aspectul lui după amestecarea componentelor și aplicarea prin spatulare pe lacunele formei

Etapele reconstituirii elementelor decorative lipsă prin chituire stratificată

6. Integrarea cromatică în ton local a zonelor cu uzură, la nivel de bolus, fără poleire ulterioară și vernisarea de protecție finală.

Dintre cele mai importante metode de integrare cromatică, folosite în general, s-au propus tehnicile de reconstituire a imaginii prin metodele *tratteggio*, *velatura* și *punctiformă*. În general, pe suprafețele poleite cu bolus galben, integrarea a folosit metoda *velatura*, care s-a realizat prin uniformizarea pe zonele albe ale grundului a unui laviu diluat de bolus galben aplicat prin pensulare. Pentru reliefurile formei subliniate de culoarea roșie a bolusului, s-a folosit metoda *tratteggio*, ce a constat din aplicarea culorii prin pensulații cu linii fine paralele, urmărind ductul lor pe direcția formei. La operația de

integrare cromatică, o atenție deosebită s-a acordat zonelor de racordare a retușului cu policromia originală, pentru a disimula conturarea lacunelor, și pentru a obține la final un efect cromatic unitar al ansamblului iconostasului. Am evitat reconstituirea cromaticii prin poleire de nou, datorită uzurii avansate a foiței de aur originale care ar fi intrat în contrast inestetic cu cea nou aplicată, din cauza coeficientului diferit de refracție al luminii. Vernisarea finală a formei s-a efectuat înainte de montarea finală, după un interval de uscare liberă (6 luni), cu un vernis lucios pe bază de rășină „Dammar”, diluată în esență de terebentină 28% cu adaos de ceară pentru matisare 10%.

Detalii de la integrarea cromatică „tratteggio” pe forma sculptată

Intervențiile de restaurare la stratul pictural al icoanelor

7. Curățarea cu regenerarea și uniformizarea vernisului original; prin solubilizare cu soluții stabilite pe bază de microteste, activarea superficială prin tamponare, urmată de redistribuirea cu uniformizarea vernis-ului pe toată suprafața picturii.

La verificarea stării de conservare, s-a evidențiat problematica îndepărtării depunerilor aderente de pe suprafața picturală a icoanelor. Aceasta a presupus efectuarea în prealabil a microtestelor de solubilizare, care au avut ca scop investigarea în vederea identificării naturii acestora. Depunerile necorespunzătoare, acumulate în timp pe icoană, provin din expunerea directă la factorii de mediu poluanți din cult cum ar fi: fum, microparticule atmosferice (praf), stropi de ulei de la candelă, ceară, materiale străine de contact accidental etc.

Alte forme de degradare proveneau din tehnica originală de realizare a picturii – tempera grasă, aplicată peste un strat de preparație subțire, dar saturat cu liant, fapt pentru care acesta nu a absorbit corespunzător excesul de liant gras din culoare. Fenomenul este vizibil, la o observație mai amănunțită cu lupa. El se manifestă printr-o rețea de cracheluri cu tendință de distanțare sau, dimpotrivă, de încrețire, ca rezultat al fenomenului de glisare a peliculei de culoare de pe grund după uscarea acesteia – cunoscut ca fenomenul de *gras á la gras* – care antrenează stratul de vernis aferent. Vernis-urile sunt „materialele pe bază de substanțe naturale sau sintetice, fluide, plastice, transparente, colorate sau incolore, ce pot fi aplicate în strat subțire, cu rol protector, dar și cu efect plastic. Formează pe suprafața aplicată o peliculă solidă și transparentă, ceea ce conferă vernis-urilor calitatea de *substanțe filmogene*”⁹. Uscarea peliculelor de vernis se explică prin faptul că „prin evaporarea solvenților, rășinile devin solide. Dacă soluția conține și uleiuri sicative, uscarea acestora începe odată cu evaporarea solvenților, dar oxidarea și polimerizarea lor sunt procese de durată mai mare”¹⁰.

La efectuarea microtestelor de solubilizare, s-a avut în vedere diminuarea acestui aspect al degradării picturii, concomitent cu regenerarea parțială a vernis-ului îmbătrânit, modificat cromatic (îngălbenit și îmbrunat), fenomen ce se datorează activării acestuia prin expunere directă la o sursă de căldură în exces, urmată de incorporarea depunerilor aferente după recristalizarea acestuia. De asemenea, la nivelul stratului de protecție original, au fost identificate zone cu erodarea acestuia – rezultate de la uzura din practica de cult. Pe toate icoanele, suprafața picturii prezenta numeroase stropituri de natură eterogenă, ce se evidențiază pe fondul întunecat al vernis-ului degradat.

Microtestele realizate pentru solubilizarea vernisurilor și a depunerilor aderente la pictura icoanelor au luat în calcul stabilirea solvenților și a rețetelor ce urmau a fi aplicate la operația de curățare, precum și metodologia aplicării lor. Aplicativ, s-a avut în vedere etapizarea operațiilor de curățare, în funcție de aderența depunerilor și de natura lor fizico-chimică, avându-se în vedere că în restaurare *curățarea* este înțeleasă ca „ansamblul de operațiuni având drept scop *îndepărtarea de pe suprafața operei de artă a unor depuneri de impurități*, a unor materii ce au suferit procese de îmbătrânire sau aparțin unor intervenții anterioare necorespunzătoare”¹¹.

Prima etapă a constat din înlăturarea impurităților superficiale (fără aderență) de pe suprafața pictată, care s-a realizat prin mijloace mecanice de

⁹ Cornelia Bordașiu, *op. cit.*, glosar, p. 227.

¹⁰ Ioan Isidor, *Noțiuni de chimia picturii*, Ed. ACS București, 2011, p. 225.

¹¹ Cesare Brandi, *op. cit.*, glosar, p. 210.

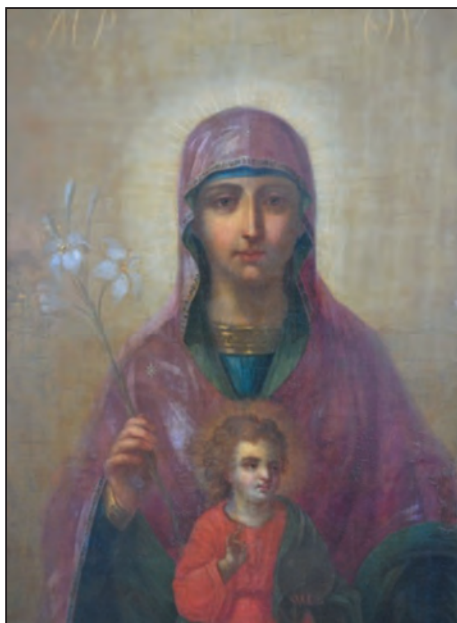
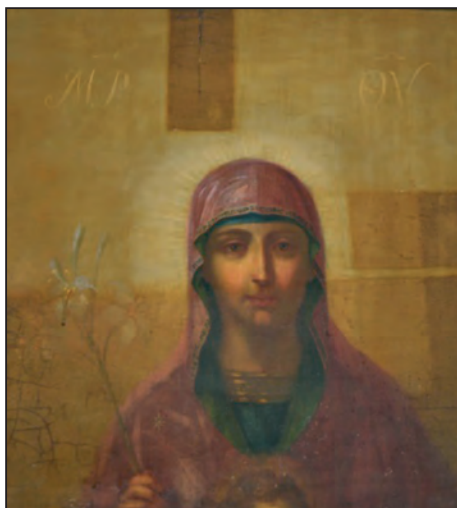
desprăfuire a icoanelor cu ajutorul unui aspirator și a unor pensule curate și uscate. În etapa următoare s-a testat îndepărtarea depunerilor reversibile în soluții umede, folosind în acest scop o emulsie de gălbenuș de ou diluată cu apă distilată (1 parte gălbenuș / 3 părți apă), aleasă din mai multe considerente: pentru vizualizarea depunerilor aderente din substrat; posibilitatea de a reveni la consolidarea stratului pictural în eventualitatea activării desprinderilor acestuia pe urma microfisurilor, emulsia de gălbenuș funcționând ca un consolidant compatibil cu tehnica tempera.

După îndepărtarea murdăriei superficiale, ajungându-se la pelicula de protecție originală, s-a avut în vedere păstrarea cu regenerarea parțială a acesteia, în vederea redistribuirii ulterioare uniformă pe toată suprafața picturilor. Procedul urmărește conservarea patinei, iar din operă se înlătură numai vernis-ul degradat, transformat într-o peliculă îmbătrânită, de culoare închisă, care și-a pierdut proprietățile inițiale, cum ar fi transparența și elasticitatea. Având în vedere că operația a urmărit înlăturarea stratificată, am testat solvenții și rețetele din tabelul următor, unde puterea de solubilizare a soluțiilor crește funcție de concentrația în etanol (de la S1 - S5).

Cod numeric	etanol	esență de terebentină	ulei de in crud	amoniac
S1	100 ml	495 ml	5 ml	7-10 picături
S2	150 ml	345 ml	5 ml	7-10 picături
S3	200 ml	295 ml	5 ml	7-10 picături
S4	250 ml	245 ml	5 ml	7-10 picături
S5	300 ml	195 ml	5 ml	7-10 picături

Soluțiile au fost aplicate diferențiat, prin tamponare, cu sau fără revenire locală, în funcție de grosimea peliculelor de vernis sau a formelor de degradare a acestora. S-a urmărit activarea vernis-ului prin gonflare cu subțierea și îndepărtarea parțială, locală sau redistribuirea lui pe anumite suprafețe, unde acesta prezintă eroziuni. Operația s-a efectuat prin tamponarea soluției pe suprafețe limitate, pentru a avea un control strict asupra intervalelor de timp necesare înlăturării stratului activat. Metodologic, soluția S1 – a fost folosită la activarea superficială a vernis-ului original. După îndepărtarea parțială a acestuia, s-a revenit progresiv cu soluțiile S2 și S3, folosite la îndepărtarea depunerilor încorporate remanente. La final, pe suprafața activată, vernisul a

fost redistribuit prin revenire cu soluția S1. În situațiile în care această etapizare nu a dat rezultatele scontate, soluțiile folosite au fost accelerate cu un adaos de 10% dimetilformamidă. Controlul solubilizării etapizate s-a realizat prin inhibarea soluțiilor cu un adaos de 10-20% dibutilftalat, care a fost folosit și la neutralizarea finală. În fin, toată suprafața picturilor a fost uniformizată și s-a realizat lizibilitatea imaginii originale cu punerea în valoare a cromaticii scenelor.

Aspecte comparative de la curățarea cu regenerarea vernis-ului

8. Chituirea lacunelor și orificiilor de zbor a insectelor xilofage, prin obturarea orificiilor și chituirea stratificată a lacunelor la nivelul stratului pictural original.

Lacunele de pe stratul pictural al icoanelor au fost pregătite în vederea integrării prin chituire cu materialele tradiționale, praf de cretă calcinată și soluție de clei de pește 12%. Chituirea s-a aplicat stratificat, după intervale de uscare liberă. Zonele chituite au fost finisate la nivelul stratului pictural original, prin șlefuire umedă cu ajutorul unui dop de plută și al unei emulsii de gălbenuș de ou diluate.

9. Reconstituirea cromaticii prin retuș, urmată de vernisare prin reintegrarea cu metode diferențiate (*tratteggio*, *ritoco*, *velatura*) a zonelor cu uzură și chituiți în ton local, pe baza martorilor existenți, în vederea refacerii unității cromatice de ansamblu a icoanei.

Având în vedere tehnica originală de realizare a picturii, tempera grasă, datată 1802, metoda propusă pentru integrarea cromatică a ținut cont de compatibilitatea materialelor. În acest sens, s-au ales culorile de vernis, aplicate pe un strat intermediar izolator de vernis de retuș. Tehnica de retuș pentru care s-a optat a fost *ritoco*, combinată cu *tratteggio*, ținându-se cont că zonele lacunare erau relativ mici, produse în general pe urma orificiilor de

Icoana Sf. Arh. Mihail, aspect comparativ cu detalii de la integrarea cromatică a zonelor chituite

atac al insectelor xilofage. S-a urmărit efectul optic al retușului, luând ca reper culorile folosite de pictor, trasând, cu ajutorul unei pensule foarte subțiri puncte sau linii direct pe lacunele chituite la nivel. Astfel, s-a realizat egalizarea nuanțelor în tonul local, pe toate suprafețele chituite ale icoanelor, inclusiv pe zonele unde stratul pictural al acestora prezenta eroziuni.

În vederea protecției finale, icoana a fost vernisată. Pentru punerea în valoare a imaginii pictate – pe câmpul ușor bombat al icoanei, care reflectă lumina diferențiat – s-a folosit un vernis mat, cu un coeficient redus de refracție

Ansamblul iconostasului după restaurare

al luminii, pentru eliminarea acestui inconvenient. Vernis-ul a fost aplicat prin pensulare, iar după un interval de uscare liberă la temperatura mediului ambiant (într-un mediu fără praf), s-a revenit local pentru uniformizarea lui. La această operație s-a ținut cont ca icoanele să se încadreze unitar în aspectul estetic final al iconostasului.

Bibliografie:

- Bordașiu, Cornelia, *Problematica îndepărtării repictărilor necorespunzătoare de la iconostasul bisericii „Banu”, Iași*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, XXXIX, Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2012, p. 321-328;
- Brandi, Cesare, *Teoria restaurării*, Ed. Meridiane, București, 1996;
- Istudor, Ioan, *Noțiuni de chimia picturii*, Ed. ACS, București, 2011;
- Macarie, Gheorghe, *La răspântie de veacuri și la frontiera a două culturi: un pictor de biserică – Eustație Altini*, în „Cronica”, XXXVIII, nr. din 4 iulie, 2003;
- Nicolescu, Remus, *Eustație Altini*, în SCIA, nr. 1, 1965, p. 3-64;
- Sabados, Marina Ileana, *Catedrala Episcopiei Romanului*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990;
- Ungurean, Bogdan, *Microfotografia și identificarea degradărilor verniului – studiu de caz iconostasul bisericii „Banu” din Iași*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei”, XXXIX, Ed. Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2012, p. 309-320.
- http://epa.oszk.hu/00400/00402/00008/pdf/ISIS_2009_141-144.pdf
- <http://www.monumentul.ro/pdfs/Cornelia%20Bordasiu%2008.pdf>
- <http://www.monumentul.ro/pdfs/Cornelia%20Bordasiu%2010.pdf>

Tipologia degradării picturii prin reveniri ulterioare necorespunzătoare – investigații de specialitate efectuate la iconostasul Bisericii „Banu” din Iași

Bogdan Ungurean

Introducere

În toamna anului 2012 s-au încheiat lucrările de reabilitare a monumentului istoric Biserica „Banu”, edificiul, după mulți ani de așteptare, fiind „readus” la forma actuală prin lucrări elaborate de consolidare și restaurare. Parte integrantă a ansamblului arhitectural, iconostasul și amvonul bisericii, au fost de asemenea trecute prin intervenții de restaurare cu scopul de a reda ansamblului, pe lângă stabilitatea materiei structurale, aspectul și funcționalitatea inițială.

Pictura tâmplei, realizată în 1802 de către Eustație Altini, pictor de formație vieneză, în tehnica tempera grasă și în stilul barocului moldovenesc, prezintă ancadramente sculptate, decorate prin poleire cu foiță metalică (aur și argint) într-o manieră caracteristică de asemenea stilisticii baroce-rococo, descrisă de bogăția altoreliefului și a traforajelor forme sculptate.

Întreg ansamblul iconostasului a suferit intervenții ulterioare necorespunzătoare, atât la sculptura policromă cât și la pictura icoanelor, constând în repictări succesive ale forme sculptate și revernisări ale picturii.

Decorația inițială a sculpturii policrome a suferit repictări în diferite etape, cu vopsea metalică (bronz), probabil pentru „reîmprospătarea” aspectului, ceea ce corespundea gustului estetic al epocii (sfârșit de sec. XIX început de sec. XX). De asemenea sunt prezente repictări în straturi succesive cu diferite vopseluri de ulei, straturi de caseinat, grunduri, bitumuri, venite să completeze anumite lipsuri, să mascheze diferite degradări cu intenția reînnoirii suprafeței. Pe fața pictată a icoanelor au fost aplicate în timp, probabil cu același scop, straturi succesive de vernis de consistență variată, ceea ce a dus la apariția degradărilor cauzate de incompatibilitatea dintre aceste intervenții repetate. Timpii diferiți de uscare, diferențele în ceea ce privește proprietățile

Fig. 1. Aspecte de ansamblu ale iconostasului bisericii „Banu” înainte de restaurare (a), în timpul demontării (b) și după restaurare și reasamblare (c).

tensioactive au provocat degradări caracteristice (clivaje, microfisuri, opacizări), aspectul final întunecat al suprafețelor fiind datorat atât îmbătrânirii acestor straturi de vernis, cât și înglobării superficiale a depunerilor atmosferice ce au aderat la pictură, devenind ancrasate.

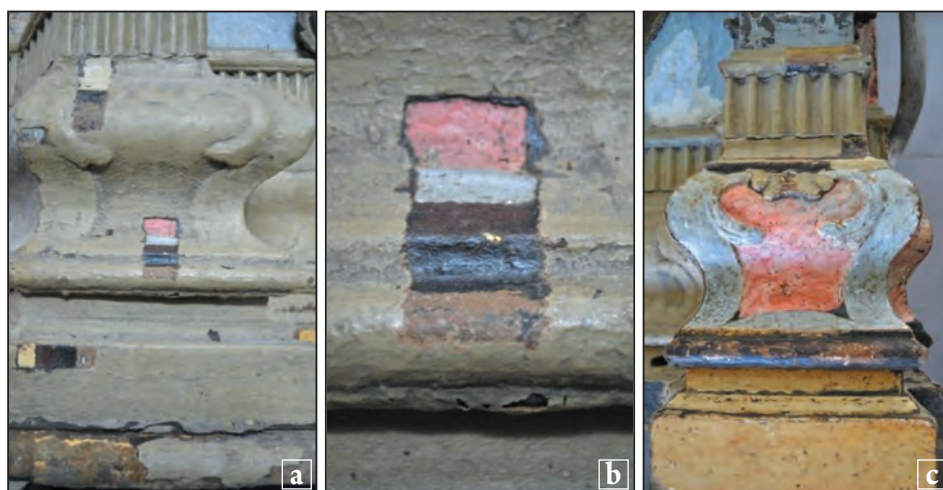
Fig. 2. a, b

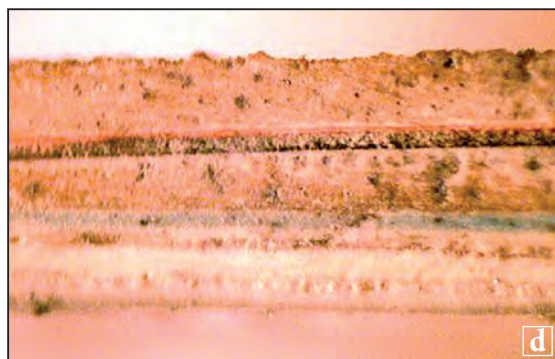
Fig. 2. Aspecte cu intervenții de revenire ulterioară specifice:

- repictări succesive la elementele din registrul inferior (de poale) al iconostasului (a);
- repictarea formei sculptate cu vopsea metalizată incompatibilă cu tehnica de poleire originală (b);
- revernisarea icoanelor cu încorporarea depunerilor ulterioare aderente (c);

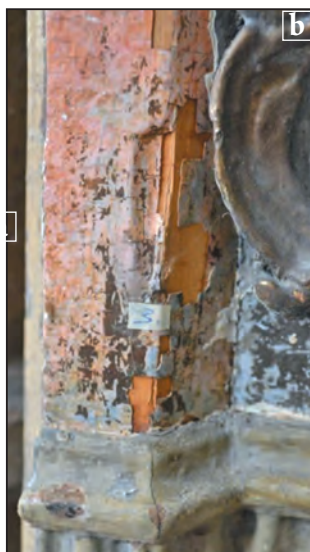
Pentru evidențierea suprapunerilor stratificate ale intervențiilor ulterioare, au fost efectuate teste și microteste de curățare pentru solubilizarea succesivă și îndepărtarea etapizată a intervențiilor de repictare necorespunzătoare. Totodată, au fost prelevate microprobe pentru analiza microstratigrafică efectuată la stereolupă, imaginile astfel obținute permițând identificarea precisă a numărului de straturi de repictare de pe anumite suprafețe, cât și o analiză comparativă a structurii, porozității și grosimii straturilor între ele, în secțiune transversală.

Fig. 3. a, b, c

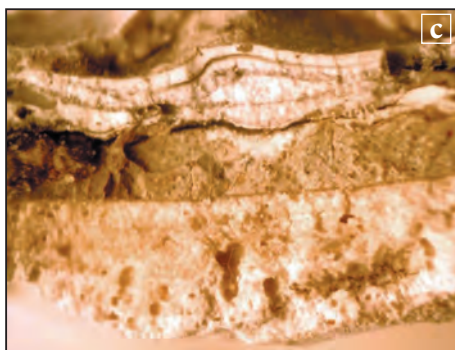
Fig. 3. Aspecte stratigrafice cu suprapunerea repictărilor de pe soclul profilat al panoului de poale: teste de solubilizare și îndepărtare stratificată a repictărilor ulterioare (a); detaliu test de curățare cu evidențierea intervențiilor succesive stratificate (b); aspect în timpul operațiunii de curățare (c); microstratigrafie în secțiune transversală care ilustrează suprapunerea diferitelor straturilor de consistență și grosimi diferite (d).

Fig. 4. Aspecte stratigrafice de la locul prelevării probelor. Detalii de pe stâlpul canelat al panoului de poale.

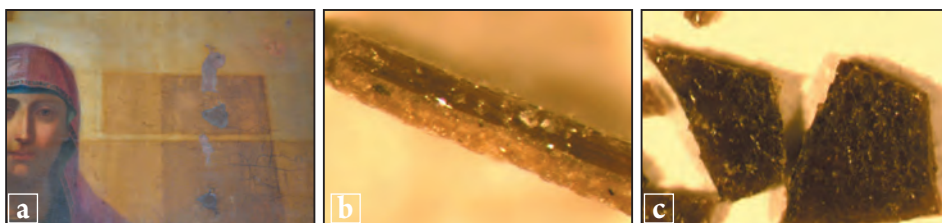

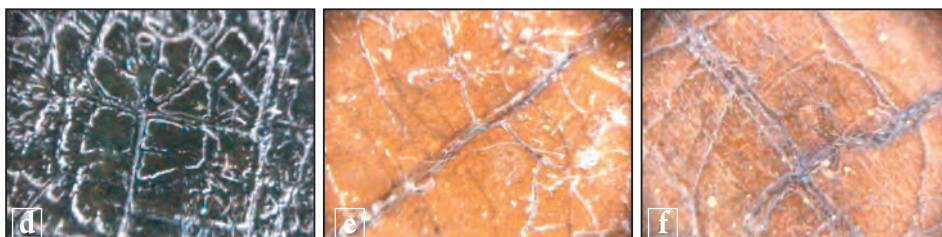

**Fig. 5. Aspecte stratigrafice cu suprapunerea repictărilor.
Detalii de pe polița panoului de poale.**

În cazul picturii icoanelor, revernisările succesive au dus la apariția degradărilor caracteristice suprapunerii mai multor straturi peliculogene cu proprietăți diferite (după cum menționam anterior). Astfel se pot evidenția rețele de microfisuri, care dau un aspect voalat al suprafeței, degradări evidențiate în imagini obținute la videomicroscop, la ordin de mărire de 50 X și respectiv 100 X.

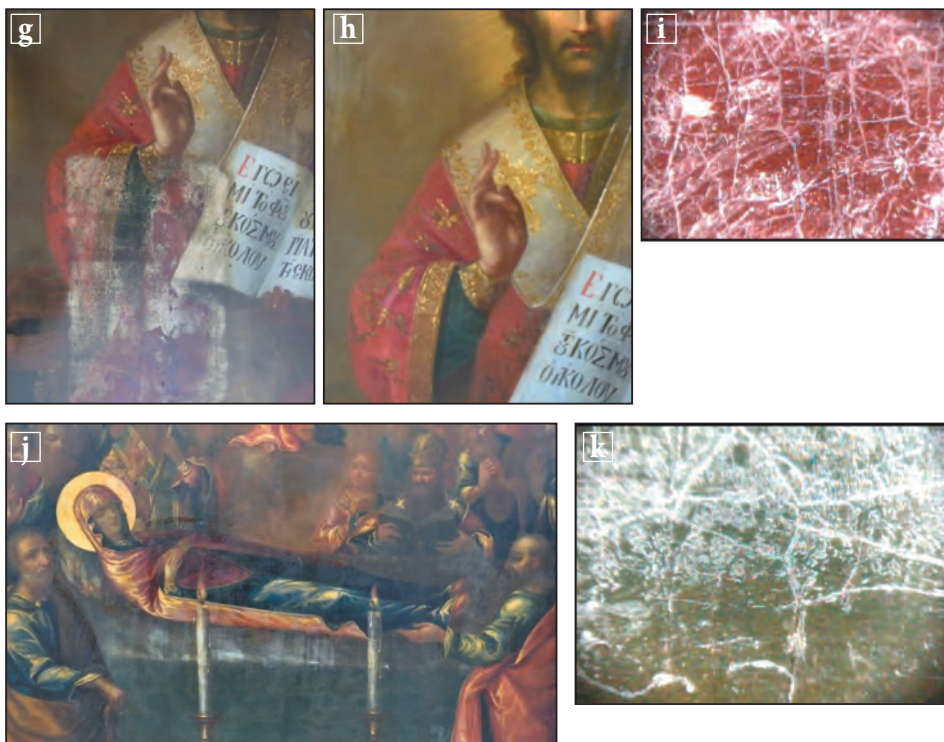

Fig. 6. a, b, c. Degradări specifice vernisului de pe icoane: îmbrunare și crachelare cu distanțare. Revernisările aplicate în straturi groase s-au degradat, au înglobat depunerile superficiale devenind opacizate, fapt ce denaturează percepția cromaticii originale a picturii dincolo de efectul de „patină”.

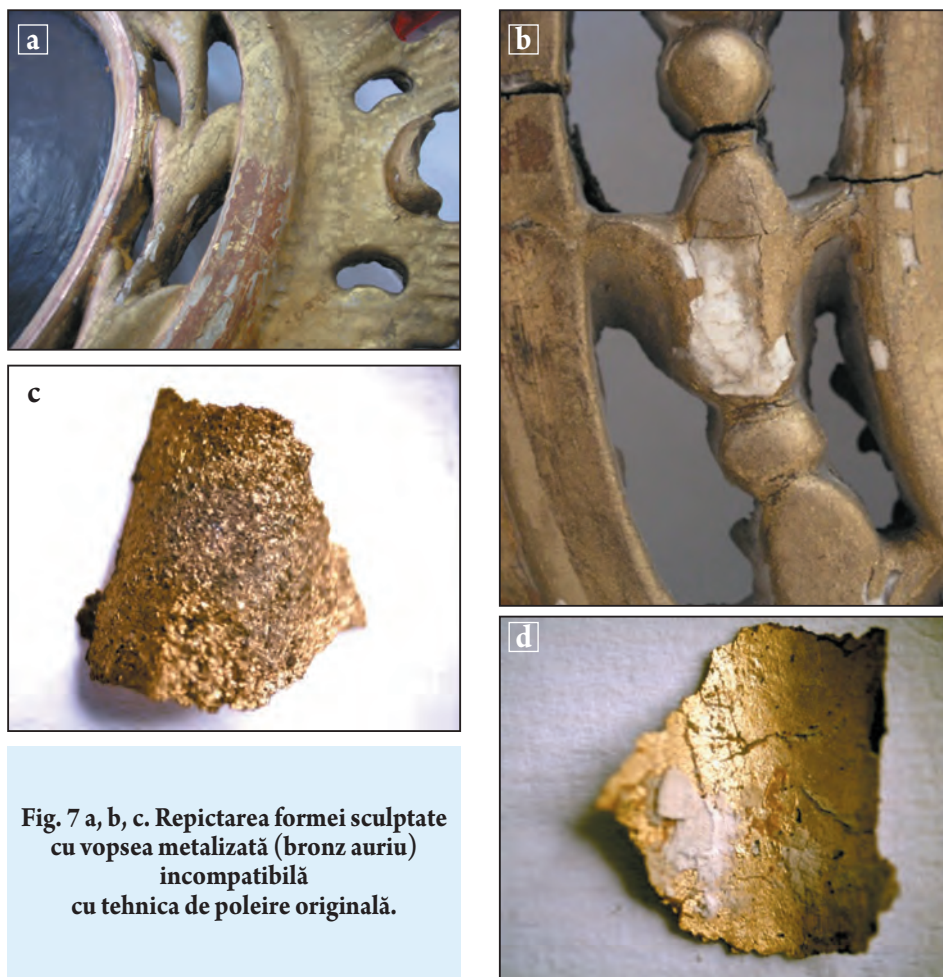
d, e, f. Detalii obținute la videomicroscop ce ilustrează degradări caracteristice vernisului: microfisuri în rețea ce dau un aspect de ansamblu voalat suprafeței de pictură peste care au fost aplicate.

g, h – ansamblu înainte și după regenerarea stratului de vernis degradat – este evidentă facilitarea percepției continuității imaginii picturale;
 i – detaliu la videomicroscop al rețelelor de microfisuri care dau vernisului aspectul de mat;
 j – ansamblu al zonei cu vernis degradat;
 k – microfotografie ce ilustrează aspectul rețelelor de microfisuri ale stratului de vernis.

În ceea ce privește forma sculptată, decorația inițială realizată cu foiță metalică aplicată pe un strat de poliment (bolus), aceasta a fost, după cum specificam în paginile de mai sus, acoperită cu straturi groase de vopsea metalizată incompatibilă cu tehnica de execuție originală. Aspectul rugos al suprafeței a facilitat aderența electrostatică a depunerilor atmosferice (praf, fum, gudroane etc.), astfel formându-se acumulări discontinue de materii străine pe suprafața decorației sculpturii policrome. De asemenea, degradarea prin îmbătrânire a materialelor din componența vopselei a dus la modificarea în plus a aspectului final al zonelor în cauză, acestea pierzând tonurile finisajelor inițiale.

**Fig. 7 a, b, c. Repictarea forme sculptate
cu vopsea metalizată (bronz auriu)
incompatibilă
cu tehnica de poleire originală.**

O situație particulară este reprezentată de intervenția (probabil accidentală) care acoperă parțial icoana Sf. Apostoli Luca și Vartolomeu cu un strat de grund. Odată identificată prezența picturii originale sub acest strat de intervenție ulterioară, prin intermediul testelor de solubilizare și curățare, s-a trecut la îndepărtarea lui prin metode specifice. Consistența stratului, gradul de porozitate cât și grosimea acestuia pot fi apreciate estimativ în secțiune transversală pe microprobă prelevată de la suprafață și analizată la stereolupă.

Fig. 8. Intervenție ulterioară cu strat de grund pe suprafața icoanei, aplicată accidental.
 a – aspect de ansamblu al părții superioare a icoanei cu zona acoperită de grund;
 b – detaliu cu test de curățare;
 c – ansamblu al suprafeței în timpul operațiunii de îndepărtare a stratului de grund;
 d – microfotografie ce evidențiază grosimea stratului de intervenție comparativă cu cea a
 preparăției originale.

Biserica „Sf. Sava” din Iași.

Recuperarea și punerea în valoare a fragmentelor de pictură murală

Carmen Cecilia Solomonea

Biserica „Sf. Sava”, este, la momentul actual, un monument restaurat în totalitate. Din noiembrie 2010, a fost inițiat un amplu proiect de conservare și restaurare a monumentului în ansamblul său, care a avut drept obiectiv salvarea și punerea în valoare a bisericii și a componentelor artistice¹. Pe parcursul acestuia au fost complet realizate: consolidarea zidăriei, refacerea acoperișului bisericii, introducerea unui sistem de încălzire amplasat sub paviment, restaurarea componentelor artistice (pictura murală, iconostas, mobilier, carte) și realizarea unei picturi noi pe suprafețele interioare extinse unde, nu se păstrează niciun alt tip de decorație. Proiectul s-a finalizat în iulie 2013.

Întregul ansamblu mural a fost supus unui proces științific și modern de restaurare, cu etape specifice, care a

Fig.1. Pronaos, scena cu Sfinții Haralambie și Mina, imagine după restaurare. Ancadramentul cu module de piatră mărginește scena și marchează o veche tainiță ce a fost zidită și protejată de cei doi sfinți.

¹ Proiectul de punere în valoare a ansamblului bisericii „Sfântul Sava”, care s-a derulat pe o perioadă de aproape trei ani, a fost conceput într-o formă particulară ce include alături de fragmentele picturii vechi din secolul XIX ce au fost restaurate, și decorarea cu pictură murală nouă a suprafețelor extinse din toate încăperile care nu mai păstrau pictura veche. Această asociere va impune pentru viitor și respectarea principiilor de conservare în raport cu pictura de secol XIX, totodată menținerea unui climat interior echilibrat, pentru a conserva corespunzător toate componentele artistice din interiorul bisericii.

facilitat posibilitatea recuperării estetice a picturii murale, ca expresie a epocii, în perioada de mare manifestare culturală și socială pe care a parcurs-o în timp. Degradări masive s-au produs pe parcursul timpului la nivelul învelitorilor, care au favorizat infiltrarea îndelungată de umiditate la calota pronaosului, apoi diverse intervenții la naos și pronaos, reparații produse în secolul XX, care au modificat nu numai aspectul estetic original, dar au cauzat și pierderi imense decorației murale. Procesul de consolidare a structurii edificiului, de restaurare a fațadelor și turelor s-a realizat și finalizat în cadrul proiectului 2010-2013, cu recepția lucrărilor în data de 22 iulie 2013.

În prezent, din ansamblul picturii se mai păstrează o serie de scene semnificative pentru stilul epocii. Astfel, în încăperea naosului sunt trei scene, în pronaos patru scene, în pridvor, pe timpanul intrării, reprezentarea patronului bisericii, Sf. Sava, iar la partea superioară a peretelui nordic cele două pisanii, în slavonă și greacă. Scenele care se păstrează din vechea pictură se desfășoară pe mari dimensiuni, sunt restaurate și integrate într-un nou ansamblu interior²: în naos, *Botezul lui Isus* pe peretele sudic, *Învierea Domnului* pe peretele nordic și Sf. *Evangelist Matei* pe pandantivul nord-estic; în pronaos, *Adormirea Maicii Domnului* pe peretele nordic, pe calota pronaosului impunătoare, *Maica Domnului cu Isus Hristos*; apoi, pe peretele sudic al pronaosului, la bază, este localizată scena *Schimbarea la Față* (pe intradosul arcului dintre naos și pronaos), iar alături, amplasată peste o veche nișă scena *Sfinții Haralambie și Mina*; în pridvor, pe timpanul de deasupra portalului intrării, este imaginea *Sfântului Sava*, patronul bisericii, cu mâna dreaptă binecuvântând.

Scena *Adormirea Maicii Domnului*, de mari dimensiuni, se desfășoară într-un cadru (sugerat prin culoare de către pictor) asemenea unei rame ce este susținută de doi îngeri în veșminte liturgice, plutind pe câte un nor. În aceeași manieră compozițională sunt realizate și cele două scene din naos, *Botezul lui Isus* și *Învierea Domnului*.

Pictura se înscrie din punct de vedere stilistic secolului al XIX-lea, această manieră artistică și tehnică se regăsește și la alte picturi din acea perioadă, dar din punct de vedere al compunerii scenelor *Adormirea Maicii Domnului*, *Botezul* și *Învierea Domnului*, asemenea unor momente pe care doi îngeri le deschid către privitor, identificăm o viziune interesantă, care se datorează capacității pictorului de a reprezenta într-o formulă originală scenele programului iconografic al bisericii. Compozițiile sunt respectate din punctul de vedere al reprezentării. Plasați în lateralele suprafeței scenelor, cei doi îngeri susțin o „ramă” sugerată prin culoare, un cadru ce delimitează în interiorul său compoziția fiecărei scene, modalitate artistică ce constituie o particularitate

Fig. 2. Pronaos, peretele nordic, luneta cu scena *Adormirea Maicii Domnului*, imagine după restaurare; lacunele extinse au fost completate și s-a realizat integrarea cromatică prin reconstituire folosind metoda *tratteggio* - operațiuni care au contribuit la unitatea și coerența imaginii.

de reprezentare. Este sugerată intenția îngerilor de a dezvălui privitorului subiectul religios și, în același timp, se creează impresia că rolul lor este de a proteja fiecare scenă.

Maniera artistică de reprezentare specifică secolului al XIX-lea include o serie de caracteristici: personajele nu mai au proporțiile figurilor elansate, au o reprezentare mai apropiată de proporțiile reale. Portretele sunt atent lucrate, se observă urmele de pensulație lăsată de aplicarea culorii în strat păstos, în special la modelele detaliilor, păr, barbă, ochi. Arhitecturile din fundalul scenelor sunt simplificate, iar elementele de peisaj sunt sugerate în pictură asemenea celor din realitatea imediată. Reprezentarea *Maicii Domnului Orantă*, amplasată în calota pronaosului, domină încăperea prin dimensiunile sale, dar, în același timp, prin cromatică rafinată și subtilă ce creează o detașare vizibilă a acestei arii de ansamblul contrastant cromatic al scenelor din pictura nouă de pe pereții verticali.

La baza peretelui sudic al pronaosului, în timpul intervențiilor de restaurare a fost identificată o nișă acoperită de scena existentă actualmente. În secolul al XIX-lea, nișa comunica printr-un coridor din interiorul zidului cu exteriorul, a cărei ieșire a fost identificată pe parcursul intervențiilor de consolidare a

bisericii. Nișa respectivă a fost probabil o tainiță și la un moment dat a fost zidită cu cărămidă și tencuită, apoi pe această suprafață au fost reprezentați doi sfinți: Sf. Haralambie și Sf. Mina. Alegerea și plasarea lor pe aria nișei nu este întâmplătoare, dar din păcate nu avem informații despre momentul închiderii nișei sau despre motivul acestei decizii, putem doar să presupunem că actul zidirii tainiței putea să se întâmple în a doua jumătate a secolului XIX³. Rosturile dintre cărămizi și tencuielile care acoperă suprafața zidită a nișei sunt grosiere, conțin nisip, var slab calitativ și lut, au deficiențe tehnice, suprafața este semifinisată, fapt ce sugerează o acțiune a cărui scop era în principal anularea existenței nișei.

Sf. Haralambie și Sf. Mina sunt reprezentați în picioare, Sf. Haralambie este înveșmântat ca preot și cu mâna dreaptă binecuvântează, iar Sf. Mina este reprezentat ca sfânt militar, are în mâna dreaptă o cruce simbol al credinței, iar în mâna stângă o lance, simbol al protecției. Cei doi sfinți au fost aleși pentru a fi pictați cu intenția evidentă de a proteja tainița. Un ancadrament decorativ din moduli de piatră, având elemente florale sculptate, încadrează perimetral aria scenei cu cei doi sfinți, asemenea unui ornament ce particularizează explicit aria respectivă. Partea inferioară a ancadramentului de piatră nu putea fi identificată clar înainte de restaurare, straturi groase cu diverse reparații inclusiv ciment acopereau și alterau formele. Abia în timpul operațiunilor, prin decaparea acestor reparații masive acumulate s-a constatat⁴ că acest chenar de piatră este mai alungit decât aria scenei, și a existat un bloc mare de piatră așezat la baza nișei, care a fost distrus aproape total în timpul acțiunilor din trecut, ultima fiind probabil amplasarea sistemului electric și de încălzire termică.

Întrucât biserica „Sfântul Sava” a suferit în timp intervenții radicale ce au generat pierderi grave ansamblului decorativ, păstrarea fragmentară a picturii a ridicat restauratorilor probleme complexe în ce privește nu numai consolidarea stratului de culoare, dar și în ce privește prezentarea estetică a fragmentelor, prin integrare cromatică a lacunelor stratului de culoare, dar și ale preparației. Este un caz particular⁵, care plasează restauratorul în situația

³ Până în 1860, probabil, când s-au produs mari schimbări administrative în mănăstiri. Capătul coridorului ce făcea legătura de la nișa tainiței cu exteriorul este zidit, iar această ieșire a fost identificată în timpul intervențiilor de consolidare a zidăriei și de pe fațadele bisericii.

⁴ S-au efectuat sondaje stratigrafice în jurul ancadramentului de piatră, care au pus în evidență dimensiunea acestuia.

⁵ S-a constatat că intervenția de prezentare estetică a picturii vechi, prin tehnicile de integrare cromatică a lacunelor, a constituit o parte determinantă în acest caz, semnificative pentru recuperarea unității vizuale a imaginilor murale, ca parte documentară a istoriei monumentului.

de a găsi soluțiile corecte conform principiilor restaurării, pentru a pune în valoare (nu neapărat în evidență) pictura veche, cu toate caracteristicile sale, alături de un ansamblu de pictură nouă, care are altă tipologie, proporții, cromatică și copleșește prin suprafețele pe care le ocupă în interiorul bisericii.

Maniera de tratare și cea de prezentare estetică a lacunelor au fost adaptate în raport cu amploarea și localizarea lacunelor, dar și la particularitățile respective. Lacunele, pierderi în structura materială a unui obiect, semnifică, în cazul conservării operei de artă, o formă de degradare, constând în *discontinuitatea* sau caracterul fragmentar al imaginii. Porțiuni lacunare s-au produs la întreaga stratigrafie murală, de la stratul de culoare și până la structura ce constituie suportul.

Caracteristicile tehnice specifice picturii murale vechi din biserica Sf.Sava au o serie de particularități: pictura a fost executată în tehnica *a secco*, respectiv tempera peste spoială de var; stratul picturii este constituit din pigmenți și adaos de liant organic slab, aplicat pe o suprafață neuniform finisată, denivelările preparației sunt evidente.

Straturile de preparație ale picturii s-au identificat ca fiind: o preparație tip *arriccio* cu un strat gros, semidur și foarte rezistent, conținând un var de bună calitate; apoi preparația tip *intonaco* compusă din două-trei straturi suprapuse de var pastă, formând o peliculă subțire, aplicate cu pensula peste preparația anterioară. Astfel, peste o primă preparație rezistentă, compactă și foarte aderentă la suportul, ce acoperea zidăria, a fost aplicată preparația subțire, care are o rezistență mult redusă și peste care pictorul a realizat pictura, utilizând probabil un liant organic slab sau mult diluat, care nu a reușit să creeze stabilitate și rezistență stratului de culoare. S-a constatat, prin analiza ariilor care păstrau doar parțial culoare, că o parte din pigmenți, în momentul realizării picturii, au fost aplicați pe stratul de var (ce constituie preparația), când varul nu era complet uscat. Acest fapt a făcut ca porțiuni însemnate ale picturii din secolul XIX să se conserve până în prezent, deși tehnica în care a fost realizată pictura este puțin rezistentă, mai ales în condițiile în care biserica a suferit numeroase intervenții în trecut.

Starea de conservare a picturii a fost determinată în principal de intervențiile anterioare la arhitectură, care au afectat suprafețele decorate, prin pierderi masive și degradări produse de reparațiile⁶ cu ciment extinse și cu aspect neglijent din zona intervențiilor de consolidare a fisurilor și a lacunelor mari

⁶ Lucrările au demarat la sfârșitul anilor '20 ai secolului XX și au continuat până în 1943. Comisiunea Monumentelor Istorice a inițiat lucrările de consolidare și obturare a fisurilor ce afectau multe zone ale bisericii.

din zidărie. Pictura din 1842-44 s-a pierdut de pe suprafețe foarte mari, în toată biserica. Un factor determinant care a produs degradarea sau dispariția peliculei de culoare a fost infiltrarea de precipitații prin acoperiș, la nivelul calotelor și arcelor.

Pictura păstrată prezenta multiple tipuri de degradări. Fragmentele de pictură murală care există în naos, pronaos și pridvor se aflau într-o avansată stare de degradare: pulverulență și solziri, fracturi, pierderi ale stratului de culoare; foarte slabă aderență la stratul de preparare; abraziuni, eroziuni, exfolieri ale peliculei de culoare până la stratul de preparare; voaluri de săruri produse de acțiunea umidității.

Pelicula de culoare era foarte sensibilă, această stare a pigmentilor era dată și de un viciu de tehnică, adică liantul slab folosit de către pictor, în momentul aplicării culorilor.

Straturile de preparare care acoperă zidăria au suferit degradări cauzate în principal de umiditate, apoi activități seismice, acțiuni ale omului, începând cu viciile de tehnică ale picturii, intervenții și tratamente defectuoase executate în timp, o conservare necorespunzătoare a edificiului. Dislocări și burdușeli ale stratului de tencuială existau în zonele în care umiditatea de infiltrație a fost activă (adică calote, baza turlelor) și a provocat de asemenea lacune ale straturilor de preparare.

Pisaniile bisericii, localizate pe peretele nordic al pridvorului, erau repicate grosier și acoperite cu un strat dens de depuneri. În zona portalului existau fisuri pe suprafața timpanului, unde este reprezentat Sf. Sava, produse probabil de acțiunea de mărire a golului intrării⁷, care a produs pierderi la partea inferioară a imaginii. S-a constatat că, prin acea acțiune de eliminare a unei porțiuni din baza timpanului, a dispărut aproape complet mâna

Fig.3. Pisaniile bisericii din pridvor, detaliu. Operațiunea de eliminare a depunerilor și a repictărilor.

⁷ Portalul dintre pridvor și pronaos marca intrarea principală a bisericii, înainte de adăugarea turnului-clopotniță. Golul intrării a fost mărit la un moment dat, este cert că intrarea avea dimensiuni mai mici, pentru că prin acțiunea de mărire a golului intrării s-a produs, din păcate, eliminarea primelor muluri de piatră ale portalului ce mărgineau intrarea și o porțiune din baza timpanului (fapt ce a afectat imaginea cu Sf. Sava de pe timpan). Tot la acel moment s-a produs fisura verticală profundă care traversează masa zidăriei timpanului. Depunerile existau într-un strat considerabil, împreună cu repictările pe suprafața picturii timpanului și au îngreunat identificarea și descifrarea problematicei acestei arii.

stângă a sfântului cu care ține filacterul și o porțiune din trup. Întreaga suprafață a timpanului, în trecut, a fost repictată și fixată cu materiale organice, probabil cleiuri care au produs tensiunea și solzirea stratului de culoare.

Portalul intrării dinspre pridvor în pronaos este acoperit și alterat ca aspect de straturi numeroase de văruieli, reparații de mortare dure și materiale moderne acumulate în timp prin diverse acțiuni necorespunzătoare de întreținere, dar prin tipologia sa este evident că reprezintă o parte veche și valoroasă a bisericii. Pe parcursul proiectului actual de restaurare s-au realizat o serie de sondaje stratigrafice pe mulurile de piatră ale portalului și au fost identificate porțiuni decorate cu tonuri de roșu și roșu-brun (aplicate peste un strat de preparare ce acoperă suportul de piatră), strat de culoare care acoperă portalul. Timpanul portalului intrării către pronaos, cu reprezentarea Sfântului Sava (care are aoreola reliefată și decorată cu elemente florale), și decorația de pe mulurile de piatră ale portalului sunt elemente originale, cu valoare însemnată în documentarea istorică, întrucât aceste părți se diferențiază evident de alte arii prin caracteristicile lor tehnice și stilistice, iar după efectuarea sondajelor stratigrafice și a testelor de curățire avem convingerea că sunt mai vechi decât pictura murală din biserică, care datează din secolul XIX.

Prin metodologia de intervenție aplicată în scopul recuperării porțiunilor cu pictură atribuită perioadei 1842-1944, intervențiile adaptate la particularitățile ce derivă în parte din maniera tehnică de execuție *a secco* (preparație cu straturi diferite ca stare de conservare

Fig.4. Pridvor, porțiune de pe pisaniile bisericii, detaliu cu pelicula solzită și exfoliată ce acoperă elementul de piatră.

Fig.5. Operațiunea de refacere a aderenței stratului solzit la suport prin injectare de adeziv și presare succesivă peste foiță japoneză.

și compoziție, stratul pictural tempera cu mari probleme de coeziune) și mai ales din reparațiile și restaurările anterioare, care au fost identificate pe fiecare suprafață. Prin operațiunile de restaurare s-a stabilizat pictura murală, tratând formele de degradare prezente pe suprafețe semnificative. În cadrul acestui proiect de restaurare ce implică conservarea fragmentelor cu pictură veche alături de o pictură nouă, care s-a realizat pe suprafețele extinse nedecorate ale bisericii, starea picturii vechi păstrate și zonele lacunare de mari dimensiuni au constituit o problemă particulară sub aspect estetic, în cadrul procesului de punere în valoare a decorației originale a bisericii.

Propunerile care au fost formulate înainte de inițierea proiectului actual de restaurare și introduse în proiectul tehnic de conservare și restaurare a picturii murale au fost realizate în etapele proiectului. A fost elaborată documentația referitoare la starea și intervențiile de conservare/ restaurare efectuate pe pictură și suport (fotografii digitale, relevee grafice).

Sondaje stratigrafice⁸ au fost efectuate pe zonele adiacente fragmentelor conservate, iar cele realizate în etape pe aria fragmentului de pictură cu ancadrament de piatră de la baza peretelui sudic al pronaosului, au fost necesare pentru a identifica și elementele perimetrale ascunse de reparații. S-a constatat, de asemenea, că sub această pictură datată la circa 1842-44 nu există

Fig. 6. Pronaos, sud, scena Schimbarea la Față, operațiunea de stabilizare a stratului de culoare pulverulent, detaliu în timpul intervenției.

⁸ Sondajele stratigrafice efectuate pe parcursul intervențiilor de restaurare nu au pus în evidență existența altor urme de pictură decât scenele care s-au conservat și au adus informații despre dimensiunile și formele originale, aspectul estetic al unor porțiuni afectate de reparații și modificări anterioare. Astfel, după decaparea reparațiilor din ciment, scena care reprezintă doi sfinți figurați în picioare – Sfântul Haralambie și Sfântul Mina – s-a constatat că acoperă o nișă de mari dimensiuni (care probabil a servit în trecut pentru adăpostirea unor obiecte sau constituia o legătură prin zid cu pridvorul/turnul clopotniță, respectiv exteriorul, înainte de a fi zidită și tencuită). Foarte interesant este ancadramentul perimetral constituit din module de piatră cu flori de diverse forme, realizate în relief înalt. În forma originală, modulele erau pictate, s-au păstrat porțiuni cu tonuri de ocră oxid de fier și roșu miniu de plumb aplicate peste un strat subțire de preparație pe bază de var, care acoperă suportul de piatră, ceea ce ne indică faptul că ancadramentul ce mărginește scena Sf. Haralambie și Mina era colorat.

un alt strat cu decorație sau pictură, dar nu știm dacă înainte de aceasta a mai existat altă pictură.

Operațiuni de conservare și restaurare care s-au efectuat pe parcursul proiectului:

- Cercetare preliminară – teste de aderență a stratului de culoare și a celor de preparare, teste de curățire și teste stratigrafice, analize fizico-chimice;

- Consolidarea stratului de culoare desprins împreună cu stratul de preparare de var, întrucât existau pulverulențe grave pe toate ariile pictate – pigmenții verde, galben, roșu, albastru, brun, negru, atât pe portrete, veșminte, fonduri, arhitecturi, peisaje, cât și pe motivele decorative și aureole⁹. Stabilizarea stratului de culoare a necesitat abilitate și s-a realizat cu o dispersie de silice coloidală, în acest caz, modul de aplicare pe suprafața stratului pictural a fost prin pensulare peste foița japoneză, având concentrație de 5% în apă. În acest mod s-a obținut o bună legătură între particulele stratului de culoare;

- Îndepărtarea mortarelor de reparație (var, gips, lut și ciment dur) suprapuse pe suprafața picturii și pe zidăria de piatră sau cărămidă, provenind din intervențiile anterioare. În partea inferioară și centrală a scenelor de pe lunetele din naos (*Învierea Domnului*, *Botezul lui Isus*) sunt lacune de dimensiuni medii și mari acoperite de reparații grosiere; în centrul scenei *Adormirea Maicii Domnului* din pronaos, trei lacune de mari dimensiuni traversează luneta, cea mai amplă este în axul scenei și producea incoerență în unitatea imaginii;

Fig. 7. Pronaos, sud, scena Schimbarea la Față, ansamblu după resturare. La partea inferioară a scenei este vizibil racordul picturii noi în tehnica a fresco, care a completat toate suprafețele ce nu păstrează altă decorație și a fost realizată de o echipă de pictori în cadrul acestui proiect.

⁹ Aureolele sunt întunecate, au o tonalitate gri și negru dată de alterarea pigmentului alb de zinc, folosit de către pictori, care au pictat aceste arii cu un ton de bază ocru-galben amestecat cu acest alb. Deasemenea și galbenul s-a transformat, probabil datorită umidității de infiltrație sau condens, fenomen prezent și pe alte suprafețe din pictură, spre exemplu fondul cu raze al calotei pronaosului.

- A fost aplicat un tratament de biocidare pe toate suprafețele decorate;
- Îndepărtarea preparațiilor suprapuse peste original în cazul unor porțiuni de pictură și a modulelor de piatră cu flori de diverse forme realizate în relief, acoperite în timp cu multe straturi de văruieli, gips, lut;

- Curățirea depunerilor neaderente și aderente peste suprafața originală, operațiunea avut un grad mare de dificultate în acest caz, datorate stării de pulverulență și solzire avansată a stratului de culoare. Depuneri neaderente și aderente de fum, gudroane și praf existau pe toată suprafața stratului pictural;

- Îndepărtarea sărurilor solubile prin mijloace mecanice și chimice, de pe ariile afectate de infiltrații; existau deformări ale stratului de culoare pe întreaga suprafață a calotei pronaosului: solziri, mici umflături sau „pante de acoperiș”, tendință de exfoliere (apărute în urma prezenței infiltrațiilor de precipitații și evoluția sărurilor din suport, preparație către suprafața stratului de culoare);

- Asigurarea provizorie a marginilor straturilor fracturate și desprinse de pe zidărie a fost necesară ca etapă premergătoare pentru refacerea aderenței între straturile de preparație și zidărie; ancorarea punctuală a marginilor straturilor desprinse, deformate și fracturate s-a realizat prin injectare de adeziv mineral;

- Îndepărtarea reparațiilor necorespunzătoare din lacune și de pe suprafața picturii s-a impus, întrucât reparațiile dure provenind din injectările de ciment produse la consolidările de arhitectură din trecut au afectat stratul de culoare la nivel estetic (alterarea unor pigmenti) și fizic (au dus la pierderea unor părți din imaginile murale);

- Completarea cu mortare de var a lacunelor medii și extinse ale zidăriei și preparației. Stratul de preparație *arriccio* moderat conservat, cu coeziune și în general bună aderență la suport, prezenta doar pe unele zone fracturi, fisuri, burdușeli și desprinderi de pe zidărie. Stratul de preparație *intonaco* era puternic fragilizat, și-a pierdut pe suprafețe extinse aderența la stratul *arriccio* de dedesubt; existau fisuri mai profunde și superficiale în straturile de preparație. Au fost prezente exfolieri ample și deformări ale stratului de văruieli suprapuse;

- Refacerea porțiunilor de zidărie afectate prin lucrările din secolul XX, porțiuni adiacente fragmentelor de pictură din naos și pronaos, prin completare și consolidare. Zidăria constituită din cărămidă și piatră era afectată pe suprafețe diverse—ariile care au avut în trecut umiditate excesivă sau intervenții anterioare—scenele mari de pe lunete și calota pronaosului. Injectări de adeziv PLM pentru refacerea aderenței straturilor de preparații și zidărie, pe ariile cu desprinderi și burdușeli superficiale sau profunde. S-a constatat

pe parcursul intervențiilor lipsa aderenței pe unele porțiuni dintre stratul de preparație subțire de var și stratul *arriccio* semidur ce acoperă zidăria;

- Tratarea preventivă cu biocid aplicat prin pensulare a suprafețelor de pictură, preparație și zidărie, după operațiunile de consolidare;

- Prezentarea estetică a lacunelor zidăriei și ale preparației s-a realizat prin operațiuni de integrare cromatică, utilizând mortare texturate și tonate, a lacunelor stratului pictural prin tehnicile *velatura* și *ritocco*. Integrarea cromatică a stratului de culoare prin metoda *velatura* și prezentarea estetică (reintegrare cromatică) a lacunelor stratului de preparație a fost efectuată utilizând tehnica *tratteggio*¹⁰. Lacuna de mari dimensiuni ce traversează în ax luneta *Adormirea Maicii Domnului* și două lacune pe ariile laterale, care prezentau pierderea stratului de culoare pe aceste arii, au fost integrate prin metoda *tratteggio*¹⁰. Decizia de a folosi această metodă pe suprafețe extinse a fost necesară pentru a recupera formele care să recompună coerența imaginii, cu predilecție trupul Maicii Domnului din care lipsea porțiunea centrală, practic întreaga scenă era secționată pe înălțimea de 5 m și o lățime de 0,70-0,80 m. Prin metodele de tratare a porțiunilor lacunare se realizează trimiterea lacunelor din punct de vedere optic în plan secund, față de suprafața sau tonul picturii. Suprafețele tratate cu mortare de var, finisate sub nivelul stratului pictural, au primit o tonalitate adecvată și o textură asociată estetic cu aspectul mural al originalului. Operațiunea s-a executat prin aplicarea în straturi succesive a mortarului preparat, urmărind denivelările suprafeței murale. Restauratorul a respectat diferența față de original, adică intensitatea integrării cromatice prin metoda *velatura*, aplicând un ton mai deschis decât originalul pentru a se observa suprafețele pe care s-a intervenit, conform principiilor internaționale. Materialele folosite în operațiunile de integrare cromatică sunt reversibile;

- Documentație grafică și fotografică, măsurători de microclimat pe perioada lucrărilor.

Aplicarea normelor de întreținere necesare pentru conservarea monumentului, dar în același timp crearea unor condiții optime pentru păstrarea componentelor artistice aflate în acest cadru, trebuie să fie preocuparea de bază după încheierea unui proiect de restaurare și aplicarea celor mai potrivite mijloace pentru protejarea bunurilor culturale de acțiunea agresivă a factorilor de degradare sau de deteriorările produse de oameni. Păstrarea și

---

¹⁰ Integrarea cromatică a lacunelor prezente pe toate scenele picturii vechi a avut scopul de a recupera coerența imaginii (în măsura limitelor posibile stabilite de principiile restaurării) prin reconstituirea formelor picturii utilizând metoda *tratteggio* și ținând seama de reperele picturii conservate de pe ariile adiacente lacunelor.

protejarea, aparent mai ușor de realizat, constituie în fond cea mai dificilă latură, cerând continuitate și stabilitate. Conservarea are caracter preventiv, creând condițiile optime de păstrare a picturii murale. Pentru ca stratul depunerilor și acumulărilor să fie cât mai redus, trebuie respectat un minim de recomandări:

- pentru lumânări trebuie amenajat un spațiu în exterior, la distanță suficientă de monument, pentru a nu afecta monumentul din punct de vedere estetic;
- întreținerea curățeniei în interiorul bisericii se realizează utilizând instrumente de aspirare a prafului; se acordă atenție în manevrarea obiectelor de patrimoniu restaurate;
- este necesară menținerea unui microclimat echilibrat în biserică, conform normelor din domeniu, pentru a se evita producerea unor degradări după încheierea proiectului de restaurare;
- se va asigura aerisirea permanentă a spațiilor interioare ale bisericii, printr-un sistem de ventilație controlată a aerului.
- nu se vor face intervenții pe suprafețele picturii murale din secolul XIX de către persoane neautorizate.

Recuperarea și restaurarea picturii murale din interiorul bisericii „Sfântul Sava” din Iași, chiar sub forma unor suprafețe fragmentare care s-au păstrat din ansamblul ce decora pereții în secolul al XIX-lea, constituie o acțiune majoră și dificilă de salvare și repunere în valoare a unei părți din forma sa originală și din istoria monumentului, parte ce amintește prin aspectul vizual de acțiunile, preferințele artistice și conștiința unei epoci, pentru care această biserică constituia unul dintre edificiile în jurul căruia a gravitat și s-a dezvoltat societatea orașului.

Bibliografie selectivă

- Balș, George, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, BCMI, 1933;
- Brandi, Cesare, *Teoria restaurării*, Ed. Meridiane, București, 1996;
- Erhan, Viorel, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Ed. Tehnopress, Iași, 2003;
- Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974;
- Toracca, Giorgio, *Lectures on materials sciences for architectural conservation*, cap. 2, 4, 7, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2009;
- *** *The Conservation of wall paintings*, Proceeding of Symposium organized by the Courtauld Institute of Art and the Getty Conservation Institute London, Edited by Sharon Cather, 1987.

Biserica Sfântul Ilie – Gorgani.

Lucrări de consolidare, restaurare și refacere a instalațiilor, amenajare incintă și refacere împrejurii

Aurora Târșoagă

Biserica Sfântul Ilie – Gorgani s-a născut în fosta mahala a Gorganilor, pe strada Silfidelor la nr. 5, în apropierea podului Izvor și a axei est-vest a orașului: Bulevardul Regina Elisabeta. Valoarea sa deosebită, unică în contextul arhitecturii ecleziastice din țara noastră, este accentuată de încărcătura simbolică a „gorganului” pe care este amplasată, o movilă de pământ înălțată deasupra unor morminte străvechi.

Zona în care este amplasată se află în strânsă legătură cu fostul cartier Uranus, zonă care a cunoscut o puternică efervescență industrială înainte să fie ștearsă în perioada regimului comunist, pentru a face loc noului centru

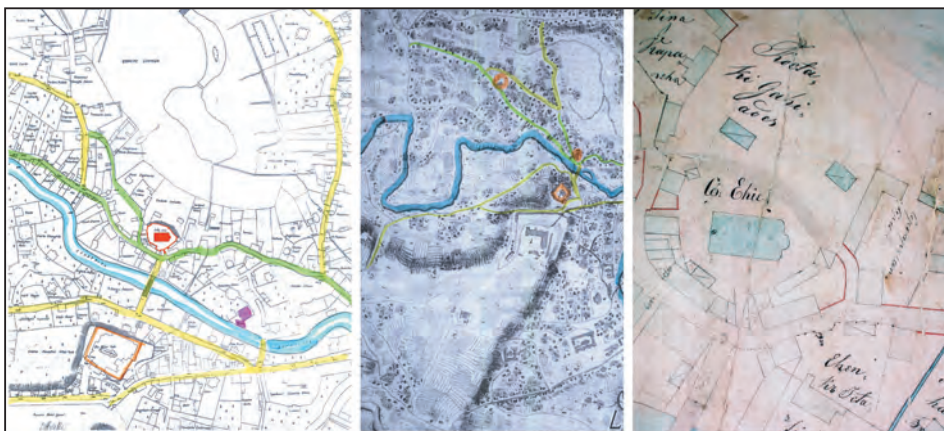

civic. Dinamica liberală generată de acest motor industrial a contribuit semnificativ la procesul de revigorare națională, înainte de instaurarea regimului comunist. Poate nu întâmplător, între 1930 și 1940 partidul Garda de Fier al mișcării legionare își desfășoară o parte din activități în casa generalului Gheorghe Cantacuzino „Grănicerul”, aflată în apropierea bisericii, membrii săi participând regulat la slujbele religioase desfășurate aici. În urma unor dezbateri controversate, în 2010 casa generalului Gh. Cantacuzino a fost declarată și ulterior demolată.

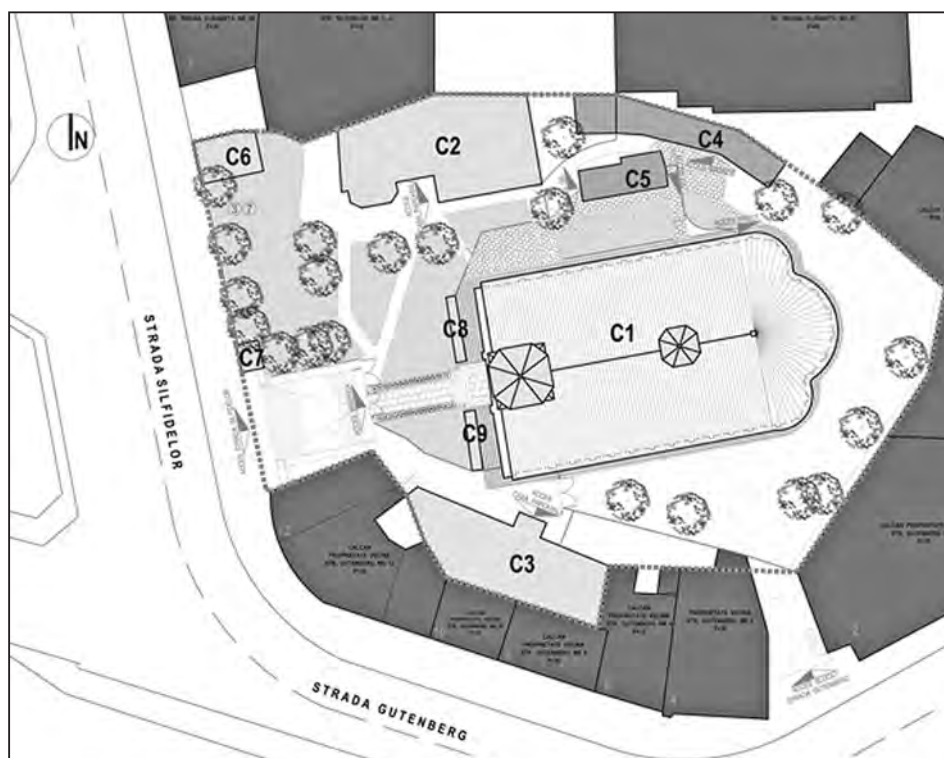
Mulți nu știu, mulți nu vor să știe, dar cei mai mulți au fost convinși că trebuie cu orice preț uitat acest episod zguduitor din istoria politică a neamului românesc – Mișcarea Legionară. Prin asocierea bisericii Sfântul Ilie – Gorgani cu legionarii, valoarea sa arhitecturală și istorică capătă noi dimensiuni.

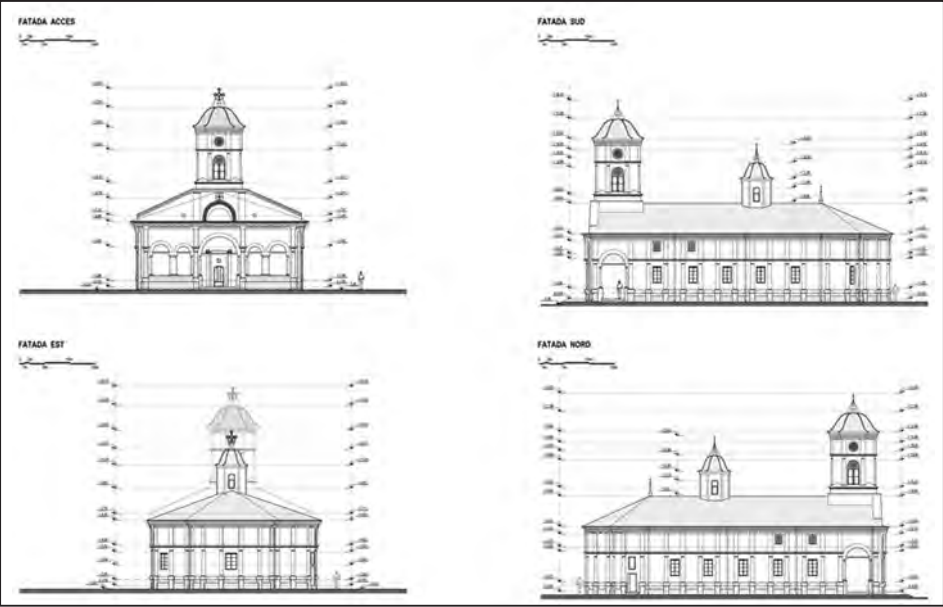
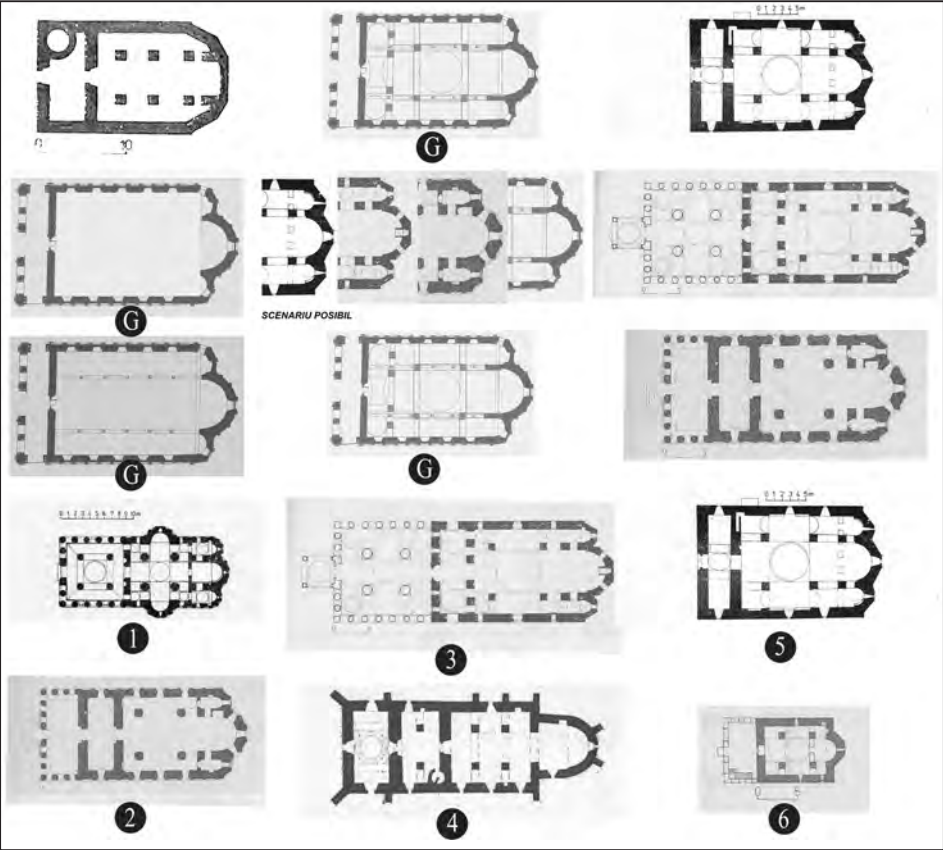

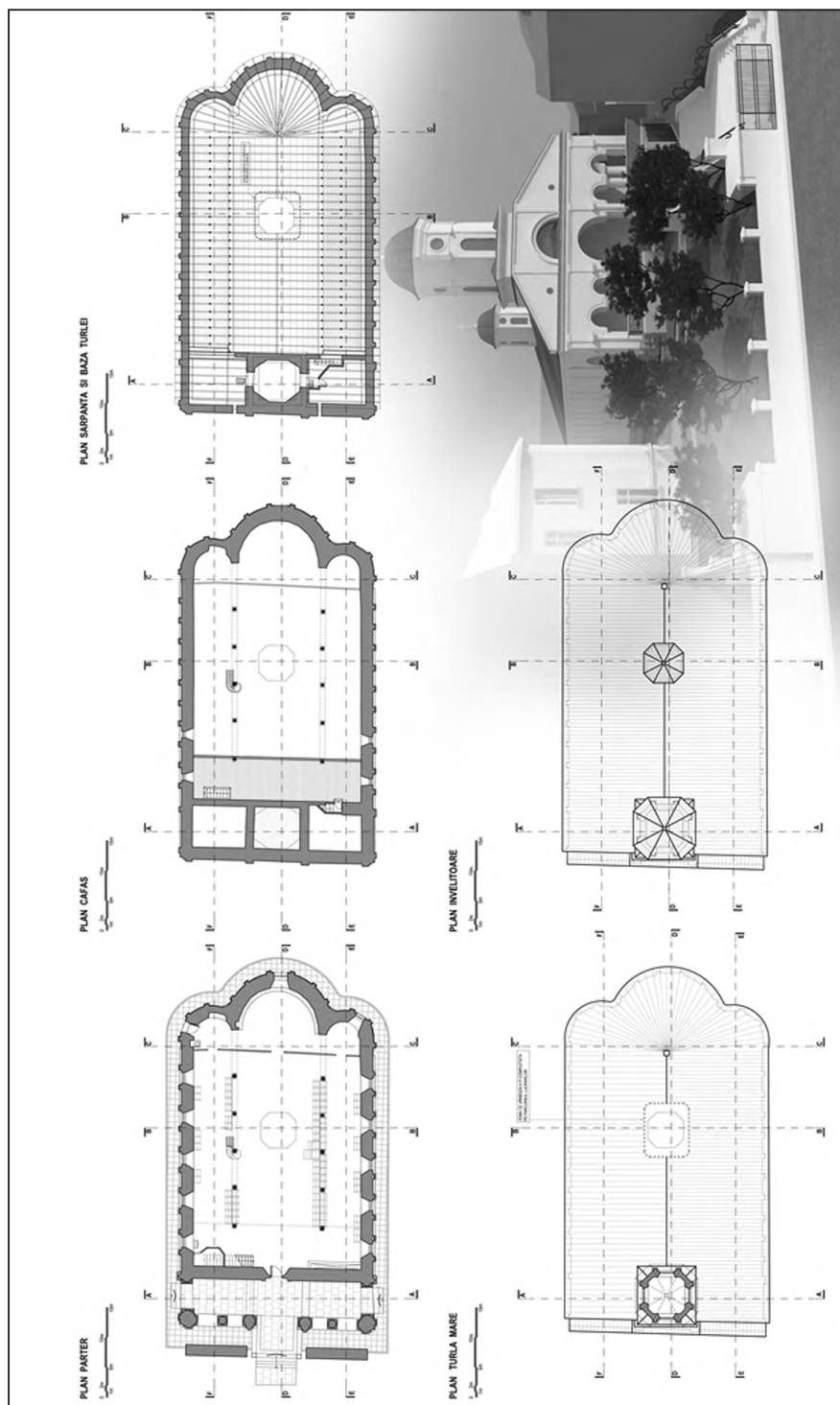
Îndrăgită atât de enoriași cât și de simpatizanții mișcării, Sfântul Ilie – Gorgani a mai primit și numele de „Biserica Legionarilor”.

Legătura strânsă dintre loc, evenimente și valoarea arhitectural-urbanistică asociată cu această zonă de oraș ne poate oferi informații semnificative asupra felului în care biserica Sfântul Ilie – Gorgani a luat naștere ca obiect, a evoluat și apoi a contribuit la viața orașului.

În continuare vom prezenta modalitățile de intervenție structurală și arhitecturală la biserică și la incintă, precedate de o scurtă incursiune istorică, rămânând ca în timpul desfășurării șantierului să definim studiul și intervenția noastră.

I. Scurt istoric

Popularea mai intensă a zonei s-a realizat în secolul al XVIII-lea, pe terenuri aflate majoritatea în proprietatea Mănăstirii Săbindari. Stimulați de prezența râului Dâmbovița și de posibilitatea construirii de mori, aici s-au așezat locuitori ce reprezentau clasa mijlocie a orașului, mici industriași care, ulterior, s-au organizat în bresle. Dintre aceștia, o prezență majoritară în zonă o aveau cojocarii, breslași care îl aveau ca patron spiritual pe Sfântul Ilie. Deși construirea bisericii s-a atribuit prin supoziții istorice acestei bresle, prima atestare oficială este abia la sfârșitul secolului al XVII-lea.

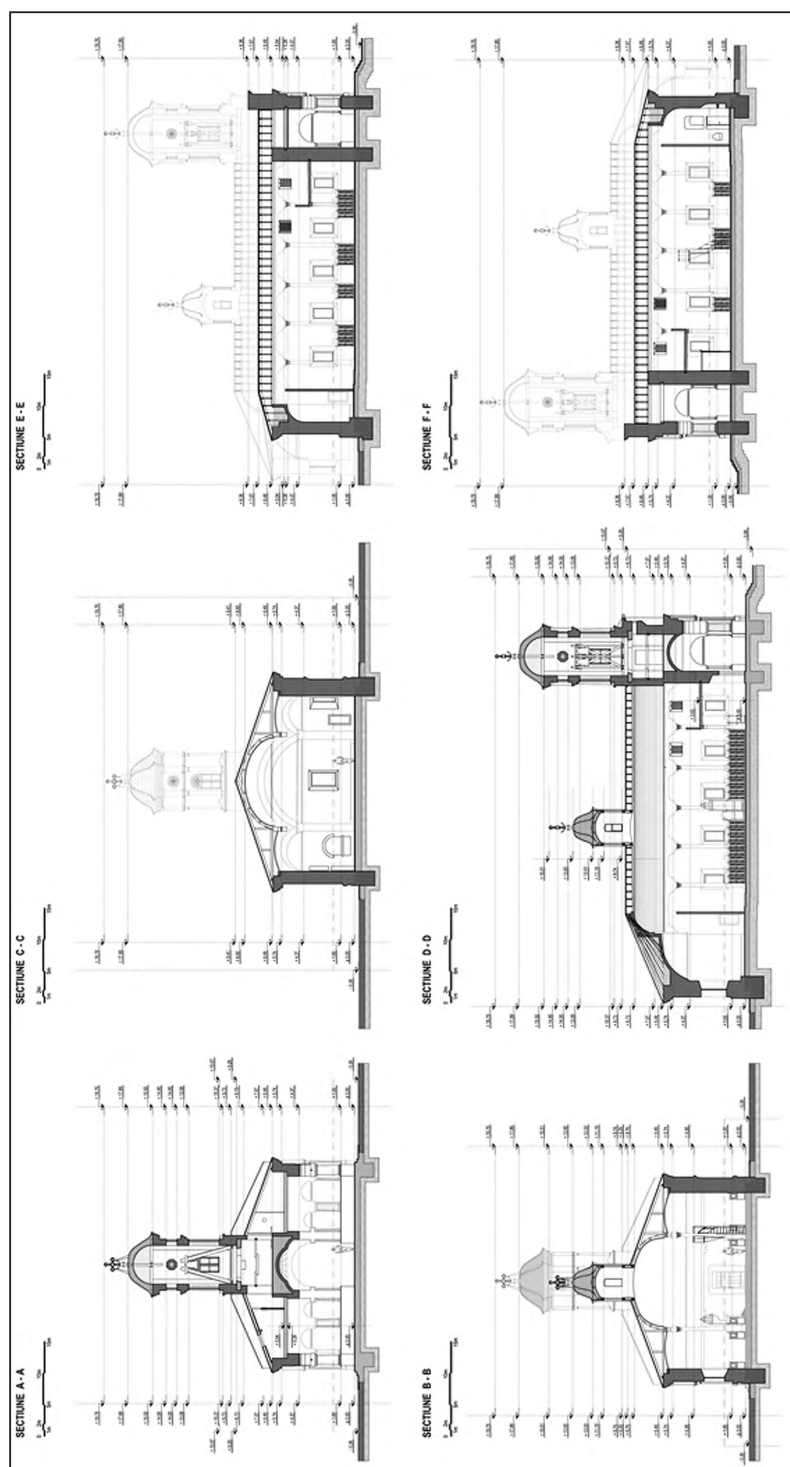
Zona de vest a orașului, în care ne aflăm, a trecut prin transformări urbanistice și arhitecturale radicale. Trasarea axei vest-est, lărgirea străzilor și transformarea lor în bulevarde (Schitu Măgureanu), amenajarea grădinii Cișmigiu pe locul unei foste mlaștini, regularizarea Dâmboviței, îmbunătățirea podurilor, trasarea a unor străzi noi și nu numai, sunt gesturi care afirmă o viziune coerentă și o preocupare pentru dezvoltarea orașului. Nomenclatura străzilor s-a schimbat în repetate rânduri în aceste locuri, singura constantă încă din secolul al XIX-lea fiind strada Silfidelor.

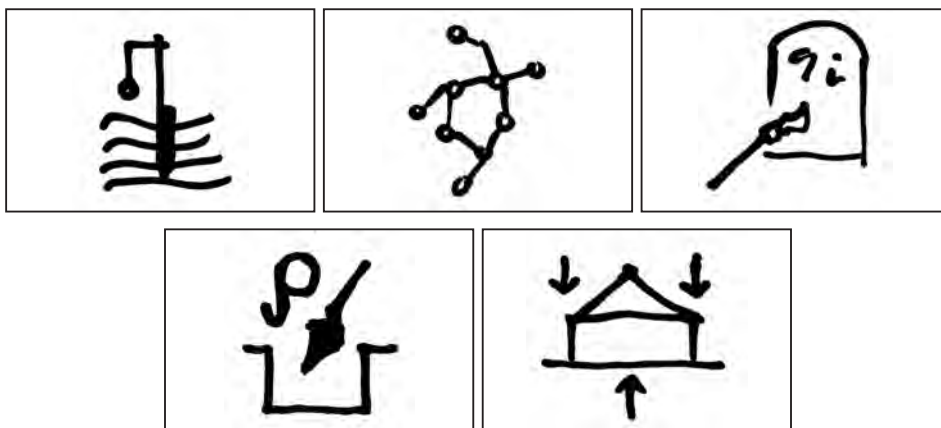
Toate aceste transformări ne conduc spre dorința orașului de urbanizare de la început de secol, un rol crucial având climatul politic favorabil.

În 1814-1819 are loc refacerea bisericii Sf. Ilie – Gorgani, după cutremurul din 1802. Din 1847 sunt atestate în zonă și alte construcții semnificative: Dejurstva, Agia, Cazarma Pompierilor. În 1939 se declară de utilitate publică degajarea bisericii Sf. Ilie-Gorgani prin exproprierea în întregime a unui imobil.

Biserica a trecut prin două etape importante de construcție. Prima etapă, în care s-a construit biserica veche este plasată undeva în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Data construirii și ctitorii nu sunt cunoscute cu certitudine documentară. La 1702, Constantin Brâncoveanu i-a dăruit un clopot, furat ulterior de armata germană în timpul ocupației din 1918. Unele izvoare istorice au susținut că în această primă etapă biserica a fost construită din lemn, informație infirmată ulterior de cercetările arheologice. Prima biserică a fost din zid. În 1802, în urma cutremurului, are loc prăbușirea parțială a zidurilor.

Între 1813 și 1814, se reconstruiește pe amplasamentul vechi biserica actuală, folosindu-se o parte din zidurile primei biserici. În 1815-1819 are loc pictarea interiorului, în vremea domnitorului Alexandru Nicolae Șușu. Între 1915 și 1919, biserica Sfântul Ilie – Gorgani capătă statutul de monument istoric. În 1932, sunt încastrate în pridvor cruci de secolul al XVIII-lea iar, în pridvor și biserică au fost înhumate persoane, conform pietrelor de mormânt găsite. În 1923, se hotărăște exproprierea terenului din str. Silfidelor, nr. 2, pentru

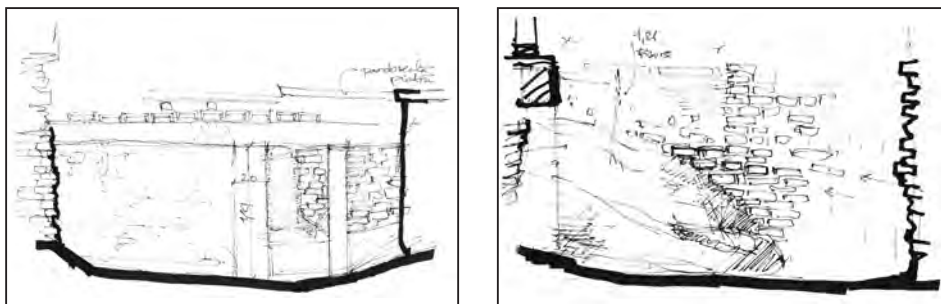

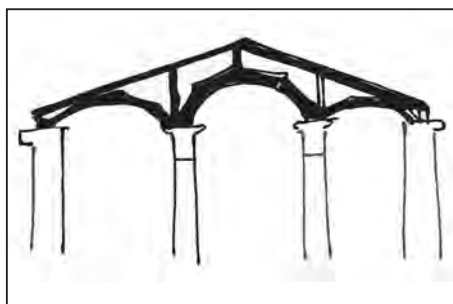
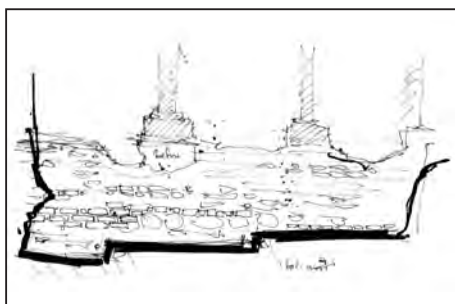
a construi scara de acces la biserică, iar între 1932 și 1933 au loc lucrări de restaurare, reparații și reconstruirea turlei clopotniță din zidărie și beton armat deasupra pridvorului, de către membrii mișcării legionare. Tot legionarii construiesc în 1940 și scara monumentală de acces pe latura de vest. După cutremurul din 1940, biserica se consolidează. În 1955 biserica este declarată monument de arhitectură, conform listei monumentelor de cultură a R.P.R.

II. Descrierea construcției și pregătirea primelor intervenții de consolidare

Parcela pe care se află biserica a trecut prin o serie de modificări, dar în mare s-a păstrat forma ovală, iar cele două accese nu s-au modificat cel principal pe latura de vest și cel secundar pe sud. Pe parcelă se află: biserica, anexe (grupuri sanitare, magazie), două case parohiale în stil românesc, un garaj și două rastele pentru lumânări.

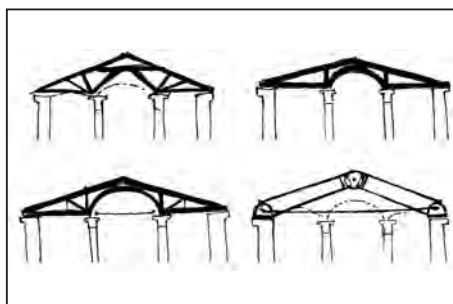
Biserica este de plan bazilical, cu absidă centrală și două absidiole pe latura de est, iar pe latura de vest are un pridvor deschis sprijinit pe arcade. Planimetria clădirii este atipică pentru ritul ortodox, fiind rar întâlnită în Țările Române. Nava centrală este mai lată și mai înaltă, fiind acoperită cu o boltă semicilindrică cu structură din lemn, susținută de două rânduri de

stâlpi masivi, tot din lemn. Biserica reprezintă o adaptare locală a stilului neoclasic, desenat probabil de arhitecții care lucrau la nivelul păturii intelectuale a țării.

Pentru pregătirea intervențiilor de consolidare, s-a realizat un studiu comparativ între Biserica Sfântul Ilie – Gorgani (G) și alte lăcașuri de cult cu o configurație asemănătoare.

S-au adus astfel în discuție atât o serie de biserici de plan bazilical, cât și câteva din tipologia de plan în cruce greacă înscrisă, precum: Biserica

Mănăstirii Snagov (1), Biserica Domnească – Târgoviște (2), Vechea Mitropolie din Târgoviște (3), Biserica Sf. Nicolae – Rădăuți (4), Biserica Sf. Nicolae Domnesc – Curtea de Argeș (5), Biserica Sf. Nicolae – Hârtești (6). Studiul a emis ipoteza unei posibile configurații de plan cu stâlpi din cărămidă, iar actualii stâlpi din lemn să fie, în fapt, o înlocuire temporară devenită permanentă (ing. Mircea Crișan).

III. Instrumente de cercetare

1. Studiul geotehnic a scos în evidență caracterul izolat al „movilei” Gorgani, având un teren bun de fundare. De asemenea, au fost descoperite rămășițe umane indicând faptul că terenul pe care a fost construită biserica a fost folosit ca cimitir în trecut.

2. Expertiza biologică a condus la identificarea problemelor de infiltrație și a umezelii ascensionale în pereți. Stâlpii de susținere ai navei centrale au fost identificați ca fiind din trunchiuri de stejar, la suprafață prezentând doar puține urme care ar putea indica starea lor de conservare.

3. Raportul privind pictura murală a concluzionat că materialul găsit este foarte puțin valoros, datorită calității inferioare a reprezentărilor și a detaliilor estetice diferite față de cele tradiționale. Prima pictare a bisericii s-a făcut în 1862. În anii 1983, 1986 și apoi după 1992 are loc repictarea bisericii.

4. Cercetarea arheologică a confirmat rezultatele studiului geotehnic. S-au descoperit atât numeroase oseminte umane ale unor enoriași, care au fost

inventariate și duse apoi pentru teste la laboratoare specializate, cât și veștminte încă din vremea fostei biserici. De asemenea, decopertarea fundațiilor bisericii a condus la o mai bună înțelegere a sistemului structural și la modul în care acesta a lucrat în timp.

5. Expertiza tehnică a concluzionat că structura de rezistență este din zidărie de cărămidă de 1,00 m grosime, țesută cu rosturi mari, iar în unele zone mortarul și cărămida au aceeași grosime, așa-numita „zidărie oltenească”. Nava principală este acoperită de o boltă semicilindrică din arce de lemn, de tipul „romane”, sprijinite pe stâlpi din lemn, deviați puțin de la verticală în urma seismelor suferite. Absidiile și absida altarului sunt acoperite cu bolți de cărămidă. Fundațiile sunt realizate din cărămidă simplă, continue sub ziduri. Turla mică are structură din lemn, fiind sprijinită pe bolta semicilindrică de peste nava centrală. Acoperișul are structură din lemn și învelitoare din tablă.

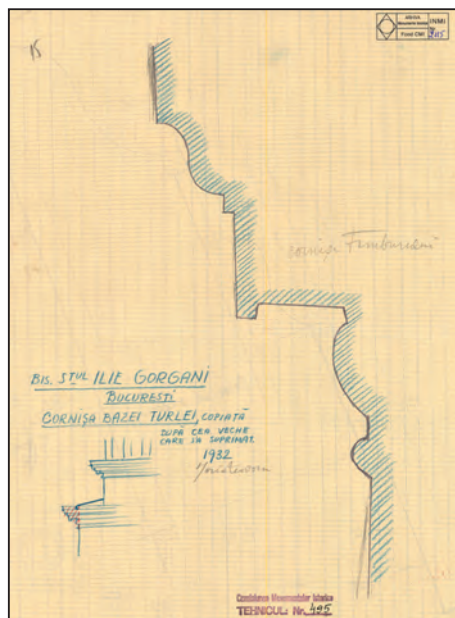
În decursul, anilor biserica a mai suportat reparații și consolidări locale: s-au mai executat rețeseri și completări ale cărămizii existente, s-au înlocuit tiranții din lemn cu tiranți metalici (la arcadele de la pridvor, în mod special sub turla nouă). Turla nouă, construită din beton armat în anii 1940, a îngreunat subansamblul acoperișului, fiind vizibile fisuri în pereții exteriori.

IV. Direcții de intervenție

Intervenția la biserica Sfântul Ilie – Gorgani a ținut cont de trei vectori principali: 1. consolidarea și punerea monumentului istoric în siguranță; 2. conservarea și prezervarea valorilor arhitectural-artistice existente ale lăcașului de cult și 3. punerea în valoare a întregului ansamblu prin mijloace arhitecturale contemporane și finisaje adecvate.

IV.1. Consolidarea bisericii

Datorită numeroaselor mișcări seismice, stâlpii de lemn din interior au deviat de la axul lor vertical inițial, sub-ansamblul acoperiș-șarpantă-sistem de boltire devenind un real pericol pentru siguranța enoriașilor și a personalului

bisericii. Astfel, au fost propuse două sisteme de intervenție pentru acoperire: (1) cu păstrarea schemei statice existente și (2) schimbarea schemei statice existente, cu descărcarea subansamblului acoperiș-șarpantă-sistem de boltire doar pe pereții perimetrali. Ambele variante au avut două interpretări.

În prima variantă (1) se va înlocui sistemul actual compus din arce romanate și grinzi simple cu o fermă, care sprijină atât pe zidul exterior cât și pe stâlpii interiori din lemn. Prima interpretare (1.1.) propune un sistem de ferme prefabricate din lemn ușor al căror montaj necesita ridicarea lor cu o macara, lucru dificil, ținând cont de fondul dens construit. Alt dezavantaj era densitatea contrafișelor care făceau circulația prin pod practic imposibilă. A doua interpretare (1.2.) consta într-un sistem de ferme simplu, executat in-situ. A doua variantă (2) propune un sistem de căpriori legați între ei cu un tirant metalic întins. În acest mod se evita sprijinirea pe stâlpii existenți din lemn, păstrându-se materialul istoric. Dezavantajele acestei soluții constau în prezența inestetică în interiorul bisericii a tiranților metalici. Prima interpretare (2.1.) era sub forma unei ferme prefabricate cu un tirant amplasat în nava centrală. A doua interpretare (2.2.) presupunea o idee mai îndrăzneță, prin fixarea unor elemente metalice cilindrice de mari dimensiuni de care se ancorau căpriori foarte înalți executați din lemn lamelar. Căpriorii se prindeau la coamă, folosindu-se același sistem de articulații.

Săpăturile arheologice au descoperit fundații continue și sub stâlpii din lemn, infirmând ipoteza care a plecat de la studiul comparativ, ipoteză care presupunea existența unor fundații punctiforme și stâlpi de cărămidă care s-au prăbușit. Existența unei fundații continue aflate în stare de conservare foarte bună a permis turnarea unei centuri din beton armat peste aceasta și mai departe, folosirea stâlpilor existenți în poziția actuală pentru sprijinirea acoperirii. Din acest motiv, dar și din considerente estetice, s-a ales varianta 1 ca soluție finală, păstrându-se schema statică existentă. Stâlpii de lemn vor fi consolidați și restaurați, iar suportul din piatră pe care sunt așezați va fi curățat.

În urma săpăturilor arheologice s-a descoperit că zidurile de fundație de pe latura de sud, respectiv vest, nu coboară la aceeași cotă. Atât diferența de 60 cm, dar și încărcarea suplimentară cu turla cea nouă din beton armat, din anii '30, a dus la producerea unor fisuri și fracturi ale zidăriei pe această zonă. S-a decis efectuarea unor lucrări de subzidire pe pași, pe latura vest, la interior, și supralărgirea fundației existente prin asocierea pașilor la o grindă de fundație adosată acestora.

La nivelul cornișei se va turna o centură din beton armat, care, prin foraje verticale, va fi ancorată de pereții din zidărie existenți.

Turnul clopotniță a fost proiectat în 1932, având o șaibă din beton armat amplasată peste pridvor. Acesta va fi consolidat și ancorat de structura de zidărie din cărămidă.

În timpul șantierului s-a descoperit că stâlpii din lemn de stejar nu sunt avariați, ci doar prezintă o zonă afectată în interiorul lor, la partea inferioară, aproape de bază. Deoarece acest aspect poate fi tratat, este posibilă păstrarea stâlpilor autentici, iar acest lucru este studiat în această fază de către toți specialiștii implicați.

În momentul decopertării bolții de peste altar s-au descoperit și două oale de rezonanță, un aspect nu atât de rar întâlnit la bisericile din Țara Românească de la acea vreme, ca elemente absolut necesare amplificării sonore în interiorul bisericii.

IV.2. Conservarea și preservarea valorilor arhitectural-istorice ale bisericii Sfântul Ilie – Gorgani

În arhivă s-a găsit profilul vechi al cornișei, relevat de arh. Horia Teodoru în 1932, pentru proiectul de construire al actualei turle de peste pridvor. Acesta se va folosi la reconstruirea cornișei cu denticuli de la tot corpul bisericii. În momentul decopertării paramentului de cărămidă s-a găsit profilul inițial al soclului, acoperit ulterior prin completări inestetice. Am ales să păstrăm vechiul soclu cu o imagine fragmentată, dar caracteristică bisericii. Cărămizile alese pentru lucrările de rețeseri și completări locale, de aceleași dimensiuni și caracteristici cu cele existente, au fost produse la Sighișoara.

Părțile valoroase din pictura murală se vor păstra, proteja și conserva in-situ, conform raportului de expertiză întocmit de Florentin Călimoceanu, specialist restaurator, și a observațiilor rezultate în urma sondajelor stratigrafice efectuate de Elena Murariu, expert restaurator. De o deosebită valoare este scena cu Sfântul Eustație, aflată pe peretele sudic din naos. Ca mărturie istorică, s-a propus păstrarea și a unor fragmente din pictura realizată de Pavel Chichisan la interior, iar la exterior o parte din pictura pridvorului realizată de Dragoș Cristian Dicu și Iulian Lembrău, în mod special în zona bolții, unde aceasta este mult mai atent lucrată.

Obiectele de mobilier de o deosebită valoare estetică, majoritatea sculptate în lemn, se vor restaura. Refacerea pangarului și a scării din lemn se va face ținând cont de re poziționarea stranelor și de amenajarea unei vitrine în care se vor amplasa obiectele de cult.

Ancadramentele din piatră se vor restaura acolo unde există, iar acolo unde acestea lipsesc se vor executa unele noi, mai subțiri și tratate diferențiat față de materialul istoric. Feroneriile de protecție ale ferestrelor se vor restaura, iar acolo unde acestea lipsesc, se vor executa unele noi, cu aceleași dimensiuni și forme ca acelea existente.

IV.3. Punerea în valoare a arhitecturii bisericii

După încheierea cercetării arheologice la interior, se va înlocui piatra existentă de la pardoseală cu lespezi mari din piatră de vratza, așezate pe un strat în care este prevăzut și sistemul de încălzire, care va fi refăcut integral. Toate instalațiile vor fi schimbate, iar centrala termică va fi amplasată într-un nou corp anexă. Punerea în valoare a picturii și a catapetesmei, ale cărei icoane sunt zugrăvite în Grecia, la muntele Athos, se va face prin iluminarea arhitecturală special concepută în urma studiului aferent.

La exterior, iluminarea arhitecturală a fost concepută pentru a scoate în evidență elementele arhitecturale specifice bisericii: pilaștrii, brăurile, turla,

frontonul de deasupra intrării, arcadele pridvorului, pictura din bolta pridvorului. Ușa de acces va primi un profil nou de tâmplărie, care va pune în valoare șildul și motivele ușii metalice pline existente. Învelitoarea existentă se va înlocui cu tablă zincată, de culoare albastru închis. Toate elementele de scurgere a apelor pluviale vor avea un sistem propriu de degivrare.

În urma cercetărilor de parament făcute în cursul decopertării, am decis ca modenatura fațadei să primească o îmbunătățire din punct de vedere estetic, în consonanță cu aerul neoclasic, schimbându-se zonele de soclu (bază), de brâu (median) și de cornișă (superior), conform cornișei vechi. Ambientarea exterioară urmărește atât îmbunătățirea arhitectural-urbanistică a calității platformei pe care se află biserica Sf. Ilie – Gorgani, cât și crearea unui spațiu cu un caracter deschis publicului, plăcut, de care se pot bucura atât enoriașii, cât și locuitorii din zonă.

Scara exterioară monumentală a fost proiectată în 1936, după planurile arhitectului C. Dobrescu, enoriaș la biserica Sf. Ilie – Gorgani. Datorită intemperiilor și a uzurii mecanice, treptele din marmură, realizate cu ajutorul studenților legionari, s-au deteriorat și sunt irecuperabile astăzi. Am propus reamenajarea scărilor prin înlocuirea finisajului de marmură existent cu piatră naturală antiderapantă, iar mâna curentă din fier forjat cu o mână curentă din lemn, montată pe un parapet din dale de piatră naturală.

Numărul mare de pietre funerare găsite așezate pe pardoseala din interiorul bisericii ar face volumul generos al lăcașului de cult inutilizabil la întreaga sa capacitate. Am decis reamplasarea lor într-un lapidarium exterior, special amenajat. Varianta încorporării lor în pardoseală a fost luată în considerare, dar am preferat conservarea pietrelor cu inscripțiile originale.

Din considerente estetice s-a decis schimbarea lumânărilor existente, nevaloros din punct de vedere istorico-arhitectural și aflat în disonanță cu stilul arhitectonic al bisericii. Scara auxiliară, în prezent inutilizabilă, se va amenaja corespunzător, având alăturată o grădă de vegetație, care se va continua în incinta bisericii. La împrejmuire s-a preluat motivul de la feronieria găsită în curtea bisericii, considerată valoroasă, introducându-se un element nou, distinctiv, în centrul compoziției.

În cadrul proiectului s-a propus și construirea unui corp anexă nou, administrativ, într-un stil complementar arhitecturii bisericii, pe amplasamentul unor anexe mai vechi și insalubre. Acesta va suplini o parte din atribuțiile bisericii în comunitate, externalizând funcțiuni necesare precum: grupuri sanitare pe sexe, grupuri sanitare pentru preoți, centrala termică a bisericii și a corpului anexă și un atelier la subsol, bibliotecă, cu spațiu ocazional de oaspeți la mansardă.

În acest moment șantierul se află în desfășurare: s-a executat descărcarea arheologică pe tronsonul de sud în interiorul bisericii, s-au executat lucrările de subzidire pe această latură, s-a pregătit armătura pentru centura de beton armat de la nivelul cornișei, s-a decopertat tencuiala integral pe partea exterioră și s-a desfăcut acoperișul existent.

Echipa de proiectare: SC CREDO DESIGN SRL, șef proiect complex: arh. ing. Aurora Târșoagă, stud. arh. Alexandru Ioan Spătariu, stud. arh. Marko Pudar, stud. arh. Veneta Zhecheva, arh. stagiar Radu Florea; proiectanți de specialitate: Livia Bucșă (biolog), ing. Marina Cotoran (rezistența materialelor), ing. Mihai Mașteiu (geolog), Florin Călimoceanu, Elena Murariu (restauratori lemn, pictură murală), Cezara Mucenic (istoric de artă), ing. Mircea Crișan (structură), ing. Adrian Georgescu (instalații).

Restaurarea monumentului istoric „Casa Sofian” din Botoșani

Ioan Sasu,
Radu Andrei

1. Descrierea generală a lucrărilor

a. Amplasamentul

Monumentul istoric „Casa Sofian”, actualul Centru Cultural Pastoral, este plasat în zona est a municipiului Botoșani, zonă în care se afla și alte monumente istorice, precum „Casa Silion”, din str. I.C. Brătianu, nr. 18, cuprinse în L.M.I., actualizată în anul 2010, pentru județul Botoșani. „Casa Sofian” este amplasată pe un teren aproape plan, situat pe strada I.C. Brătianu, nr. 47. Terenul a fost amenajat ca parc de către actualul proprietar. În incintă a existat o casă cu portic clasicist, construită aproximativ în jurul anului 1800, actualmente demolată. La est, s-a construit Liceul Pedagogic „Nicolae Iorga”.

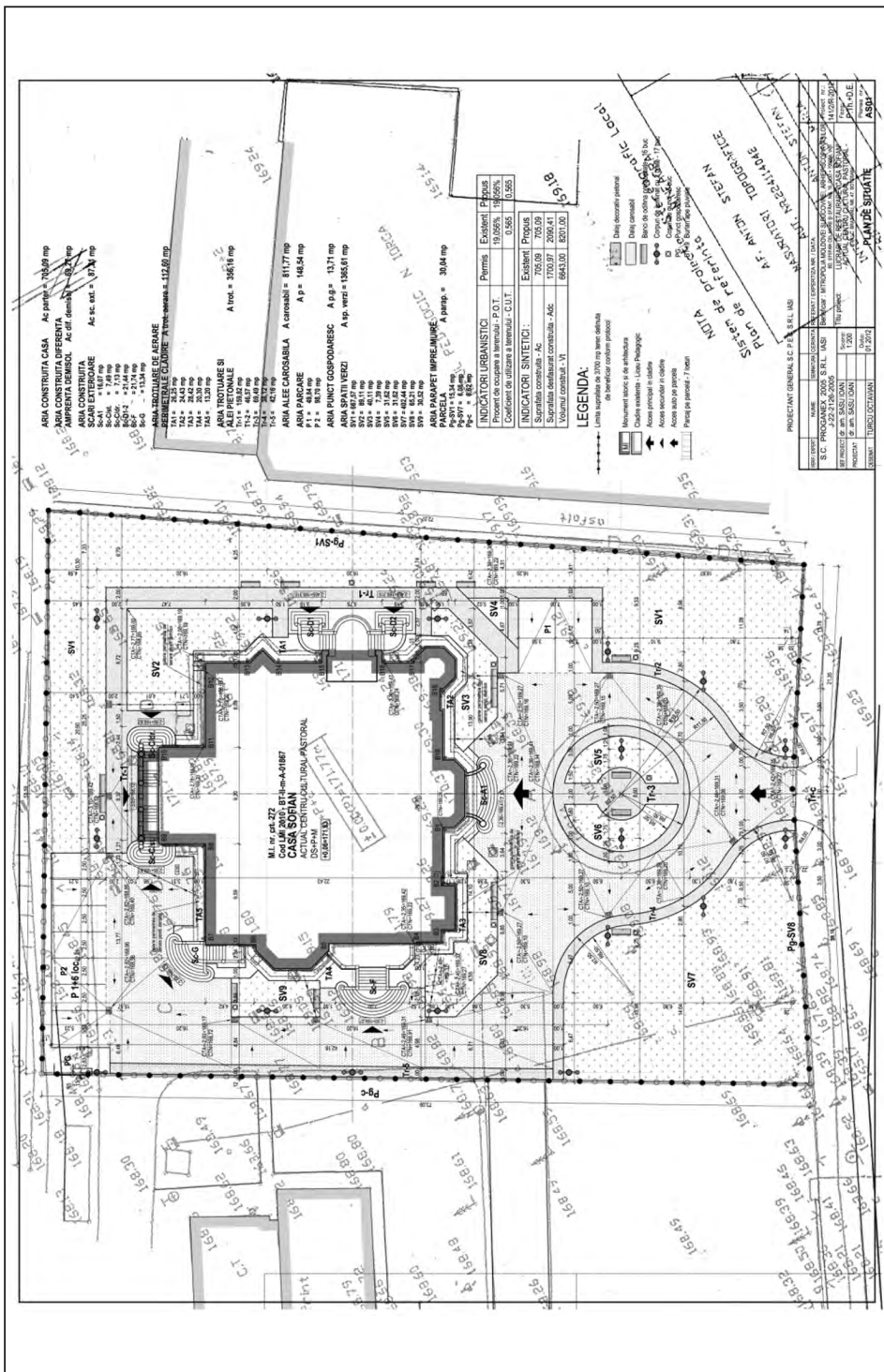
b. Statutul juridic al terenului

Terenul, în suprafață de 3.700 mp, este în proprietatea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național și se află în prezent în administrarea Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Arhiepiscopia Iașilor, în conformitate cu Protocolul nr. 957/10. 01. 2003.

2. Necesitatea și oportunitatea investiției

„Casa Sofian” a avut de la data execuției și până în perioada actuală diverse modificări, restaurări și reparații. În urma cutremurelor severe suportate, dar și a intervențiilor la structura de rezistență, corpul de clădire are degradări prezentate în volumul *Expertiza tehnică*. Construcția a avut funcțiunea inițială de locuință, adaptată ulterior, cu practicarea unor goluri funcționale în structura de rezistență, pentru diverse funcțiuni, altele decât cea de locuire.

Propunerile de reabilitare și restaurare urmăresc înlăturarea cauzelor care au contribuit la degradarea monumentului și punerea în valoare a acestui edificiu, cu funcțiunea propusă, de Centru Cultural Pastoral. În varianta de consolidare și refuncționalizare este prevăzută compartimentarea podului pentru dotarea cu funcțiuni strict necesare desfășurării activităților.

3. Scurt istoric

„Casa Sofian” a fost construită în stilul Art Nouveau, de către Neculai Sofian, la sfârșitul secolului al XIX-lea (probabil la 1894). Căsătorit cu Ruxandra, fiica stolnicului Mihalache Holban, Neculai Sofian nu a avut urmași, iar după moartea sa a lăsat prin testament întreaga avere binelui public, fiind unul din cei mai mari filantropi ai orașului. Prin testamentul nr. 11937 de la Tribunalul Ilfov, din 11 septembrie 1899, clădirea este dăruită Institutului Neculai Sofian, legatarul său universal, care administra moșiile Hăvârna, Liveni, Pelipăuți din județul Dorohoi și moșia Zosim din județul Botoșani, și avea să înființeze câte o școală practică de agricultură pe moșiile Hăvârna și Liveni, precum și un ospiciu de infirmi și bătrâni în casa din Botoșani. Institutul a funcționat în clădire până în anul 1947, după care aceasta a fost transferată unui Leagăn de copii, unui Grup școlar și apoi Centrului de plasament pentru copii. Prin hotărârea din 09.01.2003, Consiliul Județean Botoșani a predat „Casa Sofian” Mitropoliei Moldovei și Bucovinei.

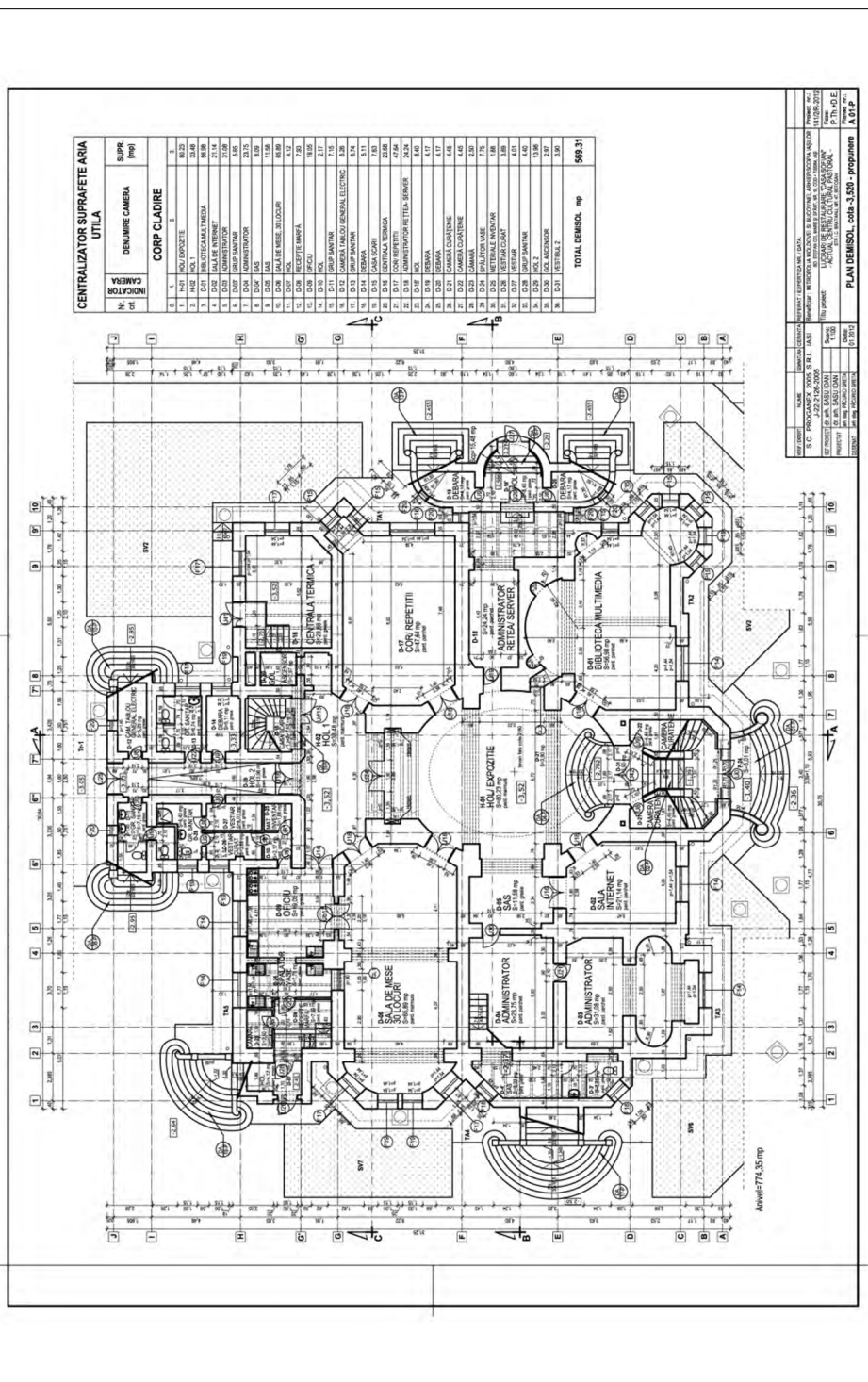
4. Structura

a. Fundațiile și elevațiile demisolului sunt din zidărie de piatră, de 65-75 cm grosime. Deoarece demisolul a fost proiectat pentru a adăposti spații utile, proprietarul a optat pentru o soluție îndrăznească din punct de vedere tehnic, mai rar folosită în practică, și care are drept scop eliminarea pericolului de igrasie în pereții demisolului. S-a creat pe întregul perimetru al clădirii, de la nivelul trotuarului până la o adâncime de 1,50 m, un canal de aerare, închis la partea superioară cu un sistem boltit din cărămidă, peste care este montat trotuarul din dale de piatră. Lățimea canalului este de 60 cm, delimitat pe o latură de elevațiile demisolului și pe cealaltă de o zidărie de 25 cm. La baza canalului este executată o pardoseală din beton simplu, așezat pe un strat de pietriș. Pentru asigurarea ventilației, în grosimea pereților sunt executate guri de aerisire cu secțiuni libere de cca 15 x 15 cm, pozate la distanțe de cca 3,00 m între ele și protejate la exterior, peste cota trotuarului, cu grile ornamentale din fontă.

b. Suprastructura este formată astfel:

- Pereți portanți peste cota -2,05 la exterior și peste cota -3,70 la pereții interiori, din zidărie de cărămidă plină de format vechi (7 x 14 x 28 cm), de grosimi variabile: 69 și 40 cm, inclusiv tencuielile.
- Pereți despărțitori și închideri de goluri pe parcursul utilizării construcției, cu grosimea de 7, 15, 19 și 20 cm.
- Planșee din lemn, formate din sisteme de grinzi masive din lemn de stejar, așezate la cca 60 cm distanța interax, paralel cu latura scurtă a încăperii și

încastate la partea superioară a zidurilor portante. Între grinzi, la circa jumătate din înălțime, sunt bătute, pe șipci fixate în lateralul grinzilor, scânduri de 3 cm grosime, formând o podină inferioară peste care este pozat un strat de cărămizi așezate pe cant, fixate și acoperite cu mortar de argilă.

– Planșee din bolțișoare din cărămidă, pe profile din șine de cale ferată, la încăperea care a fost seră, atât la nivelul acoperirii parterului și a demisolului, cât și sub podestele scărilor exterioare, la nivelul acoperirii demisolului.

– Șarpanta este din lemn de rășinoase, cu rupere de pantă la cca 60 cm de partea interioară a zidului de atic. Structura este formată dintr-un sistem spațial compus din scaune și popi izolați, pe care se sprijină grinzi până.

– Luminatorul de la nivelul acoperișului se sprijină pe patru ferme metalice de care este agățat suplimentar, cu tiranți metalici, grilajul metalic decorativ de la nivelul al doilea al luminatorului. Aflat la nivelul superior al holului-parter, luminatorul face parte din structura de închidere a acestuia, formată dintr-o combinație de grinzi metalice de tip șină și grinzi de lemn. Pe aceasta se sprijină grilajul metalic și tot de ea este prins, la partea inferioară, sistemul de romanate pe care sunt bătute la rîndul lor scândurile care dau forma bolții.

5. Stilul architectural

În urma analizei casei, distingem două categorii de elemente care definesc stilul arhitecturii adoptate, rezultatul fiind o combinație de academism istoricist, foarte frecvent întâlnit în epocă, și stilul Art Nouveau. În casa Sofian acestea coabitează într-un mod fericit, motivat probabil de faptul că tânăra arhitectură modernă românească nu avusese timp să fie saturată de diferitele variante ale stilului clasicist.

a. Elemente de academism istoricist:

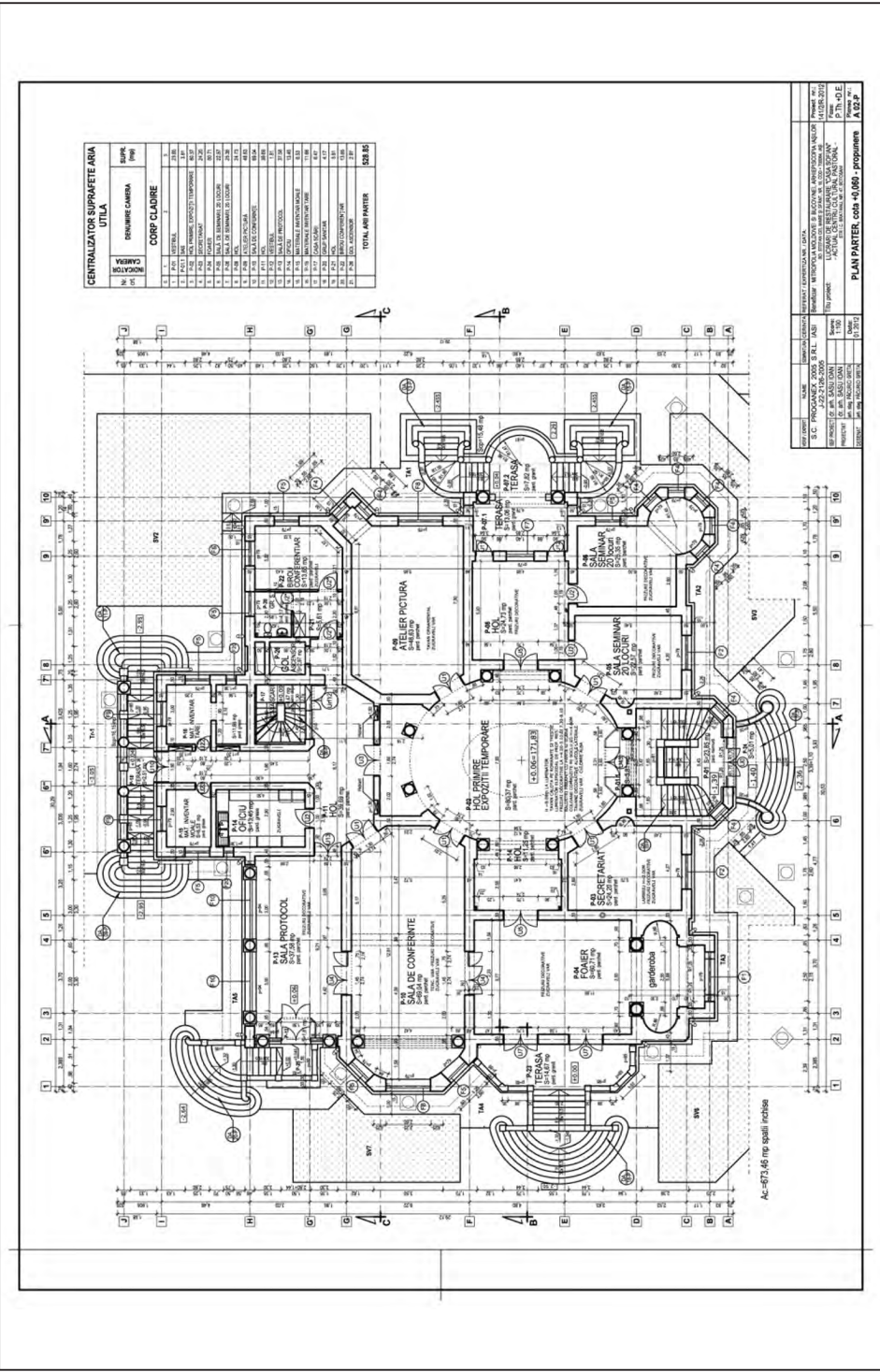
– planul are la bază configurația planimetrică clasică, cu intrarea principală în axul central al compoziției, într-un hol important ca dimensiune și ca tratare arhitecturală;

– porticul clasicist de la intrarea de pe latura de est;

– elemente de decorație academiste;

– configurația șarpantei cu mansardă în stilul construcțiilor franceze din secolele XVII- XVIII, cu pantă apropiată de verticală la nivelul cornișei, cu mici lucarne și coșuri de fum bogat ornamentate.

b. Elemente de Art Nouveau. În lucrarea doamnei Eugenia Greceanu, *Arhitectura civilă a orașului Botoșani în veacul al XIX-lea*, în „Revista muzeelor și monumentelor”, nr. 2, 1980, p. 47–57, Casa Sofian face parte din categoria

celor de tip „Seccesion”, alături de casa Silion. Aceasta din urmă este situată în vecinătate, pe strada I. C. Brătianu nr. 18, fiind construită mai târziu, de dimensiuni mai modeste, desigur, după modelul acesteia. În lucrarea citată, autoarea evidențiază faptul, că, în general, există o limitare a apartenenței la stilul „Art Nouveau”, doar la detalii de tâmplărie și decorații interioare.

Din studiul tuturor componentelor care formează arhitectura clădirii (planimetrie, volumetrie, decorații interioare și exterioare), rezultă prezența în concepția clădirii a mai multor elemente care aparțin stilului „Art Nouveau”. La casa Sofian este evidentă căutarea unei asimetrii, atât în compoziția planului cât și în cea volumetric-arhitecturală.

c. Decorația exterioară, prin bogăția ei, prezintă linia și elementele florale caracteristice stilului „Art Nouveau” și, în același timp, păstrează simetria desenului ornamentației față de elementul de fațadă încadrat (ușă, fereastră), neținând cont de principiul devenit scop în sine al „asimetriei bine elaborate”, care ține de stilul academist istoricist.

Ferestrele rotunde sunt folosite la fațada principală, parter și mansardă.

Tendința ca lujerul să eclipseze floarea se observă în special la ancadramentele ferestrelor, la copertina metalică de la intrarea principală, la capitulele coloanelor din holul principal și la mare parte din decorațiile tavanelor.

La „Casa Sofian” au fost folosite culori luminoase la finisajul inițial și se remarcă economia decorației și luminozitatea spațiilor. Sunt numeroase elemente de ornamentație care au la bază flori reprezentate naturalist (unele frize la tavane, capitule și baze de coloane, decorația părții superioare a tăbliilor de uși, ancadrame de ferestre, medalioane etc.). Pot fi observate în compoziția arhitecturală interioară, exemplul cel mai remarcabil fiind modul de compunere cu forme ovale și rotunde și compoziția planimetrică a holului central din parter. De asemenea, modul de compunere a decorației exterioare, cu profilatura ieșită din plan a brâielor orizontale de la nivelul cornișei și a soclului, precum și cornișa largă.

Predilecția pentru asimetrie este evidentă la „Casa Sofian”, în compunerea planului unde se manifestă aproape obsesiv, în compunerea volumetrică și în cea a fațadelor. Preocuparea este dusă la extrem, realizându-se chiar o asimetrie a stilului, prin folosirea de stiluri diferite pe suprafețe simetric amplasate în compoziția arhitecturală (ex. intrări amplasate pe fațade opuse, dar pe aceeași axă și tratate în stiluri diferite cu obstinație).

Holul de la parter, de o formă perfect ovală, amplu, terminat printr-o mișcare boltită spre luminator, este un spațiu care curge și te învâluie atât în plan orizontal cât și în plan vertical, în care coboară o ploaie de lumină, filtrată

de două straturi ale luminatorului prin dantelăria fină a grilajului metalic și sticla sablată. Observăm folosirea sticlei în combinație cu fierul, exprimarea acestei tendințe fiind prezentă la luminatorul amplu din sticlă și la pereții verticali ai fostei sere. Numărul scărilor de acces, în număr foarte mare pentru o singură casă, cinci, cu forme rotunjite și evazate la partea inferioară, crează impresia unei legături organice cu parcul. De asemenea, podestul intrării principale este la o cotă neașteptat de apropiată de terenul parcului. Intrările la nivelul solului în demisolul util, crează o legătură directă a spațiilor interioare cu terenul adiacent.

d. Decorația interioară. La interioarele casei Sofian, cu toate intervențiile executate în decursul timpului, uneori neinspirate și slabe calitativ, este clară dominația peretelui neted, culorile finisajului fiind pastelate, cu predominarea albului, clădirea remarcându-se prin luminozitate.

e. Componente artistice

e.1. Decorațiile fațadei: detaliile sunt executate din mortar cu adaos de ciment; ancadramente prezente la ferestre și uși; medalioane; friza decorativă la cota de sub acoperișul turnului plasat în colțul lateral dreapta; profile orizontale trase cu șablonul la partea superioară a elevațiilor demisolului și sub cornișă; cornișa ieșită în consolă, marcată printr-un șir de console și consolete; logia intrării la fațada de est; intrările în casă.

e.2. Decorațiile acoperișului: lucarne decorative din zidărie tencuită; elemente decorative din tablă de zinc presată la rece de contur sau singular; coșuri cu decorații din mortar cu adaos de ciment la partea superioară.

e.3. Decorațiile interioare: coloane cu baze și capiteli decorative la parter; frize la partea superioară a pereților și la tambur, luminator la parter; tavane decorative la parter; parapete cu baluștri la scări și logie în holul parterului; sobe decorative dintre care s-au păstrat, probabil în forma originală, câte una la parter și demisol, amplasate în holul principal.

e.4. Elemente decorative din metal (fier forjat și fonta): grilajul luminatorului; copertina de la intrarea principală; balustrada de la scara de lemn; tâmplăria exterioară de la fosta seră; grilele de la aerisirile subsolului; console la lavoare.

e.5. Elemente de mobilier s-au păstrat în spațiul bibliotecii, lambriul decorativ din lemn, în prezent dezafectat și depozitat la Protopopiatul Botoșani. Toate aceste componente artistice conțin elemente decorative în următoarele stiluri:

– *Art Nouveau* (prezent în cea mai mare parte): vrejul, bobocul de floare, flori reprezentate naturalist, floarea soarelui, crinul, ghiocelul, crizantema, viețuitoare de apă (broaște țestoase); acuzarea în toate elementele decorative a liniei sinuoase, rotunjite, preferința pentru elementele decorative din metal (grilajul metalic), combinat cel mai adesea cu sticla, preferința pentru golurile largi, de formă rotundă.

– *Neoromânesc* (adoptat la intrarea posterioară): streășina largă de lemn, decorată cu câpriori fasonați decorativ, parapetul care sugerează cerdacul prin amplasarea laterală a scărilor de acces, elemente decorative ce amintesc de discurile ceramice.

– *Academist istoricist*: acoperișul mansardat cu lucarne decorative în stilul renașterii franceze, senourile, blazoanele, amforele, fleșele decorative, dragonii, și toate elementele decorative din tabla de zinc și din metal la nivelul acoperișului; intrarea de pe latura de est cu logie cu coloane adosate, cornișă cu console și consolete, coloanele din holul principal și din cele două saloane de la parter, parapetele cu baluștri.

e.6. Finisaje interioare:

Pardoseli

– Demisol: fisurarea, bombarea și umezeala accentuată la nivelul întregii suprafețe;

– Parter: deteriorarea pardoselii de parchet și a planșeului din lemn care a putrezit și s-a prăbușit pe o suprafață de cca 30% din suprafața salonului, cu abside circulare; în restul încăperilor parchetul are un aspect necorespunzător datorită vechimii și deficiențelor de exploatare; pardoselile din mozaic, la parter, sunt de asemenea degradate.

Finisaje la pereți

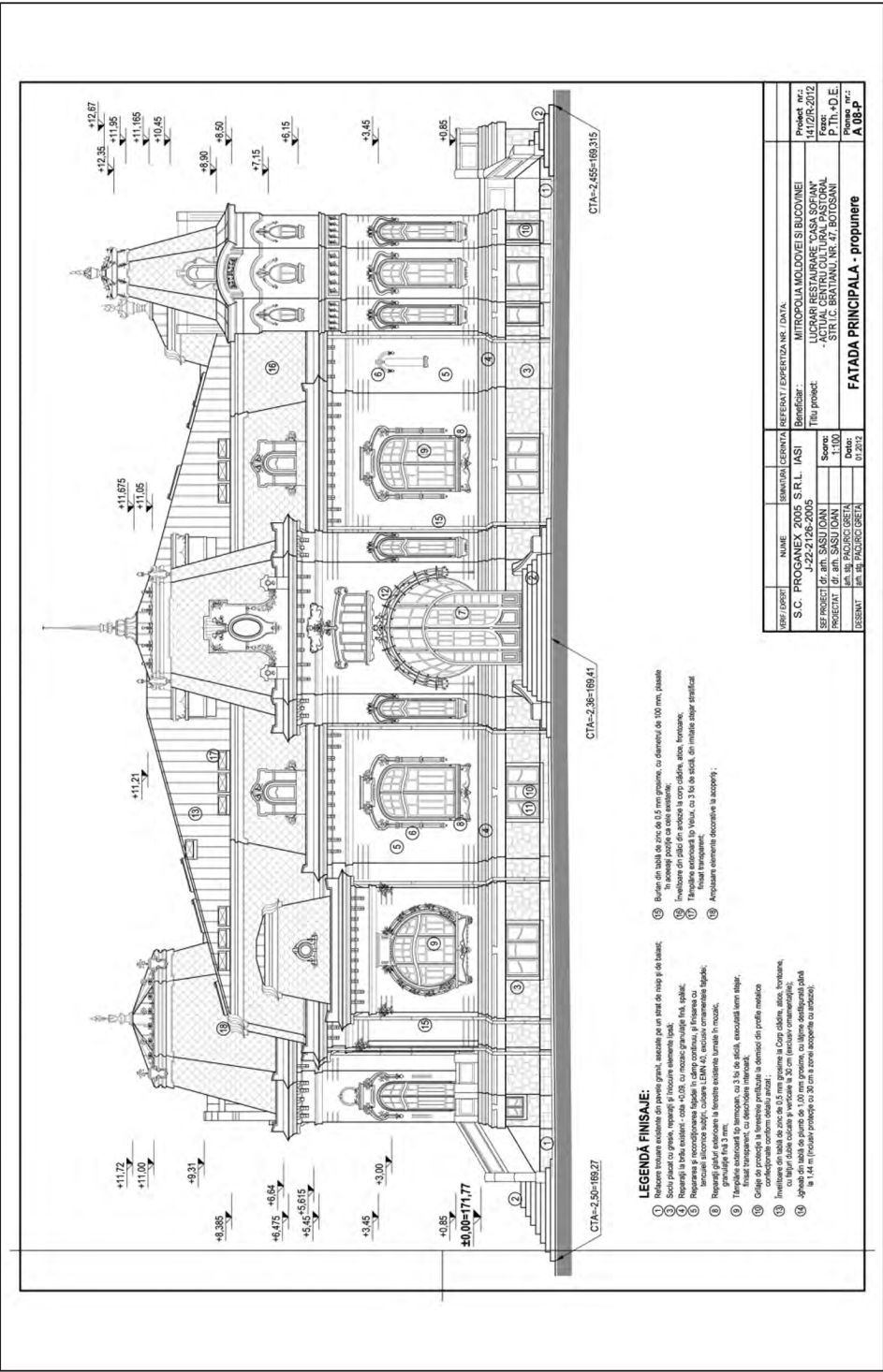
– Demisol: vopsitoriile, zugrăvelile și tencuielile sunt într-o stare avansată de degradare, prezentând în toate încăperile exfolieri, desprindere de suport, igrasie pe suprafețe extinse, porțiuni în care toate straturile de finisaj au căzut;

– Parter: exfolieri ale straturilor de vopsitorie, existența mai multor straturi suprapuse de finisaj, care afectează aspectul decorațiilor estompând relieful acestora; stratul de vopsitorie aplicat pe o înălțime de cca 2,00 m în încăperile reprezentative denaturează imaginea inițială, scăzându-i din valoare.

Tavane

– Demisol: afectate puternic de umezeala generală din demisol, tavanele din ipsos sunt într-un proces continuu de desprindere de suport; există porțiuni importante de pe care finisajul a căzut;

PROIECT / ECHIPA	NUMAR	SEMANTICA	CERTIFICAT	REFERAT / EXPERTIZA NR. / DATA	PROIECT NR.:
S.C. PROGANEX 2005 S.R.L. IASI	J-22-2126-2005			MITROPOLIA MOLDOVEI SI BUCOVINEI	1412/R-2012
SF. PROIECT / DR. ARH. SCSU JOAN				LUCRARI RESTAURARE "CASA SOFIAN"	Faza
PROIECTAT / DR. ARH. SCSU JOAN				- ACTUAL CENTRU CULTURAL PASTORAL	1412/D-E
DESINAT / DR. ARH. SCSU JOAN				STR. C. BARTANU NR. 47, BOTOSANI	1412/D-E
DESINAT / DR. ARH. SCSU JOAN				FATADA PRINCIPALA - propunere	A 08-P

– Parter: finisaj căzut în zonele în care au loc infiltrații de apă datorate degradării acoperișului (holul la intrarea principală, încăperile de pe latura de est); restul tavanelor prezintă fisuri și pericol de desprindere, fiind afectate de umiditatea generală din casă, care a fost absorbită în ipsosul din componența tencuielii; toate tavanele decorative au relieful estompat datorită suprapunerii mai multor straruri de finisaj grosier.

e.7. Tâmplăria:

Demisol: tâmplăria este puternic degradată de umezeala generală din demisol, afectată de un proces de putrezire; piese de tâmplărie dizlocate, distruse, lipsă.

Parter: există zone degradate la tocuri și a cercevele; accesoriile metalice sunt acoperite cu multe straturi de vopsea și descompletate; finisajul din vopsitoria de ulei este într-o stare de degradare avansată (îmbătrânire, fisuri, exfolieri).

Mansardă: mare parte a tâmplăriei este dizlocată și distrusă, restul fiind foarte degradată.

e.8. Componente metalice. Grilajele metalice de la copertina de intrare, de la luminatorul din holul central și de la balustrada scării de lemn, au finisajul degradat, exfoliat, existând pericolul de extindere a procesului de ruginită. Straturile de finisaj au fost suprapuse, fără curățare prealabilă, ceea ce a dus la estomparea formelor prin încărcarea cu vopsea.

e.9. Înelitoarea. Tabla zincată, care acoperă cea mai mare suprafață a acoperișului, este ruginită, prezintă desprinderi în câmp și la etanșările de la contactul cu suprafața de ardezie și cu elementele verticale (coșurile de fum, acoperișurile turnurilor). Elementele decorative din tablă de zinc sunt căzute în proporție de cca 60% ; restul sunt degradate, cu materialul îmbătrânit.

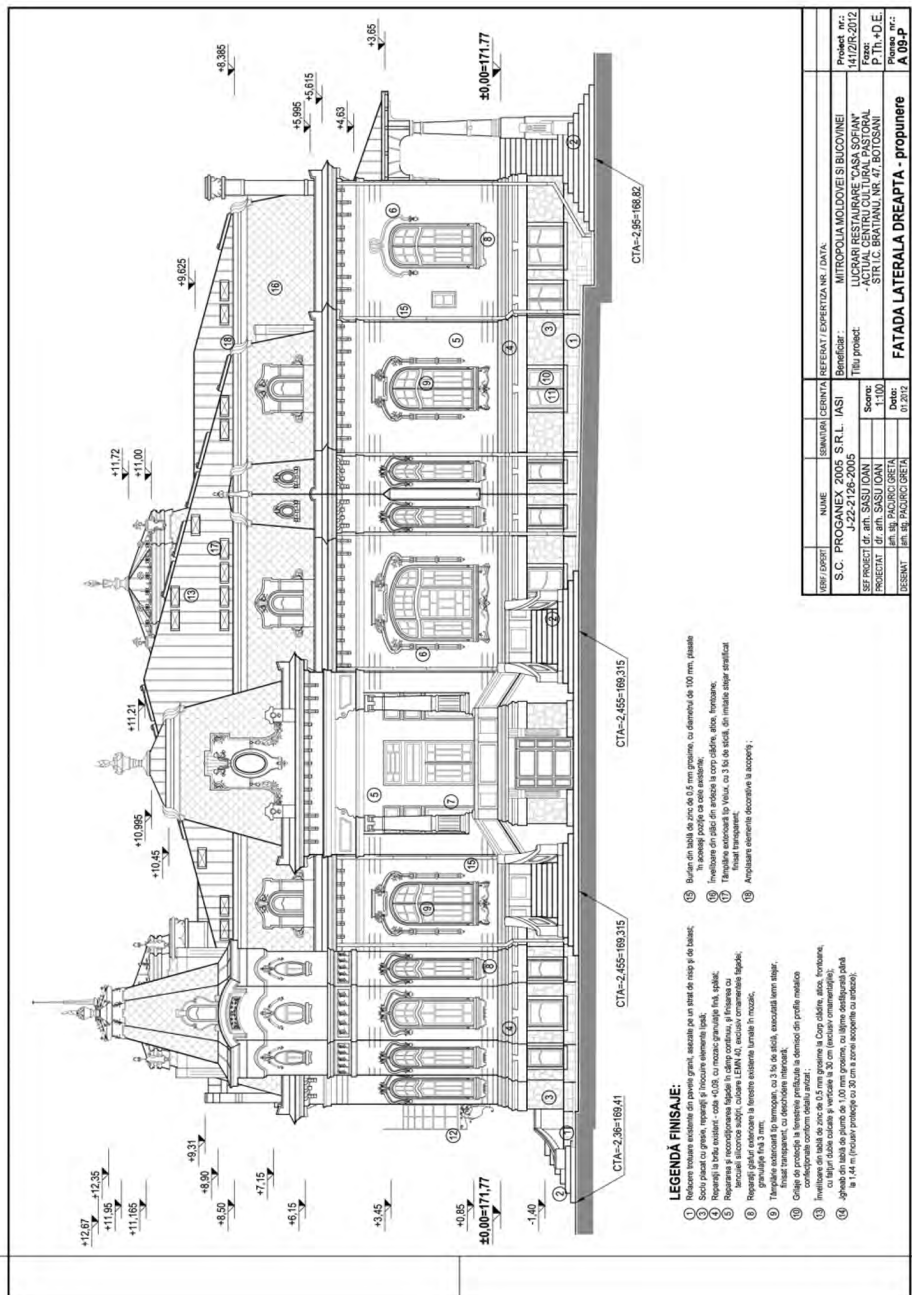
– Suprafața acoperită cu ardezie prezintă plăci lipsă sau degradate și este pătată de rugină și de atac biologic.

– Jgheaburile și burlanele au materialul îmbătrânit și parțial corodat, cu porțiuni lipsă.

– Coșurile de fum au zidăria puternic fisurată și tencuiala deteriorată.

e.10. Finisaje exterioare :

– Zugrăvelile sunt în mare parte măcinate, fisurate și exfoliate sau în curs de exfoliere, cu zone întinse pătate de rugină, umezeală sau atac biologic.

– Tencuielile sunt într-un stadiu avansat de degradare: căzute pe suprafețe întinse, restul prezentând fisuri sau zone importante de burdușire.

– Brăiele orizontale de la nivelul soclului și a cornișei, precum și cornișa propriu-zisă, prezintă zone mari cu tencuiala căzută și cărămizile de suport sunt parțial deteriorate.

– Ancadramentele ferestrelor și lucarnelor sunt deteriorate și parțial căzute, mai ales pe fațada de nord.

– Protecția din cărămidă și placajul de piatră de la buiandrugii ferestrelor de la demisol sunt parțial sau total căzute.

– Placajul de piatră de la nivelul demisolului prezintă zone de deteriorări și dizlocări.

– Scările intrărilor de pe fațadele laterale sunt puternic fracturate, efectiv impracticabile.

– Intrările de pe laturile de nord și sud prezintă deteriorări și dizlocări ale treptelor și finisajului, cauzate de uzură și neglijare a lucrărilor de întreținere.

6. Soluții funcționale – propunere de proiect

Proiectul *Lucrări de restaurare „Casa Sofian”* – actual *Centru Cultural Pastoral* se compune din două categorii mari de lucrări pentru intervenția pe monumentul istoric:

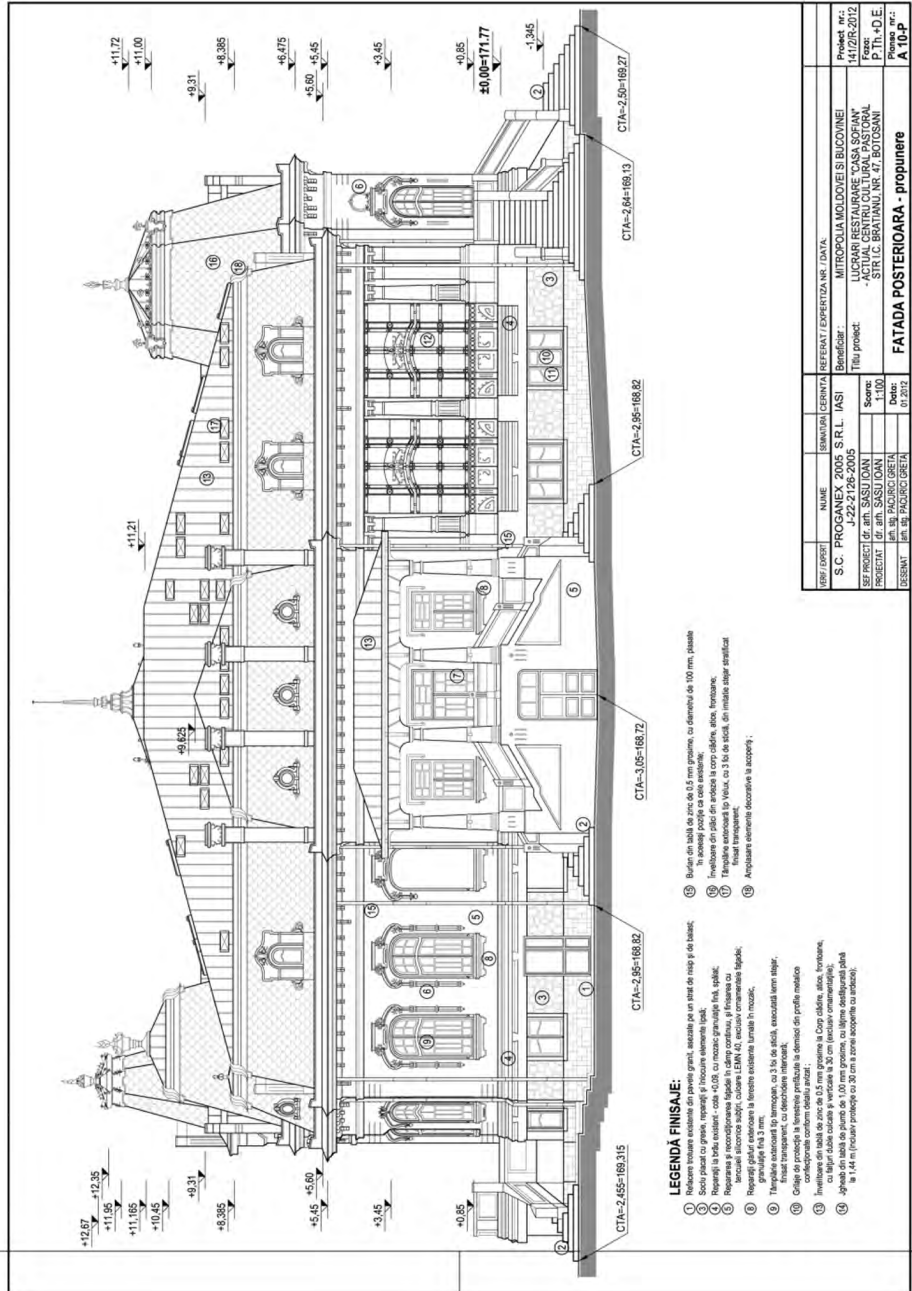
1. Lucrări de refuncționalizare a clădirii, care constau din amenajarea funcțiunii cerute prin tema de proiectare de către beneficiarul care o administrează;

2. Lucrări de restaurare și consolidare a structurii, care au drept scop readucerea monumentului la o condiție cât mai apropiată de cea inițială.

a. Lucrări de refuncționalizare

Beneficiarul care administrează clădirea, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, propune organizarea în clădirea Casei Sofian a unui Centru Cultural Pastoral, care presupune desfășurarea de activități cu caracter social-cultural și religios, cu participarea publicului, dar și a unor specialiști și personalități din domeniile mai sus menționate, activități care se vor concretiza în organizarea de colocvii, simpozioane, lecții deschise pentru un număr relativ restrâns de persoane (20-30). Funcțiunile, precum și amplasarea și conformarea spațiilor în care se desfășoară activitățile solicitate, au fost menționate în tema de proiectare nr. 6002 din 31.05.2006, întocmită de Sectorul Monumente a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei – Iași.

• *Demolări, desfaceri:*

– Deschiderea unor goluri de uși și ferestre închise într-o etapă ulterioară construirii casei și descoperite în momentul desfacerii tencuielilor interioare;

– Desfacerea cu grijă a tâmplăriilor cu detalii speciale, interioare și exterioare de la nivelul parterului, în vederea relevării complete și a prelevării de detalii exacte pentru refacerea ulterioară în conformitate cu originalul; această schimbare de soluție față de prevederile documentației inițiale este impusă de apariția ciupercii *Merulius Lacrimans*.

– Desfacerea tencuielilor de la aticele mansardei în vederea executării lucrărilor de consolidare a acestora și a cornișei conform soluției noi propuse la partea de structură și datorită necesității apărută între timp de refacere a planșeelor din lemn de peste demisol și parter.

• *Compartimentări, tâmplării:*

– S-a prevăzut suplimentar o suprafață de perete din gipscarton, pentru etanșarea la partea superioară, în pod, a peretelui de închidere spre holul parterului;

– Procurarea tâmplăriilor cu detalii speciale, decorative, refăcute conform cu originalele.

• *Măsurile pentru stoparea și prevenirea atacului biologic*

Conform buletinului de analiză biologică nr. 140/3.06.2010, completat cu rezultatele analizei detaliate făcută asupra tuturor elementelor construcției în 24.06.2010, a rezultat:

1. Atac invaziv cu agentul *Serpula Lacrimans*, asupra elementelor planșeelor din lemn din jumătatea de Sud a construcției.

2. Prezența atacului la plăselele menționate a determinat afectarea la nivelul pardoselii din încăperile care corespund în parter.

3. Prezența în câteva zone ale podului, la nivelul șarpantei, a asterealei și a planșeelor peste parter a ciupercii *Coniophora cerebella* și a putregaiului brun.

Identificarea agenților biologici patogeni existenți în imobil a fost făcută în urma unor analize de laborator, realizate ulterior, pe probele prelevate *in situ*. Cercetarea în laborator a furnizat, de asemenea, tipul de biocid specific, generator de efect maxim, care trebuie aplicat pentru a rezolva atacul cu *Serpula lacrimans*.

Modalitățile de intervenție pentru stoparea atacului biologic și pentru prevenirea reapariției sale în viitor au fost stabilite de către expertul biolog și se vor executa în etape.

• *Restaurarea decorațiunilor interioare din ipsos*

Conform ultimei expertize, întocmită în iunie 2010, care evaluează situația actuală a construcției, și conform expertizei biologice care o însoțește, este necesară dezafectarea și înlocuirea totală a planșeelor din lemn de peste parter. Pentru păstrarea tuturor componentelor arhitecturale valoroase ale acestui monument istoric de categoria A, este necesară adoptarea unei soluții optime pentru refacerea tavanelor decorative ale încăperilor parterului și a elementelor componente ale coloanelor. În acest scop, operațiunile pentru care s-a optat se vor desfășura după cum urmează:

- se va executa un relevu detaliat al tavanelor decorative și a tuturor celorlate zone cu ornamente, relevu însoțit de notarea tuturor componentelor care se vor individualiza prin desfacerea ulterioară;

- se vor desprinde elementele ornamentale din ipsos de pe suportul de șipci și stuf sau de zidărie, cu mare atenție, după prealabila decupare din câmpul tavanului decorativ sau a suportului aferent, a fragmentului vizat; se vor nota cu simbolul stabilit pe planșa de relevu, pentru a putea fi montate în final pe locul inițial și se vor depozita corespunzător într-un spațiu închis, în care să se asigure evitarea oricăror degradări ulterioare provocate de lovituri mecanice, umezeală ș.a.

- se vor restaura prin curățare, consolidare și completare a fragmentelor rupte, toate elementele recuperate în stare corespunzătoare, cât și pentru prelevarea de tipare exacte pentru elementele lipsă;

- se vor executa tipare pentru elementele sau fragmentele lipsă, conforme cu originalul;

- se vor turna replicile elementelor lipsă, realizând compoziția originală a amestecului de ipsos; după decofrarea din tipare, replicile se vor finisa pentru a se realiza aspectul final;

- se vor monta la locul inițial, conform relevului, pe tencuiala pe rabiț, executată la intradosul planșeelor din lemn refăcute peste parter sau pe suportul de zidărie, toate elementele, fragmentele restaurate și replicile noi acolo unde cele originale lipsesc; tencuiala pe rabiț se va executa la intradosul planșeelor din lemn numai după ce acestea au fost ignifugate și tratate în prealabil cu soluția de biocidare în conformitate cu cele prevăzute la capitolul respectiv;

- se vor executa toate profilele trase pe loc, conform cu originalele;

- se vor executa toate racordările între elementele decorative, conform detaliilor inițiale consemnate în planurile și secțiunile relevului;

- se va executa tencuiala câmpului tavanului, cu respectarea racordării la aceeași cotă cu planul elementelor decorative montate;

– se va aplica stratul final de finisaj cu vopsitorii speciale, după executarea în prealabil a straturilor de șmir, grund și glet corespunzătoare.

• *Executarea de compartimentări și închideri interioare noi:*

– demisol și parter: sunt mici intervenții pentru amenajarea tuturor spațiilor anexă la sala de mese și spații pentru personalul de serviciu, executate cu pereți din gipscarton rezistenți la umezeală (demisol) și pentru amenajarea grupurilor sanitare pentru public, din pereți ușori tip „MAX”.

– mansardă: în vederea transformării podului din spațiu tehnic în spațiu util, destinat, conform solicitării beneficiarului, cazării oaspeților ocazionali, se execută:

La camerele de oaspeți – pereți de 10 cm, respectiv 23 cm, din plăci de gipscarton rezistent la foc 180 minute, dublu panotate, cu fonoizolație din vată mineral bazaltică, Clasa C0.

La băi – precum mai sus, suplimentar rezistenți și la umezeală.

– Pereții de închidere a casei scării – din zidărie din cărămidă tip GVP, de 25 cm grosime

– Toate elementele din lemn vizibile ale mansardei se vor căptuși cu plăci din gipscarton, rezistenți la foc 180 minute, după prealabila ignifugare, antiseptizare și tratament biologic a acestora.

– Tâmplărie din profile metalice cu sticlă armată albă pentru închiderea spre mansardă a spațiului dintre cele două nivele ale luminatorului.

• *Lucrări de termoizolație*

Acestea sunt necesare la mansardă, pentru a asigura protecția termică la nivelul acoperișului, și se realizează din saltele din vată minerală bazaltică de 20 cm grosime, montate între căpriori, după aplicarea prealabilă pe astereală a unui strat hidroizolant din folie de polietilenă. Peste vata minerală se aplică o căptușire din plăci de gipscarton, rezistente la foc 180 minute, dublu panotate.

Amenajarea unui lift pentru 8 persoane și pentru persoanele cu handicap locomotor, amplasat la interior, în zona fațadei posterioare, astfel încât să nu afecteze nici structura și nici aspectul clădirii.

• *Compartimentarea podului (mansarda)*

Funcțiunile propuse – casa de scară cu zona de distribuție, șase camere pentru cazare cu grupuri sanitare cu duș, spațiu de zi cu camera de protocol și oficiu de etaj, ascensor pentru opt persoane, camera de curățenie, debara. Compartimentarea podului se va executa din elemente structurale metalice, protejate cu vopsele speciale și trei straturi de ridurit, de la pereți și tavane. Iluminarea casei de scară este asigurată la fiecare nivel.

b. Lucrări de restaurare

În urma analizei monumentului, a rezultat că acesta este într-un grad avansat de degradare a finisajelor interioare și exterioare, a tâmplăriilor și a învelitorii, cu toate componentele acestora, și a amenajărilor exterioare (scări, trotuar, canal de aerare).

7. Finisaje interioare și exterioare

Finisajele propuse sunt în concordanță cu normativele și standardele în vigoare pentru statutul de monument istoric.

a. Finisaje interioare

- Strat termoizolant din polistiren extrudat și BCA de 12,50 cm cu membrana de protecție aferentă sub pardoseala demisolului, care au fost prevăzute la realizarea pardoselii din beton în documentația inițială;
- Restaurarea conform cu originalul, a scării interioare din lemn existentă, care asigura evacuarea unui nivel ocupat, deteriorată între timp de infiltrațiile de apă persistente în zona de amplasare, cu folosirea după restaurare a grilajului balustradă și refacerea mîinii curente din lemn, dispărută.

• **Pardoseli:**

Demisol

- Marmură de Rușchița în spațiile destinate publicului.
- Gresie porțelanată în grupurile sanitare și spațiile de serviciu (locuință paznic, anexele sălii de mese, spații de depozitare, încăpere server), montate pe planșeul de beton propus în proiectul de consolidare a structurii, conform normativelor în vigoare și a detaliile furnizorilor.

Parter

- Se refac zonele de planșee din lemn prăbușite și zonele de suport de OSB de 2,50 cm grosime;
- Se montează parchetul triplu laminat, conform detaliilor furnizorului;
- Pe amplasamentul băilor și a grupurilor sanitare propuse, se montează peste stratul de OSB de 2,50 cm grosime o hidroizolație în trei straturi cu membrane termosudabile, pentru asigurarea unei perfecte etanșeități și unei protecții sigure a planșeului de lemn față de infiltrații de apă. Peste acestea se execută pardoseala din gresie porțelanată.
- Pe podestele scărilor de acces din exterior se execută pardoseală din plăci de granit. Cu același material se plachează treptele și cotratreptele.

Mansardă

- În toate spațiile, cu excepția oficiului, a băilor și a grupurilor sanitare, se execută pardoseală din parchet de stejar de 2,20 cm grosime, lipit pe suportul de OSB (dublu strat) prevăzut în proiectul de consolidare.
- Pe platforma luminatorului (+8,20 m) se execută o pardoseală din dușumea de scânduri rășinoase, cu tratament biologic, antiseptizată și ignifugată.

• **Finisaj pereți:**

Demisol și parter

- Se vor executa lucrările de desfăcere a tencuielilor existente, cu excepția părții superioare a peretelui din holul de la parter, unde se află frizele decotative, a intradosului bolților și a tamburului luminatorului;
- Se vor extrage de pe suport elementele de decorație care trebuie refăcute;
- Se vor viziona toți pereții decopertați de către proiectantul de structură, pentru a se stabili toate zonele cu probleme, unde zidăriile trebuiesc consolidate;

- Se vor executa reparațiile zidărilor, acolo unde este cazul, conform proiectului și indicațiilor proiectantului de structuri;
- Se va executa tencuiala nouă cu mortar de var-ciment și se vor monta elementele decorative restaurate;
- Se vor restaura și completa elementele decorative păstrate în hol;
- Se vor executa zugrăvelile în culori de apă pe toată suprafața pereților, în culoarea alb-crem deschis, culoarea inițială a finisajului, descoperită prin sondaje la fața locului;

Mansardă

- Se vor executa lucrările de tencuire și gletuire la zidăriile nou propuse și se vor executa rectificările la lucrările din gips carton ;
- Se vor aplica zugrăveli cu culori de apă pe zidăriile de cărămidă și de var lavabil pe suprafețele de gips carton, toate de culoare albă.

• **Finisaj tavane:**

Demisol

- Se vor reface tencuielile inițiale, datorită demolării întregii structuri a planșeului peste demisol;
- Se vor aplica două straturi, intrados și extrados, de gips carton rezistent la foc 180 minute fiecare, peste care la intrados se vor executa tencuieli pe rabit și zugrăveli în culori de apă (alb);

Parter

- Se va desface stratul de stuf;
- Se vor monta pe întreaga suprafață a tavanului două straturi de gips-carton rezistent la foc 180 minute fiecare, la intrados și extrados;
- Se vor aplica elementele de ornamentație, respectând întocmai forma inițială a tavanelor decorative;
- Se va aplica stratul final de finisaj din zugrăveli în culori de apă albe.

Mansardă

- Stratul de termoizolație de 20 cm grosime, din vată minerală bazaltică, va fi protejat cu gips-carton în 2 straturi la intrados și extrados, după care se va aplica o rectificare, un glet și un finisaj din var lavabil;
- Tavanul casei scării se va placa cu gips-carton rezistent la foc 180 minute;
- Tavanele din bolțișoare de cărămidă de peste demisol și de peste parter se vor curăța și consolida conform soluției din proiectul de structuri. După această operație se va aplica un strat de glet rezistent, care se va finisa în culori de apă albe.

Tâmplăria:

1. Tâmplăria din lemn

Demisol

- Datorită gradului avansat de degradare și a dezafectării prin vandalism a mai multor piese, tâmplăria de la demisol se reface integral, respectând soluția inițială: dublă, cu deschidere interioară (conform normelor actuale, cu dublu geam la exterior), din lemn de stejar.

Parter

- Tâmplăria parterului se prezintă în starea asemănătoare celei de la demisol și se va reface integral respectând soluția inițială: dublă, cu deschidere interioară (conform normelor actuale, cu dublu geam la exterior), din lemn de stejar.

Mansardă

- Tâmplăria lucarnelor se va reface integral, păstrând configurația și detaliile tâmplăriei inițiale, care nu mai poate fi recuperată. Tâmplăria nouă va fi dublă, din lemn de stejar, cu deschidere interioară.
- Pentru a asigura nivelul de iluminare corespunzător în încăperile utile din mansardă, având în vedere că lucarnele existente sunt de dimensiuni foarte mici, fiind destinate inițial doar pentru ventilarea podului și, de asemenea, pentru a nu afecta volumetria sistemului de acoperire a casei, s-a adoptat soluția utilizării de ferestre tip VELUX sau similar. Acestea se vor monta între căpriorii și paneele șarpantei, conform planului învelitorii la mansardă.

2. Tâmplăria metalică și alte confecții metalice

- Restaurare (grilaj metalic luminator, balustradă și scară de lemn, copertină metalică, grile de ventilație la demisol);
- Toate confecțiile metalice existente se vor curăța de straturile vechi de finisaj și de rugină, se vor trata anticoroziv și se vor finisa cu vopsitorie pe bază de ulei de culoare verde-oliv deschis (culoarea inițială, caracteristică stilului Art Nouveau).

Sobe:

- Exemplarele valoroase existente, amplasate în holul principal, una la demisol și una la parter, se demontează datorită înlocuirii planșeelor și se refac identic la demisol și parter;
- Exemplarele existente, care au suferit modificări semnificative în timp, se vor dezafecta prin recuperarea întregului material valoros (cahlele și accesoriiile din perioada construcției casei) și se vor folosi la sobele refăcute la demisol și parter.

b. Finisaje exterioare

- Tencuielile existente se vor desface integral în câmp și se vor păstra zonele cu decorații în bună stare;
- Se vor desface, după indicațiile restauratorului și sub directă supraveghere a acestuia, toate decorațiile și componentele ornamentale. Acestea se

vor recupera și depozita sub aceeași supraveghere (cu atenta lor marcă pentru a fi reamplasate în același loc), pentru a putea fi folosite la executarea tiparelor pentru decorațiile restaurate;

- Se vor executa lucrările de reparații-consolidare prevăzute în proiectul de structură;

- Se va consolida sau reface, după caz, atât relieful de zidărie, suport al brâielor orizontale de pe fațadă, cât și cel care formează cornișa, prin înlocuirea cărămizilor căzute sau sparte. La cornișă se va verifica consola (structura alcătuită din platbande metalice) și se vor reface zonele puternic corodate, pentru restul executându-se lucrări de curățare a ruginei și aplicarea unei vopsitorii anticorozive;

- Se vor restaura prin reparații locale și completări decorațiunile păstrate;

- Se vor aplica pe fațadă elementele de decor refăcute, și păstrarea cu exactitate a tehnologiei indicate și a locului ocupat inițial ;

- Se vor reface brâiele trase cu șablonul (soclu, cornișă, ancadrame ferestre etc.);

- Se va executa tencuiala din câmp cu mortar de var-ciment;

- Se va executa stratul de finisaj al fațadei, conform soluției inițiale: crem gălbui deschis în câmp, alb pe ancadrame și elementele de decor;

- Se va desface cu atenție învelitoarea din solzi de ardezie, cu recuperarea în procent cât mai ridicat al materialului sănătos.

- Se vor desface, cu recuperarea în integritatea lor, toate elementele ornamentale din tablă de zinc, pentru a se folosi ca prototipuri la refacerea lor;

- Se vor desface coșurile de fum, deoarece prezintă deteriorări serioase ale zidăriei din cărămidă;

- Se va desface învelitoarea din tablă zincată;

- Se vor lua măsuri imediate de protecție temporară a acoperișului prin montarea unei folii protectoare de plastic pe întreaga suprafață a acestuia;

- Se vor executa toate lucrările de consolidare-restaurare a șarpantei, conform proiectului de structură;

- Se vor reface învelitorile din ardezie și din tablă zincată, conform soluției inițiale, cu executarea cu mare atenție, conform detaliilor specifice, a tuturor doliilor și racordărilor la elementele verticale, pentru a se asigura etanșeitatea perfectă a acoperișului;

- Se vor monta toate elementele decorative refăcute din tablă de zinc.

8. Lucrări pentru protecția mediului și realizarea infrastructurii

a. Zona înconjurătoare. „Casa Sofian” este înconjurată de clădiri plasate în interiorul vechii parcele deținute, executate sau extinse în diferite

etape. În conformitate cu studiul topografic vizat de O.C.P.I. Botoșani, terenul intravilan al parcelei (o parte din parcela inițială) deținută conform protocolului de către Mitropolia Moldovei și Bucovinei (Arhiepiscopia Iașilor), este în suprafață de 3.700,00 mp și este aproape plan. Procesul de sistematizare a zonei din municipiul Botoșani, din anii 1960-1989, a afectat parcela în zonele de est și vest. În actuala etapă, în interiorul parcelei nu este executată o sistematizare verticală în incinta și în jurul Centrului Cultural, care are cotele de teren amenajate, în majoritate păstrate de la intervențiile la construcție.

b. Propuneri. În cadrul proiectului, la capitolul „Lucrări pentru protecția mediului și realizarea infrastructurii”, se propun lucrări pentru punerea în valoare a monumentului, având în vedere amplasamentul dat și construcțiile înconjurătoare existente, executate după anii 1960.

Pentru lucrări de protecție a mediului și realizarea infrastructurii se propun următoarele:

- parcaj de 7 locuri, adiacent aleii carosabile în incintă;
- împrejmuirea incintei conform actelor de proprietate și planșelor de arhitectură;
- alei pietonale și pavaje decorative;
- stâlpi de iluminat decorativi: 8 bucăți;

- bănci de odihnă, prefabricate: 8 bucăți;
- coșuri de gunoi: 8 bucăți;

Se menționează că suprafețele din interiorul parcelei au fost calculate conform planului de situație topografic, întocmit în anul 2009 și avizat de O.C.P.I. Botoșani;

Sistematizare verticală, străzi și alei. În cadrul proiectului s-a întocmit documentația privind costurile lucrărilor de sistematizare verticală. Terenul din amplasament are o pantă ușor descendentă din fațada principală (sud) spre fațada posterioară (nord) de aproximativ 2,00%. Sistematizarea verticală în zona Centrului Cultural va fi în concordanță cu cotele de teren ale canalului perimetral de aerare și va pune în valoare construcția.

9. Indicatori OB 01

a. Indicatori spațiali de proiect: situația existentă OB - 01

– Aria construită (A_c)	= 705,09 mp
– Aria desfășurată construită (A_{dc})	= 1.700,97 mp
– Aria utilă (A_u)	= 1.218,77 mp
– Volumul construit total (V_t)	= 6.643,00 mc
a.1. Regim de înălțime al clădirilor	= OB – 01 (Casa Sofian) = DS+P+M.parțial
a.2. Înălțimea – cornișă	= + 5,950 m OB- 01
– coama	= + 8,500 m ÷ + 11,000 m OB- 01
– totală	= + 11,000 m OB- 01

b. Indicatori spațiali - propunere de proiect OB -01 (Casa Sofian)

– Aria construită (A_c)	= 705,09 mp
– Aria desfășurată construită (A_{dc})	= 2.090,41 mp
– Aria utilă (A_u)	= 1.622,12 mp
– Volumul construit total (V_t)	= 8.201,00 mc
b.1. Regim de înălțime al clădirilor:	= OB - 01 (Casa Sofian) = DS+P+M
b.2. Înălțimea – cornișă	= + 5,950 m OB- 01
– coama	= + 8,500 m ÷ + 11,010 m OB- 01
– totală	= + 11,010 m OB- 01

Restaurarea „Casei Sofian” din Botoșani

Constantin Firtea

Clădirea „Casa Sofian” este monument istoric și este înregistrată în lista monumentelor istorice din 2004, cu cod BT – II – m – A – 01867 și cu denumirea de „Așezămintele Sofian”. Clădirea este datată la sfârșitul secolului XIX (probabil 1894).

Clădirea este amplasată în municipiul Botoșani, pe str. I.C. Brătianu, la nr. 47, și are stabilitatea locală și generală asigurată, fiind situată în zona seismică cu un $a_g = 0,16$ și $T_c = 0,7$ sec., conform P 100 – 1/ 2006.

Casa a fost construită la sfârșitul secolului XIX de către Neculai Sofian, ultimul descendent al unei familii de greci, stabilită la Botoșani cel târziu în secolul XVIII. Prin testament, el a lăsat întreaga sa avere pentru binele public. În testamentul înscris cu nr. 11937 la Notariatul Tribunalului Ilfov, la 11 septembrie 1899, clădirea este donată de proprietar Institutului „Neculai Sofian”, legatarul său universal. Institutul va administra moșiile Hăvârna, Liveni și Pelipăuți, din județul Dorohoi, și moșia Zosin, din județul Botoșani, și avea să înființeze câte o școală practică de agricultură pe moșiile Hăvârna și Liveni și un ospiciu de infirmi și bătrâni în casa din Botoșani.

Institutul a funcționat până în anul 1947, când clădirea a fost atribuită unui leagăn de copii, apoi unui grup școlar și ulterior unui centru de plasament pentru copii. Conform H.C.J. Botoșani, din 09.01.2003, „Casa Sofian” este predată către Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Protopopiatul Botoșani.

Clădirea a suportat cutremurele de pământ din anii 1908, 1912, 1934, 1940, 1945, 1977, 1986, 1990, toate cu magnitudinea de peste 6. Structura de rezistență a construcției este alcătuită din pereți portanți din zidărie de piatră la subsol, cu grosimi de $0,65 \div 0,69$ m și zidărie de cărămidă presată plină cu grosimea de 0,30; 0,50; 0,65; 0,69, până la 1,30 m la subsol și parter.

Planșeele sunt realizate din lemn și bolțișoare din zidărie de cărămidă pe profile metalice, peste care este așezată pardoseala de scândură și mozaic. Șarpanta este din lemn de rășinoase, rezemată pe pereții structurali, și este alcătuită din tâlpi, popi, pane, contrafișe cosoroabă, câpriori și astereală. Înelitoarea este din tablă zincată și ardezie montată pe astereală.

Perimetral clădirii, prin exterior, a fost realizat, chiar de la începutul execuției, un canal de aerare de $0,60 \div 1,50$ m, cu guri de ventilare peste

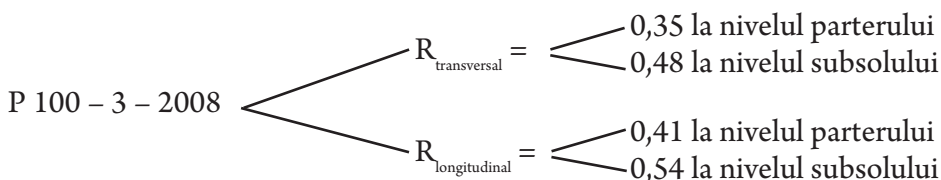

nivelul trotuarului, de 15 X 15 cm. La evaluarea calitativă, s-au constatat următoarele avarii și degradări suferite de clădire pe parcursul existenței sale:

- fisuri verticale în pereți, în zonele cu coșuri de fum înglobate în grosimea pereților (în camerele P2 spre P9 și P10);
- fisuri verticale și înclinate în zona golurilor de ferestre;
- igrasie la pereți, pe înălțime de aproximativ 1,00 m;
- deteriorări ale cărămidilor datorită fenomenelor de îngheț – dezgheț și a măcinării materialului din acestea ca urmare a întreținerii deficitare;
- corodări accentuate ale profilelor metalice de la planșeele pe bolțișoare pe cărămidă în zonele încăperilor D3, D4, D8, D9, D16, D18, cu profilele „I” degradate complet;
- profilele I_{12} de deasupra golurilor de ferestre de la demisol în partea exterioară sunt degradate;
- degradări ale mortarului de argilă var atât la interior cât și la exterior;
- distrugerii ale soclului în dreptul burlanelor de colectare a apelor pluviale;
- grinzile planșeului de lemn peste demisol putrede și atacate biologic de ciuperci (*serpula lacrymans*), cu zone deja prăbușite, conform unei analize biologice;
- grinzile de lemn ale planșeului peste parter crăpate și putrede la capete (în special pe zona zidurilor exterioare) și atacate biologic de ciuperci (*serpula lacrymans*);
- coșurile de fum de peste acoperiș crăpate și prăbușite peste tablă;
- învelitoarea de tablă și ardezie deteriorată, pe unde apa din precipitații a distrus elementele structurale de lemn, atacate de aceeași ciupercă ca și planșeele;
- canalul de aerare ce înconjură clădirea este obturat.

Degradările s-au accentuat pe perioada scursă până la data începerii lucrărilor, conducând la accentuarea acestora și apariția altora noi, cu extinderi pe zone mai mari.

Gradul de asigurare al clădirii existente este conform:

Clasa de risc a clădirii existente este:

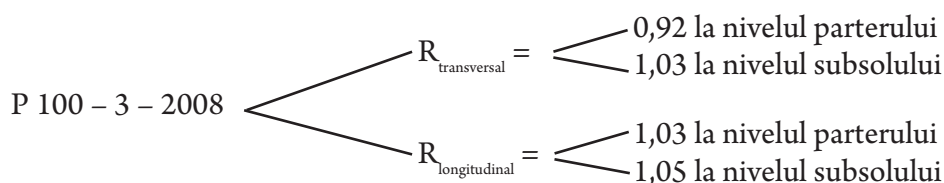
$R_3 = \text{transversal} = 35\% \Rightarrow$ clasa de risc R II

$R_3 = \text{longitudinal} = 41\% \Rightarrow$ clasa de risc R II

Intervențiile necesare construcției constau în:

- realizarea unor centuri de beton armat la nivelul planșeului peste subsolul general, pentru rigidizarea zidurilor în plan orizontal;
- păstrarea detaliilor deja executate la nivelul fundațiilor pentru mărirea suprafeței de fundare și pentru rigidizare;
- refacerea completă a planșeului de lemn peste subsol, ca urmare a degradărilor existente cauzate de umezeală și ciuperci;
- injectarea în masa zidăriei de piatră, la fundații, cu mortar de ciment fluid;
- injectarea în masa zidăriei de cărămidă, pentru refacerea unor legături între cărămizi;
- realizarea de centuri de beton armat numai prin interiorul clădirii, la zidurile exterioare, și atașate pe ambele fețe, la zidurile interioare, în dreptul planșeului, peste demisol și subsol, precum și în pod, la nivelul cornișei și aticului, iar la zidurile interioare centuri pe toată suprafața grosimii zidurilor;
- renunțarea la planșeul de beton armat propus pentru zona luminatoului și completarea cu profile metalice sudate de cele existente;
- desfacerea și refacerea cu material nou a elementelor de lemn din planșeul peste parter și a tuturor elementelor de șarpantă;
- injectarea tuturor fisurilor din zidăria de piatră și cărămidă, pentru refacerea legăturilor;
- desfacerea și refacerea tuturor coșurilor de fum cu perierea funinginii;
- realizarea de ștrapi și tasarea cărămidizilor pentru închidere;
- desfacerea și refacerea scărilor de acces din exterior în interior;
- stoparea igrasiei și protejarea împotriva umezelii se vor face cu o soluție de „Kiesel” ce se injectează în masa zidăriei de piatră de la fundație. Aceasta va închide porii stopând ascensiunea prin capilaritate.

După introducerea măsurilor de intervenție, au rezultat următoarele grade de asigurare seismică:

Din rezultatele obținute pentru gradul de asigurare derivă și încadrările în clasa de risc seismic:

- conform P 100/ 92 pentru clădirile din clasa II de importanță $R_{\min} = 0,60$, ceea ce rezultă că clasa de risc seismic va fi R_s III, care corespunde construcțiilor la care sunt așteptate degradări structurale ce nu afectează semnificativ siguranța structurală, dar la care elementele nestructurale pot fi importante;

- conform P 100 – 3/ 2008

$R_{3 \text{ transversal}} = 92 \%$ la nivel de parter=> clasa de risc R IV

$R_{3 \text{ transversal}} = 103 \%$ la nivel de subsol=> clasa de risc R IV

$R_{3 \text{ longitudinal}} = 103 \%$ la nivel de parter => clasa de risc R IV

$R_{3 \text{ longitudinal}} = 105 \%$ la nivel de subsol => clasa de risc R IV.

Biserica ortodoxă „Sf. Nicolae” – Sulina, consolidare – restaurare

Ilie Lazăr

1. Scurt istoric

Biserica „Sf. Nicolae” din localitatea Sulina se află pe strada II, la nr. 294A. A fost construită în perioada 1866-1868. Figurează în L.M.I./2004 – județul Tulcea, la poziția 537, cu codul TL-II-m-B-06026. În Lista din 2010 figurează, cu același cod, la poziția 540.

Orașul Sulina, atestat documentar din anul 950 d.H. cu numele de *Solina*, cum rezultă din lucrarea intitulată *De Administrando Imperii* (document din timpul împăratului bizantin Constantin Porphyrogenetul), a înregistrat perioade de prosperitate, alternate cu perioade de regres. Cea mai mare înflorire a înregistrat-o orașul Sulina în perioada 1856–1939, sub egida Comisiunii Europene a Dunării transformându-se, dintr-o modestă așezare rurală, într-una urbană, prosperă.

Comisiunea Europeană a Dunării a contribuit substanțial la dezvoltarea orașului, acordând, printre altele, sprijin material diverselor culte în construirea unor biserici. Biserica ruso-ortodoxă, (actuala „Sf. Nicolae”) primește sprijin material în cursul anului 1866. În 1869 este rândul bisericilor protestantă și greco-ortodoxă să primească ajutor material de la C.E.D., iar în 1870 a comunității (comuniunii) musulmane pentru construirea unei moschei.

Edificiul actual a fost ridicat în vecinătatea unei mai vechi biserici, din lemn, locul aceleia fiind marcat cu o cruce.

Pisania existentă la intrarea în biserica „Sf. Nicolae” spune: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh și întru cinstea Sf. Ierarh Nicolae în anul 1860 s-a zidit acest sfânt locaș...”.

Este posibil ca edificiul să se fi început a se construi în anul 1860 și s-a terminat în 1866 (după Petre Covacef). S-ar justifica, în felul acesta, și afirmațiile privind ajutorul acordat de către Comisiunea Europeană a Dunării, în anul 1866, pentru finalizare.

Incertitudinea datelor pleacă și de la faptul că patru biserici din orașul Sulina poartă același hram, „Sf. Nicolae”. Tradiția spune că odată, aflat pe mare, Sf. Nicolae a fost surprins de o furtună teribilă. Rugăciunile sfântului au

Foto 1 - Pisania de la intrarea în biserica Sf. Nicolae

oprit pe neașteptate furtuna, iar de atunci Sfântul Nicolae a devenit patronul spiritual al marinarilor și al călătorilor¹.

Datele ce s-au putut culege din arhiva parohiei „Sf. Nicolae și Alexandru” atestă că edificiul a fost reparat mai întâi în anul 1923, apoi reparat capital în perioada 1946-1947. Tot atunci s-a refăcut acoperișul, mai puțin turelele și s-au înfundat cele două uși, de pe nord și sud, ale naosului, fiind transformate în ferestre. Accesul enoriașilor în biserică, prin naos, este caracteristic stilului ruso-ucrainean, iar etnia lipovenilor era destul de numeroasă în Sulina, egalând-o chiar pe cea a grecilor. Astfel se explică de ce primele biserici construite în orașul Sulina au fost „Sf. Nicolae” ruso-ortodox și biserica grecească.

Conform pisaniei, biserica mai a fost reparată în anii 1953-1956, când a fost și pictată sau poate repictată (foto 1). Între timp edificiul s-a degradat din ce în ce mai mult și, fiindcă fondurile se dirijau pentru terminarea catedralei „Sf. Nicolae”, biserica veche a rămas pe planul al doilea. În anul 1982, când s-a sfințit Catedrala, biserica Sf. Nicolae s-a închis, iar clopotul de 250 kg a fost mutat, de la aceasta, la catedrală.

2. Amplasament și observații asupra terenului de fundare

Din punct de vedere topografic, amplasamentul este pe malul drept al brațului Sulina, în zona deltei Dunării și se prezintă plan, orizontal.

Apele subterane sunt direct influențate de nivelul apei din brațul Sulina.

Cu ocazia investigațiilor efectuate s-a constatat că nivelul apei subterane variază între 15 cm și 70 cm, adâncime măsurată de la CTN. În biserică, cu prilejul aceluiași investigații, la nivelul infrastructurii, s-a evidențiat un nivel

¹ Extras din presă.

al apei de – 45 cm în luna februarie a.c. și de – 0,28 cm în luna martie, cote măsurate de la cota CTN.

Datorită poziției foarte apropiate a amplasamentului față de brațul Sulina, în zonă predomină fracțiunile aleurito-peltice (prăfoase–argiloase), intercalațiile detritice fiind subordonate acestora².

Investigațiile din exteriorul construcției au fost împiedicate, pe de o parte, de betonul gros, de 20 cm, al trotuarului (crăpat și burdușit), pe de altă parte, de prezența rădăcinilor copacilor bătrâni din apropierea bisericii. Investigația prin interiorul edificiului, efectuată în naos, la peretele de sud, a evidențiat o fundație din zidărie de piatră sub care se găsește o talpă din beton, apreciată de geolog a fi realizată cu var hidraulic, folosit la acea vreme. Investigațiile noastre la nivelul infrastructurii au relevat o zidărie din piatră de talie, în combinație cu moloane, foarte îngrijit executată și bine conservată, tocmai datorită mortarului realizat cu var hidraulic.

În urma sondajului deschis din interiorul bisericii, inginerul geotehnician a constatat că adâncimea de fundare este la – 2,80 m, cotă măsurată de la nivelul pervazului ferestrei, ceea ce ar reveni la o adâncime de fundare de – 1,30 (– 1,35) m, măsurată de la cota zero. Față de CTN, adâncimea de fundare este la – 1,30 m. De asemenea a apreciat, prin măsurători indirecte, o lățime a tălpii fundației de 1,50 m. Se mai precizează, în studiul geotehnic, un detaliu și anume că rezistența tălpii fundației, realizată din beton cu var hidraulic, în grosime de 30 cm, este mică, întrucât „betonul s-a sfărâmat la simpla lovire cu lopata”. Se mai reține din studiul geotehnic faptul că nivelul precipitațiilor nu influențează nivelul apei freatice, acesta fiind în directă corespondență cu nivelul apei din brațul Sulina.

Analizele chimice efectuate au evidențiat o agresivitate slab carbonică a apei subterane. Conform STAS 3349 – 83, această agresivitate carbonică este foarte puțin nocivă pentru betoane, dar, conform normativului I14 – 76, prezintă agresivitate medie pentru metale, respectiv pentru oțeluri. Totuși, chimismul apei subterane nu este constant, fiind influențat de chimismul apelor din brațul Sulina, agresivitatea putând varia simțitor, în plus sau în minus.

În condițiile de fundare directă, arătate mai sus, capacitatea portantă la starea limită de deformații a terenului de fundație este

$p_{pl} = 96,80 \text{ kPa}$ pentru gruparea fundamentală

$p_{cr} = 121 \text{ kPa}$ pentru gruparea specială

Riscul geotehnic, conform normativului NP 074/2007 este MAJOR.

Categoria geotehnică a amplasamentului este 3.

² Conform Studiului geotehnic întocmit de S.C. GEOTEHNIC S.R.L. – București.

3. Descrierea construcției și comportarea în timp

Biserica ortodoxă „Sf. Nicolae” este o construcție de dimensiuni modeste, de tip rigid, alcătuită din zidărie mixtă, de cărămidă și piatră, având turlele din lemn.

Forma în plan este treflată. Naosul este dezvoltat pe direcție transversală, având, în loc de abside, spații dreptunghiulare delimitate de rezalite, compartimentare proprie arhitecturii de cult ruso-ucrainene. Orientarea geografică a edificului este vest – est.

Biserica are pridvor, nartex, naos și altar. Absida altarului este semicirculară și are suprafața de 25,50 mp. Nu există proscomidar și nici diaconicon. Pe latura de sud a altarului, în locul diaconiconului, se află o ușă metalică de acces. Naosul, de formă dreptunghiulară, are suprafața cea mai mare, de 64,40 mp. Pronaosul este tot de formă dreptunghiulară, dar are suprafața jumătate din cea a naosului, respectiv de 32,40 mp. Pridvorul a fost adăugat ulterior, nu se știe când, și are suprafața de 24,55 mp. Amplasată între două străzi paralele, a II-a și a III-a, biserica prezintă două fațade principale și a fost concepută, cu două intrări, ambele direct în naos, una pe latura de nord și una pe latura de sud, poziționate central, între ferestre. Inițial edificiul nu a avut pridvor. Aceasta rezultă din arhitectura și sistemul constructiv, diferite la navă de cele de la turlă. Turla este etajată, are pridvor la parter și a fost adosată ulterior, către vest.

Pereții navei au grosimea constantă pe contur, de 1,00 m, și sunt alcătuiți din zidărie mixtă, din piatră la exterior și din cărămidă la interior.

Arhitectura inițială a fost simplă, paramentul neprezentând alte decorații decât un brâu și o cornișă, ambele profilate. Naosul este extins, marcat și delimitat de rezalite. Acestea prezintă la partea superioară câte un fronton, unul pe nord, celălalt pe sud. Frontoanele nu preiau profilul de cornișă al navei, deoarece sunt alcătuite din lemn și doar placate la exterior cu un strat de zidărie din cărămidă. Acestea au în zona centrală câte o ocniță. Ocnița de pe nord găzduiește o pictură, în timp ce ocnița de pe sud este tratată ca fereastră oarbă.

Pereții turnului clopotniță sunt realizați din zidărie de cărămidă, pe primele două niveluri și au grosimea mai mică decât pereții navei, respectiv de 65 – 70 cm. Aceasta a permis, la adosare, să se obțină o țesere corespunzătoare cu zidăria navei, dar numai la interior. Turnul clopotniței prezintă lezene și două ante, materializate în zidăria de cărămidă. Pentru unitate componistică și dialog arhitectural, când s-a adosat turnul clopotniță, paramentul exterior al navei a fost decorat cu lezene false, din tencuială. Tot din tencuială sunt realizate și asizele, iar brâul și profilul de cornișă de la navă, s-au

Foto 2 – Biserica Sf. Nicolae – fațada de nord

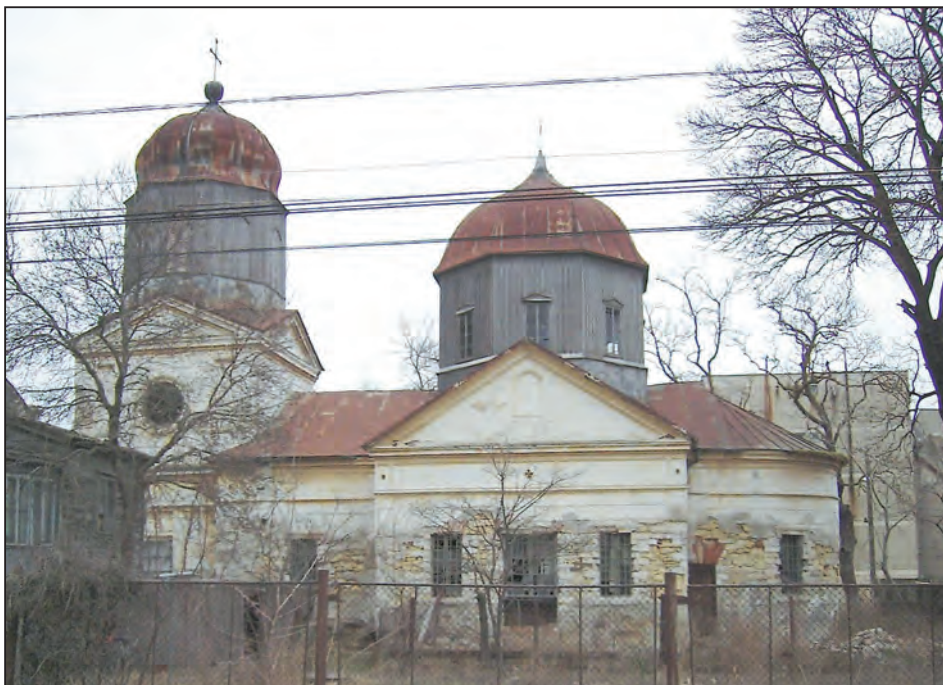
continuat și la clopotniță. La etajul următor, respectiv etajul 3, turlei i s-au prevăzut patru frontoane, tot pentru dialog architectural cu cele de la navă. Frontoanele fiind din zidărie de cărămidă, au preluat, de data aceasta, profilul de cornișă al navei.

Etajul 3 al turlei este din zidărie de cărămidă (cele 4 frontoane) și din lemn. Tot din lemn este realizată și turla centrală a navei. Etajul 4 al turlei clopotniță, în exclusivitate din lemn, găzduia cândva și clopotul mare, de 250 kg, mutat ulterior la catedrală. Toate elementele de acoperire, cu simplă și dublă curbură, de la navă sunt realizate din lemn.

În pereții de nord, de vest și de sud ai turnului clopotniță, la etajul 1, s-au prevăzut câte două firide dreptunghiulare, dar tot numai cele de pe nord găzduiesc picturi. Etajul 1 al clopotniței este repartizat cafasului și este iluminat natural prin trei ferestre circulare. Toate ferestrele bisericii, practicate în pereții din zidărie de cărămidă, inclusiv cele circulare, de la cafas, sunt evazate la interior.

Investigațiile efectuate pe latura de nord, la nivelul infrastructurii, în zona de adiacență a navei cu turnul clopotniță, au evidențiat o structură din beton, ceea ce nu s-a mai întâlnit în altă zonă a edificiului. Este încă o dovadă că turnul clopotniță a fost adosat ulterior, probabil după 1920, când s-au efectuat o serie de reparații.

Foto 3 – Biserica Sf. Nicolae – fațada de sud

În 1866 nu se utilizau cimenturi, ci varul hidraulic, or la partea superioară a infrastructurii betonul descoperit este cu ciment. În spatele acestui beton, gros de 10-13 cm, s-a descoperit o zidărie din piatră fasonată. Cu ocazia lucrărilor de consolidare se vor efectua investigații mai detaliate. Se va apela la epuizmente, apa prezentând o piedică serioasă în realizarea unei cercetări, de detaliu, „in situ”.

Retragerea betonului, în loc de evazarea sa, la infrastructura turnului clopotniță poate indica existența unei fundații pe piloți, dar numai în această zonă. Astfel s-ar confirma și afirmațiile elaboratorilor studiului geotehnic prin metoda sondajelor geoelectrice³.

Faptul că la vremea respectivă, când se cunoștea betonul armat, nu s-au introdus centuri poate indica ori un grad minor de depreciere a structurii prin fracturare (fisurare), ori chiar inexistența unor fisuri, iar deprecierea să se fi rezumat doar la cele provocate de acțiunea apei și gelivității. Oricum, amplasamentul fiind în zonă seismică, prezența turnului de capăt nu este benefică pentru structură, acesta, în regim de lucru dinamic, generând moment de torsiune mare

³ Studiu geotehnic elaborat de Biroul de Expertiză și Consulting al Facultății de Geologie și Geofizică din cadrul Universității București.

Foto 4 – Infrastructura în zona de adiacență a navei (peretele din stânga) cu clopotnița (peretele din dreapta)

Retencuirea para-mentului indică faptul că, încă de la acea vreme, apăruseră deprecieri la nivelul pietrei din zidărie și, probabil, s-a dorit acoperirea acesteia, pentru protecție.

Se observă (foto 4) structura betonului și chiar urma cofrajului. Săgeata indică prezența lemnului carbonizat (zona închisă la culoare).

Se apreciază că odată cu adosarea pridvorului, respectiv a turnului clopotniță prevăzut, de asemenea, cu două intrări, pe sud și pe nord, s-au înfundat, parțial, cele două uși de acces în naos, transformându-le în ferestre. În momentul de față se folosește, pentru acces, doar ușa dinspre nord a pridvorului, cea de la sud fiind blocată. Ușa de acces, de la nord, este precedată de o marchiză din lemn, frumos ornamentată, ajunsă și ea într-o stare avansată de depreciere (foto 5).

Foto 5 – Marchiza din lemn de la intrarea în biserică

Fracturile înregistrate de suprastructura monumentului sunt tipice construcțiilor din zidărie lungi, simetrice, supuse acțiunii seismice.

Fracturarea edificiului a fost grăbită și accentuată de turla clopotniței, a cărei înălțime la cornișă (deci partea structurală din zidărie) de 10,89 m este dublă în raport cu cea de la navă, de numai 5,46 m. Sarcina seismică este amplificată și de turla centrală, din lemn, dar în măsură mult mai mică și fără a induce moment de torsiune. Turla clopotniței, a cărei înălțime, la baza crucii, este de 19,46 m, generează un moment de torsiune mare, chiar dacă ultimii 9,50 m îi reprezintă structura din lemn.

Nu se constată fracturi datorate în exclusivitate tasărilor diferențiate. Acestea au apărut ca urmare a unui concurs de factori, factorul seism fiind cel principal. Nu trebuie excluși însă nici ceilalți factori concurenți, precum: vegetația arboricolă, agresivă la nivelul infrastructurii (rădăcini), vegetația erbacee de pe coronamentul pereților și nu în ultimul rând neglijența edililor.

Nu se constată erori de execuție. Țeserile cărămizilor și pietrelor sunt executate bine. De remarcat acuratețea realizării zidăriei, în special la interior, neevidențiindu-se diferențe de lungimi sau de înălțimi între pereții vecini, simetria fiind aproape perfectă. Aceeași execuție îngrijită se poate observa și la marchiza din lemn de la intrarea în biserică.

Foto 6 – Fundația peretelui de sud al naosului. În dreapta - fundația în trepte.

Ieșirea din verticală, spre vest, cu 7 – 8 cm, prin rotirea turnului clopotniță, se datorează acțiunii seismice. Fracturile de la cota +5,47 m colmatându-se cu resturi de mortar și cărămizi, nu au mai permis structurii să revină la verticală.

Investigațiile la nivelul infrastructurii, în zona naosului, au reliefat aspecte interesante, în sensul că sistemul de fundare nu se aseamănă cu cel de la turla clopotniță. Săpătura s-a efectuat la interior și a vizat peretele de sud al naosului (foto 6 și fig. 1).

Fundația începe sub perete, cu evazare. Cu această grosime sporită, zidăria fundației, din moloane, foarte îngrijit și bine executată, se continuă până la talpa descrisă deja în studiul geotehnic.

Continuarea săpăturii spre interiorul bisericii a relevat o fundație din piatră, în trepte, treapta superioară nedepășind nivelul pragului de evazare. Preotul paroh, Măcăilă Ivanov Marian, a descris, cu această ocazie, cum a descoperit o fundație asemănătoare, nu cu mult timp înainte, pe zona mediană a bisericii, din pronaos și până la altar.

S-a apreciat că aceste fundații constituiau reazeme pentru grinzile, din lemn de stejar, ale pardoselii. Terenul fiind suprasaturat cu apă, grinzile ar fi putrezit foarte repede. Suspendarea pe reazeme, le-a prelucit existența. În momentul de față, pardoselele au fost scoase din biserică, fiind putrede. Fundațiile în trepte au reprezentat o măsură salutară pentru protejarea structurii pardoselii.

De fapt, factorul cel mai nociv pentru biserică îl constituie apa, al cărei nivel este la câțiva centimetri de CTA / CTN. Aceasta, infiltrându-se în zidărie, a produs cele mai mari deteriorări structurale. Nivelul apei în pereți a atins 2,00 – 2,50 m înălțime. Dacă tencuielile interioare și exterioare ar fi fost mai dure, mai impermeabile, apa ar fi capilarizat, prin zidărie, până la nivelul cornișei. Supraviețuirea construcției depinde, în primul rând, de modul în care se reduce sau se stopează ascensiunea apei în zidăria suprastructurii. Protecția pietrei din zidărie prin tencuire a avut același efect ca trotuarul din beton lângă peretele neizolat hidrofug de fundație. A mărit și grăbit ascensiunea apei în peretele respectiv. Deteriorările produse de acțiunea apei și a gelivității sunt prezentate în releveele fotografice.

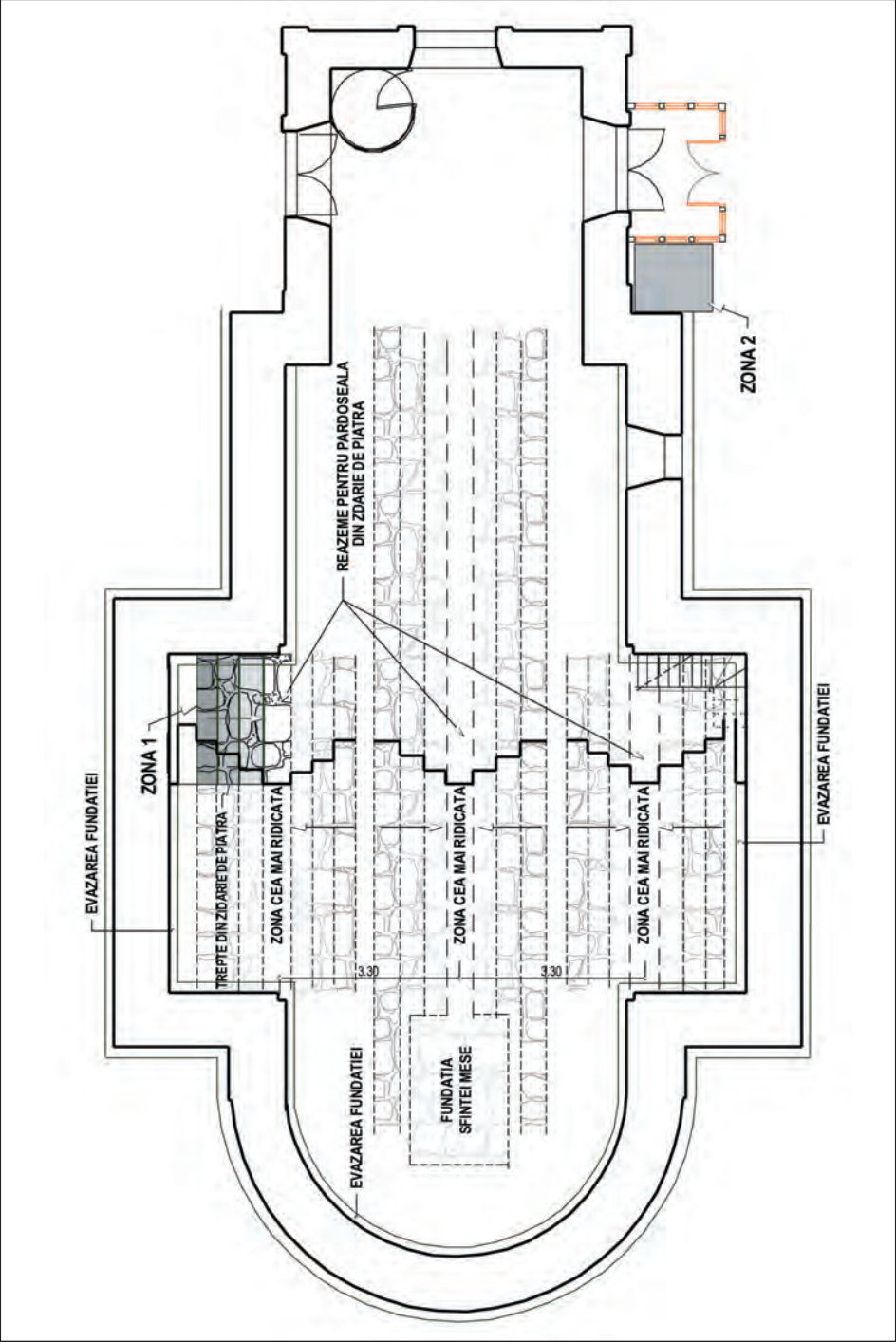

Fig. 1 – Investigații la nivelul infrastructurii

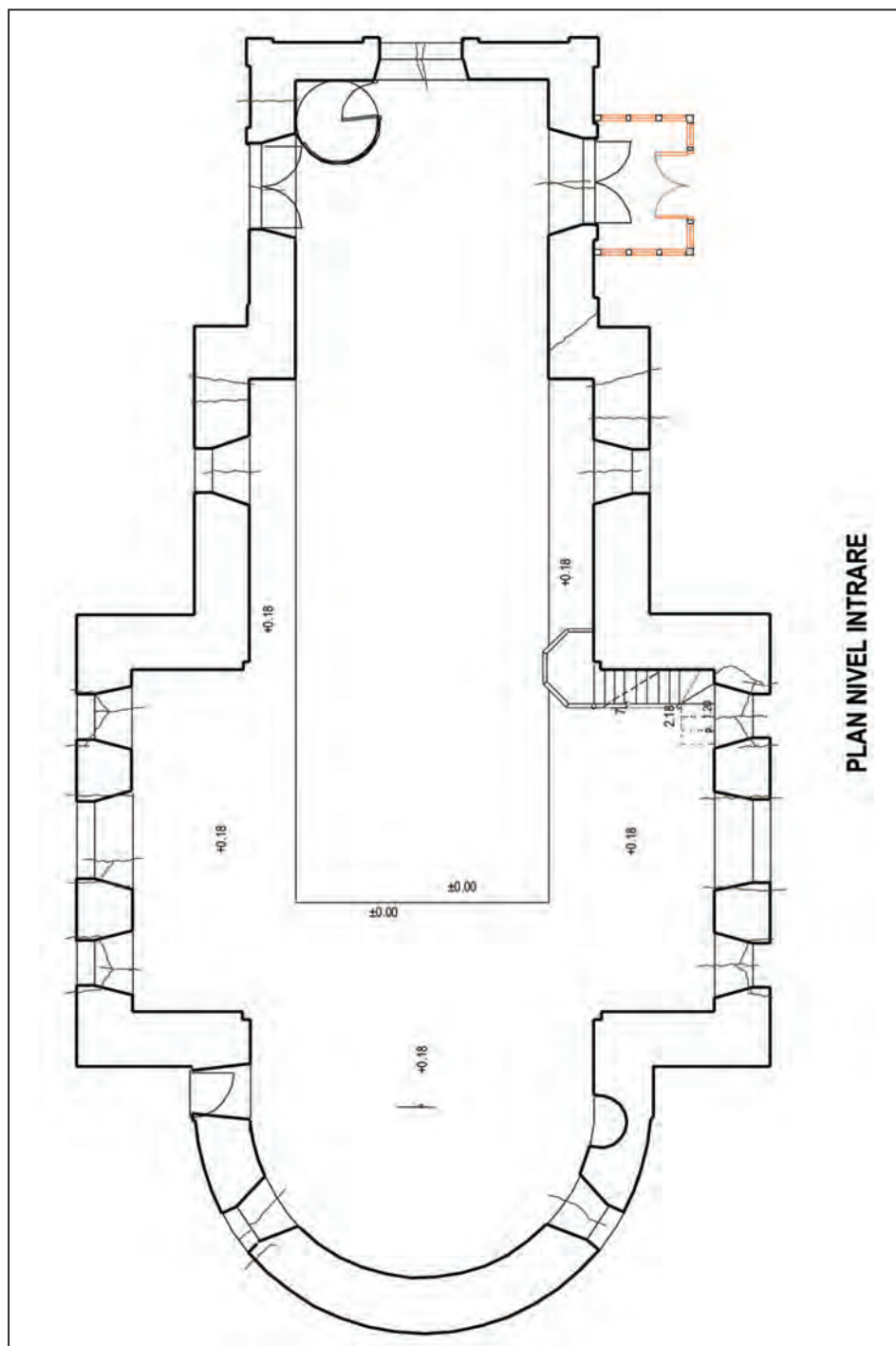

Fig. 2 – Releveul fisurilor

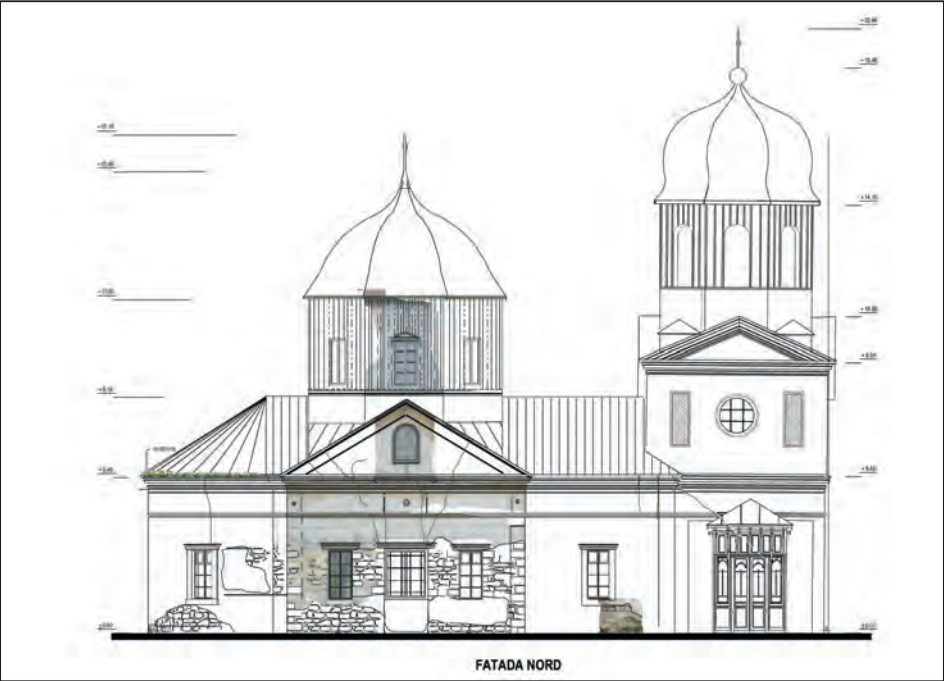

Fig. 3 – Releveul fisurilor

Fig. 4 – Releveul fisurilor

Pierderea igheaburilor, burlanelor și dezvoltarea unei vegetații erbacee la nivelul coronamentului și al cornișei sunt cauzate de întreținerea necorespunzătoare a edificiului.

Edilii de ordinioară au încercat, totuși, o metodă de eliminare a apei din pereți prin intermediul gurilor de aerisire (a se vedea releveele fotografice), care comunică cu rețeaua de canale din pereți, însă efectul lor este neconcludent.

4. Observații privind factorii de stres și acțiunea acestora

Deteriorările înregistrate de biserică sunt de natură mecanică și de natură fizico-chimică. Deteriorările de natură mecanică sunt cauzate de seismele repetate și materializate prin fracturile din pereți și din elementele de acoperire cu simplă și dublă curbura, din lemn. Deteriorările de natură fizico-chimică sunt produse de apa de infiltrație ascensională, care a dizolvat și a spălat calcitul (liantul de legătură a microparticulelor) din piatra înzidită, aceasta devenind friabilă și fără coeziune. Procesul a fost definitivat de ciclurile de îngheț-dezghet. Cărămizile s-au conservat mai bine, fiind la interior, deci protejate termic.

Deteriorările materialului lemnos sunt majore și s-au materializat prin putrezirea în totalitate a pardoselii (care a și fost îndepărtată), deprecierea parțială a structurii pereților turelor (turla centrală a cedat spre nord), deprecierea parțială a structurii bolților, cupolelor și pandantivelor. Degradarea materialului lemnos al elementelor de acoperire cu simplă și dublă curbura a condus și la deteriorarea picturii, încât sunt zone cu pictură exfoliată în procent de peste 85%. Și nu în ultimul rând se constată deteriorarea totală, datorită apei și gelivității, a materialului lemnos de la uși și ferestre.

Deprecierile înregistrate de biserică se încadrează, conform Normativului M.P. 025-04, pct. 5.2.3. – 5.2.5. la:

- degradări la nava bisericii; crăpăturile sunt mai mici de 10 mm și localizate în secțiunile slăbite de goluri;

- avarii la nivelul turlei clopotniță, care s-a desprins de navă, una din fracturile verticale atingând 8 mm deschidere, cealaltă 6 mm deschidere. O a treia fractură, înclinată, localizată în corpul turnului, la nivelul superior al parterului (deasupra ușii), are deschiderea de 3 mm și provine din rotirea părții superioare a turlei. Cele trei fracturi au permis deverticalizarea turnului clopotniță cu 7÷8 cm, vizibilă în fațadele de nord și de sud.

Conform pct. 5.2.6. din normativ, construcția se încadrează la Gradul 4 de afectare – Construcții puternic afectate.

Dacă turla clopotniță nu ar fi înregistrat deformația remanentă, de ieșire din verticală, întreaga structură s-ar fi încadrat la Gradul 3 – Construcții afectate.

Calculule efectuate, pentru nava edificiului, au evidențiat o stare critică în sensul că presiunile în terenul de fundație sunt la valoarea presiunii limită admisibile, $p_{pl} = 114 \text{ kPa}$ și aceasta deoarece s-a apreciat că în decurs de 150 de ani portanța terenului sub fundație a crescut cu $18 \div 20\%$.

În ce privește turla clopotniță, investigațiile nu au putut evidenția existența piloților din fundație și nici adâncimea de fundare. Ceea ce s-a constatat este comportarea acceptabilă a turlei, având în vedere numărul de seisme majore (1940, 1977, 1986, 1990) suportate de edificiu. Se face mențiunea că în zona litoralului Mării Negre seismele sunt mai frecvente decât în alte zone ale țării, aici resimțindu-se și o parte a cutremurelor din Ucraina și Turcia.

Tabelul 1

FACTORUL DE STRES	EFECTELE ACȚIUNII FACTORULUI DE STRES
Seismele repetate	Fracturi în zonele slăbite, ieșirea din verticală a turnului clopotniță.
Apa ascensională și gelivitatea	Degradarea materialelor din structura edificiului: piatră, cărămidă, lemn.
Natura slabă a terenului de fundare	Tasări locale accidentale, secundare, consecință a acțiunii seismice.
Vegetația erbacee de la nivelul coronamentului	Degradarea structurii zidăriei la nivelul coronamentului prin distrugerea mortarului din rosturi.
Vegetația arboricolă agresivă	Rădăcinile produc dislocări ale zidăriei din piatră de la infrastructură și pot genera tasări diferențiate ale clădirii prin consumarea materialului de sub fundație
Lipsa de solitudine a factorilor de răspundere	Neintervenirea la timp cu măsuri adecvate.

5. Încadrarea clădirii în clase și categorii

Construcția, conform normativului P 100 - 92⁴, se încadrează în clasa II de importanță, pentru care $\alpha = 1,2$. Având regim de înălțime parter, datând din 1860 și fiind structură din zidărie de cărămidă, aceasta se înscrie în grupa **A1**, categoria **a**.

Conform H.G. 261/1994, categoria de importanță a clădirii este C - clădiri obișnuite. Conform Normativului P100-1992, localitatea Sulina se află în zona seismică de calcul D, pentru care $k_s = 0,16$ și $T_c = 1,5$ sec, ceea ce corespunde gradului seismic asimilat VIII pe scara MSK.

Conform Normativului P100-1/2006, obiectivul de performanță privind siguranța vieții (LS) prevede un nivel de hazard (Intervalul Mediu de Recurență) de 100 de ani, pentru care $a_g = 0,16g$ și $T_c = 0,7$ s. Pentru clasa II de importanță, $\gamma_1 = 2$. Factorul de calitate impus $q = 1,4$. Din calculele efectuate, au rezultat, pentru structura avariata, următoarele valori ale gradului de asigurare la acțiuni seismice:

Tabelul 2

Direcția	$\Sigma T_{\min}$	ΣS_k	R_3	$R_{3\text{total}}$
Longitudinală	57654	95808	0,602	0,58
Transversală	53445	95808	0,558	0,58

Edificiul se încadrează, conform P100-92, în clasa de risc seismic RsIII. Conform P100-1/2006 edificiul se încadrează în clasa RsII, când „sub efectul cutremurului de proiectare clădirea poate suferi degradări structurale majore, dar pierderea stabilității este puțin probabilă”.

⁴ Expertiza a fost elaborată în perioada de trecere de la P100-92 la P100-1/2006.

6. Măsuri de consolidare și restaurare propuse

În tabelul 3 sunt prezentate etapele, fazele și modalitățile privind intervențiile de consolidare și restaurare propuse:

Tabelul 3

Etaple intervențiilor	Fazele intervențiilor	Modalitatea de intervenție
Eliminarea unor cauze și a consecințelor acestora	Eliminarea apei din pereți	<ul style="list-style-type: none"> - coborârea nivelului apelor freatice și de infiltrație la cota –1,20 m de la CTN; - dezvelirea infrastructurii, pentru uscare, pe adâncimea de 1,00 m; - desfacerea și îndepărtarea pietrei înzidite de la exteriorul zidăriei mixte, pentru înlocuire (la adiacența cu infrastructura).
	Blocarea ascensiunii apei în pereți	<ul style="list-style-type: none"> - injectarea de polimeri pentru impermeabilizarea mortarelor și cărămizilor; - injectarea de soluție de silicat de sodiu pentru impermeabilizarea zonei din vecinătatea infrastructurii; - izolarea hidrofugă orizontală a suprastructurii de infrastructură, cu carton și pânză bitumată, urmată de reînzidirea pietrelor noi în zona paramentului exterior, după uscarea acestuia.
	Asigurarea protecției la intemperii a paramentelor	<ul style="list-style-type: none"> - mărirea streșinilor; - repararea jgheaburilor și burlanelor.

Etapele intervențiilor	Fazele intervențiilor	Modalitatea de intervenție
Etapele intervențiilor	Fazele intervențiilor	Modalitatea de intervenție
	Refacerea monolitismului structural	<ul style="list-style-type: none"> - reșeserea zidăriei mixte și a zidăriei din cărămidă în zonele fisurate; - împănarea arcelor fisurate cu pene din lemn de stejar; - injectarea în profunzime, pe fisură sau în volum, a zidăriei;
	Introducerea elementelor de ductilitate liniare și pe suprafață.	<ul style="list-style-type: none"> - centuri de coronament, în lăcașuri create prin scoaterea de cărămizi; - cămășuieli armate cu plase sudate.
Restaurarea de arhitectură și a componentelor artistice.	Reabilitarea elementelor nestructurale, de ambient și decorative în forma cea mai avantajoasă pentru monument.	<ul style="list-style-type: none"> - înlocuirea tâmplăriei de lemn, putrede; - restaurarea stratului suport pentru pictură; - restaurarea picturii murale; - restaurarea modenaturii; - refacerea pardoselii și soleii.

Pentru epuizarea apei din teren, pe durata lucrărilor de reabilitare, s-au prevăzut patru puțuri, din zidărie de piatră, interconectate la rețeaua de drenaj, având diametrul interior de 1,20 m, și adâncimea de 3,00 m de la CTN. Amplasarea puțurilor este importantă din punct de vedere al eficienței colectării apei din jurul edificiului. Orientarea topografică a puțurilor față de biserică este NE, NV, SE, SV, ele constituind cele patru vârfuri ale unui pătrat. Fiecare puț este dotat cu câte 2 pompe submersibile, legate în paralel, astfel încât, în caz de defecțiune a uneia dintre ele, cealaltă să intre automat în funcțiune. Pompele pornesc și se opresc automat în funcție de nivelul apei din puțuri. Nivelul maxim al apei în puțuri nu trebuie să depășească -1,10 m de la CTA, iar nivelul minim nu trebuie să coboare sub cota -2,30 m.

După uscarea zidăriei mixte (piatră și cărămidă), se procedează doar la refacerea porțiunii din piatră a zidăriei, înlocuindu-se piatra depreciată cu piatră nouă.

Pe perioada realizării lucrărilor de refacere a zidăriei, protecția la intemperii a paramentului este asigurată de un acoperiș provizoriu, de jur-împrejurul bisericii, care pornește de sub streșina actuală și acoperă inclusiv șanțul exterior, executat pentru dezvelirea și uscarea infrastructurii.

Refacerea zidăriei se realizează în etape, din aproape în aproape, cu piatră adusă din carierele Tulcea sau Mahmudia, după ce, în prealabil, peste zidăria infrastructurii se execută o hidroizolație cu 1C+1P+3B.

La interior, pentru izolarea hidrofugă a zidăriei suprastructurii, se execută impregnarea acesteia cu polimeri (ex: Dryzone), în imediata vecinătate a fundației (două rosturi). După uscarea completă a zidăriei, în zona de adiacență cu fundația, se trece la faza de injectare a silicatlului de sodiu, în următoarele trei rosturi, de jos în sus.

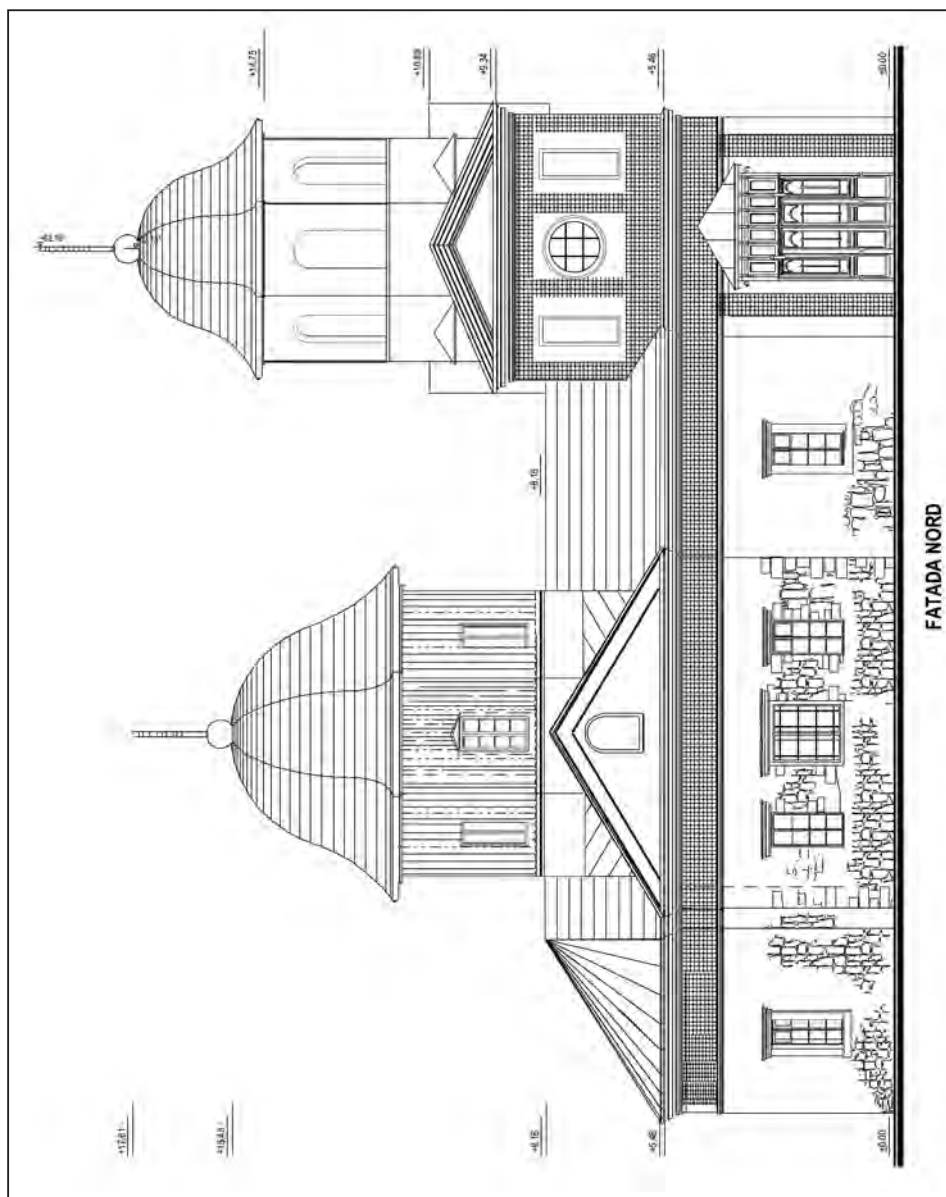
Canalele de ventilație din pereți se păstrează și se restaurează. Cota zero se ridică cu 10 cm peste nivelul celei actuale.

La nivelul cornișei navei se execută o cămășuială armată, perimetrală, ce se încastrează în centura de coronament. Centura are lățimea de 75 cm, acoperind $\frac{3}{4}$ din grosimea peretelui. Se armează cu 16Φ12 PC52.

Pentru continuitate, centura traversează biserica, la nivelul cafasului, legând cei doi pereți de nord și de sud ai pridvorului. Pentru a se respecta condiția de centură, aceasta face corp comun cu un arc transversal, pe care reazemă, dar se armează ca grindă ce lucrează în plan orizontal. De această centură-grindă se leagă turnul clopotniță.

Turla clopotniță se cămășuiește și deasupra cotei +5,46 m, de jur-împrejur, prin exterior, cu fâșii, până la nivelul frontoanelor (vezi fig. 5, 6, 7 și 8).

Înainte de executarea cămășuielilor și a centurilor perimetrale, se procedează la refacerea monolitismului structural.

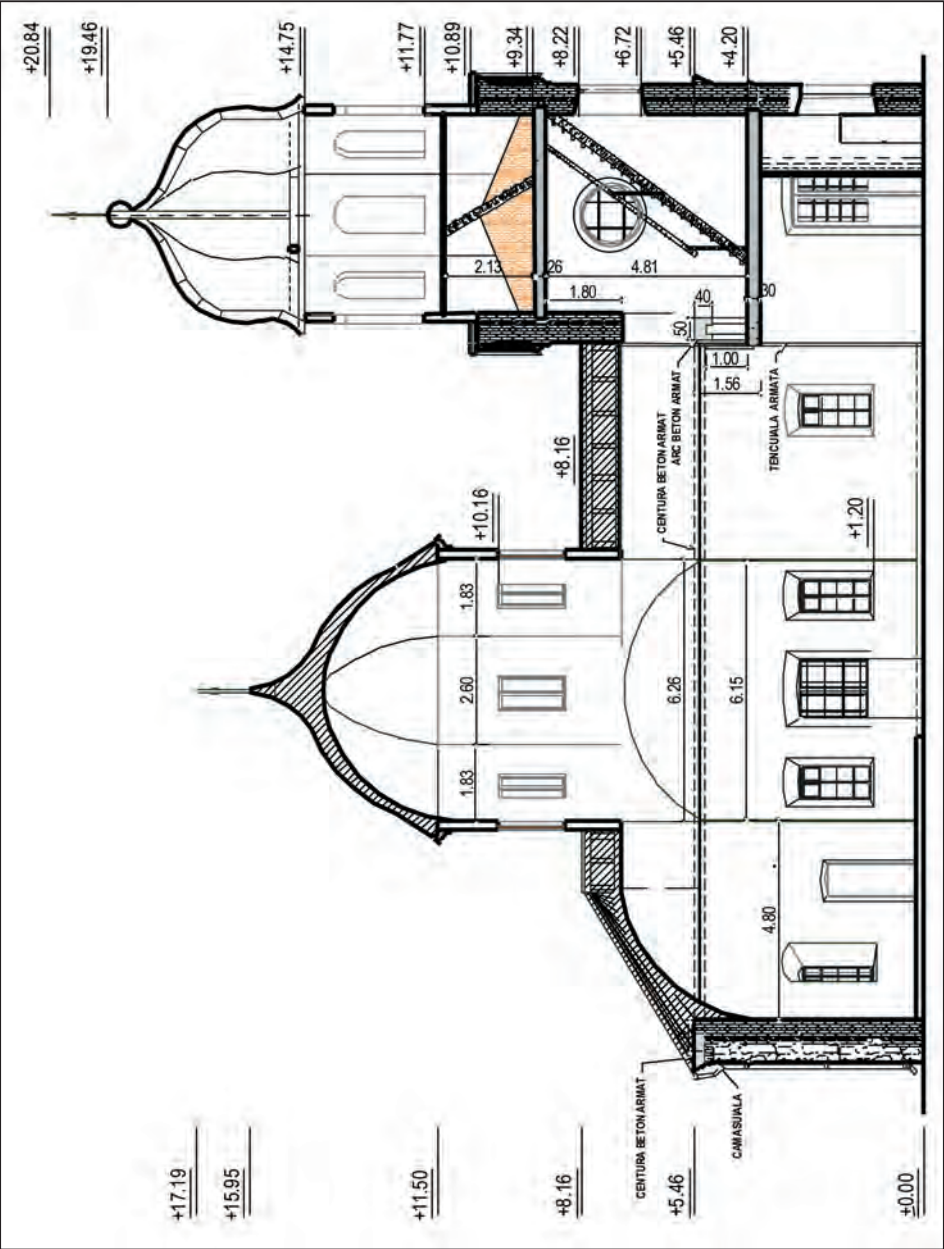

Fig. 6 – Secțiune longitudinală – propunere de consolidare

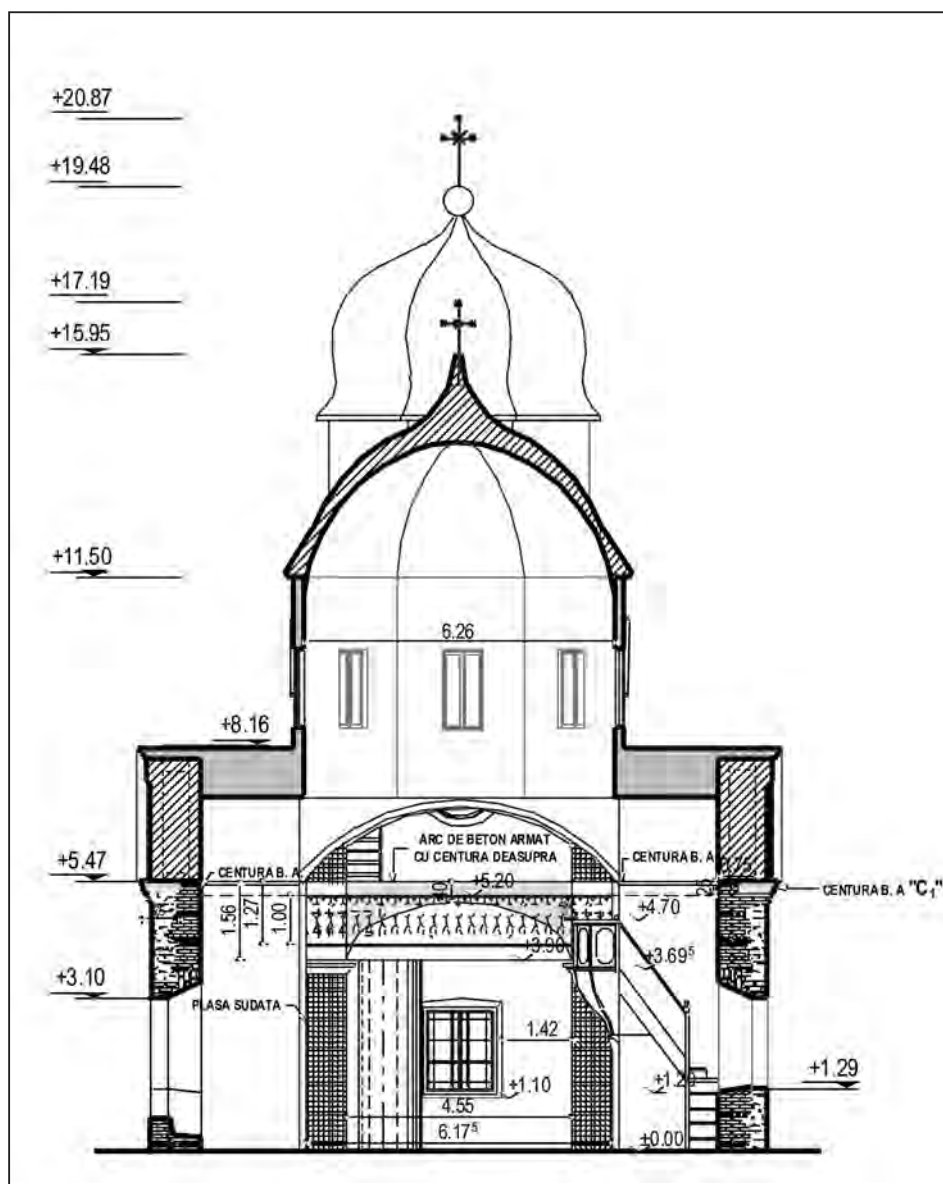
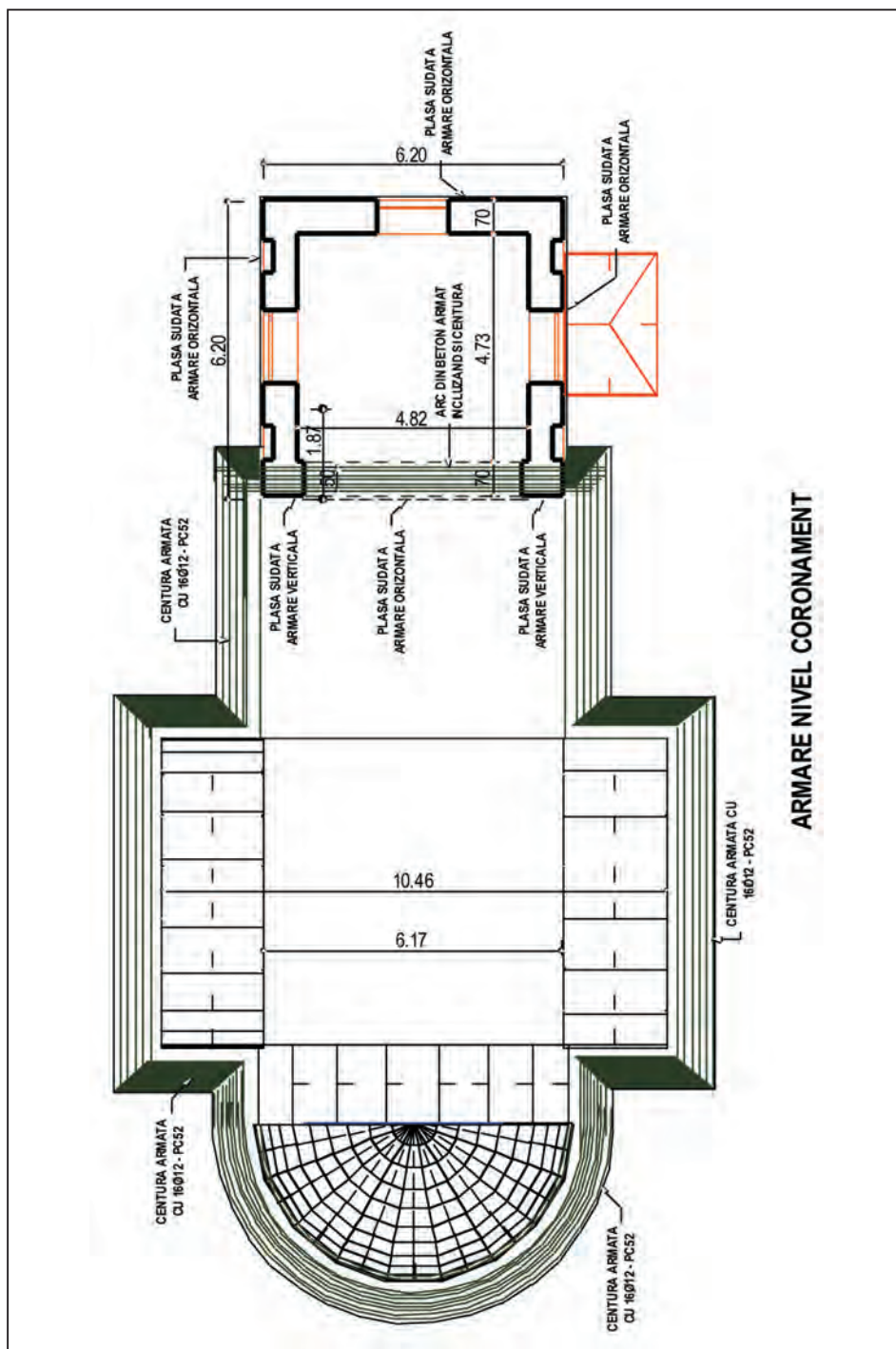

Fig. 7 - Secțiune transversală prin naos. Propunere de consolidare

După consolidarea structurii din zidărie de piatră și cărămidă, reabilitarea pereților din lemn ai turlelor, în special ai turlei centrale (care au cedat spre nord), inclusiv a refacerii încastrării acestora în zidăria de cărămidă, urmează refacerea tâmplăriei de lemn a întregului edificiu.

Reabilitarea structurală și de arhitectură a bisericii se încheie cu refacerea legăturilor transversale la nivelul infrastructurii (în naos), urmată de refacerea pardoselii.

Condițiile locale permit realizarea unei hidroizolații sub pardoseală din 2C+1P+2B, după ce, în prealabil s-a executat un strat filtrant, din pietriș monogranular, fracțiunea $7\div 15$ mm, în grosime de $25\div 30$ cm.

Pardoseala, incluzând solea, se reface din dale de piatră calcară, din aceeași carieră, cioplită conform detaliului special de arhitectură. Pentru mărirea portanței terenului de fundare se procedează la injectarea acestuia cu NA⁵.

După dezvelirea infrastructurii, pentru uscare, se procedează la eliminarea tuturor rădăcinilor și la refacerea locală a zidăriei din piatră a infrastructurii. Se păstrează și se recondiționează corespunzător canalele de ventilație din pereți, inclusiv gurile de aerisire. Înfundarea parțială, cu zidărie, a golurilor de ușă, la nord și la sud, în zona naosului, se realizează cu marcarea golurilor inițiale.

Refacerea marchizei de la intrare păstrează forma și decorația existentă. Refacerea acoperișului implică înlocuirea lemnului putred, mărirea streșinilor, pentru protecția corespunzătoare a paramentului și înlocuirea totală a învelitorii din tablă zincată. Pentru protecția la intemperii a materialului lemnos de la turle, acestea se tencuiesc la exterior.

Întrucât pe structura lemnoasă a sistemului de boltire, ce urmează a se reface integral cu material nou, se găsește pictură murală, s-a recomandat extragerea acesteia și păstrarea în condiții de muzeu. În acest sens, se poate amenaja casa existentă în curte (fosta casă parohială).

Trotuarul din beton, deteriorat, se desființează.

---

⁵ „Din anii 1976-1978, când suspensiile stabile de ciment-argilă au început să fie folosite pe scară largă în România, mai ales odată cu construcția metroului din București, s-a încetățenit în limba română expresia *noroi autoîntăritor* (asemănător expresiei franceze *boue autodurcissante*), mai întâi în lucrările colectivului de cercetători de la INCERC (Dima, Vancea, Dobrescu ș.a.)” – René Jacques Bally, Gabriel Nicola, (2007). *Suspensii stabile autoîntăritoare în ingineria geotehnică – STIZO FUNDAȚII SPECIALE*, Editura SIGMA - București, ediția a II-a, p. 5.

Foto 7 – Gură de aerisire în fațada de nord

Foto 8 – Idem

Foto 9 – Idem, în fațada de sud

Foto 10 – Idem, în fațada de nord

Foto 11 – Investigația din zona 2, la adiacența navei cu turnul clopotniță.

Foto 12 – Injectarea de NA în terenul de fundare, la exteriorul bisericii

Foto 13 – Injectarea de NA în terenul de fundare, la interiorul bisericii.

Foto. 14 – Zona altarului. Injectarea NA finalizată.

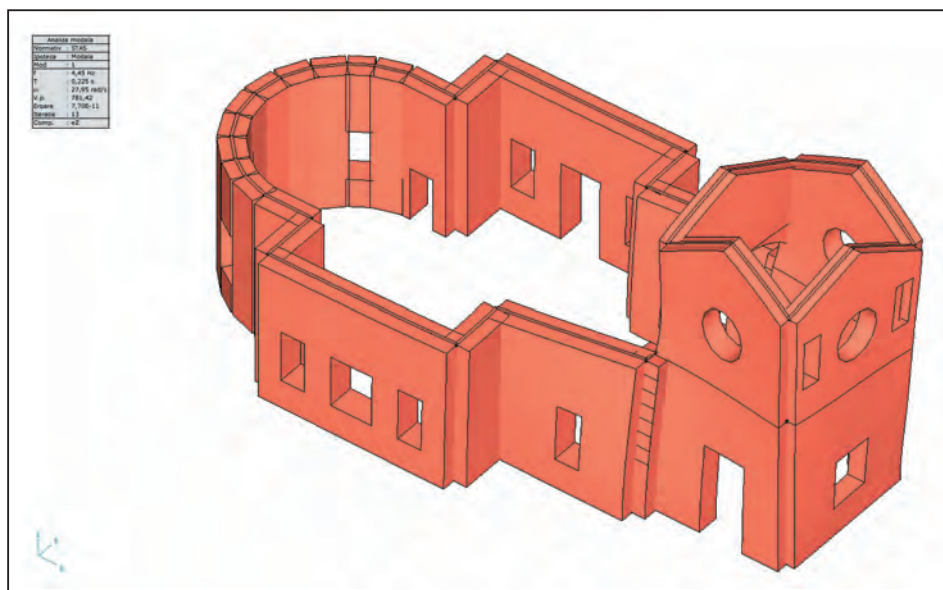

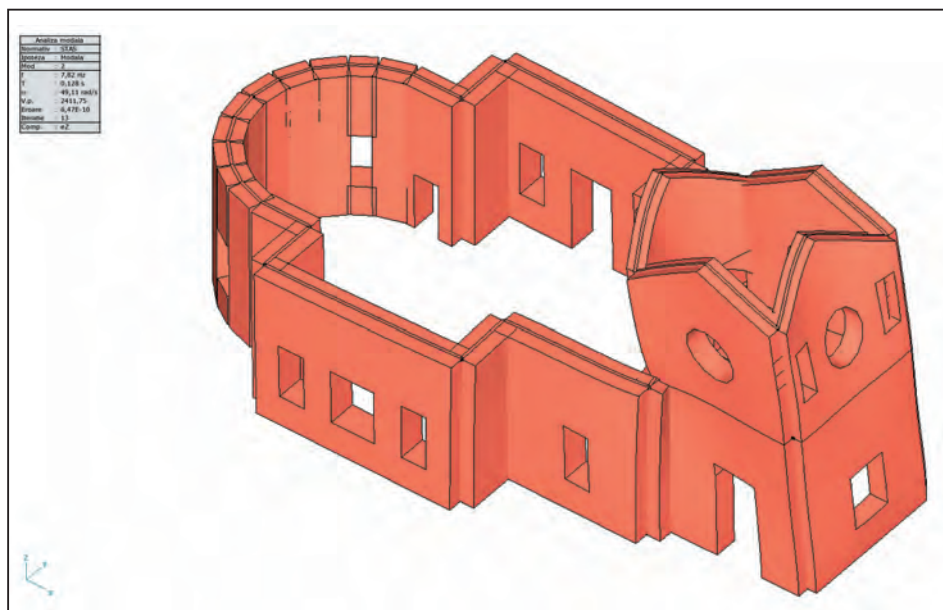
Foto 15 – Zona altarului. Rădăcini ale copacului din vecinătate (la 5 m).

**Foto 16 – Zona de sud a pridvorului.
Țeserea deficitară a zidăriei la adiacența
cu nava.**

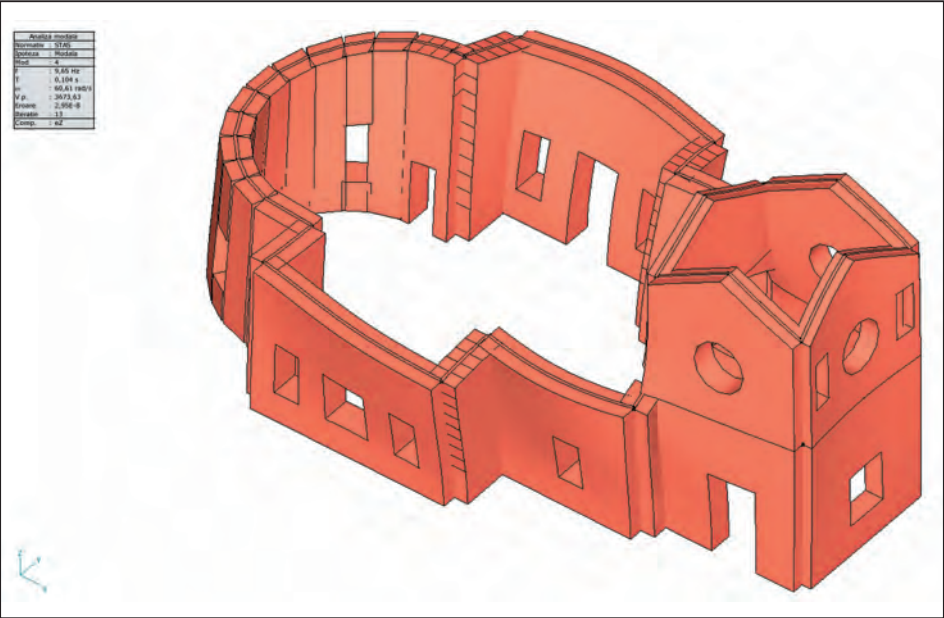

Analiza modală: Modul 1 (4,45 Hz), eZ, Diagrama

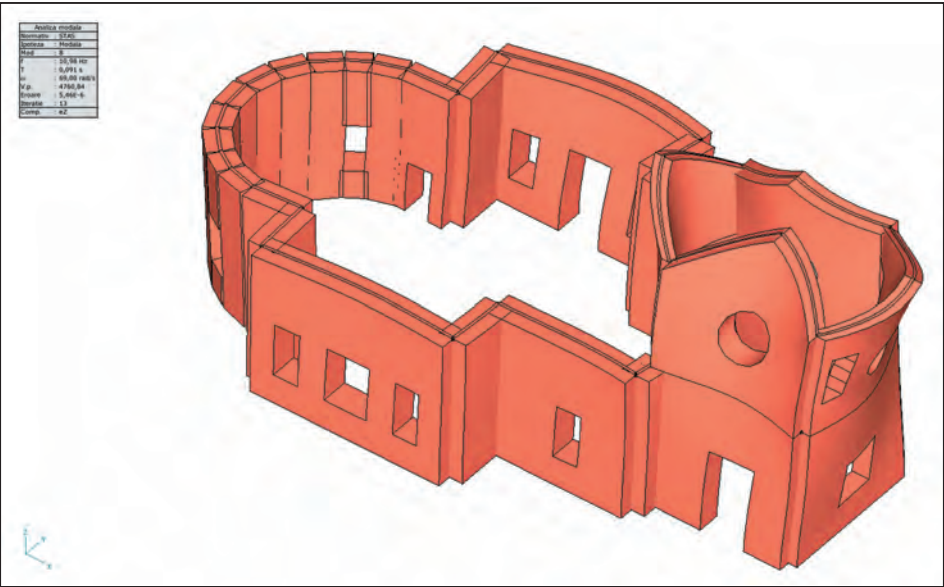

Analiza modală: Modul 2 (7,82 Hz), eZ, Diagrama

Analiza modală: Modul 4 (9,65 Hz), eZ, Diagrama

Analiza modală: Modul 8 (10,98 Hz), eZ, Diagrama

7. Concluzii

Edificiul, de dimensiuni modeste, realizat din zidărie mixtă - piatră la exterior, cărămidă la interior, conceput în manieră lipovenească (rusească), a avut inițial 3 intrări: două la naos, pe sud și pe nord și una la altar, pe sud. Ulterior, acestuia i s-a adăugat un pridvor cu o clopotniță deasupra. Pridvorul are, la fel, două intrări, una pe nord, alta pe sud. Biserica, trecând în sfera cultului ortodox român, cele două uși ale naosului s-au dovedit inutile și au fost închise parțial, devenind ferestre.

Elementele de acoperire, cu simplă și dublă curbură ale navei, turla acesteia, dar și partea superioară a turlei clopotniță, fiind din lemn, reparațiile de întreținere impuneau o atenție mai susținută și o frecvență mai mare. Acest lucru nu s-a întâmplat nici când apa a început să distrugă structura din zidărie de piatră și cărămidă a navei edificiului. După construirea catedralei „Sf. Nicolae și Alexandru”, biserica a fost abandonată total.

Deteriorările înregistrate de partea rigidă a structurii de rezistență s-au dezvoltat nu numai datorită acțiunii permanente a apei din precipitații, din pânza freatică de suprafață și a gelivității, dar și ca urmare a seismelor repetate (1940, 1977, 1986, 1990).

Și, ca lista să fie cât mai cuprinzătoare, la acești factori de stres s-au adăugat și factorii biologici de mediu: rădăcini ale copacilor seculari din vecinătate, vegetația erbacee de la nivelul coronamentului. De un singur factor de stres, de altfel foarte agresiv, a scăpat edificiul, de fungul *merulius lacrymans*.

Acum, biserica se prezintă într-o stare avansată de degradare: acoperiș putrezit prin care plouă, bolți din lemn, în aceeași situație de depreciere, ferestre și uși - la fel, marchiza din lemn (bogat ornamentată), de la intrarea de pe nord a pridvorului - într-o stare asemănătoare, pereți fisurați, turnul clopotniță desprins de navă.

Măsurile de reabilitare propuse se referă la: stoparea accesului apei în pereți, ductilizarea structurii prin introducerea elementelor liniare și pe suprafață (cămășuieli) din beton armat, apte să preia eforturile de întindere din zidărie, refacerea monolitismului structural prin plombe din zidărie de piatră și cărămidă, injectări de mortare și emulsii adezive, injectarea de NA în terenul de fundare pentru ridicarea portanței acestuia, refacerea acoperișului, bolților și turelor din lemn.

Bibliografie selectivă

Ilie Lazăr, Smaranda Doina Nour, *Raport de expertiză tehnică*, 2008

Liceul „Costache Negruzzi” Iași. Consolidare și restaurare

Adrian Pușoru

Clădirea Liceului „C. Negruzzi” a fost realizată în 1895. Construcția este una din cele mai vechi și prestigioase școli din orașul Iași, monument istoric și de arhitectură.

Structura de rezistență este alcătuită din zidărie portantă cu planșee din beton armat. Fundațiile sunt de tipul continui sub ziduri, realizate din piatră. Forma de careu a construcției a rezultat prin adăugarea la corpul principal construit în anul 1895 a sălii de sport și a unor laboratoare în anul 1975 ce închide incinta liceului din fațada posterioară.

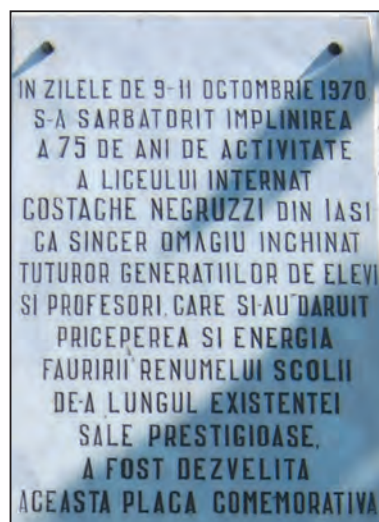
Clădirea are regim de înălțime Ds+P+2E (parțial P+2E) cu înălțimea nivelului de 5,30 m.

Demisolul clădirii compensează diferența de nivel de circa 4m dintre partea anterioară (str. Toma Cozma) și partea posterioară.

Din acest motiv, cota 0,00 m și accesul principal în liceu sunt rezolvate prin două ziduri de sprijin realizate la cote diferite și în partea centrală prin scări monumentale, diferența față de cota străzii fiind de circa 3 m.

Intrare principală

Hol intrare

Consolidarea s-a realizat prin:

- îmbunătățirea proprietăților pământului prin silicatizare, care constă în introducerea în pământ prin injecție sub presiune a unei soluții de silicat de sodiu și a uneia de electrolit; acestea reacționează în contact, producând un gel de siliciu ce învelește și cimentează particulele solide din pământ conducând la sporirea rezistenței mecanice a terenului și la impermeabilizarea lui;

Consolidarea fundațiilor s-a făcut prin cămășuirea cu eclise, realizându-se o foarte bună conlucrare cu fundațiile existente. Legătura dintre eclise s-a făcut cu bride din beton armat ce pătrund prin corpul fundației.

Hol

Hol

După terminarea lucrărilor de consolidare a fundațiilor, pe fața exterioră a ecliselor s-a executat o hidroizolare prin aplicarea a două straturi de bitum topit. După aceasta, s-a executat umplutura din jurul construcției din straturi de pământ de 15-20 cm grosime, bine compactate.

Înainte de începerea consolidării propriu-zise a zidăriei, s-a îndepărtat tencuiala, funcție de mărimea și deschiderea fisurilor aplicându-se injecții cu mortar fluid, cămășuire cu plase sudate și refaceri de zidării.

Hol**Hol**

Cămășuirea zidăriei s-a făcut prin aplicarea pe ambele fețe a unei plase sudate tip STNB Æ 5 cm cu ochiuri la 10 cm, legătura între plase realizându-se cu agrafe din oțel beton trecute prin golurile practicate prin pereți.

La capetele șpaletilor și la intersecții s-au prevăzut carcasse din oțel beton PC 52 legate de asemeni prin găuri practicate în pereți .

Zidurile s-au curățat, s-au desprăfuit cu aer comprimat și peria de sârmă, s-a montat armătura, s-a urzit bine zidăria și apoi s-a betonat.

Consolidarea cu centuri din beton armat la partea superioară a zidăriei (sub planșeu) s-a făcut prin crearea de șlițuri în zidărie.

Sală festivități**Sală festivități**

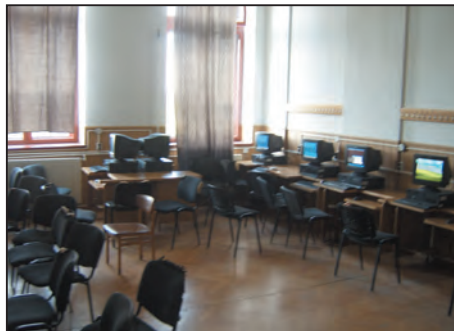
Legătura dintre cele două centuri de o parte și de alta a zidurilor s-a realizat cu armătură introdusă în goluri practicate cu rotopercutorul cu diametrul de 2,5 cm la 50 cm distanță și injectare cu mortar.

Legătura centurilor cu zidurile exterioare, unde nu este permisă străpungerea zidurilor până la fața exterioară, s-a realizat prin stâlpi în care s-a introdus armătura și s-a betonat.

La executarea acestui sistem de consolidare s-a avut în vedere respectarea detaliilor, pentru realizarea aderenței betonului la zidăria de cărămidă și asigurarea unei legături cât mai bune ale sistemului vechi cu cel nou.

Sală clasă

Laborator informatică

Instalațiile sanitare au fost înlocuite în totalitate.

Pentru evacuarea apelor meteorice s-au realizat guri de scurgere și rețele de canalizare din beton monolit. Tuburile sunt de calitate I din beton cu mufe și etanșare uscată cu inel de cauciuc.

Sală sport

Vestiar

În cazul întreruperii furnizării apei din rețeaua publică, s-a prevăzut o rezervă de apă intangibilă, pentru funcționarea a doi hidranți simultan timp de 10 minute.

Acoperiș

Acoperiș

Abrevieri

AB	= Arhivele Basarabiei
AEH	= Anuarul Eparhiei Hușilor
AIIAI,	
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istorie literară, Iași
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMR	= Arhivele Militare ale României
AN Iași,	
ANSI, ASI,	
ANR, ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
ANRM	= Arhiva Națională a Republicii Moldova
AN Vaslui	= Arhivele Naționale Vaslui
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCIR	= Buletinul Comisiunii Istorice a României
BOR	= Biserica Ortodoxă Română, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
CDM	= Catalogul documentelor moldovenești
CH	= Cronica Hușilor
DC	= Direcția pentru Cultură
DIR	= Documente privind Istoria României
DJANI,	
DJIAN	= Arhivele Naționale Iași
DRH	= Documenta Romaniae Historica
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași
RI	= Revista Istorică
MEF	= Moldova în epoca feudalismului
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
OPCN	= Oficiul pentru Patrimoniu Național
SCI	= Studii și cercetări de istorie
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SJGAN	= Arhivele Naționale Galați

Cuprins

Cuvânt înainte	5
----------------------	---

I. *In memoriam* Ion Mincu

<i>In memoriam</i> Ion Mincu, „inițiatorul arhitecturii naționale” (<i>Ruxandra Nemțeanu</i>)	9
Restaurarea bisericii Stavropoleos – autor arhitect Ion Mincu (<i>Anca Filip</i>)	33

II. Monumentele și istoria lor

Ce este un monument istoric (<i>Nicolae Iorga</i>)	55
Palatul Culturii din Iași. Cum este privit un monument? (<i>Stela Cheptea, Bobi Apăvăloaei</i>)	67
Ținutul Pădurilor – ținut al stemelor (<i>Szekeres Attila István</i>)	85
Mănăstirea-cetate Bradu – istoria, legenda și suferința unui monument remarcabil din județul Buzău (<i>Mircea Tănase</i>)	105
Savin Zmucilă – ctitorul bisericii „Banu” din Iași (<i>Mihai-Bogdan Atanasiu</i>)	123
O ctitorie a familiei Costache: biserica din Chițcani, jud. Vaslui (<i>Maria Popa, Doina Rotaru</i>)	135
Ctitoriile de pe Valea Șacovățului ale neamului Carp (<i>Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter</i>)	173
La răspântie de veacuri: un promotor al neoclasicismului la noi – pictorul Eustație Altini (1772-1815) (<i>Gheorghe Macarie</i>)	191

Ctitoria paharnicului Ioan Rusu. Aspecte istorice, arhitecturale și artistice ale bisericii Adormirea Maicii Domnului din satul Rădeni, raionul Strășeni (<i>Manole Brihuneț</i>)	205
Biserica Mănăstirii Valea, județul Argeș (<i>Alexandrina Cuțui</i>)	231
Muzeul memorial „Alexandru Donici” (<i>Radu Moțoc</i>)	241
Curtea de la Maxut (județul Iași) (<i>Ruxanda Beldiman</i>)	265
Satele moldovenești din stânga Nistrului – realizări și manifestări artistice (<i>Liliana Condraticova</i>)	281
Biserica Azilului „Elena Doamna” (<i>Ștefania Ciubotaru</i>)	297
Protejarea patrimoniului național în secolul al XIX-lea – evoluții legislative (<i>Aurica Ichim</i>)	309
Institutul General de Pensii – prima clădire neo-renascentistă din Brașov (<i>Anca Maria Zamfir</i>)	323
Studiu istoric asupra Casei Robescu din Galați (<i>Viorica Steluța Pisică, Cristian Dragoș Căldăraru</i>)	337
Villa Scolari-Trolli din Iași, arhitect Giulio Magni (<i>Ileana Kisilewicz</i>)	347
Un plan de asanare a zonei Cotroceni în anul 1898 (<i>Ion Giurcă</i>)	359
Materiale noi folosite în arhitectura din România la sfârșitul secolului al XIX-lea (<i>Tereza Sinigalia</i>)	371
Clădiri proiectate de Ion D. Berindey, în surse inedite (<i>Sidonia Teodorescu</i>)	389
Statuia lui Eugeniu Carada de la Craiova (<i>Cristian Andrei Scăiceanu</i>)	409
Palatul brâncovenesc din Potlogi în atenția Comisiunii Monumentelor Istorice (1923-1944) (<i>Narcis Dorin Ion</i>)	429

Contribuții documentare referitoare la construirea Catedralei Ortodoxe „Sf. Ierarh Nicolae” și „Sf. Mare Mucenic Gheorghe”, din municipiul Sfântu Gheorghe, jud. Covasna (<i>Ioan Lăcătușu</i>)	455
Mausoleul de la Mircești. Construcție și decorație (<i>Ioan Opriș</i>)	487
Dughenele Catargi-Mavrocordat de pe strada Ștefan cel Mare din Iași (<i>Sorin Iftimi, Mădălin-Cornel Văleanu</i>)	491
Catacombele castelului din Ardud în atenția serviciilor de informații românești (1934) (<i>Alin Spănu</i>)	513
Migrația obiectelor. Imaginea talciocului-muzeu din anii „democrației populare” în literatura autobiografică românească (<i>Andi Mihalache</i>)	523
Două biserici și două monumente din Bucureștii lui Ceaușescu (<i>Alexandru Budișteanu</i>)	539
Premiile <i>Europa Nostra</i> pentru Patrimoniul Cultural 2012 (<i>Alexandra Chiliman Juvara</i>)	555

III. Tehnici și tehnologii de restaurare

Reabilitarea și dezvoltarea turistică a monumentului istoric Biserica „Banu” din Iași (<i>Ioan Sasu</i>)	565
Aspecte caracteristice ale restaurării picturii de la iconostasul Bisericii „Banu” din Iași – concluzii finale (<i>Cornelia Bordașiu</i>)	581
Tipologia degradării picturii prin reveniri ulterioare necorespunzătoare – investigații de specialitate efectuate la iconostasul Bisericii „Banu” din Iași (<i>Bogdan Ungurean</i>)	603
Biserica „Sf. Sava” din Iași. Recuperarea și punerea în valoare a fragmentelor de pictură murală (<i>Carmen Cecilia Solomon</i>)	611
Biserica Sfântul Ilie – Gorgani. Lucrări de consolidare, restaurare și refacere a instalațiilor, amenajare incintă și refacere împrejurimi (<i>Aurora Târșoagă</i>)	623

Restaurarea monumentului istoric „Casa Sofian” din Botoșani (<i>Ioan Sasu, Radu Andrei</i>)	641
Restaurarea „Casei Sofian” din Botoșani (<i>Constantin Firtea</i>)	671
Biserica ortodoxă „Sf. Nicolae” – Sulina, consolidare – restaurare (<i>Ilie Lazăr</i>)	675
Liceul „Costache Negruzzi” Iași. Consolidare și restaurare (<i>Adrian Puișoru</i>)	707
Abrevieri	711

